

JUSTH ZSIGMOND NAPLÓJA

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE,
BEVEZETŐ TANULMÁNYOKKAL
ÉS JEGYZETEKKELL ELLÁTTA

H A L Á S Z G Á B O R

A T H E N A E U M K I A D Á S

90003. *ATHENAEUM* A NYOMATOTT A KÖNYVNYOMTATÁS 500. ÉVÉBEN.

PÁRISI NAPLÓ

1888

ÉLETRAJZI VÁZLAT

Neczpáli Justh Zsigmond 1863 február 16-án születik Pusztaszentornyán, Békés vármegyében. Jogi és nemzetgazdasági tanulmányokat folytat Kieiben, Zürichben, majd Parisban, korán megkezdí irodalmi kísérleteit is; a francia analitikus iskola az eszménye, lélekábrázolásra és társadalomrajzra törekszik mindjárt első elbeszéléseiben (*Káprázatok*, 1887). Modelljeit a főúri társaságból választja, amelyben családi összeköttetéseinél fogva otthon van s amelyre első reformterveit is alapítja. Fíatal mágnásbarátaival angol mintára vitakört alapít a korkérdések megtárgyalására, később műpártoló egyesületet hoz létre; célja az ország születési és szellemi vezető rétegének közelítése. Döntő hatással van reá ismételt párisi tartózkodása, ahol az irodalom és a társaság élénk, termékeny kapcsolatát figyeli meg. Elhatalmasodó tüdőbaja miatt 1890-től az év legnagyobb (részében déli vidékeken utazik, felkeresi Spanyolországot, a francia Riviérát, Szicíliát, Görög-, Törökországot, sőt Indiába is elkerül. Útjain a kozmopolita társaság elegáns életét éli és írja le sűrű cikkeiben, de nyaranta szentornyai birtokán parasztjait figyeli, ismerkedik zárt világukkal, természetükkel, érdekes kísérletként színházat játszat velük. Egyre inkább az ő egészséges tulajdonságaiktól várja a társadalom újjáteremtődését. Munkássága meggyőződésének megfelelően kettő? Egyrészt a kifino múlt rétegek gyengeségét, hanyatlását mutatja be (*Művészszerelem*, 1888; *A pénz legendája*, 1893), másrészt a föld népének erőtartalékát, erkölcsi föl-

nyét (*A puszta könyve*, 1891; *Gányó Julcsa*, 1895). jutott regénye, a *Fuimus* (1895), a felvidék úri familiáinak sorsán igazolja tételét; személyes élményekből táplálkozó családi krónika, amelyet a környezetrajz és társadalombíráló elveinek összefoglalása tesznek nagyszabásúvá. Regényei ciklusba illeszkedtek volna a felvidék után Erdély, Pest társadalomképével; betegsége nem engedte meg terveit valóm-váltását. 1894 október 9-én, alig harmincegy éves korában meghalt.

Műveihez sorakozik most az itt közölt és a legújabb időkig ismeretlenül maradt kettős napló párisi és itthoni életéről, társaságáról.

JUSTH PÁRISBAN

A ballettáncos teste, amidőn a nagy ugráskor a levegőbe kerül, egy lélegzetfójtó pillanatig állni látszik a magasban, izmai mintha legyőzték volna a nehézkedési, de legyőzték a felröpítő erőfeszítést is, játékosan, könnyedén lebeg a semmi-ben, feledve a küzdelmet és feledve a reá váró véget, az elkerülhetetlen leszállást. A pillanat gyönyörteljes és idegesítő, mert valószínűtlen és varázslatos, s mint minden varázs, titkos mérgeket rejt magában. Így lebeg a nyolcvanas években a kéjes és tarthatatlan tetőpontra a tizenkilencedik század nagypolgári kultúrája, már csak emlékezetében őrzi felvivő forradalmait és csak idegeiben sejtí a bekövetkező pusztulást. Modernnek vallja magát elbizakodottan és dekadensnek kacéran; büszke teljesítményeire és lenézi az erőfeszítést, tiszteli az ésszt, de az ösztönök világában kereskedik, kifino múlt, törekeny és borzongva vágyik az eső után. Világnézete a művészet és művészete tele van erkölcsi allegóriákkal; soha annyi szimbolikus nőalakot nem láttunk, mint a korbéli vásznakon. Tudománya a természettudomány, de az átöröklésből mítoszt csinál és költészetet. Eszménye a társas élet és unja a társadalmat, imádja a tökéletes formákat és kész a robbantására, az arisztokráciát utánozza és anarchistákat nevel. Hazája Európa, fővárosa Paris, a Cosmopolis, ahová összegyűlnek amerikai pénzmágnások és magyar arisztokraták, forradalmárok és főleg minden rendű s rangú és művészek, akik egyedül éltető levegőjüknek érzik a párisi atmoszférát. Maguk a franciák pedig, hogy

teljes legyen a nemzetköziség, modorban, szokásokban, politikai intézmények tiszteletében anglofónok, de friss erőként keletre is néznék, felfedezik az orosz irodalmat, magyarokkal, lengyelekkel barátkoznak. Soha annyi különleges szín nem kavargott s még az addig csak önmagával törődő francia fővárosban.

Az egyik vonzóereje éppen ez a kavargás. Dús televény/ amelyet a lappangó politikai feszültség csak még jobban megérlel. A második császárság ragyogó homlokzata összeomlott, de a köztársaság létét is veszélyek fenyegetik, a restauráció reménye, amelynek sikerét csak a reménykedők pártokra szakadása gátolja. Orleanisták, legitimisták, bonapartisták, patrioták és revanchardok kínálják az egyedül üdvözítő megoldást s amikor egy kalandortermészet a diktatúra felé hajlik, a boulangizmus fellángoló tűzétől csak a tüzet szítók tehetetlensége óvja meg az országot. «A politika Ohnetja» — ítél Justh a nagyravágyó tábormokról.

A politikai tétlenségre kárhozottat osztályok a társasági ragyogásban keresnek kárpótlást. A császárság alatt az udvar diktált, most a különféle nemesség, a régi királyi, a császári, pápai, a köztársaság hivatalnok arisztokráciája, a Faubourg St. Honoré tőkései, az idegen kolónia egymással vetélkedve, egymást utánozva és irigyelve kelnek versenyre a társadalmi szereplésben, szalonéletben. A Faubourg St. Germain a legzárkózottabb, megmerevedett külsőségek között élnek benne életüket a nagy történelmi nevek késői utódai. Enervált ideglények, az öregek szertartásossága, a fiatalok amatőrsködése mind bágyadt, akarattalan, csak fáradt gesztusokra képes nemzedékről beszél. Szalonjaik hideg unalmát, leányaik testi-lelki vérszegénységét, életformájuk ürességét Justh, akárcsak a korabeli regények, nem szűnik meg ismételni. Marius Leblond érdekes könyvében (*La société française sous la IIIème République d'après les romans contemporains*, Paris, 1905) Abel Hermant, Paul Hervieu, A. Daudet, Paul Adam, Bourget, Huysmans regényei alapján összefoglalja az arisztokrácia jellemzését és szinte egyöntetűen negatív ítéleteket talál: dezorganizáció, érzelmek elapadása, egyensúly vesztettség, szellemi nivósüllyedés, rangkérdések fontossága, gyökértelenség. «Emigránsok egy olyan hazából

amelyik nincs többé.» Justh éles szemét bizonyítja, hogy mindezek mellett meglátja a pozitív oldalakat is: a hagyományhűséget, a formák örökölt tökéletességét, a bensőséges vallásosságot, a családi élet kultuszát. Megérzi embereiben a kifino múlt fajta vonzóerejét, a jelenen átsütő múltat, de a jelen érdekességét is, a fiatalokban elvetélt művészi érzéket, amely különbségekben, bizarr modorosságokban kel változott életre, egy Vogué vagy Polignac tudásvágyát, Albert de Mun szociális érdeklődését, a reakciósságában is reformokat kereső, nem polgárian elégedett nyugtalanságot, a jószándékú segíteniakarást, ha suta társasági akciókban is nyilvánul. És vonzódik hozzájuk minden gúnyolódás, írói és polgári fölény ellenére, jól érzi magát, akárhog unatkozik, a La Rochefoucauldok, Fitz-Jamesek, Maillék, Mailly-Neslek, Gontaut-Bironok, d'Harcourtok, Luynes-k, d'Uzések ragyogó világában, akárcsak Proust, aki néhány évvel később ugyanezzel a kelleetlen sóvárgással kezdi meg vándorútját a szalonokban és mondain krónikáit a Figaróban részben közös szereplőkről. A sznob indult bennük fárasztó, minden esti hajszára a nagyvilágban, de lelkük mélyén a művész tudta, hogy őerte van minden; felfedező úton járnak, amelyből nemcsak jegyzetek, de egy életre szóló remekmű születethetik. Az érlelés szükséges évtizedeit azonban csak Proustnak adta meg a gondviselés.

A társaság másik része a bonapartista világ. Parvenűbb, erőteljesebb, hangosabb, amelyik persze él-hal a legitim nemesség közé jutni, de volt ereje, tehetsége és dacos kedve önálló életformát teremteni. «Ennek a társaságnak tulajdonítják a Parisban ma annyira divó szokimondó, bizarr modort, a dilettantizmust, a nők tanultságát és sportkedvelést» — írja Justh «A túlfino múlt Páris»-ról szóló okos cikkében. (Először a Fővárosi Lapok-ban, 1888, majd a Paris elemei kötetben «A társaságról» cím alatt.)

Szellemi érdeklődésük és az írói világgal való kapcsolatok élénkebb, mint a királyi arisztokráciáé; szeretik, ami friss divat, a modernet az irodalomban és a művészetben, a reálisabb, nyersebb színeket. Közülük való princesse Mathilde, Flaubert és a realisták támogatója, comtesse Diane, a parnassienek háziasszonya. «Az olvasás e körben

annyira divatba jött; mint a «plein air» élet, a természetért való rajongás, az írók és művészek bálványozása.» Idézett cikk.) A Mornyak, Pourtalések, MacMahonok, Canrobertek, Mouchyak, Murat-k, katonák leszármazottai, a nagy Napoleon megigéztetjéi, a kis Napóleon áldozatai ők; a császárság bukása után helyét nem találó, csatavesztes réteg.

Velük, mellettük tör az érvényesülés felé a haute finance mindenható eszközével, a pénzzel. A Hottinguereket, Jamesonokat, Fouldokat emlegeti Justh a cikkében és látogatja a naplójában, fejedelmi fényűzésük, palotáik, múgyűjteményeik között lesi meg fölényes szeme polgári gyöngéiket, naiv robusztusságukat, a végső csiszoltság hiányát. A címerek bearanyozásának kora ez, az arisztokrata-amerikai, arisztokrata-zsidó házasságoké. Fitz-James gróf Guttmanleányt vesz el, Decazes herceg Singernek, a varrógépgyárosnak leányát, akinek nővére egy Polignac felesége lesz. Boni de Castellane márki európai nevezetességre tesz szert amerikai milliomos feleségével és pazarlásával. A nagykapitalista légkör idegesebbé, mozgékonyabbá, nagyvonalúbbá teszi a szigorú elvek közt élőket; hozzájárul, hogy a televény még dúsabb és egy kicsit már rothadó legyen.

A társas élet szelleméhez még a hivatalos köztársaság is kénytelen alkalmazkodni, a köztársasági elnök estélyei versenyre kelnek a császárság nagy fogadásaival, hogy a ragyogáshoz szokott szemeknek tovább is megadják a fény illúzióját. «A durva Grévy után a megtestesült simaság» — jegyzi naplójába Justh Sadi Carnotról estélye után (január 25). «Ez megfogja, ez az ellentét menteni a republikát »

Mert a republikával baj van, s nemcsak a politikai válságok miatt. Baj van, mert társadalma kiöregedett, túlfinomult, árnyalatoknak él mesterséges, üvegházi levegőben, még a politizálást is csak finom vitákban képzelel el. «Ezek az árnyalatok fogják tönkretenni Franciaországot, az igazi, a nagy politika durva mesterség» — mondja egyszer Justh francia asztali szomszédjának, ki finoman mosolyog és — igazat ad neki. Ismeretlennek ellentmondani nem illik, (Paris elemei: Első benyomások.) «Midőn a nemzet egy része erre a fokra jutott, — írja fentebb idézett tanulmányában

— akkor elkezdődik az egyedekre, töredékekre és pártokra való szétesés. Szóval: a *pusztulás kezdete*. E túlfinomított világban, mint Paris fölében, érzik legjobban az, hogy Paris és Franciaország erre a *művészi fokra* jutva, mily közel van *történeti, politikai* szereplésének végéhez. Ha csak az alulról fölfelé törekvő elemek új vért, új izmokat, újabb erőt nem hozva, föl nem frissítik a már nagyon is elfinomult Parist. Ezt mindenkinek kívánnia kell, aki szereti Parist s vele Franciaországot. »

A túlrejt kultúra magához vonzza a külföld születési és szellemi arisztokráciáját. «Paris szellemi légkörében rendszeren, egy más nemzet előrehaladottabb osztályai és a művészi és irodalmi áramlatok azon tagjai találják meg szellemi hazájukat, kik koruknál finomultság tekintetében pár nemzedékkel előbbre vannak» — elmélkedik a «Parisianismus»-ról, amely a többi cikkekhez hasonlóan a napló évében látott világot. így a Marczibányiak vagy hat nemzedéken keresztül a század elejére eljutottak a társadalmi fejlettség legmagasabb fokára; műgyűjtők, tudománykedvelők. A két utolsó majoresco már csak Parisban érezte jól magát és híressé vált fényűzésével. A fajta egyre finomabb, egyre idegesebb, míg a század végére kihalt. Parisban gyűlnek össze a Gordon-Lenoxok, Bibescuk, Radzivillek, Urusovok, Orsiniek, Moltkék. «Mind e családok itt azt a kort találták meg, amely mint történeti pillanat megfelel nekik, mint szellemi atmosféra, organismusuk és lelki szövetük követelményeit kielégíti.»

A párisi légkör mégis a művészeknek, alkotóknak felel meg legjobban, azoknak, akik Justh felfogása szerint «homogének» az itteni társadalommal. Nemcsak a társas élet. eleven, pezsdítő, emberi figurákat ismertető hatása folytán, hanem mert közös lelki szövet köti össze a kétféle kiválasztottakat. A művész, akárcsak környezete, kifino múlt idegzetű, végtelenül érzékeny az élet kellemes és kellemetlen árnyalataira, tudatos, de érzéseiben is tetszelgő, szkeptikus, de művészi hitvallására esküvő, akaratgyenge és mégis szívós, pesszimista, de az örömeiket is kihasználó, emberekre kíváncsi, fiziológiai és lelki titkaikat fürkésző, de élvezője a dekorációnak, a keretező díszleteknek is. A társaságbán

él, de az emberi szenvedés religióját vallja, realista, de fantasztikumokra vágyik. Kiábrándult és szüntelenül újat kívánó gyermek, a «modernizmus» képviselője, amelynek Paris a legigazibb székhelye.

Mi a modernizmus, amely Justhnál és kortársainál szinte refrénszerűen tér vissza? Nem minden, ami új, de az újban az, ami meglepő, raffinait, idegekre ható. Nem modern Zola, kinek művei pedig viharos ellenkezést váltanak ki, modern Huysmans, ki fojtottan, titokzatosan adagolja a merészséget. Justh ízlése, ha naplóbeli ítéleteit nézzük, csodálatos biztonsággal választja el a giccset a valóban értékestől, de az értékben is kiválogat, ösztönös lelkesedéssel csak bizonyos irányok felé fordul. Különösen feltűnő ez a festőkről ítélezéseiben. Nem ugrik be a népszerűeknek, de kiválasztottjai sem azok, — az impresszionisták — akiket az ekkor érték küzdő kritika és az utókor verdiktje egyedül tart erre érdemeseknek. Munkácsyról elsőhajtja, miért nem fest mindig tájképet, Verescsagin képei vezércikkek, a társaság kedvence, Chaplin ál-Boucher, az akadémikus Hébert c'est à hurler de rage! Viszont Manet neve alig fordul elő, az igazi rajongás Besnardnak szól fantasztikus képeivel és Gustave Moreaunak, «a legsubtilisabb kor leg raffináltabb s legbetegebb festőjének». Víziói «a modernizmus Sarah Bernhardt skáláját érték el a festészetben».

Mert a modernizmus összefoglalása Sarah Bernhardt, «ő fejezi ki korunkat a művészek és az asszonyok között leginkább.» (Magyar Salon, 1889, X. k.) Szépsége — fia házassága korában! — mint a Botticelli-nőalakoké, légies természetét nemhiába stilizálják új és új képeken a festők, hálás modell dekoratív tobzódásaikra. Ideges egyénisége a színpadon és a magánéletben kimeríthetetlen az árnyalatokban, nagyvilági és gyermekes, közeli és titkokkal teljes. Konvenció és külsőség, de a formák átszellemült tökélyében. Ahogy azt a társaság életében láttuk.

Huysmans, Moreau, Sarah, a modernizmus — különlegességek rangraemelése. A fáradt idegzetet újból felcsigázó élményeké, amelyek egyszerre rohamozzák az összes érzéket, egymásba nyúlnak a regény, a kép, a színpad területén. A regény a színes jelzők tömegével víziókat fest, a kép elbe-

szél és lobogó kulisszák közé fogja alakjait, a színész festmények megelevenedett mozdulataival lép elénk. Mind e külsőségek mögött azonban az élvező lélek többet sejt, «világnezetet», számotadást valami mélyebb tartalomról, az élet keserű titkairól, idegen erők rejtélyes beavatkozásáról, a halál értelméről. A sötétség hatalmát érzékeltetik ezek a ragyogó művészi felvillanások, amelybe végül is belefulladásnak; de az ég felé is irányt mutatnak, a vallás reménységével ajándékozzák meg a fásult szívet. Minden esztétában ott rejtőzik egy csüggedt moralista és egy hinni kezdő teológus is. A valóság és a titok ölelkezése mellett Justh természetesnek találja a túltraffinált és az egyszerű közelséget is. Saraht Antokolszkihoz, a szobrászhoz hasonlítja; mindkettejük művészetében az igaz és a természetfölötti, a lehető és a lehetetlen, a túltraffinált és a primitív érzés keveredik. Közös ősök, Botticelli, a «primitív». Justh a comtesse Diane jelmezbálján, mint «martyr primitif» jelenik meg, arannyal áttört fátyollal fején, amelyet aranypántlika tart fenn, földig érő arab burnusban, alatta arannyal hímzett fátyoling. Karján aranykarperec, lábán szandál, kezében nárcisz/ amelyet à la Puvis de Chavannes tart — egyszerűbben már bajos volna felöltözni. De a kor általános ízlése ez, amely bizánci motívumokban, a preraphaelita festők modorosságában, a modernizmus stilizálásaiban találta meg a primitívet. Justhnak innen kellett eljutnia a paraszti egyszerűség fogalmához s az átmenet nem is volt olyan nehéz, mint gondolnók.

Nemcsak mert származásában, alföldi emlékeiben hozta magával; a kor csömörében benne rejlett az új rousseauizmus sikerének lehetősége. Turgenyev vadászbeszélései már belopták a füledt szalonokba a szabad levegőt, a tábor-tűz fanyar szagát és a lombok sötétjét, a barbizoni festők és tanítványaik borongós, rozsdaveres, kődbeburkolt erdei is lassan uralomra jutottak az interieurök felett, az orosz muzsik most kezdett titokzatossá nőni az európai érdeklődésben. Nem téveszthette el hatását az a sápadt, krisztus-fejű fiatalember sem, aki bár párisibb volt a párisinál és csak argotban volt hajlandó beszélni, a zongoránál furesza dallamokat idézett vagy cigányozni vitte el barátait és

különös, vonzó történeteket mesélt el távoli pusztákról, Szentotnyai birtokán sorra keresik fel majd a megejtettek, hogy feledhetetlenül hazavigyék magukkal a föld és a paraszti élet látványát, amelyre világfí barátjuk nyitotta fel csodálkozó szemüket.

Egyelőre azonban Justhon a sor, hogy alámerüljön a nagyvilági forgatagban. Nem először van Parisban, a zárkózott szalonokban már nem az ajánlólevélre udvariasan fogadott idegen, hanem türelmetlenül várt vendég. 1885-ben járt itt először és küldte haza első párisi leveleit. Azóta évről évre visszatért, tapasztalatokban öregedett, emberlátása elmélyült (érdekes pl. 1886-ban írt Bourget-tanulmánya hangját a napló fanyalgó megjegyzéseivel egybevetni), otthon már feltűnést keltett új, elemzőhangú elbeszéléseivel, megismerte a félreértetés keserűségét is *Káprázatok* kötetének fogadtatásából (1887). Péterfy szigorú hangú kritikája elítélte benne a «salon-analystát», szenvedést, modorosságát, idegen levegőt, tudásának fitogtatását olvasta fejére, megállapította, hogy inkább «kedves, lágy körvonalú rajzocskákra» lenne alkalmas a tehetsége, mint «boncolgató pszichológiára». Mások a divatos módszert, az analízist magát kárhoztatták. «Az alytikus írók oly orvosokhoz hasonlítanak,» — írta Rákosi Jenő a bírálatában — «akik viaszból preparálnak magoknak embert s azt boncolják.» «Az alytikus írók, tehát: Tolstoi, Stendhal, Eliot, Dostojevski, Bourget stb. stb.» — jegyezte Justh a bírálat margójára. (A kötetéről szóló lapkivágatokat gondosan összegyűjtötte és reávezette megjegyzéseit.) Erre a névsorra gondolt és úgy érezte, hogy jó úton jár, amikor¹ visszatér Parisba a kárhoztatott idegenszerűségekért, amelyekből ő tudta, megnyit gyarapszik magyarságában. Szívébe vágott a kritika, mégsem tudott lemondani hivatásáról, hogy a szalonban is analizáljon, a társasélet színes kavargásában is keresse az irodalom örök modelljét: az embert. Kétségbe vonták boncoló pszichológiáját; tervbe vette tehát és megírta a Naplót.

A napló, bár 1888 január i-i megérkezésétől május 31-i elutazásáig napról napra íródott, kétségtelenül zárt, művészi egésznek készült. Mutatja az a körülmény is, hogy a követ-

kező évekbeli számos útján francia, angol, olasz földön, Indiában, ahova tüdőbajára orvoslást keresve eljutott, nem folytatta, legfeljebb cikket írt. Csak magyarországi életéből ragadott ki még ugyanilyen kerek időszakaszt, ha rövidebbet is, szintén ismerősökkel telezsúfoltat, szintén mélabús búcsúval záródót. Mintha keresztmetszetet akart volna felmutatni kettős, külföldi és hazai életének értelméről, izgatott vágyairól, a lelkén átzuhogó tapasztalatokról, többet, jobban, mint amit vázlatos cikkekbe és nehézkes elbeszélésekbe zárhatott. Mintha igazolni akarta volna, hogy a mindennapos hajszának, a beteg testét még jobban betegítő nagyvilági robotnak, ha a pihenésre szánt negyedórákban könnyű, ideges tollal számot ad róla, megvan a maga szépsége, értéke és rangja is az alkotások sorában.

A naplót tehát kétségtelenül műalkotásnak szánta s mi is úgy foglalkozhatunk vele, mint művei között a legjobbal, a legelevenebbel. Elbeszéléseinek papiroshangját itt a közvetlen izgalom élénkíti, a portrék frissek, hiszen az imént elhagyott ismerősökről rögzítik a futó benyomást, rosszmájú megjegyzést, vagy jóleső ráemlékezést, a pongyola, francia fordulatokkal teletűzdelt, argotval kacérkodó beszédhang helyénvalóbb, mint az utólag írt cikkekben, ösztönzést kaphatott a Goncourt testvérektől, kik naplójuk első kötetét 1887-ben jelentették meg, az Emile Blavet, Jules Claretie-féle chroniqueuróktól, akiknek heti beszámolóit népszerű műfajt teremtettek a mi lapjainkban is. Módszerben azonban egyiket sem követi, sem az elsők bon mot-gyűjtését, sem az utóbbiak aktuális csevegését. Ő regényírói célt tűzött maga elé és az aktualitás annyira nem érdekelte, hogy az év eseményeiről színházi és irodalmi utalásokon kívül egy szót sem találunk; tudta, hogy halála után olvassák majd jegyzeteit és arra lesznek kíváncsiak, ami őt is legjobban izgatta: az emberábrázolásra.

Az analitikus iskola híve nem tagadta meg magát. Ha belép egy új lakásba, első dolga körülnézni és legalább a második látogatás alkalmával már pontos környezetrajzot ad. Ami pedig nem könnyű dolog a lakásdíszítésnek ebben az őrtjengő korszakában. A szobák, mint a múzeumi termek, zsúfoltak dísztárgyakkal, képekké, plüss, bársony, selyem

drapériákkal, mély színek lobogásával, az egyéniség kitombolhatja magát a berendezkedésben; elég, ha Sarah atelier-jének leírását elolvassuk. De már elénk lép a házigazda és néhány markáns mondat felrajzolja arcképét, jellemét. Az első kérdések mindig fiziológiába vágók; sovány, aszketikus-e, vagy gömbölyded, gömbölyded világnézettel, milyen a keze, lába, testtartása, van-e «race» benne és mennyi, «telivér-e»? Nemes lovakról szokás így ítélni a testi jegyeknek ezzel a kérlelhetetlen verdiktjével. Íme egy példa: «Két oldalamon két tipikus alak — romantikus antithézis. *Ms. de Vieux-ville*. Henri quatre-ra emlékeztető profil; sas orr, fekete haj és hegyes chevalier mignon szakái, sötét-kék mosolygó pár szem, sovány ideges test. Csupa nervus, kidomborodó erek homlokán és csontos hosszúkás kezein. Telivér. Kora? 25 vagy 50. — *Cordier*. Kicsiny zömök fiatalember. Rózsaszínű fényes arcbőr, a pápaszemen keresztül nevető gömbölyű szemek. Rövid ujjak, nehézkes mozgású karok és lábszárak. Un homme grassouillet. Ez — érdekes lesz!»

Nem mintha a kellő származás feltétlenül eljegyezne az arisztokratikus külsővel; csodálatos kiütkezéseket jegyez fel ő maga is, a fajta váratlan kihagyásait és polgárokon is a testi-lelki kitenyésztettség jelentkezését. Nem sznob játék e következetesen végigvitt szempontja, inkább egyfajta biológiai elfogultság, amely fajták hanyatlásának és fellendülésének tüneteit, okait keresi az egyes emberpéldányokban, gyönyörködik, de szánja is a fino múltakat, kicsit lenézi, de biztatja az erőseket. Olyanvalakinek a rögeszméje, aki maga is fáradt és hanyatló nemzedékek végén küszködik magában az ernyedései.

De hamar áttérünk a lelkiekre és itt a követelmények meg szigorúbbak és még kevésbbé vannak származáshoz kötve, sőt! Van-e benne «imprévu», szellem, eredetiség, érzés, művészösztön, ha soha semmit nem alkotott is, tud-e szenvedni, «homogén»-e vele? Milyen hálás, ha rokonlélekre talál, akiből odaadó barátot nevelhet magának. Valami rejtélyes képessége van az emberek megnyerésében; egyszerre bizalmasak vele szemben, elismerik felsőbbiségét, bandába verődnek körülötte, nyurga arisztokrata fiúk,

borzas bohémek, szép nők, akik szerelmet sohasem kapnak tőle (talán nem is kaphatnak?), okos öreg dámák, kiket lefegyverez villogó esze és lappangó bánata, Sarah, aki szeszélyeihez méltó játszótársat talál benne, költők, festők, kik az ítéletére kíváncsiak, mert huszonöt éves fejjel már döntőbíró. Mi magyarázhatja meg a rokonszenv születését, e láthatatlan sugárzást s a presztízsét, melyet a legkisebb erőltetés megöl és megfoghatatlan árnyalatok növelnek? Mi készíti az embereket a főhajtásra, talán a halálos ítélet, amit a testében hordoz?

Jönnek és tűnnek az ismerősök, ahogy a társas élet beosztott szeszélye elénk sodorja őket. A jó Jablonowska hercegnő izgul polgári mamaként leánya házasságáért, comtesse de Diane rendezí fíradhatatlanul irodalmi össze-jöveteleit, comtesse de Béthune látogatja barátnőit. A baronne de l'Espée soirée-ján, a duchesse de Maillé bal blanc-ján unatkozunk, a szép Melanie de Pourtalést csodáljuk. És jönnek a fiatal urak prousti neveikkel, Aymar de la Baume Pluvinel, aki amateur csillagász és fotográfus, Haitibe utazik, hogy a Venus átvonulását tanulmányozza, Robert de Maily-Nesles, aki csak rosszul sikerült házasságáról hajlandó értelmesen beszélni, Charles Waddington, a blazírt, Pierre de Coubertin, a sportkedvelő, Dániel de la Chaussée, az angломán, Noël Goldsmith, az angol dandy stb. stb.

írókkal ismerkedünk, egész nagyokkal és egész kicsinyekkel, Barbey d'Aurevilly hálóköntösében a múlt eleven kísértete, Huysmans, mintha saját regényalakja lenne, fényűző lakásban elmélkedik az irodalomról és irigyli Bourget keresetét, Bourget sznobságán mulatunk s amikor egy percre találkozunk vele, tudjuk, mit várhatunk tőle. Leconte de Lisle is csak egy percre bukkan fel, éppen csak hogy rosszat mondjon íróbarátjára. Sully-Prudhomme olympusi nyilatkozatait hallgatjuk, Lemaitret ünnepeljük gyilkos Ohnet-kritikájáért, de elbizakodottságát nem szeretjük. A fiatal Dumast műgyűjtőnek tiszteljük, Jean Aicard-t nagy költőnek. Tainehez elfogódott szívvel lépünk be, fejtegetései vég-érvényesek. Hát még amikor a pozitivizmus boncaival, Albert Sorel, Berthelot, Ribot, Leroy-Beaulieuvel vacsorázunk nála kifogástalan ünnepélyességgel; még szerencse,

hogy a leánya, Geneviève titkon a dekadens költőket imádja. És Haraucourt-al ismerkedünk, aki pornográf versekkel tört be az irodalomba és nem sejtjük, hogy tíz év múlva a cluny-i múzeum igazgatója lesz. Jean Bergeről is elhisszük, hogy jó költő, de Laurent Tailhade dekadensségét leleplezzük: játék a színes semmivel. És mennyi van még, neves és egészen névtelen, Jean Berge-el a hivatalos irodalom ellen lázadó ifjú titánok, akik egymásnak olvassák verseiket és Balzacot, míg egyik társuk az olvasás mámorát felhasználva megeszi az összes süteményeket.

Műtermeket látogatunk, Saraht mindig éppen festi valaki, vagy ő fest valakit, Munkácsy nagy fogadásain Munkácsyné rossz modorát élvezzük, Verescsaginnal vitázunk Magyarországról, Antokolszki oroszos félhomályú ate-Herjében borzongunk Krisztusai és ördögei között, fölényel nézzük a Hébertek, Chaplinek munkáit, kiállításokra járunk és a festők bálján ismerkedünk az igazi bohémérettel. Végig Castor és Polluxként kísér két angol festőbarátunk: a hat láb magas Bunny és a gyenge, ideges Elwes, aki tökéletesen uralkodik az óriáson.

Közben paradicsommadárként röpköd, itt, ott, minde-nütt az isteni Sarah. Ebédlőjében trónszéken gubbaszt, mint egy karavánszerájban a folytonos jövő-menők között, fantasztikus műtermében fest, szobrokat farag, tárgyal, veszekszik, kötekedik udvarlóival, próbál és a saját darabjának próbáján lejátssza a főszereplőt, egy ingben hajtat el com-tesse de Béthune estélyére, mert a szabónő nem készült el idejében az új estélyi ruhával, Jablonowska betegágynál megjátssza az odaadó ápolót és a hercegné mit tehet egyebet, — visszajátsszik. Szépsége is száz színt ölt. A megismerkedésnél: «Fehér selyem praeraphaelistikus selyem négligé, arannyal hímezve. Fején egy aransál. Sokkal szebb, érdekesebb és fiatalabb, mint a színpadon. Gyönyörű hosszú szempillák, bársonylágyságú tekintet. Mindene fáradt, souple és stylizált. Un rêve!» A Tosca utolsó előadása után: «Tán még sohasem láttam ilyen szépnek, igazán bűbájos volt. Halványsárgás rózsaszín préselt bársony derék fedte termetét, ugyanoly színű selyem igen feszes ujjakkal és hosszú selyem uszályal. Az ujjakat ebben a

tónusban illusion buggyok fedték. A nyakán gyönyörű gyémánt és smaragd riviére. Nagy gyémántcsepp a homlokán.» Dáma és kislány, szeszélyes tündér és kitűnő üzlet-asszony, játékos macska' és ingerült parancsoló — hol a határvonal élete és a szerepjátszás között?

Amint a portréban, Justh diadalt ül a jelenetezésben is. Tollhegygel megrajzolt, eleven kis képek kergetik egymást, könnyű gúny és ellágyuló líra zenei aláfestésével.

Elég egymás mellé állítani a bal blanc feszes, jólnevelt unalmát és a bohémál tarka kavargását, hogy lássuk, mennyire tud alkalmazkodni tárgyához. Az orosz könyvtár nihilistáit vagy az orosz kolónia multságának exotikumát néhány megragadó mondatával éppen úgy felvázolja, mint a boulevardok nyüzsgését, az éjszakai Parist, a franciák okos, túlokos köznépét. Fiala írőhoz illően percre sem feledkezik el köteletségéről, az elemzésről. Két órán át tanulmányoz Aicard barátjával egy szegény kis éjjeli pillangót, «szánni akarván őt, megkínózzuk, feltépjük minden régi sebeit». Mikor véletlenül egy tűzvésznel asszisztál, a nézők között egy estélyiruhás nőt pillant meg; soha kedvezőbb alkalom a «vivisecciónra»: hogy hat rá a látvány a multság után. Jablonowska betegágyánál megismeri a mondain részvétet. «És most madame de Béthune ismét beszélni kezdett, hadarva beszélt el egy costumebált, kérdezősködött, milyen jelmezben megyek ctesse Diane jelmezestélyére, ruháiból kiáradt párisi parfüm-je, szeméből életkedv beszélt -----és a hercegnő ott feküdt mellette halványan tompa kifejezésű szemekkel, amelyekkel tekintet nélkül nézett maga elé, tán az ürbe látva — abba az ürbe, honnan nincs visszajövetel.» Halálhíret beszélgetés közben odavetett közömbös félmondatból tudja meg. «Pár percig elhallgattunk — — Aztán a conversatio fonala ismét fel lett véve, a párisi még ezt is megszokta, annyi ismerőse van, hogy minden nap eltemet egyet ----- s így ez a sensatio sem új.»

Proust jut eszünkbe, ahogy a duc de Guermantes nem hajlandó tudomásul venni a tapintatlanul estély közben átadott halálhírt: «Il est mort! Mais non, on exagère, on exagère!» Végül beszentelik a hercegnőt. «A templomban selyemruhák frou-frouja, félhangon pletykák, amott Hardité virággal a

gomblyukában — tán innen a versenyre készül. Furcsa, hogy az esküvőkön rendesen komolyabb jellege van a tempolmnak, mint a beszenteléseken.»

A mondainség természetrajzát, akárcsak Pioust, egyszerűre nézi a műélvező elragadtatásával és a moralista íróniájával. Arisztokratáit jobban érti, méltányolja, mint ők saját magukat, de az író fölényével tud nevetni is rajtuk, otthon van köztük, mégis kívülálló, a szellem polgárjoga és a polgár szelleme alapján. Csodálja őket és bosszút áll rajtuk, akár nagy társa a sznobságban és írásban. Mert ő is hallotta M. de Vieuxville hangsúlyát az írókról szólva: «tout ça», mint ahogy Proust hallgatta marquise de Villeparisis panaszát Balzacról, a modortalan vendégről. Bár az egyik szívesen járt írók közé, és a másik véletlenül azt is tudta, hogy a vendég nagyszerű regényeket írt.

A világfi és az író mellett állandó készenlétben áll a lírikus. Váratlan bizalmas megnyilatkozások, ahol a lélek meztelenre vetkőzik, baráti együttlétek a csendesen alászálló estében, barangolások az esti utcán, tavaszi séták és zenei hangulatok szagatják meg lírai kitérőkkel a látogatások végtelen kényszermunkáját. Bennük lobban fel a lélek parázsló fájdalma, céltalan és oktan gyötrődésekre, amelyeket mégis jó elviselni, hiszen — érzése szerint — ezek avatnak művésszé. A szenvedés benfenteseként járkál a szalonokban, szemléli az utca emberének ártatlan örömeit; mindenki közvetlen, úgy érzi, csak benne fojt el minden spontánságot a végtelen tudatosság. «A szerelem: fajfenntartás. Az ismeret: kétkedés. Erény: phantázia. Jutalom; a halál» — idézi kedvenc költőjének, a pesszimizmus apostolnőjének, Mme Ackermannak elveit. Huszonöt éves és par profession analitikus; szinte kötelessége, hogy kiábrándultan tekintsen a világra. A kiszakadás ritka perceit is tudatosan éli át; egy-egy eső utáni hangulat sarjadó örömét, az újjáéledő természet biztatását a «spleenes artista» figyeli önmagán, ünnepli a gondolatlanságot, ami a folyton töprengők legfőbb ismertetőjele, úgy ölti fel a jóérzést, mint a kloroformos álarcot, hogy a rövid ideig tartó mesterséges kábulat után újra belevesse magát «ez ideges, e beteg, e túlfeszült világ karjaiba».

A búcsú lágyító hangulatában mégis megoldódik e gör-
csös magára vigyázás, amelyet addig csak a cigányozás
szilaj félórái tudtak valóban önfeledtté varázsolni. A bougivali
kirándulás finom pasztellszíneit már egy békéltebb lélek
találta meg: «Lassan megyünk végig a Szajna partján futó
ösvényen, meg-megállva, elhallgatva a levelek halk zizegését,
elhallgatva azt, amiről a csend beszél. Néha-néha egy magá-
nyos skiff siklik el a habok felett, rajta szerelmespár. Ádám
tricotderékben, Éva pipacsos sárga szalmakalappal, tarka
tavaszi ruhában dalolva az élet tavaszát.» Felkeresik Tur-
genyev házát és a tanítvány nem egész méltatlanul állhatott
meg a melancholia nagymesterének emléke előtt.

Világfi és magányos, könnyedén franciás és nehézkesen
keleti — a turgenyevi ellentétpár az ő sorsa is. Nem tagadják
meg az egyiket a másikért, hajlékony, egyeztető egyéniség
az övék, amelyik nem rendez drámai szakítást és patetikus
megtérést, hanem az együtttest vállalja, mégha az idegen-
szerűség vádját nyeri is el érte. Kozmopoliták, de a maguk
nemzeti módján, párisi orosz az egyik, párisi magyar a másik,
félreérthetetlenül, letörölhetetlenül. Justh stílusa is, ez az
idegenszerűségekkel telezsúfolt, affektált, megszokott magyar
vonások nélküli, gyakran jellegtelen írásmód, nem olvad-e
fel végül is egyfajta magyar eleganciában, könnyüléptű,
szikár, hetyke mondatok táncában, amit mintha cimbalom
éles pengése kísérne.

Utolsó párisi estéjén hazamuzsikáltatja magát, a cigány
finom megérzéssel nem az ő, hanem az otthon váró barátok,
Batthyány Géza, Fesztyék, Cebrián Róza, Jászai stb. nótáit
húzza. Pedig az otthon, tudja, nemcsak a barátok öröme,
hanem a megsokasodott küzdelem, irigység és bukás is.
«Íme az utolsó benyomás: A fényes Paris keretéből kitörő,
s hazulról jövő édes bánat, amely csak vonz, pedig csak
keserűséget ígér -----»

A NAPLÓ

Vasárnap, január 1.

Majd halálra fagyva reggel 6-kor Parisba érkezem. Dideregve ülök a sapin* fenekén s így fog el az első párisi hangulat — Fürdő etc. etc.

10-kor Noël Goldsmith-hez, ki majd kiesik ágyából, midőn belépni lát az ajtón. Úgy látszik senki sem tudta, hogy megérkezem.

Pár convencionalis örömnnyilatkozat után elmondja, hogy az utóbbi napokban igen sokat beszélt rólam apropos de mariage Maurice Bernhardt — Terka Jablonowska, ce qui est actualité du moment à Paris.

Tőle Lorin-hez, ugyanaz a fogadtatás. On est charmé et épaté de me voir!

Nála reggelin a még mindig taktusra szellemeskedő Humberth-el és Des Mazy-val.

3-kor Lambrecht Kiss Margithoz,¹ ki úgy látszik igazán megörült jövetelemnek. Megmutatja bébijét, ki nagyon megszeret s férjét.

Ott még náluk egy csomó fbg. St. Germaini úr és dáma. Styl Louis XV. mozdulatok azon kor szelleme nélkül. A régiség-ről az aranyozás lekopott!

Innen Jablonowska² hercegnéhez — egyedül. Nem volt fogadónapja, de azért elfogadott.

Eleinte elforgatta a szemeit, mint ahogy ez a hercegasszonyhoz illik, ki egy «cabotine» fiához volt kénytelen adni a leányát. Ez a «jeu» egy pillanatra meglepett, de aztán megértettem, bennem a k. k. elítéletek képviselőjét látta, akinek lassan kell

* Bérkocsi, konflis.

a keserű falatot beadni. Aztán finom árnyalattal *átment* Sarah érdemeire, hogy mily nagy színésznő, stb. stb. (amit már úgyis tudtam), ezután Maurice-t kezdte magasztalni — s végül arra jutottunk, amire én már rég jutottam, hogy tulajdonképpen ez a házasság nem is olyan igen borzasztó, mint amilyennek öneki entretienünk kezdetén monдания kellett.

Elmondja aztán, hogy a «boldogok» csak öt hete ismerik egymást s hogy Terka első találkozásuk után hazajövet így kiáltott fel: «J'ai vu le fils de Sarah Bernhardt, eh bien voilà encore quelqu'un qui n'est pas mon type!»

Eh bien il faut avoir cinq semaines — cinq semaines suffisent pour devenir «le type» d'une jeune personne «bien née».

E «családi jellegű» conversationkat Terka: madame Bernhardt (amint anyja komornyikja jelentette) és férje Maurice zavarták meg.

Terka átöleli anyját s aközben kezét szorít velem: «Tiens Zsiga, d'où vient-il comme ça?»

«Il vient du pays des surprises — comme vous, ma chère amie.»

Ezalatt Maurice-al félig-meddig rokoni épanchement-ok.

Terka: sötétkék angol ruha, egy nagy Tosca-kalap, amely finom arcélét kiemeli, óriási gyémántok füleiben.

Tekintete még merészebb, mint azelőtt.

Maurice: a quite english gentleman, igen rokonszenves (dacára, dacára!) s határozottan race. Különben igen szerényen viseli magát, keveset beszél.

Este Toscát³ néztem meg. A darab Sardoul¹⁶

Modernizált romantika.

Sarah: a Français conventioit tökéletesen elvesztette, azon ban a Sarah-conventiookban gyarapodott. (Ha ugyan ezt gyarapodásnak lehet nevezni!)

Január 2. Hétfő.

Reggeli után Antocolski-nál, kit azonban nem találok honn. Aztán Pongrácz Ninánál. Nagy acclamatio. Nála Niewska grfné, egy igen szép lengyel asszony, avec les allures des cocottes de la deuxième empire.

Persze a Terka esküvőjéről van szó Niewska azt meséli, hogy Maurice prince de Ligne fia lenne, Nina Sardoura szavaz, én azt állítom, hogy egyáltalán nem is volt apja. Niewska szénibe néz velem, s meglegyint legyezőjével.

Aztán megharagszik rám, mivel a poêle Chonberskiket Ladislasnak nevezem. (Mert lengyel!)

E közben Bassano hercegné (Rosina Stolz, az egykori hires primadonna) levele érkezik, amelyben borzasztóan kikel Jablonska ellen, hogy Maurice-hoz adta leányát.

— Szigorú, mintha erényes lett volna — mondom én.

— *Dehogy*, szigorú, mint az, ki már kénytelen erényes lenni — mondja Niewska s én — *pirulok*.

Ezután *ctesse Diane-hoz*⁴ Határozottan ez az asszony napról napra inkább Paris modern Pythiájává nővi ki magát.

Artikulálva mondja egymásutáni sentenciáit, *telve* élők és halottak felett, azonban (s ezt hozzá kell tennem) olyan charitablean, mint ezt csak egy olyan szellemű asszony teheti, mint ő.

Nála Cordier (költő), Eugène Monton (Merinos), aztán vagy 10—15 asszony. Közöttük egy, ki egész elragadtatva rágódott a Jablonska házasságon (a ház egy intim barátja volt).

E közben egy újabb jelenség, *Madame X*. J'ai tant de re-proches à vous faire -----

Ctesse Diane, Par contre je vous dois tant!

Íme egy párisi bók.

Este, miután nagy ünnep van, a Cirque d'hiver-ben látni akarom a népet. Revolutio tör ki a kakasülön, mert nem nyitják ki a felső ablakokat. Minden 10 szerez hévvel megy itt, mint nálunk. Furcsa hogy egy ennyire kritikussá vált nép mégis így megtarthatja szenvedélyét.

Circus után pár kávéházban. Mindenütt blague, jó kedv, lárma. Egyikben egy cocotte összeveszett étudiant-jával.

Január 3-a kedd.

Villásreggeli után bateau mouche-on a város túlsó végére a Readekhez. Gyönyörű tavaszias nap, tán 10° meleg. Legtöbb ember felöltő nélkül. A quai és a Szajna elragadó színben.

Madame *Read*, dacára hogy nem volt fogadónapja, elfogad. MII. Louise⁵ nincs honn. Igen melegen üdvözl. Szó van Bourget-ről,⁶ kinek «Mensonges»-át legjobb művének tartja. B. egy más fiatal író kíséretében Corfuba ment, honnan csak egy hónap múlva jó vissza.

Beszél Rollinatról,⁷ kitől most egy füzet újabb dal s egy kötet vers jelent meg.

Elmondja, hogy mennyire örül az újabb union de Gerando-Telekinek.

Ezután de Gerando Teleki grófnéhoz,⁸ ki olyan mint volt, une momie ambulante. Tőle *Jablonskához*, kinél sokan, többi között az a nő is, ki tegnap ctesse Diane-nál oly ékesszólóan rántotta le a Jabl. Bernhardt házasságot. Most itt (elfelejtve

úgy látszik, hogy tegnap én is jelen voltam, vagy tán megvetve ezt az apró detailt) elragadja heve ismét s most nem talál szavakat bámulatának kifejezésére: «Mais princesse, vous étiez admirable, la plus belle de toutes, et Sarah — — cette simplicité — — puis les fiancés. Tout ça m'a touché, mais touché d'une manière que je ne pourrais dire — — » Mind hangosabban beszélt, s mind pirosabb lett, jónak láttam megkínálni egy pohár madeirával.

Ezután mad. de Rude (a néhai híres madame Ratazzi, Kissné nővére⁹) jött a salonba, vele leánya Isabelle, és ennek vőlegénye meg egy kis gyerek, kit Ratazziné unokájának néztem, pedig hát *csak* a leánya.

A hercegnő és Ratazziné összeölelkeznek, Ratazziné elmondja, hogy elragadó cikket irt e házasságról. A cikket persze az összes jelenlevők olvasták, az az előbbi heveskedő asszonyság ismét elkezd hadarni s vagy öt percig prestissimo dicséri a cikket;

Jablonowska: Eh bien, c'est un mariage qui fait parler — et on a déjà trouvé le mot: «C'est un mariage parisien — — »

Az összes jelenlevők: oh — — oh ----- oh ----- c'est précisément ça, oh, c'est charmant!!!

S most miután az etiquette-t megtalálták, még nagyobb keleté van az árunak.

Este az Odeonban.

Beaucoup de bruit pour rien. Shakespeare — elfranciásítva.

Azt hiszem, ha nem arrangeiroznák, hanem adnák úgy ahogy van, tetszene, így a publicum csak bámul és tapsol.

Én magam csak bámultam.

Aztán meg az a baj, hogy versben fordítják, s így a Français szavallati conventiot kell követniök, míg prózában tán eredetit is adhatnának. Különb en mile Sisos és Paul Mounet jól játszanak.¹⁰

Szerda január 4-én.

Villásreggeli Lorin-nél,¹¹ ott volt még ms. de Noques, egy X marquis, és baron Tristan Lambert. Ez utóbbi az Orleansok hűséges barátja, csak úgy mint ahogy 1870 előtt III. Napóleon barátja s 70 után cte de Chambord¹² intimusa volt,

A megtestesült heraldika. Erről most nagy vita, amelyben mind részt vesznek pro és contra, mindegyik tud valamit mondani, ami nem ostobaság, pedig a tárgy, amiről a vita keletkezett, semmis.

Az a nagy baja a franciáknak, hogy már túlságos okosak, mindegyik kritizál és nem rosszul. Egy középtehetségű fiakker-

kocsisnak több esze és olvasottsága van, mint nálunk egyik-másik nagyképű képviselőnek.

De hát ez nem előny, sőt ellenkezőleg, ez fogja tönkre tenni Franciaországot.

4kor *Marco Antocolski*¹⁸ a híres orosz szobrász atelier-jába.

Igen egyszerűen és melegen fogad, ezzel jól fogok lenni, ezt érzem.

Vagy 45 éves ember, kicsiny termetű, mélyen fekvő szemek — de exterieur-jéről, ha többször láttam.

Megmutatja szobrai. Mind a realismus és az orosz mysticismus keverékének eredménye. Christusok s ördögök, mint ahogy ezt csak egy byzanci civilizatio hatása alatt levő művész láthatja.

Sovány megnyúlt, de azért izmos testek, sóvárgó beteges kifejezésű s amellet mély titokszerű szemek,

Legjobban egy Christusa tetszett.

Beszélünk a francia művészekről, tökéletesen megtagadja tőlük az érzést. Tisztán csak a forma művészi — szerinte. Én annyira nem megyek, bár belátom, hogy formát tanulhatunk, s jóformán csak is tőlük tanulhatunk. Elmondja, hogy Lisztet nagyon szerette, én erre azt válaszolom, hogy Lisztet szintén csakis a forma művészenek tartom.

Zenére térve át azt mondja, hogy ki nem állhatja a» operákat, miután itt nagyon is keverték a művészetek, öt különféle művészi sensatiot kellene kapnunk, s így egyet sem kapunk.

Wagnert nem szereti, azt mondja, hogy ez is csak a forma embere.

Elbúcsúzva tőle, egyszersmindenkorra meghív théára.

Ebéd ctesse Lambrecht de Mtrlémont-nál (Kiss Margit anyósánál). Genre tout à fait fbg. St. Germain. Kissé korán érkeztem, 7 kor, pedig az ebéd csak y₂8 ra volt mondvá.

A háziasszony fogad style Louis XIV expressiókkal. Különböben nagyon kedves, jóval a fbg. St. Germain asszonyainak niveauja felett.

Ebédén még fiai, Louis és Edmond, aztán Louis felesége (Kiss Margit), két hajadon leánya s legidősebb gyermeke, marquise de (*A név hiányzik.*)

Margit még mindig a sagace hors ligne asszony, az ancien régime asszonyainak szellemét a legmagasabb fokon képviselve.

Hideg, brilliáns ész, kitünően nyugodtan objectiven ítélt emberek és dolgok felett.

A mellett kissé cassante.

Férje Louis L. eszes — de azért nemmélto férje ennek a briliáns asszonynak. Aztán meg féltékeny reá, rossz néven veszi levelezéseit, rossz néven azt, hogy az érdekes férfi érdekl.

Ez nehézzé fogja helyzetét tenni.

Rokonszenvesebb bátyja, Edmond. Ez egyike a fbg. leg-homogénabb elemeinek. Meleg közvetlen s kevesebb forma.

Ebéd alatt főleg a Jockey holnapi üléséről van szó, mint hallom Jameson is ajánltatott.

A háziasszony elmondja, hogy mi történt Aimery La Rochefoucauld nejevel (ki Robert de Mailly-Nesles nővére). A szép grófnénak tudvalevőleg igen mély hangja van. A múltkor pár sous alamizsnát ad egy vak koldusnak, «voilà mon pauvre homme» mondja mélységes mély hangon. — «Merci mon capitaine», felelt a vak koldus, hálásan égnek emelve szemeit.

Ebéd után főleg Margittal nemzetgazdaságtan, litteratura és hazai pletykák.

Férje ideges és koronként órájára tekint.

Aztán tréfásan disputálni kezd Margittal. «Voyez-vous, il faut dire aux parents en Hongrie que nous ne sommes pas du tout d'accord avec Marguerite» mondja Louis.

«Je vous ai exposé» felelek én rá — pendant un mois comme le fiancé de Marguerite, aux curieux je répéterai ça aussi volontièrement!» —

Nagy nevetés.

1412 kor megyek el tőlük.

Csütörtök január 5.

Majdnem egész délután Henri Lorin-nél, ki pakkolt, miután az esti vonattal Rómába utazik a pápai jubileumra, mint az Ass. Catholique kiküldöttje. Nála igen sokan. Többi között cte Aymar de la Baume Pluvinel, Des Mazy, baron de Charmaie Chamail stb.

Aymar, kivel a legjobban vagyok a faubourg fiatal emberei között, csak egy pár órára jött be faluról és sajnos így alig beszélhettem vele, dacára annak hogy több mint egy éve hogy nem látam. A jó Aymar még mindig a régi. Vagy öt év előtt, hogy a Venus átvonulását tanulmányozhassa, Haiti szigetére ment pár óra (lévén dilettáns csillagász és fotograf). Az idén a napfogyatkozás kedvéért Közép Ázsiába ment. Különben még mindig siet — rohan előre az ürben. Jóformán egy eszménk sem közös, csak temperamentumunk, tán ezért vagyunk olyan jól. Szeretünk volna beszélgetni, de lehetetlen volt.

Aym. Eh bien mon vieux, quelle nouvelle en Hongrie?

Én — felelnék, de az egyik szellemeskedő fiatal úr a szavamba vág: «Avez-vous entendu l'histoire d'hier? Imaginez-vous, Madame de Belbeuf au bal de M. X dit à son danseur: Dieu, je perds mon pantalon — du reste ça fera son effet, c'est en soie noir!»

Íme a hangulat.

Öt percnyi együttlét után Aymar elmegy ebédelni, s én nemsokára követem. Lórin ebédre akar tartani, de nekem semmi kedvem hozzá.

Este — oh estém jobban sikerült. Végre elértem azt, ami után már olyan rég vágyakoztam, s ami itt Parisban éppen nem olyan könnyű, van olyan ismerősöm, ki a boulevard Vaugirard-on lakik s hozzá az ötödik emeleten.

A legnehezebben az alsó osztályokat lehet megközelíteni, végre is a nagykövet nem ajánlhat a komornyikja suszterjéhez.

Véletlenül megismerkedtem egy peintre décorateurrel, neve Eduard Chauffray.

Terno, mert meghitt magához. Nos tehát ezt látogattam meg.

Ms. *Eduard Chauffray* szellemi niveauja valamivel a mi festőink felett (kivéve Mednyánszkyt és Fesztyt). Kora: 36 év. Arckifejezése tiszta gaulois. Mosolygó szemek, finoman metszett száj, Henri IV szakál és haj, akinek arcképeire nagyon hasonlít.

Felesége — kellem és distinctio nélküli ménagère, talán öregebb mint ő. Femme du peuple tout à fait.

Gyermekei: Gaston, bébi ki rajzol s kíváncsi, Eduard, c'est le fils du papa, sera peintre, est friand des *(Olvashatatlan szó)*.

Az én peintre décorateuröm nagyon elbámul, hogy valóban eljöttem, ígéretemet csak frázisnak vette. Eleinte túlságos udvariasak, ezt nem szeretem, pár canaille szót ereszték meg, hogy — elfelejtsék, hogy az első emeleten lakom.

Chauffray el is felejt csakhamar. Kivezet az erkélyre — — elragadó látvány. Szembe velünk, de jó messzire a Trocadero kivilágított lámpasorai, előttünk a boulevard exterieurök, jobbfelől az Invalides-ok kupolájának silhouett-je. S mindez finom, átlátszó ködbe merülve, ami megpuhítja a körvonalakat és sejtelmessé tesz mindent. Az előttünk lévő térről egy verkli hangja hangzik, messziről pedig a nagy város ideges halk lüktetése ----- Elhallgattam és elhallgatott az én décorateuröm is.

Megértette mit éreztem. Ugyan melyik magyar artista hallgatott volna el e percben?

Ezután felesége kávéért szervirez.

A feleség a társadalmi létra ezen a fokán már nem parisenne, mert alárendeltje a férfinak, kit pietással hallgat. De (dacára annak, hogy majdnem tökéletesen műveletlen) annyi érzéke mégis van, hogy nem vegyül a conversatioba. Csak akkor beszél, ha kérdezik.

Aztán a piktor beszél helyette. Észreveszem, hogy a faubourg St. Germain ura és e férfi között néhány száz esztendő van. Ebben a Gauloisban még van életerő, energia.

Ma este láttam be először, hogy a republika itt jogosult — miután (ha ez jog) az erősebbnek győzni kell!

Péntek január 6.

Villásreggeli után Munkácsyékna¹⁴. A mester igen melegen fogad, megmutatja új képeit. Néhány renaissance intérieur alakokkal, s egy igen csinos tájkép.

Mad. de Munkácsy lármás és snobish, mint mindig. Meghívunk kedd estére. Tőlük madame *Read*-hez. Louise Read igen-igen szeretetreméltó, egy csomó paquetet hoz, elle est encore toujours la locomotive de bienfaisance qu'elle était il y a deux ans.

Ott még szegény Th. Ritter¹⁶ özvegye, akit mióta férje meghalt nem láttam. Többnyire közös ismerősökről van szó. Louise Read nagyon kikel Bourget ellen, hogy most már csakis monde richardnak él, elhanyagolja régi barátjait, s főgondja (könyveinek sikerén kívül) toilette-je. Szóval snobishabb mint valaha volt. Kár érte. Úgylátszik a «Mensonges» hősében önmagát rajzolja s egy kissé naivan. Ezután Louise Coppée utolsó drámájáról beszél («Le justicier»), amelyet Genfben olvasott fel, ahol igen nagy sikere volt. Előadásáról azonban még nincs szó.

El van ragadtatva miss Robinson-tói és mrs. Vernon Lée-től, e két angol írónőtől,¹⁸ kiket Bourget ajánlott hozzá s akiket Parisban több hétig chaperonirozott.

Náluk $\frac{1}{2}$ 7 ig.

Ebéd után Ctesse Diane-hoz, az első «kis péntekre». Ott a háziasszonyon kívül Eugène Monton (Merinos), Bergeret, Sully Prudhomme, Cazalis (Jean Lahore) feleségével, madame Monton, Ms. de Prieyre, aztán Amiral Nielle nővére s még néhány Staffage alak.«

Megérkezésem után nagy vita kerekedik, hogy miért szeretnek az idegenek annyira Parisba jönni, el kell véleményemet e tárgyról mondanom, mint az egyetlen jelenlevő idegen.

Én azt hiszem azért, mert 1. itt avval vagyok, kit magam választok magamnak társaságul, 2. mert itt végigroboghatok a boulevardokon az omnibusz tetején anélkül, hogy ez feltűnne

valakinek s így van mindennel. 3. Mert végre Paris Paris, az egyetlen modern város a többi nagy falvak között.

Tudomásul veszik.

Eztán nagy discussio Montonnal a bonapartista társaságról, amelyet én nagyon lármásnak és mauvais genre-nek tartok. Monton csak akkor nyugszik meg véleményemben, midőn kifejttem, hogy az O. M. k. k. társaság¹⁸ csak olyan, hála Metternichnének, aki ezt a genret divatba hozta.

Neki jól állt, mert eszes volt, s mert egyéni volt modora, aztán meg akkor még fiatal volt. Míg ha duchesse de Mouchy vagy mad. de Pourtalès ma lármáznak egy salon sarkában, önkénytelenül szánakozva néz az ember e kifestett kiöltözött bábokra, «oh la pauvre vieille qu'elle est bruyante». Ez az első benyomás. S az ember csak később tudja meg történőöket.

Mert ezek mindegyikének van története.

Végül zongorázok: Rollinat-t és magyar nótákat. A gateau des Rois babszemét (egy piciny porcellán babát) én — nyerem majd el. S így az est királya vagyok, királynőül madame Monton-t választva, la plus spirituelle des mi-vieilles!

Szombat január 7.

2 kor Maisons Lafitte-be vasúton Wereschaginhoz,¹⁹ ki azonban Oroszországban s így a legközelebbi vonattal visszajövök. Csak két hónap múlva jó meg.

Atelier-je a St. Germaini erdőben van, egy nagy kastélyszerű épület, jó távol az utolsó Maisons Lafitte-i villáktól.

Este a chat noir-ban.²⁰ C'était une soirée de Famour ambulans. Itt a décadens és impressionista művészek és írók szerelmét láttam en «œuvre». Aztán Sylvainhez mentem, ott a Gommeux-k* amour huitré-jét tanulmányoztam.

Toute à la joie!

C'était bien le spectacle de l'éternel péché, le spectacle ennuyeux et sans imprévu.

Vasárnap január 8-án.

Reggel 1410 kor François Coppéehez?¹ ki csak oly meleg s szíves, mint mindig. Sajnos igen sokan vannak nála, többnyire nagyreményű kis írók, kézirattal zsebekben, nyájaskodó mosolylyal ajkukon.

Majdnem kizárólagosan általános conversatio. Coppée igen

* Az előkelő, elegáns társaság.

kikel a magistratura ellen, kiket tolvajoknak nevez. Mindig az elsők, kik courbette-t tesznek az új kormány előtt.

Persze a *conversatio* Sarah Bernhadtra megy át, Coppée azt mondja, hogy 43 éves lehet, mert ő ma 46 s akkor midőn a *Passant*-ban mindketten debütöztak, Sarah 24 s ő 26 éves volt.

Elmondja, hogy Saraht fia esküvője után való napon igazgatója elcsodálkozva fogadja: «*mais voyons la friponne, où as tu volé le million que tu lègues à ton fils — — ?*»

— «*Oh mon ami — c'est en dette seulement que je l'ai légué*» — felelt rá az oly szellemes diva, kit valószínűleg igen mulattat ez az egész Bernhardt—Jablonowska hecc.

Coppée csodálatosnak mondja, hogy bármit tesz ez az asszony, minden reklámmá változik.

Vagy egy óráig vagyok nála, elbúcsúzva kikísér az előszobáig s kér, hogy jöjjenek vissza kettőkor, akkor egyedül lesz, illetőleg en famille s *igy à notre aise* beszélgethetünk.

11-kor *Baronne de Coubertin*-hez (fbg. St. Germain) villásreggelire.

Pierre-fia²² azóta mióta elváltunk, elérkezett az első státiora, utolsó brochure-jeinek, amelyeket az angol nevelésről irt, nagy sikere volt.

A villásreggeli után Pierre-el egy közös barátunkhoz *Daniel de la Chwssée*-hez, ki most a londoni francia nagykövetségnél attaché, s csak olyan angломán, mint Pierre.

Útközben a jó P. elmondja, hogy rossz útra tért, (családja kétségbeesésére) belátta, hogy náluk csakis a köztársaság boldogulhat, s így a jövő választásnál valószínűleg mint jobboldali «*républicain*» fog fellépni.

Képzelem mily lármát fog ez a fbg.-ban okozni.

Dánielnél *tesse de la Chaussée* s leánya.

A jó «Dániel» *superchic*. Különben jó fiú s szép ruháin kívül van esze is.

2 kor vissza Coppée-hez. Nála két nővére, mil. Annette (kivel lakik) s madame X. Meg Lemaire, a híres kiadó²³ neje.

Többnyire az oroszokról van szó, Tolstoi-t ma már Coppée imádja, emlékszem két év előtt még Stendhal utánzónak nevezte.

Szereti, hogy Tolstoi gyűlöli azt a társaságot, amelyben született s amely könyveiben oly mesterien van leírva. Eszembe jut Bourget, ki imádja azt a *monde*-ot, amelyben két év óta mozog. Ezért olyan *snobish*.

Wereschagin képeit igen sokra tartja — szóval olvasta Vogliet s megszerette őt is.

Az én Mephistos fényképem nagyon tetszik neki, meg van

győződve (s hiába állítottam az ellenkezőjét), hogy ültem Antocolskinak.

Meg fogja velem az orosz szobrászt látogatni.

16—28 ig Hollandiában lesz — sajnos!

Tőle *Barbey d'Aureville*-hez, a híres dandy-hez, az utolsó dandy s romantikushoz. Nála a kedves *Louise Read*.

Ott ült az öreg úr a kandalló előtt, még kifestetlenül egy majdnem földig érő hálóingben, fején az a háromszögbe futó sapka, amellyel le is vétette magát.

A tükörben sok sok szép asszony között (entre Sarah Bernhardt et mil. Brandes) az én arcképem is, magyar ruhában.

Nem tudom hogy hogyanem, Sainte-Beuve-ről kezd beszélni, kit rossz kritikusként s kitűnő poétának tart. Egy kitűnő dolgot írt, *Joseph Delorme*-ct. Egy perce volt csak, de ebben valami újat tudott adni, olyat minőt még senki sem írt.

Ezután *Baudelaire*vől beszél. Erre haragszik, hálátlannak mondja, ő írta az első cikket mellette, ő szerzett neki kiadót — s mégis élete vége felé Baudelaire ki nem állhatta.

Csak úgy nem, mint a *Goncourtok*, kikről az igaz, néhány igen kemény kritikát írt. Úgyannyira, hogy Edmond de G. azt állítja, hogy testvérének egyik végső rohamát d'Aureville valamelyik dühös kritikája okozta.

Óh a kritikák!

Mikor jutunk már annyira, hogy belássuk, hogy egy embe sincs feljogosítva elítélni a másikat? S hogy a publicum ezt érzi, mert nem ad rájuk semmit s meggy instinctusa után.

4 kor *Louise Read-âel* a boulevard Montparnassera madame *Louise Ackermann*-hoz,²⁵ a legnagyobb élő francia költőnőhöz. Olyan mint a vénség szobra, azonban arcán mindegyik redőt egy-egy gondolat vont.

Sokkal vidámabb, mint két év előtt volt, pedig azóta nagy betegségen esett át. Mint nagy cranolog megvizsgálja fejemet.

Még kezeiben is férfias erély nyilatkozik. Egyike Franciaország legfőfényesebb szellemeinek ez az asszony.

Pessimismusa emlékeztet Manfréd és Cain világfájdalmára, nem könyörög az Istenhez, hanem megfenyegeti őt.

Tőle visszakísérem Louise Read-et Barbey d'Aureville-hez.

Ebéd után *Antocolski*hoz teára.

Egészen ilyennek képzeltem lakását — amely mindenesetre egyike a legszebbeknek, amelyet valaha láttam. Sötétzöld bársony borítja a falakat, halvány almapiros a másik szín, mely a nagy természet dominálja. Egy régi szövetelettől borított oszlopon régi bronz lámpa, amely halványpiros derengő mystikus fényvel

borit be mindent. Igen sok bronz és ivoire. Többnyire byzanci dolgok és a renaissance előtti korból való olasz és német régiségek.

A terem világitása színei tónusa olyan, mint az orosz puszták estalkonyata lehet, komor, de amellett hangulatos elhaló színek — —

Tudja Isten mért, de olyan hangulatot éreztem, mit már rég nem. Az első percben alig tudtam szólni.

De hát Antocolski nem azok közül való, akiknek beszélni kell, hogy az ember megértesse magát.

«N'est-ce pas ça vous donne l'impression de la Russie blessée— —» kérdi látva, hogy egy percig némán körülnézek.

«Non — ça me donne l'impression de l'infinie, de l'incompréhensible, du mystique ... de toufejes points de vues.»

Aztán leültünk a kandalló mellé, s úgylátszik mind a kettőnket ugyanaz az érzés fogta el.

— «Que c'est bien ça» — kezdem én — «de trouver quelqu'un ici à Paris avec qui on peut causer tout seul, près de la cheminée, sans se presser —»

— «Eh bien non, ce n'est pas moi qui se pressera —.»

Elmondja mindennapi életét. Egész nap az atelier-ben ül és dolgozik, este pedig itt, olvas vagy el-elmereng — — messze igen messze a párisi zajtól, mintha csak otthon lenne, távol a kegyetlen s amellet elragadó Paristól.

Lassan, nyugodtan beszél, bár igen rosszul franciául, mégis minden szavával mond valamit. Jóformán soha sem mosolyog, komoly, de azért nem komor.

Értem, hogy a franciákat absolute nem értheti meg, s kivált nem a párisiakat.

Kissé túlságba megy állítván, hogy a modern franciák absolute nem érezhetnek semmit. Három korszakot különböztet meg egy nép fejlődésében, az első midőn még a nyers erő dolgozik, a test a maga egészségében, a második midőn a szív, a harmadik midőn az agyvelő. A franciák szerinte már a harmadik korszakba jutottak.

Hiszem, hogy jórészt igaza van — azonban a vonalakat nem lehet ilyen élesen megvonni. Én úgy mondanám a mai francia művészetben az ész (a kritika — a formaérzék) prae-dominál.

Erről én különben mindig meg voltam győződve. S az első cikkem, amelyet még Taine-nek is elmondtam a maga idejében (1885-ben), éppen erről szólt.

Azért Paris egy modern művésznek a legtanulságosabb hely a világon, s kivált à quiconque issu d'une nation si jeune que la nôtre.

Itt még akkor is, ha a nyelvet nem beszélné, megtanulja a formát s a szint. Egy női ruha csakúgy, mint egy kirakat vagy egy modern francia festmény, erre tanít minket.

A párisi levegő a technika atmoszférája.

De pár szót *Antocolskiról*. Első látásra igen igénytelennek látszik. Kis sovány chétif ember. De szemeiből egy egész korszak érzése beszél. Arcvonásai nem finomak, egész race-ja a szemeiből sugárzik ki.

Ezalatt felesége is bejő. Vereses hajú, halvány, igen elegáns és igen szép asszony. Jobban beszél franciául mint férje s egyéniségére már sokkal erősebben nyomta rá bélyegét a párisi milieu. Könnyen s szellemesen beszél. Imádja Parist — de intelligensen.

Különben felismeri bennem Munkácsyné 2 év előtti csárdás táncosát, ő is ott volt t. i. a Mozart Requiemen.

Antocolski Munkácsy képei között szintén a Milton előttiéket szereti legjobban.

Beszélünk litteratúráról. Különös, hogy mennyire egy Ízlésünk van Antocolskival. (Különben nem csoda, mert az izlés tout d'une pièce). Így az angolok közül mindketten Dickenst, s Dickens művei közül David Copperfield-et szeretjük legjobban, a pick-vick paper-t grotesquenek és túlzottnak találjuk.

Eliot-ot ő is protestáns művészetnek disqualifikálja. Hideg, művészietlen.

Az oroszok közül szerinte Tolstói a művész, és Dostojevski a penseur.

Az utóbbit helyben hagyom, azonban az orosz irodalom művészenek én hiába csakis az egyetlen Turgienet tartom, ki művészetét éppen itt, a párisi talajon tanulta.

Ezalatt a samovár zug, az olaj lámpa arany veres fényel hinti be a zöldes bársonyfalon lógó byzanci szenteket, kint fűtүүл a nyugati szél, a kandalló parazsa lassan lassan kialszik —

Én búcsúzó — s így vége ennek a hangulatnak is.

Hétfő január 9.

Majdnem egész délután ctesse Diane-nál. Folytonos va et vient. Megmutatja új készülő munkáját. Ez mindenesetre páratlanul fog állani a világirodalomban. Ez egy párisi salon quintessentiájának «első kiadása». «Le livre d'or de la Comtesse Diane» cime a könyvnek.²⁶ Tartalma egy valaha divatos játék: «les petits papiers» beaux restes-jei. A feladott kérdésekre kapott feleletek gyűjteménye ilyen genre-ban: Qu' est-ce qu'est la jalousie? — L'enfer où l'on aime encore. —

A kérdéseket a társaság maga adta fel, a feleletek «szerzői»: Lamartine, Sully Prudhomme, Monton, Bergeret, Boisjolin, Hervé, marquis de Saint-Hilaire, marquise dOsmond, Ulbach stb. stb.²⁷ Szóval egy par excellence párisi könyv.

A comtesse-nél még egy igen pur sang kinézésű, *nem egészen* fiatal úr, kiről aztán a háziasszonyunk el is mondja, hogy a burgundi hercegek utóda.

Ott még m. de Maillé, Bergeret, Cordier stb. stb.

Bergeret igen kikel Bourget ellen, ki nem állhatja. Legjobban az bizonyít Bourget tehetsége mellett (mindennek dacára), hogy csak bámulói és ellenségei vannak. Közönyösen alig hallani róla beszélni.

Csütörtökön Ctesse Diane-al a Chat noir-ba.

Tőle Alfréd Cramail-hoz ebédre. Ez az intérieur tipikus Fbg. St. Honoré. Az a haute bourgeoisie, amely már az ancien régime alatt az volt. Igen royalista, igen solid, még solidabb mint a noble faubourg. Különben modora, szokásai s egész élte ennek az osztálynak olyan, mint a fbg. St. Germaine, amellyel jórészt már össze is van házasodva. Csak egyes kis dolgokból üt ki a nyárspolgár. Igen zsírosan esznek és sokkal többet, mint a Szajna túlsó oldalán, (tán azért is mert több pénzök van), cassant-abbak, puritánabbak, de amellet eszesebbek. Sokkal fiatalabb race. Erős, vaskos, nehézkes fajta. Semmi ideg, a 100 éves tétlenség csak nehézkesebbé tette őket.

Ez a faj még *éhes*, s *nem jóllakott s rossz gyomrú*, mint a modern arisztokrátiák rendesen.

Alfréd Cramail ennek a f.nak méltó typusa. Óriási test, nehézkes mozgás. De kitűnő szív s derült nyugodt világnézet. Dacára, hogy sokat szenvedett (imádta pár év előtt elvesztett feleségét), optimista maradt.

Anyja *Henri Lórin* nagynénje.

Fia, a kis René Cramail olyanféle gyerek, mint Henri Mauperin (Goncourt «Renée Mauperin»). Kellemetlenül ütött ki e fiún a nyárspolgár. 14 éves, imádja a chic-et, a lovakat, a színházat. Untatja otthona, nagyanyja és édesatyja szeretetét em-bétant-nak mondja dans ses moments de «recueillement».

A művészetet az Odeon-ban utálta meg, hová édesatyja minden héten *egyszer* (a classikus estéken) *vitte*. Tanult hegedülni — gyűlöli a hegedűt.

Katona akar lenni s amellet párisi.

S mindezt társaitól tanulta, akik szabadabbak, mint ő.

Láttam magam előtt a szegény Cramail jövőjét, s ez lehangolt.

Este Henri, egy párisi zongoraművész jó teára feleségével, a Rollinat-kat és pár magyar nótát akar hallani.

Ő is játszik, praecise és hidegen, úgy mint a francia zongoraművészek rendszeren.

A franciáknak nem volna szabad mást mint Mozartot játszani. Ez muzsikális niveau-juk.

Kedd január 10.

Délután Lambrecht-eknél, hol vagy 10 fhg. St. Germaini dáma. Common-place, much ado about nothing.

Ebéd *Jablonowskánál*.

Mielőtt gyermekei jöttek volna, figyelmeztet a hercegnő, hogy főleg Maurice-al beszélgessek, mert nagyon féltékeny a fiatal férj----- még öreá is.

Ez utóbbit halkán s nőiesen mondta. Úgy hogy egészen meglepett.

Aztán elmondja, hogy Nizzán fog pár hetet tölteni, egyedül akarván hagyni egy időre gyermekeit.

Nemsokára megérkeznek ms. et madame Maurice Bernhardt.

Terka: fehér selyem ruha, halványzöldes betéttel derekán, amely kiemeli oliv bőrét. Nyakán gyönyörű gyémánt rivière, füleiben, karjain nagy solitairek.

Annyi gyémánt volt rajta, hogy akár udvari bálba is mehe-*iette* volna és — ruhájának nem volt uszálya.'

;/ Mon dieu, que vous êtes belle Princesse, que de diamants, ou allez-vous donc ce soir?

Terka: Mais nulle part, je dine chez maman, et puis je vais chez une tante de Maurice, chez madame Richard.

La princesse. Eh bien mon enfant, tout ces frais pour nous?

Terka: Voyons maman, on m'embête.

És mégis dacára annak, hogy Terkán 60000 franc értékű gyémánt volt, egy családi diner-n, dacára hogy petit Maurice karján lépett be a salon-ba — mégis hercegnő maradt minden ízében.

Ennél többet nem mondhatok.

Maurice: Hogy is kezdjem csak, igen, egy óriási gardenia gomblyukában, gyönyörű halvány rózsaszínű korall gombok mellén, elragadó gyöngyök manchette-jeiben — —

Párszor eszembe jutott ugyan, kitől kaphatta madame Sarah Bernhardt ezeket a csinos ékszereket?

Szóval. Ma kiállhatatlan volt Maurice.

Il était jouant de snobisme. Csak vadászatról beszélt. Előszeregettel emlegette anyja külön vonatait, anyja gyémántjait, ideget s ezerféle más dolgát.

Elmondta, hogy az utazásban őt is, mint az angol upper ten thousand-ot, csak a vadászat érdekli, az ember mindenféle egyforma unalmas és ostoba. Egy veres frakk s egy jó paripa többet ér a világ összes philosophjainál. De ez hagyján.

Még valami egészen más dolgot vettem észre.

Nem féltékeny anyósára, mint ahogy a hercegné ezt mondta és tán hiszi, hanem ki akarja nejét vonni anyja köréből, amelyet nem talál reá nézve nagyon tanulságosnak.

A hercegnével igen udvarias, de azért minden szavának éle van s pedig mérges. S a különben olyan bátor szókimondó hercegné félénken, applomb nélkül felelget neki. Fél tőle, fél hatalmától, amelyet leányára gyakorol.

Terkával szemben hidegnek teteti magát, csak lopva néz hosszan, hosszan leányára, ki alig beszél s úgylátszik érzi maga is a helyzetet.

Különben egész ebéd alatt jóformán csak Maurice beszél.

Rajtam kívül még comtesse de Béthune, egyike Paris legdivatosabb asszonyainak — itt idegen. Ez is hallgat.

Szóval temetési hangulat.

Midőn kivezettem a hercegnőt ebéd után, meghajtva magam előtte, erősen megszorította kezemet.

Életemben először szántam ez asszonyt, s rokonszenveztem vele. Bár egy szebb tulajdonait mindig bámultam.

Maurice most nagyon bosszantott, szerettem volna valamit az orra alá kenni... ezt meg is tettem spontané.

A hercegnő felkért, hogy zongorázzak — —

Eljátszottam Rollinat Causerie-jét, amelyet akkor irt, midőn Sarah-val olyan botrányos viszonya volt pár év előtt s amelyről akkorjában annyit írtak össze. Maurice ekkor 18 éves volt s hallhatta eleget ezt a muzsikát — —

Az első akkordok után. —

M: Tiens, — — mais — — si je ne me trompe, je connais ça, mais ce n'est pas hongrois ça — (megjegyzendő hogy a hercegnő magyar darabok játzsására kért fel).

/: — Non — — c'est de Rollinat — — Causerie — — je pense que vous le connaissez bien — — c'est si célèbre — —

M: Ah — — oui, c'est vrai.

Egy percnyi csend, szemembe néz — — s én aztán nyugodtan folytatom tovább a zongorázást.

Kár, mert Terkát nagyon szerettem, rokonszenves, érdekes asszony.

Ritkán fogom látni mint madame Bernhardt-ot.

y₂ii kor *Munkácsy ékhoz*, hol nagy estély Ambroise Thomas tiszteletére.

Sokan, többnyire művészek és írók, a Chaplin család, Dumas leánya, az egész Thomas család, herceg Wrede, Brozik, Daudet nejével, Albert Wolff stb. stb.²⁸

Concert: Diemmer és két kisasszony adnak elő darabokat.

Legtöbbet madame *Chapiin-nél*, ki igen exuberans asszony-ság, volt Pesten s szeretne örökre ott maradni — —

Typusa a már-már kivesző bonvivante-oknak. Des petites femmes grassouillettes et bombées partout!

Meghi hétfőire.

Igaz még a *Blest-Gana-kkal* is találkoztam.

A miniszter commonplace mint mindig, leánya két évvel idősebb és okosabb. A másikat úgylátszik már ritkábban mutogatják.

Szerda január 11.

V. r.* után Alfréd Cramail-lal, ki meglátogat, marquise de *Las Marismas-hoz*. Még mindig az Association Catholique egyik főpillére. Szép finom profilú asszony, ki férjét úgy gyászolja, hogy jót tesz s feláldozza magát másokért.

A faubourgtól eszméi, idegen (spanyol) férjétől modora. Sokkal könnyebben és kevesebb frázissal beszél, mint a fhg. hölgyei. Aztán meg eszesebb is.

$\frac{1}{2}$ 5 kor *Pierre de Coubertin-hez* teára. Csupán fiatal urak, többnyire historikus nevek, java a fhg. Jeunesse gommée-jának.

Ott többi között a jó *Daniel de la Chaussée*. Azonkívül érdekesebb típusok: *Guéneau de Mussy* és *Chaix d'Est-Ange*.

Főleg Angliáról van szó; mind az angol intézményekért rajong: az angol individualismusért, királyságért, nevelésért, a teáért és plum cake-ért.

Én képviselem e pur sang és a keresztes háborúig felmenő francia családok ivadékai között a — modern Franciaországot!

Este a *Théâtre Français-ban La souris*. Reichemberg, Bartet, Broisat, Samary, Céline, Montaland, Worms.²⁹

A darab? Semmi cselekmény, jóformán semmi alakfestés, (legalább mélyebb nem), de elragadó forma, csupa szellem. Reichemberg a legkiválóbb modern francia színésznő, ebben az

*Villásreggeli.

alakítás non plus ultráját adta. A legegyszerűbb eszközökkel a lehető legnagyobb hatás. N. B. eddig nem szerettem — — vagy nem értettem talán?

Samary és Broisat jók, bár csak chargeirozott s nem élő szerepeiket még túlozzák. Bartet unsympathetikus zsidó lány. Montaland közönséges, nem érti meg szerepét, Worms az első s második felvonásban jó, a harmadikban gyenge.

Ez a férfialak különben is lehetetlen, egész közepszerű egyéniség, igen kicsinyes hibákkal, s négy asszony szereti; akik közül kettő kiváló, a másik kettő pedig ismeri jól az életet — s így kiváló szintén.

Ha ez igaz is lenne, színpadon kissé nevetséges s azt hiszem, ezt csakis elragadó játék teheti elfogadhatóvá.

Színház után D. de la Chaussée-val a Café de la Paix-be.

Csütörtök január 12.

2 kor a nagykövetségbe, *Hoyos* grfnéhez, a nagykövet³⁰ nejéhez. Ma igen rokonszenves. Kevésbé osztrák, mint rendszeren. Nála madame *Heine Furtado*, Heine unokanővére s egynehány francia (bonapartista) hercegné anyja és nagyanyja. Azonkívül Baronne de *Kamel de St-Martin*, egyike Paris legchicebb asszonyainak, öreg férjével, kit maga után vonszol.

A követségről madame *Blest-Gana-hoz*. Párisi *Rastacouère** salon. Férje még két év előtt chilei követ volt. Igen sok és kiváló színek a salonban, rózsaszín és halványkék lámpák. Hamis utánzott rococo bútorok. Chipre és opoponaxtól telített atmosféra.

Halvány színekbe öltöztetett házikisasszonyok à la Chaplin kifestve. A mamán nehéz fekete bársonyruha s levágott ujjú kesztyűk. On est aimable et spirituelle, le gazouillement des — colibris.

Tőlük madame *Floyd-Jones-hoz*, az amerikai aristokratia (!) egyik igen distinguait tagjához, ki hajdanában szintén as Hôtel du Palaisban lakott. Mindenütt legitimista emblémek. Kétségbe van esve, hogy Amerikában nincs király. Rendszeren eljár a XVI. Lajosért adott misékre, különben szellemes asszony s franciás allure-ök.

Este ctesse Diane-al s egy bande joyeuse littéraire-el a Chat noir-ba.

A grófnén kívül: madame *d'Orange* (une femme capiteuse, lèvres rouges et rouges — — d'une beauté qui s'en va), madame

* Feltűnően élő, gyanúsán nagyzó idegen.

Beaujon (vieille garde), ms. *Masson, Bergeret, Cordier* (a poéta) és ms. *Le Coroller de Vieux-ville* (a burgundi hercegek utóda).

Az établissement birtokosa és impressario-ja, *Salis* roppant udvariassággal fogad. A legjobb helyeket kapjuk. Igen furcsa maga a terem: a közepén a kis gyermekszínházszerű árnyjáték-szín (mon Dieu quel mot!), az angol veres falon skiccek, festmények, japáni tárgyak, török legyezők, gipsz munkák, az «irodalmi társaság» maszkjai — szintén gipszből.

Két árnyjáték Caran d'Ache³¹ skicceivel (Tentation de St. Antoine et le fils de l'eunuque). Aztán couplet-eket mondanak a társaság tagjai, így: Muzy, Mac-Nab stb. Très français et très drôle, des Ange Pitous modernes.³²

Ezután *Fragerolles* (zenész költő à la Rollinat) énekel pár igen szép dalát. Megkapó hang, sok érzés — sok igaz érzés.

A társaság idősebb és gyengébb része ½ 12 kor haza, mi (*Vieux-ville* és *Cordier*) a boulevard extérieurön megyünk — — megyünk tout en parlant sans savoir où et pourquoi.

Staffage: az elragadó párisi faubourg. A boulevard két oldalán kivilágított kávéházak, tele a Montmartre és Batignolles művészeivel, az asphalt járdán szerelmes párok, a libegő gázlámpák alatt elsuhanó árnyak, enyhe majdnem tavaszias éjszaka, mintha a levegőt telítette volna az a parföm, amelyet az előbbi mellettünk elsiető passante ruhái árasztottak ki magukból — — c'était minuit et nous parlions amour! Két oldalamon két tipikus alak — romantikus antithézis:

Ms. de Vieux-ville. Henri quatre-ra emlékeztető profil, sas orr, fekete haj és hegyes chevalier mignon szakál, sötétkék mosolygó pár szem, sovány ideges test. Csupa nervus, kidomborodó erek homlokán és csontos hosszúkás kezein. Telivér. Kora? 25 vagy 50.

Cordier. Kicsiny zömök fiatal ember. Rózsaszínű fényes arc-bőr, a pápaszemen keresztül nevető gömbölyű szemek. Rövid ujjak, nehézkes mozgású karok és lábszárak. Un homme grassouillet. Ez — érdekes lesz!

Beszélgünk (ha már a paysage is úgy akarja) szerelemről.

Cordier idealista, az asszonyt szárnyakkal látja, az asszony rózsaszínű és illusion ruhával jó a világra.

Vieux-ville azt állítja — meztelenül.

Nagy disputa. Mind a kettő túlmegy a kellő határon. Úgy-annyira, hogy a breton azt állítja végre, hogy egy asszony sem tehet arról, hogy nem úgy végzi, mint az a kárminszájú, ki előbb mosolygott ránk. *Cordier* kijő sodrából s verseket (s még hozzá

own made verseket!) kezd mondani. Miután a tárgy mind érdekesebbé kezd lenni, *Vieux-ville* elvisz magához.

Kis garçon appartement rue d'Amsterdam. Közel ctesse Diane-hoz. Elég artistikus, a plafondon japán függöny applikálva, csinos bibelot-k.

Most *Vieux-ville* concret eseteket hoz fel. Cordier pirul — et reste idéaliste. Elmondja, hogy neki irni élvezet, a legnagyobb élvezet. Átjárja egész ez a gyönyör — —

Én megjegyzem, hogy olyan lehet mintha frissen fejt tejet inna — — naivan azt mondja, hogy igen hasonló ehhez ez az élvezet.

Én *szerényen* megjegyzem, hogy én egészen más sensációt érzek, ha írnom *kell*.

Most a társaságra tér a társalgás. Cordier elmondja, hogy irtóztatóan fárasztóknak találja a párisi salonokat.

Különben igen naiv észrevételeket tesz.

En tout. Véganalyzis: *Vieux-ville* 6 évszázad előítéleteit, vétkei (des vices aimables) és — szellemét örökölte. Szellemdus, mint Henri IV mignon-jai, vicieux mint La Rochefoucauld — és mondain mint De Quesne (Crime d'amour).³³

Cordier. Ms. Prudhomme en poète. Il rêve des choses douces, d'amours sucrés, la femme c'est la Muse (en costume «place Clichy»). Bámulja és féli a nagyvilágot, se pâme en voyant une marquise, mais refuse de lui donner son titre.

Pas mon type ce dernier, par exemple!

Így együtt három óráig.

Péntek 13.

Furcsa — véletlenül ma ismerkedtem meg Sarah Bernhardt-al.³⁴ Azt mondják a Szajna túlsó oldalán (a f aubourgban), hogyha a péntek 13-ára esik, nolens volens valami furcsa dolog történik az emberrel. Megtörtént.

S — így történt: Sarah holnapra meghitt reggelire, én természetesen elmentem hozzá pour déposer ma carte. Az hôtél kapuja nyitva. Bemegyek, a porte cochère egyik ajtaján csengetek — az ajtó feltárul — — s előttem: az egész Jablonski család, s rajtok kívül: két vén asszony, vagy öt hat igen kifestett porte St. Martin-i színésznő, két nagy kutya, egy pincsi, egy középnagyágú macska meg pár inas. Et tout ça s'agitait, bourdonnait, c'était comme une fourmilière.

A háttérben egy ultra fantastikus atelierszerii foyer, amelynek leírása később, ha majd hívebben írhatom le.

Bevisznek Sarah-hoz.

Az ebédlőben. Egy óriási asztal tele ételmaradékkal, úgy látszik, ezek mind a reggelitől jöttek. Az asztalfőnél egy góthikus trónszékben Sarah — l'incomparable. Fehérselyem praeaphae-listikus selyem néligé, arannyal hímezve. Fején egy aranysál.

Sokkal szebb érdekesebb és fiatalabb, mint a színpadon. Gyönyörű hosszú szempillák, bársonylágyságú tekintet. Mindene fáradt, souple és stylizált. Un rêve!

Egyik oldalán egy öregebb dáma, ki autográfot kér tőle, e mögött egy inas, ki tálcán kávésfindsát tart. Másik oldalán egy másik öreg asszony, qui est en quête az asztalon. Előtte egy csomó újság, egy virágbokréta, egy pár levélpapír.

Elle m'accueille avec sa voix d'or. Frázisok, de — à la Sarah Bernhardt. Leülök vele szemben. Minden percben megzavar valaki. Maurice behoz két gyertyatartót, amelyet egy barátja küldött, comme cadeau de noce (!)

Sarah s'épanche, elle trouve ça très bien.

Aztán egy színésznő jó tanácsért, majd kiissza a csésze kávé — majd — megírja az autográfot s ahelyett hogy azt írná, amire «la dame en question» kérte, elle écrit quelque chose apropos de la Hongrie.

S. Quelle tête — — ah quelle confusion — — ah je n'y suis — — ah monsieur voyez vous la Tosca me fatigue d'une manière — — (még pár sóhaj) toujours la voix d'or,).

Átmegyünk az atehér-be, bemutat géparde-jának. La bonne bête a l'air de dire: va, je connais ta taille tes os, ne m'étonne pas trop!

Búcsú — — viszontlátásra holnap.

Kiérve az utcára bámulva látom, hogy az emberek még mind «kétkézláb» járnak — — s a napsugarak csak olyan sárgák, mint azelőtt voltak.

Munkácsyékhoz. Munkácsynénál a hírhedt Löwenhaupt báróné (Dcsse Decazes és marquise de Beauvoir anyja és báró Hirsch jó barátnője), kiről madame Adam majdnem mindegyik könyvében mondott valami rosszat.

A salon M. banalitása untat, bemegyek a mesterhez ki fest és «bámulókat» nem ereszt magához. Nála Deckers³⁵ fiatal német festő, pár igen érdekes rajtot mutat neki.

Innen *Cazalis*-ékhez. A japáni salon tele asszonnal, míg én ott vagyok vagy 20 an.

4 óra után madame *Read*-hez, ott *Barbey d'Aureville*, és *Letournon*,³⁶ a híres darvinista természettudós, ki elmondja, hogy ott volt *Gambetta*³⁷ fejének felboncolásánál. Eredmény: c'était le crâne d'un imbécile doué de la faculté de la parole.

D'Aurevilly kifejti, hogy G. életében is csak ez volt a véleménye róla.

Ebéd *Pongrácz Ninánil*, ott: Niewska grófné nővérével, br. Schindler (a san marinoi követ!), madame Calderon s egy francia báróné.

11 felé *ctesse Diane-hoz*, kinél igen sokan. Alig hogy megérkezem, megmuzsikáltat.

Soiré után igen soká sétálunk Vieuxville-el, H elmondja nézeteit. Furcsa egy ilyen francia gentilhomme, bármennyire intelligens is legyen, megtartja előítéleteit, d'après lui «tout ça» (Sully Prudhomme, Wagner, Ulbach etc. etc.) n'est pas de la société, dacára annak, hogy tán e «kis péntetek» intellektuális légköre nélkül élni nem tudna.

Háromig flaneirozunk . . . haza.

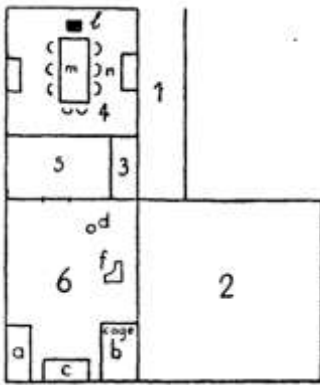
Szombat január 14.

És mert elfelejtem megmondani, hogy 10 kor keltsenek fel, egész éjjel nem alszom, attól tartva, hogy — nem ébredek fel a kellő időre.

12 kor Sarahnál — a diva éppen csak hogy felkelt. Míg felöltözik, megnézem szegről végről appartement-ját.

Kivált atelier-je érdekes.

Íme hotelje földszintjének (ahol fogad) a tervrajza:

1 = kapualja

2 = udvar

3 = antichambre

5 = salon

6 = atelier *a* établissement medvebőrökből — *couche Sarah b* a vadállatok kalitkája *c* kandalló *d* az általa *e* percben mintázott szobor *f* zongora

4 = ebédlő I Sarah gothikus trónja *m* ebédlőasztal.

A kapun belépve jobbra egy kis keskeny hosszúkás előszobába jutunk, onnan egy sötét salonba csupa bibelot-val elárasztva. Ezt az ateliertől egy japáni gyöngyfűggöny választja el.

Az atelier — Sarah szentélye. Szembe az entrée-vel egy óriási kandalló, felette Clairin híres képe, amely Sarah-t ebben az ateliér-ben ábrázolja. A kandalló felett egy csomó bronz szörny és Sarah egy kis szobra, mely Hamlet francia fordítóját (kinek neve most nem jut eszembe) ábrázolja.

A kandalló egyik oldalán az óriási vaskalicka (ma üres), amelyben orosz lányai és gepárdjai voltak, másik oldalon egy nagy jeges medve bőrével leborított kerevet, amelyre keleti selyem szövetekből és hímzésekből sátor borul. Itt tanyázik majdnem egész nap félig fekvő, félig a levegőben lebegve Sarah az isteni.

Az atelier falait vérvörös posztó fedi, amely azonban alig látszik a ráakasztott tárgyaktól. Török, képek, szövetek, szőnyegek, a zongorán kissé túl egy hangyász bőre, koponyák, japán álarcok, ritka legyezők, régi pergamenek, a sátor túlsó oldalán egy diadaljelvényektől megrakott panoplie, legtetején Brazília zászlójával.

A panoplie alatt forgó étagère, rajta egy nyitott pergamenre festett mágus könyv.

Ezentúl egy hosszú igen bizzare könyvszekrény, rajta ezer egy bibelot. Felette a falon Maurice képe (tán 10 éves korában) Clairin-től.

Az atelier egyik sarkában a falon Haraucourt aranyalagra festett hymnusa Sarah-hoz, a másikban szobrászállvány, alatta Sarah e percben fabrikált statuájával.

Bevallom ez az atelier igen bizarr, de — nem tetszik, túlságos sok minden van felhalmozva, aztán meg sok lármás szín, úgy hogy az egész kissé nyugtalan.

Az ebédlő szebb, igen egyszerű arany alapú panneaukon modern genre alakok. Kitől? — nem láttam.

Egymásután érkeznek az emberek, jó részök el lesz küldve. A hercegné megérkezik, dühösen mondja el — hogy Barbey d'Aureville (ki véletlenül szóba kerül) 20 év előtt megénekelte, benne van a Diaboliques-ban.

Kifejti, hogy legjobban szereti ha az írók hallgatagon emlékeznek meg róla.

Persze (s — sajnos) nem azok közül az asszonyok közül való, kiknek nincsen története.

Egy fiatal ember jó be az atelier ajtaján: 27, 28 éves lehet. Csúnya de érdekes fej. Vastag orr és szájszélek, érzékiességtől duzzad fej, elpuhult vonalakkal, de értelmes élénk szemek.

Igen rendetlenül felöltözve, a ruhadarabok csak úgy lógnak rajta, nincs mellénye s nyakkendője mint egy összelapított

kötéldarab csügg le nyakáról: *Edmond Haraucourt*³⁸, a «Légeude des sexes» «Amis» s még néhány igen érdekes könyv szerzője.

En pays de connaissance, mindaketten hallottunk már egymásról.

Neki Magyarországon is vannak barátai, így: Szemere Attila és Hubay, (ez utóbbinak opera szöveget írt).

Conversationkat Sarah zavarja meg. Úgy van öltözve, mint tegnap. Kijövet a félhomályos salon ajtaján, egy kezét magasra emelve félretolta a gyöngyfűggönyt s megállt. Egy az atelier üveg fedelén keresztül törő széles napsugár behintette egész alakját, tetőtől talpig minden fény lett rajta: arany színű haja, ruháján a hímzések, papucs, — — még tán finom mosolya is,

«Mais voyons mon ami» mondja hozzám fordulva «vous étiez déjà ici à ii%»

— Mais non madame — à onze —

Mindaketten hazudtunk — udvariasságból, mert pont tizenkettőt ütöttek az órák, midőn megérkeztem. Ez t. i. a halandók villásreggeli ideje!

Sarah mögött egész kíséret: Terka, Maurice, madame Guérard (ki már húsz éve kíséri mindenhová), a kis Sarah Bernhard (unokahúga), egy Porte St. Martini színésznő, s még néhány alak (mint később megtudtam egy journalista, s egy unokaöccs.)

Bementünk az ebédlőbe, Sarah felhágott trónjára, beburkol-tatta lábait egy bársony plaiddel. Ezalatt már *valaki* érkezett, ki kértett tőle *valamit*, susogva félrehajol nagy széken, tán két percig beszél neki, X meghajtja magát, et Sarah nous appartient, már mint à nous à ses deux voisins: à ms. Haraucourt et à moi. Én Terka és a Sarah között ülök.

Eleinte Shakespeare-ről beszélünk. Sarah legjobb munkájának Macbethet tartja. Nagyon szerette játszani. Igen kikel a franciák ellen, hogy megnyirbálják. Elmondja, hogy azt hallotta, hogy Reichemberg mint Ofélia nagyon rossz, én persze nem mondhatok neki ellent. Megkérdi, hogy miben tartottam jobbnak Teodórában vagy Toszában. Én azt mondom, hogy az élőbbemben. Ezért dühös lesz (mert persze minden művésznek utolsó opusát kell mindig legjobban dicsérni), én aztán hogy védjem magamat elmondom hogy miért, elmondom hogy Teodórában egy egész korszakot értetett meg velem. Hogy egyszer egy nemzetgazdász-szal voltam meghallgatni s még az is tanult játékból.

Ezt már mind megérti s nem mond ellent. Maurice nemcsak hogy az én véleményemen van, de tovább megy, Toszában nem szereti anyját, nem tudja megnézni. Igen nervozus disputa, Sarah idegességében majdnem feltépi körmeivel az asztalkendőt,

Sarah Bernhardt. Philippe Parrot festménye

Sarah Bernhardt. Georges Clairin festménye

amelyre prestissimo tulipánokat és miniature Tour d'Eiffel-eket³⁹ von rózsaszínű karmaival.

A disputa mind lázasabb lesz, közbe még folyton változik, des mets très épicés — — Haraucourtnak kell a société tourmentée-n segíteni. Elmondja, hogy mint alakítást ő is Teodórátnagyobbnak tartja (Sarah dühös ideges oldalpillantása), azonban les Fêtes de Tosca sont hors ligne d'après lui. És érti, hogy Sardou Sarah reentréjára egy ilyen eppatans hatású dolgot irt, amelyben Sarah egész skáláját bemutatja. (Des petits regards reconnaissants de tous les côtés.)

Sarah marad még mindig nyugtalan. Végre is ő nem tehet róla, hogy mindig ilyen szerepet kell játszania, mikor Shakespeare nem ér meg többet 50 előadásnál, Racinere és Corneillere pedig rossz a színházok. Ő játszana akár Sophoklest is.

Beszélek neki Jászayról. Megígérteti velem, hogy elhozom hozzá, ha Parisba jó.

5. Et puis — — voilà des talents comme Haraucourt qui n'écrivent rien — — sachez mon cher (mondja hozzá fordulva) qu'il faut absolument que vous écriviez quelque chose pour moi — —

H. Une tragédie peut être — —

S. Mais oui une tragédie en vers — — des alexandrins pas à la Victor Hugo, bien longs à longue haleine — — et vous savez si vous n'écrivez rien je me mettrai à l'œuvre.

Vége a társalgásnak az, hogy elhatározza, hogy magyar tárgyú dolgot fog írni, valamit a magyar történetből s pedig a mi segítségünkkel. Haraucourtnak a versekben kell segítenie, nekem az anyag beszerzésében, s a couleur locale megadásában.

Sarah az eszmétől el van ragadtatva — — A hercegné is belévegyíti sopránját. Ilyenkor Sarah fátyolozottan merengve néz maga elé s idegesen dobol ujjjaival az asztalkendőn — — décidément elle trouve la mère de sa chère Terka bête comme une oie.

Átmegyünk az atelierbe. Zenéről van szó. Ez egyetlen művészet, amely semmit sem mond az Istennőnek. C'est un bruit comme un autre — — non, un peu plus agréable — — j'aime ça assez si je travaille.

Az olyat azonban mint a cigányoké vagy Rollinat muzsikája, szereti. Az ilyenben azt találja, hogy több az inspiratio.

4 óra mire elmegyek tőle. Rövid látogatás *Tristan Lambert*-nél. Készakarva megyek hozzá, hozzá chez la légitimité incarnée.

Untatott.

Rövid látogatás madame Goldsmithnél, ez is untatott, pedig nagyon eszes asszony.

Este *Antocolskinél*. Ez — kiállta a hangulatot. Még Sarah után is érdekes maradt, s pedig feleségestől együtt. Már azért is, mert (bár szelleme s kivált világnézlete hasonlít Sarahéhoz) ellentéte abban, hogy az orosz szobrász amennyire csak művész lehet — igaz és őszinte. — Sarahról *éppen ezt az egyet* állítani kissé nehéz lenne.

Mióta utoljára voltam nála, beteg, köhög, kissé lázas. Pár igen szép Palissy, egy pár érdekes praeraphaelistikus kép, egy byzanci trón, pár abból a korból való hímzés és szövet. Interieur-je határozottan egyike a legharmonikusabb párisi intérieur-öknek, már azért is mert tökéletesen ő, tökéletesen kifejezi egyéniségét, amely pedig nyugodt harmonikus komoly.

Pas de cabotinage du tout.

Aztán meg nagyon jól esik koronként egy idegennek kibeszélnem magamat. Így jobban értem meg Parist.

Csak valamivel jobban beszélne franciául, néha (kivált ha felesége nincs ott hogy segítsen) alig értem meg. Sokat beszél az orosz zenéről, Tschaikovski szerinte a legkevésbé orosz mind között.

Aztán Olaszországról van szó, amelyet nagyon szeret, főleg paysage-áért, s a praeraphaelistikus renaissance előtti művészetért. Sajnálja, hogy még nem ismerem, azt találja, hogy még egy írónak is szükséges ez az atmosféra.

Hosszan beszélünk Paristról írandó cikkeimről, az elsőt (amely már majdnem kész) tökéletesen helybenhagyja. Majdnem 12-ig vagyok náluk. N. B. $\frac{1}{2}$ 8 tól!!!

Vasárnap 15 január.

Délután a Louvreban. Leonardo da Vinci, Bellini és Ribera kultus.

Este ctesse de la Chaussée-nál, ott még leánya Marie-Thérèse (egyike az eszelebb faubourg St. Germaini kisasszonyoknak), aztán egy fiatal poéta (nevét elfelejtettem), Daniel d. 1. Chaussée és Pierre de Coubertin.

Mil. Marie-Thérèse és én zongoráztunk. C'était tout.

Hétfő 16 január.

4 kor Chaplin-hez,⁴⁰ az oly en vogue festőhöz. Hotel-jök a rue Lisbonne-ban. Az első emeleten fogadtak, sajnos már kissé chargeirozott salon. A panneau-kat maga Chaplin festette, az egész az ő spetialis színeiben van tartva (halványkék és halvány-

rózsaszín) s így le tout est un petit peu douçâtre. Emlékeztet kissé az ezen festő híres női melleire (ez tudniillik spetalitása), olyan édeskés és hamis. Faux Boucher.

Madame Chaplin. 38—40 éves asszony, erős, mosolygó arc, piros arc s gömbölyű — — mais partout. Az a genre mint Munkácsyné, csak nem olyan közönséges.

Chaplin: azt mondják angol eredetű. Rokonszenvesebb mint a piktúrája. Tán 55 éves lehet, egészen ősz whyskerrel. Az utolsó angol divat szerint öltözve. Sok humor, de angol humor. Kevésbé subtilis mint a franciák szelleme, de kiadóbb.

Marianne Chaplin atyja leánya. Francia angol kisasszony, ez a vegyülék mindig sikerül, míg a német francia soha sem. Amott mindakét nemzet erényei maradnak meg, itt hibái.

Mlle Marianne elmondja, hogy végtelenül unalmasnak találja a társaságot, «pas d'imprévu du tout.' on dit toujours la même chose!»

Különben azt hiszi, hogy azért a *francia társaság* mégis csak a legkülönb.

Náluk még vagy 10 asszony, egy madame Boulanger is, igen érdekes fej. Nem tudom nem-e général Boulanger neje.

5 kor *ctesse Diane-hoz.* Nála ctesse de la Lande, André Courcel (egy öregebb író, ki már 80 darabot irt). Végül Boisjoslin.

Ctesse de la Lande egy derült darázs. A legjobb kedvvel pazarolja mérgét, szinte jól esik neki.

Courcel? — vieux jeu.

Már megint a Bernhardt-Jablonowska esküvőről van szó. Úgy látszik, ennek már igazán sohasem lesz vége. Madame de la Lande azt állítja, hogy Sarah annyira el van adósodva, hogy az esküvői kiadásait Damalától⁴¹ kapott (!!) 25 ezer franc-al fedezte. Ez annyira valószínűtlen, hogy — mindenki elhiszi s örömujjongva távozik, hogy ilyen becses és érdekes hírre tett szert. Hála Istennek hatkor egyedül maradunk ctesse Diane-al és Boisjoslin-nel.

Ez utóbbi író egyike az érdekesebb párisi alakoknak. Finom irónia, melancholikus scepticismus jellemzik. Öreg ember s ezért halad korával. A modern litteraturáról beszélünk. Lemaitre-t szereti, mert szellemes és mélyen érez, bár mint kritikust s kivált mint színházi kritikust gyöngének tartja. Új emberről még sohasem mondott véleményt. Ez jellemző.

A modern regényírók közül Jules Fabre-t⁴² tartja a legjobbnak, kitől (szégyenkezve vallom be) még eddig semmit sem olvastam.

Bourget-t ki nem állhatja. A realisták közül Maupassant-t és Huysmans-t tartja tehetségnek.

Voglié-t nagyon szereti, egy hibája van szerinte: que son style n'est pas assez condensé. Azt hiszem igaza van.

Este a café orientale-ban cigányokat hallgatni. Rosszak.

Az új cirkusban cte *Robert de Mailly Nesles-el*. Egyike az én legfurcsább és legérdekesebb párisi ismeretségeimnek. A Mailly-Neslek egyike Franciaország legrégebb s legnagyobb családjainak. A keresztes háborúkig viszik fel a pedigree-t. Azonkívül Franciaország első marquis-jai, s orániai hercegei. Büszkék még arra (ez egészen ancien régime felfogás: le sang des princes ne rouille pas), hogy családjok tagja volt Louis XV egyik híres szeretője, la duchesse de Chateauroux.

Nevezetessége még e családnak a Nesles-i torony — s asszonyainak szépsége, no meg az én kedves Robertem históriája.

Vagy 6 év előtt elvette Paris egyik legszebb kisasszonyát, 1½ évig éltek együtt s a comtesse megmaradt *önakaratóból* marjolinnek.* Ennek pozitív eredménye Robert de Mailly egyénisége.

Vannak kik bolondnak mondják, vannak kik ostobának, vannak kik (s ezek közé tartozom én is) egy philosophe toquénak. Ha a szerelemről s önmagáról beszél, un Hamlet modern, ha másról — il n'y est plus. Nem tudja összetartani gondolatait. Egyszer egy társaságban Amerikáról beszélve (hová *azóta* minden évben vissza megy), azt mesélte, hogy a folyókban cukros víz folyik. A faubourg *azóta* bolondnak tartja.

2 éve hogy nem láttam, elmondja, hogy mit gondolt s észlelt *azóta* — — fenn sétáltunk a circus promenoir-ján, oldalunkon elsuhantak az «*örök szerelem*» itteni képviselői, a zenekar Fahr-bach és Métra galopokat játszott, én pedig ott álltam e szétzúzott sziv örvényei felett, nem tudva semmit sem mondani —

Kedd január 17-én.

Átmelve a rue Francois I én beszéltem a Waddingtonok portásával, hogy megkapta-e már Charles címét. Bámulva s majdnem ijedten hallom, hogy Charles ma reggel megérkezett. Egy kártyát hagyok nála, hogy az estét vele töltöm, maradjon otthon.

Encore un! Après R. de Mailly Ch. Waddington. Que c'est gaie la vie — —

Jablonowskához, abszolgolni ebédjét (ma estére meghívott, de

* Érintetlen, tiszta.

hát volna-e a világ olyan ebédje, amit vissza ne utasítanék ezért a rencontre-ért!) A hercegné izgatott, kellemetlenségei voltak az utolsó napokban. Egy salonban egy pár dáma, többi között a fennebb említett de la Lande, impertinens volt vele (apropos mariage Maurice-Terka). Nála marquise d'Osmond és madame Kremnitz.

Mad. d'Osmond. Dacára minden históriájának, még mindig a faubourg levegője áramlik ki egyéniségéből.

Madame Kremnitz. Igen szókimondó, de amellet jó modorú öreg asszony. Olyanféle genre, mint Pailleron duchesse-e az «Ahol unatkoznak»-ban.

Először is elővesszük hármásban a hercegnőt, hogy ezeket az ostoba históriákat úgy szivére veszi. Igen jól mondja a marquise, hogy az aki magát a nagyvilággal szemben gyávának mutatja, az el van veszve, azt eltiporják.

Aki szánalmat remél, megvetést talál!

Aztán madame Kremnitz veszi elő. Mert féltékeny vejére s ügyetlen vele szemben. Az lesz a vége, hogy össze fognak veszni s akkor örökre elszakad leányától.

Neki tapasztalatai vannak e téren, már két leányát adta férjhez. Eleinte a vő előtt hidegnek kell az anyósnak mutatnia magát, s nyájasabbnak kell vele, mint leányával szemben lenni. Lehetőleg az első pár hónap alatt távol kell a fiatal pártól maradni, később aztán maga a fiatal férj jó anyósához segítségért s tanácsért. Ezt a pillanatot nyugodtan s resignálva be kell minden anyósnak várnia.

A hercegnő belátja s jövő héten minden bizonnyal a Riviérára fog menni. Időközben Terka megérkezik. Napról napra szépül, még sohasem láttam olyan szépnak.

Férje nélkül jött, anyja tán egy percig folyton csókolta — este majd az ebéd alatt hideg lesz vele szemben. Szegény Terka, azt hiszem, hogy az egész históriában ő szenved legtöbbet. Elég keserű mézes hetek!

Este 9 kor *Charles Waddington*-hoz.

Ott álltunk egymással szemben némán szó nélkül, csak úgy mint akkor, midőn öt esztendeje elváltunk.

Mintha csak mindegyikünk annak az 5 hosszú esztendőnek a nyomát kereste volna a másik arcán.

Charles szólalt meg először nyersen, határozottan, csak úgy mint azelőtt. — Eh bien nous voilà de nouveau ensemble, comme avant! —

— Oui nous voilà. — Ez volt az egész, amit e percben mondani tudtam. A szó megakadt torkomon.

S most leültünk a kandalló mellé, némán belebámulva a tűzbe.

S nekem annyi minden jutott eszembe í

Zürich — — a flunterni rózsás erkély, a tanulónók — —

Bendlikon!⁴³ — S az a bizonyos éjszaka, amidőn Charles skifijén (amely csak egy személyre készült) neki indultunk egy éjszaka a tónak. Bendlikonból Zürichnek. Óriási vihar, villám villámot ért, koromsötét éjszaka, óriási hullámok, amelyek tetején végig fűtyült az orkán.

Paulinával vacsoráltunk — — des impressions roses!

Vacsora után neki a tónak! A partra úgy feljött a víz, hogy Charles ölbe vitt a skiff be (ő boot costume-ben volt, én full-dressben). Elindultunk. Fel és le a hullámok tetején — — minden egyes hullámmal mintha elsúlyedt volna a csolnak. Én dermedten, félig lethargiában ültem a csolnak orrán, Ch. evezett. Egyikünk sem tudta miért indultunk el. Hallgattunk s éreztük, hogy tán nemsokára — vége a dalnak.

Tart tovább — — megmenekültünk.

Aztán eszembe jutottak azok az órák, midőn óraszámra elfilozofáltunk, s a különben oly zárkózott embergyűlölő fiú reményeiről (akkor még voltak) s bálványairól beszélt.

Elmúlt ez is — — s vele 5 hosszú esztendő, ez idő alatt nem hallottunk egymásról semmit. Ch. senkinek nem irt, még családjának sem.

Egyszerre csak felnéztünk mindaketten a tűz mellől.

S aztán elmondta, hogy milyen *ma*. Csak olyan mint akkor volt, csak élesebbé váltak jellemzetes vonásai.

— Je suis plus sceptique qu'avant, voilà tout sur mon compte —

— Et ta philosophie? —

— Endormie bien endormie, par exemple. Je suis usine, chevaux, chiens, ouvriers; je n'ai pas d'intimes, pas d'amis. Je vois deux fois par an ma famille. Je suis seul et je suis content —

— Oui puisque ta solitude est dans ce moment *voulue, mais* s'il t'arrive ce malheur de *devoir être seul?* alors? —

— Je suis content d'être comme je suis, j'abhorre la société, je n'aime pas Paris, la solitude, ce tout ce que je veux encore de la vie —

— Et la vie? —

— J'adore ma vie —

— Et *la* vie, l'adores-tu aussi?

— Pourquoi pas? —

Szembe néztünk — — végtelenül szántam.

Egy ember, ki leszámolt az étellel — — s még él.

Ez a legnagyobb tragikum.

Midőn elbúcsúztam s megfogta kezemet, egy percre azt hittem kitör a lelkéből mindaz, ami egész súlyával rá nehezedik, egy percig végtelenül gyöngéden nézett reám — — aztán hirtelen megrázva kezemet így szólt: « Tu viendras le printemps chez moi à la campagne pour un ou deux jours — est-ce un sacrifice? —

Hallgattam, egy világerért nem tudtam volna egy szót szólani.

— Je te télégraphirai quand j'aurai deux jours pour moi; — pour nous — — — ?

Pár percig — kiérve az utcára — alig eszméltem. — — !

S még azt mondják — vannak ilyen szamarak is — hogy ma már nincs tragikum.

Mi ehhez egy Otelló jajgatása — — csak jajgatás.

Ez a néma, panasz nélküli resignatio irtóztató — hogy felocsúdjak e mindent felelőlő lethargiából, a boulevardon megyek.

S mind e láрма, e kacaj nem jut odáig, hogy elhallgassa s betöltse azt a néma ürt, amellyel a szegény Charles rideg zárkózottsága betöltötte egész lelkemet.

Szerda január 18 án.

Majdnem egész délután *Louise Readnél*.

De — leírom intérier-jét s őt magát.

2 Bd. St. Germain. Harmadik emelet, két kis salon, Louis XVI bútorok tapisszerűekkel fedve. Madame Ackermann és Louise Read képei a falon. Mindenütt könyvek s többnyire dedicatioval.

A kandalló mellett *madame Read*. Eleven szellemű asszony, ki egy időben nagyon érdekes lehetett. Mióta Charles fia (az ismert költő) meghalt, azóta gyászol s a világ megszűnt reá nézve létezni.

Leánya *Louise*, a megtestesült Idealismus. Csak illúzió, csak szív. Barbey d'Aurevilly (ki különben úgy szereti mintha leánya lenne) locomotive de bienfaisance-nak nevezte el. Ezer darabba tépi magát barátaíért, kiket mind bámul. Reggel az egyiknek költözni segít, délben a másikat eltemeti, délután tán a harmadik ágya mellé telepszik és ápolja, vagy tán egy negyedik esküvőjére megy.

Másokért és másokban él. Egyetlen öröme az, hogy annyi kiváló ember veszi körül.

Nálók: *Ardail de Musset*, Alfred de Musset nővére, ki nagyon hasonlít a költőre — kivált profilban.

Eztán *Theodor Ritter* özvegye és *Letournon*.

A mint mil. de Musset kimegy a salonból, Louise dicséneket zengedez róla.

Letournon. Mais voyons ma chère, nous sommes tous parfaits étant vos amis!

Louise Read. Est-il méchant ce monsieur Letournon, mais il n'est pas si sceptique qu'il en a Fair.

Letournon. Chère amie — je ne vous dis qu'une chose, il faut absolument que vous écriviez une mémoire pour nous justifier vis à vis des époques suivantes!

Louise, hogy kimentse magát, nagy erőfeszítések között egy néki tökéletesen közönyös asszonyosság — kit azonban most barátnőjének nevez — megszólásához kezd. Hogy bebizonyítsa azt, hogy meg is tudja szólni barátait — —

Hétfőn este Huysmans-hoz megyünk Lujzával, addig is odaadja olvasni a mi-naturalista mi-décadent író legújabb munkáját: *En Rade-ot*.

Ebéd után a boulevard Batignolles és Montmartre-ra flâneirozni. Szeretem Paris ezt a részét — a tapeurök negyedét. A művész és modéle-je a színes lámpák alatt megfogja a percet — s légvárat épít.

Egy café chantant-ban (La Cigale) bon franc rire, la gaité qui s'en va dans les salons.

Többi között egy Offenbach operetté, ms. Choufleury reste chez lui. —

Csütörtök január 19.

Amint felkeltem s reggeliztem, *Sarah Bemhardthoz*. Nyitott haj, sűrű gombolyagban övezi fejét, alig érve válláig. Halvány rózsaszínes, sárga préselt bársony modern toilette. Halvány rózsák vállain. Nagyon szép volt.

Folytonos va et vient. Jablonowska, Jules Barbier (drámaíró, ki Jeanne d'Arc-ját akarja Sarahtól játszatni (Stevens) un gros jeune homme, beaucoup de bagout,* bien habillé. Egy pár színésznő, Robertson, egy fiatal félénk, nőies mozgású angol festő stb. stb.

I. Tableau: Sarah a szoba közepén nyitott hajjal, lecsüggő karokkal, mereven nézve maga elé.

Szembe vele az angol festő, ki lerajzolja s én zongorázok (magyar nótákat s Rollinat-t).

Egyik sarokban Jablonowska és madame Gros (Sarah im-

* Fecsegés, nagyotmondás.

pressariojának felesége) mozognak nagyokat, nagyokat nevetve.

Nemsokára megérkezik Barbier,⁴⁴ un gros bonhomme pas de race du tout, ki Jeanne d'Arc-al akarja Sarah fejét telebeszélni. Már oda is adta az orléansi szűz bronz szobrát Sarah-nak, amely ott áll a kandallón kihívóan szűziesen — —

Nem, ez nem neki való szerep, par exemple. Azt hiszem, érzi ő is, mert csak hallgatja, amit beszél, szemeivel néha mereven belebámul az űrbe s nem replikázik szavaira.

Amint az angol elvégezte rajzát, oda ugrik egy szökéssel mellé a kanapéra s egyik kezét rátéve a kis angol vállára (ez elpirult, parbleu) el van ragadtatva. Elmondja, hogy a Robertson által pergamepre rajzolt képet fogja mémoire-jainak első lapjára tenni.

Tehát — mémoire-jai is lesznek.⁴⁵

II. *Tableau*. Ezután elküld zongorázni, mert modéleirozni akar, vagy másfél óráig verem a zongorát.

Az agyagból orr és száj kerekítetik — — belefáradva oda jön hozzám s végigkenyi a szakálamon az agyagot. Ça sentait très fort — — úgy látszik parfumeirozza az agyagot, amelyet használ.

Ötkor kikocsizik, én *Taine*- ekhez.

Taine — minden élő ember között az, ki leginkább imponál; s az egyetlen, akivel szemben mindig, de mindig lámpalázat érzek. Pedig a világ legjobb, legegyszerűbb s legjóakaróbb embere. S tán a *legnagyobb* is.

Je me sentais petit jeune homme en gravant l'escalier.

Már az inas megismert s mosolygó arccal jelentette nevemet (egyszer tudniillik ms. de Hirsch-nek jelentett be, képzelhető milyen alarm mind a háziak, mind az én részemről).

Végtelen melegséggel fogadnak, én nem tudok egy szót sem szólni s ők egy szóval sem mondanak többet, mint amennyit e percben megérezhettek.

Taine.⁴⁶ Zömök középmagasságú ember, széles előregörnyedt vállak, lassú figyelmes járás. Pápaszemei alul kissé kancsal szemei érdeklődve s érdekesen csilognak ki. Igen egyszerű ruha, egyszerű atyai modor. Mindig jobban érdeklődik a fejlődő, mint a kész tehetségek iránt. Ez igen jellemző, s tán ez tette egy egész nemzetközi irodalmi iskola fejevé. Követői: Brandes dán, Bourget és Voglié franciák, Henry James amerikai.

Mais distinguons: Brandes (dán-f-francia); Bourget (francia+angol+német philosophia); Voglié (francia-f-orosz); Henry James (angol+francia).

Taine-t minden ember érdeklí, mindent a megértő és meg-

értető kritikus szemével néz. Bár kissé az általa felfedezett kritikai rendszer (milieu, hérédité, circonstance historique) pápaszemén keresztül lát mindent. Inkább angol, mint francia. Ki nem állhatja a frázist s a szellemeskedést. Ha beszél, mondani is szeret valamit s ha beszél valakivel, hallani.

Az igazságot (amelyet annak tart) mindig és minden körülmény között kimondja, ezért igen sokan változékonyak mondják, s ezt felróják neki. Az ember szinte azt hinné, ő találta ki e hires mondást: il n'y a que les sots qui ne changent jamais.

Felesége méltó pendant ja. Szintén pápaszemet hord, majdnem annyit olvasott, mint férje, de (s tán csak ez bas bleu-s vonás nála) kevesebbet bocsájt meg. Leányok Geneviève. Encore une conglomeration anglo-française admirablement réussie.

Az angol leány egyszerű, keresetlen s amellet ladylike modora — a miss-ek commonplace nélkül.

A francia tiszta ítélete — s az angol alapossága vegyült e leányban. Kár hogy nem szebb. Kissé szegletes.

Náluk még vicomtesse de Voglie (Melchior de Voglie felesége), erről majd másszor; és vicomte Henri Bégouin, ki Magyarorszában, Boszniában és istentudja hol utazott. Volt Strossmeyer-nél — s velem politikai disputába keveredett, amelyben Taine is részt vesz. Természetesen teleszitta magát Strossmeyer elveivel. Különbén Pesten Bérezik Árpádhoz volt ajánlva.⁴⁷

Eszes fiú, a Journal des Débats-ba ír rendszeren. Meg fog látogatni, Taine nagyon ajánlt egymásnak. Eszembe jutott, mikor Bourget-vel boronált össze!

Aztán az akadémia gyűléséről volt szó, amelyről én (horribile dictu) semmit sem tudtam; nem olvasva tán öt napja újságot.

Taine-ék minden hétfő estére meghívnak, sajnos a jövő hétfőn Huysmans-hoz ígérkeztem s így csak a jövő hétre marad.

Este teára ctesse de Coubertin-nél. A de la Chaussée-k. Zongora, politika stb. stb.

Péntek január 20-án.

Afternoon tea Mrs. Fr. Marshal-nál, a japáni követség tanácsosának feleségénél.

Igen sokan.

Mrs. Marshal. Ladylike asszony, kellemes modor.

Leánya, *Geneviève* a legszebb leány Parisban. Olyan magas, mint én. Finom profil, fekete haj, sötétkék szemek, a szó szoros értelmében hattyúnyak. Franciául angolul s németül egyformán jól beszél, spanyolul, olaszul guitarre kíséret mellett énekel. Szépen

fest, szóval — une merveille pas mariée. Pas de dot. Az emberek mindenütt egyformák.

Itt még barátnéja, Löwenhaupt grófné, a svéd követségi tanácsos neje. Eleven asszonyka, szeret táncolni s mulatni.

Főleg a köztársasági receptiokról van szó, úgylátszik az elnökkel a genre nem változott. Tout comme chez Grévy.⁴⁸

Tőlük maréchale *Canrobert*-hez, a híres *Canrobert*⁴⁹ nejéhez.

La Maréchale: genre deuxième empire. Még két év előtt veresre festette haját, ma púderezzi. Finom száj és orr, mosolya style Eugénie. Sokat és hangosan beszél, csakúgy mint barátnői: duchesse de Mouchy, madame de Pourtalès stb. stb.

Mlle Canrobert. Type: femme artiste. Copurchic* mozdulatok. Kereken mozgó karok, néha à la Sarah Bernhardt két hüvelykujját lecsüggő övébe dugja.

Fantastikus ruha; atelier szótár: «mon type» «une bonne tache» «dégringolons» etc. etc. Különben egyike a bonapartista világ legeszesebb leányainak. S határozottan tehetséggel fest. Persze «école plein air» Bastien Lepage genre.

A lépcsőházban egypár kép tőle. A salonok tele imperialista emblémekkel (sasok, a császári család névaláírással ellátott képei, Louis Napoleon híres imádsága berámázva stb. stb.).

Mil. Canrobert-et. főleg Taine-ről beszélünk, kire ő is, mint minden bonapartista dühös. Legalább is furcsának találja azt, hogy dacára annak, hogy princesse Mathilde intimjeihez tartozott, megírta híres könyvét Napóleonról.

Elég furcsa az a história, amit ennek apropos-jávai elmond. Amint princesse Mathilde a könyvet elolvasta, egy névjegyet küldött neki, amelyen nem állott egyéb, mint ez a 3 betű: p. p. c.

örökre elbúcsúzott tőle.

Akkor mondta Renan híres mot-ját: J'ai perdu une bien plus grande amie encore: l'église, par mes oeuvres.

Vasárnap este valószínűleg két helyen is találkozunk a *Canrobert*-ekkel: Pr. Mathilde-nál és ctesse Berthier-nél, hol tánc is lesz.

Este ctesse Diane-nál. Madame Monton, Cazalis feleségével, Bergeret, Marbeau, Masson, madame de l'Orange, mad. Brochot, ms. Coroller de la Vieuxville, baron de Cambourg de Boisjoslin stb. stb.

* A *copurchic* szó 1886 körül lett divatosá Edgar Monteil: *La bande des copurchics* című regénye nyomán és a jelentése kb. választékosan elegáns.

Eleinte nagy általános vita afelett, hogy vájjon illik-e lâcher ses amis pour des amis qu'on a connu chez eux.

Ennek apropos-jául: egy öregebb úr azt mondja ctesse Diane-nak:

— Moi pour ma part je serai jaloux en sachant que vous favorisez un de mes amis connu par moi —

Ctesse Diane. Dites au moins homme malhonnête, que vous étiez jaloux — — on pardonne toujours le passé.

Ezután mesdames de l'Orange és Brochot-val, valamint ms. de la Vieuxville-el összeülünk, de össze egészen, une conversation plus qu'inconvéniente.

Madame de l'Orange: une personne grande des yeux noirs, teint mat. Belle mais ordinaire. 40 ans bien sonnés.

Madame Brochot plus que ça parbleu. Mais celle-là a beaucoup de distinction. Olyan profil, mint Jean Goujon Dianájának. Style empire.

Midőn a két hölgy elmegy, nagy disputa is támad, hogy melyik lehetett szebb *egyszer*. (C'était cruel, du reste.)

Az urak többsége madame Brochot-ra szavaz, madame de l'Orange mellett jóformán ctesse Diane foglal állást.

Boisjoslin igen helyesen jegyzi meg, hogy madame Brochot olyan, mint a második császárság legtöbb asszonya: hautaine, sourire glaciale un peu candée. Petit air dédaigneux qui — se fond par les chaleurs continus. De alapjában egyszerű minden imprévu nélkül, míg a harmadik republika asszonya összetett, titokszerű. Az olyan, mint egy márványszobor — emez, mint egy sphynx.

Thea után 2-ig beszélgetünk Vieuxville-el egy kávéházban. Mindjobban előtérbe lép nála a gentilhomme breton, ki kétségbe van esve, hogy roturier-k közé keveredett(í).

Különben igen érdekes dolgokat mond el a revolutio idejéből. Családjában eleget hallhatott erről: nagyanyját lefejezték, s édesatyja az anyatejet börtönben szívta magába.

Szombat január 21.

Edmond Haraucourt-nál. Már elkezdett drámája írásához, melynek főszerepét Sarah Bernhardt-nak írja. Tárgya a bibliából lesz véve, hősnője Marianne, Heródes neje. Elmondja, hogy minden genre-ban akar írni; eddig már kiadott egy kötet verset, egy regényt (Amis) s egy kötet pornográfiát (Légende des sexes). Regénye az idei saison egyik legnagyobb irodalmi esemény volt. 75 cikk jelent meg róla. Azonban sikere tisztán literális; mert csak két kiadást ért. Beszélünk a sikerekről. Parisban három genre

succès van: de la grande masse (Zola, Ohnet), ce n'est sûrement pas pour des qualités artistes!; du monde (les écrivains bien gantés, très chics qui parlent l'anglais (genre Bourget, Vogué; puis succès littéraire et artiste. En général les choses exquises pas à la portée de tout le monde, ainsi: Goncourt, Leconte de Lisle, Baudelaire.

Nagyon rábeszél, hogy írjak franciául, pláne olyan szíves elvállalni a szöveg kijavítását. Ce n'est pas encore le moment psychologique!

Beszél a literális világ azon részéről, amelyet én nem ismerek: salons Charpentier, Daudet.⁵⁰ Szóval a republikánus-naturalista salonokról, amelyekhez, úgylátszik, ő is számítja magát. Bár regénye az analitikus irányhoz hajlik. Mint mondja, három alak csak, s jóformán tiszta lélektan.

Bourget-t nem szereti, c'est un art faux szerinte.

Rendez-vous adunk szerdára Louise Read-nél.

Este nálam az én «angol» fhg. St. Germaini uraim: D. de la Chaussée, Noël Goldsmith (ez legalább angol eredetű) és Pierre de Coubertin.

Vasárnap január 22 én.

¹/₂1-kor villásreggeli *Róbert de Maüly-Nesles-nél*. Sokat beszél az öreg marquise-ról, ki úgylátszik, nagyon beteg, de mint igazi parisienne titkolja és hurcolja mosolygó arccal súlyos baját salonból salonba. Az utolsó percig élvezni akarja Parist — — addig míg lehet. Mert persze az ember nem tudhatja, van-e olyan kellemes residentia a túlvilágon, mint ez. S ezért il faut en profiter.

Aztán intim dolgokat beszél. Toujours autour de son mariage. Ha e tárgyról beszél, van a hangjában valami a nagypénteki lamentációk egyhangú, folyton ugyanazt hajtó melódiájából.

Ez is egyike a legérthetlenebb s ezért legérdekesebb embe-
reknek, kiket eddig találtam. — —

Különben a «fajta» legérdekesebb échantillon-jai ezek az ilyenféle alakok, pld. Robert de M. vagy Charles Waddington.

Itt még hiányzik a szenvedés egoismusa. Ezeknek a szenvedés tisztán és kizárólag csak *szenvedés* és semmi más.

Míg mi művészek kétségbe lennénk esve, ha kifogyna a Golgotha ecete, amellyel folyton és folyton behintjük nyílt sebeinket.

Ezek nem adhatják ki, mint mi, azt amit bevettek. Nincsenek szabad percek.

Il ne sont ici que pour souffrir.

Aztán még semmi forma, semmi stylus, semmi öntudatosság egyéniség nyilatkozásában.

Csakis az, kinek az ember tökéletesen érdektelen, csak az nyilatkozhat közvetlenül.

Tőle látogatásokat kellett volna tennem, de lelki atmosféram mást parancsolt.

Egyedül akartam lenni az emberek között.

Kimentem gyalog, szemező esőben majd egészen az Observatoire-ig. Megálltam a Luxembourgnál, elnézve amint a Nounou-k* kipirult arccal ülnek a meztelen statuák alján s Aphrodite márvány bájai mögött ragyogó szemmel hallgatják a piou-piou-k** vallo-másait.

A mozdulat ügyetlen, a mosoly merev s mégis — tán nekik van igazuk.

A külső boulevardokon athleták. Nagy hangon hirdetik tudományukat. Repülnek, zuhannak a súlyos golyók a levegőben — sa nép bámul s lelkesedik. Tán nekik van igazok.

Aztán a finom, nedves levegő alig érezhető fuvallata hárfá hangokat hoz idáig. Az ének s a hangszer elhaló hangja összevegyül a járókelők kopogó lépteivel s az athleták kiabálásával.

A hárfá s a női hang odacsál ehhez a csoporthoz.

Egy régi couplet-t énekelt a kis grisette a hárfá előtt:

Il fait un temps du diable
 Les écluses tomb'nt d'en haut,
 L'canard trouv'ça convenable
 Pour un parti sur l'eau.
 Veux-tu ma gigolette,
 Dans un youyou prend' nos ébats?
 Pour sauver la toilette
 Emportons en tout cas,
 Tralala iah io! viens ma gigolette!
 Le plaisir nous guidera,
 Dans tes yeux coquettes
 Je lis qu' le bonheur est là.

A dal hangzik csak tovább, vékony fuvolaszerű hang, néha-néha egy igazi gavroche mozdulat. A túlsó oldal athletáinak kurjongatása néha-néha félbeszakítja a dalt. A hallgatóság: cocotte-ok, étudiante-ok, tanulók. Egymásután más és más szerelmi dalok. Az étudiant és cocotte kissé közelebb húzódnak egymáshoz — már az első lámpák felgyulladtak.

* Dadák

** Bakák

Néha-néha egy víg csoport megy el mellettünk dúdolva, lármázva, aztán eltűnnek ezek is a ködben.

Valószínűleg ezeknek van igazok!

Madame *Louise Ackermann*-hoz menekülök, az objectiv pessimista költőnőhöz, hogy tárgyilagosságával kissé lehűtse túláradó alanyiságomat.

A szerelem: fajtafenntartás.

Az ismeret: kétkedés.

Erény: phantázia.

Jutalom: a halál.

Végezredmény: Je ne sais ce que je suis, je ne sais pourquoi je suis, je ne sais où je vais, d'où je viens. Je ne sais rien et par conséquence doute de tout.

S neki is igaza van.

Beszélünk Sarahról, ki pár év előtt meglátogatta. Elmentek aztán együtt egy szobrászhoz, kinél kinézve az ablakon egyszerre egész közel hozzájuk egy léghajó áthatítja a levegőt.

Sarah amint ezt meglátja, felrántja az ablakot s elkezd kiabálni: à moi, à moi le capitaine, je veux partir avec vous! — à moi —

Persze nem hallották. Ackermann azonban úgy megijedt, látva, hogy Sarah olyan rémséges zajt üt az ablaknál, hogy attól tartva, hogy még kirepül az ablakon, megragadta szoknyáját s visszarántotta őt.

Voilà une femme toquée celle-là, par exemple! mondja az agg költőné s aztán rémhistóriákat beszél el róla, hogy hány művészt és írórt «szeretett» már tönkre.

Sarah mint mumus. Ez elég mulatságos volt.

Azt találja, hogy dacára minden külsőségnek, Louise Read (kit ő étoile filante-nak nevez), Sarah s az én párisi existenciám hasonlítanak.

»Mais non madame, ma vie est celle d'un cheval de sapin.«

— Pas de plaisanterie, mon ami, c'est votre avenir. La fin des chevaux de courses est ça.

Ezután családi viszonyaimról beszél. Anyámról kell beszélni neki, miután ő atyjára ütött.

Végül megint megvizsgálja koponyámat.

Este 7—10 ig két fiatal angol festő volt nálam: Mr. C. R. W. *Bunny* (Ausztráliából) és *Alastair G. F. Cary Elwes*.⁶¹

Mr. Bunny: hat láb magas. Szőke göndör haj, szőke hegyes szakái és bajusz (francia módra nyírva), gyermekszem és gyermek száj. Pedig lehet már 25 esztendő.

Mr. Cary Elwes: Kevésbé angol, mint társa termetre és arckifejezésre. Ideges finom test. Igen éles madár profil. Mélyen fekvő szürkészöld szemek. Keskeny határozott, de fátyolozott karaktert sejtető szájszélek.

Főleg Bunny beszél.

Mind a kettő a praeraphaelistikus aera hatása alatt.

Költőik: Swinburne, Dante Gabriel Rossetti.

Festőik: (régiek közül) a primitívek: Giotto, Fra Angelico, Bellini, aztán a spanyol iskola és Leonardo da Vinci és Tizian arcképei. Tout à fait mon affaire ça!

Franciák közül (*üresen maradt.*)

Mind a ketten Laurens⁵² tanítványai.

Bunny a rokonszenvesebb, de a másik azért mint ember jobban érdekel.

Este 11 kor bál ctesse Berthier-nél (pr. Wagram leányánál). Főleg a bonapartista világ, Maréchale Canrobert leányával és 15 éves fiával, marquise de Villeneuve leányával, vicomte Bégouin (kivel Taine-nél találkoztam) Carolus Duran (a festő)⁵³ leányával, ctesse de Bismond, egy pár Wagram, szóval Empire, amennyire csak lehet.

A háziasszony külsőleg insignifiante.

Leánya: Susanne Berthier, mint az empire s a mi társaságunk kisasszonyai: szókimondó sans façon s amellet némi imprévu is akad modorában. Fitos orrocska, chiffonirozott haj, hamar és szakadozva beszél. Valami egy liba s egy cocotte között, persze mindig illuzion-ban azért.

Eleinte rémitően untat a «multság». Egy sarokba húzom meg magamat s onnan nézek bele a nagyvilági unalom ez örvényébe. (Mert már ekkor el voltam veszve: 2 quadrille s a cotillon s pár contre danse-om engaireozva — oh irgalom atyja stb.)

Egymás mellett suhannak el mellettem a párok.

Monsieur: Quelle charmante soirée.

Mademoiselle: N'est-ce pas? Seulement *un feu* trop de monde.

N. B. ember ember hátán, már vagy tíz ember lépett a lábamra, ugyanannyi lökött oldalba s az egyik egy csokoládéfánkot kent a frakkomhoz.

Monsieur: Et vous sortez beaucoup mademoiselle?

Elle: Pas mal monsieur, et vous?

Felelet. Aztán nekiindulnak táncolni — — persze egyik sem tud, legalább a mi felfogásunk szerint s ha tudnának is nincs hely, csak ingának előre hátra cél és irány nélkül egy helyen — — kikelve magukból, bíborpirosan — — fáradhatatlanul.

Constantin Guys rajza : *Les Champs-Élysées*

Egy újabb pár: ugyanaz a conversatio (10 közül 9 úr és kisasszony ezt fogja a contre danse-okban elmondani), ugyanoly szótár, lépések, mozdulatok.

S a nagyvilág urai és kisasszonyai így táncolják át fiatal-ságukat, míg aztán a házasság komoly ünnepéye véget nem vet a mulatságnak.

Hogy egy ilyen bal blanc-nak synonymája: mulatság, ez a szerelem legeslegnagyobb diadala.

Egy sarokban egy fiatal asszony. Veres, sötétveres (nem festett) haj, fekete szem, hófehér nyak. Fekete atlaszruha, mélyen, igen mélyen kivágva. Az új divat «boá»-ja, hol fedi hol kitárja a — kirakatot.

Mellette: *l'homme*. Ezek mulatnak, de ezeknek nem bal blanc — a multság.

Staffage: ki és besuhanó decolletirozott, kicicomázott leányok des mères bombées, vieux messieurs courisant les charmes fanées de ces dames.

Kiséret: Waldteuf-fel,⁸⁴ ki édes édes, nagyon édes walcereket játszik, harmonizálva a fal rózsaszínű ámoraival, amelyek halvány kék alapon s halványzöld mezőben félhangon elmondják egymásnak titkaikat.

Most az *asszony* kissé hátracsúsztatja a modern kígyót mez-telen nyakán, átfonja karjait a *férfi* nyaka körül s átengedi magát annak a kéjnek, amelyet ez a milieu — — *csakis neki* parancsol.

Amint aztán a mamák sorai előtt ellebeg a pár, ezek édesen mosolyogva néznek rájuk addig, míg — arckifejezésüket láthat-ják. Amint tovább lebeg a pár s belevegyül a legitim eladó árucikkek hullámzó és táncoló zajába, a mamák arcai elsötétülnek s végtelenül kegyetlen elszánt kifejezést öltenek fel.

Ez is struggle of life — — de azt hiszem, hogy a győztes az *asszony* lesz a viadalban, ki kígyójával most eltakargatja a tánc-tól lihegő keblét, de nem azért, mert fázik, nem is azért, mert szemérme parancsolja ezt így, oh nem — hanem mert győzni akar.

A *férfi* pedig oldalán egy pohár champagne-t iszik s a két kerty között örök szerelmet esküszik neki — egy éjszakára.

S azt hiszem nekik van igazok — — (már *mint mondaineknek*).

Egy quadrille: Susanne Berthier-vel. J'étais.le jeune homme sousdit, elle la jeune fille. C'était amusant!

Igen furcsa a kis Canrobert fiú, kinek ez első bálja. Gépiesen mosolyog, mereven bókol s mondja el az otthon megtanult bókokat,

Nem táncol; még nem mer táncolni, mert azt hiszi az egész terem csak őt nézi. Ez a *carrière mondaine* első stációja.

Az utolsó lesz, midőn a *viveurré* vált *petit jeune homme* azért nem táncol, hogy az egész terem őt bámulhassa.

Cotillon Claire Canrobert-tel.

Théma: a társaság, s a művészet, mint az két ilyen kételtű (amphibia) alakhoz illik.

Unja a világot, de örül annak, hogy fetirozzák.

S furcsa, hogy mégis feleségül rendesen a szép leányokat s az eszes leányokat veszik, kik tehát *fêtirozva* voltak s így *mondaine*-ek maradnak a házasság után is.

Művészetről szólva elmondja bálványait; nem szereti a régi piktúrát, hamisnak s fade-nak találja. Hőse: Bastien Lepage, kinek *genre*-jában van atyja arcképe is festve. Az antik szobrok untatják «*ça me dit rien, c'est froid — —*», az ujak közül Saint Marceau-t szereti, kivel azt akarja, hogy megismerkedjek. Én bevallom, hogy még a nevét sem hallottam.⁶³

Persze *conversationk* nem olyan *sima*, mint ahogy itt leírom, minden percben megzavarnak valamiféle figurát megcselekedni.

A *cotillon* végén egy pohár champagne-al szenteljük meg a megkötött barátságot.

Mind a kettőnk kezében *cotillon* *emblème*-ek (s az idén nem valami könnyű tárgyakat adnak), mile C. kezében egy pár legyező, egy váza, egy nagy *ridicule*, egy tütartó stb.) Az *enyém*ben *lovaglópálca*, *meiszeni hamutartó*, egy szivar, amely tulaj donképen legyező s egy pár majd a földig érő másli.

Le ridicule de nos adieux était sublime.

4 óra mire hazaérek.

Hétfő január 23.

Baronne de L'Espée-nél. Fhg. St. Germain.

Kicsiny, alacsony asszony, előreálló állkapocs, kicsiny szűrő szemek, éles nyelv, gyors ész, keserű ironia, mely azonban nagy szenvedésből fakad. Pár év előtt egyik fia, Henri vadászaton agyonlőtte a másikat.

Leánya, *Louise* a *faubourg* tán legeszesebb és legdégourdiebb *kisasszonya*.

Mindketten *sont difficile à vivre*.

Az egész *salon* *Baronne de Karnel de St. Martin-en* rágódik, ki két hét alatt négyszer változtatta meg napját (én magam is a múlt héten egyszer hiába mentem hozzá).

La charité chrétienne de ces dames est tarie et voilà que la « charité mondaine » commence.

5-kor Mss. Very-hez.

Américaine, ultra américaine. Kétszeresen parvenu: mint amerikai asszony s mint olyan, ki egy esztendeje gazdag — — de nem is olyan nagyon pedig.

Analízis: Sok józan ész mellett sok ferdeség. Azt tudja, hogy kétszer kettő négy s mégis azt hiszi que les emblèmes royalistes la fairont «naître» (style Louis XV!). Imádta comte de Chambord-t, mindenféle az arcképe, könyvek róla s liliomok. Minden francia királyért mondott gyászmisén ott van s buzgón imádkozik, s negyven napig salátán s tojáson él — — éppen úgy, mint minden skandalozus mémoire-t megvesz. Jóformán egyéb könyvet sem ismer, mint amit a rendőrség eltított. Azt hiszi az egyik, éppen mint a másik, szükséges eleganciájához. Az egész párisi társaságot ismeri névről, lehetőleg csak gens titré-kkel veszi magát körül. S a boulevard St. Germain-re ment lakni, hogy rányomtathassa a névjegyére. El van ragadtatva, hogy ablakából duchesse de Maillé palotájára és a club de pommes de terres-re lát.

Férje. Igen józan matematikus fő. De józanságában geniális. Feleségét szereti és megmosolyogja. Egypár új puskát talált már fel, így tehát többel bizonyította be koponyájának normális voltát, mint Schwarz Berchtold.

Este a cirque Fernando-ban s ott találok a kis Sarah Bernhardtot s a nagy társalkodónőjét, madame Guérard-ot.

A circusba úgy tévedek, hogy tulajdonkép Antocolskihoz indultam, de ez nem volt otthon, színházba késő, haza korán s így — találkoztam a díva szolgálattelvő nymphájával. A kis Sarah női Maurice, csak sport és sport néki a világ.

Furcsa symptoma. Vájjon Sarah így nevelte őket? Vagy tán annyit hallottak egész életükben művészetről, hogy megcsömörlöttek tőle? Chi lo sa?

Kedd 24 január.

Az egész délutánt a két angol piktornál töltöttem, igen jól esett egy kissé kipihennem magamat, s valahol egyszer kiülni egy pár órát jó magyar szokás szerint. 86 rue N. D. des Champs laknak. Igen nagy atelier, bár csak oldalvilágítás, mégis úgy hat, mintha plein air atelier lenne.

Csak Bunny volt ott, hogy megérkeztem.

Festett.

Szembe a bejárással egy algíri nagy plein air kép, amelyet egy barátjától kapott. Alatta pianino. Az egyik sarokban igen csinos emplacement, orientális szőnyegekkel fedett kerevet,

melynek háttérét bambus szövet képezi, mely a nagy üvegfal egyik oldalán annak majd közepéig felfut.

A kerevet egyik szélén török állvány, rajta török, legyezők stb. stb. Az atelier túloldalán kék, színehagyott szövetből sátor, ebben lakik a piktor.

A falon mindenütt skiccek s félig kész képek.

Az atelier közepén a teremtésben levő kép. Nagyon érdekes s egészen eredeti.

Sziklás, szürkés ködbe futó táj. Az előtérben kékes fényben úszó három félmeztelen boszorkány táncol egy kopár kiszáradt fa körül, amelynek egyik gallyán magányos holló krákog. A fa alatt tűzrakás, amelynek vörös meleg fénye bámulatosan olvad bele az egész képen átömlő szürkéskéék, hideg mystikus derengésbe. Mutat a tárgyról pár skiccet is. Tulajdonképpen egy ismert festőre sem hasonlít, tán Dóréra kissé a fény kezelés módja, s a színekben egy parányit Pu vis de Chavannes-ra? — De nem — — ezt csak rossz szokásból mondom, azt hiszem egészen eredeti a felfogás. Barátjától Alastair Cary Elwestől is mutat egy vázlatot, amelyből azonban ítéletet képességeiről levonni lehetetlen.

Míg Bunny lát festeni, én Rollinat-zok neki, midőn aztán belefárad a festésbe, ő zongorázik. Azt hiszem jól játszik, de olyan jól, majd mindegyik darabba belesül.

Különben kifejti, hogy míg valakit jól nem ismer, nem tud neki játszani. Mennyire angol ez a mondása.

Sőt — nemcsak angol, hanem emberi. A zene, legalább az érzett zene, szó nélküli confidentialia; így tehát muzsikálni igazában csak intim embereknek volna szabad.

Five o'clock tea. Vie de bohème — anglaise. Megérkezik Cary Elwes s még egy amerikai festő, kinek nevére nem emlékszem. Cary Elwes és Bunny most együtt játszanak pár darabot Tschaikovskitól és Schumanntól. Elwes nagyon jól hegedül, keveset tud, sokat érez, s érdekes ahogy a darabokat érzi.

Egyáltalán különös fiú. S ebben a művész ménage-ban megint látom azt a furcsa tüneményt, hogy a nagy vállas vagy hat láb magas Bunny-t tökéletesen papucska alatt tartja a másik ideges, gyengének látszó Elwes.

Hiába csak *mi* tudunk már *akarni*, mai napság, mi nervozus és neurozus subjectumok.

Különben az a természetes, hogy az olyan egyszerű naiv s nagyon férfias athletaszerű egyéniséget társa, kinek minden egyes idegszála külön akar — s külön érez, fogja vezetni — de mindig.

Ezalatt leszáll az est, az atelier vonalai elmosódnak, a pianinón

két pislogó gyertya alig világítja meg a játszókat, a háttér egészen ködbe merül, s minden szürkés színt ölt fel.

Csak egy pár kép emelkedik ki a ködből, s tisztábban már csak a « dance of witches » látszik, amely most mintha megelevenedne, mintha a sovány zörgő csontú boszorkák táncra perdülnének, mintha a ropogó rőzsék sárgás lángja végignyalná kiaszott tagjaikat, s mintha a holló fent a recsegő fák kiszáradt tar galyai között elkrákná a boszorkáknak élettörténetét — —

A piktorok a danse macabret játsszák, mind a kettő elfelejtette már, hogy előjátszik, füttyül, sivit a hegedű, peng, kattog a zongora — — s zúg a háttérben a theaüst, barátságosan megvilágítva kékes, alig látszó lángjával az atelier egyik sarkát — —

Ez is hangulat.

½ 7-kor haza.

Este előbb Noël Goldsmith-nél, aztán fel a Battignolles-ra, a divan japonais-t nézem meg és néhány más kávéházat. Végül a chat noir-ba, hol Kiss Aladárt találok Fragerolles (az egyik chat noir-i énekes!) es gondolom egy Polignac társaságában.

Fragerolles iskolatársa volt Aladárnak.

Igen furcsa volt itt ezzel a két faubourgi úrral lenni. Bár Aladárból kiüt a magyar vér, otthonosabban érzi itt magát, mint a másik.

Szerda január 25.

4-kor a *Readekhez*.

Ott: *Letourmon*, miss *Paget*, egy angol festőné, *Carolus Duran* tanítványa és *Vernon Lee* barátnője, *Theodor Ritter* özvegye, *Darmestetter* és *Emil Miche lä*.

Miss Paget hat láb magas. Hatalmas lábak és kezek. Igen igen rövid ruha, majdnem shocking. Nagy mozdulatok, széles jókedv. Elle dit tout ce qui passe par sa tête. Különben arca és mosolya igen leányos, en somme un bon garçon vagyis inkább a good fellow.

Darmestetter.⁶¹ Púpos. Kicsiny éles *púpos arcél*. Miért hasonlítanak vájjon a púposok mind egymásra? Miért, vannak éppen ezek a szerencsétlenek megáldva az irónia fegyverével? A gondviselés vagy a természeti törvény adta vájjon nekik védelmül?

Darmestetter különben tanár a *College de France-on*. Gondolom az assyriai és babyloniai történetet adja elő.

A napokban jelenik meg *Mary Robinson* általa angolból francia prózára fordított verskötete.

Igen szép a fordítás, láttam belőle, részleteket a *Revue Bleu-ben*.

Ezalatt érkezik meg *Emil Michelet*, a történetíró unokaöccse s különben író maga is. Sokat láttam két év előtt *Bourget-nél*, egyszer meg is látogatott.

Sovány, igen décadens külsejű fiatalember, éles vonások. Okos fátyolozott, melancholikus iróniát eláruló szem. Keveset s szakadozva beszél. Még mindig félénk csakúgy, mint akkor volt.

Beszél *Maurice Barrès-rol*, kit szintén sokszor láttam *Bourget-nél*. Irt egy regényt, de amely úgylátszik nem sokat ér.⁵⁷ Ebéd után *Louise Read-nél Huysmans-hoz*.⁵⁸

Igen furcsán vagyok ezzel az íróval. Alig tudtam egy könyvét végigolvasni s mégis roppant érdekel s nagy tehetségnek tartom.

De kimagyarázom magamat. Könyveinek sujet-i s legtöbb-ször még alakjai is érdektelenek (a litteratúrában ősenek, a híres Huysmans hollandi genre festőnek modorát utánozván), de aztán az egészet bearanyozza meleg szívével, s részleteket elragadó művészettel fest.

Így az « En Rade », « En Ménage »-ban nem egy hely elragadott, s azért — e könyveket nem tudtam végigolvasni.

Legérdekesebb könyvei «A Rebours» (Montesquiou Fézensac⁵⁹ alakjának analízise) és «L'art moderne» című kritika gyűjteménye.

Mint ember azonban reám nézve egyike volt a legérdekesebb francia íróknak s nagyon örültem, hogy így alkalom nyílt megismerhetni.

A *Rue de Sèvres-ben* egy régi ház ötödik emeletén lakik.

Maga jött élénkbe. Közép normális termetű ember. Őszbe vevyült haj és szakáll. Hajlott orr, szürkés (gondolom, hogy szürkés) szemek. Melancholikus kifejezés az arcon. Inkább atyjára (hollandi volt), mint anyjára üthetett. Lassan, de affektatio nélkül beszél. Ha beszél, arca nyugodt, sok érzést fejez ki. Mosolyogni nem tud, ha mosolyog, arca eltorzul. Ez igen jellemző.

Intérieur-je olyan mint önmaga s mint könyveinek lényege: meleg, tele hangulattal.

Előbb egy kis ebédlőbe léptünk. Itt egy nagy könyvszekrény, pár metszet, egy pár régi porcellán. Asztalán elkezdett kézirat. Aztán salonjába lép az ember. A sarokban kandalló, előtte pár szék. Alapszín mind a két piéce-ben hamvasszürke s ebből emelkednek ki a rajzok, a porcellánok s egyébb műtárgyak.

A kandallónak mintegy pendant-ja egy kis asztal, efelett Goncourt arcképe (híres metszet), kissé tovább a saját arcképe, rossz, valami incoherent festhette, úgy néz ki rajta, mintha a Mázásból⁶⁰ ugrott volna meg.

Arcképe alatt *Odilon Redon*⁶¹ egy phantáziája, kevésbé örült, mint ennek a festőnek képei rendszeren szoktak lenni. Tárnya: Egy egyiptomi arcú, félmeztelen s félig góthikus modern ruhába öltöztetett leányt az ördög magával ragad az úrben, Lucifer! tudja mit susog a leány fülébe, mert ez dermedten néz maga elé.

E csoporttal szemben kis könyvszekrény Huysmans híres könyveivel. (A legszebben kötött könyvei vannak Parisban.)

Végre megmutatja hálósobáját. Itt érdekes két kis Rembrandt metszet ágya felett.

Visszamegyünk a salonba. Megmutatja kötéseit. Egynehány valóban bámulatos. Pld. egy lilaszínű s aranyba játszó bőrbe kötött könyv (*Les croquis Parisiens*), belül zöldeskék alapú s elmosott aranyvirágú japáni papirossal. Ez határozottan a legszébb modern kötés, amelyet életemben láttam.

Érdekes Akydéneril kötése, félig Louis XV, félig japon. Ilyenféle dolgot kerestem én mindig, hogy a Goncourtokat beköttessem.

A hátlap, a sarkak és a belső papiros XVIII század, míg a sarkak és hátlap közötti papir papier japonais, bronz színű arany dessinnel). Igen érdekesek cartonneirozott könyvei. Egy pár úgy van cartonneirozva, mint a régi szobák falain levő tapéták. Egynehányon phantastikus papír, arany és bronz alapon árny-szerű alakok; egynehány pedig olyan, mintha selyembe lenne kötve.

Odaadja nékem könyvkötőjének címét, ami úglátszik nagy grácia részéről.

Különbönl izlésének raffinaltsága kissé emlékeztet Des Esseintes-re (az à Rebours hősére).

Miután megnéztük a megnézendőket letelepszünk a kandalló mellé. Eleinte főleg honoráriumról volt szó. Huysmans egy könyvéért sem kapott többet 1000 francnál. Így tehát úglátszik itt sem igen mennek a könyvek, s itt sem fizetnek a kiadók.

Louise Read pláne elmondja, hogy Barbey d'Aureville csak 500-at kap egy könyvéért s volt olyan, amelyért semmit sem kapott. Szóval itt is csak mint mindenütt ki van az író az éhenhalásnak téve.

Persze kiveszi a francia litteraturából Zolát és Bourget-t s a *nem litteraturából* Ohnet-t, kik meggazdagodnak könyveik által.

Huysmanns kivált az utóbbi sikerét nem érti, mert azt mondja, vagy irodalmi becsü egy munka s azért kelt fel érdeklődést, vagy pedig mert felizgatja a bourgeois idegeit — dehát Ohnet egyiket sem teszi s mégis 100 kiadást érnek könyvei.

Én megjegyzem, hogy Ohnet-t valószínűleg a vidék veszi, amely így képzeletben a «vie élégante»-ot s elvan ragadtatva az által, hogy egy író ízlése szerint festi le az általa nem ismert salonokat. Ugyanaz a vidék, kiknek a párisi nagyvilág csesse de Keszler, madame de Stachelberg-Caze, és vicomtesse de Janzé, szóval azok a dámák kik annyit etetik és itatják a Gaulois és Figaro reporterjeit, hogy így mindennap ott figurálnak e két újság hasábjain.

Eztán Bourget-ről kezd beszélni, kit ki nem állhat, azt mondja, hogy a Mensonges-ban egypár ignoble hely van. így azt mondja, hogy egy helyt így kiált fel B: « ah il n'y a que les souffrances des riches qui me touchent ». Bourget szerinte igazi fils Prudhomme, parvenu, snobish etc. etc. Semmi művészi érzék, semmi eredetiség.

Hiába a legnehezebb dolog a világon megbocsájtani magának azt a sikert, amelyet az ember elért.

Félek, hogy Bourget-1 is agyon fogja ütni könyveinek külső sikere, csak úgy mint Ohnet-t (ki végre is nem olyan szörnyű rossz író, mint ahogy mondják — — így egy cseppet sincs André Theuriet alatt) agyonütötte.

Huysmans megveti és irigyli Bourget-t. Furcsa összeállítás. Kulcsa ennek az, hogy az à Rebours írója is azok közé a művészek közé tartozik (mint pld. a Goncourtok), kik lenéznek a publikumot s mégsem tudnak megélni tapsai nélkül. Az azon ezeregy tortura között, amelyet egy szerencsétlen művésznek át kell szenvednie — talán ez a legnagyobb. S tán az a művész, kit a publikum lármás tapsai tönkre tennének — tönkre megy azért, mert az az általt nagy tömeg nem tapsol neki.

Zsákutca mindenkép.

A legtöbb ember azt mondaná (így Louise Read is azt mondta), hogy Huysmans kárhoztatandó, hogy így gondolkodik — lehet-e Ítélni, értve a masina szerkezetét? azt hiszem csak az ítélt el, ki nem ért meg.

Majdnem két órai látogatás után ½ 11-kor az oszt. magyar nagykövetségi palotában a *Sadi Carnot*⁶² tiszteletére adott estélyre.

Óriási fil des voitures.

A trónterem ajtajánál Hoyos és a grófné fogadják a vendégeket.

Hoyosné királynői modorral fogadja a vendégeket. Elle sait l'art d'être plus grande d'une tête couronnée — comme tout le monde. Ezt az asszonyt nagyon bámulom. Egyenlő művészettel reprezentái és — szeret. Tán a legjobb anya Paris-

ban. És ma szántam is nagyon, egyik gyermeke fennt az emele-
ten fekszik hashártya gyulladásban s neki lennt kell fogadnia a
vendégeket mosolyogva nyájasan leereszkedőleg. Fején egy nagy
gyémánt diadem, nyaka tele gyönggyel, szíve felett nagy csillag-
kereszt, amelynek el kell fedni még azt is, hogy e percben tán
vérzik.

A mosolygó gyémántoktól csillogó grande Dame e percben
Marie Antoinette-t juttatta eszembe, úgy ahogy elképzelem
magamnak sápadtan, de szilárd léptekkel indulva a vérpad felé.

Décidément il faut avoir de la race pour *savoir* souffrir.

Hoyos igen nyájasan fogad. Igazi osztrák nagyúr, csak a
feje spanyol.

A következő salon közepén *Sadi Carnot*. Igen distinguait
alak. Finom profil, fekete sima haj, sima szakái, sima, sápadt
arcbőr, sima modor, Szóval a durva Grévy után a megtestesült
simaság. Ez megfogja, ez az ellentét menteni a republikát.

Madame Sadi Carnot megteremti a köztársasági grande Dame
typusát s; — a liliomok elfognak hervadni.

A salonok zsúfolásig tele. Az egész monde officiel, az összes
miniszterek s az osztrák-magyar társaság.

Néhányszor Munkácsyné gurul el mellettem, még a harmadik
salonba is hallani nyers durva hangját — —

Mais oui Miska — — mais Miska l'a dit — — Miska en
revenant — — Miska — — Miska — —

Találkozom ctesse Borély de la Touche-al (ki az öreg Ester-
házy Móric nővére). Une petite autrichienne, styl douairière de
Graz. Sa fille . . . distinguée à la G. Pálffy.

Löwenhaupt grófné, kit vagy ötször kell a cigányokhoz
vezetnem, a szóke suédoise-t nagyon felpuskázza a Patikárius
Ferkó «Körösi lány»-a.

Az estély vége felé a kis Orsini, Lajos unokatestvére bemu-
tatja magát nekem. Csinos, rokonszenves fiatal emberke. Nagy-
bátyjánál, a nagykövetnél lakik, elmondja, hogy Pétert majd
mindennap felkereste az hôtél du Palais-ban.

A soirée végén hosszan beszélök Hoyosnéval, érdekelne tud-
nom hogy tetszett neki a ménage Carnot.

Igen distinguait embereknek tartja, kitűnő modor, igen sok
tapintat.

Szegény Comte de Paris azt hiszem eljátszotta kis játékaít
és pedig örökre.

Ezalatt a cigányok folyton játszanak, a kis Patikárius meg-
ismerve engem s'en fiche des autres — — s rokonszenves pillan-
tásokat vált velem.

Décidément je m'entzigané.

Amint az o. m. colonia összeül a buffet-be, odamegyünk a kis Orsinivel egész közel a bandához s Ferkó kitesz magáért, eljátsza — — a cserebogarat.

Határozottan külföldön nem volna szabad magyar, illet. cigány muzsikát hallgatnom. Ça m'enlève.

Zichy Fedor felesége gyönyörű, éppen olyan szép mint a férje — — hogysis mondjam csak?

Különben nem szeretem az ilyen se hal, se hús egyéni-
ségetet, mint Zichy és Széchen, kik o. m.-nak születtek.

Január 26 csütörtök.

V. r. után tüstént Kiss Aladárhoz. Mennyi, de mennyi emlékem fűződik ehhez a rue de Varennes-i palotához, felmenve a lépcsőn eszembe jutottak a 84—85-i napok, az első párisi tél — — az első párisi soirée-k. Aztán a vasárnapi teák — —

Et par l'oubli tout s'efface et quand on oublie, c'est comme si rien ne s'était passé!

Nemeskéri Kiss Aladár. Magas karcsú, vagy 29—30 éves fiatal ember. Külsőre hasonlít Bánffy Gyurkához. Fekete haj, bajusz és szakái, egy kissé varjúra emlékeztet csakúgy mint a «cigánybáró». Aladár is zongorázik és pedig szintén magyar darabokat.

Eszes, tiszta eszű fiatal ember, nem erős jellem. Ma így — — holnap úgy. Inkább szláv character, mint magyar vagy francia, azonban a szláv filozofiája nélkül.

Különös vegyülék. A francia gentilhomme igazi büszkesége s a magyar gavallér snobish gögje megvan benne. S jól megférnek.

A N. Kiss fiúk között legtöbb esze van, de legkevésbbé rokonszenves.

Hiába a család koronája csak mindig Margit marad, bár az öregetet is nagyon szeretem és igen sokra tartom.

Többnyire párisi és pesti pletykákról beszélünk, ő is azt mondja, hogy a Parisba jött magyarok közül Árvéd és Péter* debut-je sikerült legjobban, mi különben természetes. Legjobban ismerik az embert (Árvéd minden és Péter a mondain oldalról), legtöbb tapasztalatuk van, s nem lettek a pesti társaság «élelmes» kisasszonyai által elkényeztetve, mint egy Andrássy Sándor vagy Károlyi László.

5-kor *ctesse de Thury-hez.* Petit faubourg St. G. Kitűnő család, óconservativ eszmék, sárcipők és pot au feu.

* Gr. Teleki Árvéd és gr. Vay Péter.

Madame de Thury. Kissé Blahánéra emlékeztet. Sánta. Az összes «beurre»-ök egyik vezérkolomposa. Naponta 10 látogatást tesz, kétszer van en quête pour les parures, elkésik mindenünnen. Royalista, lenézi az idegeneket (magában), de azért eljár a colonie-ba, hol örülnek egy authentikus tizenháromkarátos fhg-i dámát etethetni és itathatni.

Sok bagout, de faubourg St. Germaini formában: Louis XV szótár. Style XVIII siècle.

Férje: cte de Thury — a comtesse férje. Keveset beszél, össze van törve, gyenge — — a faubourgban général-nak nevezték el. Tán neje iránti gyengéd figyelemből?

Leányok *Mathilde* 36 ősz. Nem szép, de — anyja eszét sem örökölte. Une bonne fille du reste.

Náluk igen igen sokan, többi között a híres duchesse de Ponner Lady of Caithreess. Ez a ctesse de Thury duchesse-e.

Ebéd madame *Goldsmith-nà*. Egy angol eredetű családba férjhez ment fhg-i dáma.

A finom francia szellem e milieu-ben kifejlődött, szélesebb lett s eredetibb.

Újat mond majdnem mindig, igen egyszerű véleményt, kissé cassans modorban. Különben ez az egész családra rányomta bélyegét; az angol Individualismus a második hatványon.

Férje insignifiant s ezt a család tudja s érezteti vele.

Fiaik:

Ferdinand. Szőke-angol hangú és termetű, s francia szellemű vagy 34 éves ember.

Sokat tud, jól tudja amit tud, de — tudatában is van ennek. Hidgebb és — — eszesebb, mint az angolok rendszeren.

Noël. Egyike intimebb embereimnek. 27 éves. Angol termet, arkifejezés (francia szemek — anyja szemei), kevesebb szellem s több szív, mint fivérének. Különben félek, hogy raté, öt évig dolgozott egy művészettörténeten s most abbahagyta s cousin-jének, a híres Etienne Fould-nak bankjába lépett, s bankár *akarna* lenni. Múltkor egész komolyan megkérdeztem, hogy tud-e számolni. Je Fai piqué en vif — találva érezte magát.

Ebéd után az « Alcazar d'hiver »-be. Unalmas és érdektelen dolog, se Theresa se Paulus.

Január 27 péntek.

Munkácsyéknál.

Munkácsy: grosse race. Primitív ember, két-három századal van elkésve, s ezért hatott itt annyira. Művei megleptek, mert a spanyolok korából valók anélkül, hogy azok modorát

tökéletesen átvette volna. Van műveiben valami, ami egészen új s ezért nem ebből a korszakból való s ezzel hat.

Mint ember: jó kedélyes férfi, semmi brilliáns tulajdon. Érdekes hallgatás. Magyarul elfelejtett s franciául nem tanult meg. Ez utóbbi lacune-je meg fűtyülése (magasan száll a daru stb) teszi őt a legnagyobb hazafivá.

Liszt pár milliót adott hazájának, folytonosan segítette hazafiait, szellemével a magyar ember niveau-ját a lehető magasra tette a külföldön, s mind ennél többet tett azért, hogy dacára társadalmi félszégeinknek évente Pesten töltött pár hónapot — s nem találták őt elég magyarnak arra, hogy hamvait haza szállítsák.

Persze nem tudott magyarul.

Mindehhez nem kell kommentár.

Madame *de* Munkácsy.

Pár év előtt egy receptio volt náluk, egyszerre csak Singer, vagy Smith vagy valami ilyenféle nevű urat jelentenek be. Madame de Munkácsy elébe szalad, megragadva kezét így kiált fel: « Tiens, vous êtes la vingtième personne qui arrive — et la première non titrée! »

Azon kívül a grassouillettek közül való, kik nem elég souple-ok, sem nem elég gömbölyűek, s modorban nem elég distinguáltak arra, hogy elfelejtessék természetüket.

La femme tambour! Határozottan Munkácsy életében és művészetében az oly szükséges nagy dobot képviseli.

Sem többet sem kevesebbet ennél. Vagy tán a szerelmet is? Kötve hiszem.

Ott még Daubré⁶³ (az akadémiából), ki el van ragadtatva, hogy emlékszem arra, hogy pár év előtt Pesten járt valamiféle tudományos küldetésben.

Lévén az institut azon 15 tagja közül egy, kikre senki sem emlékszik. N. B. nincs olyan francia, ki többet tudna az institut tagjai közül 25-nél felsorolni.

Náluk ctesse de Moltke (a dán követ neje), mdame Blest Gana, Löwenhaupt grfné, Marie Dumas, mile de Némethy stb.

Tőlük a *Cazalis-okhoz*.

Cazalishnál egy ismeretlen nevű költő, ki verseket mond. Rövid ideig maradok.

Aztán (Schärfenberg) grófnéhez, Némethy Emmy nagy-anyakához.

Typikus osztrák old lady, ki azonban halad a korrallal.

Ebéd után *Thomas Adamson-hoz*, kit Christ Mease ajánlott nekem. Festő, tán 29 éves. Sok naivitás, egyszerűség.

Nem oly érdekes, mint a másik két angol festőm.

Thea madame *d'Orange*-nál.

Genre: hogy is mondjam csak — —

De kezdjük a « circonstance historique »-on.

Madame *d'Orange* csinos tüzes, igen igen tüzes, 35—negyven-
éves asszony, ki mulatni akar bármi áron. Könnyű vér és —
világnézlet.

Mondom még mulatni akar s — egyedül áll a világon.

Nos tehát elle s'arrange et file directement vers son but.

Intim barátnőül madame Brochot-t választja, ki tout à fait
monde s azért igen sokat mulatott, mikor még mulathatott.
Donc de ce côté-là des pardons infinis. Un repoussoir, chaperon
et — tout le reste. Az hôtél des Capucines-be megy lakni, ott
megismerkedik egy rengeteg gazdag polgári családdal, madame
Gailhard családjával s azokat megtanítja a mondain szokásokra.

Íme oktatásának eredménye:

Madame Gailhard une femme bourgeoise, petits façons
mièvres. Gömbölyű fej, orr, (orrán egy kis bibircs), gömbölyű
kezek, karok — — gömbölyű, de egészen keveset beszél —
hála madame *d'Orange* gondviselésének.

Mlle. Gailhard. Ennek megtanította mesternéje, hogy ha
valami grivois dolgot mond, úgy rögtön utánna mondja: oh mon
Dieu mon Dieu, je dis des choses énormes. Ilyen genre-ban játsza
a naivat — — pedig alapjában valóban az.

Tud zongorázni, szavalni Bayet-től, a théâtre français ma
oly divatos színésztől tanult. Szóval une demoiselle accomplie.

Különben: Fekete kócos haj, óriási papagáj szerű orr, ragyogó
villogó szemek — — ha a dupla naivítás elkopik, dupla vesze-
delem.

Néha olyan pirosra pirul, mint lángveres ruhája.

Fivére. Egyszerű fiú, de nem látja, hogy övéi nevetségesek.
Szépen cellozik és énekel.

Ezenkívül *Désiré Cordier*, az oly naiv kis költő. (Ez az, ki
egyszer elmesélte ctesse Diane-nál en plein salon, hogy még —
Marjolaine!!). Ha még most is az — akkor örökre per saecula
saeculorum az marad.

Itt még egy mama leányával — ez utóbbi hallgat, de —
egy cseppet sem naivan. Meg egy katonatiszt.

Tulajdonképpen az egész raout azért adatott (titulus bibendi),
hogy én *Bayet-vél* megismerkedhessek.

Madame *d'Orange* halvány színekbe van öltözve, pompadour
toilette, sok illúzió a kellő helyen.

Erős illat, bouche carminée. Eleinte a conversatio sehogy

sem megy. Nem tudnak egymásnak és nekem mit mondani, végre vagy 10 percnyi erőltetett conversatio után belép *Bayet*. A français beau-ja. Delaunay, Worms és Coquelin szerepeiben játszik.

Finom eszes profil, idegesen változó arc kifejezés. Mozdulatai nyugodtak, igen gentlemanlike s férfias színész. Concert is going on. Egymás után mindegyikünk valamit hoz a konyhára, szellemi pic-nic.

Bayet megkérdi, hogy mit szavaljon, persze én Leconte de Lisle-t szeretném tőle hallani. »Les elfes« című verset szavalja aztán « Verandah »-t. Az előbbi sokkal egyszerűbben, mint ahogy Mounet Sully-től hallottam két év előtt *Sámuel Pozzi-nál*⁶⁴.

Azután két komikus dolgot mond el.

Szavallat végeztével kérdezősködik, hogy tetszett nekem « La souris », elmondom véleményemet. Ő is a darab legnagyobb hibájának azt tartja, hogy a helyzet kissé, nevetséges s hogy Max ostoba (pedig játszotta is már párszor a szerepet). Megkérdem, mit tart a Francillon Riverolles-járól. (Ő játszotta a Franpais-ban). Szintén azon véleményen van, hogy a darab csakis úgy bevezetett, ha Riverolles végül belészeret Francillon-ba.

Kérdezősködik Barzesth-ről, kit sokszor látott Parisban, volt is párszor a Français próbáin.

Thea után ártatlan játékok, csókokkal garnírozva.

Szegény, szegény mile Gailhard, félek hogy dacára 4 millió hozományának, ha soká marad madame d'Orange atmoszférájában — nem megy férjhez.

Szombat január 28,

Látogatás *Ctesse de Riaucey-nél*. Duc de Nemours kamarásának neje. Kis vastag asszony, hogy magasabbnak lássék, igen hegyes s à la Tour d'Eiffel frizurákat hord, fejbúbján egy nagy tollal. Sokat beszél és gyorsan. Három dáma látogatja meg egymásután, mindegyiknek ugyanazt mondja el, egy házasságot (*Lui* 56 ans, *Elle* 49), valamint azt is, hogy a barátnéja iránti kegyelemből nem mondja 50 évesnek («Notez qu'elle a 53»).

Mindhárom dámát elragadja «szelleme». Különben a conversatio jóformán csak házasság, betegség, házasságtörés és halálózásról folyik. Sokat beszélnek a fiatal Duc de Caze-ról, ki egy Singer kisasszonyt (a híres varrógép gyáros leányát) veszi el. On trouve ça monstrueux. «Mais mon Dieu, 2 millions de revenus, puis — elle peint.»

— Deux défauts de moins en tout cas — ra a felelet — assez, il me semble, pour être épousée. —

Töle *ctesse de Béthune d'Auvergne-hez*.

Meleg veres bársony falu előszoba, nagy arany szegekkel kiverve, ugyanolyan genre ebédlő.

Mauve selyem salon, ugyanolyan bútorok, igen sok gyönyörű dolog, porcellának, japonnok. Az egész igen meleg, igen — hogysis mondjam csak. A levegőben átható ismeretlen illat — — a salon közepén a házi asszony ugyanolyan tonusu fogadó toilette-ben, mint salonja.

Finom színek — — subtilis illat.

Comtesse de Béthune. Karcsú magas, igen ladylike asszony. Kissé allongé profil. Rokonszenves mosolygó szemek, finom attache-u lábak és kezek. Igen meleg érző asszony, abból a fajtából, akik zongora művészekbe szeretnek.

Semmi a parisienne sziporkázásából. A párisi élet train-train-jét alanguie szenvedí át. Mindenünnen elkésik, mindig az utolsó, de nem azért, hogy az elsőnek mondják. Csak annyiban akar tetszeni, amennyiben szeretni vágyik. Egy cseppet sem kokett. Félénk — — s ha nem szeretik s megakarja szerettetni magát, ügyetlen s vészit kevés szellemességéből, míg a parisiennek nagy része ekkor a legbrilliansabb. Igen jó race, mint Béthune csakúgy, mint D'Auvergne «croisée».

Nála Hohenlohe hercegné. Megmutatja apartementjét s a könyvekről beszél, amelyeket olvas.

Tudja az Isten miért, de a szláv asszonyokra emlékeztet. Igen érdekes érzésvilága — mindaz, amit *nem bír* elmondani. Este *osztrák-magyar bál* a grand hétel termeiben.

Hoyosék, Zichyék, Széchen, Hohenlohe, Munkácsyék, Mennsdorff-Pouilly, Borély de la Touche, Esterházy grfné, mil. Némethy, Münster, Moltke grfné, Bachen, duchesse de Morny, marquise Hervey de St. Denis, Koroknyay (festő, Munkácsy ez idei tanítványa) stb. stb. Fényes unalmas nyilvános bál.

Négyesek: mil. Borély de la Touche, Zichyné, és Munkácsyné.

Széchen és Zichy Fedor des messieurs ni poisson ni viande, se O. se M.

Dévide:

« Hongrois daigne, autrichien puis — singe je suis! »

Mennsdorff-Pouilly: Kis édes fiatal macska, szép ruhák hivatalosan viselve. Azt hiszem puderezi magát. Kezeit úgy hordja ha jár, mint a pincsik ha aufwartiroznak. Édesen elforgatott szemmel mosolyog, nyakát megszegei; féloldalt nyugvó, «desen öntelt, kívül pomádés kikent, belül üres fejecske.

Különben Parisban kinevetik.

Hohenlohe közelebb a weanerhez, mint Oesterreichisch

unmittelbarhoz. S ez szerencséje, különben egy plein Autriche.

Külön négyes, külön sarok a teremben, külön asztal (amely azonban igen csudálatosan ellepetik a misera plebs öt hat tagjától) külön levegő is azt hiszem — csak a vacsora volt olyan rossz, mint a többi halandóké.

Három igen szép asszony:

Zichy-Wimpfen grfné: gyönyörű fekete mély szemek. Leányos mély érzésű lélek kifejezői, de a szemek alján vékony halvány kékes stráf, A virágra pille szállott, egy együgyű könnyű semmis pille — —

Szegény virágok! Legitim hervadás!

Karcsú swelt termet. Sovány nyak és karok. Mozdulataiban benne van az osztrák high tory lady önbizalma s merészsége. Ami meglepne egy fiatal leányos, pár hónapos asszonynál, ha — ezt a tylust *már mint* leányt nem ismertem volna ottan.

Marquise Hervey de St. Denis. Ez királynői alak. Egy fejlett magasabbnak látszik mindegyik asszonynál. Magasra emelt hajlott orr, finom kis száj, hosszas nyak, gyönyörű mell és karok. A mellen és nyakon kirajzolt erek. Ez is büszke, de kivált a szépségére.

Különben is az osztrák grande dame és a francia modorában mindig az a különbség, hogy amaz gögös, ez pedig büszke.

Amaz igen öntudatos, ez — olyan aminőnek kell lenni.

Duchesse de Morny. A hírhedt fiatal Morny felesége, született Guzman Blanco leány. Kicsiny sovány asszony, finom kis profil, madárszerű arc. Kis alig látható bajusz. Igen fehér és igen rózsaszín.

Ennek színei hidegek (fehér kék és rózsaszín), marquise Hervey de St, Denis-é melegek (mauve), Zichynéé forrók (vereses-barna).

Háromig maradok.

Vasárnap január 29.

Domenico Napóleoné Omm'-val a Bois de Boulogne-ba. Íme *Do:* (amint a kis prince-t családja nevezi).

19—20 éves fiú. Igen kosmopolita (anyja Hoyos sz. nagyanyja Zichy, szóval un peu de tout). Gyermekes boldog világnézet. Keveset tud még, keveset ismer a világból. Kissé olyan, mint aminőknek a fiatal leányoknak kellene lennie.

Azt veszem észre, hogy manapság a fiatal emberek hamarabb őrizhetik meg kedélyök szüziességét, mint a leányok. Miért? Question à résoudre.

József Antokolszki Mefisztó szobrát

Tanulni küldték ide nagybátyja védszárnyai alá s hogy; be van fogva természetesnek találja, s nem is igen kíváncsi az, almára.

Egyszer körülmentünk a bois-n, aztán haza.

Este *Antocolskihoz*. Azt találja, hogy megfogytam, hogy jobban hasonlítok Mephistójához mint valaha, megdorgál, il fait le petit papa s így tán még szeretetreméltóbb.

Azt hiszem, a végtelen nyugalom serenitás teszi őt olyan nagyon rokonszenvenné, olyan mint a puszták nagy folyói, mély lassú, de erőteljes- folyású.

Ma dolgozó szobájába visz, úgylátszik egy lépéssel megint közelebb jutottam Antocolski az emberhez.

Szürkés kék posztó fedi cabinet falait, ugyané szövetből a függönyök.

Az ablak előtt óriási faragott asztal, rajta nagy halmaz könyv. A sarokban mély széles támlás szék, előtte faragott fából könyvtartó, olyanféle mint a hegedűsök pupitre-jei. Az állványon nyitott bibliaszerű könyv: Oroszország története.

Itt szokott dolgozni esténként, ha — meg nem zavarom látogatásaimmal.

Az asztal túlsó végén-felesége. Szőke halvány eszes profilja élesen válik el a szürkés kék alaptól, értelmes szemeivel figyel, amint férje beszél. Ha esetleg megakad a franciában, hirtelen kiségti, s kikerekíti a tán félbeszakadt megtört gondolatot.

Megmutatja a nagy orosz revue-t, amely autobiografiáját közli. Tolstoiról beszélünk, kinek *Guerre et la paix*-jét legjobban szereti művei között. Dostojevski mélyebb, de nem olyan nagy művész. Turgeniev nagyon is európai neki, bár személyes barátja volt, legkevésbé szereti a három nagy regényíró között.

Legközelebb mindenesetre Tolstói áll hozzá, mert ez a leg-szélesebb, s a mellett a legtöbb race-a van.

Ezután zene.

Már megint három órát töltöttem náluk, 12 volt midőn kimentem a kapun.

Oly jól esik e briliáns hideg városban ez a milieu, amelynek mély hangulata megnyugtat, kipihentet s felfrissít.

Hétfő január 30.

Nagy névrurgia, amelyet cipelek magammal salonról salonra. A kálvária minden státiója között egy nagy pohár fekete kávéval tarra magamban a lelket. A délután vagy 6 csésze feketét költök el.

Madame Gamard-nél. Ez ugrasztott ki pénate-jaimból. Este Taine-hez akarva menni meg kell látogatnom, mert ott

lesz és nagyon apreheziv. Nyárspolgári tulajdonság, különben une bonne grosse dame. Kiss Margit a jó barátnéja, aki szerint sok esze van. Pas fait la découverte jusqu'à présent.

Igen szép intérieur. Gobelinek a falon, szép színvegyülék. Unalmas conversatio még vagy öt asszonnyal.

Néha a dámák (hála névrargiámnak) minden szint játszottak — s mosolyognom kellett hozzá.

Innen *Cordier-hez*, ki öt vagy hat sonette-et olvas fel önmagától. Kissé miau miau dolgok, de fog tetszeni, ez kell a publikumnak.

Vele *ctesse Diane-hoz*, ki keserű szemrehányásokat tesz, hogy már egy hete nem voltam nála. S büntetésül — meghí ₁ a conservatoriumba páholyába vasárnap délután.

Igen finom, egészen *ctesse Diane*, ça sent siècle Roy Soleil.

Nála Pitt, egy hollandi író s még néhány dáma.

Mind egy Hobemma képet vizsgálnak, amelyről mindegyik más véleményt mond, a grófné kétségbeesésére, mert meg akarja venni.

Cordier felismeri Hobbemának, Pitt meg megesküszik, hogy nem az. Voilà le jugement des hommes et des amateurs.

Este *Gräfin Schärffenberg-hez*. Unokájával Némethy Emmivel úgy elfecsegjük az időt, hogy elkések Taine-től s így a soirée-t a jövő hétre hagyom.

Mlle de Némethy⁶⁶ (ahogy Parisban ismerik) egy magyar eredetű Feldmarschall lieutenant leánya, kinek családja azonban már három generáció óta Ausztriában van s az ottani high tory családokkal összeházasodott.

Mil. Emy: par apparance osztrák bécsi comtesse. De csak látszólag; kedvenc könyvei: Baudelaire, Goncourt, Maupassant. Voglie.

Ír nem tudom hány újságba, fordít németből franciára és angolra.

Jár a faubourg-tól le egész *(az asszony szempontjából beszélve)* Sarah Bernhardtig az összes párisi salonokba.

Sarah igen jó barátnője is különben.

A modernismust úgy érzi, mint ahogy ezt csak egy meghódított s *megtisztult fejű* telivér asszony érezheti.

25 éves és emancipálta magát, egyedül jár-kei egy óriási calèche-ben nagy kutyájával s egy umbrellával.

Igen rokonszenves leány különben, azt hiszem egyetlen a maga nemében. Ezt pedig kevesen mondhatják el magukról. Tanul oroszul, legújában magyarul, mutat pár feladatot, amit csinált. Azt hiszem, hamar meg fogja mindakét nyelvet tanulni,

Kedd január 31.

V. r. u. írok négyig, az új cikkemet megfabrikálom, aztán Koroknyay Ottóhoz Munkácsy új tanítványához.

Osztrák eredetű fiú, előbbi neve nem tudom mi volt, különben anyja Somsich Pali nővére.

62 rue Legendre. 5 ik emelet. Csinos atelier. Elkezdett kép, egészen Munkácsy premier genre. A piktor maga erős nagy race, sok vér, Paris azt hiszem nem fog néki semmit sem mondani. Kár volt ide jönnie, kivált miután franciául nem tud.

Este Alfred Cramail-nál nagy ebéd, vagy 20 an; Henri ás én muzsikáltunk. Untam magam. Pár grande bourgeoisie, gyönyörű ruhák rosszul hordva. Kellemetlen kifejezésű petit air chiffonné. Cramailmaga szeretetre méltó, mint mindig.

Szerda február 1.

Délután *Rupert Bunnynél*. Ez a fiú határozott tehetség, azóta egy vázlatot készített, amely meglepő: kékes szürkés elmosódott háttérből meztelen női alak lép elő, amelynek sovány actja majdnem összefolyik a ködös levegővel. Csontos halálfejszerű arcáról rózsaszínű fátyol lóg két oldalt, amelyet messze kifeszít maga mögött csontos kezeivel. Mintha csak e rózsaszínű fátylon lebegne. Bámulatosan hull a kép felső részének e szürkés kékes rózsaszíne az alsó rész éleszöld gyepére. Disharmonikus és harmonikus egyszerre. Note Wagnerienne en peinture.

Nagyon rábeszélem, hogy e vázlatot dolgozza ki.

Este *Louise Readhez*. Ott az ismerősök közül a ház leghívebb barátja *Letournon*.

Sokat beszélnek mile L'Oiseau-ról, ki Daniel Lesueur név alatt ír, s egy ignoble könyvet adott ki, a könyv címe: L'amour d'aujourd'hui. Tartalma: a szerzőnő bosszúja. Egy fiatal embert tesz benne úgylátszik tönkre, ki házasságot ígért neki. Maga Lemaire (a hires kiadó) is úgy megharagudott reá (megjelenés előtt nem olvasta az opust), hogy visszavette a könyvpiacon s így csak az első kiadás jött forgalomba.

Sokat beszélnek *Mary Robinson-tól* is, ki a salon egyik habituée-je s kinek egy kötet verse James Darmestetter fordításában e napokban jelent meg s nagy sikert aratott. Darwinista versek, tán az elsők eddig.

Megnyugtató világnézet, a szerzőnő az evolúcióban reménykedik s úgy amint az állatból ember lett, reményli, hogy egyszer majd az emberből valami tökéletesebb lény fog származni.

Este *Munkácsyéknál*. ³/₄ 11 kor érkezem azt hive, hogy nagy soirée van náluk s ekkor már egy része hazafelé gravitál a társa-

ságnak. Ott Zichyék, Hohenlohe, mile Némethy, Széchen, s az angol és német követség egy pár tagja. A nagy salonban voltunk. Főleg Munkácsyval beszélek, ki sajnos nem tudja érzéseit szavakba foglalni s így nem érdekes az, amit mond. Többen zongoráznak, végül én nekem kell pár magyar darabot elkövetnem. A Mester is belemelegszik s elfütyüli zongorakiséretem mellett a «Nagy pénteken mossza holló a fiát» s még pár más nótát.

Ha fütyül, akkor érzem meg leginkább egyéniségét, amely komor, nagyszabású, de philozophikus nervozus mélység nélkül. — — Milyen különbség Munkácsy és Antocolski színei között is. Az előbbi sötét bordeau és pávaszín, utóbbié sötét almazöld és fraise écrasé.

Mindkettő mély, de az egyik hideg, a másik a lehető legmelegebb tónusban az.

— — A szín pedig egyéniséget is fejez ki s kivált így művészeknél.

Csütörtök február 2 án.

10—12 Orsini nálam. Reggeli után Maupassant új könyvét olvasom. Eddig igen érdekel, bár azt találok, hogy a könyv elején levő tanulmány s maga a regény (Jean et Pierre) ellent mondanak — —

De majd csak a végén ítélek.

Háromkor *Hoyos grfnéhez*. Ott még Némethy Emi, ms. Wilkinson, madame Bamberger, vicomtesse de Brémont, és egy úr és hölgy, kik Ossip Schubin rokonai.

Érdekes tanulmányt nyújtanak az asszonyok ruháinak színei.

Ctesse Hoyos: barnásveres bársony fraise écrasé és almazöld díszítéssel.

Madame Bamberger: sötétzöld bársony ruha kék róka boá-val.

Ossip Schubin rokona: sötétkék bársony ruha szürke prémmel, íme a civilizációval párhuzamosan haladó színérzék három foka.

A német asszony elementáris színeivel, az osztrák chablonirtan «érdekes» harmóniájával, s a parisienne (mad. Bamberger) összehangolt ellentétes színeivel.

Három különböző korból és talajból fakadó izlés. És csak úgy van a modorral is. A német szegletes ügyetlen, az osztrák hautaine s amellet szegletes, mintegy kifejezője a kiváltságosok kiváltságos distinguáltságának, Bambergerné (francia születésű) lágy finom puha mozdulatok, naivitás a raffinementban. Egy kézemeléssel finomabban árnyal, többet mond, mint a német Hofrathin körmondatos frázisaival.

Főleg Metzgerrel van szó, az oly divatossá lett hollandi

masseur-ról, kinél már mindegyikök volt, mert nála gyógyulni meg az éppen olyan szükséges to be of the accomplished gentle people, mint a théâtre français keddeire járni és Bourget regényeit olvasni-már legalább ebben a percben.

Azt hiszem, a jó Metzger egész titka csakis az, hogy ezt az élvezettől elfáradt kimerült népet pár hétre diétára fogja, kipihenteti, s jól meggyömösözi ráadásul. Ez a gyömöszés aztán az etiquette, amely alatt az árucikk elkel. (Massage).

Hoyosnétól *Taine-hez*. Ott igen sokan, Madame Boissier leányával, José Maria de Heredia felesége és leánya stb.

Mennyire kifejezi az ember egész lényét mégis lakása! Paine nem is lakhatna másképp, mint ahogy lakik.

Egy nagy hôtél, rue de Canelle. Óriási széles komor kőlépcső, egyike a nagyobbaknak Parisban. A lépcső közepén óriási festett üveglak, amely templomivá teszi a keresztül sugárzó megszinezett fényt.

Még a kapus vendéget jelentő nagy harangja is komolyabban szól, mint másutt.

Sötét barna bőrbútor előszobából kis salonba jutunk, onnan pedig abba a terembe, hol a Taine család rendszeren fogad.

Fehér és arany labírozott faburkolatu fal, sárga selyem bútorok egy pár régi metszet itt ott elszórva, sötét persa szőnyeg, óriási márvány kandalló, amely előtt hosszú uszályú, fekete vagy szürkés nehéz selyem ruhában *madame Taine*. Halkan lágyan beszél, igen női és nagyon férfias tudományra és észre valló dolgokat mond.

Modora lány, olyan mint az angol asszonyoké s mégis nem egyszer cassansá tud válni.

Modorát csakúgy mint eszméit férjétől vette át, ez érzik mindenből.

Taine is mindig igen nagy réserve-el nyilatkozik, és mint ahogy ez a világ legnagyobb kritikushoz illik, belátja, hogy ellenvélemény is létezhetik, amelyet nem csak a legszivesebben hallgat meg, de szinte látja az ember, hogy egy cseppet sem bánna, ha meggyőznék — mert hiszen ezáltal még *ő is* tanulna .mástól egyszer valamit.

Ez az ember már annyit tud, hogy megért és megbocsájt mindent.

És azt hiszem, ez a kritika utolsó szava.

Assurément il n'y a que les imbéciles et les gens malhonnêtes qui brutalisent en jugeant.

Puis les enfants et les fous.

Ugyan melyik kategóriához tartoznak az olyanféle individuumok, mint pld. a *mi Péterfynk*?

Quésaco?

Szeretném ha valaki erre a kérdésre felelne, hogy megértve egyéniségét — ne ítéljem el.

De nini majdnem Soroksárra jutottam.

Sokat beszélnek az akadémiai választásokról, Taine kétségbe van esve, hogy Labiche helyére most Meilhac jelentkezett s így Voglie megválasztatása még mindig nem bizonyos.

Többi között szó van Eugène Monton-ról is, ki még folyton megjelenik a választásoknál és «halhatatlanságot kér». Taine nem érti, hogy mi jogon. Két burlusk elég sikerült dolgot írt: « Le crapaud blanc » és « L'éléphant »-t, azonkívül pedig egy egész hosszú infámis opust. Az előbbieket pedig igen könnyűek az akadémia mérlegére. « Du reste il est très drôle ce monsieur, il a l'air d'être un employé de pompes funèbres. »

Szegény Monton — ha tudná mennyire igaza van Tainenek. Elmondom, hogy Munkácsyt be fogom nékik a jövő héten mutatni.

Hétfőre meghívnak ebédre.

Nálam ebéden *Adamson*, a Mease által nekem ajánlott festő. Kellemes fiú, de azt hiszem, semmi egyéb.

Ebéd után nálam teán: Noël Goldsmith, Aymar de la Baume, Alastair Carry Elwes, Robert Bunny es Pierre de Coubertin.

Alastair Carry Elwessel igen hosszú vita a piktúráról és Bunny-ról, ki még akkor nem jött meg.

ő is rendkívüli tehetségnek találja Bunny-t. Elmondja, hogy B. mennyire megörült, hogy én legutóbbi vázlatát olyan érdekesnek találtam.

Abban eltér felette nézetünk, hogy én félek, hogy Jean Paul Laurens egyénisége rossz hatással lesz rá, annyira ellentétes Bunny egyénisége vele, hogy azt vagy el fogja nyomni vagy pedig jellemző vonásait túlságosan kifejleszti s így chargeirozni fog. Egyáltalán azt hiszem, már nincs mesterre szüksége.

Elwes elmondja, hogy milyen gyorsan dolgozik s mily könnyedséggel, szeretné, ha barátja rászánná magát Swinburne illusztrálására.

Az egész tea party együtt lévén nem megy olyan jól a dolog, mint kezdetben; a csillagász Aymar-t, nemzetgazda Pierre-t s a három festőt nem ugyanazok a dolgok érdeklik.

Nekem kell vinni az egész conversatiot, ½ 1 kor midőn elmennek quite broken down.

Akkor látja az ember mennyit változott, ha régi s rég nem látott barátjaival jó össze. Aymar, Noël és Pierre-el alig van közös témánk. Mindegyik a maga spetiális irányában fejlesztette magát s így útjaink szétfutottak.

Péntek február 3.

Sarak Bernhardt-nál. Nála *Jean Lorrain* (egy fiatal poéta), aztán Hamlet fordítója, kinek neve most nem jut eszembe, egy fiatal asszony s még néhányan. Érdekes társalgás a férfi koráról. Sarah azt találja, hogy a férfi beszámíthatósága csak a harmincadik évvel kezdődik, addig mindaz, amit tesz olyan, mintha semmit sem követett volna el. Addig úgylátszik azt hiszi, az asszony kezében van. *Ça dépend de l'homme parbleu.* Amit tüstént ki is fejtek neki. ő egy kalap alá fogott minket mind, úgylátszik vele szemben mind egyformák voltak.

Aztán elragadtatva beszél a fiatalságról — kiszidja barátnőjét, ki férjére panaszkodik — nincs joga rá Sarah szerint, mert egy évvel fiatalabb, mint ő. «*Vois-tu, la jeunesse, il n'y a que cela, sois contente et bénis ton Dieu — — le Dieu de l'amour pour ce hasard!*»

Sarah- val rendezvous — holnap reggel 10-kor Antocolski-hoz megyünk együtt. Sarah csak egy szobrát látta, de ő is az élő legnagyobb szobrásznak tartja. Nem tudja, hogy Antocolski Parisban lakik.

Tőle *Antocolski* atelier-jébe. A mestert ott találom. Megörül Sarah látogatásának, csak kétségbe van esve ő is, csakúgy mint én, hogy olyan korán jön — (csak villásreggeli után szokott lejönni műtermébe).

A.-nál egy félóráig nézem amint dolgozik, milyen finom árnyalatokat lát meg!

4-kor *Mss. Marshall-hoz* — nála baronne de Hirsch, a grand Hirsch scgornéja (mint ahogy a háziasszony mondta), aztán még a portugáli volt külügyminiszter fia, *du Bocage*. Ma madridi attaché militaire. Igen eredeti fő, a szellemes gauloiserie és nagy komolyság furcsa vegyüléke.

Szó van arról, hogy a háború biztos, miután az orosz nagykövet, Mohrenheim tegnap Floquet-nél⁶⁷ ebédelt, aki pedig a kiállítás alatt (67-ben) nagyon megsértette az orosz udvart azáltal, hogy midőn a cár mellette elvonult, így kiáltott fel: *vive la Pologne*. Azóta az orosz követség egy tagja sem tette be hozzá a lábát és íme tegnap az egész csorda ott ebédel, ami csak legiénsőbb parancs következtében történhetett.

Az attaché félig tréfálva félig komolyan elmondja, hogy képzelet el Europa térképét a háború után: az osztrák tartományok Németország kezeibe jutnak, Galícia, Morvaország Oroszországéba, mi Romániával egy osztrák főherceg alatt új királyságot képezünk, Lengyelország tán lábbaállítatik s így tovább.

A háború tulajdonképpen zsákmányát mint mindig, úgy most is Anglia (majd az utolsó percben lép közbe) dugja zsebre.

Mi pedig mind, kik itt most mosolyogva körülüljük a kandallót: félig tönkre jutva, tán egy kéz vagy láb híján itt összegyűlünk megint s elírjuk bajainkat, mosolyogva emlékezve arra, hogy egyszer máskép is volt — — —

Mindezt élénken színesen mondja el, magas íves szemöldökeit, felkunkorodó bajuszát, éles markirt vonásait el elhúzva, néha gúnyosan, néha keserűen, nem egyszer szomorúan. Furcsa typons, kár hogy elmegy vissza Madridba.

A Marshallaktól *maréchale Canrobert*-hez. Igen sokan, tulajdonképpen unom péntekjeit, velük alig lehet egy szót váltani.

Ott a *maréchale* idősb fia, ki a vadászoknál van valami vidéki városban (különben Vésoul mellett), meg *Bourgoing* báró és báróné, ami *Bourgoing*-unk unokaöccse és felesége.

Igen magas karcsú ladylike asszony, még magasabb férj — tán egy öles.

Pestről beszélünk, Kiss Paliról többek között, ki B.-al iskolába járt.

Ebéd előtt *Dr. Meyer*hez, a híres Rudolf Meyerhez ⁶⁸, ki tegnap jött meg canadai farmjából s itt tölt Parisban pár hetet. Nála (különben Henri Lorrinnél szállt meg) *comtesse de Chabrillan de la Tour du Pin-Chambly*. Egyike az « Oeuvre » dame patronesse-jeinek.

A doctor nem változott semmit, még mindig az éles szúrós, kissé a sündisznóra emlékeztető éjszagnémet, annak minden jó és rossz tulajdonával a második hatványon. Tán a házaselet kissé megpuhította (unokahúgát vette el), valamivel lágyabb érzőbb, mint akkor volt, midőn egyedül érezte magát széles e világon.

Megmutatja fényképét családjával együtt. Felesége idősb markirt vonású asszony, kis piciny gyermeke amilyen a doctor egy éves korában lehetett, akkor midőn még sem a sociális áramlatokról, sem Bismarckról, de még Amerikáról sem tudott semmit.

Ctesse de *Chabrillan* egy igen jó szívű, igen mosolygó s mosolyogva *cassans grande Dame* elragadtatva hallgatja a keresztény socialismus nagymesterét, ki elmondja canadai életét.

Beszél arról a néhány fiatal franciáról is, kiket magával kivitt, bolondoknak tartja, mert fiatalok. Kevésbé objectiv embert különben, mint a jó doctort, életemben nem láttam, egészen individuális s jóformán excentrikus nézeteit rá akarná mindenkire octroyálni s nem tudja belátni, hogy ilyen «számú» árnyalat, mint az övé, van egypár százezer a világon.. Különben éppen ezért mindig érdekes az, amit mond és meglepő.

Minket magyarokat világfájdalmasoknak mond — — úgy látszik még engemet nem ismert ki mint embert. Az ember pedig nem érdeklí, dacára annak, hogy abszolút akar rajta uralkodni, mint akár egy ázsiai despota. Eddig csak egy embert talált, kivel meg van elégedve s kiben tökéletesen megbízik, ez: *Henri Lórin*.

Meg az Oeuvre dame patronessei-ben, kik csakúgy mint Lórin, eszközzé válnak kezeiben.

Este thea *ctesse Diane-nél*. Korán jöttem. Nála még csak *Boisjoslin*, *Marbeau* és *Bergeret* voltak. Madame de *Pierreclos-ről* (Lamartine elhalt unokahugáról) volt szó, kiről mindegyik pikánsabbnál pikánsabb adomákat tud elmondani.

Csak egypárt említek fel.

Valakivel kocsizni megy, az ábrándos úr extázisba jó, látva a bíborpiros lemenő napot: « Dépêchons-nous, dépêchons-nous, monsieur, avec le soleil ma vertu se baisse ». Egyszer meg azt írta ctesse Dianenak: « Ma vieille tante est au désespoir, sa petite chienne Mouillette âgée de 12 ans est devenue enceinte, elle a une peur bleue et aurait voulu plutôt que l'accident lui serait arrivé! »

Az említett dáma elég confuzus is volt, vele történt meg egyszer, hogy egy halálos beteg barátnőjéhez elküldte inasát kérdezősködni.

Csenget; az inas bejő s meghajtja magát:

«Eh bien étiez-vous demander des nouvelles de mad. X?»

« Oui madame.»

« Bien » — mad. de Pierreclos felveszi a letett könyvet s folytatja az olvasást, az inas meg kimegy.

Ez különben az egész párisi vie mondaine-re jellemző. L'affection des salons.

Ezalatt a salon lassan megtelik: *Vieuxville*, *Hervé*, a hires baronne de *Cambourg*.

Középtermetű asszony, téglaveresre festett haj, à la madame Pourtalès mosoly, száj és mozdulatok; tipikus második császársági asszony. Fekete selyem toilette, téglaveres atlasz pántlika a nyakon, még ez is madame de Pourtalès utánzata.

Eztán Pitt, a hollandi író stb. stb.

Egy új alak a salonban, egy fiatal, tán 24 éves író. Olyan magas, mint én, igen derülten felrántja az ajtót, határozott léptekkel odamegy a háziasszonyhoz, mosolyogva meghajtja magát s öt perc múlva a legeslegélénkebb beszélgetésbe merül vele.

Éles arcél, igen horgas orr, göndör sok haj, kicsiny felkunkorodott bajusz, nevető szellemes száj és szemek. Hátrafesztett vállak, nyitott bombé mell, váratlanul s fáradtság nélkül egyszerre

fakadó mot-k: szóval olyan, minőnek az ember a Gaulois-1 elképze-
zeli.

Amint az ajtón bejött s comtesse Diane-t üdvözölte, meglát-
tam benne a féktelen jókedvű, igaz őszinte optimistát.

Ez a typus ma már elég ritka az itteni salonokban.

Én főleg Pittel és Viet xville-el beszélek, meg ctesse Diane-
al, ez utóbbival pletykázunk(i).

Az estély után az utcára érve lent esik az eső, én megállok,
körülnézek — — kocsin? vagy gyalog? Esernyőm nincs, de
még theázni szeretnék menni. Egy hang mögöttem: « Voulez-
vous donner votre bras, j'ai une parapluie, moi». Visszafordul-
lok: az én kis optimistám, kinek egész lényén ki volt fejezve annak
az öröme, hogy ilyen csúf időben van esernyője.

Elfogadtam karját s esernyőjét, ő tudta, én ki vagyok,
neki könnyebb volt a dolga. Neki indulunk a ködnek.

Öt perc múlva összedisputálunk, 10 perc múlva kibékülünk,
s egy félóra múlva a café de la Paix-ben ülünk teázva parlant
métier.

Kedvenc regényírói: Theuriet (horribile dictu) és Loti.
Zolát, Bonrget-t ki nem állhatja, mert örül az életnek és syntetikus.

Bon — encore quelque chose de nouveau.

Elmondja, hogy egy kötet versének neve: Les extases, egy
regényciklust ír és egy revue direktora.

Ekkor már nyomon voltam, hogy kicsoda.

«Mais n'est-ce pas vous êtes Jean Berge.»

« Eh bien oui? Vous n'avez pas su mon nom, mais c'est
drôle ça — — mais alors venez me voir, je demeure deux pas
d'ici — — »

Engem a kaland mulattat s elmegyek vele, a szomszédban lakik.

Két nagy szoba; az egyik revue-jenek directio-ja, a másik
sal ónja.

«Revue littéraire et artistique» címe folyóiratának, hires
arról, hogy Leconte de Lisle-nek, Zolának és még néhány modern
félistennek csúful neki ment. Magáról Berge-ről, e kis titánról
már igen sokat hallottam. Il est en train de percer.

Most aztán én végigfeküdve két óriási támlás széken, Jean
Berge pedig feltéve lábait a nagy tölgyfa asztalra, azon kezdjük,
hogy égig magasztaljuk unisono ctesse Diane-t, kit ő is a leg-
eszesebb s legsagace-abb párisi salonkirálynőnek tart.

Aztán az asszonyról beszél, ez érdekli őt a legjobban min-
denütt, irigyen mondja, hogy azt hiszi Bourget-nek sok szerencséje
lehetett az asszonyok között, hogy olyan sok rosszat tud róluk
mondani.

Elragadtatva beszél a bordauxi nőkről — tehát Gascon — ezt is megláttam rajta. Un fanfaron vrai aimable et littéraire. Tüstént összebarátkozik velem, azt mondja, szeret velem disputálni, azért. Emlékéül furcsa találkozásunknak odaadja Revue-jének tavalyi évfolyamát dedikációval, kötve. Azon feltétel alatt, hogy én is odaadjam neki dedikálva könyveimet — magyarul — mert így furcsább.

Olvas pár sonette-et magától, erős férfias souffle, csengő áttetsző hang és struktúra.

Décidément cette soirée étaít «amusante» (atelier nyelven értve).

Neki indulva a ködnek haza, cipelve a Revue óriási példányát, az avenue de l'Opéra-ban látom, hogy pont 5 óra. God gracious és holnap pont 9 kor Sarahnál kell lennem. Hát így ki alszik?

Szombat február 4-én.

½ 10-kor Sarah-nál, vele Antocolskihoz.

Sarah: Fekete arannyal hímzett phrygiai sapkaszerű süveg; amelyből elől és hátul kicsügg aranyveres haja. Barna bársony földig érő bunda, igen magas prémgallér, amely végigfut ruháján, s a bunda alján.

Igen jó kedve van. Elragadó az atelier-ben. Mindegyik szobornál tud valamit mondani, ami bámulatot fejezzen ki s amellet nem common place. A megkötözött Christust látta a kiállításon, erről azt mondja, annyira tetszett az egész bandának, hogy egymást küldték a kiállítás tartama alatt folyton. A keresztény vértanú kifejezését, Mephisto act-ját és hátát bámulja, Pierre le Grand szobrának kifejezését peu commodenak mondja. A új Christus (ülő alak) előtt pedig extase finale-ban tör ki, ez egészen elragadja s formálisan kiszidja Antocolski-t, hogy műveit nem akarja Parisban kiállítani.

Nem bírja felfogni az orosz művészt, ki undorodik a reclamtól.

Antocolski kifejti, hogy a művészt a publikum elrontja, aki a népszerűséget hajszolja, elveszti az igaz, az egyetlen érzéket, amely felfelé vezet. Nem a publikumnak, de a művészetnek kell dolgoznunk.

Sarah minderről meg van győződve, de azért mégis szívesen ott látná a nagy dobot Antocolski nyakán is. Ez minden esetre rokonszenvre mutat nála.

A.-tól vissza Sarahhoz, kinél villásreggelizek.

Sarah tökéletesen el van Antocolski szobraiától ragadtatva, kit a legnagyobb élő szobrásznak tart, miután az egyetlen, aki nemcsak a formát, hanem az érzést is vissza tudja adni.

Én elmondom, hogy miben találok művészetüket hasonló-nak: mindaketten két elemre bonthatóak ultima analisi fel: a mysticismusra és a realizmusra. Csodálatosan vegyül mindkettejüknél a lehető és lehetetlen; az igaz és a természetfölötti művészete. Aztán mindakettő a tulraffinált és a primitív érzés vegyülete. Egyik úgy mint a másik a primitívekre vihető vissza. Antocolski plastikája csakúgy mint Sarahé közelebb van Botticelli-hez, mint akár egy renaissancei akár egy modern művész plastikájához. Egy orosz művésznél ez egy bizonyos fokig természetes, de hogy Sarah hogy jutott hozzá, azt még magam sem tudom.

A reggeli, az erős nehéz borok, s az amit constatálunk Sarah-1 felvillanyozzák: csupa szellem. A primitív-tragikus s amellet sphynxszerűen ultramodern Sarah egy félóra parisienne lesz. Igen sokat nevetünk, nevetve kiszid, hogy mért nem illesztetek egy hamis fogat oda, ahol hiányzik.

Én kétségbeesve konstátálom, hogy mindig csak hiányaimat veszi észre (múltkor meglátta, hogy egy gomb hiányzik egyik cipőmről). Jóízűet nevet s egy borba mártott piskótát dug a számba.

Megfenyegetem elmondva, hogy vigyázzon magára, mert ez is bele jut ide. Kíváncsian megnézegeti a zsebemből kihúzott pár üres lapot. «Eh bien j'y serai là, moi?» «Pas seulement ici» — — «Où donc encore — —» «Mais sur plusieurs feuilles, pas seulement sur celle-là.»

«Eh bien bon, nous ferons attention toutes — tutta la famiglia; mais prenez encore de ça encore un morceau — —»

Ezzel kezdi gentillesse-it.

Igen igen sokat nevetünk. Én feldöntök egy kávéscsészét, Sarah-t ez végtelen jókedvűvé teszi, azt mondja látta, hogy ez lesz a vége — —

Kezdődő névrargiámat ki akarja gyógyítani, megitat vagy öt csésze fekete kávét velem (még pedig az ő idegeinek készített kávét), a főfájás csak fokozódik, pedig Sarah mind furcsább, mind en traneebb, mind érdekesebb.

Hiába minden, úgy érzem hogy szétszakad a fejem — —

nem bírom tovább, 4-kor veszem kalapomat s elmegyek.

Mit tegyek? este két soirée s egy bál.

Beleülök eh. d. f.* ceinture egyik coupéjába s elvitetem magamat a Montparnasse-ra.

Az egyhangú zakatolás, a gyorsan változó paysage, az

* Chemin de fer

ideges va et vient jót tesz idegeimnek, szinte azt szeretném bár ütközne össze a vonat egy másikkal, a «jótékony choque» tán megkönnyítené a fejem.

Kilépve a coupéból a hideg, az utcai élet, az ezer hang és szín végtelen kínessá teszi főfájásomat.

Egy negyedórára Bunny-hoz, kivel Schumann dalokat játszatok, nem használ — — aztán képeinek olajfesték szaga megkínoz. Tőle elmenve beleülök egy sapinba s haza egyenesen behunyt szemmel a kocsi sarkába ülve — — je roule je roule — — je sens des couleurs et des odeurs épouvantables qui m'exaspèrent.

Végre otthon — megmondom a portásnak, hogy ne eressen fel senkit szobámba míg nem csengetek, lefüggönyözöm az ablakokat, behúzom az ágy függönyeit, bezárom a szobát belülről s alszom szombat d. u. ½ 6-tól vasárnap d. u. ½ 7-ig, tehát summa summáram: 25 órát, étlen szomjan álmodva át szörnyűséges álmokat.

Vasárnap febr. 5-én.

7-kor este jövök le soirée-ra öltözve.

Az hôtél, e kisebb szabású Krähwinkel, az én újabb excentricitásommal van elfoglalva, Kate Morgantól, a 35 éves gondolat és érzésben szűz, színházba sohasem volt s mindennap meztelen aktokat festő piktornétól kezdve Gabrielig, a vén német maître d'hôtel-ig, mind én velem volt elfoglalva — — awfully shoking, awfully shoking indeed.

Ebéd után *Schärffenberg* grófnéhoz. Némethy Emyvel Petőfit olvasunk magyarból franciára fordítva.

10-kor *princesse Mathilde Bonaparte-hoz*,⁷⁰ kinél még az idén nem voltam. Amint belépek az ajtón, nagy heurékával fogadnak» alighogy el bírom mondani körmondatos udvari bókomat a hercegnőnek. Egyenesen a zongorához cipel egy pár fiatal leány és úr (a Canrobert-ek már bejelentették, hogy jönni fogok) s walcereket kell játszanom, hogy Claire Canrobert megmutat-hassa a bostont egy pár jelenlevő fiatal urnák.

A walcer végeztével a Canrobertek egy más soirée-be mennek. A salonban igen sokan: Robert de Bonnières gyönyörű, Andrassy Ilonára emlékeztető nejjével, Henri Houssaye és amerikai születésű, hirtelen szöke, ideges mozgású felesége, Daubré (de l'Institut) stb. stb.⁷¹

Princesse Mathilde. Alacsony kövér asszony, meglehetősen plebejus kinézés — és (horribile dictu) modor. Igen nemes gondolkodás és szív. Tán ez összhangban van előbbi hiányaival?

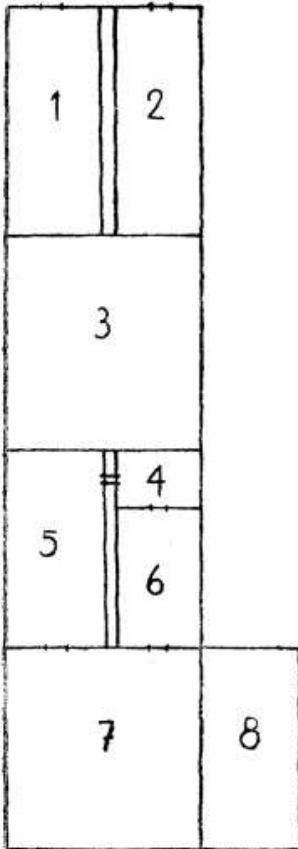
Én mindig csak azt csodálom, hogy tudta ez az asszony világhírű salonját megalapítani, vagy a születés és a hatalom elég arra?

Igen commonplace az empire bája nélkül. Semmi de semmi imprévu, maga az egyszerűség. Profilját voltak olyanok, kik királynőinek mondták: hajlott on-, sima homlok, húsos száj, arcok, gömbölyű áll, gömbölyű nyak, gömbölyű karok, rövid igen rövid gömbölyű derék.

Az este babérkoszorúszerű hajdísz fején, óriási gyöngyök mélyen decolletirozott nyakán.

Udvari hölgye Baronne Abatucci. Distinguáltabb finom arcél, könnyebb modor. De semmi imprévu.

Appartement ja igen szép. Íme tervrajza:

1--2 == a két kapualja
fal által elválasztva

3 == udvar

4 = vestibule

5 = kis salon

6 = salon

7 = nagy serre salon

8 == ebédlő

A nagy serre salon volt mintája a második császárság bibelot ízlésének. Ebbe az óriási üvegházban sikerült először a legkülönb-félőbb stylusok összehalmozása. A veres selyemmel fedett falak tele szebbnél szebb képekkel (Levy, Héber, Tony Robert Fleury stb.).⁷² A terem közepét I. Napoleon nagy mellszobra dominálja egy arany sas és egy óriási pálma árnyékában.

Alaptonus: veres és arany, így tehát az összbnyomás igen meleg.

Az asztalon japon bibelot-k, régi bronzok, sèvres-ek stb. stb.

Nagy előnye e salonnak, hogy az ember észrevétlenül távozhat. A n. 5 salonba lép be az ember, kezét csókol a hercegnőnek aztán a serre-be lép s ott marad addig, míg akar — ha távozásra üt az óra, a No. 6 salonnak megy ki az ember, amely salon falain rococo családi (?) képek.

Hétfő 6. február.

5-ig Sarahnál, aztán *ctesse Diane-nél*, akivel tegnap, ha oly rémséges nevrargiám nem lett volna s *ctesse de Kessler*-rel a *conservatoire*-ba kellett volna mennem.

Azt hittem szemrehányásokat fog tenni, kivált tekintetbevéve, hogy csak az utolsó pillanatban izentem neki. Szó sincs róla, a lehető legnyájasabban fogad, *Coroller de Vieuxville* leányát vitte el helyettem.

Beszél *Jean Berge-ről*, kit ő is igen rokonszenves, szeretetre-méltó és tehetséges fiúnak tart. Kivált azt tartja elragadónak, hogy nagy vagyonát ahelyett hogy leányokra költené el, egy revue-be fekteti (amely sub rosa legyen mondva, majd mind-egyik számában ír a *Ctesseről* valamit).

E közben megérkezik *Vieuxville* leányával, ki csak pár napja, hogy bejött Parisba.

Olyan furcsának tünt fel ez a fiatal, 45 éves férfi, ki 26-nak néz ki, akivel úgy vagyunk, mintha kortársam lenne; amint egy fiatal leány kíséretében lép be, ki nem nővére, nem is jegyese, de leánya. Szinte apának éreztem én is magamat. Sehogy se tudtam megtalálni a kellő hangnemet.

Furcsa és úgy láttam, hogy mile de *Vieuxville* sem, ki (ami ez ilyen casusok-ban igen szokott dolog) nemcsak leánya, hanem — valamivel több mint nővére atyjának. Gyermeki szeretete közelebb van a szerelemhez, mint — a legtöbb szerelem.

Ezalatt a *Comtesse* hétfői hadserege felvonul, egymás után komolyan. Éltes bas bleu-k, fiatalos festett asszonyok, öreg generálisok és viceadmirálisok, pincsis és nem pincsis úrhölgyek. Un cortège plus ou moins ridicule.

Mi a Vieuxville-ekkel az első salonba telepedünk jökat nevetve egyik másik *passante-on*. « Un éclair: c'était la nuit! » *Conversatio* a másik salonból két vénasszony között, kik mindaketten zsinóron ölebecskét vonszolnak maguk után.

Mad. A.: «En faisant des visites cérémonieuses je laisse quelque fois Minette chez le domestique, en lui disant qu'il lui raconte des petites histoires. Elle est si intelligente la chère mignonne.»

Mad. B.: «La mienne n'est précisément intelligente, mais elle a très bon coeur.»

Ez alatt a két fentebb említett kiskutya összemarakodik Kéla-val, ctesse Diane akadémikus nevű pincsijével, óriási vonyítás csaholás ... a « *cours de conversation* » egy percre félbeszakad.

Mi persze jót nevetünk mindezen, oly vígak vagyunk, hogy a Ctesse is ott hagyja madame Ernestet és társait és kijő hozzánk egy kissé mulatni, 10 percnyi fecsegés után aztán vissza: « Je retourne — finie ma récréation — je retourne a ma classe! »

Este nagy ebéd Taine-nél: *José Maria de Heredia*, felesége és leánya, *Albert Sorel* az école libretől, *Vicomte Bégouen*, *Anatole Leroy Beaulieu*, *Ribot* és felesége, *Melchior de Voglie* és felesége (ezek csak ebéd után jöttek), *Berthelot* (de l'Institut) stb. stb.⁷⁸ En *Geneviève Taine* és *Bégouen* között ülök.

Egészen grand genre diner. Roppant sok szarvasgomba, excentrikus nevű ételek, *les truffes*, *les huiles*, *les glaces* stb. A menu ez a formája csak a legnagyobb szabású (ambassadeur, officiel stb.) ebédeknél szokásos.

Minden étel között más bor, kétféle champagne.

Még soha ilyen hosszasan mile Taine-nel nem beszéltem. Igen naiv, eleinte igen furcsa, de később rokonszenvéssé váló, tudós s eszes fiatal lean)'.
'.

Mozdulatai kissé a fiatal vadászkutyákra emlékeztetik az embert. Az ember szinte azt hinné hosszabb karjai vannak, mint más korabeli leánynak.

Atyjától a tudományszomjat (amely nála majdnem mint kíváncsiság jelentkezik), anyjától vonásait s nagyon bas bleu s nagyon asszony egyéniségét örökölte.

Különben egészen angol. Legjobban angolul szeret beszélni, legjobban az angol irodalmat ismeri, s azt. hiszem még atyja munkái közül is legjobban azt szereti, amelyet Angolországról írt.

Egész közel hozzánk ül *Heredia*. Fekete sűrű haj, bajusz és

Comtesse Diane archevêque

Comtesse Diane szalónja

szakál, fekete kissé csipás szemek, igen szellemesnek hiszi magát folyton beszél és folyton rosszat mond — barátjairól. Hadaró s kissé hebegő ékes szólását ideges kézdörzsöléssel kíséri.

Olyan mint sonette-jei: sok szóval s jól összeválogatott; szavakkal alig fedett — semmi. — — i

Felesége: *une oie décolletée, épaules magnifiques.* — —.

Leánya: atyja ideges mozdulatait örökölte. Azt hiszem veres ruhában jött a világra.

*Anatole Leroy Beaulien.*⁷⁴ Olyan külső, mint ahogy a misera plebs a poétát elképzeli. Hosszú göndör haj, torzonborz szakái és bajusz, beesett álmagat kifejezésű szemek.

Csak ha beszél akkor nemzetgazdász, hangja biztos erőteljes — messziről úgy hangzik, mintha mindig a kétszerkettőt mormolná.

Igen rokonszenves *Voglie*, d'après ses apparences. Mert csak feleségét ismerem még mindig, akitől jóformán különbözik.

Igen gentlemanlike ember. Finom arcél, szőke sima haj és szakái. Éjszaki fajra valló szemek. Olyan modor, mint amilyennek én mielőtt Parisba jöttem volna, a faubourg gentil homme-jainak modorát képzeltem. De többet róla, ha majd megismerem.

Különben emlékeztet unokatestvérére: *Aymar de la Baume*-ra kissé.

Az ebédől $\frac{1}{2}$ 10 -kor kelünk fel — 12-ig folytonos *va et vient*. Vagy 100 an lehattünk.

Kedd február 7-én.

Reggeli után látogatás *comtesse de la Chaussée*-nél és *baronne de Coubertin*-nél.

Une visite blanche, faubourg St. Germain — *comme toujours.*

3—4-ig *Haraucourt*-nál.

Felolvas pár gyönyörű részletet készülő drámájából.

Másnapra rendez-vous adunk egymásnak *Sarah*-nál.

Henri Lorin-nél, ki két nap előtt jött meg Rómából. Nála a doctor (*Dr. Rudolf Meyer*), érdektelen *conversatio*.

Ebéd *mrs. Edward Very*-nél. Kitűnő osztrigák (zöldek).

Két amerikai, egy német báró. Még mindig nem szokták meg, hogy gazdagok. Különben *Very* még mindig oly érdekes, mint volt. Felfedező ész, ebből a caliberből (persze nagyban) lehetett *Columbus* és lehet *Edison*.

Nyugtalan éles tekintet, mintha mindig keresne valamit, sovány szikár termet, sárga fonnyadt bőr. Egész «anyagát» idegei eszik fel: a lázas betölthetetlen drang, amely az új megismerésére vezet.

Eddig egy ágyút fedezett fel s ez alapította meg vagyonukat.

½ 11-kor búcsúzóok tölük, egy bal blanc-ra megyek. Ez lenne madame Very vágyainak netovábbja, ha egyszer legalább láthatna egy ilyen végtelen unalmas fhg. St. Germaini táncestélyt.

Soirée Baronne de l'Espée-nél. Une société «croisée». A Lucinges-ek, Narbonne-ok, Bélizal de Gouzillon-ok, D'Épinay-k, Boisgelins-ek, madame de Mac Mahon, egy pár La Rochefoucauld stb. stb.

A rue Casimir Périer-i palota összes salonjai nyitva. Minden fehér és aranytól fénylik. A salonokban a fal mellett egymáshoz szorulva ott ülnek a kipirult felgyémántozott, mélyen kivágott ruhájú mamák, s előttük leányaik. Csupa primitív szín. Az ember alig hiszi, hogy Parisban van. Nagy fény, de a raffinement minden nyoma nélkül. Az ember alig hinné, hogy ezek mind XIV Lajos udvaroncainak egyenes ágú leszármazottjai.

Watteau és Boucher annak a kornak raffinaeit színeit festették, egy Chaplin vagy Moreau nem ennek a társaságnak művészi típusai.

A fény megmaradt, de a fény művészete elpusztult, az élet művészetét elnyomta — a biblia. Akkor jogok és kötelességek voltak s csak az előjogokról akartak valamit tudni s kéjjel, könnyű vérrrel ürítették ki a serleget. Ma midőn csak kötelességek lehetnek — a kötelességet politikailag nem gyakorolhatván: teljesítik a vallás által előírt kötelességeket s kivált egy parancsra tartanak: ne bánts a felebarátod feleségét.

A szerelem bourgeois lett s így mindaz, amit *az a másik* szerelem létrehoz — hiányzik.

A zene hideg, nem ingerlő, a ruhák drágák, de a kokettség nyoma nélkül, az appartementek nagyszerűek, de fagyosak. A levegő tiszta, szín és szagtalan, nyoma sincs annak a kábító üvegházszerű atmoszférának, amely a Szajna túlsó oldalán levő salonok éltető levegőjét képezi.

Életszabály: a legitim szerelemnek honnête eszközökkel kell hódítania.

És a legitim szerelem diadalt ül, ez a testileg már satnya nemzedék még szaporodik s fenntartja a francia történeti neveket az utókor számára.

Félreültem egy darabig és hallgattam, amit ez a milieu beszélt: «Hideg ártatlan az élet és unalmas. Fehéren élünk s fehéren ébredünk majd új életre. Fehér a szerelem színe, fehér a remény színe, fehér a fiatal leány legitim áruba bocsájtott teste, fehér menyasszony ágya, fehér a koporsó lepedője is. Fehérek lesznek a liliomok sírjainkon s fehér szárnyú angyalokkal

válunk hárfa kíséret mellett — — ezt a Waldteuffel walcert fogjuk s ilyen hidegen énekelni majd akkor, midőn a paroisse papja schwarz auf weiss kiállította szeplőtlenségünkéről a bizonyítványt.»

Ki mondaná, hogy 100 év előtt duchesse de Chateauroux, de Pompadour, marquise de TEPinay volt ennek a *húsnak* és *vérnek* a neve.

Fehér táncosnőim ez este:

Mlle de l'Espée, mile Lambrecht, mile de Courcy, mile de L'Espinay és cotillon mile de *Gouzilla de Bêliza*.

Ez utóbbi az egész magyar colonia nagy barátnője, igen eszes és originális eszű — gömbölyű fitos orrú, kevésbé distinguait, de sok kiváló tulajdonú fiatal leány.

Négykor jutok haza, oly fáradtan és álmosan, mint Parisban még (legalább az idén) nem.

Szerda febr. 8-án.

Sarahnál.

25° meleg a serre-atelierben. A serre közepén sötét veres s arany toilette-ben Sarah, ki comtesse de Béthune szobrát mintázza.

Parfum, kábító parfum által a levegőben tropikus atmosféra. Elálmosítja elkábítja az embert. A vollière 20 féle madarának csicsergése még fokozza a hangulatot.

Folytonos va et vient: Dieudonné a vaudeville-ből feleségével, Jouffroy, egy öreg sánta marquis, kinek nevét elfelejtettem, Dreyfuss, a Klephe és Rupture írója. Másfélóráig nótázok, mert Sarah őfelségének ez így tetszik.

Judic-ről és Granier-ről⁷⁵ van szó. Sarah jobban szereti Granier-t. Judic azt mondja olyan, mint a cseresznyéből készült emberkék, csupa mell és has. Erről beszél — — majd egyszerre odaugrik a zongorához s leolvassa azt, amit zongoráztam — — elmondja mit képzél el e vad zene hallatára — —

Kínos beteg szerelemről beszél a nóta, amelynek vége nincs, amely olyan mint azok a tropikus mérgek, amelyeknek készítésére 1000 virágnak kell elhervadnia — — s amelynek mérge a virágok illatának kivonatja.

Aztán megint tovább mintáz, az estszürkület leszáll, eltompul minden szín a nagy atelierben, csak az ő alakja marad megvilágítva, aranszínű feje, ruhája, olyan mint egy tropikus pillangó, amint a forróságtól kiszáradt virágról virágra száll.

Egy kereszt-formába foglalt nagy tuskét ad ajándékba mint porte bonheur-t.

Örökre kell viselnem, mert ő maga törte le valami tropikus tartomány valamelyik buja szent János fájáról.

Tőle Baronne de *Kamel de St. Martin-hez*. Nagy hétel az avenue Hoche-on. Nagy salonok, igen sokan.

Ide az összes párisi társaságok eljárnak — unatkozni. Legalább a szegény báróné salonjainak ez a renommé-ja van.

Tán a háziasszony a hibás, vagy tán a salonok unalmas tompa fakó zöld és almapiros színében van a hiba, ki tudná megmondani?

Nála egy félóráig, commonplace — kivált Sarah után.

Este estély *Munkácsyéknál*. Főleg a monde littéraire hivatalos: Leconte de Lisle és felesége, Robert de Bonnières és neje, ms. mad. és mil. Chaplin, Brozik, madame Beule, a Dumas leányok stb. stb. Vagy 150-en.

A soirée kezdetén a Chaplin családdal az entrénál állunk, Mile Chaplin-nek bő alkalma nyílik rossz nyelvét ragyogtatni.

Később concert, két olasz leány énekel igen hamisan solokat és duettekét. Une musique chaotique.

Munkácsy bemutat *Leconte de Lisle-nek*,⁷⁶ kit pedig annyira szeretek mint költőt, hogy nem akartam megismerni mint embert. Leconte de Lisle — azonban maga akarta hogy megismerkedjek vele. Hallotta, hogy én lefordítottam néhány versét az O. V.-ben és Bud. Szemlében.⁷⁷

Nos tehát sajnálom hogy megismertem. Ezentúl már nem fognak olyan tiszta élvezetet okozni nagyszerű philosophikus versei, ott fogom érezni mindig költőjük kicsinyes haineux lelkét.

Egész idő alatt Sully Prudhomme és Coppée ellen beszélt, kiket olyan semmis talentumoknak mond, hogy ha valóban ilyenek lennének, akkor csak a legnagyobb pitié és commiseration-bal kellene róluk beszélnie.

Különben élénken Lisztre emlékeztető fej, azzal a különbséggel, hogy Liszt feje finomabb szellemesebb és férfiasabb volt amellet.

L. d. Lisle feje és mosolya egy vén asszony fejére és mosolyára emlékeztet. De nem egy jóságos vénasszonyéra.

Furcsa, hogy mind e sok kicsinyes hiba oly szépen megfér a nagy költő óriási tulajdonságai mellett.

Az elhalt generációból legnagyobbnak *Victor Hugo-t* és *Baudelaire-t* tartja. Ez utóbbit azonban amellet igen ügyetlennek, kinek minden egyes versének megfaragása roppant sok bajt okozott.

A modernek közül csak az egyetlen Haraucourt-t tartja tehetésnek.

Munkácsy bemutat *Bonnière-nék* is, akivel azonban alig válthatok pár szót, mert felesége elcipeli.

Csütörtök febr. 9.

Délután Antocolskiéknál, csak A. né van otthon, megmondom neki, hogy szombat d.u. Sarah-val férje atelierjébe megyünk.

4— $\frac{1}{2}$ 7 ig *Jean Berge-nél*. A fiatal írók folyton jönnek mennek.

Többi között: Fouquet, egy angolosan kinéző unalmas typus. Aztán comte Ostrorog és ms. de Gayffier, az előbbi egy igen csinos kis novellát olvas fel.

Jean Berge megígérteti velem, hogy új revue-jében, amely a Revue artistique és littéraire- és az Indépendant-ból lesz egye-sítve, rendesen írni fogok. Megígérem, de hogy lesz a francia nyelvvel?

Este cigányokat megyek hallgatni a café orientale-ba.

Egészen más világba visz ez a zene. A mi naiv meleg, még az érzési stádiumban levő világunkba; s bár maguk ezek a cigányok nem rokonszenvesek, mégis fel tudnak melegíteni s átengedem magamat itt oly ritka subjektív érzéseimnek. Eszembe jut az én jó kis Palim s azok az órák, midőn mecum solus — voltam annyiszor de annyiszor. Azok az órák, amelyeknek hangulatai annyiszor kétségbeejtettek volna, ha a fájdalomnak nem lenne meg mindjárt vigasza önmagában. Tán ez a művész egoismusa.

Ez az öröm, amellyel a művészet tölti meg lelkünket, édes.

Kiérve a boulevard zajába éreztem a végtelen különbséget a két hangulat között — odabenn ez a síró hegedű csak érzésről beszél — idekinn a lármás sziporkázó illatos tömeg — csak ennek ellenkezőjéről.

Otthon jobb, itt könnyebb az élet.

Péntek febr. 10-én.

Vicomtesse de *Bélizal de Gouzillon-nál*. Ultra legitimista asszony. A nyárspolgári érzések, s a tularistokratikus eszmék furcsa conglomeratuma. Mindenben, ami a morális világhoz tartozik, kicsinyes, korlátolt; mindabban, ami a politikai és sociálishoz — szintén. De természetesen egészen más formában.

S a fhg. St. Germain egész óconservatív, kissé penészes fractiojára ráillik ez.

Különben kicsiny vastag asszony a finomultság nyoma nélkül, setétveres apoplektikus fej, vastag karok, rövid nyak, rövid ujjak, lerágott körömök.

Az ilyen teremtés csakis jó lehet — s ez valóban az; s nem mentségére mondom jónak.

Tőle madame *Floyd-Jones-hoz*. Tökéletesen ellentéte. Ez az amerikai asszony, kinek tán nagyapja még aranyat ásott Californiában, vagy pedig bányamunkás volt, a grande Dame minden allure-jét *felvette tudatosan*. Csakhogy ez a tudatosság kiérzik s így — mégsem az.

A párisi társadalom azon osztályához tartozik, kik a nagyvilág minden pletykáját tudják egyrészt az en vue egyéniségek barátaitól, másrészt a Gaulois-ból vagy a koronként megjelenő chronique scandaleuse-ökből.

Roppant súlyt fektetnek minderre: madame Floyd-Jones kétségbe van esve, hogy Duc Decazes egy Singer kisasszonyt vesz el, nem tudja megbocsájtani a mi uralkodónknak, hogy Hirschet a Herrenhaus tagjának nevezte ki, a Bernhardt-Jablonowska házasság beteggé tette. N. B. egyiket sem ismeri ezen «urak és hölgyek» közül.

Ahogy az uper ten thousand dolgairól beszél, emlékeztet kissé a komornak és inasok pletykáira; már azért is, mert szavainak szintén alcove szaga van — bár ő maga sohasem érezhette — *élvezhette* (ezt a szót az ő szempontjából használom) e «selected smell»-t.

5-kor *Louise Readhez*. Nála madame Theodor Ritter, Eduard Grenier, Georges Lorin (Rollinat barátja) stb. stb.

Éduard Grenier: poète arrivé aux hauteurs — de Souly et Arvers. Középtermetű, szabályos vonású, ősz és rózsaszín öreg úr. Középszerű mindenben. Igen megőrül azon érdektelen dolgoknak, amelyeket mond. Absolute semmi imprévu.

Főleg *Mary Robinson* verseiről van szó. Louise átadja tiszteletpéldányomat; aztán megmutatja az angol költőné arcképét. Igen igen rokonszenves, mély és álmatag, igen tiszta és amellet nagyon modern arc.

L. R. megígéri, hogy megismertet vele, ha keresztül utazik Parison.

Louise nem szereti Darmestetter fordítását, azt találja, hogy az a baja, hogy D. maga nem költő. Aztán meg (legalább én azt találom), hogy mindig igen nehéz prózában elmondani azt, amit versben irtak. Kivált ha valaki olyan magas húrokat penget, mint Mary Robinson.

Este 8—10 Gräfin Schärffenberghez. Némethy Emivel Petőfyt olvasunk.

10 kor *cresse Dianehoz*, kinél igen sokan: Sully Prudhomme, Marbeau, Bergeret, Monton és felesége, madame Brochot, madame

d'Orange, mile Gailhard, madame de (*Üresen maradt*), ms. de la Vieuxville és leánya, Jean Berge, Boisjoslin, stb. stb.

Mlle Gailhard verseket mond Sully Prudhomme-tól —?!

Időközben megérkezik cte de Kessler és elmondja, hogy neje küldte egy percra, ki honn vár reá és nem jöhet, mert bálba megy. Ezt elmondta s aztán hazasietett a modern szép Helénáért, ce Menelaus platonique.

Ezalatt a társaság az ebédlőbe vonul, hol az elhalt Guillomet⁷⁸ egy pár gyönyörű képe van kiállítva.

Az estély után *Vieuxville-él* és *Jean Berge-el* egy közeli restaurant-ba rákokat enni.

A thema: a szerelem! Mindig ez az elnyűtt verkli járja, ha három férfi összejön.

A szerelem egész skáláját végigfűjjük; példák illusztrálva. Jean Berge mint poéta elmondja, hogy mit érezne akkor, ha madame Brochot 65 éves bájaival kellene flirt-eznie.

Il coucherait plutôt avec des petits garçons.

Erről természetesen a lesbosi szerelemre megy át a conversatio. Vieuxville hideux-nek botrányosnak tartja, s kétségbe van esve afelett, hogy Paris már ennyire romlott.

Nem bírjuk kapacitálni Berge-el, hogy ez mindig és minden korszakban megvolt, s ez csakúgy a természet törvényein alapul, mint a szerelem, s a szaporodás. Ha a fajta igen elaggott, olyan egyedeket produkál, amelyek nemzéképtelenek.

Schopenhauer szerint az emberiség egy harmada ehhez a kategóriához sorozható.

Ez espèce-hez aztán két alosztály tartozik: olyanok, kiknek mind a két nem iránt van hajlandósága (de ez még rendszeren az exuberans népeknél fordul elő, mint az olasz, görög stb.), ilyen pld. (állítólag) princesse de Sagan, Thérèse, madame de Bélbeuf, s a jó Isten tudja hány grande dame itt.

A másik alosztályhoz tartoznak azok, kiknek férfi a teste és női a lelke, vagy megfordítva, ilyen pld. a hires ctesse de Mailly-Nesles (Robert felesége) s minálunk Vay Sarolta.

Igen sokan azt mondják, hogy Pierre Loti, Bourget és Sully Prudhomme is ehhez a kategóriájú emberhez tartozik — ehhez: a modern Tantalusok típusához.

A milieu összhangban van a conversatioval. Csupa soupeuseök, köröskörül lármás toilettekben, kifestve, tele gyémántokkal, lihegő szájjal, rikító ajkakkal, mellettük pedig az örök Ádám; a férfi örök együgyűségével, amint még meg is fizeti azt az almát, amelyért a paradicsomot kellett elvesztenie.

«O vierges, ô démons, ô monstres, ô martyres!»

Szombat febr. 11,

D. u. Sarahnál.

Háromszegletű sárga és kék selyemből készült polichinelle sapka a fején. Testét lilaszín peluche és halvány-zöld selyem betétü négligé fedi.

Különben «Sarah — bon humour». Csicsereg, nevet, vidám, mint a Tosca első felvonásában. Szinte versenyt dalol madaraival, kiknek csiripelése me donne sur mes nerfs. Amit tüstént ki is fejtek neki. Nem értem, hogy lehet egy ilyen finom idegű subtilis asszonynak még egy hétre is «madár szenvedélye». Az vigasztal csak meg, hogy egy hét már undorodni fog volièrejétől s a galambok werden verspeist!

E közben megérkezik *Georges Clairin*⁷⁹ (Jojotte, mint ahogy művésztársai nevezik).

Magas szálas ember. Igen finom, par excellence gaulois arcél. Keskeny hajlott orr, magas homlok, finom szájszél, Henri IV szakái és bajusz. Nyílt derült szemek, un type franchement joyeux..

Nagy magyar, a három év előtti művészkirándulásban részt vett ő is. Emlegeti a Pulszkyakat és Szemere Attilát.

1 ½ óráig nótáztat, bár semmi kedvem nincs hozzá, mert a Sarah madarai olyan utálatos lármát csapnak, hogy alig hallom amit zongorázok.

Meghí atelierjébe, most Mounet Sully-t festi Hamlet costume-jében.

Ezalatt Sarah átöltözik s elragadóan mond el egy pár verset Mary Robinson-tól, akinek költeményeit én hozom el neki.

Megmutatom Sarahnak a keresztet, melyet már nyakamon hordok egy «Tosca zöld» moir pántlikán.

Sarah nem hiszi, hogy örökké fogom hordani —

Mais pourquoi pas — pa n'empêche rien, n'est-ce pas? — Sarah egy nyájas «giffle»-je a felelet.

Kocsin *Antocolski* atelier-jébe.

Clairin-t csakúgy elragadják a szobrai, mint a múltkor Sarah-t. Újabb vádbeszédek, hogy miért nem állit ki. Ugyanaz a támadás s ugyanaz a védelem, mint a múltkor. Sarah az atelier egyik sarkában leül egy padra s onnan összekuporodva nézi a chef d'oeuvre-öket. Néha néha nagyot kiált, szinte állati hangon ha A. fordit egyet a bemutatott szobron — — néha voix d'or-ja is felhangzik s mint a fuvola hang betölti az atelier nagy iveit — — majd elhallgat ő is. Mind sötétebb sötétebb lesz, minden elhomályosul, csak a szobrok *fehér árnyai* törik meg az esthajnal tompa szürke tónusát. Itt ott még be betör egy piros napsugár — — most a Mephisto egyik lábszárát hinti be bitor ρ ros fénnel.

Minél sötétebb lesz, annál phantastikusabbá válik az óriási atelier.

Az összegörnyedt beteg, bűnös kétségbeesett Mephisto mereven mereszi reánk üres szemeit, míg a másik oldalról a magas méltóságteljes Christus hosszú lecsüggő fehér leplében, összekötött kezeivel mifelénk tart, reánk néz s mintha még; összebb húzta volna szemöldökeit. Amott rettenetes Iván fenyeget — mindjárt felemelkedik székéről s nekünk rontva végig korbácsolja ezt a haszontalan beteg, bűnös művész csócseléket. És ott a keresztény martyr leány, homorú mellével, beesett két orcájával, hosszú mereven előrehajló sovány nyakával, üveges elhaló tekintetű szemeivel mintha annak az életnek gyönyöreiről beszélné, amelyekről éltében lemondott, s amelyek most, most 9,7, utolsó pillanatban, abban a pillanatban, amidőn örökre el kell hagynia a «könnyek völgyét», még egyszer megkísértik — de már késő, nincs ereje az ajkáig vinni az élet poharát. Vége — — a sir feltárlalt, már hallja a koporsóra hulló göröngyök tompa kongását, érzi a nyirkos föld zuhogását, érzi arcán a hosszú fehér férgek hideg fonálszerű testét — — pedig fennt, ott fennt a sír felett madár dalol s a virágok nyílnak.

És amott a szegény Ophélie — — mereven gondolat nélkül bámul reánk s elmondja, hogy még a virágok, a madárdal sem tehet semmit azért, aki szeretve nincs — — és most az éj mind jobban leszáll, mintha mind e szobrok megmozdultak volna s mind elmondva az eszmét, amelyet kifejeznek, felénk közelednének, mind, mind.

És az atelier-ben némaság, csend.

Sarah is megborzongott, felriadva egyszerre csak így kiáltott fel: «Allons, j'ai peur, il me semble que tout ça se meut — c'est phantasque, c'est horrible. Venez».

És most az utolsó szoborhoz mentünk, az ülő Christus szoborhoz, amely kitarja két karját és jóságosan néz le — mireánk.

Azt hittem megmozdulnak ajkai s így szólal meg: «Eresszétek hozzám e bűnösöket, mert a szerelem bűnei meg lesznek bocsájtva».

Vájjon Sarahnak is ez jutott eszébe e pillanatban?

Hat óra felé *ctesse de Béthune-hez*.

Nála marquis de Noroy. —

Este Perre de Coubert n-nél, diner des jeunes gens.

Hivatalosak: ms. Lafargue, marquis Chaix d'Aist-Ange, comte de Tésle, vicomte Henri Bégouen, meg egy unalmas kis angol lord.

Lafargue. Cvikkeres kis tömzsi alak. Már Bourget-nál talál-

tam pár év előtt. Comte de Paris megbízottja, igen igen angol, legalább a politikában és vallásban.

Marquis *Chaix d'Aist-Ange* a megtestesült ügyetlenség, mindenbe belebotlik. Igen hosszú karok — csupa kar és kéz az egész emberke. Csak azt csodálom, hogy nem dadog.

Vicomte *de Tèsle*. Finom nőies alak, magas ives szemöldökű, kissé felálló, de nem pisze orrú fiatalember. Hosszú, szépen frizirozott selymes szőke bajusz, igen race termet. Csupa csont — csak vékony csont.

Különben a híres conférences Mólé elnöke; így tehát egyike a fgb. legtehetségesebb fiatal urainak.

A *kis angol lord*, szőke, selypes, mosolyog és — nem mond semmit. Azt hiszem még hallgatva is selypít.

Ebéd alatt Bourget nevetséges corset-históriájáról van szó. A Figaro két hete egy questionnaire-t organizált hasábjain, amelynek rovatában olvasói és kivált olvasónői nyilatkozhatnak az újabb munkák felett. Nos tehát Bcurget Mensonges-ja került így szőnyegre. Vagy kétszáz levél érkezett a szerkesztőséghez, amelyeknek résuméja az, hogy Bourget nem ismeri a mondaine-t igen sok okból, s többi között azt is felhozták ellene, hogy soha egy mondaine fekete selyem corset-t nem hordott, és lièvre-el felfuttatott íróasztalt nem használt. Bon. Erre mit tesz Paul? Fogja magát és — felel ezekre a levelekre ugyancsak a kárörvendő és így bosszút állt Figaro hasábjain. A cikk siránkozó hangon van írva és védelméül többi között azt is felhossa, hogy legalább 20 mondaine-t tudna felsorolni, kik fekete selyem corset-t hordanak.

Ez ügyetlen volt, mert 1° soha nem szabad kritikára felelni, 2° nem egy ilyen modorú kritikára, 3° mert nem gentlemanlike a látott miderekről beszélni. De mindez még nem minden.

Utólag kisül, hogy a legszigorúbb leveleket éppen Gyp⁸⁰ írta — ezt B. megtudva szemrehányó s ugyancsak siránkozó hangú levelet ír neki, amelyet ez most mindenkinek, aki kíváncsi reá, a legnagyobb készséggel megmutat.

Még egy ilyen história és Bourget el van temetve és pedig per saecula saeculorum!

Ebéd után Bégouen — (miután felismeri, hogy Rollinat-tól játszik valamit) elárulja, hogy décadens költő volt azelőtt, mielőtt a Débats védszárnyai alatt nemzetgazdácska lett.

Egy párt elmond (Vanier-nél kiadott és épuisé) versecskéi közül. Gondolom könyvének címe ez volt: l'âme des couleurs. Én szerettem volna hozzátenni: surtout de la couleur verte!

On se pâme et rit derrière son dos.

Lafargue-al ebéd után a boulevardra. Főleg Bourget-ről beszélünk, ki most (a szegény) életcéljául a fhg. St. Germain-be való bejutást tűzte ki. *Vraiment trop de peine pour tant d'ennui.*

Ezért most *Albert de Mun-nel*^{si} kacérkodik, s úgylátszik a XIX. század utolsó éveinek analitikus Feuillet-jévé akarja magát — degradálni.

Ezért mad a Mensonges abbéja. íme hová visz az anglo-mánia; a chic ingek, a Sol sa Poolruhák a fhg.-on keresztül a tébolydába fogják vinni.

Mániája a nagyzás hóbortja lesz.

Vasárnap, február 12.

Reggeli után Rupert Bunny-nál. Ott már Alastair Cary Elwes és S tu ártson egy amerikai szobrász.

A jó Bunny elmondja, hogy elhatározta, amint elvégezte a salonban kiállítandó boszorkatáncát, az én kedves mistikus női alakom kiviteléhez fog.

Stuartson: Egyenes férfias görög szobrokra emlékeztető fej és termet. *Beaucoup trop homme pour un artiste.* Igen jól tud s előszeretettel beszél franciául. Eléggé ismeri a moderneket.

Baudelaire-t olvasunk és muzsikálunk. Igen hangulatos és nyugodalmos délután.

A két piktossal 5 óra felé este szakadó esőben neki indulunk a quartier latinnek. Mindhármunkat elragadja a tájkép szín-gazdagsága. A finom subtilis felszínek, amelyeket a ragzó fénylő aszfaltjárda visszatükröz, s amelyeket a járókelők sötét árnyai meg-megtörnek.

Milyen jó, hogy az angol művészeknek sem kell elmondani azt, amit az ember érez, nem úgy mint a franciáknak, kik nem tudják, nem értik, hogy mi a *néma hangulat*.

Este 8 után Antocolskihoz, kinek elviszem az O. V.-ot, meg akarván Ströbl Arany-szobrának terveit néki mutatni. Banális érdektelen dolognak tartja (je m'en doutais du reste!).

Valóban nékem is kimondhatatlanul furcsának tűnik fel ez a barokk stylben tartott Arany. Ha van a világon stylus egyéniségével ellenkező, úgy ez mindenesetre a barokk.

Szó van a Sarah látogatásáról. Antocolski elmondja, hogy Tigy látszik, hogy ért a szobrászathoz is, mert mindjárt felismerte, hogy az ő egyéniségének két ellentétes s éppen ezért oly érdekes keveréket képező eleme a realismus és mysticismus — — «Hogyan, Sarah ezt mondta önnek? — De hiszen így plagizált, mert én mondtam ezt neki», kiáltok fel én «még azt mondtam neki, hogy ebben hasonlítanak egymásra».

Én kivált azért lázadok fel, mert ezt meg akarom egyszer Antocolski-ról írni, s így még azt mondaná, én kölcsönöztem az eszmét Sarah-tól. Különbözik Antocolskiék mind melegebb és melegebbek lesznek. Ma már apácskám és anyácskámnak nevezik egymást előttem. A.-né elmondja, hogy szereti férje kis leányát, kit a világ legszebb és legjobb teremtésének tart.

Én kifejtem, hogy eddig még csak annyit tudok róla, hogy mindig 9-kor fekszik le, akkor amidőn én meglátogatom őket.

Tőlük 12-kor madame d' Orange-hoz, ki ctesse Diane tiszteletére nagy vacsorát adott, hivatalosak: a Vieuxville-ek, a Gailhard- család, Cordier (le poète pucelle), Baillet a françaisból és még vagy egy tucat staffage-alak.

Coin sympathique.

Mlle de Vieuxville és mad. d'Orange közt ülök a vacsoránál, kivált (minden társadalmi szabály ellenére) az előbbenivel foglalkozok; ki igazán elragadóan néz ki. Fehér kasmir ruhája plastikus ráncokban hull le termetéről, minden mozdulata jeune fille et artiste. Ennél többet nem is mondhatok.

Vieuxville-el (avec le « papa ») igen sokat nevetünk a jelenlevő »clownon«.

Mlle Gailhard dit de nouveau des choses énormes. Nem akar egy világot sem játszani. «N'est-ce pas que je suis ridicule en me faisant prier comme ça » kérdé bókot akarva mil. de Vieuxville-től kicsikarni, ki igen nyugodtan és komoly arccal így felelt:

« Non, mais vous n'êtes pas loin de le devenir, ma chère » — felelt rá igen udvarias hangon a burgundi hercegek unokája.

Baillet és Cordier szavalnak. Cordier alkalmi verset is mond ctesse Diane-ra qu'elle est descendue de l'Olympe pour assister à cette union trop (vraiment *que trop*) simple.

4-ig.

4-kor *Baillet-val* sétálni megyünk még a Boulevard-ra. A théâtre français organizatiojáról beszél. Az állam nevezi ki igazgatóját (ma Jules Claretie), kétféle tagok: sociétaires et pensionnaires. Az előbbieket önmagukat az utóbbiakból választják.

Egy sociétaire-nek rendes fizetése van s azonkívül arányban képességeivel osztalékot kap a színház jövedelméből.

Egy pár év előtt Reichemberg 42000 frankot kapott így osztalékban.

Ő maga két év óta sociétaire. A pensionnaires csak fizetést kapnak.

Rue Lafayette-nél elválllok Baillet-től. Elmegyek a Halles-okat megnézni. Az első napsugár itt talál — — $\frac{1}{2}$ 7, mire lefekszem.

Febr. 13 a. Hétfő.

11-kor Do Orsini felver álmaimból. Szerencsétlen keze van, mindig akkor látogat meg, mikor legtöbb s leghosszabb álomomra van szükségem.

V. r. u. i-kor a théâtre français matinéjára megyünk. *Hamletet* adják *Mounet Sully-vel* a címszerepben.

Nem nagy kedvvel mentem, nagyon félek a francia Shakespeare előadásoktól — annál nagyobb volt a csalódás.

Mounet Sully nagyszerűen adja e szerepet, a legjobb Hamlet, kit eddig láttam, már pedig én Rossi-tól, Salvini-től és Devrient-től láttam e szerepet. A két első igen olasz módra a fő súlyt Hamlet quasi örülségére fektette, Sonnenthal igen raisonnable volt, Devrient csak philosoph.⁸²

Nos M. S. volt az első, kitől úgy láttam Hamletet, amint lelki szemeim előtt lebeg azóta, mióta *eszemet bírom*.

M. S. Hamletje mély érzésű és gondolatvilágú ember, túlfeszített művészi idegekkel, ki mindvégig tudja mit csinál, igen tisztán érthetően festi a *többiekkel* s azzal az *eggyel* játszott komédiát. Ez volt az első színész, ki megértette, miért ad tanácsokat Hamlet a színészeknek: azért mert így megértjük, hogy többet ért az élet komédiájához még mint maguk a színészek s így — könnyen játssza el a bolond Hamlet komédiáját.

De az egyes jelenetekben is mesteri. A szellemmel való jelenetének végén, midőn barátait esküre kényszeríti s egyszerre csak a föld alul hallatszik atyjának hangja, keserű hahotával félig kacagva félig zokogva nevezi vakondnak atyját. Itt visszaadja az e pillanat által a legmagasabbra fokozott humort. Itt egészen a Shakespeare angol földön elálmodott, angol talajból fakadó Hamletje áll előttünk.

A további jelenetekben megmagyarázza a színlelt bolondsággal párhuzamosan haladó rögeszme koronkint valódivá váló örülségét. De mindig megtartva az oly szükséges crescendo-t.

Így midőn a színjáték alatt eleinte Ophéliával enyeleg, mind erősebb fokozottabb lesz nála a meggyőződés, hogy Claudius valóban atyja gyilkosa, lassan lassan a földön csúszik összetörve Ophélia legyezőjét, s az így kitört nyíláson keresztül figyelve Cl. vonásait, közbe közbe az általa a színjátékba illesztett szavakat ismételve. Mind lázasabb lázasabb lesz, végre erőt vesz rajta a tökéletes meggyőződés arról, hogy Cl. a gyilkos, mintegy a némajátékon kezd nevetni és nevetése mind erősebb erősebb lesz, végre rémítővé válik s elnyomja a rosszul lett király ápolására összeszaladt udvar nyüzsgését. Ez a nevetés már nem normális,

ebben a percben Hamlet idegei már annyira fel vannak csigázva, hogy nincs távol az igazi örültségtől.

De játéka a legmagasabb pontra az anyjával való jelenetben jut.

Mind hevesebb hevesebb lesz, már nem tudja mit mond, nem emlékszik atyjának tett ígéretére, hogy anyját kímélni fogja, néha állatiasan fel-felcsukló hangon veti anyja szeméire hogy újra szeretni bírt és kit? egy satyrt.

Anyja rémülten zokogva remegve hallgatja. E percben a szellem megjelenik s meginti, hogy kímélje anyját — s most Hamlet egyszerre tompa fásult hangon, bár alig eszmélve, anélkül hogy anyjához fordulna, megfogja az egyik szék támláját s így szól: « voyons qu'est-ce que vous avez madame ». Ebbe a frázisba bele tudta tenni a szellem iránt érzett félelmet, atyja emléke iránti szeretetét, amely oly erős, hogy *még erre* is rá tudta őt bírni.

Az utána jövő jelenet borzasztó, amint folyton változó hangon a szellemmel beszél, végre midőn az eltűnik, a sírva fakadó édesanyját látva egy pillanatra felébred lelkében a gyermeki szeretet, odaborul reá s maga is elkezd keservesen zokogni, s a kölcsönös mély megindulás közepett rá akarja bírni anyját, hogy mondjon le Claudiusról — s ez nem sikerülve neki, undort érez iránta ismét s lázban, félig örülten elrohan.

Fogok írni ez alakításáról, igen tanulságos lesz, ha megismerik a mi gyermek Hamletjeink is.

Igen furcsa volt Do Orsini, ki még azt sem tudta, hogy Hamlet és Ophélia existálnak. Valaki, ki életében először látja Hamletet, érdekes tanulmány. A többiek igen rosszul játszottak, Baillet, ki Horatiót játszotta, folyton lemosolygott rám és — pastilles Géraudet-eket evett, ami nem mondhatnám, hogy nagyon elősegítette volna a játék összhatását.

½6-kor ctesse Diane-hoz, kinél sokan és igen sok unalmas egyéniség.

Este tisztán curiositásból az Odeonba megyek, hol Cid-et játsszák. Éppen olyan unalmasnak és lehetetlennek találok, mint midőn először olvastam. Nem bírom ki 10-nél tovább, majd megöl az unalom. Elmegyek s hogy egészen hangulatosan végezzem napomat, az Avenue de l'Opérába megyek cigányokat hallgatni. A bandában, bár nem játszik, Pali régi cellistája, ki tavaly nyáron Veronában járt. Majd a nyakamba borul örömeben, most aztán vége az «incognitonak», a primas s'en fiche des autres s úgy nekem muzsikál, akárcsak Pesten lennék.

Egymásután a «Tinódi nótája», «Azt mondják, hogy bűvös bájos édenkert a sz.» s a többiek tutta la compagnia. Journée d'émotions cosmopolites!

Febr. 14 e kedd.

Mardi gras. Egész nap commissiók, miután látogatásokat ezen a napon nem szokott az ember (hála Istennek) tenni.

Ebéd *Schärffenberg* grófnénál egészen en famille, csak a grófné, Emi és én. Ebéd után majd az egész «fehér lapot»⁸² átfordítom olvasva, magyarból franciára. Tulajdonkép nem is olyan nagyon nehéz dolog. Madame Cazalis bemutatja Némethy Emi-t ctesse Diane-nál.

Tőlük a «Frascatiba» a boulevardon.

Tele néppel, 12 felé jár az idő s alig lehet járni. Kevés és ízléstelen maszkok. Egyik másik kávéház előtt vándorzenészek telepednek le, vagy egyik másik álarcos grivois couplet-eket fúj el.

Tulajdonképpen igen kevés en train.

½ 1 lehetett, mire a Frascatiba jutottam. Tout à fait canaille. Míg a Bullier férfi közönsége elég tisztességes (igen sok tanuló), addig itt jóformán és kizárólag macquereau-k. Félmeztelen férfiak és majdnem egészen meztelen asszonyok táncolnak el a füstölgő lámpák alatt. De egy cseppet sem érdekes a kép, mert egyik igen jól tudja, mit ér a másik — pas d'illusions du tout. S ebben a dologban éppen úgy, mint minden másban, csakis ez az érdekes. Az ember látja e bábok kulisszái mögött a fonalat, amelyet az établissement igazgatója rángat.

Amott egy quadrille. Négy pár, de mindenki csak egy alakra figyel, a híres Goulue-re, Paris leghírhedtebb cancan táncosnőjára. Igen finom bergère Watteau arc, alig befestve. Veres bársony derék, csipke alj. Semmi csipke a derékban, úgyhogy a bársony egyenesen a mellre és karokra simul. Igen fehér nyak, sima, egy cseppet sem canaille.

De még a tánca sem, s ez a legfurcsább. Olyan lelkiismeretességgel emeli a lábát a csillárig, olyan nyugodt önbizalommal rúgja le táncosának fejéről a kalapot, hogy az ember látja: ez a leány megfelel kötelességének, fizetést kap táncáért, cancan-ra szerződötték és szerződésének becsületesen megfelel,

La débauche honnête, sans passion, beaucoup d'art. Már akkor a Bullier grisette-jeinek imprévu cancan-ját jobban szeretem.

A Goulue cancan-ja — akadémikus, megállapodott cancan. Megérdemlené, hogy az Institut megkoszorúzza táncát.

Febr. 15 szerda

Hamvazó szerda.

Robert Jameson-nál. A keresztény Rotschild, Jameson et

Hofinguer ház fiánál és örökösénél. Nagy palota, igen természetesen a parc Monceau-nál. Széles sötétveres bársonnyal át-húzott lépcsőház, sok aranyozás, a lépcsőház alján egy nagy rococo, XV. Lajos korából való hordszék, hogyan jutott ez ide? Szomorúan néztünk egymásra én, meg — a hordszék.

Robert Jameson. 26 éves fiú. Gömbölyű karakter nélküli fej. Sötétkék félénk, bár merésznek látszani akaró szemek. Mindig tisztelem azt az embert, kit milliomjai nem tesznek impertinenssé, s ez oly ritka.

Különböen beteg a fiú, gripes nyaka bevan majdnem orráig kötözve.

Szemrehányásokat tesz, hogy még nem voltam nála — de mikor olyan nagyon érdektelen! De hát persze ezzel nem menthettem magamat.

Ezalatt a társ fia, *François Hofinguer* lép a szobába. Chien, chasse, fusil. Ma minden épicier fia sportsman, *holnap* pedig már azt hiszem, csakis az épicier-k fiai lesznek azok.

Louise Read-hez, ez már más hangulat. Bemutatom neki Némethy Emit. Nagyon összebarátkoznak. Ott persze Letournon, ki elmondja mennyi baja volt Schliemann-nal, kitől a trójai ásatásokról irt munkát lefordította. Egy bizonyos — igen rövid határidőre megegyeztek, Schliemann azonban kikötötte, ha addig nem készíti el a munkát, kevesebb honoráriumot kap. Letournon belemegy a munkába s éjjel nappal dolgozik, mert Schliemann megnehezíti a munkát, hogy kevesebbet kelljen neki fizetni. De Letournon fejes — sa duellum győztese ő marad.

Louise Read elmondja, hogy *Mary Robinson* nem jó Parisba s így nem találkozhatok vele, de igen örülne, ha Londonban felkeresném.

Szó van az angol költőnőről, Louise fél, hogy nem fog soká élni, mert aki ily gyorsan, ilyen lázasan él, az nem élhet soká.

De hát aki gyorsan él, *többet* él, mint az, aki lassan él. És ez elég — vigasztalásnak.

Este Schärffenberg grfnénál, elvégzem a «fehér lap» fordítását.

Csütörtök febr. 16 a.

V. r u. *Munkácsy*hoz, akit nagy munkában találok.

Vele rémítő hófuvatagban Taine-hez, majdnem egy óráig kocsizunk.

A magyarországi intériour-ökről van szó, Munkácsy nem talált egy szépet sem, pedig jócsomót bejárt «diadal» útjain.

Azt mondja, letelepedne nálunk, de hát akkor Pesten is kellene atelier-l építenie, sel kéne adnia a párisi h tel-l, ez pedig igen sok bajjal járna.

Azt hiszem, nem gondolt soha komolyan erre, de nem is gondolhat, ha egy pár  vet nálunk töltene, elfelejtenék itt, s kij nne divatból otthon.

Kérdezősködik, kik a mai kiválóbb  r k (absolute nem ismer t. i. az  jak közül senkit). A k lt k közül felemlítem Reviczky-t, Kiss József-et, az elbeszélők közül a «modern» g rd t, egyeseknek,  gy Gozsdu-nak m g nevét sem hallotta.

Patent hazafiság.

De nemcsak az  r kkel, de a fest kkel is  gy van, alighogy tudja azt, hogy Feszty, Spányi festenek.

Megérkezünk Taine-hez. Az  reg  r nagy udvariassággal fogadja. Erre az egy fogadtatásra Munkácsy büszkébb lehet, mint az összes amerikai tam-tam-os or ti kra.

Nem tudom különben, hogy megértette-e.

Madame Taine elmondja, hogy a Cazalis-okkal (kikkel ma a Fran ais-ba megy) sokat beszélt rólam.

A Taine család el van *Mary Robinson-t l* ragadtatva. Genevi ve szeretné megismerni.

Taine ezalatt Munkácsyval Flaubert Herodiade-j r l beszél, ajánlja neki elolvasásra, merthogy az  r a farizeusokat egészen  gy állította be, mint ahogy M. megfestette. Munkácsy m g nem olvasott semmit Flaubert-t l, attól f l, hogy nem értené meg. — — .

Beszélnek *Samuel Pozzi-t l*, kinek nagy tudományán kívül az a nevezetessége, hogy olyan végtelenül fiatalnak néz ki, 47 éves és 25-nek tartják.

Munkácsy azt mondja (tout   fait apropos des bottes) hogy a színésznők g g j t   szokta rendszeren gyógyítani, ez az *utolsó* nevezetessége. — — .

 h tapintat! Egy percnyi kínos csend, csak mile Taine nem érti (szerencsére) miért hallgattunk el » . . Taine kezd beszélni gyorsan  tvive a társalgást *Munkácsy utolsó művére*. Csakis arról magáról lehet, ki ügyetlenséget követ el a társaságban beszélni tüstént az ügyetlenség el k vet se után, anélkül hogy az illető meg legyen sértve.

Majd 1  or t  lt nk náluk. M. első látogatása kissé hosszura nyílt. Estém igen érdekes volt. A café Voltaire-b  mentem, hol *Jean Berge* egy irodalmi társaságban (« sur courte échelle») p r h t múlva megjelenendő «Les extases» című kötetéből olvasott.

Az első emelet egy nagy chambre séparée-jában voltunk. A két ablak között óriási dob, a falakon Mistral s más írók arcképei.

A fal mellett hosszú asztalok s bársony kanapék. Amint ezek a fiatal írók egymásután felvonultak festőién rendetlen ruháikban, kócos fejeikkel, álmatag s élveztől és nélkülözéstől fáradt szemekkel, eszembe jutott a Henri Murger kora, a Bohème!

És — Musette sem hiányzott, hogy teljes legyen a szellemi omnibus.

9 óra felé Jean Berge oldalán megjelent az igen modern színekbe öltözött s modern gondolkozású mai Musette: az Alcazar d'hiver Marcigny-ja.

Lent az Odeon előtti téren a quartier latin nyüzsgése, néha-néha egy idáig felhangzó couplet vagy chorus — — ide-fenn pedig lelkesedéstől, nagyravágyástól ragyogó szemek.

Ez a városnegyed mégis csak a legérdekesebb Parisban, ez a Musset, ez Georges Sand, ez Chopin negyede.

Ez a hangulatos Paris.

A poéták, írók gyülekeznek.

Charpentier (kis, piciny regényíró), az egyesület elnöke bemutatja magát nekem és megnevezi az érdekesebb típusokat. Itt van Germain-Lacour (poéta), itt Lemoelle, poéta, Fouquet, de Gayffier, ms. de Sainville stb. stb.

Egy pár percig nagy zavarban van a társaság, mert localitásait egy igen jókedvű s kevésbé literális társaság foglalta el. Visszakövetelik helyiségeiket, a két colonia emberei most összevegyülnek s egy percig a szellemi és testi régale-ra jött két társaság eggyé válik, lármázik mind, külön minden egyes tagja.

Végre megegyeznek — s a s . courte échelle dicsőségesen bevonul templomába.

Charpentier az elnöki széket elfoglalja s nagy complimentumok között felszólítja *Jean Berge-et*, hogy mondja el verseit.

Jean Berge felel. Előbb figyelmezteti a gyülekezetet, hogy ez tulajdonképpen csak próba, miután most tournera megy Amsterdamba, Bruxelles-be stb. úgy mint ezt az utóbbi időkből Coppée és Jean Aicard divatba hozták.

Ezután a modern áramlatokról beszél, három irányt említ fel a mai költészetben, az egyik amelynek Sully Prudhomme a másik amelynek Leconte de Lisle, a harmadik amelynek Verlaine áll élén.

Ő egyik iskolához sem sorozható s magát önállónak tekinti.

Aztán beszél az utóbbi év három Lemaire-nél megjelent poétájáról: Lemoelle, Germain-Lacour és Fabié-ról, akik közül a két első jelen van.

Végre verseinek elmondásához kezd. Márciusban megjelenendő s «Extases» című kötetéből mond pár költeményt. Egy pár igen szép, philosophikus alaphang, il voudrait être optimiste, mais ne Fest pas de tout. Keserű alaphang — keserű mosoly, erőszakolt megnyugvás.

A szomszéd szobában ezalatt a jó nyárspolgárok oly végtelen lármát csapnak, hogy nem egyszer saját szavunkat sem halljuk. Berge nervozus, nem akarja *folytatni* az olvasást, s aztán meg úgy érzi, hogy publikuma nem érti meg.

Minden egyes vers után abba akarja hagyni, dühös pillantásokat vet jobbra balra, csak hosszabb nógatás után végzi be a felolvasást.

Utána Germain-Lacour és Lemoelle mondanak pár verset.

Végül Gayffier mondja el maxime-jait.

Igen furcsán hat az Extases de l'esprit-nek (ez Berge egyik könyvének címe) felolvasása a szomszéd terem bugrisainak állatiasan extatikus lármája kíséretében.

Innen Jean Berge-el, a kis Marcingy-val és ms. de Sainville-el (ki festő) a café de la Paix-be.

Berge nervozus, sekirozza a kis Marcingy-t, kit azonban ez az état d'âme nem lep nagyon meg. Közönyösen eszi a rendelt osztrigákat s csak néha-néha simítja végig Berge hosszú haját, petit fou-nak nevezve őt.

Berge megunja s hazalódítja az éhes és rapace donnát.

Olyan rossz kedve van, hogy ms. de Sainville-el is kellemtlenkedik, aki szintén elmegy.

Most aztán egyedül maradva vele, hazakisérem s hamvadó tűz mellett raison-l beszélek neki.

Háló szobájában két óriási karos székben letelepedünk. A kandallón óriási lámpa, amelyiknek fényét lilaszínű abat-jour fêkezi, a kandalló párkányon mindenféle parfum-ök és festékek a koronkenti «passante»-ok iránti figyelemből.

A halvány lilaszínű fény végigtáncolja a világos színekben tartott nagy szobát s mistikus fénnel veszi körül a poétát, ki most egy hosszú selyem ingbe bújva beletemeti kondor hajú éles profil-ját két kezébe s bolondul — — alig tudom észre téríteni. Nem tudná okát adni, hogy miért ilyen. A mindnyájunk \ betegsége ragadja meg, szeretne sírni, szeretne fejfel neki menni a falnak. Miért? Ki tudná?

Olvastatom. Elmondja kedvenc verseit, most sokkal jobban

és nyugodtabban, mint azelőtt. Lassan lassan megnyugszik. Most én mondom el regényem meséjét, mind nyugodtabb lesz, s végre a másik extrémbe esik, majd kirúgja a ház falát jó kedvéből. Csupa szellem és kacaj. Miért? Ki tudná?

4 ig nála, ezalatt láttam vagy ötféle Jean Berge-et s mind érdekelt.

Péntek febr. 17 én.

V. r. u. leveleket írok és jegyzeteimet.

Ebéd előtt egy percre Pierre de Coubertin-nél.

Este ctesse Diane-nál.

A rue d'Amsterdam közepén Sully Prudhomme-al találkozom, akivel együtt fel.

Amint belépünk az első salonba éppen a Vacarescu-akról beszélve — szembe a belső salon végén ülnek a fáták, a «délibábok hónából visszatért fáták».

Kölcsönös öröm.

Íme ők:

Egy igen vastag, kicsiny mama, kissé közönséges modor, de igen bonne femme; ki leányától már megtanulta úgy ahogy a költői műfajok receptjét.

Helena,⁸⁴ a nép képviselője, mil. Helena Vacarescu. Carmen Sylvával az oláh litteraturát képviseli.

Igen orientális typus, kicsiny zömök termet. Érdes savanykás vonás a száj felett. Tulbaldog, hogy a királyné legjobb barátnéja, itt mindig Sinaiáról, ott meg azt hiszem folyton Sully Prudhomme-ról beszél. Különben igen eszes leány s nem annjrnba bleu, mint két év előtt volt.

Intelligens, de nem szellemes. Sok applomb — applomb pour toute la famille.

Nővére — Helena Vacarescu nővére.

Különben igen korán jöttünk, a Ctesse még ebédnél ült. Az első salonban kártyaasztal, ami annyit jelentett, hogy Ulbach-öt várják.

Pár percig beszélgettünk várva a háziasszonyt, végre megnyílt az ajtó — s comtesse Diane megjelent Ulbach karján, akivel ebédelt.

Lassan lassan megtelik a salon: az habituék. Azonkívül a hires et toujours belle madame Gretriau. A legszebb asszony Parisban — ezt mondja mindenki külön külön, de azért senkinek sem tetszik.

Francia korarenaissance Diana arc és termet, kissé megnyúlt vonások, mandulavágású szemek. Gyönyörű márvány-

fehértű nyak és karok. Ruhadereka egy mestermű, két mellét kagylószerű diszítés fedi — e két kagyló között a kivágás lemegy a corset-ig. Vállain két gyémánt rivière tartja fenn a derekat: szóval majdnem meztelen és mégis, igen convenable a kivágása.

Azt mondom a comtesse-nek, hogy azt a benyomást teszi reám, ha megszűrnék — nem kiáltana — annyira élettelen.

A háziasszony azt találja, hogy tán akkor, si ça serait une piqûre de morphine! Shocking.

Jean Berge es Elena Vacarescu verseket mondanak az én zongora kíséretem mellett.

Soirée után Jean Berge-el egy kávéházba, főleg magyar viszonyokról van szó, én persze csak a fényoldalokról beszéltem, úgyhogy a poéta kedvet kap eljönni hozzánk s meghivatja magát (persze nagy örömmel) falura. Elég furcsa és érdekes lenne, ha valóban eljönné.

Szombat febr. 18.

Egy percre R. Bunny és Carry Elwes-nél, kiket meghívok az esti magyar bálra.

Ebéd *Schirffenberg* grofnénál, ott ebéd előtt *Hoyos* grfné — discursion sur les dentistes. Rábeszéli *Némethy Emi*, hogy menjen vele a fogorvoshoz, támogatni fogják egymást.

Este *Munkácsyné*, *Latinovits*, *Munkácsy* és *etc de la Tour* jönnek értünk. Két kocsin a bálban.

Némethy Emi kocsiában Munkácsyné, vele szemben én, N. E. s vele sz. Latinovich. Jobban mondva én tökéletesen Cécile de Kolpach⁸⁵ (mint ahogy Munkácsynét Károlyi Gábor nevezte) ölében.

Jambe sur jambe, nem kell mondanom hogy — én határozottan jobban jártam, mint ő. Munkácsyné Muzion ruhája tökéletesen összegyűrődött.

A bál valahol a fhg. Montmartre-ban, a szabadkőművesek localitásában zajlott le.

Ott még Hoyos, Széchen, a Morpurgok, Ratisbonne két leányával, Wiede, az én angol festőim és — Földváry Emilia gyermekeivel, kiket már igen rég ismerek látásból.

Bemutattatom magamat néki, eszes műveit asszony, azonban azzal a bizonyos modorral, amelyet körülményei ki kellett hogy fejlesszenek.

Leányával táncolom a csárdást, bár Munkácsynévai voltunk engageirozva. De hát akkor még Cecilia nem tudta, hogy a bál bójtre esik — s mit mondana a párisi társaság, ha megtudná, hogy ő, ő táncolt.

A bál — mint amilyen az ilyen bál szokott lenni.

Egyig maradok, aztán egyenesen haza, igen nagyon fáradt s broken down lévén.

Vasárnap, febr. 19 én.

V. r. u. után vicomte *René de Changy*-hoz és fivéréhez teára.

Les Ckangy-s: (mint ahogy őket mindenki Parisban nevezi — miután az egyik tökéletesen olyan, mint a másik). Simán, szépen megfésült fej, finoman kikent s felsütött bajusz, 6 cm. magas inggallérok gyönyörűen kivasalva. Poole ruhák, angol cipők, gyönyörű nyakkendők, inggombok és melltűk. Kissé angolos kiejtéssel beszélnek nyelvüket. Ugyanaz a típus, mint minálunk Haraucourt, csak azzal a különbséggel, hogy ezek jó fiúk alapjában véve. Csak az angol levegőben beszívták magukba az angol betegséget: snob-ok, pedig — nincsen szűkességük e mázra, már a nagyvilág szempontjából e nélkül is «értékesekek».

Nagy név, nagy vagyon, csinos külső — valóban majdnem tökéletesek a — *parquette-en*.

Igen csinos garçon lakás. Sok bibelot, túlságos sok porcellán — ez nőies vonás csak úgy, mint a Snobismus.

Vagy io fhg.-i elegant náluk.

Szó — miről is volt csak szó? Nem tudom, pedig majdnem két óráig voltam náluk.

Csak egyre emlékszem élénken s ez nagyon meglepett. Az egyik Changy leül egy szövetekkel egészen elfedett pianinohoz s játszani kezd. óriási gyorsasággal, óriási technikával Chopin egyik impromptu-jét.

Igazi francia játék, gondolom, hideg s óriási technika.

De hogy lehetséges az, hogy ez a fiú ennyire jutott a zongora játszásban? Hisz formailag tökéletes a játéka. Oly kérdés lehet kifejezésem, hogy R. de Changy hozzám fordul s így szól hangosan felnevetve — «n'est-ce pas c'est admirable cette — machine ». Azt hiszem, hogy viccet mond — s biztosítani *igyekszem* az ellenkezőjéről, hogy fivére csupa lélek stb. stb. Il insiste.

Kisül, hogy egy új találmányú masina, amelyet a zongora elé illesztenek, adta elő a darabot.

Fivére csak forgatta — a modern XX. századi «verkli-t».

Bár a franciáknak mind elég eszük lenne a zongoraórák ára helyett egy ilyen verkli megszerzésével «áldozni a zene művészetének». E verklik legalább tökéletesek. Illetve verkli — dehogyan így, mesteri igen drága gép, amelyet a zongora elé csúsztatnak.

tatnak s amely a ráillesztett darabot (az Ariston-ok módszere szerint) a legnagyobb maestróval elveri a zongorán.

145-kor *Pongrácz N inához*. Nála *Schindler* (a bankár báró), *Haas* (a hírhedt szőnyeges) stb.

Ctesse Diane 5 felé szintén megérkezik, minden évben kétszer látogatva meg őt.

Igen furcsa dolog Schindler és közte. — —

A név és pénz kérdése merült fel. Schindler nagy büszkén hirdeti a Rotschildok párisi sociális nagyságát, s hogy ma a salonok piéce de resistance-jai. Ctesse Diane kifejti, hogy' ő, ha valami másra még többet nem adna, jobb szeretné ha salonját inkább a nevek, mint az écu-k hintenék be fénnel.

Schindler s'échauffe, s elmond egy anedotát Rotschildrói, ki egyszer két óráig várakoztat íróasztala mellett egy herceget. Ez türelmetlenkedni kezd — Rotschild erre csenget az inasnak s még egy széket tolat oda a hercegnek — —

Ctesse Diane: — « eh bien, il était très grossier, merci, mon cher monsieur, de m'avoir fourni cette preuve; certe le prince n'aurait pas fait ça — —

Ezzel a mot-val a ctesse kiment és én — (őszintén bevallom) tapsolni szerettem volna néki.

Este nagy «irodalmi thea» *Jean Berge-nèl*. Ott Buffenoir, a néhai communista költő, Fouquet, Ostrorog, de Gayffier, ms. de Sainville (piktor) és (*Üresen maradt*.)

Én az elsők között — 9 felé érkezem.

De íme a társaság:

Jean Berge: középtermetű, karcsú finom csontú, 24 éves fiú, ki 20 évesnek néz ki; magas nyílt homlok, erős jellemzetes profil, horgos meglehetősen markirt orr, élénk bár kissé lecsüggő héjú szemek, kis hegyes bajusz, mosolygó érzékies szája. Igen domború férfias torso, széles csípők. Olyan a testformája, mint caractère; nagyon férfi s nagyon nő.

Igen expansiv mélység; egy igen subtilis race naivitása.

Igaz életkedv, koronkénti végtelen hysterikus csüggedéssel összekötve. Arra született, hogy megcsinálja a francia irodalomban, kivált szemben a décadent-okkal, a reactiót, bár azt hiszem már elkésett. Egy fecske — nem csinál tavaszt.

Fotiqnet. Sárga szépen megfésült fényes hajzat, Beaconsfield-re emlékeztető fej. Savószínű teint, áttetsző s amellet szűrő kis kékeszöld szemek.

G. de Gayffier. Ez meg Voltaire-re emlékeztet. Majdnem négysegletes koponya, annyira előreálló kisagy. Óriási, tuldomboru homlok, piciny szemek, amelyeket, ha figyel, annyira

összehúzza, hogy egész arca eltorzul. Hegyes vékony orr, keskeny szájszélek. Piciny sovány test, előszeretettel kuporodik össze széken — à la Voltaire. Azt hiszem a Zaire írójának irányában akarja egyéniségét kifejleszteni. Különben il se mélit de tout le monde et surtout de s. jugement. Ha valamit állít, körül néz, összehúzza két szemét s úgy figyel, milyen arccal hallgatják azt, amit mond. Fél úglátszik a baklövésektől, különben nagyon rövidlátó. Méfiant comme les myopes.

Comte Ostrorog. Angliában született és nevelkedett tökéletesen párisinak «átdolgozott» szláv.

Az angoltól szokásait, ruháit, a franciától eszmemenetét vette át; alapja komplikált, igen szenvedélyes s emellett igen hideg.

Il se défit aussi de tout le monde, mais tout autrement que de Gayffier. Berge tökéletes ellentéte.

Bouffenoir. Legidősebb a társaságban s így — legkevésebb érdek. Il serait encore en train de « devenir », si ça ne serait pas trop tard.

Lágy, éneklő hang, viasz lágyságú versek — mi vitte őt a kommunizmusra? ki tudja?

Azonkívül még egy egész fiatal szöke író, poéta szintén, igen szegény lehet. Rongyos cipők; la timidité des malvêtus.

Eleinte általános szellemeskedés.

Aztán egyenkint mindegyik pár költeményt mond el. Gayffier — manière narquoise, hegyes orra szemtelenül előre áll, szája megnyúlik — s csak úgy szórja a plus ou moins sale motkat. Bár nagyon megharagszik, midőn Berge felolvass egy levelet, melyet egy genfi előfizetőjük irt, visszaküldve a revue-t s kifejtve, hogy olyan obscène (kivált Gayffier « maximes »-jait említve meg), hogy nem járhatja tovább. Amellett kijelentve Berge-nek sajnálatát, hogy egy ily revue vezetésére pocsékolja tehetségét.

A levél ostoba — és Gayffier mégis sértve érzi magát s legalább 10-szer visszatér a tárgyra.

Buffenoir own made rossz verseket mond el.

Aztán Jean Berge az én két kedvenc költeményemet: («Prière» «Vêpres marines»). Az eddigi gaulois nevető gyermekies kifejezésű fiú mintha egy fejjel megnőtt volna, hangja mélyebb lesz, szemei villogni kezdenek, egész teste reszket s csengő hangon elszavalja bámulatos soufflé-u prière-jét.

La prière qui monte sans rien trouver au-dessous des étoiles. Puis du coeur à la fois éclate le sentiment: l'amour, la foi et tue, érase la raison, aboutissant au nihil. C'est Sully Prudhomme — homme. Et Lamartine penseur.

Egyike a legszélesebb francia költeményeknek.

Őszinte acclamatióval fogadják.

Utána szegény Bouffenoir mond el egy költeményt, mely szerinte alapeszmére nézve emlékeztet erre. Poor fellow!

Felolvasása után kínos csend. Nem tudunk mit mondani neki.

Tea — sa tea alatt érdekes s navrans incidens.

Míg Berge a teát szervozza, Bouffenoir Balzac egyik regényéből azt a jelenetet olvassa fel, hol Rubempré és barátja (le nom m'échappe) a költő rögs, meredek életútjáról beszél. Mit kell a költőnek átszenvednie, hogy kell keresztül harcolnia életét, hogy túrni piszkot, megbántást, hogy kell küzdenie szegénység, éhség ellen — — Bouffenoir csak olvas — —

Önkénytelenül felvetem szemeimet s körülnézek. Az írók (kiknek nagy része point arrivé) magukba szállva némán elfacsart szívvel hallgatják — — csak az egyik, kinek nevét elfelejtettem, nem figyel. Mellette a süteményes tál, mohón eszik egyet, kettőt, hármát — — tízet. Folyton, mint egy kiéheztetett sakál, ki dögöt ásott ki az országúton — — És most Bouffenoir monoton hangja összevegyül a szegény író csámcsogásával — —

Hamar elfordítottam fejemet, nehogy megzavarjam. Hátha éhes, hátha nem evett még máma?

És most úgy éreztem, hogy szembe áll egymással az élet s a művészet. Egyforma komor mindkettő, egyforma sivár az, amit Balzac, a nagy Balzac elmond s az amit látok, az amit hallok.

A legelkeseredettebb a leglágyabb szívűek, a művészek létért való küzdelme. Az a szív, amely művésszé tette őket, százszorosan érzi az élet útjának töviseit.

Midőn Bouffenoir elvégezte a felolvasást, lopva odanéztem — a tényér üres volt. S e percben az egyetlen, ki közülünk mosolyogva megelégedetten nézett körül, a szegény éhes fiatal költő volt.

E közben ms. *de Sainville* (festő) érkezik meg.

Magas karcsú, de kissé aránytalan termetű, vagy 26 éves fiatal ember. Keskeny, lecsüggő vállak, nőies idomú karok s lábak. Fekete felfelé álló haj, fekete szemöldök, kékeszöld szem, szőke bajusz és szőke, hegyes kis kecskeszakái. Az ember szinte azt hinné, festi haját és szemöldökeit. Lecsüggő hajlott orr. Mely, de lágy hang. Az egész ember igen összetett s végletekből van összetéve.

Jean Berge családi életéről mond el pár részletet, hogy haltak meg nagyszülei. Hangja megrezeg s nagy expansióval

beszél. Jó és mély szív, a délvidéki érzésvilág, azonban mélyebb et plus tendu.

Éjfél után a társaság nagy része elmege, a háziúron és rajtam kívül csak Ostrorog és Gayffier maradnak.

Nagy disputa Ostrorog és Berge között. Az előbbi azt mondja, az embernek titkolni kell érzésvilágát s a legbolondabb az, aki magát közvetlenül adja.

Jean Berge természetesen az ellenkező véleményen van. 1 tői reggel 6-ig óriási filozófiai disputa, amelynek se hossza se vége.

Ostrorog: nihilismus ultra Hartmann.

Gayffier és én evolutionisták — bár nálam ez csak theoria — a benső masina kevésbé encourageant.

Berge éppen ellenkező véleményen velem. In theoriam nil sperandum, tényleg — la prière monte — — monte! — — !

A kandalló tűz kialszik. A benső láng meg nem melegít, az első hideg fénysugár letör. Az ablakon az utcáról felhangzik a Halles felé gravitáló nehéz kocsik zörgése, a mindennapi nehéz munka elkezdődött.

A mindennapi terhes munka elkezdődött — búcsút vettünk.

Hétfő febr. 20.

Persze Do Orsini 1411 kor látogat meg. Mindig akkor, midőn aludnom kellene. Dehát oly jó fiú, olyan Sympathikus, hogy nem tehetek mást, mint álmosan álmosan de nagyon álmosan mosolyogni reá.

V. r. u. *Antocolskinéhoz*, ott ctesse *Philosophoff*, az orosz cárné udvari hölgye, ki különben már párszor meghitt csütörtöki estélyére anélkül, hogy ismertem volna, de akihez soha nem jutottam el.

Középtermetű, elég vastag dáma, négyszegletes fej, de finom vonások. Józan derült világnézet.

Eztán *Chaflin*-ékhez.

A szép Marianne igen phantastikusan van felöltözve. Kevésbé éles mint rendszeren, azt mondja fáradt azért.

Mamája jókedvű mint mindig, pikáns adomákat mesél el félhangon.

Chaplinnel hosszú conversatio. Határozottan több, mint édeskés képei.

Igen raisonnable beszél a festészetről. Azt mondja, nevetéségesnek tartja azokat a festőket, kik eszméket igyekeznek kifejezni. Rafael csak alakokat festett s az alakok formájára fektette a fősúlyt. Egy mai német festő (mint pld. Cornélius) nemcsak fest, hanem szónokol is.

Elmondom, hogy én nekem a festészetben mindig az ember, a festő maga érdekel legjobban.

Ezt nem érti — de hát azért festő ő — s vagyok én regényíró. Különböző szempontból nem láthat egyforma messze az ember.

Este diner ctesse *Diane-nál*.

Sully Prudhomme. Jules Lemaire, Cazalis és neje, *Jean Berge*.

Legelőbb *Sully Prudhomme* érkezik meg *Jean Berge* társaságában.

A kritikákról van szó. *Sully* elmondja, hogy ma kapta az « Événement » éreintement-ját kézhez: új könyvét dolgozza meg. Azt mondván a « Bonheur »-ről, hogy érdekes könyv de nem költői mű, mert a philosophiai elmélkedés nem képezheti a költészet tárgyát.

Sully igen helyesen azt mondja, hogy az anyagot meg illetve elítélni nincs jogában a kritikusnak, csakis a forma eshetik bírálata alá. Csak is azt kell a bírálónak constataálnia, vajjon formailag jól vagy rosszul fejezte ki az író gondolatát.

Én megjegyzem még, hogy tán még egy dologra kell figyelmét kiterjesztenie, vajjon *őszinte-e* a gondolat, amelyet kifejez.

Sully igazat ad nekem. Aztán visszatér az előbb emiített kritikára, amely úgylátszik azt is javalta néki, hogy térjen vissza az érzések birodalmába, s hagyja abba az elvont elmélkedéseket.

Erre persze egy kritikusnak nincs joga, bár — azt hiszem e casusban igaza volt.

Sully írjon akárhány nagy filozófiai költeményt, azért mégis csak mindig a « Prière » « Les yeux » és a « Vase brisé » költője marad.

Jean Berge is nyilatkozik a kritikáról, azt mondja nem törődik akár mit írnak könyvéről, csak — írjanak.

Az igaz, hogy nagy a különbség a magyar és a francia éreintement-ok között, a lényeg lehet hogy ugyanaz, de a forma más ahogy kifejezik, — szeretném tudni, mit szólna egyik-másik subtilis idegű francia író, ha «manière Péterfy» valaki végigdorongolná.

Aztán meg annyiból is könnyebb a dolguk, hogy itt külön vannak választva írók és kritikuskok, az ember nem kap versenytársaitól kritikákat, mint nálunk.

Általános disputa a kritikáról — amelybe még ctesse *Diane* is belevegyül — midőn feltáru az ajtó és belép az actualis kritikuskok legkiválóbbja: *Jules Lemaitre*.⁸⁶

üdvözli a háziasszonyt, aztán kezét ad Sully Prudhomme-nak, ki hirtelen átöleli s összevissza csókolja. Félszemmel ctesse Diane-ra néztem, lévén az mindig furcsa, ha két férfi csókolózik, de legfurcsább, ha ez az «abnormitás» asszony szemei láttára esik meg.

De il faut présenter Ms. *Jules Lemaitre*.

Az első dolog, ami szembe ötlött nála — hogy archivictime-jére *Georges Ohnet-re* hasonlít, de nagyon. Középtermetű; szőke haj (kissé kopaszodik), összenyomott fej (olyan féle mint a púposoknak), szőke ritka szakái és bajusz. Nagyon meggörnyedt termet, vájjon a sok kritika vagy *más hajlított* meg ennyire?

Világoskék szemek, emlékeztetnek Mednyánszky szemeire. Csak — még valamivel fátyolozottabbak — de másképp mint a Medi-éi.

Nála is gyermek szemek előtt titokzatos homályos fátyol, azonban e fátylon kívül még valami et — c'est ça ce qui n'est pas rassurant dans son expression.

S mintha ez a valami szoros összeköttetésben volna kezeinek folytonos ideges dörzsölésével.

Azt hiszem nem tudnék barátja lenni. Sully-t nagyon szereti s mégis ha melegen bensőleg akar rá nézni, van tekintetében valami a hyenából.

Miért?

Ez persze csak az első impressio, fog még sokszor változni, ha sokszor látom. Ami főleg (ebben a casusban) a sorstól *nem* tőlem függ.

Beszélek neki az «európaiakéról nálunk. A rajongásról, ahogy kritikáit olvassák — melegen mosolyog rám és soká tartja kézfogva kezemet.

Homme à l'homme brebis — à certain moment.

Végre megérkezőnek *Cazalisék* is.

Asztalhoz!

Igen artistikusan felterítve. Csupa régiségen s régiséggel eszik az ember. Római tálak, renaissance kanalak, régi cseh üvegek, olasz gyümölcstartók.

Diner archéologique et excellent.

Kitűnő osztrigák és rémítő sok.

Az asztalfőn Sully Prudhomme, jobbján ctesse Diane, balján Jules Lemaitre, — ctesse Diane mellett Cazalis, Cazalis mellett én, mellettem Jean Berge (szembe Sullyvel) és Berge jobbján madame Cazalis—Lemaitre.

Ehhez is egy *ctesse Diane* modern bölcsessége kellett, hogy

úgy ültessen mindnyájunkat, hogy egyik se legyen megsértve e sok sensitiv közül.

Eleinte főleg Lemaitre-el foglalkozik az egész társaság, akinek kitüntetését (légion d'honneur) ünnepelte a ctesse ezzel az ebédvel.

Lemaitre elmondja, hogy a jövő héten jelennek meg színi kritikái. Különben kijelenti, hogy már megunta kritikusi dicsőségét. Színdarabokat ír legújabbán, amelyeket azonban nem tud előadatni; a Français tul van halmozva színdarabbal, Sarah (oldalpillantás reám) kijátszotta, magánál tartva egy pár hónapig egy darabját, lelkesedve beszélve néki róla — s aztán visszaadva, hogy Duquesnel (a Porte St. Martin igazgatója) nem akarja előadni.

Feltűnik, miért mondja mindezt el — hiszen egy író hiúbb, mint egy szép asszony.

Sully érdeklődve hallgatja — látom már a «zsinet», ez fogja úgylátszik majd valamelyik színházba beprotegalni. Ezért ez a furcsán hangzó panasz.

Most kritikáiról beszél, persze chorusban kitör a lelkesedés. S azt hiszem őszinték voltunk mind. Sully és a Ctesse már belettek a Contemporains-ek halhatatlanná vált könyvébe véve» Cazalis és Berge — befognak jutni, az előbbi kivált beakar jutni (en train de forcer la porte) — én pedig olvastam sokszor, sokszor élvezettel olvastam e kritikákat.

Így tehát mondom az elragadtatás tökéletesen őszinte volt.

A grófné megkérdi, hogyan érzi magát Lemaitre áldozataival szemben.

L: « Je l'avoue franchement je n'ai aucun pour eux, puis — j'en ai tant! »

Jean Berge (surnommé: mouvement instantané): Et — visavis de Georges Ohnet?

Lemaitre finoman mosolyog s egy pillanatig hallgat — aztán kezeit dörzsölve mondja, hogy személyesen nem ismeri, csak látásból, a première-eken szokta látni.

Bár most kissé meggy ült vele a baja; és ezentúl nehezen irhát már róla. Íme története:

A cercle mirliton-ba akarta magát felvételni, hol Ohnet választmányi tag.

És — Ohnet — eljátszotta a spártai szerepet. Lehet mondani, hogy ő hozta be őt a Mirliton-ba.

S ez persze örökre betömte a száját.

A Cazalis-ek igen feteirozzák. Erővel rá akarják venni, hogy Angliába menjen velük.

Egy hét Angliában a modern Circével (Madame Cazalis-t nevezem így) elég arra, hogy Jean Lahor (Cazalis álneve) ott ragyogjon a Contemporains-ek negyedik kötetében.

És — jóslom — hogy Jean Berge, a 24 éves Berge hamarabb jut be abba a kötetbe, mint a 40en jóval túllévő Cazalis — feleségestől együtt.

Hangulat: Sully Prudhomme egyforma hangon beszél mind-együnkkel. Jules Lemaitre feltekint, ha Sullyre néz, le — ha mi reánk (Ctesse Diane-t is *e* többes számba véve).

S ez teszi Sully-t egy fejjel nagyobbá, mint Lemaitre-t. Egy bizonyos magasságból nézve majdnem minden ember egyforma magas, az *Isten* színe előtt *mindenki*.

Szeretek néha egyik másik ilyen genre embernek borsot törni az orra alá, Madame Cazalis-sal (ki tán legtöbbit *tud* az egész társaságban) az angol és orosz irodalomról kezdünk beszélni. Sully, ctesse Diane és Berge hozzá szólnak — mert érdeklí őket az, *amiről* nem tudnak: tanulni akarnak.

Lemaitre elhallgat, de úgy mint egy csuka, fél hogy blami-rozza magát, ő a csalhatatlan. Határozottan ez *is* nehéz mesterség.

Nincs elég ereje bevallani, hogy nem ismeri eléggé ez iro-dalmakat.

Szerencséjére *Mary Robinson-ra* tér át a conversatio, erről már tud, miután James Darmestetter, ki szintén a Journal des Débats munkatársa, fordította.

Nagv költőnőnek tartja s azt hiszi — Darmestetter szerelmes belé —

S miután olyan nagy léleknek tartja ez angol költőnőt, nem hiszi lehetetlennek, hogy hozzá megy e szegény kis púpos fiúhoz. Kételemek — de minden oldalról.

Megint Lemaitre-re tér át a conversatio, mindenki bókol neki. Én elmondom, hogy azért látom őt *mint kritikust* magasabban a többinél, mert nem annyira ítél, mint inkább megértet. Ez az ember ezekből és ezekből az elemekből áll, tehát — ilyen. S azt hiszem a kritikus nem is mehet ennél tovább.

Ebéd után sokan érkeznek, a Monton-ok, Boisjoslin, a Vieux-ville-ek, Vacarescu-k és végül Némethy Emi először e salonban.

Elég nagy succès-je van, egészen körülülük, mindenki igen eszesnek és érdekesnek találja.

Mille Vacarescu-val lefoglaljuk Jules Lemaitre-t, csalogatjuk őt (système Cazalis!!!) Romániába pour voir Carmen Sylva — la reine.⁸⁷

Lemaitre igen bámul, hogy miért ír Carmen Sylva — bár

egy pár dolgát igen érdekesnek találja. Azt mondja (s ebben egészen igaza van), hogy egy királynőnek annyi mindenféle más dologgal lehetne kiválnia a közönséges halandók sorából, hogy egy cseppet sem érti, miért adja magát erre a mesterségre és — — — «miért nehezíti meg annyira szerencsétlen halandó kritikuskos dolgát» teszem én hozzá mosolygva.

Sully és Lemaitre 1411 kor el.

Most Elena Vacarescu elmondja *Pierre Loti*⁸⁸ látogatását Sinaiában. Elég furcsa epizódok.

A királynő körülvéve udvari hölgyeitől az egyik teremben ült, amint a komornyik bejelenti a « Pêcheur d'Islande » íróját. Mindenki figyelemmel fordul az ajtó felé, amely feltárul s rajta egy igen kicsiny vézna, a tengerésztsiszt uniformist egy cseppet sem méltóan viselő úri ember lép be. Síri csend. A kis alak idegesen megmozdul, néz jobbra balra, mintha karjait elvesztette volna, úgy inog előre hátra. Végre odaimbolyog a királyné elé s meghajtja magát. A királyné megszólítja — felelni nem tud. Újabb csend.

Végre Elena megkönyörül rajta s jelenti, hogy Ő felsége a király is óhajtaná látni.

A királyné odafordul hozzá s megkérdi oláhul, igaz-e?

«Dehogy — de hát valamit csak kell vele tennünk» feleli a rendkívüli applombu fata.

Pierre Loti makog valamit, s a királyné kéri kövesse őt, s így egyedül elmennek.

En deux kevésbbé ügyetlen s végre kitör lelkéből önmaga s a 7 ik napon már legjobb barátságban van a királynővel, együtt sétálnak a hársfák alatt. Erzsébet átváltozik Carmen Sylvává — — — s versenyt énekel a fülemülékkel.

Loti 8 adik nap egy gyönyörű leányról beszél, kit eddig még nem látott s ma a folyosón előtalált; Elena aki tudja, hogy mi Loti regényeinek története, megrémül, fél hogy Loti majd egy oláh regényt ír s akkor majd «egy udvari hölgy» is fog szerepelni a könyvben — mint «l'éternelle victime de l'amour».

Kérdőre vonja, hogy ki volt, felvonulnak előtte az udvari hölgyek — egyik sem.

Hol látta? Nem tud rá felelni. Mikor? Nem emlékszik. Hogy néz ki? Szép volt. Ez nem mond semmit, barna vagy szőke?

Se barna — se szőke — — s így tovább. Eredménye a questionnaire-nek: Loti álmodott. Egy álommal többet álmodott, egy regénnyel többet fog írni. C'est tout.

De legalább az udvari hölgyek egyike sem lesz compromittálva.

Berge nagyon szereti őt, bár igen furcsa embernek tartja.

Azt állítja ő is, Elena Vacarescu is, hogy festi magát és előszere-tettel öltözik a legeslegcsodálatosabb s lehetetlenebb costume-ökbe. Így most a revue des arts et des lettres-ben arcképe fog jönni (Cazalis egy cikke kíséretében) déguisé en saltimbanque!

Nagy szemei igen fényesek s spetialitása az, hogy azért semmi kifejezésök.

11 kor Némethy Emi-vel (kit ezentúl írói nevén *Jean de Néthy-nek* fogok nevezni) Munkácsyékhoz. Lent a kocsiban már *Ctesse de Thury* várt reánk, ki másnapra meghí *Jenny Maria* hangversenyére.

Munkácsyéknál roppant sokan, 600-an hivatalosak.

Az egész követség, majdnem mind a nagykövetek család-jaikkal.

Baronne de Saint Martin, Kotzebue-né, marquise Hervey de Saint Denis, baronne Stachelberg-Decazes, stb. stb.

Előbb Sarolta az operából énekel, majd cigányzene a kis Patikárius Ferkó bandájával.

Ott Antocolskiné is. Gyönyörűen néz ki, halvány crème selyem ruha, igen bizzare régi gyémánt ékszer.

Roppant sápadt, olyan fehér nyak és karok, mint még alig láttam. Tökéletesen elvan a cigányoktól ragadtatva, odaül eléjük, s nem győzi játékuakat hallgatni.

Midőn mindenki elmegy s csak a magyar colonia marad ott, Munkácsynéval csárdást táncolunk; ki előbb (miután már a böjt elkezdődött) nem akart.

Munkácsy igen meleg, nagyon közvetlenül köszöni meg az én «Ráczy Palis» fotográfiámat, amelyet d. u. küldtem még el neki.

Latinovich tökéletesen becsípve. Még akkor midőn a franciák itt voltak, párszor nagyokat kurjongat.

Majd kiég a szemem. C'est sur les manières, quand je me sens le plus hongrois; c'est comme un attentat contre toute la nation.

Kedd febr. 21 en.

Reggel 10 kor *Aymar de la Baume* ront be hozzám, igen nagy öröömre, mert korán akartam felkelni — na meg azért is, mert a jó Aymart már nagyon régen nem láttam.

V. r. u. *Rupert Bunny-hoz* és *Alastair Gary Elwes-é*. *Jenny Maria* két jegyet küld concert-jére — egyiket a két fiú közül meghívom. Elwes fogadja el.

Tőlük haza. D. u. 3 után *Jean Berge* jő hozzám, teázik. Igen jó kedve van, egyenesen az ágyból jő hozzám.

Vele a Vacarescukhoz, rövid látogatás. Elena megmutatja az albumot, amelyet Carmen Sylva festett neki — illetve verseinek. Altdeutsch nincs a fáta stylusában.

Innen Berge-el *Sainville* atelier-jébe. 56 rue Notre Dame de Lorette — 6-ik emelet. Br. Igen világos színes atelier, igen világos tulvilágos képek. Egy óriási compositio, répát kiásó parasztok, esteli szürkület, semmi napfény, s mégis csupa színes szín, mintha plein soleil lenne.

Este Cary Elwes jó értem, vele a concertbe. Ott: ctesse de Thury, Jean de Néthy, ctesse de Champrépu stb. stb.

Jenny Maria: roppant technika, tudomány — igazi francia játék. Mozart, Scarlati-t bámulatosan adja elő. Chopin és Schumann caoticusakká lesznek felfogása által.

Concert után Alastair Cary Elwes-sel a café de la Paix-be.

Elmondja, hogy mit akar, elmondja terveit a festészetben. Portrait festő akar lenni. Mint minden gondolkozó festőnek, úgy neki is ez a pictura non plus ultrája. A festő nem akkor a legnagyobb, ha gondolatokat fejez ki, hanem ha egy gondolkozó főt jellegzetesen tud visszaadni.

Beszélünk Bunny-ről vele. Roppant admirációval nyilatkozik róla. Kala úgymond olyan nagy az inventio, oly nagy az eszmebőség, hogy inkább odadobja, mint festi a vászonra gondolatait. Tán a nevelés tette őt ilyené, atyja folyton fantastikus történeteket mondott el neki gyermekkorától fogva, tán innert hajlandósága a mystikus irány iránt is.

Lassan lassan felmelegedik s önmagáról kezd beszélni, s mint minden ember, úgy ő is ekkor a legérdekesebb.

Azt mondja félénk, nem tudja a kellő formában kifejezni gondolatait. Jobban szeret hallgatni mint beszélni, jobban festem mint hallgatni — — — :

Lassan igen lassan mondja mindezt el. Hangja húzódik, húzódik lassul halkabb lesz, néha úgy tűnik fel, mint a sziklák mélyéből fel felbukkanó forrás alig hallható csergedezése.

Furcsa világnézet és gondolkozás, furcsa fej, furcsa arc-kifejezés — très artiste mais artiste penseur.

Előrehajolva ült mellettem, fekete haja simán hátra fésülve, széles homloka redőtlen s mégis borongó, fekete szemöldökei alul sötétkék szemei belebámulnak az ürbe — — úgy beszél, mintha onnan szedné ki eszméit.

Mindazonáltal mindaz, amit mond, nem lep meg nagyon, il est dans son style. Csak — kevesebb akaraterő, mint hittem. Occidentális gondolatvilág, orientális reverie — akarathiány s álmodozás.

Miért tűnik fel mégis úgy, ha Bunny-vel vannak, mintha emez vezetné a «baráti ménage-t?»

1 óra felé a Rue de la Paix-n visszafelé, amint a place Vendôme-ot elhagyjuk, nagy lárma, annak a háznak kapuja, amelynek földszintjén Boivin raktárai vannak, hirtelen feltárul, rajta félig öltözött férfiak s nők rohannak ki, átszaladnak az utcán s berohannak a Continentale udvarába.

Tűz van! — összenézünk Cary Elwessel, felébred bennünk a művészi kíváncsiság s anélkül hogy mondanánk egymásnak valamit, bemegyünk a ház kapuján.

A tűz a második emeleten, a lépcső tele füsttel — — rajta egymásután jönnek le az álmaikból felriadt emberek. Egy báli-ruhába öltözött asszony érkezik meg, halálra ijedve látja a tüzet s most ott áll hosszú uszályos virágos ruhájában, gyémántos fedetlen fővel mellettünk s remegve látja a füstfelhőt, amely a ház ablakain kitódul.

Conversatio az « inconnue »-vel. Vivisectio-tanulmány. Qu'est-ce qu'on sent dans ces moments?

Az úrhölgy naivan en ne se doutant de rien répond. 10 percig tartó entrefilet. —

A tűzoltók megérkeznek — sietve ki a ház udvarából, nehogy a fejünkbe kapjunk egy váratlan vízsugárt.

Át az utcán s most a másik oldalról gyönyörködünk a valóban elragadó modern képben. A gőzszivattyú füstölgő párolgó masinája köddel veszi körül a toporzékoló paripákat, a kazán ajtaján kékes lángok törnek ki, a sötétveres parazsat a szél felkapja s a habos lovak lábai alá seperi — — s e süstörgő füttyülő szörnyeteg ködös foltot vet a hideg városi tájkép megszokott banalitásába. Aztán kürtszó, kocsik tompa dübörgése, egy pár szekér tűzoltó érkezik. S a vereses fáklyáktól behintett tompa alapon sötét árnyak rohannak fel alá s lepik el mint hangyák a korhadó tölgy oldalát, a ház falait — — egy pár perc alatt a tűz eloltva. — —

S mi még ott álltunk akkor is, midőn a nagy szekerek kocsik elrobotgtak, az utca kihalt s a csendet már csak egy két járókelő lépte zavarta meg — —

Ott álltunk de hallgattunk, az «érett» hangulat elcsendesített mindakettőnket.

Határozottan művészebb volt ez az « incendie », mint Jenny Maria hangversenye.

Szerda febr 22-én,

V. r. u. A két Karagyorgyevich-nél, csak Alexis-t találok otthon.

Most az Avenue Villiers mellett laknak egy kis hôtél-t.

Alexis fekszik, úgy fogad; mióta Parisba jött, lázas s roszsul van.

Két vagy három esztendeje, hogy nem láttam.

Külsőleg hátrányára, bensőleg (ügylátszik) előnyére változott. Igen sárga vonásai megnyúltak, szakálla megnőtt, háta meggörnyedt — és kevesebbet, illetve alig hazudik — amit azelőtt nem lehetett volna éppen róla elmondani.

Igazi szláv typus, keskeny mandulavágású szemek, finom keskeny száj és orr, hosszú lecsüngő bajusz. Túlságos meleg modor. En somme jó fiú.

Főleg a Terka lakodalmáról beszélünk, Alexis abban ügyetlen, hogy nagyon is lepiszkolja őket, tekintetben véve kivált azt a körülményt, hogy majdnem egész Parisban azt állítják, hogy ő akarta elvenni.

Nagy lelkesedéssel beszél Elena Vacarescuról, kivel sokat táncolt Bucarestben, tán csak nem akarja elvenni? Furcsa ménage volna.

Bogidarhoz nem megyek fel, modèle-ek vannak nála.

Tőle Louise Read-hez, nála J. de Néthy, James Darmestetter és Letournon.

Este 8 kor Antocolskiékhez, egy pár Petőfy-költeményt olvasok fel nekik, kivált «Szülőföldemen» tetszik nekik. Antocolski azt találja, e vers még primitív grand soufflé.

Különben igen panaszkodik, hogy mióta az orosz-francia barátság jött napirendre, igen sokan alkalmatlankodnak atelier-jében.

Majd 12-ig náluk.

Csütörtök febr. 23 an.

V. r. u. 5 ig írok. 5 kor ctesse de Thury. A dormir debout. Csak cte de Thury-t találok otthon.

Este Schärffenberg grófnénál, aztán pedig ctesse Philosphoff-hoz (Colonie russe).

A társaság két salonban oszlik meg. Az egyikben a mamák, a másikban a fiatalság: tout comme chez nous. Egyáltalán emlékeztet az összbenyomás a mi pesti társaságunkra — — Csak kevesebb élegantia és több — tudomány.

Itt az Urusoff-ok, Georgiái hercegné, baronne Frédérikus leányával stb stb.

Mil Philosophoff: majdnem olyan magas leány mint én, igen karcsú igen finom taille, csúnya de kellemes arc.

Princesse Umsoff. Femme oiseáu. Csicsereg, szökdécsel, csupa mosoly. Egy fél óráig walcerezik velem anélkül, hogy abba akarná hagyni. Az alatt folyton beszél és nevet, néha pedig még félhangon hozzádudolja a walcer melódiát, amelyet a tapeur olyan végtelen egyhangúan játszik.

A kis *bre Frédérik*s, petit air hébété. Majdnem bamba kifejezés, belebámul a világba üres kidülledt szemével és mosolyog, csak mosolyog. De ha beszél, elfelejteti szerencsétlen külsejét. Meleg közvetlen — kissé félénk modor. Olyan aminők a fiatal leányok voltak egyszer — rég — abban az időben, amelyre még öreg apáink sem emlékeznek.

A collant, örök mosolyú *Appietscheiff* is megérkezik leányával. A házi asszony igen sokat nevet azon, hogy a Keresztutak⁸⁹ Ivanowna Máriáját meg-Appletscheiff-eztem, (amint ezt Antocolskiéktől hallotta, akiknél van a fordítás).

Ez alatt *Antocolskiné* jő meg, halvány mauve toilette-ben gyönyörű régi ékszerekkel.

A mint Appl.-et meglátja, rám néz, majdnem elnevetjük magunkat. Azt mondja, haza érve megrövidíti egy «a»-val Maria Iwanowna nevét, és így a « nihiliste » Pletscheiff nevet fog kapni.

Sokat táncolok Antocolskinével, úgy walcerez, mint nálunk a legjobb táncosnék.

Úgy két óra felé Bandakoff, egy híres orosz cellista ül a zongorához és walcereket kezd játszani, persze egészen másképp* mint a szegény elárvult tapeur.

Nagy animo.

Egyszerre pedig átsap egy mazurkába s felhangzik a Glinka operájának: «Eltűnket a cárért» gyönyörű hatalmas mazurkája. S szinte átalakította e zene a milieut, a banális cukros mosolyt ez letörölte az ajkáról s mintha a parfümírozott levegőn keresztül sivított volna az orosz puszták szele: Oroszországban, a nagy-Oroszországban éreztem magamat.

A salon egyik sarkából egy hatalmas vállas férfi lépett elő kit eddig alig vettem észre s közepére állva a salonnak intett egy az egyik ajtóközben ülő fiatal asszonynak. Ez (kivált a házi-asszony nógatására) felállott s kezét adott a férfinak.

S a mazurka csak hangzott.

Most egymás mellett átkulcsolt karokkal siklott elő a pár: mint egy szobor csoportozat oly erővel oly gráciával.

A hatalmas óriási fekete szakállú férfi átkulcsolta a karcsú magas királynői termetű fiatal asszony derekát s hullámzó lép-

tekkel előresikamlottak a parquetten, majd elbocsájtotta egyik kezét s csak egykézen tartva táncolt, lehajolva meg megfordulva mellette, erőteljes férfias lépésekkel, amelyek szinte megremegtették a finom filigrán párisi házat: a salon minden bútora rezgett. S a zene csak hangzott, mind erősebben mind erősebben, a cellista kipirult szemei tűztől égtek, a pár hatalmas léptekkel a gyönyörű mozdulatokkal büszkén emelt fővel táncolta körül a salont — — s én meg lekonyitva fejemet éreztem az erőteljes nagy nép hatalmát, ennyi erő, ennyi primitív bájjal szemben nem tehettem egyebet.

Az övök a jövő!

Alighogy a mazurka elhangzott, a táncos (De Kel (de Vei?) orosz tábornok fia) odalépett a zongorához s mély bassus hangon, mely megrezgettette a piciny apartement ablakait, egy gyönyörű, gyönyörű orosz dalt kezdett énekelni. Én visszafojtott lélekzettel hallgattam — benne volt e dalban a magyar zene egész érzése, de azonkívül még az ázsiai törzsek filozófiája, mélysége is. Ez csakúgy mint az orosz pusztá közelebb van a Végtelenhez — —

Ez a fájdalom nem az egyén fájdalma, mint a mi zenénkben, de egy egész faj világfájdalmának keservének kifejezése.

A «Nihil» zenében kifejezve.

Három óra lehetett, hogy szétmentünk.

Péntek febr. 24.

V. r. u. egy percre *Antocolskiéknél*. Aztán vicomtesse de *Bélizal de Gouzillon-hoz*, otthon az egész család, többi között még Louis is, ki szabadságra jött pár hétre. Náluk a Lambrechték.

Henri Lorin-nél, a doctor-tól elbúcsúzni, ki este visszamegy Canadába.

Este *ctesse Diana-nál* unalmas soirée, hideg salonok hideg conversatio, mintha az egész társalgás álmos lett volna.

Vagy tán bennem volt a hiba? Egész nap azon töröm a fejem, hogy milyen örült aki a világba jár, unom az egész Parist szellemkedésével és parfümjeivel együtt — e percben legalább.

Ça passera!

Szombat, febr. 25 én.

V. r. u. rendez-vous *Louise Read-àe* és *Jean de Néthy-vel*, együtt egy graveur-höz, *Paul Lerai-hoz*, ki a Charles Read verseinek második kiadásához Emil Adam által rajzolt illusztrációkat vési e percben,

2 Blv. Montparnasse 5. emelet.

Belépve a dolgozó szobába az első dolog ami szembeötlik, miután magával a vésővel megismerkedtem, két kedvenc képemnek, *Bellini* Dogéjának és *Moroni* szabójának rézmetszete. (Eredetjük a National Gallery-ban.) Gyönyörű két dolog — Lerat metszete szintén.

Aztán a Read illusztrációit néztük meg, egy pár igen poétikus kép. Emil Adam igen mély érzésű festő, híres képe: *Soirée d'automne*. Egy kép: *La fille du pasteur*, van tőle a Luxembourgban is.

Innern a Luxembourgba, megnézzük Puvis de Chavannes⁹⁰ új képét, igen érdekes, dehát azért még mindig: *d'un décadent qui fait le primitif*.

4 kor Bunny-hoz, vele — a fodrászhoz.

Ebéd madame *Jameson-nál*. Nagy hôtél a parc Monceau mellett, igen szép salonok sok bibelot, az *első* parfümözött ebédlő Parisban. Ez feltűnt nekem.

Madame Jameson, type deuxième empire. Ugyan az a genre, mint barátnője és rokona, ctesse de Pourtalès. Szép sötétkék szemek, sima (kivasalt) arcbőr, szabályos vonások, kevés mozgékonyaság a vonásokban, mintha viaszból lenne. Pedig igen sokat beszél, sokat nevet, de egy cseppet sem szellemes. Modorával azt hiszem igen sok emberrel elhitette, hogy femme d'esprit. Igen elegáns nehéz fekete bársony toilette, egypár óriási gyöngy a corset-en és semmi egyéb ékszer.

Elle est née — et elle le sait bien mile de Portai, XVIII Lajos miniszterének leánya. Attól fél, hogy — roturier-nek tartom, mint — férjét. Beszél családjáról, de annyit mintha née Jameson lenne.

Férje: nem jut szóhoz, öreg angol, igen gentlemanlike kinézés, nem látszik meg rajta, hogy olyan rémségesen gazdag.

Robert fiúk. Anyjára ütött inkább. Bár csak külsőleg és modorában, mert különben olyan positiv mint atyja.

Mert madame Jameson nem az. A vicomtesse de Trédern, comtesse Fitz-James és princesse Brancovan híres muzsikális társaságának tagja et elle est la pianiste de la société. Chopin különféle tanítványaitól tanult. Elle se pique de jouer Chopin.

Ebéd alatt főleg Ausztriáról, Magyarországról van szó, igen sokakat ismer a sociétée autro-hongroise-ból, legelőbb is chère amie-ját, Melanie Metternich-et, aztán az Esterházy fiúkat (Ferit és Palit), a Larisch-okat, egy pár Kinsky-t stb. Sokat volt mindezekkel St. Moritzban.

Ebéd után zongorázik, s játéka valóban meglepő, soha nem hittem volna, hogy egy francia asszony ily jól játszhassa Chopint.

Táncolunk is — úgy táncolja a walcert mint minálunk — férje a kandallónál elaludt. Furcsa összeállítás!

½ 11 kor a fiatal festők báljára, Blv du Temple, restaurant Boni valet.

Festők és modèlek-, bal déguisé — peu de costume!!

Nagy táncterem zenekarral, köröskörül helyiségek, egy kis salon hol zongora mellett táncolnak, n kor már jól tele, roppant színes igen szép kép.

Néhány igen originális alak:

Egy *japáni costume*, japáni álarc, japáni mozdulatok. Úgy jár úgy mozog úgy táncol, mint a japániak szoktak. Vacsoráig fenntartja álarcat.

Kate Booth-salvation army (fiatal amerikai festő). Óriási Kate Greenway kalap, fekete derék és szoknya, az egyik karon a salvation army jelvényei. Veres és fehér csikós harisnya, nagy óriási kivágott cipők. A kis piktör tényleg hasonlít az üdv hadseregének hírhedt generálisnéjára, — — s most e talmi Kate Booth folyton beszédekert tart, beszél az üdvről s közbe megfelejtkezve magáról a legnagyobb dühvel can-can-t kezd táncolni.

Une femme gauloise, igen csinos modèle, Pálmay Ilkára hasonlít. Fején arany sál, amelynek két oldaláról eltakarva a füleket dupla copf lóg le. Derekán veres tricotderék, ugyanily keztyük s e szövettől földig érő igen merev ráncokat vető szoknya. Dereán aranyöv.

Egész Benjamin Constant és Jean Paul Laurens genre.

Egy *indiai costume*, indiai festő-herceg viseli. Crème áttetsző szövettől földigérő talár, a nyakon igen színes ékszerek. A vállakról tompa téglaszínű selyem kaftán csügg le. Sáppadt barna fejét kiemelik a füleiből lelógó drága fülbevalók, s a homlokára lecsüggő gyémánt csillag.

Egy *fierette*. Tarka kockás derék és — nadrág. Csúcsba szaladó frizura. Igen fehérre festett szemtelen kifejezésű gav-roche-pofa, felfelé álló orr, hegyes kis áll s szúró piciny szemek.

Nagy passiója felkapaszkodni a férfiak vállaira s onnan énekelni eg3et mást — a szerelemről.

Le général Boulanger. Fekete óriási bicorne kalap, nagy veres tollakkal díszítve, sárga frakk, fekete selyem tricot, mely egész testét fõdi — a paradicsomi egyetlen article de toilette-et egy fehér nyakkendõ helyettesíti tant bien que mal.

Velet maîtresse-e: *une chinoise*. Gyönyörű halvány sárga kivarrt toilette, halvány kék selyemharisnyák. Fehér és igen veresre festett fej, à la mikadó szemek és hajviselet. Igen jól

táncolják együtt a cancan-t. Hogy viselik magukat Tonkingnál — nem tudom.

Adamson mint skót — mais tout à fait écossais avec toutes les qualités et tout les défauts d'un Écossais.

Rupert Bunny mint ange primitif. Fehér áttetsző indiai fátyol szövetből földig érő ing, ugyanebből a szövetből feje búbját tökéletesen elfödő fátyol, amelyet egy nagy bronz auréol fog be. Kezében egy 6 láb hosszúságú primitív trombita.

Il étaít splendide, dominálta az egész társaságot, lévén egy fél fejvel magasabb a többinél.

Alastair Carry Elwes. Egyiptomi török costume.

Igen furcsa két alak lép be e percben, övig munkásoknak Öltözött festők, kék blúz, munkássapka, tarka ing, veres foulard a nyak körül s öv alatt — ballerínáknak, illúzió szoknyák, rózsaszínű tricót balleczipők.

Ezek voltak a frappánsabb costume-ök, ezenkívül persze még végtelen sok pierette, baletttáncosné, keleti costume, renaissance lovagok, japániak, chinaiak stb. stb. Vagy 300 costume s többé kevésbé mind szép, lévén a jelenlevők majd kizárólag csak festők és modèle-ek.

A bál elkezdődött, egy pár tour, s aztán az első quadrille — az első quadrille — az első cancan.

Hogy lehessen ezt leírni? Azt a sürgő forgó mozgó táncoló kurjongató fel s lehullámzó tomboló, tarka barka eszeveszett érzékies fékvesztett phantastikus tömegét. Ezeket az ég felé meredő lábakat, ezeket a kacagó kifestett ajkakát, ezeket a komoly costume-be öltözött egy cseppet sem komoly typosokat, azt a sainte Clotilde-ot, ki egy nagy keresztel nyakán hosszú uszályát felkapva, de *felkapva egészen* egyik lábát égne mereszi s aztán lerúgja vele a vele szembe táncoló primitív angyal fejéről az auréol-t.

Azt az indiai herceget, ki őseinek a díszruhájában, abban a palástban, amelyet akkor öltöttek amazok fel, ha ítétek élők és halottak fölött, egyik lábát kézben fogva nekirugaszkodik s végig hömpölyög a parquetten lerántva egy bohócot lábáról, akivel most összefogódkodva egy tömeggé olvadva elgurulnak a táncosok lábai előtt.

Hogy írjam le Général Boulanger vad táncát, mikor még — fehér nyakkendőjét is elvesztette.

Különben is minden összefolyik, a sok tomboló ember tarka gomollyá olvad össze, csupa szín csupa hang csupa illat, együtt látja az ember az egészet de megkülönböztetni már alig tud

Valamit, a zene mind lármásabb lesz, a primitív angyal befűj trombitá-jába, a spanyol táncosné castagnette-jeit veri, a lutteur a nagy dob mellé áll s nagyokat üt belé dorongjával, a szomszéd kis salon zongorája visit, Kate Booth egy fűzspitot huz ki zsebéből, azzal fűjja «térítő» melódiáját, ott egy skót dudál, a többiek énekelnek, a franciák a Boulanger nótáját « en revenant de la revue »-t, az amerikaiak «Alle-alleluját»-t, az olaszok a funiculá-t s mind táncol s égnek rúgja a lábát — —

Eszembe jutott a cirque d'hiver-ben a singaliak tánca, ebben határozottan több a vadság s az imprévu.

Mit jelentsen ez? Hogy van ez? A raffinement legmagasabb fokán megint csak gyermekké lesz az ember? Alors pour-quoi tout ça?

Aucun but ne vaut aucun effort.

A láz mind nő, csak nem törnek semmit, ez jellemző. Az öntudat ezeknél még a legmagasabb őrzöngés fokán is megmarad; nem úgy mint minálunk.

Vacsora — külön asztal, amelyet az én angoljaim szerveznek: java a festőknek s a legszebbje a modèle-eknek.

Mind fáradtak, mind esznek.

Velem szembe a leálcázott japáni — leveszi masque-ját s felismerem azt az angol festőt, kivel három év előtt Bogidár Karagyorgyevich-nél reggeliztem.

Neve *Graham*. Tökéletes francia, úgy beszél franciául, mint egy párisi és úgy is gondolkozik.

Vacsora után a társaság egy része jól becsípve, egy francia festő csak úgy gurul jobbra balra. Leültetem magam mellé és — tanulmányozom.

Igen furcsa, hogy a nemzeties vonások a legfrappánsabbak akkor, ha az ember részeg.

Egy francia szellemesen kacagva, egy német lomhán nehézkesen, egy angol durván s érzelmesen, egy magyar vadul szenvedélyesen részeg.

Mon petit français était spirituel tout en étant ivre comme un cochon.

Több érdekes jelenet még: két asszony veszekedése.

Az első pár.

En quatre vacsora, két úr két asszony. Az egyik asszony Watteau, a másik ballet-táncosné, egy szoknya egy corset s egy rózsaszínű maillot s ez az egész.

A Watteau pásztorné nevetni akar — — s társnéja székére mustárt dörgöl.

A mustár hatni kezd — elle pousse un petit cri — son maillot abimé — sa renommée flute, maillot tâché — — horreur!

Mindez egy pillanat alatt átfutja agyát, a tömeg pedig nevet — ez elég arra, hogy a kis asszonykából hiéna váljék, elle gifle ses deux voisins — aztán belátja, hogy ezt csakis asszony követhette el, felkap egy kést s a szembe ülő gúnyosan mosolygó kis pásztornőre ront, ez visítva remegve megugrik s így keresztül kasul rohannak a termeken. —

Á walcer pedig csak szól s szerelemről beszél.

Íme: *ennek a szerelemnek* tárgyai — ott fekszenek most egymáson kibontott hajjal, összekarmolt képpel, szakadozó tricóban szennyesen, piszkolódva visítva hörögve s velük szerelmesök, kik szét akarják őket választani s szeretetteljesen nézik — ideáljaikat.

Oh giuventa primavera della vita!

Az egyik asszony most leteperte a másikat, a Watteau pásztorné ott fekszik a földön, arccal földre borulva s a másik most fog-fogért teoriából kiindulva a mustárt hatalmas tenyegeivel fizeti vissza.

Úgy hangzik a «spherák e zenéje» mint mikor a mosónék a szennyest lapátolják — — köröskörül pedig a sok asszony mind vigyorogva kárörvendve — ez is létért való küzdelem.

Végre a diadalmas asszony felkel, még egy szitok, még egy gifle és — szerelmese karján eltávozik, magával vive e kellemes emléket és két unciát a restaurant Bonivalet mustárjából.

A másik, a Venus vaincue most ott hempereg a földön, szégyenében sírva, arcát elrejtve, s — azon gondolkozva hogy lehessen felkelni anélkül, hogy amazok röhögjenek.

Egyet sikít — egyet zuhan fekvőhelyén et elle s'est évanouie — on est toujours évanoui s'il le faut.

Most mind ápolni kezdik, öntözik, kifüzik, a legkülönb-felébb zsinórjait kitágítják — — édesen beszélnek hozzá. Son monsieur la regarde d'un petit air anxieux, fél hogy baj esik — — végre a pásztorné magához tér, azt kérdi hol van, meredten bámul maga elé, aztán — — felismeri szeretőjét, nyakába borul s dühösen hevesen histerikusan, egész testében remegve elkezd sírni.

A férfi csókolja szánja vigasztalja s — felül neki, mint mindig.

Egy fél óra múlva ott ülnek a restauratio egyik sarkában vacsorálva, előttük osztriga, pezsgő és — mustár.

Reggel 7 felé oszlanak.

A quartier latinben lakók együtt mennek haza gyalog. Ezekhez szegődöm én is — —

A hajnal első hideg sugara megvilágítja a reggeli ködöt s a nehézkesen mozgó munkásokat. Egyhangú nehézkes léptekkel mennek mindennapi munkájukra — — s bámulva és rokonszenvvel nézik a mi örült csoportunkat.

Ez is jellemző, a munkásban is megvan a francia gauloiserie s ez teszi rokonszenvéssé nekik a hazatérő débauché-t.

Elöl megy le général Boulanger à cravate blanche, mögötte a kis chinoise, karon fogva egy híres modèle-el, Sarahval, ki balettáncosnőnek van levetközödve, aztán egy csoport bohóc-nak öltözött angol festő, Adamson skót costume-ben, aztán Kate Booth, meg még néhányan.

Kate Booth táncolva siet előre; szoknyáját kifeszíti a reggeli szellő, veres és fehér harisnyájának szürkés foltjait megvilágítja a reggeli első napsugár, de megvilágítja a kifestett kikent halvány arcokat is, a jókedvű mosoly fáradt kifejezést ölt a reggeli világnál, a jókedvet lehüti a hajnali dér — — a csoport mind csendesebb lesz.

Egy öreg asszony, ki a halle-ba siet, közénk vegyül s egy utcagyerek most megszólítja: « et la vieille est une polichonne chez vous! » Az öreg asszony bámul — körülnéz s észrevesz minket. Bámulatában leejti kosarát. Général Boulanger fel-emeli neki — s 10 soust nyom ráncos kezébe. — Aztán a két modèle belé kapaszkodik két oldalt s nagy vale-t kiáltva nekünk elválnak, mi erre, ők arra mentek — arra merre a szívök vitte.

Furcsa, e percben eszembe jutott, hogy ezt a három embert sohasem látom többé. Ezt a finom termetű piciny chinoise-t, ezt a karcsú ballerínát s ezt a bolondos víg Boulanger-t — — színes árnyaikat elnyelte az utca köde. Lassan lassan szétváltunk, egyenkint némán, s végre egyedül maradtam.

Az éjszakából fényes napsugaras reggel lett, s mégis úgy éreztem mintha tűzijáték után komor néma éjszaka vett volna körül. Nem feküdtem le, nem volt érdemes, miután Lorin-nél *kellett* vasárnap reggeliznem.

Vasárnap febr. 26-án.

12 ig olvastam, Jean de Néthy Anastasius Grün fordításai-ból szemeltem ki vagy 10 darabot Jean Berge revue-je számára.

12 kor reggeli Lorinnél. Ott *Pierre Aubry*, *Humbert Aymar de la Baume* és még két úr, kiknek nevét elfelejtettem.

Aubry: l'homme qui fait l'homme d'esprit. Minden szava mot — tiré par les cheveux.

Reggeli után Aymar atelierjében, ki Oroszországban Vogué-val tett utazásáról készült fényképeit produkálja, egy camera obscurával vetítve vissza. Igen érdekes dolog — csak a jó Aubry érnvai, különben nemesak engem hanem Aymart is, mind ezt bevallja, amidőn amazok elmennek: « Vous savez, il est éventuellement commun, tout — comme Lórin » mondja Aymar egész egyszerűen, szavakba foglalva azt, amit én még elgondolni sem mertem eddig Lorin-ről. Ay. azt mondja, hogy Lorint csak az utazásban lehet élvezni, különben fárasztó, nyárspolgár et donne sur les nerfs.

Igen hosszan beszélünk Av;-l a természettudományokról és csillagászatról.

Tőle vele kocsin Bunnyhoz és Elweshez. A sapinben igen furcsa conversatio. Mindaketten elmondjuk, hogy állunk *ma* a vallás dolgában.

Aymar külön csillagász és külön ember — une idée ça! — mint ember képes hinni még, bár vallása a lehető legtágabb.

Furcsa fiú. Az ember nem érdekli, egyáltalán csak egy pár detail — de igen fontos kérdés. Hideg, szeretni azt hiszem nem is tud. De vannak emberek, akikkel szeret lenni, ezek közé sorolt azt hiszem engem is. Pedig (dacára annak, hogy 4 éve ismerjük egymást, azóta levelezünk s Parisban sokat vagyunk együtt), nem ismer. És nem is fog soha.

Bunny és Elwes-nél Victoria, Bunny modèle-je, táncolunk!

Ebéd Schärffenberg grfnénál, Jean de Néthy-vel Aranyt fordítunk. 12-kor haza, s dacára hogy 40 órája hogy nem aludtam, alig tudom «agyonütni» magamat, végre reggel felé megkönnyőrül rajtam Morpheus és tompa buta álomba merülök.

Hétfő febr. 27-én.

Reggeli után Sarah Bernhardhoz.

4 kor Louis de Bélizal de Gouzülonnal baronne De l'Espée-hez. Rémségesen unalmas receptio. Fialat urak, kik oly tisztességtudóan ülnek és hallgatnak székeiken, hogy az ember elálmosodik, ha rájuk néz s olyanféleképpen mosolyognak, mintha bononnal volna tele a szájuk.

Borzasztó lehet egy ilyen eszes originális leánynak, mint Louise de TEspée-nek, ilyenféle egyénekkal élni át egy életet.

Ebéd után *Huysmans-nél*. Dolgozva találok, nagyon örült hogy jöttem, nem tudta adresse-emet, már írni akart Louise Read-nek.

Az ebédlőben telepedünk le. Igen hangulatos két és fél órát töltök vele. Hiába csak mindig az az érdekes, ha egyedül

beszélhet valakivel az ember. Első látásra intimebb dolgokról lehet beszélni, mint olyan individuumokkal, kiket az ember io éve lát egy salonban.

Elmeséli, hogy mennyi baja van az utóbbi időben egy szerencsétlen őrjöngő poétával *Poictevin-nel*, ki erőszakkal betör néha hozzá. Az összes párisi írók feme, egészen lehetetlen dolgokat tesz. Zola nem akarja elfogadni, most *bonne-ját* összevissza csókolja, s így akarja magát beeresztetni hozzá. Huysmans már kétszer megmondta kereken neki, ne jöjjön s ő mégis vissza jó, még pedig — nem egyedül. Folyton *maitresse-ével* jár, Alice-al, ki addig még ő agyonuntatja az embereket, lenn vár a kapu alatt egy padon.

Ez az Alice arról nevezetes (ezt még Coppée mesélte nekem ket esztendeje), hogy egyszer egy veszett kutya megmarta s így most Poictevin a « *moment psychologique* »-ban mindig halálveszedelemben írog. *Ça rehausse le plaisir!!!* Huysmans még intim détailokat beszél e kedves fiatal párról, but the rest *must be silent!*

Elmondom Huysmansnak, hogy azóta olvastam Pierre Lotitól valamit, s hogy egészen az ő véleményén vagyok, ce n'est pas de la littérature. Huysmans hozzáteszi, hogy a *pêcheur cPislande* halásza *sont des pêcheurs d'opéra comique*, és mind a távoli országokat úgy írja le, mint egy admirális *leánya*, ki mindezt nem látta, de atyja elbeszéléseit teszi *candírozva* papírra.

Egészen e véleményen vagyok. Látom most már tisztán Huysmans egyéniségét. Par excellence artista, a legnagyobb művész a francia írók között, ki egy szemernyit sem áldoz a népszerűségnek s annyira tart attól, hogy salon író lesz, mint Bourget vagy Loti, hogy dacára minden talentumának, néha unalmas és durvává válik.

Durvasága is onnan ered, hogy nagyon is művész arra, hogy az «*édeskés*»-tól ne féljen — s így inkább ebben az irányban tuloz.

Így gyakori ízléstelensége finom subtilis ízlésére vezethető vissza.

Magyarországról beszélek, terra incognita neki. Azután amit beszélek, igen érdeklődni kezd a pátria iránt, azt mondja eljönne hozzám, ha attól nem tartana, hogy akkor soha többé ide vissza nem kívánozna.

« Je suis né solitaire » mondja s igaza van. Ez kiérzik szavaiból, ki könyveiből. Aztán a kritikáról beszélünk, ő legkiválóbb kritikusként *Hentiequin-t*⁹¹ tartja, kitől én is a maga idejében oly nagy érdeklődéssel olvastam egy *critique scientifique*

című tanulmányt, amely a néhai « revue contemporaine » hasábjain jelent meg. Lemaitre szerinte « un faux bossu qui ressemble à Ohnet », nagyon megörül, hogy én is azt találtam, midőn először találkoztunk. « Du reste il est fils d'un pion — un homme peu intéressant. »

Ajánlom neki Haraucourt-t, még nem olvasott tőle semmit. Kérdezősködik a magyar modernekről, többi között Gozsdut említtem neki mondva que c'est un Huysmans oriental. Csudálkozik, hogy ismerik nevét nálunk — valóban én is. És én azt hiszem jogosabban, mint ő.

Fogok róla írni, ez jót fog tenni nálunk . . . faire connaître l'art pour l'art —

Tőle *Taine*-hez, kinél nagy estély.

Belépve az első salonba, az első ember, kit megpillantok, néhai barátom Paul Bourget. Úgy teszek mintha nem látnám. Keresztül az első salonon — a másodikban igen meleg conversation mile Taine-el, de azért a nagy üvegfalon keresztül figyelem. Nem vett még észre . . . tudja az Isten, de most megint hogy megláttam, eszembe jutott, hogy egyszer elég jól is voltam vele s majdnem hátat fordítottam mile Geneviève-nek s oda mentem hozzá melegen megszorítani kezét. De aztán — eh — mégsem. S csak beszéltem mile Taine-el tovább.

E percben megpillantott, felugrott a kis Ary Renan oldaláról (kivel beszélt), odasietett hozzám s oly melegen, mint ahogy angol frakkja és magas gallérú és hosszú manchetttáju ingei engedték, megrázta kezem, úgy tett mintha nem tudná, hogy már két hónapja itt vagyok. Úgy tettem én is, mintha nem olvastam volna nevét a Figaro hasábjain sok igen sok corset között.

Il faut être snob avec le snob. Hideg udvarias kerek, « à la viennoise » shake hand.

« Tiens, vous ici » mondám én s hidegen mosolyogtam. Aztán egyenkint beadtam a cseppeket:

« Savez-vous qu'on vous a traduit quelque chose en hongrois? »

« Non — — mais oui — — votre charmant article — — »

(complimentek).

« Et avez-vous reçu le télégramme que je vous ai envoyé sachant la mort de ms. votre père — — je le demande seulement pour savoir si cela n'est arrivé dans la nuit — — »

Újabb zavar, megkapta, de — — nem felelhetett — — igen elvult foglalva — —

« Mais ce n'est pas pour ça que je demande, je sais que vous êtes si occupé — vous ne pouviez m'écrire après mon article — je ne le sais que trop bien — »

Most elhallgattam. Csend.

« Mais à présent il faut que vous repreniez vos bonnes habitudes, il faudra venir chez moi rue Monsieur — — »

« Hélas, je ne pourrai guère, je suis si occupé — mais si occupé ... »

Újabb csend.

« Alors nous nous verrons très prochainement chez Lorin, n'est-ce pas? »

« Nous arrangerons ça et bientôt — — »

Shake hand — — Azt akarja, együtt menjünk hazafelé.

Csak azért sem, « tegnap *te* — máma *én* » — gondolom s hátat fordítva neki, Ary Renannal kezdek beszélni.

Ary Renan — Renan fia. Kicsiny púpos, vagy 27-28 éves ember. A púposok rendes vonásaival, finom gúnyos mosolyával. De jobb szemek, mint a szerencsétlen teremtéseknek szokott lenni.

Festészetről beszélünk. Azt mondja, hogy az angol festészetnek igen nagy a jövője, még egy pár év s tán az első lesz Európában.

Telekiekről is beszél, azt mondja, de Gerando Attilának nem sokára meg kell érkeznie, már igen rég várja.

Maupassant új regényéről, Pierre et Jeanról azt mondja, kivált az frappirozta, hogy Pierre nem fedi fel Jean születésének titkát atyjának.

Ez finom tapintatos és nagy művészi érzékre mutat. Szintén Maupassant legsikerültebb regényének tartja, bár a préface-t ő sem szereti.

Taine bemutat a washingtoni múzeum custosának, ki Wohl-ékat ismeri — úgylátszik sous l'adresse d'un ami suisse de lui. Nevét elfelejtettem, öregebb úr, igen kellemes ember.

A salon igen érdekes ez este: *Albert de Mun* feleségével, *Pomayrol*, *Sully Prudhomme*, *Renan* és felesége, *Cazalis*, *Boissier* stb. stb.⁹²

Az estély után nem megyek *Cazalis*-al és *Bourget*-al haza, amint tervelték — megugróm, s a quartier latin *Café Vachette*-jében töltök még egy órát.

Kedd febr. 28 án.

V. r. u. Vacarescuknál. Elena olvassa a Káprázatok orosz fordítását, igen tetszik neki nyelve. Ott még ctesse Diane, Vacarescuné nővére (Mad.?) és végül baronne Koeneritz érkezik meg. (Beust unokahúga, egy szerencsétlen grotesque idegbeteg aszszony.)

Elenával megbeszéljük a terveket, amelyet Jean Berge revue-jét illetőleg kovácsolunk. Egy intemationalis revue — ez Parisban még tökéletesen hiányzik, nagyon felkapnák, azt hiszem.

Elenának a román irodalomról kell cikket írni, otthon úgyis rossz hazafinak, illetve honleánynak kell hogy mondják, miután mindig franciául ír és Parisban lakik. Evvel kiköszörülne a csorbát.

Elena, Carmen Sylva: Romania, Pitt Hollandia, Wohlék, Jean de Néthy, me ipsum Ausztria-Magyarország, Ostrowy Lengyelország Mary Robinson, Vernon Lee Anglia.

A remény színe zöld.

Diane grófné igen jókedvű, mert a Lecture hozott maxime-okat tőle, mind jobban en vogue lesz kis könyve.

Egy jó csomó maxime-ja már közmondássá vált.

Tőlük a Nizzából visszatért *Jablonowska* hercegnéhez. Tosca színekbe van öltözve, elle est décidément toquée de Sarah, la vieille folle.

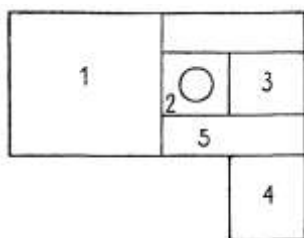
Eleinte szemrehányásokat tesz, hogy még nem voltam nála, pedig már innen onnan 10 napja, hogy Parisban van, aztán nagy...

(A kéziratból itt négy levél hiányzik. Az elbeszélés Sarah Bernhardt-nál tett látogatással folytatódik.)

. . . élességű hangon hozzátette, ha Terka érdekes állapotba jut, tudni fogja mi a teendője a hercegnével szemben, ki egy inggel testén adta férjhez leányát.

Mindezt már fennt mondja el, nem akarva a festők előtt beszélni —

Még az első emeletet «hotel»-jében nem is írtam le.

- 1 = hálósoba
- 2 = lépcsőház
- 3 = cabinet de toilette
- 4 = cabinet de travail
- 5 = folyosó.

Az első emeletre keskeny renaissance falépcsőn jut az ember. A falakon képek török stb. Többi között Sarah egy nagy képe Fedorában és Rachel acélmetszetű képe.

Emellett: hálósobája, a legszebb modern szobák egyike. A falat halvány lilaszín selyem szövet borítja, amelybe arany liliomok vannak szöve. Ugyanebből a szövetből az ágy és az ablakok függönyei.

Egy pár halvány zöldeskék lakk szekrény.

Halvány lila és halvány zöldeskék: couleurs Sarah Bernhardt. Ezért szeretem én a turquoise-okat és páрмаi ibolyákat *együtt*.

Cabinet de travail-jának fala sötétvörös, tölgyfa bútorok, nagy Íróasztal és sok könyv.

Soká beszélünk az essay-ről, amelyet róla fogok írni. Azt mondja, értem — én érzem, hogy nem csak értem, de a jó Isten tudja hogy, de hasonló anyagból való vagyok (persze en mini-ature), mint ő.

Ezalatt Jean de Néthy érkezik, akivel és Sarah-val a boulevard des Capucines-re a salle de Conférences-ba a Dame aux camélias próbájára. Elkéztünk! az óriási terem üres — — én hirtelen leülök a pianinohoz s leverem rajta a « le petit bleu î»-t.

Sarah hangosan felnevet — s aztán dideregve (lévén a teremben csak 18° meleg) elsiet szabónéjához.

Este ebéd Pongrácz Ninánál, a hercegné, ctesse de Béthune, ctesse de Tropicbriand, Tür⁹⁸ és Haas.

Ctesse de Béthune majd meghal, olyan névrargiái vannak — az ebéd alatt. Ebéd után valaki a zongorához ül s walcert kezd játszani, az életerő visszatér a kialvó lámpába, keringeni kezd — s táncol egy óráig folyton.

Furcsa világ — furcsa asszonyok.

Innen n felé) Baronne Kanel de St Martin-hez. Csak azért, mert úgy hittem cigányok lesznek. Du tout — az unalmas Waldteuffel Paris legunalmasabb salonjaiban. Az igen nagy terem halvány rózsaszíne és szürkészöldje, a háziasszony fakó sápadtsága, a házi úr banalitása, Waldteuifel muzsikája, a halk meg megszűnő conversatio, minden de minden a szent unalomról beszél.

A hangulat annyira nyomott, hogy itt ott férjeket látok feleségeikkel beszélgetni. Egy néhány ilyen salon — és Paris a világ legmorálisabb városa lesz,

Bélizalokkal és d'Espée-kkel elég kedélyes sarok, néha-néha nevetünk is, ami igen nagy feltűnést okoz.

12 kor megugrom.

Péntek marc. 2.an.

Mindjárt reggeli után *comtesse de Fitz-James*-hez. A faubourg grand genre-ja s a modern asszony raffinement-jának igen érdekes mixtumja ez a palota.

Igen széles, tompa barna színű bársonnyal tökéletesen fedett lépcsők, fehér s arany falak már a lépcsőházban is. Kifogástalan livré-jü inasok — akárcsak nálunk (mert ez rendesen gyenge Parisban).

Az első salon bibliothékaszerűleg rendezve. Nagy szekrények tele könyvvel, nagy íróasztal, sok szép régi metszet. Második (kis) salonban zongora nyitva, egy pár butor (az első zongora szoba, amelyet eddig Parisban láttam), a harmadik salon halvány sárgás selyembútorok piciny virágokkal (Louis XVI). Amelyek kiemelkednek az összes salonok parquette-jeit fődő barna bársonyon.

A merev Louis XV bútorokon óriási vánkосok — —
íme madame de *Fitz-James*, née *Róza Guttmann* egyénisége.

Très Faubourg St. Germain és pedig a fhg. gomme-ja — s a modern zsidónő raffináltsága, műízlése, subtilitása. Igen rokonszenves nékem. Van egyéniségében valami közös Sarah-val. Igen intelligens, de nem hideg intelligentia, mint ctesse Diane. Színes meleg raffinait *orientális* subtilitás.

Azt hiszem a rokonszeny kölcsönös, mert úgy beszélünk egymással, mintha már hónapok és hónapokig tartó barátság fűzne egymáshoz. Amint bejövök, hirtelen azt mondja, maradjak addig míg csak maradhatok, hogy az egész végigvonuló női hadat (fogadó napja volt) tanulmányozhassuk együtt.

Ügylátszik már rég vár erre az alkalomra.

Persze nekem sem kellett több, kivált miután tudtam, hogy ez éppen a copurchic mondaine-k világa — s egy barátnő mindig a legjobban van informálva. «Az analysis démona megszállt» — mondaná tekintetes Rákosy Jenő úr.

Egymásután érkeznek a mondaine-k. Legelőbb is a szép marquise *Hervey de St. Denis*. Fraise écrasé tónusban tartott haj és arcszín. Leül egy kandalló mellé és igen affektálva, úgy mint rendesen szokta, az egyszerűségről beszél. Nem érti ctesse de Fitz-James-ot, ki Reichembergtől tanulja a francia kiejtést. Azt hiszi a kiejtéssel a manierirtságot is eltanulja, már pedig il n'y a que la simplicité — —

Ezzel kimegy. Az ez időközben érkezett *princesse de Broglie* és házi asszonyunk jót nevetnek ezen a tirade-on.

Most *princesse de Broglie* (ki már ugyancsak terhes) accouche-ment-ről beszél — én a plafond-t nézem. Voilà la vertu qui devient inconvenante!

Ez is elmegy. Most mad. de Fitz-James-szal a bibliotéka salonba, hol megmutatja könyveit.

Igen tetszik, hogy pesti rokonairól (így Wodianerékről) megemlékezik. Egész nyíltan beszél arról, hogy zsidónő volt, s okosan teszi, mert úgyis tudja mindenki. Igen iurcsa t érre megy át a conversatio, beszél egy *barátnőjéről*, kit férje pénzéért vett el s ki még ma is — marjolaine — — úgy mondja ezt, hogy elértem, hogy ő maga az a jó barátnője. Tudvalévő, hogy férjének igen «modern szenvedélyei» vannak.

Megkérdem mit tart a morálról, nézetemen van, hogy morál nincs.

Szegény asszony, látom az utat, amelyet be fog futni — egyedül mindig, szeretve vizsontszerelem nélkül.

Megkérdem, mit tart a Robert e Mailly házasságáról — azt mondja itt az asszony nem akart, mert ez az *asszony* jégből van, sohasem szeretett senkit, csak önmagát — — de tán még önmagát sem, mert hiszen nem akart szeretni.

Szerelemről lévén szó, — madame de Pourtalès-ra jutottunk. Madame de *Fitz-James* a legtökéletesebb admirációval viseltetik iránta. A híres Melanie-t a legkiválóbb asszonyok egyikének tartja, ki ha férfi lett volna, ma kiváló helyet foglalna el a történelemben.

És valóban, ha az ember meggondolja, hogy ez az asszony 20 éven keresztül folyton mást szeretett, mint a férjét, azért mégis nemcsak hogy megmaradt a társaságban, hanem még egyike volt királynőinek, és a faubourg legerényesebb hölgyeivel mindig fenn tudta relációit tartani, s amellet férje még ma is imádja s azt hiszi, imádva van — ez az asszony valóban oly diplomata erények felett rendelkezik, hogy megérdemli még cesse de Fitz-James bámulatát is.

A kedves szegény grfnétól egy percre Madame Marshal-hoz qui m'embêtait.

Este Cary Elwes-sel és Rupert Bunny-vel cigányokat meggyünk hallgatni a Café de l'Orient-ba, hová Aymar de la Baume jó értünk; ezzel a fhg. St. Honoré-i atelier-be, hol a jó Ay. megint fotográfiáit produkálja.

Szombat, márc. 3-án.

Reggel igen rosszul, rémséges névrargia — és Do Orsini ismét eltalálta a napot.

Nálam 11 ig.

6 csésze kávé — 12 kor Sarahhoz, ki várt. Kényszeríteni akar, hogy reggelizzek — midőn alig álltam a lábamon.

Reggelin még Haraucourt — alig hogy az első ételt körülhordták, megérkezik Sarah kiadója darabjának kefelenyomatával.

Sarah persze nem bír várni s ahelyett hogy enne, elle corrige les épreuves.

Mi etetjük Haraucourt-tal — — én csak fekete kávé izom és Sarah parancsára egy fél puddingot eszem meg.

Ezalatt Dreyfuss érkezik és még igen sokan, ami anathema pour ma Sarah.

Mindenkit az atelierbe küldet, hol már úgy összegyűlt a publikum, mint az omnibus váróházaiban — — és Sarah csak nem »jelentkezik«.

Végül elvégzi reggelijét, illetve a kefelenyomat kijavítását, kezét szörít az éppen megérkezett Jean de Néthy-vel és felsiet szobáiba öltözni.

Amazok csak várnak — —

Sarah felöltözik, felül velem és J. de Néthy-vel és Haraucourt-tal kocsijába, így elrobogunk Georges Clairin-hez — — amazokat most madame Guérard mulattatja.

Elmondom Sarahnak, hogy ctesse de Fitz-James bemutat Reichemberg-nek, Sarah igen kikel a kis Souris ellen, qu'elle est une vraie femme bourgeoise, qu'elle n'est pas intéressante du tout, etc. etc.

Hallottam ennek homlokegyenest ellenkezőjét is tőle, az igaz hogy vagy egy hónapja!

Georges Clairin — Jojotte az atelier ajtajánál várt.

Igen magas atelier, mely egy harmadrészben el van egy közfal által választva.

A nagy ateüerben legújabb műve, amely *Mounet Sully-t* Hamletben ábrázolja — igen érdekes kép, amely kivált mint Mounet portrajtja s nem mint Hamlet képe jellemző.

Kissé theatrális mozdulat, igen jellemző M. S. re, de nem Hamlet mozdulata.

Sarah-nak (a színésznőnek) nagyon tetszik, elle tombe en extase devant le tableau és fogja magát, fest rajta egy részletet. Azt mondja, Clairin minden képén festett valamit.

Clairin nevetve hozzám fordul és így szól (tudván ezekről a jegyzetéről): Vous mettez dans vos notes, n'est-ce pas que vous avez vu faire le Hamlet de Clairin par — Sarah Bernhardt.

Ezután híres táncosnő képét tekintem meg. Az a jó Jojotte chef d'oeuvre-je eddig.

Bámulatosan van visszaadva a hús és a tricot közötti különbség.

Aztán arckifejezése! La reine de la Débauche débauchée à merveille.

Sarah most az épp elkészült történeti képe előtt áll meg s jól meg kritizálja, nem tetszik neki, de nekem sem ám.

Clairin néhány tanácsát (így a főalak, az infánsnő meg-rövidítését) elfogadja.

Innen vissza, kocsin Sarah-hoz teázni, mindaketten éhesek vagyunk, miután ő neki nem volt ideje reggelizni, én meg csak kávéztam egész nap. Hazaérve — s belépve az atelier-be ott találjuk madame Guérard-t és a két festőt, a lengyelt meg az angolt.

S.; Tiens, vous ici encore — —

A festők: « Mais le temps nous passait si vite, nous étions dans une si bonne société! »

Madame Guérard: « Pas moi — par exemple ».

S dühösen kimegy.

Elle est toujours charmante, la vieille witch!

Sarahval teázunk s a két festő fest.

5 óra felé *Dumény*⁹⁴ (ki Toszában a férfi szerepét játssza) megérkezik, miután a Dame aux Camélias-ból két felvonást akar Sarah-val próbálni.

Dumény. Szőke ember. S ez a «szőke» épitheton egész lényét jellemzi. Jó derült férfias, az izmosból az elhújasodottságba átmenő vagy 30 éves férfi. Tiszta kék szemek, jól gondozott bajusz. Tud zongorázni és — zongorázik.

A festők elküldetnek, Sarah most azt akarja, hogy én súgjak nekik. Megpróbálom — mulattat, aztán meg úgyis tanulmányozni akarom szerepeiben.

Az első és második felvonás Marguerite és Armand-os jelenetei.

Én arra a székre kapaszkodom, hol rendszeren a modèle-ek szoktak ülni sa — komédia elkezdődik.

Sarah bámulatos, néha egészen elhalaványodik annak hatása alatt, amit mond, néha reszket, nem egyszer szemei üveges kifejezést öltenek, minden szavát arcizmainak subtilis játéka kíséri. Közbe közbe pedig — felnevet ha rosszul súgok. Egyszer annyira felizgat, hogy ahelyett hogy súgnék, Armand partieját kiáltom!

« Voilà un souffleur, il serait capable de sauter du trône sur la scène dans les moments émouvants. » Közbe tanácsokat ad Dumény-nek, ki némán piétással hallgatja s nem mond soha ellent s igyekszik követni Sarah tanácsait.

Majd a jó Isten tudja mi üt a divába — fogja magát, ki-

bontja sűrű haját és csúcsba feltűzi fején, úgyhogy úgy néz ki, mint önmagának caricaturaja — s elkezdi hangosan idegesen nevetni.

Eközben ctesse de Béthune-től jó pár sor, ki mindenre ami szent kéri őt, hogy az esti vacsorára eljöjjön.

Sarah felel — elfogadja.

Megesküdtetem, hogy eljön, mert ha nem jött volna, 11 kor elsieboltam volna — a különben érdekesnek ígérkező soirée-ról.

½ 7 kor megyek haza.

9 kor Alastair Cary Elwes és Rupert Bunny jönnek értem, kiket ctesse de Béthune-nél bemutatok.

10 kor megérkezünk.

Igen meleg hangulat csupa, meleg színű ellenzőkkel borított lámpák. Kevés asszony, a szerencsétlen ctesse de Tropicriand szürke nehéz selyem ruhában rengeteg sok ékszerrel, ctesse de Béthune sötét veres peluche toilette-ben, Jablonsowska feketében, mélyen kivágott derékkal, sok gyöngy és gyémánt.

A salon egyik sarkában egy úr persa costume-ben, mellette egy Louis XV marquise meg egy renaissance korabeli chevalier,, ezek valami costumebálba készültek.

Itt még duc de Perdifumo, marquis de Nauroy és még vagy io úr.

Epizódok Sarah érkezéig: megtanítom ctesse de Béthune-et a régi bécsi walcerre, egy formális baletet táncolunk a bámuló publikum előtt. Egy dáma érkezik (madame de Bon val), kî nincs meghíva, ennek eltávolítása.

Ahogy ezzel szemben viselte magát ctesse de Béthune, látszott rajta, hogy a nagy Sully családjából való.

Szegény asszony, különben azt hiszem nagyobb fokú hysteriában szenved.

Története ez: prince d'Auvergne felesége volt s így is a faubourg legkiválóbb családjaihoz tartozott — egyszerre csak a jó Isten tudja mi szállja meg, ott hagyja férjét és gyermekeit s elmegy egy quiconque úrral lakni. Képzeltetni az öreg Béthune kétségbeesését, kinek ő egyetlen gyermeke. Tanácskozásra hívja leányát, 100.000 frank évjáradékot köt ki neki, ha szakít ezzel és egyedül lakik ezentúl.

Ezt megteszi — azonban az egy habitué helyét igen sok ambuláns foglalja el. Sarah azt állítja, minden héten más a szeretője.

Mindenesetre érdekes tanulmány.

Azt hiszem milieu-je sodorta ennyire, a virágok, a zene, a borok, az osztrigák, az illatok, a — Jablonsowskák erősebbek

mint idegei. S azt hiszem *e fércben* őszintén szeret, ami egy modern parisiennetől valóban — igen sok.

Nos tehát ctesse de Béthune táncol, pedig rosszul van, mint a múltkor. Alig áll a lábain . . . idegei azonban viszik viszik, kering lázasan lihegve, forró karjai szinte keresztül égetik az ember testén á ruhát. Hogy fog végzödni? ki tudja? A kis salonból most halk alig hallható guitarre pengetés hallatszik — — olasz énekesek érkeztek, une sérénade donnée par le duc de Perdifumo. (Perdrix fumée, mint ahogy Párisban nevezik.) Most az olasz gitárpengetők tarka costumejeikben a salon közepén énekelnek közbe közbe táncolva, nagyokat kurjongatva — — —

Újra táncolni kezdünk. Végre 1 óra felé Sarah-tól egy levél érkezik, amint a zöldeskék szegélyű levélkét megláttam, végtelen méreg fogott el: tehát nem jó. De mi történt, micsoda örült szeszély szállta már megint meg?

Ctesse de Béthune idegesen tépi fel a levelet — nem érti tartalmát, kirohan az előterembe — ott áll Sarah öltöztetőnéje, ki azt mondja, úrnője lenn vár a kocsiban, nem jöhet fel, mert báli ruháját nem hozták el kellő időre.

Nekem sem kell több — alighogy ezt kimondja, azt hiszem egy ugrással lent vagyok, feltépem a kocsi ajtaját. Disputa, Sarah nem akar, nincs rajta egyéb, mint egy selyem ing, nem lehet, non non et non.

Nem ismert. Már ha 1½ órája idegesen várom és nem csak én, hanem a többiek is, ha idáig eljött, fel kell jönnie. A szó szoros értelmében kihúdom a kocsiból, nem akar — de enged. Egyik karomon egy batyu tele üveggel, azután egy prémes bunda, egy takaró, egy pár foulard, a másikon Sarah « qui ne veut pas s> — így jutunk a kapualjáig, ott már ctesse de Béthune vár, megragadja Sarah másik kezét. Felvonszoljuk — felérve kitarja bundáját, csak egy selyem ráncokba szedett arany paszománt szegélyű talár van rajta — ebben a costume-ben csak nem mehet fel a soiréera.

Ctesse de Béthune ad ruhát — — eltűnnek. Az egész társaság izgalomban, mindenki az ajtóhoz tolult, mindegyik elébb akarja a másikinál látni az «Istennöt». Általános alarm.

Végre egy perc múlva megjelenik Sarah egy éppen olyan costume-ben mint ctesse de Béthune. Ami azt mutatja, hogy házi asszonyunk egy cseppet sem hiu.

Bemutatók — Sarah kiszid, de mosolyogva: « décidément il a un grain de folie de m'emmener comme ça de force — — < mais il m'a presque tué! »

o Dire que vous ne vous tuez pas vous-même dans les courants d'air — — rester 5 minutes sous les portes cochères, n'est-ce pas insensé ça? »

A table!

Mad. de Béthune Sarah mellé ültet, Sarah másik oldalán princesse Jablonowska, amellet Perdifume, Sarahval szemben ctesse de Tropbriand, én székelem másik felét (de nem a Sarah oldalán), miután oly szoroson voltunk, Alastair Cary Elwesnek ajánlom fel. Sarahnak bemutatom: « Tiens, c'est Shakespeare » s valóban egészen Shakespeare-re hasonlít, amit eddig nem vettem észre. Az egész asztal constatálja a hasonlatosságot. Tüstént megkereszteljük, Sarah a marraine, én a parrain — a nyakába öntve egy félpohár pezsgőt: neve ezentúl Shakespeare s ha gyengédek akarunk lenni vele: William or Willy, as you like it.

Alig hogy enni kezdünk, az olasz muzsikusok elkezdik guitarrejuk pengetését. Sarah mosolyog s el van ragadtatva (halkan azt súgva: sont-ils embêtant les italiens, j'abhorre cette espèce).

Pár limonade ízű dal — — közbe így kiáltanak fel: viva l'immortale Sarah Bernhard.

A diva halkan: « Mais voyons, je ne suis pas encore morte — — il faut être enterré pour être immortel! Non? »

— — Hívatlan vendégek érkeznek, *ms. de Sardou*, madame és mile de Sardou (surnommés les phyloxeras des salons).

Spetialitásuk: sehol sincsenek meghíva és — mindenütt ott vannak ahol — — nincs házi úr.

Mit tehet egy védtelen asszony velük szemben?

Így tehát neszét vévén ennek az estélynek, ellábtak ide is!

Ms. de Sardou, egy öreg mosolygó rózsaszínű teintű öreg úr, ki eszik és szellemeskedik.

Madame Sardou: kócos rosszul megfésült haj, gömbölyű édeskésen mosolygó szemek, édes száj, sok ránc, igen hosszú s nem egészen tiszta nyak, mély kivágás, a nyakon nagy kereszt fityeg — — elle était du faubourg — jadis.

Mlle de Sardou mamájára hasonlít, csak fiatalabb (35 éves) és relative — csúnyább. — C'est tout.

Ctesse de Béthune kétségbe van esve, odarohan Sarahhoz és rémítően excusálja magát, akit pedig rettenetesen mulattat e szent háromszög, csakúgy mint a házi asszony zavara.

Odaint fél szemével nékem. Aztán halk bágyadt hangon megkérdi a zenészeket, vajjon tudnak-e couplet-eket — — francia couplet-eket. Valami furcsa mulatságos dolgot.

Tudnak, hogyne tudnának.

Most a két *signore macaroni* odaáll a *jeune fille* (*mile de Sardou*) háta mögé s elfúj egy olyan saftig *couplet*-t qui ferait rougir des *singes*. Sarah majd meghal nevéttében.

Alighogy az utolsó strófa elhangzik, egy eddig egy cseppet fel nem tűnt egyéniség kel fel szemben velünk székéről s alkalmi verset mond remegve egész testében Sarahra; ki királynői mosollyal hallgatja — — s végül tapsol neki. C'était de *Jonquières*.

Határozottan egy színésznő életében éri el halhatatlanságának legmagasabb fokát — az ember valóban azt hinné örökre halhatatlan marad. Mit tudunk ma Rachel-ről?

Most. *Sardou* is mond egy toastot qui jette froid: Sarahra üríti szintén poharát, ki már *oly rég a tragédia királynője*.

Sarah mosolyog — — csak összehúzott szeméinek mélyéből pattan ki egy olyan szikra, amely megölhetne valakit — — ha annyi erő volna benne, mint kifejezés.

Toastok Sarahra, *madame de Béthune-re*, koccintunk a «gyermekekre», *Terkára és Maurice-ra*.

Vacsora után vissza a salonokba, tánc muzsika ének.

Felkéri *mile de Sardout* is, hogy szavaljon valamit: ott áll most egy szék mögött égre emelt szemmel, zengő hanggal s elmond valamit egy «*écriture*»-ről, melyet *oly rég, oly igen nagyon rég* nem látott — —

Sarah dicséri — — bólint fejével — — s hajamat jól meghúzza (lábai előtt ülök à la *turque* a földön), hogy majdnem elkiáltom magamat — nevettemben.

Négyig együtt ez a tulrigoló társaság.

Une *soirée* vraiment tout à fait *drolatique*, comme une *rêve* (côté Sarah) et comme un *cauchemar* (*toupiés* autres).

Ha az ember meggondolja, hogy Sarah is, *mile de Sardou* is asszony!

Vasárnap márc. 4 én.

V. r. u. *Vieux-ville*, *Aimée Mottin*, *Cary Elwes* es *R. Bunn* jönnek hozzám.

Aimée Mottin fhg. *St. Germain*, kis tetűszerti alak. Ritka pelyhes igen világos haj, világos zöldeskék kis bamba kifejezésű szemek. Felvont bámuló szemöldökök. író szeretne lenni, de nem mer saját neve alatt irai, fél, hogy kiközösítik *bretagnei* rokonai.

Vieuxville bavard, kezdem unni, irtóztató sokat fecseg, nem társalog, hanem monológokat mond.

Négy óra felé a két angol festővel *Jablonowskához*. Ki családi szennyesét tálalja fel nekünk, a két angol nagy, igen nagy bámulatára (másodszor látták életökben).

Elmondja, hogy Maurice-al még sehogy sem megy a dolog, most irt neki egy levelet (felolvassa a brouillon-ját, egy goromba sértő levél), amely bizannyal hatni fog. Én attól félek, hogy a levél itt jó Maurice kezéhez, aki pedig éppen olyan szenvedélyes, mint homme du premier mouvement.

Szép kis jelenetre van kilátásunk.

Ebéd Schärffenberg grfnénál, e. u. Vieuxville jó látogatóba, ki rémségesen kezd Emynek udvarolni. — — de úgy amint ezt csakis egy partie vadász teheti. Észreveszem, hogy «érdeklődésének tárgya» észreveszi és sértve érzi magát. Vieuxville-nek nincs elég tapintata ezt meglátni, folytatja manœuvre-jét.

Vieuxville me donne sur les nerfs.

Hétfő, márc. 5 én.

Antocolskinénál. Elmondja, hogy férjét bevették az institutbe. Attól fél, nem maradhatnak Franciaországban s annyira lemegy a rubel értéke, hogy nem jönnek ki a pénzzel.

Innen *ctesse Diane-hez*, ott a Vieuxville-ek, Jean de Néthy, egy kis *prince de Rohan*.

íme celui qui est Rohan: Óriási test, gömbölyű szöglet nélküli szögletesség. Ez óriási testen aránylag kicsiny gombostűfejszerű koponya. Borjúszemek, amelyen keresztül belát az ember a lelkébe, egy bété lelkébe. Mert Rohan 8—50 év között van. Úgy beszél mamá-járól, mint egy kis gyermek, kinek megengedik már egyedül járni az iskolába s aki erre igen büszke.

Ostoba mint egy lud, de hát — Rohan. És így még *ctesse Diane* is megtűri házi istenei között ezt a pojácát!

Este *Lambert de St. Croix-k* nagy fogadtatására.

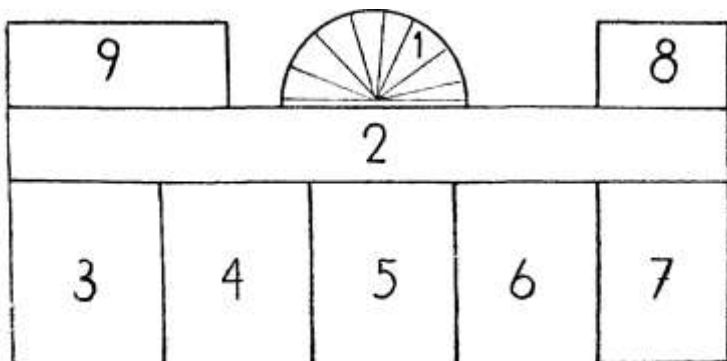
A Lambert-ek ipari vállalatok által óriási vagyont g'űjtöttek s amint ez megvolt, belopták magukat az orléansok intimitásába, polgáriasán hangzó nevékhöz oda csatolják a de St.-Croix particule-t s ma annyira jutottak *ezen* a lépcsőn, hogy Comte de Paris megbízta őket helyette fogadni az «udvart és a várost».

Egészen grand genre. Fényesebb mint a duc de Chartres hajdani fogadásai.

Harisnyás púderezett inasok a lépcsőház alján beírják az ember nevét egy nagy könyvbe, amely úgylátszik a Roy-nak lesz elküldve.

Gyönyörű Louis XV hétel.

Igen széles kőkorlátú lépcső, öt óriási salon az első emeleten enfilade-ban, ezzel parallel egy igen széles couloir.

- 1 — lépcsőház
 2 = nagy folyosó
 3, 4, 5, 6, 7, 8 = salonok
 9 = ebédlő

A salonok mind rococo ízlésben, gyönyörű selyem szövetek, porcellánok, elragadó Louis XV csillárok; mindenütt a hercegek fényképei dedicációkkal.

A no. 5 salon ajtaján a háziak, derült életvidoran öreg pár és fiók meg lányuk, ctesse de Rochefort.

Nagy társaság (vagy 700 an).

Ismerősök a Belizálok, cte de Teile, duc de Perdimmo, Tristan Lambert, Edouard Hervé és Sarah Bernhardt utánczó felesége stb. stb.

Duc de Chartres az egyik salonban fogadja a complimenteket.

En somme unalmas receptio s még hozzá lemenve nem kaptam meg botomat (amelyet Beniczky Lenkétől kaptam tavaly leánya esküvőjének emlékére).

Kedd, márc. 6 án.

Sarah Bernhardt nál. Ott Haraucourt, Lachenal (keramikus).⁹⁵

Sarah olyan mint egy gyermek, bolondozik nevet, két masinára járó gyermekjátékkal futtatást rendez.

Villásreggeli után az Odeonba megy, darabjának főpróbájára. Én Haraucourttal kocsin haza.

Fáradt s álmos vagyok, irok 7-ig.

7 kor Jablonskánál ebéd.

Convives: Ctesse de Trepbriand és Béthune, Pongrácz Nina, ct. de Crafford, Alastair Cary Elwes, Rupert Bunny, madame de Cadelburg et fils.

A hercegnő engemet ültet a házi úr helyére s így szomszéd-ném: Madame de Tropbriand és Pongrácz Nina.

Madame de Tr. kifejti az ebéd kezdetén, hogy azért hogy mindennap en ville ebédel egyáltalán nem spórol meg semmit, kénytelen lévén hetenként barátait így meghívni, s ez az egy ebéd többé jó, mint ha egy hétig pot au feu enne.

Aztán elmondja, mennyibe «jött» báliruhája — — Un être rasant que cette femme.

Ebéd után tánc muzsika ének.

Szerda márc. 7 én.

Sarahnál, Sarah allanguie, alig beszél, végigfekszik tigris és párdúc bőrein, mereven maga elé néz, néha néha mond csak egy egy szót félhangon.

Indiai veres selyem costume, lumière rougeâtre, mystikus parfum qui embaume.

Zongorázok, s ma először vettem észre nála, hogy a magyar nóta megkapja, kezdi úgylátszik érteni.

Clovis Hughes látogatása zavarja fel merengéséből. Clovis Hughes egy híres sociáldemokrata költő, kinek fő nevezetessége a felesége. Madame Clovis Hughes pár év előtt egy embert, ki rágalmazta, agyonlőtt; s az esküdtszék felmentette.

Cl. Hughes kicsiny tömzsi ember, széles fej, benyomott orr és felvetett ajkú száj, egész lényén az artizanság kinyomata.

Igen sötétbarna teintjén himlő helyek, hosszú cafatos haj, kócos rendetlen szakái és bajusz.

Úgylátszik azt akarja, hogy Sarah szavaljon tőle valamit. Sarah persze megígér neki mindent, csakhogy lerázza nyakáról.

4 kor az Odeonba megy s az én két angol piktorom, kiket be akartam nála vezetni, nem jöttek — — alighogy becsukom kocsijának ajtaját, midőn meglátom távolból közeledő silhouette-jeiket.

Elkéstek. Deponálom Bunny skicceit s velők kocsin atelier-jökbe. Bunny 6 kor át megy pár napra Angliába és Shakespeare-t (Cary Elwest) rám hagyja örökül.

Pic-nic a Café de l'Orientban. Odaindulunk Élwessel.

Igen hangulatos tavaszi este. Két hónap óta először esik meg rajtam, hogy ilaneirozhatok. Lassan némán megyünk, meg-megállva a quai-ken, elbámulva egy csoport előtt, hangosan felkiáltva elragadtatásunkban egyik másik elragadó tájkép részlet előtt.

Keresztül megyünk a palais royal-on — — végre 7 felé megérkezünk a café orientale-ba. A cigányok nagy euréká-val

fogadnak, most arra kell figyelnem, hogy Némethy Emy és Vieuxville ne jussanak egymás mellé, mert ezt N. E. kikötötte. Megmondom Shakespeare-nak, hogy üljön mellé. Igen ám, de ctesse Diane másképp határozott — — házassági terveit ki akarván vinni, egymás mellé tuszkolja őket. Én az asztalfőn ülök, egy oldalamon ctesse Diane, a másikon prince de Rohan, ct. D. mellett mile de Vieuxville, aztán N. E. s Vieuxville père, szemben velők Rohan mellett pedig Alastair Cary Elwes.

A zenét ctesse Diane és Elwes értette csak. A grfné extázisba jött, kezeibe temette fejét s elgondolt arra az időre, midőn ugyanezen nótákat Pesten hallgatta — 10 esztendeje.

10 esztendő hamar lejár — —

«Cserebogár sárga cserebogár!»

Elwes-en hamleti egyénisége vesz erőt, hallgat, mereven maga elé néz; és kesereg — pedig még ezek a nóták nem is emlékei. Rohan fait des observations plus que bête-bêtes!

Némethy Emy es Vieuxville pedig harcolnak. Vieuxville támad, de a győztes azért Jean de Néthy marad.

Némethy Emy úgy viseli magát, kinek már az ilyen esetekben gyakorlata van.

Elle donne l'excentrique, elle le froisse. Csupa furcsa ételt eszik, mindent rossznak talál, minden untatja.

Egyszer csak meg odafordul hozzám s azt kérdi, mi mot à mot «dummer Kerl» franciául. Mert így nevezte Vieuxville-t.

S Vieuxville igen ügyetlenül viseli magát, nem kellene az attaque-ot folytatnia — — ő meg épp az ellenkezőjét teszi, még többet beszél, még inkább szellemeskedik — — Ami Cary Elwes-t kétségbeejti, mert nem hallhatja a zenét.

11 felé az hôtél de Capucines-be megyünk Schärffenberg grfnéhez teára.

A primitív festőkről disputa, most Shakespeare lesz beszédes, sok érdekes dolgot mond. Vieuxville pedig itt is «voulant placer son mot » elmond olyan dolgokat, amit az embernek már nem is kell mondani, mert magától értődik: így hogy nincs a primitív festészetnek perspectivája stb. stb.

Igen furcsa intermezzo: ctesse Diane kifejti, hogy a festészetben fődolognak a kivitelt tartja. Elwes összecsapja kezét s így kiált fel: mais Madame, comment pouvez-vous dire une chose pareille! — —

Tableau — — Ctesse Diane-nak tán még ily mereven senki sem mert ellentmondani.

A grfné haragszik, annál is inkább mert érzi, hogy kissé sokat mondott.

Nyomott hangulat különben, Vieuxville és Némethy Emy közötti furcsa viszony lehangol mindnyájunkat.
 ½ 1 kor haza.

Csütörtök márc. 8 án.

Reggel 10 kor a boulevardra, v. r. u. tüstént ctesse Diane-hoz, kivel kedves házassági terveiről van szó. Igen sajnálja, hogy nem sikerült, én vigasztalom kifejtve, hogy egy barát-nak az ilyen ügyekben úgys mindig csak hálátlan szerepe lehet.

½ 4 kor *Emil Adam-hoz*,⁹⁶ a híres és oly rokonszenves festő-höz. Aille Read-nek kéne bemutatni, de ő csak 4 órára mondta hogy jő, az eső meg esik, semmi kedvem lenn várni a kapu-alatt — — felmegyek.

Igen szívesen fogad. Kicsiny középtermetű alak; vézna ember. Hosszú megnyúlt vonások, de azért igen tipikus *francia* vonások. Finom keskeny orr, nagy eszes szemek, szürkés haj és szakái. Tán 40 éves lehet.

Atelier-je a rue de Courcelles egyik házának negyedik emeletén van. Nem nagy atelier, de rokonszenves. Mindenütt vázlatok. Az egyik oldalt egészen dominálja új képe. A montmorence-i erdő egy részlete ősszel, hervadó levelek, az előtérben két rőzsét szedő alak. A legegyszerűbb legkeresetlenebb dolog a világon s mégis úgy megkap, hogy szólni sem tudok — — csak nézem nézem a tájképet elnémitva a hangulattól: « Mais c'est très triste, Monsieur » — szólalok meg végre.

« J'étais très triste quand je Tai vu — — »

Művészettheoriákról kezdünk beszélni, nagyon egyetértünk ebben. Ő is mint én három faját a festészetnek ismeri csak el, a portrait-t, a tájképet és phantáziát. Mert a két elsőt *látta* a művész, a harmadikat pedig látta szintén — hallucinációiban.

Elmondom, hogy nekem a képben mindig a legérdekesebb maga a művész.

Megmutatja többi opusainak vázlatait és reproduction. A híres « *terasse* »-t, amely egyike a legmélyebb érzésű képeknek, a « *Fille du pasteur* »-t (amely a Luxembourgban van) s aztán premier genre képeit, Gulliver történetének egyik epizódját, meg Louis XVI és empire korsz. compositioit. Amelyeket azonban most már önmaga sem szeret, azt mondja soha sem fog festeni valamit, amit nem látott.

Pontban 4-kor megérkezik *mile Louise Read, Jean de Nêthy, Miss Mackenzie* és Letournon társaságában.

Miss Mackenzie: Magas, igen magas csontos angol leány, asszonyos allureökkel. Vernon Lee és Mary Robinson barátnője,

különben dilettáns festőnő. Őszbe csavarodott fej, eszes szürkés szemek, angol előreálló fogak. Sok imprévu, humor, bár kissé nyers humor. Szereti önmagát hallani — ezt a francia tulajdonságot tán itt sajátította el.

Nagy elevenséggel beszél a modern angol iskoláról, pár szóval élesen jellemzi Burne-Jones⁹⁷ egyéniségét. Aztán beszél egy angol impresszionistáról is, kinek művei annyira odavetettek, annyira elmosódottak, hogy az embernek egyik szemét be kell hunyni, a másikkal pedig hunyorgatni kell, hogy à peu près meglássa a piktor intentioit. Ádámtól, az egész társaság kivéve mile Read-et, kinek nincs ideje, *Elwes* és *Bunny* atelierjébe. Mind a *Jean de Néthy* nagy calèche-ében. Igen furcsa Letournon, ki még azt se tudta, hogy jött Adam atelier-jébe — — most meg már tökéletesen elvesztette az iránytűt. Azt mondja, ránk bizza lelkét és lelki üdvösségét. Miss Mackenzie igen vig — — azt kérdi, mit írok.

Felelet: Le « pas bien » de chez nous — comme tout les romanciers du reste!

Beszél a nagy miss Barrés *Sous l'oeuil des barbares* című könyvéről. Rossznak mondja és unalmasnak, elalszik mellette, pedig nem alszik el könnyen . . . végre megérkezünk rue N. D. des Champsba. A kocsisnak rossz numerust mondván, előbb állt meg, én kiszállok s vezetem a cortège-t, mert már csak a házra és nem számára emlékszem — — futok a kocsi mellett, sportclubi tulajdonaim se rehaussent! Könnyű trappal elhagyom Jean de Néthy lovait. A darvvinista Letournon nem tett semmi megjegyzést !

Megérkezünk. Miss Mackenzie (ámbrár mint hamisítatlan angolné Paris összes tornyait megmászta) elrémül az atelier lépcsőjétől, felajánlom esernyőm végét, amelybe belekapaszkodik s így fel vonszolom.

Shakespeare már ott áll az ajtóban és vár — —

Bunny «Dance of Witches »-jének nagy succès-je van. Miss Mackenzie el van ragadtatva a képtől, bár eszméje nem tetszik. Azt mondja, minék ilyen «horrible» dolgokat festeni, mikor olyan sok a «szép és jó» az életben.

Involontairement je pense à un sujet à la miss Mackenzie: «un petit garçon suceant de Zan [?].» C'est noble et beau.

Megnézi a fiúk vázlatait és el van ragadtatva Elwes egy piciny skiccétől.

Aztán 5 o'clock tea —

Rule Britannia!

Egy negyedóra múlva a party szétoszlik, Elwessel muzsikálunk hatig, aztán haza lóhalálában öltözni.

½8-kor kocsin a porte ib. St Martin-be, miután J. de Néthy megijesztett, hogy Sarah rosszkedvű s haragszik valamiért rám. Ámbár bizonyos voltam, hogy nem igaz, megnyugtatósomra megyek csak oda. A blvokat ellepi a mi-carême lármás ujjongó népe, mindenütt, merre csak szem lát jókedv, tomboló vígság s engemet elfog a spleen!

Nyolc felé megérkezem a színházba, beeresztenek. Tán öt percig a Sarah öltözőjével szemben lévő kis elfogadó teremben kell várnom, melynek falait és bútorait « Tosca » zöld szövet borítja.

Az öt perc egy óráig tartott — — legalább annyinak tűnt fel nekem.

Beeresztenek. Sarah ott áll az öltöző egyik sarkában, nyitott hajjal egészen decoletirozva, vállairól lecsügg japon negligéje s így még tán szebb, mint mikor «style Sarah».

«Ivlais qu'est-ce qu'il a, qu'est-ee qu'il a devenir ici avant qu' on allume les lampes?»

Elmondom, miért jöttem. Kinevet, azt mondja, Jean de Néthy néha nem tudja mit beszél — —

Ezalatt festi magát — — én nézem, nézem s anélkül, hogy észrevéve ellenállhattam volna neki, befesti egyik szemöldökömet feketére.

Nagyot kiáltok: « De grâce, je vais encore en deux soirées aujourd'hui — — ! »

Késő. Most a diva azzal mulatja magát, hogy befesti a másik szemöldökömet is — —

« Qu'il est drôle comme ça, qu'il est drôle! »

Bevégti toilette-jét — én pedig ott állok s nézem magamat, hogy szárad két fehér szemöldökömön a fekete strái.

Sarah Tosca első felvonási costume-jében jelenik most meg, bekeni szemöldökeimet valami fehér anyaggal, hogy most olyan színű, vagy még fehérebb, mint azelőtt.

« Ça veut dire que vous me renvoyez, n'est-ce pas? »

«je suis bonne et je vous banis.» Újabb nevetés.

Hirtelen elkomolyodik s aztán odafordulva hozzám a művésznő lép az asszony helyére s megkérdi, mit tartok Haraucourt könyvéről, ami kivált azért érdeklí, mert H. tragédiája a kiállítás alatt fog menni.

Elmondom véleményemet, egy philozof könyve, ki azonban az *életet* nem ismeri.

Sarah azt mondja, hogy legnagyobb baja, hogy végtelen naiv, azt mondja 10 évvel fiatalabb mint én emberismeretre, pedig tényleg 33 esztendő.

E percben *Louise Abbema* és mile *Feydeau* lépnek az öltözőbe.

Louise Abbema ⁹⁸ Sarah barátnője, kit isten tudja hogy történt, még eddig nem találtam elő. Festőnő. Rövid vereses haj, eszes szemek, *pufos fej*, férfiasan öltözve, mozdulataiban hasonlít Vay Saroltához (kire szokásaira nézve is hasonlít). Szintén finom szép női keze van, mint Saroltának s csakúgy férfiasan igyekszik mozgatni mint ő.

Igen meleg shake hand-et váltottunk s megígérteti, hogy meglátogatom atelierjében Sarah-val. Most a kis Sarah arcképet végezte el — —

A régisseur kopog — — madame Sarah — —

Lekísérem a színpadra (az öltöző az emeleten van) — —

Sarah nevet, jókedvű, mint egy gyermek.

Beérünk a színpal mögötti kis rekeszbe, ahol Sarah várni szokta, míg a színpadra jó.

Kiöblíti száját, átveszi a bokrétát, amelyet, a színpadon a Szűz Mária szobra alá helyez, aztán kopog a színpalon egy kalapáccsal s elkezd szerepét . Marie, Marie — — (ezt egész hangon kiáltja — — aztán félhangon hozzá teszi: monsieur de Justh est ici — voudrait entrer).

A színpadról Dumény felel, odajő az ajtóhoz — Sarah ismétli: Zsiga voudrait entrer (semmi sem olyan különös, mintha nevemet kiejti) — Dumény: C'est vous (félhangon: qu'il entre Zsiga!), erre az ajtó felnyílik, Sarah kilép a színpadra, még egypercre visszatekint s aztán eltűnik a bezáruló ajtó mögött — —

Én meg egy percre visszamegyek az öltözőbe elbúcsúzni Abbemától, aztán kocsiba ülök s ctesse de Fitz-James estélyére indulok.

Most már a blv. ujjongása nem sért, a spleen elröpült — — —

Belépve madame de Fitz-James salonjába, odalépek a házi-asszonyhoz s megkérdem félhangon, németül, nem látszik-e meg rajtam, hogy szemöldökeim be voltak festve. A kis grófné kérdőleg rámnéz, elneveti magát s aztán tagadólag int fejével, hogy nem.

Meg vagyok nyugtatva.

Nála a fhg. St Germain crème-je, az u. n. Gomme. Ctesse de *Clermont-Tonnerre*, ctesse de (*Üresen maradi*) gyönyörű leányával, egy pár *Fitz-James, Széchen, Mennsdorf-Pouilly*, baronne de *Bussières* és végül kit első sorban kellett volna említenem: ctesse de *Pourialès* férjével.

« — — Nur für Natur hegte Sie sympathie, unter Bäumen immer träumen liebte grfin Melanie — — »

Íme: *Melanie de Pourialès*. Valamivel magasabb közép-

termetűnél. Vereses szőke haj, gyönyörű mélységes mély kék szemek, egyenes finom orr, világhírű örök mosoly szája körül. Ezt a mosolyt húsz esztendeje utánozzák a párisi divatkirálynők csakúgy, mint hajviseletét, mint kis téglapiros pántlikáját nyaka körül, mint ruháit, kesztyűit és cipőit — — tán még szerelmeit is.

Utánoznák tán még azt az anyajegyét is, amely egyik vállán egy piros eper alakjában virít — ha lehetséges lenne.

Melanie — kitüntet. Miért, nem tudom, beszélünk egy negyed óráig, nagy entrain-el — *semmiről*.

Ez az empire szelleme.

Ja igaz, a háziurat még nem is említettem, pedig rokonszenvesebb, mint hittem volna, szőke mély kék szemű álmatag ember. Olyan, mint Loti regényei: nőies, tengervíz szagú (bár a tenger víz se tourne vers la limonade) az egyénisége.

Túlságosan tengerész.

Fitz-James ginétől ½12-kor ctesse *Philosophoff*-hoz. Ott a rendes társaság, s azonkívül még a Vacarescn-k, egy orosz tájkép festő, ki meghí magához, miután hallja, hogy én is «puszták lakója» vagyok, mint ő.

Különben igen kikel Antocolski művészete ellen. Én persze majdnem összekapok vele érte.

Az estély végén megint Devel énekel bámulatos behízalgó mély hangján, amely odavarázsol az ismeretlen, a nagy, a bűvös bájos orosz puszták mélyére, ahol az ember még nem báb mint itt, mert szeme és lelke a végtelenség felé van fordulva, ugyan azt mondja el néki a nagy áttetsző kék ég, mint a végtelenbe futó csendes halk zenéjü pusztá: beszélve arról, hogy semmi, egy csepp a természet nagyságával erejével, kegyetlen lélek nélküli erejével szemben, s kifakasztja lelkéből a nihil költészetét.

Péntek, márc. g-én.

Villásreggeli után Munkácsynál. Előbb Munkácsynéhoz, aztán be az atelierbe.

A mester a renaissance apotheozisának vázlatán dolgozik. Panaszkodik, hogy mennyi bajt okoz egy ilyen genre-u dolog.

Fáradt, leülünk egy sarokba s nyugodtan beszélgetni kezdünk, kérdezősködik regényemről, mi tárgya — — midőn egyszerre csak felnyílik az ajtó s a kedves Antocolski lép be rajta.

Persze roppantul megörülök, kivált miután már vagy egy hete hogy nem láttam.

Leül mellénk, s oly kellemes órát töltök, mint ez atelierben még soha sem.

Munkácsy tanácsát kéri, hogy fesse meg Michel Angelóját, milyen costume-ben. Antocolski egyszerű bársony köntöst tanácsol, fején aranyövvvel, amelyen piciny lámpa lóg — — ez volt a nagy szobrász éjjeli munka costume-je. Munkácsynak ügylátszik az eszme tetszik, félig meddig elfogadja.

Ezalatt Koroknyay lép be, ki pár nap óta Latinovich képét festi, megnézem. Sikerült, igen jól visszaadta az ajkainak kifejezését, amely félig ironikus, félig egy féleszű ember mosolya.

Ezután esőben Antocolskival sétálni, 5-kor pedig ctesse de Bélizál-hoz.

Este ctesse Dianenál unalmas estély, kevesen. Kevés entrain,

Hiába Jean Berge és a Cazalisek nagyon hiányzanak.

Szombat márc. 10-én.

2-ig írok. Kettőkor Cary Elwes jő hozzám, vele Sarahhoz.

A diva rosszul van, névrozejai vannak, meghűtötte magát, fejszik s nem fog az este még játszani sem.

Elwesnek nincs szerencséje vele, megint nem juthat be hozzá.

Míg Sarahnál vagyunk, addig a zápor elvonul a nap gyönyörűen kisüt, elhatározzuk keresztfiammal (Shakespeare rel), hogy kimegyünk egyet sétálni az erődítéseken túl.

Csupa napsugár minden, gyönyörű világoszöld természet, harmattól, esőtől ragyogó gyepek, éles élénk színek, a tavasz első lágy elragadó fuvalma. Minden percben megállunk, örülünk az életnek, — mit tesz egy kis világosság, egy meleg sugár, mely felferkenteti a vért, egy kis szellő, amely felfrissíti a halánték kidagadt ereit!

A bois-ba. Alig hogy idáig jutunk, megint elkezdi esni, egy marquise alá menekülünk.

Gyönyörködünk egy polgári családban — férj és feleség kik egy kis kutyát megetetnek. Mindahárman túlboldogak voltak. Megismerkedünk egy bébével — majd elhallgatunk s gyönyörködünk a hamvas áttetsző fátyolban, amelyet a zuhogó eső von a tájra.

Mind erősebb lesz az eső, már nem igen védelmez a marquise. Que faire?

Átsietünk a sáros utón egy velünk szembenlevő restaurant-ba.

Egészen üres — egy üvegházszerű kiugrásban telepedünk le to drink our five o'clock tea.

Mintha a szabad természetben ültünk volna, az üvegfalon

keresztül mindenütt a zöldülő, a fejlődő, a lét erejéről beszélő örök természet, amely keresztül zöldéi a záporosó ragyogó cseppjein, s reménnyel tölti el még két spleenes artista lelkét is.

Majd a zápor elvonul, csak egy csepp kopog az üvegfedelen, a levegő tiszta átlátszó, a fénysugarak megtörnek az esőcseppektől ragyogó fák gályáin, a levegőben ibolya illat — — s mi hallgatagon karonfogva csak érezve s nem gondolva semmit de semmit, haladunk vissza felé a Champs Élysées felé, belé dobva magunkat ez ideges, e beteg, e túlfeszült világ karjaiba.

Ezt érezzük mindketten s ez elszomorított mind kettőnket. Egy félóra múlva már *ctesse de Bêthune-on*. Csupa félszín, félillat, — — fárasztó szalmacsépelés. Alig tudtunk beszélni, alig vártuk hogy kijussunk a lélek és szívölő milieuból.

Legalább esténk másféle lesz.

Ebéd *ctesse de Schärffenberg*nél. Shakespeare igen felmelegszik s nagyon összebarátkozik Jean de Néthyvel.

A múltkori estélyről van szó, unanim kikelünk a franciák rémítő bavardirozása ellen.

Ebéd után elkísérjük Jean de Néthyt az orosz bibliothékába, jó félóráig megyünk kocsin míg oda érünk, jóval túl van a gare Montparnasse-on.

A könyvtárt Turgeniev alapította s ezért neve bibliothéka Turgenievska. Egy piszkos ház második udvarának első emeletén előbb egy egészen üres nagy piszkos szobába lépünk, amelynek kandallója előtt férfi áll s újságot olvas. Fején kalapja, pipa a szájában, de nem tekint reánk, olvas tovább — —

Kopogtatunk a második ajtón — valamit mond egy hang belül, amit nem értünk meg. Belépünk. Egy ablakos szoba, a falak körül könyvállványok tele rongyos könyvekkel, folián-sokkal és régi újságokkal.

A szoba bútorai: egy nagy festetlen asztal s néhány szék. Az asztalon gömb nélküli füstölgő petroleum lámpa, amely élesen világítja meg az asztalt körül ülő alakokat.

Mind torzonborz, mind fésületlen s mindegyiknek szeméből keserűség, elszántság beszél. Mindenből látszik, hogy nihilisták — — Zürich jutott eszembe egész rózsaszínjével. Azóta nem láttam ilyen típusokat. Egy kettő leveszi főveget, de nem mind.

Értem, hogy Jean de Néthy nem jött szívesen egyedül ide.

Mi J. d. N-vel be egészen a szobába, Elwes megáll az ajtónál, mondhatom furcsa foltokat csináltunk ez ősz civilizálatlan alakok között. Szinte szégyeltem a parfümöt, mely ruháinkból kiáradt.

Jean de Néthy elmondja, hogy előfizetni jött a könyvtárba — — ennek megöriülnék — —

Engem — jó Isten tudja miért, de oroszoknak vesznek s oroszul kezdenek hozzám beszélni.

Ez különben nem először esik meg rajtam.

Megkapjuk a kért könyveket, s elmegyünk, elhagyva de el nem felejtve ezt az érdekesen ijesztő atmoszférát, amely egy negyedóráiig körül vett.

Vissza kocsin az hôtél-be.

Igen hangulatos este: — zene. Aztán Huymans Art modernejéből olvasunk, amely könyv igen érdeklí Cary Elwest, úgyhogy el is viszi magával.

Aztán az «Istennő»-t franciául olvasom fel nekik.

1-kor haza.

Vasárnap március ii-én.

Reggel Do Orsini jó hozzám, felkelt. Rémitó fáradtan Henri Lórin unalmas déjeuner-jére, ott: ms. de Falconère, ms. des Mazy, Aymar de La Baume, Noël Goldsmith, cte de la Jonquière (kit éppen három esztendeje hogy nem láttam) stb. 14-en összevéve, igaz, kit elfelejtettem, Francis de Behain, pedig Lórin barátai között még a legrokonszenvesebb. Igen finom arc, race. Nagyon rövidlátó, monoklit hord. Gyakran összehúzza különben is szúrós szeméit. Kissé felfelé álló, de finom orr, à la Henry quatre bajusz, csúcsba vont kissé gúnyos szája. Telivér kezek és lábak. A Goncourt-ok unokaöccse. Nekem tán azért rokonszenves, mert ilyennek képzelem képei után a szegény Jules de Goncourt-t.

Reggeli alatt és után nehézkes ötletek, az ételek csakúgy mint a légkör, meg az amit aufischolnak, a szó minden értelmében polgáriasak. Ça sent la bourgeoisie écoeurante. Sem race, sem művészi érzék.

La vertu bourgeoise — ridicule.

Valószínűleg nem megyek többé reggeliére, különben is 10-kor kell mindig az «élvezet» kedvéért felkelnem, ami pedig tökéletesen darabokra tör.

1-kor Do Orsini jó értem, akivel a boulevardokra sétálni.

4-kor *Jablonská-hoz*. Ott Terka, kinek nagyon megörülök, igen melegen szorítunk kezét.

A hercegnő kellemetlenkedik leányával, minden szava kellemetlen vonatkozás.

Furcsa, mind ő mind Terka külön és titokban megkér, ne menjek el addig, míg ők maguk együtt vannak.

Bon, három látogatásom lenne még, kútba esnek.

Hat óra felé Maurice érkezik meg, ki mintha kicserélték volna, oly jó kedvű olyan jól néz ki. Velem szemben olyan meleg,

mintha 10 esztendeje lennénk — barátságban. Érzem Sarah hatását.

Maurice jókedve azonban nem soká tart. A hercegnő csakhamar lehangolja.

Valóban ez az asszony már engem is kétségbe kezd ejteni. Mit akar? Mit akar? Bolond? Vagy ostobaságból ilyen? Ki tudja?

Maurice-ékat bevárom s így három órai halogatás után pont 7 órakor távozom velők.

Megígértetik, hogy a holnapi délutánt velők töltöm; beszélni akarnak velem —

Este Schärffenberg grínénál, átfordítom Jean de Néthy-nek Reviczky gyönyörű versét, amely az O. V. karácsonyi számában jelent meg, őt is elragadják e gyönyörű kétségbeesett s kétségbeejtő dalok.

Hétfő márc. 12-én.

Amint jeleztem Sarah-hoz, ki tegnap igen rosszul volt, kétszer elájult s vért köpött. Ma jobban, elküld a «gyerekekhez» megígértetve, hogy 5 felé vissza jövök.

Ki a boulevard Berthier-re. A Terkáék hotelje igazi kis fészek. Lennt a földszinten egy indiai fátyol szövettel tökéletesen bevont salon, amelyben még két olasz renaissance elefántsonnival kirakott szekrényen, pár képen és egy óriási divanon kívül semmi sincs.

Mellette csak egy japán gyöngyfüggönnyel elválasztott ebédlő, amelynek falait gyönyörű indiai szövet fedi.

Az ebédlő bútorai gothikusak, ami a falakhoz sehogy sem megy, mint ahogy ezt Terkának ki is fejtem.

A lépcsőn aztán felmegyünk, az első emeleten háló szobák és cabinet de toilette-ek.

Egészen iennt nagy és igen szép atelier. A sok bibelot-n kívül, képek: Manet-től, Robert Fleury-től, Barry Sorel-től, Clairin, Baillard-Lepage-től stb.

Egy pár gyönyörű tapisserie és szőnyeg, a háttér elrekesztett kis sátrában Jablonowsky herceg és — Victor Emanuel (!) képei.

Terka gyönyörűen néz ki egy setét veres, gyönyörű csipkével díszített négligében.

Majd két óráig beszélünk a szerencsétlen hercegnőről. Terka kétségbe van esve, hogy az Afrikába intézett levél megérkezik ide, azt tanácsolom neki, hogy ne juttassa Maurice kezébe, vétesse át komornája által s dobja tűzre. Elfogadja tanácsomat, persze egy baj van, az hogy Maurice tudja a levél létezését, ő feltöret-

lenül vissza akarta a hercegnének küldeni. — Ez még csak elmérgesítette volna köztük a viszonyt.

És pedig a levélnek vagy ma vagy holnap kell ideérkeznie — — furcsa lesz a holnapi ebéd.

Terka már rémitően retteg a diner-tői, miután azt mondja rendesen az ebéd alatt szokták Maurice és a hercegné egymásnak a legkellemetlenebb dolgokat mondani.

Kieszeljük az ebéd tervét. Tudtunkkal ctesse de Tropicbriand, Pongrácz Nina, ctesse de Béthune, ők, én és még egy úr, kiről ideánk sincs ki lehet, van meghíva.

Maurice és a hercegnő egymással szemben fognak ülni, ez bizonyos, a két öreg asszony (Nina és Mad. de Tropb.) Maurice két oldalán, most így azon kell dolgoznunk, hogy én a hercegné és Terka közé jussak, hogy így a hercegnét egész ebéd alatt annyira lefoglalhassam, hogy ne legyen alkalma sötiseokat mondani vejenek.

Ez mindenestre csak úgy lehetséges, ha ctesse de Béthune nincs mellettem, mert ez lefoglal és dolgot ad nekem, csakúgy mintha egy ármádia venné körül.

De ki lehet a férfi, ki erre az intim jellegű ebédre még hivatalos? Terka felrajzolt tervén X nek nevezi — s dacára a tulajdonképp igen szomorú históriának, nevetni kezdünk mindketten, szegény Terka úgy nevet de úgy nevet, hogy egy könny is kiszordul a szemén — — szegény asszony.

Én azt hiszem még legjobb volna, Maurice és a hercegnő kidisputálnák egyszer magukat amúgy magyar Miskásan s aztán hárman, de csak hárman minden tanú nélkül (mert ezek az ilyen jeleneteket mindig elmérgesítik) Svájcba mennének s így en famille egy hónapot a Villa Terkában tölt énének.

Terka megmutatja pastelle-jét, amelyet a kis Sarah-ról készít, igen sikerült, zöldes alap, olyan, mint Sarah szeméinek színe, amelyből elragadóan válik ki aranyzóke haja és fehér áttetsző ruhája, alul kidomborodó nyaka és vállai.

Ötig Maurice-éknél. Igaz, Maurice olyan aimable, amilyenek még soha senkivel szemben sem láttam. Meghi minden vasárnap estére. Úgylátszik eleinte azért volt hideg velem szemben, mert azt hitte a hercegné pártján vagyok.

Tőlük Sarah-hoz. Fenn írócabinetjében fogad óriási bundába burkolva, nagy prémes lábzsákban, dideregve pedig e cabinetben is lehet vagy 22°

Megkérdi, hogy állanak az ügyek odaát. Igen kikel a hercegnő ellen, hogy Maurice ma reggel is panaszkodott neki. ő azt tanácsolta, szakítson vele, nem érdemel mást. Elle est méchante, elle ne mérite autre chose.

Végre is ez nem tarthat örökre így.

Terka családot nyert, ha őt el is vesztette, s itt mindenestre jobban szeretik mint otthon.

Egyáltalán nem tartja iia feleségének való társaságnak c. déséquilibré asszony népséget, amely a hercegnét körülveszi, s amelyet ő olyan méltóan ural.

A tourné-járói beszélünk azután, Sarah kimondhatatlan élvezettel tanulja Francillont (amelyet én is most olvasok át vagy ötödször, elragadtatva a subtilis káviárszerű chef-d'oeuvre-től).

Elmondom, mit tartok e darabról: azt hiszem, Dumas e két nő alakban Francine-ban és Thérèse-ben a mondain asszony két legelőbbre haladottabb alakját (n. b. ellentétes alakját) akarta lábra állítani, mintegy megmutatva milyen lesz az asszony akkor, ha mindaz amit a század utolsó éve codiúikáltak, hússá és vérré fog benne válni.

Hosszan disputálunk a darab felett, kivált a férj jelleme felett, amelyet én úgy játszhatnék, hogy a végén valóban bele-szeret Francine-ba, amely már azért is szükséges, mert különben bevégezetlen a darab s azt a hatást teszi: holnap Franciilon újra kezdi a komédiát."

Már pedig ilyen megoldással nem mehetünk ki színházból.

Sarah gondolkozni fog ezen.

Estém hangulatos. Huysmanshoz megyek, ki azonban nincs otthon, s így tőle angol piktoraimhoz. Félhomályban zene — mindhárman hallgatunk, mindhármunkat letöri a hangulat.

Felszínem, sejtelmes homály, amelybe az egyetlen hosszú szál, gyertya (a többit, amint megérkeztem, elojtom) sárgás veres elmosódó fényt vet, éppen csak a kis orientális szőnyeggel leborított asztalt s környékét világítva meg. A háttér csak olyan szürkés ködbe merül, mint a Bunny képének hátsó része.

A pianinonál Bunny, ki ma délben jött vissza Angliából, idegesen phantastikusan Schumannnt és Chopint zongorázik, kint zug az eső s belevegyül hallucináló játékába — —

Carl Elwes lehorgaszta fejét s előre hajolva összekuporodva ül egy nagy nád fauteuilben. Én magam végig fekszem egy az üveg fal mellett lévő kanapén — —

Oly jól esik, itt, Parisban a hallgatás. Sokkal több értéke van mint másutt, mert ritkább, hogy az ember társaságban hallgathasson. Már pedig ez a legtöbbet ér.

Az ember embernek sohasem mond annyit, mint mikor hallgat. Az asszonynak a legmélyebb szerelmi vallomás, a férfinek — a legnagyobb rokonszenv nyilvánulata.

Csak rokonlelket talál az ember elég jónak arra, hogy társaságában hallgasson.

Bunny mind furcsábban játszik, ugyan ki lehetett az a leány, akitől az utóbbi napokban pár évre Londonban búcsút vett? Ki lehetett? Mije volt neki?

« He plays now, as he paints » mondom Shakespearenek önkénytelenül — —

Aztán Elwes megmutatja portrait-ját, amelyet részben levakart.

A kép tökéletesen elragad, épp olyan subtilis a maga genréjében, mint a Bunny phantaziája.

Meleg szürkés alapú tónus, amelyből ugyanoly színű ruhába öltözött alak emelkedik ki, egy graveur. Egy fénysugár megvilágítja szökés ritka hajú fejét, szakállát, beragyogja egy oldalról egész alakját.

Szemei fátyoioizottak, arckifejezése mély, s azt a benyomást teszi (bár a modèle-l nem láttam soha), mintha ezt a mélységet Elwes iehellte volna reá. Arckifejezése s a kép alapszíne tökéletesen El west characterisálja.

Ki nem mondhatom, hogy megörülök a képnek, most már abban is bizonyos vagyok, hogy Elwesben is van teremtő erő. Csak egyénisége olyan hamleti ne lenne, most is így gondolkozott: kiállítani vagy ki nem állítani, ez a kérdések kérdése. S aztán jött az actio: *levakarta* részben a képet. összeszidom minden kímélet nélkül.

Azt mondja, nekem is neki is igaza van. S úgy érzem, hogy *e percben neki* van igaza.

Tizenegyig náluk, aztán zuhogó esőben, lassan, lassan haza felé — Paris tán így a legszebb, midőn minden fényt és minden árnyat kétszeresen vernek vissza a nedves járdák, falak.

Kedd márc. 13-án.

Amint felkelek Sarah-hoz; ki helyre állt, bár még láza van. Ők reggeliznek, én persze csak obligát két csésze kávémat költöm el, il faut le remonter, il est trop endormi, mondja Sarah s betölti a harmadik csésze kávé.

Y₂ kor megérkeznek Terka és Jean de Néthy, kikkel J. de N. óriási calèchében *Louise Abbemá-hoz* indulunk.

Már fele útjára érünk, midőn Sarah-nak eszébe jut valami, hogy otthon felejtett nem tudom mit, meg hogy telefoníroztatni kell az Odeonba.

Óriási kiabálás, J. de Néthy kocsisa úgylátszik süket, retournez retournez, üvöltöm vagy 5-ször. Az összes járókelők visszafordulnak, csak maga a kocsis nem.

Kiugrom az ajtón (nem az ablakon) s visszafordítom a nyomorultat. »

Sarah majd meghal nevében.

Vissza — s újra neki indulunk a nagy útnak. Lakván Louise Abbema a város túlsó végén, a rue de Lafitte-ban.

Egy félórai döcögés után, amely alatt Sarah kifiguráz engem és Terkát, hogy annyi argot-t (épatant, rigolo etc. etc.) használunk, meg utánozza kiejtésünket, végre megérkezünk.

Ascension — az atelier az ötödik emeleten, a szó szoros értelmében fel kell az istennőt vonszolnom, kétszer leül a lépcsőn s kifejti, hogy nem megy tovább nem bír — nem akar.

Végre felérünk. Madame Abbema, a piktorné anyja fogad s keresztül vezet vagy öt vagy hat atelier genre-ben berendezett szobán, végre az atelier-be jutunk, hol maga a piktorné fogad.

Belépve az atelier-be, egy félig' öltözetlen dáma ugrik fel — ki ült a festőnőnek. Une dame du monde, mais — mile Gisaud, une femme mint Louise.

Nem értem Sarah-t, hogy csókolhatja meg — barátnéját.

Letelepedünk az atelier egyik sarkában felállított sátor alá.

Az atelier — istenem, mint az atelier-k rendszeren. Tetején egy óriási japáni parapluie, sok japon dolog.

Szembe velünk Louise Abbema két készülő képe: az egyik Sarita arcképe. Érdekes színek, jól vissza adta a kis Sarah blonde-brune arcszínét és acélkék szemeit. Bár Terka ugyané modèle után készült pastelle-jét jobban szeretem.

Másik portrait-ja egy vadászó, habit rouge, háromszegletű kalap, lovagló szoknya. Érdekesen válik ki ez angol piros alak a halvány elmosódott tavaszi erdő háttéréből, bár (amint ezt Sarah igen helyesen megjegyzi) a barrière, amelyre támaszkodik, rövid az alakhoz képest.

Ezután az idén nyáron a tengerparton festett dolgokat mutat. Egy pár igen sikerült kis paysage, mindenütt az ő kedves halvány lilaszín és szürkés tónusaival, amelyek nem mindig igazak., de mindig chic-ek.

Sherry coal-t serviroznak, igen rossz.

Wind Sarah mind én rosszul leszünk e breuvage-tól.

Louise Abbemától vissza Sarah-hoz, ki Axentovichnak ül.

Képe igen előrehaladt. Ez az első portrait, amely Sarah-t jellemző felszíneivel, egész raffináltságával visszaadja. Csupa halvány fraise halvány lilaszín tonus.

Ebben arca, kezei, ruhái, haja, — az egész pastel össze-folyik, el van mosva s e subtilis áttetsző kód: ez Sarah.

Míg pose-iroz, tourné-járói beszél, elhatározza, hogy jövő

évvel Romeot fogja játszani. Azt mondja, Romeot csakis nő játszhatja, mert 18 éves — s ő pedig a *passant*-ot teremtette meg.

Teázunk, Sarah fejébeveszi, hogy egy kanári madarat, amely megugrott a nagy volièrè-ból, meg kéne fogni.

Hajszja, idő közben Maurice is megérkezik — veres frakkban nagy csizmákkal, ahogy a hajtóvadászatról megjött — s így hajszolja ő is a madarat.

Persze mind hiába, a kis sárga horreur (ki nem állhatom a kanárikat, amint ezt Sarahnak is naponta 10-szer kifejtem) nagyon csipegve se *moque de nous*. És tovább repül.

Ebéd — a híres, az annyira rettegett ebéd Jablonowskánál. Én egy jó félórával előbb jövök, mint a többiek és *raison-t* beszélek neki.

Dicséneket zengedezek Maurice és Terkáról, kiejtem mily elhagyatott a húsvét külön, mily meleg mily napsugaras mily boldog lesz, ha megint oldalán lesznek — a hercegné szerencsére lyrikus hangulatban, szemei ragyognak, délután nála volt Haraucourt s úglátszik elforgatta fejét, a szerelem kerül felül nagy *corset*-je alatt, a szerelem felébreszti a szeretetet — mélázva hallgatja, amit beszélek — s végre, alig várja gyermekeit.

Szóval: a hercegnő már nem unja magát, elolvasta Haraucourt verseit — s így az anyai gyűlölet helyére az anyai szeretet tolt.

C'est sublime!

A vendégek megérkeznek, mind együtt, csak Mauriceék késnek. Én gombostűhegyen, *éppen ma* kell késniök. Milyen fatális.

De se baj. A hercegné annyira ellágyult, hogy még azt is megbocsájtja nekik, hogy egy félórát késtek.

8 kor megjönnek. A hadi tervet megváltoztatjuk, amit Terkával kifőztünk. Én alig beszélek a hercegnővel, hogy így Mauriceal (ki vele szemben ül) beszélhessen; ilyen hangulatban csak beszéljen vele, s minél többet. *À merveille* — zajlik le az ebéd. Végén szeretettel néz egymásra anyós és vő. Kivált az anyós gyönyörködik vejében. Én visszafordulok a hercegnőhöz s megkérdem németül, nem jobb-e így a dolog, mintha harc háborúban lettek volna mindig.

Mi gyermek nélkül a ház? kérdem. S a hercegnő az asztal alatt melegen megszorítja kezemet.

Mázsás kő hull le szivemről.

Ebéd után az angol piktorok is megjönnek.

Maurice úgy beszél velem, mintha testvérem lenne, Terka detto.

Maurice elmondja nekem jó Shakespeare-nek terveit, hogy állatfestő akar lenni s néha néha egy egy toile-t festeni az Oriens-ről, amelyet olyan jól ismer.

De — mind erről majd vasárnap esténként. Megígérteti velem, hogy a vasárnap estéket legalább 1412 *után* náluk töltöm Bunny és Elwes társaságában.

A többi urakkal igen hideg, du reste nem csoda, szörnyű majmok. Kivált kettő olyan comme deux chiens savants. Klasz-szikus de Sautoir es Hardité.

Bár mindakettő igen muzsikális, az előbbi zongorázik, Hardité énekel.

Sokáig együtt. Haza Bunny és Elwes-sel.

Szerda, márc. 14 én.

Reggeli után Hébert műtermébe, 55 blv. Rochechouart.

Hébert a prix de Rome akadémiájának igazgatója Rómában. Egyike a híres vaskalapos akadémikus, torkig teoriákba merült festőknek s valóban csak Jean de Néthy kedvéért, ki megkért kísérném el, megyek hozzá. Nagy hideg atelier, majdnem semmi bibelot, egy nagy jegesmedve bőr, a műtermet körülfutó galleria, amelyen a modélek által levetett costume-ek csüggnek: egy pár nagy szék és asztal s — Hébert képei.

Madame Hébert fogad, ki mellesleg mondvá német születésű, Ukckermann bárónő s a világ nyelve szerint Beust leánya.

Magas szőke telt — bár szikár benyomást tevő asszony. Fátyolozott szemek, határozott kifejezésű arc — s ugyanilyen genre de parler. Az a typus mint Madame Cazalis, savante et artiste, pas femme du tout, cassans és hideg, a prix de Rome igazgatójának méltó élete párja.

Nemsokára maga a mester is lejő. Kicsiny összeaszott, egy fejfel kisebb ember, mint felesége.

Ősz haj és szakái. Kicsit sántít — bár azt hiszem (pour lui rendre justice) nem mindig.

Mindenesetre furcsa kis alak, egy cseppet sem imposant. Nem tudom, hogy bir tanítványaival, « avec les brebis de l'Académie de Rome ».

Megmutatja képeit. Egyetlen egy tulajdonát becsülöm (s erről beszélek is neki), hogy tárgya szerint változtatja festészeti modorát. Minden művésznek így kellene dolgoznia.

Bár ehhez jóformán csak tudomány kell, s ez persze az Académie de Rome igazgatójának a legnagyobb mértékben megvan. Különben nem volna az ami.

Képei: egy *erdei nympa* — halvány zöldes barnás táj,

ugyanoly tónusú nympfa. Nagy nagy szemek, zöld babérkoszorú fején, egy roppant közönséges felfutó (az ami nálunk a falusi jegyzők lúgosait disziti) fakad kezéből.

Sejtelmes — — à la bonne manière bourgeoise.

Vision de l'art à — IOhnet.

Ebben a genre-ben még egy *kis arckép* szintén nagy (borjú) szemek, elemi színvegyülék, kitűnő rajz.

Egy nagy *női arckép*. A fej érdekes, bár Hébert azt mondja, mert nem szép, nem szerette festeni.

Povero uomolo!

Rémítő színeket használ, szalmasárga s téglaveres legyező a kezében, fűzőld háttér — — C'est à hurler de rage.

Még egy generális feje, ez még tán a legtöbbet ér, miután még nincs kész, így az à la Hébert candirozás hiányzik róla. Ce n'est pas encore léché.

Tőle Sarah-hoz, ki változatosság kedvéért beteg. A legkisebb névrargiával mindjárt betegnek mondja magát.

Disputálunk Hébert-t illetőleg, neki tetszenek képei. Nem értem — — felháborodva elmegyek anélkül, hogy arról beszéltem volna, amiért mentem: a tegnapi ebédről.

Mindkettőnkre jellemző, hogy erre elfelejtettünk.

Bunny atelier-jébe, elbúcsúzni képétől, amely ma este megy a palais d'industrie-be.

Spleen-je van a pikornak — kedvetlenül illesztget gombokat fehér mellényébe, nem értem mi baja. Mais voyons · — — qu'est-ce qu'il a?

« Vous sortez ce soir ».

« Oui » mondja síró hangon « je vais avec mad. de Tropicbriand et mad. de Béthune au théâtre ».

« Bon — — » et j'ai pouffé de rire.

Megértettem lelki állapotját.

Tőle abba az atelier-be, hol délutánonkint Cary Elwes szokott dolgozni egy pár társával.

Óriási terem, öt vagy hat rapin, kik tábori székeken ülnek rajzolva vagy festve, a műterem közepén egy női «akadémia».

Határozottan Elwes egy jó fejjel a többi felett van. Egyetlen egy ki megközelíti Graham, Karagyorgyevich Bogidár barátja, bár ennek húsa sokkal keményebb s színei nehezebbek mint Shakespeare-é.

Elwes-t elviszem magammal haza, átöltözik. Megnézzük képét, nappali világitásnál még jobban tetszik. Persze neki nem tetszik, kifejtem neki, hogy nagy baj volna, ha meg lenne képével elégedve.

Nálam ebédel. Ebéd után ctesse de Schärffenberg-hez teára.

Jean de Néthy-vel főleg Huysmans Á rebours-járói beszélünk, ki azt állítja a charge-okat levonva Des-Esseintes ^{10o} ugyanból az anyagból van gyúrva mint én!!!!

Csütörtök márc. 15-én.

Reggeli után commissiok a boulevardokon, *Jean Berge-nél*, ki még azonban nem jött meg Bordeaux-ból, *Lemaire-nél*, ki azt mondta, hogy az « Extases » elkésett (óh a kiadók mindenütt egyformák) s csak e hó végén vagy a jövő hó elején jelenik meg.

Hoyos grfné-nál, ki szemrehányásokkal illet, hogy már több mint három hete hogy nem voltam nála, meghí szombatra ebédre.

Nála *Löwenthal* báróné: festett veres haj, hatvanhárom év ráncai púderrel fedve («Éva» 225 lap), kicsiny szúrós, valaha kék szemek, örök mosoly azokkal szemben, kikre szüksége van. La finesse d'une polonaise doublé de la sagacité d'une juive. Semmis férje oldalán, hála viszonyainak, első rangú helyet - tudott magának a párisi társaságban biztosítani és leányait Duc Decazes-hoz és marquis de Beauvois-hoz adta, kik comte de Paris környezetében elsőrangú szerepet játszanak.

A nagykövetség mindenese most is, a gyerekekért jött, kiket sétálni akar vinni. Férje, le général másol a követségbe, így akar felesége státustitkokat kitudni, azonban túljártak az eszén, mert mindig csak ártalmatlan és érdektelen irományokat juttatnak kezéhez.

Itt még *princesse de Murât* sz. *Rivoli* hercegné. Une petite femme toute gazouïleuse, kin kiüt nagyanyja (Heine Furtado) vére.

Egész idő alatt bagatellekről van szó, igen unalmas conversatio. Határozottan napról napra jobban unom a monde-ot.

Ebéd *madame Vacarescu-nál*, semmi sem olyan mulatságos, mintha a fáták a bukaresti és pesti világot egy kalap alá veszik — — s tetszelegnek maguknak azzal, hogy valóságos tizenhárom próbás királynéjok van.

10 kor *Baronne Kameide St. Martinhez* — Soirée assommante. A Lambrechttek, marquise de Boisgelins és leánya, ctesse de Bélizal, Marie de Bélizal, comte de Sèvres, baronne de Koenneritz etc etc.

Álmos háziasszony, álmos bútorok, elalvó lámpák, álmos zene (Waldteuffel) — —

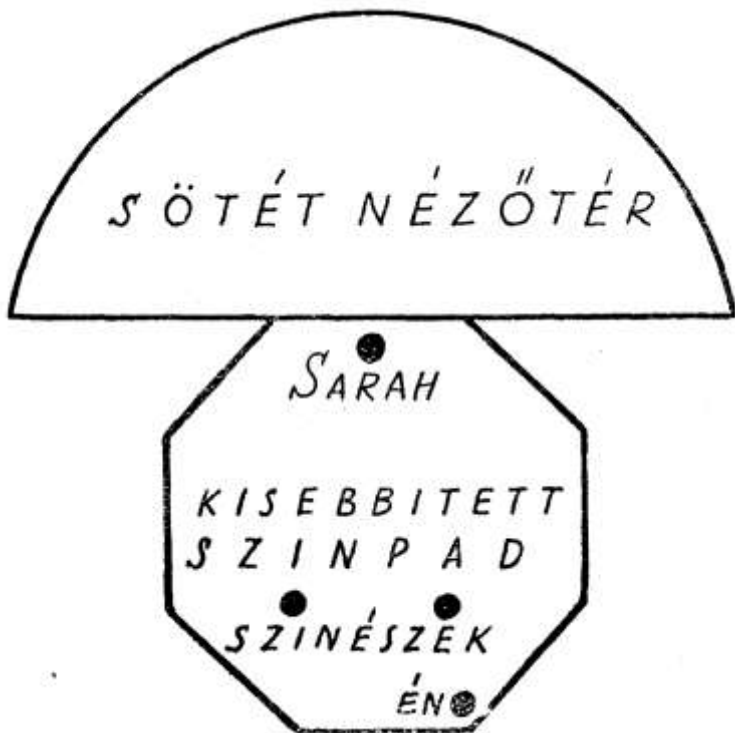
Péntek márc. 16-án.

Reggeli után ctesse de Schärffenberghez, ki igen rosszul volt tegnap este.

Aztán az Odeon-ba, hol Sarah darabját (Aveu) próbálják.

Sötét lépcsőkön, vagy öt percig botorkálva a sötétségben végre a színpadra jutok.

Hallom a színészeket szavalni, hallom Sarah hangját, amint instrukciókat ad, azonban a színpad az a részlete, ahol vannak, annyira el van barrikádozva, hogy nem talállok oda. Végre hosszas keresés után, anélkül hogy valamelyik nyitott süllyedőbe estem volna, egy kis ajtón a kisebbített színpadra lépek.

Sarah a sугólyuk felett egy számára összeütött, a nézőtér oldaláról zárt, szekrényszerű alkotmányban ül és onnan dirigálja a színészeket.

A színpadon Paul Mounet és mile Sisos, az Odeon két csilaga. — Az első jelenetbe fogtak.

Sarah megpillant, int, hogy üljek a hátsó kulissa mögé.

A darab folyik —

Sujet-je ez: egy tiszt boldog házasságban él nejével, egy kis gyermekök van, ki a darab kezdetén elég komolyan beteg, szerelmi jelenet férj és feleség között, a feleség egyedül maradv

keserű szemrehányásokat csinál magának, hogy el nem mondta férjének azt, hogy gyermeke nem az övé, bár mindig szerette őt — — s csak egy pillanatnyi gyengeség eredménye a bábé.

E percben a bábét ápoló irgalmas nővér rémülten rohan be, hogy a gyermek állapota rosszabbra fordult s orvosért kell szaladnia.

Az anya kétségbeesése, a gyermek bölcsője mellett jajgatni kezd, s hangosan, fel-fel csukló jajgatásban elsírja erkölcsi szenvedését, s az Isten ujját látja gyermeke bajában — — a büntető Isten ujját, a férj e percben belép s hallja a kétségbeesett nő vallomását.

A férj meg akarja ölni, de előbb meg akarja szeretőjének nevét tudni. Az anya nem vall, most becsukja az ajtót s azt mondja addig nem ereszti be az orvost a gyermekhez, míg be nem vallja szeretőjének nevét.

Az asszony tördeli kezét, az orvos kiáltoz az ajtó előtt: « mais on est fou dans cette maison de fermer la porte quand le médecin arrive? »

Végre az asszony engedve így kiált fel: ouvrez la porte à — son père.

Az orvos nem is figyelve rájuk berohan a gyermekhez.

Explicatio, elle était attaquée entre deux portes — — et elle était faible.

A férj félig meddig megérti a helyzetet, s miután a gyermek meghal, a bűnösnek megbocsájt.

Egy nagy hibája a darabnak, hogy a férj mindent a nő egy a parte monológiájából tud meg. Ez a modern színházi technika kritériumát nem állja ki. — —)

Különben nagy tudománnyal írt darab.

A próba igen érdekes, Sarah minden pillanatban felugrik helyéről s a színészek közé állva eljátsza hol egyik hol a másik szerepét.

Kivált mile Sisos-t tanítja, ki oly kicsiny lesz mellette de oly kicsiny, hogy alig látszik — —

Bár azt megint helytelennek találom, hogy Sarah azt akarja, hogy mile Sisos úgy játssza a szerepet, minthogyha ő játszaná. Pedig egyéniségek között óriási a különbség, mile Sisos körülbelül az, mint minálunk Molnárné volt. Finomabb fajtájú soubrette. Képzeltető mily grotesque lesz akkor, ha Sarah széles nagyszabású mozdulatait kezdi majmolni.

A maga egyéniségével még meg tudta volna teremteni a szerepet. Így pedig tönkre teszi a szerepet is, egyéniségét is.

De ezt Sarah nem akarja belátni.

Paul Mounet jó, ez az alak, mely durvának van rajzolva, de azért alapjában (mint a conventio szerint mindig a durva emberek) jó ember, tökéletesen az ő pesant, kissé nyers egyéniségére van szabva.

Nem várom végig a próbát, az utolsó jelenetet újra kezdik a színészek, búcsú nélkül megszököm.

Mlle Readhez. Ott többi között *Chevé*. Egy öreg poéta, ki hatvanon jóval felül lehet s mégis csak pár év előtt kezdett verselni. Ősz hajú, veres képű, heves vérű öreg úr.

S ami a franciáknál elég ritka, disputirhans.

Beleköt mile Readbe, ki azt állítja, hogy az idegenek nem csak az anyagát, de a formáját is megítélhetik a francia költészetnek. Ezt nevétségnek non sense-nek tartja.

Azt mondja, ennyire egy idegen sohasem juthat.

Ilyen formán pld. Mary Robinson nem élvezhetné Baudelaire formáját — míg egy akármelyik premier venu francia igen.

Aber schwach.

Louise Readtól *ctesse Dianehoz* ebédre, kinél még a Vacarescu-k.

Unalmas — — az estély valamivel entrainirozottabb.

Szombat márc. 17.

Sarah az Odeonba mondja hogy megy, ott vár rám, beszélni akarna velem. Oda megyek várakozva két órát — s aki nem érkezik, az természetesen a diva.

Négykor madame *de Gerandohoz*. Attilát nem találom.

Este nagy ebéd a követségen.

Osztrák m. atmosféra!

A deux battans feltáruult az ajtó s az otthoni aerarisch penész illat oly erővel tódult ki rajta — — hogy majdnem rosszul lettem tőle.

Az udvari gyász tiszteletére a dámák hollófekete ruhákban.

Jelen: Wimpfen grfné, Zichy Fedorné, a házi asszony, Joseph Hoyos, Széchen, Zichy Fedor, Do Orsini a házi úr és én.

Wimpfenné az első németszületésű dáma, ki ladylike.

Igen karcsú magas, vagy negyvennégyéves asszony. Finom vonások nagy fekete szemek. Elragadó (à la mad. Pourtalès) mosoly szája körül — ezt mindenesetre itt tanulta.

Kissé merev osztrákos mozdulatok, éppen csak nyelve maradt Hochdeutsch.

Új alak még a házi úr testvére: (*Üresen maradt*) Hoyos. Igen rokonszenves ember, a társaság legrokonszenvesebb tagja.

Hojos arc, sűrű fekete szemöldökök, szürkés-kék szemek. Kissé meggömbölyödött, de race orr.

Óriási bajusz, körszakál — Hoyos szakál.

Hanem mégis minden kellemessége dacára csak nem ér fel a Hoyos család disztagjával: Széchenyi Mariette-el.

Diner *külsőleg* grand genre.

Igen nagy asztal szélesen terítve, minden személy között ülhetett volna még egy strohmandl.

Vagy öt inas, halk mozgás — — de nem halk conversatio.

Már asztal felett a Rozik, Rézik és Lizik istállóságú elegantiája lebegett.

Ez a tisztességes cocodette-ü genre.

Első negyed órában Zichy elmondta, hogy ebédelt Rothchildnál, mit evett, hogy volt az ebéd szervozva, hogy következtek egymás után az ételek stb. stb.

Meg lesz beszélve milyen volt a porcellán, milyenek az ételek, az üveg, szóval olyan snobish conversatio, amelyet a szegény (!) kifigurázott Rotschild valószínűleg igen nevetségesenek és bornírtak talált volna.

A dessert felé a női toilette-ekre ment át a társalgás.

Hogy kell a corset-eket rendelni, hogy legyen vállban vágva, hogy az ember felemelhesse karját stb.

Azután Zichy (ez már a fekete kávénál volt) kifigurázta feleségét, «hogy olyan kivágott cipőt hord, amelyet gummipántlika tart a lábon».

És így tovább — —

Nem, még sem hittem volna, hogy ilyen rémséges stupid világ existálhasson. És az a csodálatos az egészben, hogy egy páran a jelenlevők közül jó adag józan ész felett rendelkeznek (így Hoyosné, Zichyné, Do).

Most éreztem csak igazán, hogy mégis mennyire előbbre van minden Parisban, mint nálunk; hiszen itt a legutolsó szabóné könnyebben és szellemesebben társalogna, mint ezek az igen high tory dámák.

10 kor megugróm, nem birom tovább ezt a szalma cséplést hallgatni.

Ctesse de Béthune-hez, akinek rendszeren insipide légkörét még szellemesnek találok e három feketesárga légkörben eltöltött óra után.

Vasárnap.

Reggeltől estig Jean de Néthyvel Sarahnak dolgozunk, lefordítom Endre és Johanna történetét franciára. Ebéd után tán egy óráig Hamletből olvasok fel.

Hétfő, marc. 19-én.

Reggeli után *Bronne de Koeneritz-nél*. Egyike Paris leg-typikusabb jelenségeinek. Beust unokahúga, férje pedig a németek császári kamarása.

Szegény asszonynak idegbaja van, s ez idegbaj abban nyilvánul, hogy majdnem mindig nevet, s ha egyszer száját kinyitotta, nem képes többé becsukni.

Szerencséjére azonban ideges nevetése egyúttal víggá teszi.

S így a világ mint a legbolondabb bohózat tükrözik vissza lelkében.

Nevetve lép be egy salonba, nevetve ül le a háziasszony mellé, nevetve leng ide s tova a bálterembe táncosa karján — s nevetése, sajnos! nem szép.

Gömbölyű előreálló, kissé az uborkára emlékeztető orr.

Nagy kócos bóbíta fején, szürkés zöld, a nevetéstől könnyes szemek, nagy nyitott száj, amelyben nyelve idegesen forog előre hátra — —

Nevetve fogad, nevetve mutatja meg állítólagos Dürerjét, nevetve ültet le s nevetve énekel a zongora kísérete mellett egy couple-1.

Elszomorít annak tudata, hogy hány ember nevethet ennek a szegény asszonynak akarat nélküli nevetésén!

Tőle *Antocolskiékhoz*. Antocolskiné kiszid, hogy olyan rég nem voltam nála, s férje akadémiai megválasztásáról beszél.

— — kor *Jablonowskához*, ki betegen fekszik — egy chaiselongueon boudoirjában.

Nagy névrargiái vannak, lázzal kísérve.

Persze megint a régi nótához kezdett.

— — félig lázban vagy egy órát beszélt megint Terkáról és Maurice-ról.

És ma elég *raisonable* volt, megérteti azt, hogy csak egyet akar Maurice-től, hogy dolgozzon, komolyan dolgozzon és ne élőködjön az anyján, ki napról napra szerezi véres veritékkel kenyerét.

Ezt az álláspontot értem.

Mind lázasabban mind lázasabban beszél, s szinte kiáltva elmondja, hogy ismerte meg az életet s hogy tanulta meg azt, hogy dolgozni és tűrni kell annak, ki meg akarja érdemelni az életet.

E percben, e lázas percekben éreztem, hogy őszinte s szívből sajnáltam.

Ez asszony brutális, közönséges, semmi tapintata nincs — de őszinte s szívében pedig van érzés, van szenvedély.

Ez sokat megment.

Nagyobb lázban hagyom el.

Este $\frac{1}{4}$ 9 kor *Elwes és Bunny-hoz* . . . Felérve a lépcsőn csend és sötétség. Kopogok — — már fekszenek!

Kinyitják az ajtót, kifejtik, hogy oly hideg volt az atelier-ben, annyira sivárnak találták, hogy lefeküdtek.

Nem engedem, hogy világot gyűjtsanak, így félhomályban hangulatosabb minden, alighogy kiveszem a mindent felölelő szürke ködben arcukat.

Egy órát töltök náluk.

$\frac{1}{2}$ 10 kor *Taine-hez*. Belépve az ajtón nagy hipp hipp hura-val fogad az egész család (n. b. én voltam az első vendég), nem reménylették már, hogy valaki érkezhethet ebben a csúf havas időben.

Taine-nek legújabbán az a passiója, hogy mindig újsághírekről kezd velem beszélni, én pedig — soha sem olvasok újságot. Megkérdi, mit írnak a hazai lapok a német császár válságáról. Szégyenszemmél be kell vallanom, hogy nem olvastam erről semmit. Jóízűt nevet ezen s elmondja, hogy ő is úgy volt hajdanában velem, csak legújabb időben tekint be néha a lapokba; kivált azóta, mióta főleg történelmi tárgyakra adta magát. Elmondja, hogy a hírhedt *Blowitz* járt e napokban nála, bemutatván neki *Meilhac-ot*, ki szinte az akadémiai tagságra pályázik.¹⁰¹

Blowitz a keleti kérdéstről beszélve kifejtette, hogy a németek egyrésze igen szeretné, hogy Bécs megint a birodalom székvárosa lenne, s így visszaállítanák a római szent birodalmat.

Vagy legalább egy confederációt ennek mintájára.

Megkérdelem Taine-t, hogy mit hisz, vájjon mi is bele esnének e federatioba. Minden biztonnal, feleli ő. Igen csodálkozik, midőn kifejtem neki que ça ne nous irait — mais pas du tout.

Ezután a vendégek lassan gyülekeznek. Igen sokat beszélgetek mile *Funck-Brentano-val*. Nem szép, de igen eszes arcú leány, finom madárszerű mozgékony vonások. Nagy okos szemek. Mind atyai mind anyai oldalról híres tudós és cosmopolita családból ered.

Igen sokat olvasott és nagy merészséggel be is vallja azt, úgyhogy a fiatal Savigny (egy gömbölyű halszemü orra és szájú fiatal német, a nagy Savigny unokája) kerekre nyitja pislogó kis szeméit, s bámulatában alig jut szóhoz.

Mlle Funck-Brentano igen jól ismeri Rollinat verseit és muzsikáját csakúgy propagálja, mint én magam.

Olvasta Baudelairet (és —szereti), Haraucourt-t az ujak közül legnagyobb tehetségnek tartja stb. stb.

S emellett ismeri az idegen literaturákat is, nagyon jól Heinét, Göthét stb.

Taine most közeledik hozzánk és megkérdi, vájjon szeretjük-e még mindig Göthét úgy pld. mint Heinét. Kifejtjük, hogy jobban, kivált Savigny qui a en horreur Heine.

Taine ezen csodálkozik, mert szerinte nincs nagyobb költő, mint Heine.

Beszél az új angol poésis kódéiról, elmondja mi történt *Robert Browninggal*, ki híres arról, hogy érthetetlen. Társaságok alakulnak, hogy verseit interpretálják — egy ilyen társaság egyszer egy passusát nem értve meg, hozzá fordult magyarázatért. A költő úgy felelt: a munkafelosztás princípiumának századában az én dolgom írni, az önöké megérteni magyarázni, amit írtam. Ne cseréljünk tehát szerepet.

Különben Taine nagy tehetségnek tartja, bár igen egyenetlennek, egyes briliáns részletek után semmiségek.

½ I kor irtóztató hóban (!) haza.

Kedd, márc. 20-án.

Az élet nagy komédiájának egy nagyszabású jelenetét éltem ma át, amely azonban oly komikus de oly komikus volt, hogy közelállott magyon a tragédiához.

Reggel felkelve egy telegrammot kapok Jablonowska komornájától, amelyben ez jelenti, hogy úrnője igen beteg s hogy így ne jöjjenek este ebédre, mert a hercegné nem fogadhat.

Én természetesen össze szedem bátorságomat, beledobom magam egy kocsiba és kimegyek az avenue de B. d. B. ba.

A portásnő reszketve fogad, nem akar feleereszteni, hogy a hercegné nagyon rosszul van, s az orvos minden látogatást eltiltott. Egész éjjel láza lett volna s halucinált volna.

Én ki tegnap már oly lázasan hagytam el, visszaülök a kocsiba s kimegyek Maurice-ékhoz — kik nincsenek otthon, Sarahnál reggeliznek, s az inas szerint rossz hírt nem kaptak ma reggel.

Sarahhoz — reggelinél ül. Vagy húszan az asztalnál, Georges Clairin, Haraucourt, Dumény, Dumény felesége, madame Gros, Maurice-ék stb. stb.

Én komolyan s igen megijedve elmondom, hogy a hercegné milyen rosszul. Terka elhalványulva felugrik, kisiet. Maurice utánna — en carrière el.

Sarah amíg Terka ott van, affairé arcot csinál, amint elment

— — nem sokat törődve azzal, hogy vagy 20-an vagyunk, így sóhajt fel — Si au moins elle mourrait!

Én bevallom, az első pillanatban nem tudtam mit mondjak — — de igen jól éreztem, hogy ez a mondás igen nagyon déplacé volt.

Vannak percek, midőn a gyűlölködésnek el kell még egy érző szívben is hallgatnia.

A halál lehelete szájalmat kell hogy keltsen — vagy tán Sarah-t azért nem benyomásolta, mert már annyiszor halt meg — a színpadon?

Érzem, hogy Sarah-t rá kell hogy bírjam arra, hogy a hercegnéhez menjen. Elmondok — illetve sejtetek egyetmást mindarról, amit a hercegné egyszer végrendelkezéséről mondott.

Sarah elkomolyodik — — felmegy öltözőszobájába.

Ezalatt Haraucourt új verseit mondja el, amelyekből azonban egy szót sem tudok, annyira erőt vett rajtam ennek a bouillabaisse-nek a hatása.

Clairin (mint mindig ha találkozik velem) magyar nótákat dúdol — — de mindez most kívül maradt füleimen, kívül szívemen. Ez a história egészen lefoglalt.

Mi lesz a vége? — —

Sarah pár perc múlva útra készen. A kis Santa kíséretében lejő — — ők beülnek coupéjokba, én utánok fiakkerembe és így en carrière ki a hercegnéhez.

Sarah néha kinéz kocsjja ablakán s nevetve int nekem — — mondhatom, hogy vígságát e percben écoeurant-nak találtam.

Végre megérkezünk. A hercegné boudoirjában fekszik, lethargikus álomba merülve.

Fejénél Terka, ki elvesztette fejét, kissé hátrább Maurice, ki úgylátszik az egész betegségből nem hisz egy szót sem.

Sarah letérdel a hercegné mellé s úgy ápolja, mintha egész életében sem tett volna egyebet (n. b. ma volt harmadszor *életében* a hercegnénél).

Ebben a jelenetben benne volt a páratlan hűséges önmagát feláldozó barátnő minden jellegzetes vonása, aki circonstances historiques-jaikat nem ismerte volna, azt hihette volna, hogy Sarah három hónapja el nem mozdult a hercegné oldaláról.

Pedig!

Kár, hogy a színházban coulissák is vannak, és — az ember néha a coulissák mögé is lát. —

És íme — — úgylátszik nemcsak a nagy színésznő (kinek végre is ez mestersége), hanem a hercegné is játszik. Észreveszem,

hogy óvatosan vigyázva feltekint és tanulmányozza a — helyzetet. Odanéz Maurice-ra, Terkára, figyelni arckifejezésüket.

A hercegné gyanakszik — de nem Sarahra — hiszen ő olyan igen nagy színésznő. Mibe kerül neki egy pár sóhaj s egy pár könny? Kevesebb fáradságba mindenesetre, mint a színpadon, hol a perspektívával is kell küzdenie.

Így lassan lassan, energiájával halottaiból feltámasztja a hercegnőt, ki mosolyog — nevet s végre enni kér.

Ebben az »état d'âme«-ban hagyva elmegyünk, én Sarah-t az Odeonba kísérem — — magam azonban annyira megundo-rodтам ettől a jelenettől, hogy hazamegyek s ötkor d. u. lefekszem, s alszom másnap tízig.

Az álom gyógyít — mert majdnem ellentéte az életnek.

Szerda márc. 21-én.

Reggel a hercegnőhöz kérdezősködni hogy van.

Nála Terka, vele ctesse de Béthune-hez, ki szintén ágyban fekvő beteg.

Jean de Néthy-hez, 3-kor Károlyi Lászlóhoz, ki pár napja van Parisban s már többször keresett, még csak pár napig marad.

5-kor *Louise Readhez*, ott Jean de Néthy és Ludovic Halévy felesége.

Főleg az idegen litteraturákról van szó, madame Halévy megkért, hogy határoznám meg Mary Robinson költészetét. Furcsa — meglepő kérdés. Végre ebben a formulában vontam össze: egy darvinista Lamartine.

A formula tetszik neki is, ki nem ismeri miss Robinson verseit, és tetszik Louise Readnek is, ki könyv nélkül tudja.

Este Jean de Néthynél, neki Elwes-nek és Bunnynak franciául elolvasom a M. Sz. első felét.*

Csütörtök márc. 22-én.

V. r. u. Hoyos grfnénál, ott Bibescu herceg, egy oláh bojár, ki úgy néz ki mint egy zongora mester. Egymásután érkeznek: Munkácsyné, valami spanyol hercegné, kinek nevét elfelejtettem és Zichy Fedorné.

Mondanítás.

4-kor Jean de Néthyvel és Louise Read-el rendez-vous.

Velők *Madame Ayevt-hez* (ki Frank leánya).

Egyik nevezetessége ez, a másik az hogy férjének hatvan Moreau-ja¹⁰² van. Azonkívül egyike Paris érdekesebb literális salonjainak.

* Művészszerelem.

Különben zsidók.

Már az előszobában érdekes dolgok, többi között egy gyönyörű fusain Lhermitte-től.¹⁰³ A salonban a kandalló előtt egy kis tabourette-en a háziasszony. Zsidó profil. Kicsiny szemek, amelyeket még jobban összehúz.

A rövidlátók gyanakvása nála is. Igen beszédes és sokszor (bár nem mindig) érdekes is, amit mond.

Tán negyvenéves lehet. Igen primitív színekbe öltözve s a toilette pire. S ami feltűnik az az, hogy a salon is színérzék nélkül van bútorozva, igen sok tarka barka szövet, összhang nélkül összehányva. Az unalmas blanc et or falak.

Ebből a salonból ítélve ugyan madame Ayem ízlése legfőjebb a Bouguereau¹⁰⁴ magaslatán van.

Bár — az egyik sarokban már egy Moreau. Egy Moreau — —
— a legszűkebb kor legraffináltabb s legbetegobb festőjének egy mesterműve.

A kép tökéletesen lekötött — — nem figyeltem arra, amit a háziasszony és Louise beszéltek. Minden összefolyt előttem, alig szóltam, annyira megrázott e kép bámulatos színhatása s kivált festőjének titokzatos egyénisége, amely a képből beszélt.

Ez Phaeton szekerét ábrázolja — — — kékes zöldes halvány lila színbe játszó ég végtelenjéből előtör az aranyfényt hintő szekér — — azonban a lovak már lefelé hullanak az űrben, Phaeton meztelen teste, amely minden ízében a rémületet fejezi ki, hátraesik erőtlenül s az ember érzi, egy perc még, s az egész alkotmány ügyetlen de merész vezetőjével együtt lángba borul. — — Igen a kép vonzott, azonban a devoir mondain parancsolt. Oda kellett figyelnem arra, amit házi asszonyunk beszélt.

Mit is mondott csak? Beszélt a Daudet-k egy estélyéről, amely kútba esett, beszélt — — beszélt. Igazán nem tudom, mert csak félfüllel bírtam reá figyelni.

Végre — — végre felkért, hogy nézzem meg a többi Moreaukat is, ha kedvem telik benne. Férje dolgozószobájában függ legnagyobb része, ez a pièce valamivel nyugodtabb, mint a másik.

Ott függnek egymás mellett a bámulatos phantáziák, s hatásuk alatt az ember messze messze száll e minden mesterkéltége dacára egyszerű légkörből s a Lehetetlen kék légkörébe jut, az álmok abba a világába — — amelybe *szabad* szemmel nem látott még soha senki.

Ott van a híres *Salome visio*-ja, amely tán mesterműve a nagy festőnek.

Salome épp elvégezte táncát, ruhái leváltak természetéről, jóformán csak ékkövek földik kéjt mámort lehelő meztelen testét

s egyszerre csak arany fénytől környezve megjelenik keresztelő szent János vértől csepegő levágott feje, irtóztató foltot vetve a színektől ékkövektől ragyogó háttérre.

De e véres látományt csak Salome látja, ki meghajolva megtett testtel mintegy védekezve a visio ellen, megkövülve áll meg egy helyen.

A háttérben Heródes, ki megy s a hóhér, ki mereven áll felemelt bárdjával, ezek egyike sem lát semmit a Salome lelkében visszatükröződő képből.

Soha még ilyen színpompát vízfestményei nem fejtettek ki, India egész színgazdagságát rálehelte e képre.

Mindegyik szín külön kiválik, s mindegyik ritka, nem egyszerű s nem közönséges szín.

Salome testén az ékkövek ragyogása csak kiemeli testének fékvesztetten érzékies idomait, amelyekből a világrendítő histerikus asszony egész bódító mérgező veszedelmes páratlan egyénisége beszél.

S e test érzékiesen színgazdag háttére, amelyből mindent eltompítva szent János véres árnya emelkedik ki — — mindez egyetlen a maga nemében, s valóban jellemzi azon évtizedeket, amelyek létre hozták.

A festő Leonard da Vincire emlékeztet az alakok megfestésében s a színezés szempontjából van valami a primitívekből is benne, de a légkör, amelyet képei árasztanak, s a világnézet is, amelyet oly páratlanul fejeznek ki — a modernizmus Sarah Bernhardt skáláját érték el a festészetben.

A teremben van még egy pár érdekes Cazin¹⁰⁵ kép, szeretem a festő egyszerű (kissé à la Puvis de Chavannes) szürkés színeit, melegségét hangulatait.

Kimenne a salonba határozottan kétségbeejtett, hogy még egy negyed órát kellett töltenem náluk s még hozzá *beszelnem* e képekről.

Amint mad. Ayem egyéniségét látom, s ahogy érzem ms. Ayem-et, ez intériurból kiveszem azt, hogy tanácsadójuk kell hogy legyen, aki rábírta őket e Moreau-k megvételére, mert az 6 izlésök lehetetlen de lehetetlen, hogy ez legyen.

Azt hiszem ők szívesebben vennének Héberteket, Carolus Durandokat és Tony Robert Fleury-ket, ha tőlük függne.

Ezalatt *Sully Prudhomme* jó a salonba lassú sans prétention s még is kissé prétentieux lépteivel.

Halk félhangon elmondja Louise Readnek, hogy midőn Bonheurjét elvitte Madame *Ackermannzúii*, ez kifejtette neki, hogy miért ír. Jobb volna, ha már nem ima semmit.

Elle n'a pas dit pourquoi — folytató a költő — mais je pense qu'elle avait raison.

Ezt mosolyogva kissé ironikusan mondta — ebben az író-
niában benne volt az, hogy tulajdonképpen ő is a Bonheur-t
e korszak egyik legkiválóbb munkájának tartja.¹⁰⁶

Meglehet hogy igaza van — szerzőjének, én magam még
nem olvastam s így nem Ítélnék.

Madame Ayem-től haza, nem bírtam e « Moreau » hangulat
után embert látni.

Ebéd után *Jean de Néthyhez*, ki igen igen meglepett.

Moreau Salomé-jának egy gyönyörű eau forte-ját adta át,
midőn beléptem hozzá — — ennél valóban *ma* nem kaphattam
volna kedvesebb ajándékot. Elvégezzük a Művész szerelmet,¹⁰⁷
ott még Bunny és Elwes.

Péntek márc. 23-án.

Mindjárt villás reggeli után *Jean Berge-nél*, ki visszajött
Bordeauxból, éppen hogy csak felkelt. Nála Le Moël költő, ki
breton históriákat ír.

Berge Sully Prudhomme Bonheur-jéről irt könyvéről beszél
meg regényéről, amelyet otthon elkezdett.

Házasodni készül!!

Tőle Munkácsynéhoz, ott Jean de Néthy, Türr, s még néhányan.

4-kor *Fitz-James* grfnéhez, aki érdekes rokonszenves, mint
mindig. Filosofálunk, ő is azon a véleményen van mint én,
hogy a párisi élet élvezetes elragadó, csak — nagyon de nagyon
hideg.

Az embereknek s kivált az asszonyoknak nincs idejük
szeretni.

Az élvezetért így feláldozzák a boldogságot.

Madame de Pourtalès-t várja ebédre, bár egy másik barát-
nője azt jelenti róla, hogy beteg.

Bizonyal felgyógyul, mert egy parisienne csak reggel beteg,
estére mindig «lábra áll».

6-kor *ctesse de Trepriand-nál*. E rettenetes amerikai szüle-
tésű, szolgáló modorú grófnénál.

Ez az appartement a legborzasztóbb, amelyet életemben
láttam, blanc et or falak, schlandrián bútorok — minden japáni
szövetekkel úgy megrakva, hogy a sok színtől az embernek szinte
a szeme fáj. Un appartement qui ne crie pas, mais qui — hurle.

Háziasszonyunk különben el van ragadtatva coquille-jától,
bűszke csigaházára, mert sok pénzébe került.

Este *ctesse Diane-nél* estély, már rég nem sikerült ennyire.

Ott *Bergeret, Sully Prudhomme, Jean Berge, Boisjoslin* etc. etc.

Sully ez este igen érdekes dolgokat mond el. Kifejti, hogy minden ember között a keresztény tulajdonkép a legegoistább, miután mindent a túlvilági megjutalmaztatás reményében tesz.

Aztán a költészetéről van szó, apropos de Cordier. Ctesse Diane megkérdi tőle, lehet-e olyan ember, ki nem végzett gymnasialis osztályokat, jó poéta.

Szóval tanultság nélkül lehet-e költő valaki.

Sully alig hiszi. Ez igen jellemző a modern nyugati európai költészetre, ha az ember meggondolja, hogy lehetnek olyan kritikusok is ott a távoli Oriensen, kik azt mondják *Sully Prudhomme* Bonheur-jére, hogy költői munka *dacára* tudományos alapjának.

Azt hiszem, költő az egyik úgy, mint a másik csak a szívet ragadja meg, legyen az a legegyszerűbb vagy a legösszetettebb eszközökkel, az mindegy.

Szombat márc. 24-én.

V. r. u. Jean de Néthynél, aztán az Odeonba, hol *Sarah és Clair in.*

Elpróbálják az *Aveu-t* egészen kivilágított háznál — a nézőtéren csak mi hárman és Porel, a színház új igazgatója. Mind gratulálunk Sarahnak, mert így a darab valóban megragadja az embert.

Szenvedélyes, rövid, s mindvégig érdekes, bár nem egy helyen raide.

Paul Mounet kitűnően játszik, kivált arckifejezésével és mozdulataival ragadja meg az embert.

Sisos — — nem rossz, csak sous Sarah. Magnet közepszerű.

A darab végén a szegény mártírnő sikolya nem sikerül, mile Sisos vagy háromszor újra kezdi, Sarah ideges lesz, felsiet a színpadra, s maga eljátsza a végszavakat s néhány velőtrázó sikolyt bocsájt ki fáradhatatlan égégjén.

Az Odeon-ból a *De Gerandok-hoz*, Attila igen igen szíves. Főleg a magyar művek francia fordításáról van szó, miután Vautier¹⁰⁸ (ki Révayéknál volt sok évig francia fiú) ráadta a fejét. A bökkenő csak az, hogy Vautier-nak absolute nincs a modern francia irodalmi nyelvről notio-ja — —

Estét *Antocolskinál* töltöm. Már oly rég nem voltam náluk teán, hogy szinte különösen esik ez a nyugodt, egyhangú és hangulatos pár óra, amelyet a távol Oroszország szellemi zónája alatt töltök.

Vasárnap márc. 25-én.

2-ig dolgozok . Kettőkor a Louvre-ba, ott rendez-vous Jean de Néthy-vel, Bunny Elwes és Jean Berge-el.

Előbb a salon carréba, ott megbámuljuk (természetesen) a pórtrait-k portrait-ját Giocondát, aztán egy Holbein-képet, Rafael egy ifjúkori (egészen primitívszerű) képét s a Dürer-eket.

Aztán a primitívekhez — hiába csak ez a legérdeke-
sebb.

A Botticelli-k, Bellini-k, Fra Angelico-knak nincs párja. A mély érzés, amely a képekből beszél — s csak az, az őszinteség elragadó.

Hosszú időt töltünk Botticelli egy freskója előtt, amely négy vagy öt nőalakot ábrázol, amelyek mind mozdulatra mind coloritra mind arckifejezésre Sarahra hasonlítanak — nővérei lehetnének.

A francia képek közül hosszabb időt töltünk *Daubigny* ^{10o} egy mély érzésű tájképe előtt, megnézzük a különben elég gyengén képviselt *Millet*-t s aztán vissza a primitívekhez; abban mind egyezvén, hogy Delacroix-t (arcképét és Dante bárkáját kivéve) nem szeretjük.

Búcsú Shakespeare-től, ki vagy 10 napra Londonba megy.

Jean Berge-él a Champs Elysées-re. Aztán kocsit veszünk egy szobrászhoz, kit nem találunk honn, majd a Bois-ba.

L' allée des Acacias — — egymás mellett vonul el ablakunk előtt ez a fáradt kiélt, s az úrben rohanó Paris.

Egymás után gördülnek el a duairière-ek haut ressortos kocsijai, egyszerűen felöltözött leányaikkal, a petit crevék kikent bajusszal, virággal gomblyukaikban s ostoba mosolyukkal, amelyet egyenesen a szívük mélyéből csalt elő egyik-másik « horizontale » apparitio-ja. És ezek — ezek a tarka színekbe öltözött éji lepek, felvirágzott lovakkal, inasokkal, tarka selyem bélésű kocsijaikban, színes ruháikban s színes mosolyukkal, kik valóban tiszteletet kell hogy az emberben gerjessenek meg gondolva azt, hány és hány férfit vezettek már az orruknál fogva, megfizettetve magukat azért, hogy — — szeretni sohasem tudtak.

Nem tudom, ki mondta e bölcs mondást: a férfi sorsa a nő — ha ez áll — akkor valóban az ember megszűnik mosolyogni itt, itt a szabad természet ölén, hol az első ibolya s az első nap-sugár a természet és a szerelem ébredéséről beszél.

Némán ültünk Berge-el a kocsiban.

Szólni egyikünk sem tudott — láttuk a szépet éreztük s

nagyon is ugyanazt láttuk mindketten arra, hogy — beszéljünk róla.

Ebéd *Maurice Bemhardt-nél*, 7 órára hí, pontosan mint mindig megérkezem, Maurice ijedve rohan elém még utcai toilette-ben; az ebéd $\frac{1}{2}$ 8-kor, de azért tette 7-re, mert úgy hitte elkések.

Míg öltözik, zongorázok az atelier-ben.

Ebéd egészen famille, décidément már a Sarah B. familia kültagjává avanszíroztam.

Jelen Terka, (természetesen) igen szép, briliánsan néz ki. Sarah (a kisebb), John Stewens, a híres festő¹¹⁰ fia és mi ketten a háziakkal.

Az ebéd abban a kedves kis indiai szövetekkel fődött ebéd-lőben.

A különben oly rideg tartózkodó Maurice olyan velem, mintha testvérem volna. Terka detto. Ez nagyon meghat, ces choses touchent toujours.

Ebéd alatt főleg piktúráról van szó, Maurice nagyon szereti a Géricault-okat, bár azt tartja, nem egy képe rosszul van festve.

Aztán megint az Oriensre tér át a szó, M. el van a sivatagtól ragadtatva, azt mondja semmi sem hasonlítható hozzá, felségesebb és változatosabb szerinte, mint a tenger.

Minden órában más színek, más árnyak.

Az ebéd alatt mind a három kutya körülünk, hol az orosz agár üti bele az orrát a tányérba, hol a scotchterrier ugrik az ember ölébe, hol Duchka, Terka régi stall pincse nyalja meg az ember kezét.

Szóval — tout en famille.

Egy hét múlva — — Sarah már Toursban játszik.

Ebéd után felmegyünk az atelierbe, nemsokára Bunny érkezik meg.

Vele megnézzük egy Holbeinről irt nagy díszmunkát, amelyben egy pár gyönyörű illusztráció van a nagy mestertől.

En egy félórára Princesse Mathilde-hez megyek kocsin, kezet csókolok a hercegnőnek, keresztülmegyek a salonokon s a másik oldalon a hátulsó ajtón megugrom.

Vissza Maurice-ékhoz.

Nemsokára megérkezik Sarah a Tosca utolsó előadásáról egész kísérettel. Vele Georges Ciairin, de Borda, Haraucourt, stb.

Tán még sohasem láttam ilyen szépnek, igazán bűbajos volt. Halvány sárgás rózsaszín préselt bársony derék fedte termetét, ugyanolyan színű selyem igen feszes ujjakkal és hosszú selyem uszályokkal. Az ujjakat ebben a tónusban illusion buggyok

fedték. A nyakán gyönyörű gyémánt és smaragd riviére. Nagy gyémánt csepp a homlokán.

Úgy nézett ki, mint egy primitív kép, tüstént el is mondom neki, hogy tökéletesen Botticelli freskóira emlékeztet, s hogy ezt ma délután újabban konstatáltuk.

Megnézi az arcképeket, amelyeket összevettem, az egyikről még ő sem tudott semmit, egyet kivéve megvan elégedve a képekkel, azt az egyet összetépi.

Vacsora alatt szembe ülök vele, alig tudok beszélni, annyira érdekesnek s titokszerűnek találom. De nemcsak én, Bunny is tökéletesen el van bűvölve általa.

Maurice egész vacsora alatt bosszantja, mert Sarah elmondja, hogy egy napig pihenhetne Tours-ban, s ezt az egy napot arra használja fel, hogy átmegy Londonba s ott kétszer egymásután eljátsza darabját (minden felléptéért 6000 francot kapva).

Maurice azt mondja, Pestről majd Venezuelába rándul s onnan Bombay-ba egy egy fellépésre.

Különben az nem igaz, amit a pesti újságok hirdetnek, hogy az impressario Pesten lenne s hogy novemberben akarná ott játszani Sarah-t.

½ 4 kor oszlunk szét, zuhogó esőben.

Hétfő március 26-án.

V. r. u. *Jean Berge-nél*, ott Duvauchel,¹¹¹ Lejeal, Fouquet.

Én igen ideges vagyok, miután megígértem Jean de Néthynek, hogy 4-kor pontban berukkolok Berge-el.

És Berge is menne már, de nem lehet, Duvauchel (a poéta), egy tán harmincöt éves, széles fejű széles termetű hadaró békaszemű egyéniség feltartja, nem lévén lehetséges le mettre à la porte.

Beszél munkáiról — s ha egy író elkezd munkáiról hadarni úgy — lasciate ogni speranza.

Egymásután futnak a percek és a negyedórák, már 4 óra jóval elmúlt s még mind fecseg, végre veszem kalapomat s el akarok menni, Berge prend résolution et s'arrache de ce milieu.

J. de Néthynél így csak 10 percig lehetünk, onnan *ctesse Diane-hoz*, kinél Elena Vacarescu, prince de Rohan és még többen.

Ctesse Diane megállapítja első nagy estélyének műsorát, több között felvéve Sully Bonheur-jenek recitálását is, Jean Berge mint Faustus, és Elena Vacarescu mint Stella.

Jean Berge Granet-hez¹¹² megy, ki mellszobrát mintázza, idei salon számára, én meg haza, Bunny ebédél nálam.

Vele mile Hanka Schjladerup hangversenyére. Kevesen, de szép közönség, madame de Mac-Mahon és duchesse de Maillé, Munkácsyné, egy csomó d'Harcourt, stb.

Éppen msd. Mac-Mahon és Maillé mögött ülünk.

Mind engem mind Bunnyt elkeseíti a publikum stupiditása.

A Tausig, Schumann és Beethoven darabok után alig hangzik fel taps, pedig a kis szőke piros és fehér svéd művésznő igen jól adta elő, míg az ostoba Dinorah ámytánc és egy néhány még banálisabb Tael keringő után féktelen lelkesedésben tört ki a «tömeg».

Mindig ugyanaz a nóta, az egyik oldalon a művészet — a másikon a népszerűség.

Válasszon, aki választani mer.

Kivált a (kutyafejű) madame Tael-lel négykézre előadott chic dolgok vitték magukkal a publikumot, a levegőben charmant-ok — admirable-ok rebbentek át — s mi, Bunnyval be szerettük volna füleinket dugni.

Határozottan leginkább hangversenyekben, képtárakban és première-eken utálja meg az ember a sokaságot.

Kedd márc. 21-én.

Villásreggeli után *Sarah-hoz*, ki kettőkor az Odeonba rohan idegesen, de olyan idegesen, mint Sarah *csak ma* lehet. Este adják először darabját.

Tőle egyenesen *De Gerando-ékhoz*, Irén és Teleki Emma tegnap érkeztek meg.

Csak az előbbivel beszélhettem, mert a kis Emma Attilával sétálni ment.

Még mindig titokzatos érthetetlen sphynxszerű.

Az ember érzi hidegségét és szenvedélyét — — nem mindennapi asszony.

Főleg kincses Kolozsvárról volt szó — — a jó Isten tudja, de hangját itt hallva két évvel fiatalabbnak éreztem magam — — eszembe jutott annyi minden, ami elmúlt és soha de soha sem fog többet vissza térni.

Ötkor lemenve a lépcsőn körülnézek, minden napfényben úszik, egyike azoknak a tavaszi napoknak, amelyekben a durva kegyetlen természet kacérkodik az emberrel, s a gyenge báb úgy sóhajt fel hatása alatt: mégis, mégis jó élni — — hiszen a rügyek fakadoznak s nyílnak a virágok — —

S az ilyen percek ellustítanak, lassan lassan megyek végig a Luxembourg vasrostélya mellett, megállva minden percben s boldogan hallgatva a kocsik egyhangú dübörgését, a gyermekek

kacaját, a madár csiripelését — — — az élet megnyilatkozását mindenkép.

Eh! nem megyek az Odeonba este, untat már ez a «Sarah-láz», ma nyugodtan a sorsra bízom estémet — —

Hová menjek? Körülnéztem, nini — — hiszen ide látszik a Bunny-atelier-je.

Lassan felmásztram hozzá, lefeküdtem az atelier sarkában lévő nagy kerevetre s fürödtem a minden oldalról betóduló sugár özönben.

Bunny festett, messziről egy kintorna nyikorgása hallatszott — — különben csend.

Alig vettem észre, hogy már $\frac{1}{2}$ 6 — — hohó, haza kell mennem.

De miért? Magam sem tudtam volna megmondani.

Bunny elkísért egy darabig — —

Ah, még sem megyek haza. Vele töltöm az estét, így legalább bizonyos lehetek arról, hogy nem fogok az Odeonba menni, mert hisz így sem J. de Néthy, sem Sarah nem tudhatják hol vagyok, s nem kaphatok «idéző levélkéket».

Megebédelek Bunnyvel a földszinten egy csomó angol festő többi között (Graham) társaságában. $\frac{1}{4}$ 9 kor fel az atelier-be kávézni.

Bámulatos fényhatás, az üvegfalon keresztültör a hold kékes világa s minden szürkés fénylő ködben úszik, csak itt ott szakítva meg egy egy ragyogó kékes laptól.

Csak egy gyertyát szabad Bunnynek gyújtani, így még mystikusabb a hatás, az egy vereses pont «genre Bunny» emelkedik ki a ködös kékes elmosódott alapból.

Ehhez Schumann-t kell játszani- — — alighogy két tak-
tust eljátszik a piktor, midőn az ajtó hirtelen feltárul s berohan rajta az hôte! Seribe egy chasseur-je, il se roule presque, tant il se dépêche. Kezében egy kis levél, fuldokolva adja át — — —

Jean de Néhytői. A páholy numerosa, s hogy hozzam el Bunnyt is magammal.

Íme: sors bona nihil aliud. S az ember azt hinné, hogy ura cselekedeteinek Parisban.

Bonne farce!

Tessék lóhalálában haza rohanni frakkot öltetni s alio marche az Odeonba.

Je Fai fait en tout soumis et humble serviteur du Dieu Sort.

$\frac{1}{4}$ 10-kor Jean de Néthy-vel, ctesse Diane-al (ki az előbbi elchaperonirozta) es Bunnyvel egy első emeleti páholyban.

Az Odeon körül rengeteg nép, ágensek kínálják a még eí nem adott jegyeket, egy páholyért 400 franc, egy zártszékért 140 francot kérve.

Persze ez az événement páratlan a maga nemében: Sarah első darabjának első előadása!

Igen díszes és igen izgatott publikum, t. k.: Jules Lemaitre, Sarcey, Vitu,¹¹³ Louise Abbema, Georges Clairin, egy avant scène-ben Maurice és Terka, ctesse de Béthune, Lachenall stb. stb.

A darab pont íó-kor kezdődik s 25 percig tart. Paul Mounet jobb mint a próbákon, Sisos rosszabb. Az utóbbi igen korán kezd «dolgozni», igen kiabál már a darab kezdetén, úgyhogy a végső kiáltást nem tudja kihozni, s ezzel a darab hatását gyön-gíti.

A darab végén óriási tapsvihár, amely még fokozódott, midőn Paul Mounet megmondta a szerző: Madame Sarah Bernhardt nevét.

A *külső* siker mindenesetre óriási — — a darab ctesse Diane mot-ja szerint: «une tempête dans une pillule».

A felvonás közben Jean de Néthyvel a színpadra, a színpalak között keressük Sarah-t. Végre egy folyosóban találunk reá, egy szűk, igen szűk couloirban, amelynek legvégén feltűnik színes nagy kalapja.

Az egész emberáram most arra felé hömpölyög, s ott a sarokban majdnem agyongratulálja a divat. Ott tolong egymásmelleit Louise Abbema, Baillet, Haraucourt, Clairin, Porel (a színház igazgatója), Vitu, stb. stb.

Aztán Sarah eltűnik Sisos öltözőjében, kinek meg ő megy gratulálni.

Sisos különben ez este még ruhában és coiffure-ben is tökéletesen Sarah-t utánozta. Úgy nézett ki, mint — az árnyéka.

Az «Aveu» után Les Médecins, közepszerű darab közepszerű siker.

Szerda márc. 28.

V. r. u. Sarahhoz, kávézok addig, míg reggelizik.

El akar magával próbáira vinni.

Már el is határozzuk az órákat s a napokat, midőn a kis Sarah beront és kijelenti, ha én a próbákon jelen leszek, nem játszik. Miért? Erre nem akar felelni. Próbáljuk persuadálni, nem sikerül és Sarah, ki ismeri unokahúga szörnyű fejességét, belenyugszik, s én, mit tegyek, belenyugszom szintén. Pedig Françillon-ban valóban nagyon de nagyon érdekelt volna.

Azután a Sarahról írt kritikákat olvassuk.

Egy pár lanyha dicsérő kritika, legnagyobb részt éreintement.

Sarah éppen olyan dédainnel viseltetik a journalistika iránt, mint jómagam.

Csakhogy — *szükséges* rossz.

Ezalatt Maurice és Terka érkeznek. Reggeli alatt bolondozunk. Terka és Sarita eleinte kenyérgolyócskával dobálják egymást, majd a golyóbisokból zsemlek lesznek s azzal simogatják egymást — fejbe.

Sarah is belevegyül ez ártatlan játékba és egy olyan nagy darab zsemlyét vág a fejemhez, hogy szinte zug a caput-om belé!

— Vraiment, il ne détonne pas dans cette maison ~ de fous. — Fejti ki a diva s elragadóan mosolyog — —

Tőle *Axenty Axentovich-hoz*,¹¹⁴ az örménylengyel festőhöz, ki Sarah bámulatosan sikerült pastell képét festette.

Igazi örmény typus. Halvány arc, szürkés szemek, fekete sűrű szakái és bajusz, húsos orr, mely érzékiségről beszél.

Egy keleteurópai raffiné — emlékeztet Gozsdura.

Sötétveres posztó falu atelier, egy pár nagyon szép orientális himzés és függöny. Igen nyugodt, orientálisan nyugodt, harmonikus összhatás.

Igen érdekes képen két utcai impressio — — igaz képek mystikus ember szemeivel látva.

Pár nagyobb compositio vázlata.

Ő is Huysmans imádó, mint az ultra modern művészek majdnem mind; bár csak L'art moderne-jét olvasta eddig.

Ajánlom neki regényeit.

Felhasználva a gyönyörű tavaszi napot, sétálni megyünk — —

A boulevard napfényben úszik. Csupa fény minden, minden derült, minden a reményről beszél.

Bateau mouche-on akarunk kirándulást tenni — — a terv kútba esik, mert a kis hajók nem járnak, igen magas a Szajna.

Nálam ebédel. Ebéd után *Jean de Néthy-hez*, ott még Bunny és Jean Berge. Ez utóbbi elhossa verskötetének még össze nem fűzött példányát, elég vaskos kötet, vagy 240 lap.

Lapozok a kötetben s ime — — egyszerre csak egy költeményre találok benne, amely nekem van ajánlva.

Embrassements extatiques!

Ezután én felolvasok egy pár prière-t (kedvenceimet) a kötetből, így a *Vépres mariniers-t*, és *Prière-t*. Ez utóbbit aztán Jean Berge maga is felolvassa.

Ez a költemény határozottan egyike a legnagyobb szabású francia verseknek.

Majd Jean de Néthy olvas fel Anastasius Grünből fordított költeményeket, amelyek a Berge Revue-jében lesznek mutatványul közzétéve.

Csütörtök márc. 29 én.

V. r. u. Jean de Néthynél, majd Sarahnál, kivel igen pessimistikus conversatio. Fáradt — halálról beszél.

Egy fényképet ad (azt amelyet tőle tán legjobban szeretek) ezzel a dédicatioval:

A Sigismond de Justh

Souvenir avant et après ma mort.

Sarah Bernhardt.

Mystique — —

Ebéd Madame *Jameson-nál*. A családon kívül még csak Ne el.

Bőjti ebéd, un maigre tous ce qu'il a de plus raffiné.

Ebéd után Schumann és Chopineket játszik.

11 kor a Grand Cafê-ba, ott Jean Berge-el cigányokat hallgatunk. Patikárius nagyon kitesz magáért, de hát csak nem Pali!

Péntek márc. 30-án.

V. r. u. Louvrea a primitíveket tanulmányozom jó másfél óráig. 7 kor *Bunnyvel* az aquarelisták kiállítására.

Legérdekesebbek a *Besnárd-ok*.¹¹⁶ Oly ereje van az ecsetkezésben, mint egy vízfestőnek sem. És phantasiája! Mily bámulatos az a női feje, amely halvány kékes mystikus világtáznál csillagokat fuj el a kezéből, úgy mint «más» halandók a szappanbuborékokat szokták — — aztán merengő női arcképe, olyanféle fej, mint ahogy én Kálmán Elzát¹¹⁶ képzeltem el. És más bámulatosabbnál bámulatosabb és phantastikusabbnál phantastikusabb képei — —

Azonban a kivételes egyéniségű nagy festőt csakis a kiválasztottak értik, és úgylátszik a kiválasztottak még itt is ritkák; leülünk Bunnyvel (ki egészen el van ragadtatva tőle) a képekkel szemben egy kanapéra, egymásután vonul előttünk a nagy tömeg, s egy órai megfigyelés után de nem találtunk egyetlen embert sem, ki komolyan vette volna őt, a legtöbben gúnyolódva mentek el képei előtt — —

Végre olyan védtelen düh fogott el mindkettőnket, hogy nem tehattünk egyebet, mint Madeleine Lemaire¹¹⁷ limonádé ízű képei elé menni, s jó hangosan (kétségbeejtve a körülálló nyárs-

polgárokat) kifiguráztuk a goût bourgeois aquarelistáj áriak à la portée de tout le monde készült, kinyalt semmiségeit.

Vraiment la bêtise de la masse hu "naine est infinie, la seule chose qui e,st infinie, peut-être!

C'est à hurler de rage.

Es persze mindezek egy pár év múlva, midőn már hozzájuk is eljutott az, hogy Besnard nagy festő, se pâmeront devant ses toiles.

Este Jean de Néthynél, aztán pedig a Grand Café-ban, Jean Berge-el cigányokat (a kis Pali-t) hallgatjuk.

Szombat március 31-én.

11-kor Guillaume Vautier jó hozzám (ki 9 évet töltött Révayéknál), egyik kezében Jókay Új földesurának, a másikban az én «Művész szerelmemnek» fordításával.

Képzeltető meglepetésem.

Hétfőn De Gerando Attilánál fogjuk átnézni.

Sarahhoz — búcsúzni.

Symphoniák után csend, osztrigák után éhség, víziók után ébredés, tűzijáték után csillag nélküli éjszaka!

Este cigányokat megyek hallgatni Axentovich-csal és Berge-el.

Érdekes ellentétes egyéniségek a cigányzene hatása alatt.

Az örmény orientális raffiné festő, kinek idegeit ragadja meg e zenének mákonyyszerű egyik eleme, és az occidentális egyszerű érzésű költő, kinek vérét korbácsolja fel a zene primitív másik eleme.

Mindkettő el van ragadtatva, de mindkettő másképp — —

Tóth Ferkó elmuzsikálja minden kedves nótámat, és mégis minden de minden emlékeket elhomályosítja ennek a pár utolsó napnak tovatűnő bolygó csillaga — —

Pedig hát ennek a «hangulatnak» minden de minden eleme csak művészies jellegű volt, mert hiszen ebben az álomban oly nagy volt a művészet, hogy már nem is volt emberi.

Csak a hatása volt az; mert az ember gyenge, s ha elveszti esztét, bolond — — — s némely esetben bolond még akkor is, ha — mást.

De hát hála Istennek, a művészi extázisnak ilyen ereje mégsem volt!

Vasárnap április elsején.

V. r. u. A Vacarescu-khoz, Elena Vacasescu és Jean Berge a Bonheur-ből egy részletet recitálnak, amelyet együtt ctesse Diane jövő pénteki nagy estélyen fognak elszavalni. Igen rosszul

választottak, úgyhogy (dacára annak, hogy Elena már részletét könyv nélkül tudja) egy más jelenetet fognak betanulni.

Jean Berge-el *Granet* szobrászhoz, ki Berge mellszobrát mintázza az idei salon számára.

A szobor nem annyira hasonló, mint inkább igen jellemzetes, az *Extases* poétájának egész «force vitale»-ja benne van.

Nyaka igen sikerült, le cou d'un petit taureau nerveux.

Antocolski műtermébe, ott egy negyedóráig.

Este Maurice és Terkánál, ott még a Richard-ok, Axenty és Bunny.

Pas très lollichon.

Hétfő április 2-án.

Majdnem az egész délutánt a De Gerando-knál töltöm.

4 ig Irénnél és Emma grínével; ki bámulatosan megszépült. Olyan mint egy fiatal tapasztalatlan özike.

4 kor Attila megjő, s nemsokára Vautier. Akikkel a M. Sz. , első fejezetét olvassuk, én jobban megvagyok elégedve a fordítással, mint Attila. Mert érzésben (legalább az első fejezet) vissza van adva — — a nyelv szabatosága (nyelvtani szempontból) pedig mellékes dolog. Ezt akárki kijavíthatja.

Fel fogom a kéziratot Jean de Néthynek és Berge-nek olvasni.

Ebéd *Munkácsyéknel*, Hubaynak és Grünfeldt-nek kellett volna még jönnie. Az előbbi betegén lázban fekszik a másik pedig szintén akadályozva van.

A háziakon kívül: *Brozik*¹¹⁸ feleségével (ki *Sedelmeyer*¹¹⁹ leánya), madame *Chaplin*, ms. és madame *Michel* [*Gustave Doré* unokahuga) ms. de *La Tour*, *Jean de Néthy*, *Latinovich*, egy angol festő (nevét nem tudom) és *Türr* tábormok.

Rémségesen hosszú ebéd, se hossza se vége.

Ebéd alatt Munkácsy nagyon megtámadja Besnard pikturáját, azt mondja, hogy ez aquarelista romantikus.

Ez a subtilis, tulfino múlt idegü, archimodern festő — romantikus!

Mintha valaki azt mondaná, hogy Leconte de Lisle naiv költő, Sarah Bernhardt classikus tragika, vagy Jászay Mari modern színésznő.

Halálos félelemben vagyok, hogy Munkácsy francia írók előtt is ilyeneket «ansagol».

Majd egy órát disputálok vele (szokásom ellenére).

¹/₂ 11 kor *duchesse de Maillé* bal blancjára.

A faubourg St. Germain legzártabb salonja, s így tán a leg-
«nehezebb» salon a világon s tán — a legunalmasabb is.

Maga a duchesse egy Mária Theresia — raccourciban. Kicsiny,
zömök asszony, meglehetősen nagy fej, egészen fehér haj. Un grand
air — voulu.

Leánya Marie de Maillé (cocotte, mint ahogy ő nevezi)
olyan mint egy régi kép — de mint egy soubrette képe.

És ilyen az aspect général.

Pedig Franciaország legrégebb s legnagyobb nevei: duchesse
de Valambrose, duchesse de Blacas, a Polignac-ok, La Rochefou-
cauld-ok, néhány Fitz-James, Boisgelinsek, Gontaut-Biron-ok
stb.

A házi asszony másik leánya ctesse de Gontaut-Biron,
azonban elvan férjétől katolikus módra válva (ami úgylátszik
annyira «katolikus», hogy a férj princesse de Sagan-nal él).

Ctesse *De Gontaut-Biron*: egyike az érdekesebb francia
asszonyoknak. Szürkés szűrő szemek, profil à la Grévin.¹²⁰ Sovány,
de igen race nyak és karok.

Fekete illusion ruha, fejében olyan színű tollak mint szemei,
nyakán egy sor óriási szürke gyöngy, mellén egy pár halvány
lilaszin orgonavirág — —

Vájjon férjét vagy a szerelmét gyászolja?

Mert a bal blanc-ok atmosférájában a szerelem a hűséget
és unalmat jelenti.

De hogyis lehetne másképp a kötelességérző érdekte-
len fiatal leányokból vagy tizenhárom próbás Sainte Nitouche-
ok lesznek, vagy ha mulatni kezdenek — mulatnak *egészen* s
kiválnak a társaságból mint ctesse de Béthurie vagy marquise
d'Osmond.

Ez a túlszigor természetesen csak ilyen végleteket idéz-
het elő.

Íme a bál: fehér lakkírozott falu salonok, halvány saumon
bútorok, a plafondon Louis XV modora ég és felhők, fagyos
atmosféra, pompásan illik a fiatal leányok merev gratia nélküli
mozgásához, raffinement nélküli gondolkodásához.

Majd mind csúnyák ez érdektelen «fehér lap»-ok.

Se nem szépek, se raceok nincs, úgy néznek ki, mint mi
nálunk a kisvárosi kisasszonyok a casino bálon.

Hideg, inger nélküli zene, csudálom hogy a buffet-ben nem
bőjti ételeket szervíroznak — —

Két tour táncolok csak, mert hiszen (persze) táncolni sem
tudnak jól, az egyiket Valentine de Boisgelins-el, a másikat
Marie Cocotte-al. —

Aztán behúzódok egy sarokba s onnan nézem az éppen nem festoies képet, néha néha egy egy ismerős fiatal emberrel váltva egy pár banális phrase toute faite-et.

Idő közben Kiss Aladár megérkezik, fellélekzek — — je parle un petit peu — à mon aise. Aztán Aladár is táncolni kezd, én a fiatal urak szegletes ügyetlen mozdulataiban gyönyörködöm, úgy mozognak, mint a. fababák, ha ezt amazok, kikről a Versaillesi palota beszél, tudták volna, tán — feltalálták volna már akkor: Famour stérile!

Merengésemből Kiss Aladár zavar fel, bemutat egy fiatal urat, ki már előbb feltűnt, hogy szabadabban mozog és sokkal «uriasabb», mint a többiek.

*Melchior de Polignac*¹²¹ volt, ki három hetet töltött az idén minálunk.

Elvan a pesti társaság « genre »-jétől ragadtatva. Azt mondja, azóta alig tud itt a világban járni, oly rémségesen unalmasnak találja e bal blanc-ok hangulatát.

Eleven arcú vagy 27 éves fin, meglehetősen nyirt haj, szürkés villogó életerőt kifejező szemek, encore de la force vitale.

Ellentétben a többiekkel ebből a világból qui ont déjà bien dépassé le temps même du raffinement (Ez a korszak XV. Lajos korára esik).

Egy pár közös barátunk van, így Pejachevich Jolán és Batthyány Géza.

A cotillon előtt elmegyek, nem bírom bevárni a végét, nagyon de nagyon elfog az unalom, az a l'horreur de tout ça qui s'amuse en — s'amusant!

Kedd április 3-án.

Hubaynál, kit azonban nem talállok meg lakásán, mióta beteg, orvosánál lakik.

Haraucourtnál, detto non à casa. Jablonowskához, kinél már jó rég nem voltam, miután azt hittem, már helyre állt. Belépve a salonba ctesse de Bétúme fogad très pimpante, úgy-látszik innen a Bois-ba készül.

A «hercegnő» úgymond «még hálósobájában van, menjünk oda» — — — Azonban elébb az esti bálról a Sedelmeyereknél beszél, néhány cotillonról, néhány világi pletykáról, csicsereg akár egy kis agyvelő nélküli madárka, amelynek az élet napsugár és — kendermagból áll.

Belépünk a háló szobába — — egészen megijedtem, látva a hercegnőt kikelve magából beesett szemmel, lázasan összetörve, alig bírva mozdítani tagjait.

Ki nem mondhatom mennyire megrázott, én ki vígnak jókedvűnek egészségesnek hittem már, s egy nagy nagy beteget találok az életvidor parisienne helyén.

Alig tudtam egy percig szólani, csak néztem ijedten magam elé — — Végre a hercegné maga törte meg a csendet; s pesties német kiejtésével így szólalt meg halk nála szokatlan gyenge elhaló hangon: « Ich stirb — — ich mill's. »

Alig tudtam rá felelni, úgy éreztem hogy valami fojtotgatja a torkomat, végre vigasztalni kezdtem, hogy dehogy semmi baja nincs, elmondva mindazt az ügyetlen és banális dolgokat, melyeket az ember nagy betegnek szokott mondani. Természetesen anélkül, hogy az ember megvigasztalhatná őket.

Úgy éreztem, hogy a halál fagyos árnya suhant át a kis rózsás, derűlten bútorozott szobán, s mindent nagygyá nagyobbá változtatott át.

Egyike volt azoknak a pillanatoknak, midőn az ember önkénytelenül halkan tiszteletteljesen kezd beszélni, mert közel érzi a végtelenséget — —

És kint verőfényes tavaszi nap, a kis boudoir ablakai az avenue de Bois de Boulogne-ra nyíltak, amelyen párhuzamosan egymás mellett robogtak a tarka fényes equipage-ok a Bois felé, csupa szín csupa fény és íme egy árva eltévedt fénysugár most behinti a hercegnő nyitott, (szokása ellenére) lesimitott haját, amelyről még a festék aranya le nem kopott, még aranyfényben törik meg rajta a napsugár, pedig tán egy haldokló homlokát köríti.

És most madame de Béthune ismét beszélni kezdett, hadarva beszélt el egy costumebált, kérdezősködött milyen jelmezből megyek ctesse Diane jelmezestélyére, ruháiból kiáradt párisi parfüm-je, szemeiből életkedv beszélt — — és a hercegnő ott feküdt mellette halványan tompa kifejezésű szemekkel, amelyekkel tekintet nélkül nézett maga elé, tán az ürbe látva — abba az ürbe, honnan nincs visszajövetel.

S úgy éreztem a lábaim előtt elrobogó Paris kicsiny törpe lett, úgy éreztem, hogy a végtelenséggel vagyok szemben és — minden erőmet összeszedve én is, mint madame de Béthune az e percben oly semmisnek feltűnő Paristról kezdtem beszélni, hogy így mondjak valamit, valamit ami elrejtse benső gondolataimat — — mert hiszen a szegény hercegnő e percben valóban vigasztalásra szorul.

Terka és Maurice a versenyre mentek — —

Egyedül maradt, midőn elmentem.

5 — — óra felé Madame Jamesonhoz, ott baronne de Bussières, ctesse de Fitz-James, miss Wilby, és még néhány dáma, kiknek nevét nem tudtam.

Ctesse de Fitz-James meghí ebédre, egészen en famille.

³/₄ 8-kor ebéd a Fitz-James-éknél, duc de Fitz James, etc. Robert de Fitz-James (a házi úr) és a háziasszony.

Roben de Fitz-James Szőke kék szemű, középtermetű ember. Körszakál, ritkuló haj, kék de szűrő szemek. Par excellenc Fitz-James, magán viseli e rendkívüli eszű, de rendkívül excentrikus család minden tulajdonát. Igen eszes — de durva. Feleségével szemben néha túrhetetlen. Kétségbe van esve azon igen eredeti, de kissé Róza Guttmann stylusú dolgok által, amelyeket felesége nem egyszer (tán készakarva, hogy férjét bosszantsa) kiszalaszt a száján.

Duc de Fitz-James a család feje, tán 60 esztendős ember, hasonló ész Robert-hez, de sokkal melegebb és plus gentilhomme. A második császárság előtti modor; érzik rajta, hogy igen soká volt Bécsben, és pedig nem a mostani Bécsben.

Richard Metternich-chel töltötte gyermekségét.

Az ebéd éppen a tegnapi Munkácsy ebéd ellentéte. Rövid öt tál étel, de tout exquis. Gyors és halk service, igen szélesen terített asztal. Egészen grand genre.

Ebéd után a bibliotékában ülünk, a legkülönbözőbb és leg-érdekesebb témákról conversatio.

Hiába amint az ember egy bizonyos raffinement fokára eljutott, akkor megijő már szükségképen a művészetek iránti érzék is, s majdnem benső szükséggé válik.

Mi még otthon csak az istálló periodus-nál vagyunk.

Beszélünk Fausról (Polignac fordításáról), képekről, újabb literaturákról, a könyvkötés régi mestereiről, s mindenhez hozzá tudnak szólni, s úgy *ahogy kell* és minden pose nélkül.

A grófnének listát kell csinálnom új könyvekről.

11 kor a *Sedelmeyer* bálba.

6 — — rue Larochevoucauld. Nagy hétel, vagy öt nagy salon, nagy táncterem s egy óriási képtár (25 méter hosszú) nyitva. Cigányok, (Patikárius Ferkó bandája), sok jó táncosné — — szóval egy olyan bál, mint aminőről az ember csak álmodhat.

A teremben, melyben táncoltunk, egy pár igen szép kép Munkácsy-tól (tájképek, miért nem fest inkább tájképeket?) néhány Brozik, és Charlemont.¹²²

Az első salonban a Sedelmeyer pár fogadja a vendégeket. Maga Sedelmeyer rokonszenves ősz szakállú, még elég szálás

karcsú ember. Derült nyugodt arccal — bevallom nem ilyennek képzeltem.

Felesége? — — már ez inkább annak a képnek felel meg, amelyet róla elálmodtam volna, ha elálmodtam volna.

Leánya, *Brozikné*, karcsú, nem szép, de érdekes arcú asszony. Tud jární, és — tudja ezt.

Másik két leánya majdnem hasonló, kedves egyszerű s úgylátszik tanult kisasszonyok, várják — Brozikjukat.

Sok ismerős: Bronne de Koeneritz, Wrede, Munkácsyék, Latinovich, Hoyos (az egyetlen a követségből) Madame Beulé, Ganbreau, md. de Bernadoki (a hírhedt orosz szépség), Földváry Emilia családjával, Carolus Durand, madame Michel, Jean de Néthy, Brunei, a két Béguouen stb. stb.

Az első négyest *ctesse de Clary-va* (Bernadotte unokájával) táncolom. Igazán királynői alak. Szőke, egyszerűen lesimított haj, szürkés-kék nyílt szemek, sötét szempilláktól árnyalva, egyenes (tán kissé hegybe futó) orr, hosszú, elragadóan mintázott nyak.

Fehér selyem hosszú uszályú ruha, gyöngyök a nyakon, nagy gyémánt csillag homlokán — mint egy Diana, de egy telivér Diana.

Másikat Munkácsynéval, s vele egy csárdást is a kis Ferkó előtt, amelyet a publikum óriási tapsviharral újráztatott.

Cotillon Jean de Néthy-vel.

Odaülünk majdnem egészen a cigányok közé, a kis Ferkó közibénk áll, s húzza húzza egész lelkéből, néha majdnem oda-
borulva a vállamra. Aztán mesél szegény Sándorról, elmondja hogy szerette, mennyit muzsikált neki, melyik volt kedvenc nótája, elmondja, hogy az ő cigánya volt — —

Aztán gyászbeszédéhez kezd.

Hogy mily kár érte, milyen mulató volt, hogy szeretett élni — — a kis cigánynak meg-megrezeg a hangja s a keringő, amelynek hangjánál ez a banális báli közönség lehetőleg grácia nélkül kering, szomorú lesz, néha néha oly keserűen hangzik mintha gyászzene lenne.

«Hogy az Isten nyugosztalja meg». Végzi Ferkó s kedves keringőm Wein Weib u. Gesangot kezdi játszani — — és e walcert, amelyhez annyi de annyi emlékem fűződik, oly szomorúan s amellettt oly szenvedélylyel csalja ki hegedűjéből, hogy Jean de Néthyvel úgy elszomorodunk, hogy egy szó nem jó ki a torkunkon egész cotillon alatt — —

J. d N. egészen elvan Palitól ragadtatva, de — én is!

A cotillon csak folyik tovább, egy pár gyönyörű figura,

így t. k. virágeseő, a kis cellista is felnyalából egy csomó virágot és odadugja a füle mögé, úgy vigyorog most felénk piciny szúró fekete szemével — —

Vén boldog gyermekek, boldogok azok, kiknek csak szív jutott osztályrészükül — — ezek a legnagyobb s amellet legboldogabb művészek.

Vacsora az óriási gallériában, vagy ötven terített asztal, mindegyiken virágok. Gyönyörű coup d'œuil.

Én Munkácsynéval, az egyik Sedelmeyer leánnyal, egy persa herceggel, Wrçde-vel, Latinovich és Jean de Néthy-vel vacsorálok.

Vacsora alatt Patikárius keserű, végtelen keserű nótákat húz. Munkácsyné jóizün vacsorál, úgyhogy vége felé olyan derült, annyit nevet de annyit, hogy az egész terem figyelmét magára vonja feltűnő viselete által.

Vacsora után táncolni kezdünk és táncolunk reggel $\frac{1}{2}$ 7-ig, Bégouin-nel haza.

Szerda április 4-én.

V. r. u. Jean de Berge-hez, kinek könyve megjelent, átadja példányomat nagy dédicatióval. Tőle az a. de Γ Opera-n Louise Read felé, egy cukrászdában De Gerandoékat és Teleki Emmát pillantom meg, velük töltök majd egy órát, úgyhogy Readékhez jó későn s csak egy percig náluk.

Este Jean de Néthy-nél Berge-el és Vautier-vel a Művész-szerelem fordításának első felét olvassuk.

Csütörtök április 5-év.

Este Jean de Néthy-vel, Berge-el és Vautier-rel elvégezzük a M. sz. fordításának olvasását.

Péntek.

V. r. u. tüstént a *Fitz-James-ékhez*, a grófnéval régi szokásunk szerint philosophálnánk, ha minden percben meg nem zavarna valaki. Előbb egy nagybátyja érkezik, majd egy öreg *La Rochefoucauld* pár, kik úgy néznek ki mint Philemon és Baucis, tán 80 évesek lehetnek s együtt végzik látogatásaikat, egészen ancien régime modor, nyárspolgári exterieur-el.

Eközben megérkezik *baronne de Bétham*, magas szőke hosszúkás arcú, világoskék kérdő kifejezésű szemű, Coburg typus.

Bécsben össze is tévesztették a koronahercegnével.

Rémítő unalmas és túlságosan egyszerű.

«Elle est rasante» mondja Fitz-James-né, midőn kimegy az ajtón.

Tőle *Anette Lorin*-hez s aztán *Munkácsyné*hoz, ki villogó szemekkel meséli el, mily jól mulatott kedden.

4 — — kor a *Marshall*-okhoz, a szép Geneviève már felgyógyult. Ott a kis Löwenhaupt grófné és még sokan.

5 — — kor a *Canrobert*-ekhez, kik azonban már nem fogadnak. Ebéd után tüstént *Bunny*-hez, kivel kávézok s aztán vele *Graham* angol festőhöz, kinek igen szép japáni dolgai vannak. Pár érdekes japáni aquarelle-t mutat.

½ 11 kor *Ctesse Diane* estélyére. Un *grand* vendredi. Az első az idén. Vagy 200 ember. Marquise d' Osmond leányával, (qui passe pour être sa nièce) mile de La Roche-al, Rohan anyjával és két rut nővérével, ms. de la Vieuxville és gyönyörű leánya, madame Carniguet és leánya, a Cazalis-ok, Jean de Néthy, Laurent Tailhade, (a décadent költő), Sully Prudhomme, a Monton-ok, Albert Savine (szobrász), Heimer, Bergeret, Boisjoslin, Marbeau, M ásson, stb. stb.¹²³

A grófné ctesse Diane uniformisában (már t. i. ahogy Henner megörökítette őt), fekete hosszú uszályu fekete bársonyruhában veres dísszel és veres szalaggal nyakán, mélyen kivágott derékkal és igen bizarr indiai ékszerekkel díszítve.

Az estély kezdetén Elena Vacarescu és Jean Berge elmondják a Bonheur egyik jelenetét, meglehetősen gyöngén (miután egyik sem tudta jól könyv nélkül részletét), majd mindegyik külön mondott költeményeket of the own made.

½ 12 kor *pedig Rose Lion* (une actrice d'une beauté vraiment troublante) mile de La Roche-al a *Passant*-t¹²⁴ játszák.

2 ig együtt a társaság.

Szombat ápr. 7 én.

1 kor *Jean de Néthy*-vei *Alexandre Dumas*-hoz.¹²⁵

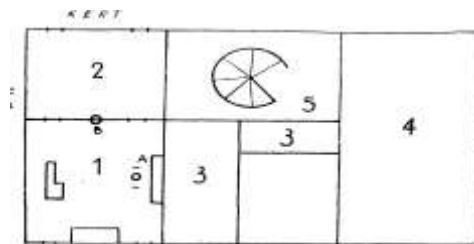
Hotelje az Avenue Villiers-n van, valamivel túl Munkácsy ékon.

A kapualja a legszebb, amelyet életemben láttam. A falakat régi tapisseries-k fedik, amelyek alatt gothikus képek vannak, az egyik fal közepén idősebb Dumas bronz-szobra, ugyanaz, amely a Place Dumas-n áll.

Előbb a földszinti salonba vezetnek, amelynek Louis XVI bútorait veres hússzínű s világos selyem szövet fedi s amely élénken válik el a boiserie fal szürkés tónusától. Az egyik fal közepén a nagy kerevet felett madame Alexandre Dumas Lefebvre által festett képe.

Ez a salon egy másik hasonlólag bútorozott salonba nyílik, amely a meglehetősen nagy kertbe nyílik.

- A Lefebvre képe
 B Diana szobra
 1 = salon
 2 = salon
 3 = előszoba
 4 — kapualja
 5 — lépcső

A V E N U E D E V I L U E R S

A két salon között három nyitott ajtó, a középső ajtó közepén egy Diana szobor.

Itt várunk vagy öt percig, aztán Dumas titkára lejö és felvezet az első emeleti nagy képtárba, ahol Francillon íróját Barbey de, Tony társaságában találjuk. Roppant nyájasan fogad s maga magyarázza el nekünk képtárát. Megmutatja híres Meissonier gyűjteményét, a Lefebvre-öket, néhány Fortuny-ját, én magam pedig felfedezek egy Moreau képet s egy Nittis-t, amelyeket persze sokkal jobban szeretek, mint az előbbi kuszált akadémikus vásznakat.¹²⁶

A képtár éppen a kapualja felett van, éppen akkora mint az.

Dumas legnagyobb öröme és büszkesége a képtár. Bár a rossz nyelvek azt mondják, hogy egyes képek megvételénél nem mindig a legjobb hizeműleg járt el, így például azt mondják, hogy Tassáért¹²⁷ nagy tehetségét felfedezve összevette minden jó képét, néha magához csalta e festőt, leitatta s akkor «meg» festette (állítólag ez a festő csak akkor tudott valamit teremteni, ha leitta magát) s aztán — midőn már egy nagy csomó Tassáért kép birtokában volt, felfújta rénommée-ját, cikkeket íratott róla és — el akarta nagy áron képeit adni —

C'est ça ce qu'on dit — mi igaz benne, ki tudja?

De voilà ms. Alexandre Dumas. Magas, már majdnem tökéletesen ősz ember. Kondor elég hosszú haj, kék mosolygó derült s amellet érzékiségről beszélő szemek, hosszú ősz bajusz,

hajlott orr, igen felvetett húsos ajkak, gömbölyű áll — — az ember szinte látja forró leheletét, amely egyenesen a lelke mélyéből tör elő, abból a lélekből, amely — a Francillon-t terem-tette.

Gourmand raffiné — de a második császárság stylusában, ugyanaz az írók között, mint Prince de Sagan¹²⁸ a viveur-ök között, kire különben hasonlít is. Olyan applornbja van, mint csak egy — törvénytelen fiúnak lehet, ki folyton szemben állt a világgal és így megszokta a támadást s a merészség második természetévé lőn. És egy olyan törvénytelen fiú; aki a maga idejében, mint ma Maurice Bernhardt, egy igen előkelő (legalább szellemileg az) társaság trónörököse volt, és — aztán Dumas be is töltötte később helyét. Akkor pedig midőn a törvénytelen trónörökösből törvényes lett, midőn Alexandre Dumas fjl-sből Alexandre Dumas lett, midőn elérte azt a fokot, hogy azt mondják, hogy a Trois Mousquetaires írója *az o atyja* volt, akkor már Paris egyik bál-ványává tette — s így csodálható-e, ha ma valamivel több az applornbja, mint amennyi megengedhető?

Különben ez egészen objectiv ítélet, mert velünk szemben lehetőleg nyájas és egyszerű volt. Sokat beszélünk a Francig on sikereiről, a nyáron új darab írásához kezd.

Munkácsyékra tér át a beszélgetés, nem tartja nagy tehet-ségnek, felfűjt nagyság szerinte, kinek szerencséje és megölő betűje egyúttal: a felesége.

Fennek persze nehéz volt ellentmondani.

Lekísér egész a kapuig, megmutatja kertjét s igen örül, hogy tetszik nekünk a kapualja.

Tőle Jean de Néthyhez, hol már Berge vár reánk, vele Granet-hez, ki nincs honn.

Este mss. Terry-vel Jean de Néthy-vel és az előbbi vőlegényé-vel az orosz egylet által adott jótékony célú előadásra. Sok nihi-lista, sok poézis.

Vasárnap április 8-án.

V. r. u. ctesse Diane-al és mile de la Vieuxville-el a conser-vatoire-ba. Az előbbi páholyába. Kitűnő concert, egy Beethoven symphonia, Wagner Pilgerchor-ja, Massenet-tői egy néptánc, Weber-tői egy chorus és végül a Szentivánéji álom zenéje Mendels-sohn-tői. Persze legjobban az utóbbit játszották. Furcsán nagyon furcsán esett Wagnert hallanom, itt legelőször. Milyen semmis milyen banális volt utánna Massenet nyitánya. Hiába csak ő a mesterek mestere, jobban szeretem még mint Beethovent — mint Schumann-t.

A *Sommernachtstraum* darabjai mint emlék hatottak, eszembe jutott egész gyermekségem, hányszor hallottam ezt Pesten — — eszembe jutott Szigligeti Jolán mint Puck, eszembe jutottak a nagy papier mache nyiladozó virágok, a Nemzeti Színház akkori oly primitív díszletei, Szigeti József mint Zuboly — — s minden egyéb, minden ami rózsaszín volt — — minden ami színét vesztette!

A hangverseny után *Axentovich-hoz*, s vele a Pastellisták kiállítására.

Egy pár igen érdekes kép, így Henle-től egy szürke water-proof-ba öltözött, szürke alapon halvány aransárga hajú parisienne, egy pár bámulatos színhatású Besnard, aztán a Puviss de Ch a vannes-ok!

Majd egy óráig a kiállításon, utána a Grand Café-ba, ott a kis Patikárius Ferkó előfog s nem akar addig elbocsájtani, míg egy nótát nem muzsikált nekem, maradnék én is — — de hát nincs időm. Haza kell rohannom öltözni, mert, $\frac{3}{4}$ 8-kor ebéd Madame Jameson-nál. Ott fivére marquis de Portai, ctesse de Fitz-James, baronne de Bussières, baron de Dailly, miss Wilby és fivére, ki attaché az angol nagykövetségben és a két házi úr (a fiatal és az öreg).

Én a házi asszony balján, közte és miss Wilby között ülök.

Miss Wilby: magas igen karcsú szőke leány, gyermekkifejezésű kék szemek, őszinte nevetés — — kissé előreálló fogak.

Nagy chic-el, de angol chic-el öltözve, szóval ladylike-ebb, mint itt rendszeren a fiatal leányok.

Az osztrigák és leves alatt conversations de pluie et beau temps.

Ez — untatni kezd. Hozzá fordulva egyszerre csak elvágom azt az igen érdekes frázist, hogy tegnap esett s úgylátszik még pár. hétig fog esni, s Angliáról kezdek beszélni.

Miss Wilby piros lesz és lelkesedéssel belemegy a témába.

Felmelegedünk, én angol barátaimról kezdek beszélni, s természetesen *Alastair Cary Elwes-re* viszem a szót, tudván hogy az upper ten thousandhoz tartozik — s így valószínűleg ismernie kell. — *Miss Wilby* még pirosabb lesz, majdnem a nyakamba borul — — a családdal rokonságban van. De hát melyik ez?

Megkérdi, hogy vajjon Lady Cottenham és Lady Dalas unoka-öccse-e? Én bizony nem tudom.

Mert ő Lady Dalas húga — — nem, nem lehet más.

Ah — akkor meghívatjuk baronne Hottinguer báljára, annál is inkább, mert miss Wilby elmondja, hogy igen kevés urat ismer még eddig.

Odafordulok másik szomszédomhoz, madame Jameson-hoz és elmondom, mit tervezünk — — «tant mieux, csak egy szavamba kerül s meg lesz hiva», mondja a kedves háziasszony, s folytatja a szomszédjával kezdett társalgást.

De hátha még sem ez a Cary Elwes a rokona miss Wilby-nek?

Elmondom neki aggodalmaimat, ő maga is megdöbben, milyen furcsa lenne, ha meghívnák egy bálra az ő kedvéért s ő — nem ismerné.

Hogy néz ki? — Miss Wilby leírja.

Hogy hívják? — Alastair (a felelet).

De ez mellékes, mert családi név s valószínűleg több Cary Elwest hívnak így.

— De hát hogy constataljuk bizonyosan?

Egy ötlet! «Tud Elwes hegedülni?» — «Hogyne, hiszen két év előtt együtt játszottunk egy duo-t, amelyet a társaság az East-endi szegények javára adott.

— így tehát ő az, mert az már még sem valószínű, hogy két Alastair Cary Elwes hegedülne.

Úgy megőrülünk ennek mindaketten, hogy majdnem (awfully shocking indeed) összeölelkezünk.

Madame Jameson odafordul hozzánk s így szól «Mais vous vous êtes connu avant?» (látva oly intim conversationkat).

« Mais pas du tout, Madame », volt rá a felelet — —

« C'est drôle » és — merengve nézett maga elé, tán eszébe jutottak a francia társaság nehézkes formái, amelyek békókba kötik az embert, vagy tán más? Ki tudja?

Az ebéd vége felé festészetre tér át a conversatio, a pastel-listákra — — Besnard!

Ms. de Portai épp úgy el van e festő műveitől ragadtatva, mint akármelyikünk.

Elhatározzuk, hogy a hét folyamán megnézzük a pastel-listák kiállítását.

Ebéd után táncoltunk 11 ig.

11-kor *Philosophieff*-ékhoz.

Sokan: a Fredericks-ek, Ourusoff-ok, Vera Timanoff, a Vacarescu család, Princesse de Géorgie, az Appletscheiff familia stb.

Vera Timanoff zongorázott, de feltűnő hidegen, ami nagyon meglepett, mert szokatlan egy orosz nőtől.

Nagyon meglep *Jean Berge* jövelete, ki eddig nem járt hozzájuk.

Elena Vacarescu és *Berge* szavalnak, aztán tánc.

Hétfő április 9-én.

Reggel öltözés közben, egyszerre csak valaki felrántja az ajtót s hirtelen belép: *Vay Péter* volt. Bámulatomban majd kiejtettem a kezemben tartott fogkefét — —

Három hétre érkezett, innen Londonba megy.

Vagy egy óráig beszélgetünk, én aztán *Wereschaginhoz*, ki egy igen szíves levélben megkért, hogy keresném fel a *cercle des artistes*-ban (rue Volney), ahol képei js e percben kiállítva vannak.

Csak pár szót váltunk, meghí másnapra reggelire.

V. r. il. Jean de Néthynél, aztán angol festőimet keresem fel, kiket azonban nem találok. 5-kor vissza, Péternél Do Orsini, sokat bolondozunk.

Jean Berge ebédel nálam, ki már néhány kritikát kapott — — főleg erről beszélünk.

Este *madame de Sainville*-hez estélyre. Madame de Sainville Emanuel de Sainville, a festő anyja.

De fia (ki igen művész) nem hatott reá, intérieur-je s egyénisége egészen « *petit faubourg* » (genre madame de Thury) maradt.

Szegényes és művészietlen, dacára hogy, legalább Jean Berge szerint, vagy 80 ezer frank évi jövedelme van.

Különben igen derék és rokonszenves asszonynak látszik, ki mindent elkövet, hogy megértse a zenét és a festészetet — de hát — es geht nicht.

— — S ami igen szomorú, családját és környezetét is ráveszi a zenélésre, így majd egész idő alatt énekeltek, még pedig lehetőleg hamisan.

— — Romeo és Julia majdnem egész első felvonását elvisongva, I egy élesen és hamisan éneklő tengerésztisztne (oly hanggal, mintha púpos lett volna) Júliát, és öreg férje (kinek hangja sohasem volt) Romeot énekelte, a többiek pedig a chorusok. Isteni multság!

Én csudálom, hogy Emanuel kiállja ezt az irtóztató dilettánskodást.

C'était à hurler — —

11-kor megugrunk Berge-el, ki egész kétségbe van esve — — mert ő hivatott meg. Mindenesetre legalább *egyszer* érdemes volt látni, egyhamar nem jövök vissza, tudom!

Kedd április 10-én.

9-kor felkelek, megreggelizem és pedig elég kiadós dolgokat. Aztán *Wereschaginhoz* — — ki reggelire hívott meg.

Vasili Weresduigin. Valamivel magasabb középtermetűnél,

finom telivér vonások, finoman metszett orr, tág érzékies orrlyikak, finom száj, majdnem elfedve fekete sűrű bajuszától és szakálától. Kopaszodik — — szemöldöke majd semmi.

Des yeux bleuâtres. Felső szemhéja összevont és ráfekszik szemére, csakúgy mint a festőknek rendszeren.

Mély behízelt hang — un charmeur.

Mais je m'en mépris des charmeurs, szeretek tisztán látni s szeretem, ha *tisztán hagynak* látni.

Természetesen *Wohlékról* kezdünk tüstént beszélni, kikről nagy szeretettel emlékezik (tőlük kaptam hozzá az ajánló levelet), érdeklődik *Wohl Stefanie* regénye iránt, szeretné olvasni, megkérdi mi a tárgya, milyen a formája.

Ő eddig csak egy magyar regényt olvasott orosz fordításban Jókay Új földesurát, amelyet azonban nem bírt oeuvre d'artnak tartani. « Il me semblaît qu'il se moquait de son public, je ne peux prendre au sérieux l'artiste qui ne prend pas au sérieux son art ».

Egyáltalán nem szereti a módot, ahogy Jókay a világot látja — — Nem appreciálja, illetőleg nem tartja artistikusnak a humor ezen nemét.

Én természetesen (kivált miután az Új Földesúrról van szó, amelyet tán legjobban szeretek Jókay regényei között) védelemzem, elmondom hogy c'est justifié, miután a magyar publikum jó részének ez kell s nem a lélektan.

Wereschagin elszörnyűködik — tán csak nem akarom azt mondani, hogy a publikum Ízléséhez kell a művésznek alkalmaznia magát? És nem vice versa.

«Én mindenesetre nem» felelek — — «különben Jókaynak folytatom igen sok olyan tulajdona van, ami lefordíthatatlan. Bámulatos nyelve, bámulatos magyarsága» stb. stb.

Felmegyünk reggelizni. Kényszerít, hogy még egyszer reggelizzek. Nolens volens megteszem.

Reggeli alatt főleg Magyarországról beszél¹²⁹, kifejti, hogy nem találja, hogy olyan sok szép asszony lenne nálunk, mint ahogy mondják, vagy tán csak Pesten nincs, mert tiszta race nincs?

Én persze ebben egészen az ellenkező teoriát vallom, a fajta a vér vegyítése által nemesedik tisztul.

Mindenesetre egy ilyen dolog ízlés dolga — —

Azt észreveszem, hogy Wereschagin kevesebb rokonszenvvel viseltetik Magyarországról, mint Antocolski.

Beszélek Antocolskiról — — úgylátszik szintén nem szereti.

Azt különben észre vettem már, hogy Antocolski iránt nem nagy

rokonszenvvel viseltetnek az oroszok. Miért? Nem tudom. Különben elég nagy tehetség ,arra, hogy — ne bocsássák meg neki éltében. — —

Reggeli után felvezet a kiállításába s ő maga magyarázza el az egészet nékem.

Jórészt ismerem képeit még Bécsből, hol két és fél év előtt láttam.

Itt van a két kivégzés, az indiai és orosz, és pendantnak odafestette hozzá a Golgotha-t.

Érdekes nagyszabású — vezércikkek. Nem e nagyszabású képeit szeretem legjobban, sokkal jobban érdekel egy egy látott egy egy megérett kis tájkép, genre, vagy arckép minden dörgeelmes hangú tendentious képnél.

Elmagyarázza nézletpontját a Golgothánál, hogy miért festette egy vonalban Jézust a két latorral, azt mondja, hogy ezzel akarták éppen Jézust büntetni.

Aztán hogy a szent asszonyokat miért tette egészen távol a kereszttől a kép legaljára, tout à fait au premier plan. Ez utóbbi különben természetes, miután nem valószínű, hogy Máriát és Magdolnát odabocsájtották volna a keresztre feszítetthez, hogy ott « scène touchante »-okat csináljanak a kivégzés alatt.

Elmondja, hogy miért hozták be az angolok az ágyú általi kivégzést Indiában. Mert az indusok nem félnek a haláltól, mert bizonyosak a túlvilágról — ha — testök egy darabban marad, akkor feltámadnak.

De így a test ezer kis darabra hull szét és így e kegyetlen ágyú (szerintök) az örökkévalóságot is megöli.

S ettől, ettől az egytől rémítően félnek — —

Bár mint kivégzési mód szerinte a leghumánusabb.

Képei között nékem egy csatatér, telve hullákkal, összeroncsolt ágyúkkal, fegyverekkel, melyen hózivatar vonul át, tetszik a legjobban.

Megmutatja nagy szőnyegeit és ékszergyűjteményét is.

En somme egy nagy ember képei — — ki megtanult festeni, de azért nem festő.

Ő maga un aimable homme grand. Ennyit mondhatok róla első látásra, s nem tudom, fogok-e róla többet mondhatni, mert pár nap múlva Oroszországba megy festeni.

Tőle *Haraucourt-hoz*, aztán Jablonowskához, ki sokkal de sokkal jobban, folyton az én «egészségi állapotommal» van elfoglalva, azt találja, rosszul nézek ki, megfogytam etc. etc.

Valóban *itt* nem hízik meg az ember!

Nem akarja hinni, hogy tán még olyan jól, mint most, soha nem éreztem magamat.

Alastair Cary Elwes-hez (Shakespeare-hez). Igen kíváncsian, hogy milyennek fogom most találni. Ha igen jól voltam valakivel és hosszabban nem láttam, igen érdekel újabb együtt-létünk — ekkor igen sokszor változik Ítéletem positiv vagy negativ irányban.

Szinte félni kezdtem felrohanva a lépcsőn. Milyen lesz az *entrevue*?

Nagyon is megszerettem «keresztfiamat» arra, hogy ne bántam volna, ha nem lett volna olyan, mint aminőnek megszerettem.

Berohantam az atelier-be — —

Shakespeare rám ront s úgy megráz örömében, hogy azt hiszem, minden csontom (pedig van egy pár) megzördült, aztán megszorítja kezemet (még most is fáj a kis ujjam — ezzel mentem az írásomat!) és — — nem mond semmit.

C'était bien lui, az energikus és rêveur, az expansiv és magába szállt — a megmagyarázhatatlan ellentétekből összetett, arany szívű Shakespeare — megnyírva.

Igen à la Shakespeare haját és szakállát Londonban hagyta. Családja követelte ezt. Igen kiszidom — You are toenglish now —

« Je ne suis plus — — (marjolain) Shakespeare — —

dúdolja a piktör s mind elmondja londoni faits et gestes-jeit.

Festői színekben meséli el a London melletti manoeuvre-eket.

Aztán lassan nekiindulunk Parisnak s a Luxembourg-on keresztül a quai-knek és a Palais Royalon át Jean de Néthy-hez.

Igen hangulatos, minden a tavaszról beszél, ilyenkor Paris oly elragadó, hogy elfelejtett mindenre, távol érzi az ember magát mindentől de minden *egyébtől*, s úgy véli, hogy minden levél minden virág az emberért nyílt ki — —

Ebéd en bonne intimité, ctesse Schärffenberg is velünk ebédel, már sokkal jobban érzi magát.

Ebéd után Leconte de Lisle-t és Baudelaire-t olvasunk. 9-kor *Jean Berge* érkezik, vele és Elwessel le a cigányokhoz, a kis Ferkó elmuzsikálja nótáimat, már ő is úgy cselekszik, mint Pali otthon, — il s'en fiche de son public és muzsikál nekem, nekem kizárólag, ami a Grand Café publikumának száját persze feltátatta kerekre, soh'se láttak még ilyet.

Szerda április 11-én.

V. r. u. *Jean de Nèthy-bez*, vele és *Cazalissal Augusta Holmès-hez*¹³⁰, a híres francia zeneszerzőnőhöz, kinek Sarah szerint a legnagyobb tehetsége van a modern francia compositeur-ök között.

Az idén télen mindenütt az ő darabjait játszták: a *Ludus pro Patria*-t a Conservatoire-ben és *Châtelet*-ben, a többit *Lamoureux-nél*.¹³¹

Egész közel lakik Sarah-hoz *Rue Juliette Lamber*-ben.

Zongorázva találtuk. Középtermetű telt asszony, igen finom vonások, hajlott orr, villogó tüzes szemek, keskeny kicsiny száj, aranyszőke haj, fekete szemöldök, elle doit être d'une sensualité spirituelle. Igen melegen fogad, hallott már rólam *Clairin-nél* beszélni.

Különben igen szerencsétlen asszony. Története ez. Igen jó (írlandi eredetű) családból származott, azután árván maradt és — egy napon megismerkedett *Catulle Mendès-sel*,¹³² ki nem respektálta a fiatal leányt. Évekig együtt éltek, de úgy, hogy a világgal szemben meg tudták tant bien que mal az appearance-okat tartani — — aztán — — Aztán megszületett az első gyermek, majd a második — — s *Catulle Mendès* az utolsónál (szakítani akarván vele) ráfogta, hogy a gyermek *Mendès atyjától* van és roppant botránnyal szakított vele — —

És a szegény asszonytól még gyermekeit is elragadva elvált s őt egyedül hagyta.

A világ azonban (ebben az egy, tán egyetlen esetben) igazságos volt és *Augustát* vette pártjába, úgyhogy ma még olyan helyekre is jár, hová *azelőtt* nem mehetett.

Nem csoda, hogy e sok szenvedésből pár mesterművet tudott létrehozni.

Modora igen egyszerű, igen közvetlen, semmi a párisi artisták rendes pose-ából.

Első kérésre leül a zongorához s majd az egész «*Ludus pro Patria*» elénekli. Csodálatos (egyszerre soprán és contralto) hang, csodálatos zenemű. — — . . .

Wagnerista, azonban csak a theoriákban, elfogadta a zenedráma theoriáit, azonban anyagot eredetét igyekszik adni.

Dalainak és symphoniáinak szövegét mindig önmaga írja. Elmondja, hogy három operát is irt már, azonban *Parisban* előadatni nagy bajjal jár, tudvalevő, hogy a nagy opera minden esztendőben csak egy operát képes monteirozni, s ez az egy is rendes protegált tehetség nélküli zeneszerzőitől van.

Beszélt *Wagnerről*, kit imád, elmondja *Bayreuthi impres-*

sióit. Beszélünk a Lamoureux Wagner színházáról, az eszmét eszteleznek találja, így sohasem fogják meghonosíthatni a MESTER-t.

A lehető legtermészetesebb módon kellett volna egy színházat bérelni s ott minden affichirozás nélkül, mint a világon a legtermészetesebb dolgot, előadatni egy Wagner operát.

Beszélünk a cigányzenéről, Augusta imádja, azt mondja, hogy ő egyike azoknak, akik a világiállítás alatt Patikárius Ferkó bátyját agyonmuzsikáltatták.

Mikor Bécsben járt, folyton követte egy banda — — annyira megszerették.

Megzongoráztat, azt mondja, lehetne valamit csinálni e melódiákból, valami olyanfélét mint Brahms magyar táncai, csak — magyarabbat. Ő is érzi a német sauce-t e dalokon.

Elhatározzuk, hogy fogunk egy partie-t rendezni — — a cigányokat meghallgatandó.

Majd három órát töltöttem nála — igen igen kedves órákat,, ide sokszor vissza fogok még jönni.

Este *Antocolskihoz*, a mestert egyedül találom, felesége beteg, igen fáradt, kénytelen volt lefeküdni. Főleg a kritikáról beszélünk. Elmondja, hogy Oroszországban mennyi az ellensége, mennyi éreintement-t kapott. Elmondja, hogy most midőn itt az Institut tagjának választották (s ő az első orosz művész, kivel ez történt) az orosz lapok egy szóval sem ernlítették ezt.

Nékem egy pár dolog eszembe jut a távol pátriából, a «meleg» fogadtatás, amellyel új könyvemet látták — — décidément c'est fort difficile de pouvoir se faire pardonner qu'on existe.

Egy percig mindaketten hallgattunk, igen sok olyan dolog van, amit csak érezni lehet, elmondani nem.

Végre Antocolski törte meg a csendet, tán vigasztalni akarva engem (mert hiszen hallgatásomból egyet-mást megérthetett): «minékünk azonban evvel nem kell törődnünk, a mi dolgunk teremteni — — és —várni. Nem a mi hibánk, ha e percben meg nem értenek, s azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy az igazi tehetséget pályája kezdetén, sőt sokszor egész élete folyamán nem értették meg, és az a szenvedés, amelyet ez okoz, még fokozza teremtő erőnket — — »

Ezt nyugodtan, minden pose nélkül mondta, s e percben aagynak, sokkal nagyobbnak éreztem még, mint eddig.

Sokat tanultam tőle, annyit amennyire *éppen most* szükségem volt.

Jean Berge könyvéről beszél aztán, jobban szereti mint

A legtöbb modern francia költőt, bár azt hiszi agyon fogják kövezni, vagy számárnak fogják mondani, mert nem homályos mint a többiek.

Három hét múlva Oroszországba megy, s akkor magával viszi a Káprázatok és M. sz. orosz fordítását is. Ki fogja adatni valószínűleg egy kötetben a kettőt.

12 ig nála, fáradtan, de elég nyugodtan haza.

Csütörtök április 12.

V. r. u. *ctesse De Thurynél*, unalmas és banális mint a petit fhg. St. Germain mindig és mindenütt.

4 kor *Taine-hez*. Nála mr. Sloan, az amerikai író,¹³³ kit egyszer Hamletben találtam. Az amerikai irodalomról van szó. Taine a regényírók között Hawthorne-t szereti legjobban. Ki egy pár igen jellemzetes alakot tudott lábra állítani, s aki a leg-amerikaiabb mind között.

A többiek, mint Crawford és James, folyton az internatio-nális életet festik, amelyet azonban nem ismernek jól, meg a külföldön élő amerikaiakat, akiket megint mi ismerünk jobban és így kevésbé érdekelnek.¹⁸⁴

Beszélünk a regényről általában. Taine azt mondja, a regény-íróknak legtöbb baja van minden író között kortársaival, miután a regény mindig egy bizonyos fokig kritikája korának — s így egy hűségesen és mersz-el irt regény nem sok barátot szerez.

Egy regényíróknak így tulajdonképpen mindig az utána következő generációra kell számítani.

Hawthorne különben szerinte Balzac tanítványa, csakhogy a tömeget kevésbé tudja mozgatni mint mestere. A staff age alakok rendesen nagyon is halványak, a gond majd mindig éppen csak egy alakra van fordítva.

A modern francia regényírók közül Daudet-t és Maupassant-t szereti a legjobban. Kivált az utóbbit, ki mint Flaubert egyetlen tanítványa, a legközelebb áll a Taine szelleméhez.

Legjobban Bel ami-t szereti művei között, már annál is inkább, mert ebben mert a legtöbbet.

A journalistika förtelmeit még soha senki sem merte így megrajzolni, s a hős typusa egy egész korszakot jellemez, csak-úgy mint Rastignac jellemzett.

Átadom Taine-nek Berge új könyvét, átlapozza, megkérdi a « *maîtresse pièce* » eket.

Mlle Taine (e titkos *décadente*) átad egy kötetet, amely tökéletesen elragadta, Giraud, e belga *décadent* költő¹³⁵ könyve.

Előbb azonban megesküdtem, hogy visszahozom a könyvet.

Taine nevetve megint leányát, hogy korrumpálni akarja ízlésemet — — e percben valaki belép. Középtermetű és vonású ősz ember, bajusz, körszakái, igen nervozus mozdulatok, igen timide — és félénkségében többet mozog és többet beszél, mint kellene.

A Taine-család igen hidegen fogadja, még soha madame l'aine-1 ilyen fagyosnak nem láttam.

Egy negyedórai pénible conversatio után, amelyben főleg Berge könyvéről volt szó, kimegy ügyetlenül lép madame Taine elé, ügyetlen bókkal vesz búcsút tőle, s félénken kijelenti, hogy bátorkodni fog feleségét bemutatni néki — — —

Semmi felelet. Még nagyobb zavar, alighogy kitalál a salon ajtaján.

Én meg nem foghatom, ki lehet — — Egy percnyi csend.

Végre becsapódik az előszoba ajtaja.

«C'était *André Theuriet*»¹³⁶ — mondja hozzám fordulva mile Taine.

Ügylátszik egyrészt azért voltak vele ily hidegek, mert az Akadémia kívánczik s «eget kér», másrészt meg mert feleségét (ki ügylátszik nem salonképes) akarja erővel bemutatni.

Elmenve a legnagyobb szörnyűködésben hagyom a Taine familiát — nem tudják, miként viselkedjenek Theuriet-vel szemben.

Bunny-vel és Cary Elwes-sel ebédelek. Az ebéd en hâte, mert utána tea van náluk.

Fekete kávé az atelierben, a leereszkedő félhomályban terveket faragunk.

A jövő évről beszélünk, mindhárman a jövő tavaszt Florencben szeretnénk tölteni, ők a primitívek, a Botticellik, Andrea del Sarto-kért, én az angol és amerikai írókért, kik ott laknak (így Mary Robinson, Vernon Lee, Henri James, Ouida stb.).

Szépen elálmodjuk a tavaszt, együtt fogunk lakni — — —

Álmok, álmok!

9 után a párisi angol festő colonia java berukkol, mind félig rapin félig utazó baedekeres costume-ben.

Péntek április 14.

Munkácsy, Marshall, Read-ek. Este: ctesse Diane.

Szombat.

Ebéd után *Alastair Cary* Elvves jó értem, vele *Jean Bergehez* teára. Ennél *Duvauchel*, *Le Moël*, *Chenevières*, a *Lemaire* cég igazgatója és titkára, *Fouquier*, *Bunny*, stb.

Chenevières-el ma találkoztam először, igen rokonszenves fiatal ember. Megnyúlt, igen tipikus vonások, meleg, közvetlen. Genfi, honnan igen jól ismeri az Andrássyakat, Gábiellé-1, Irmát és Gézát. Ez utóbbival nagy barátságban is volt.

Egymásután Duvauchel, Le Moël és a házi úr mondanak verseket.

Duvauchel kiállhatatlan ropogó recsegő hangjával il me donne sur les nerfs — — Annál rokonszenvesebb Le Moël, egyszerű, meleg, bár kissé durva egyéniségével a ködös sziklás, de elragadó Bretagnet idézi fel.

$\frac{3}{4}$ 11 kor Cary Elwes-el búcsút veszünk és *Baronne Hottinglier* báljára indulunk.

Az Opera előtt ballagunk el. Ott bál, rengeteg néptömeg hullámszik a boulevardokon, a kávéház előtt dandy-k, gommeux-k, tanulók, cocotte-ok, a járdák szélén nyiladozó gesztenyefák, — langy alig érezhető szellő, olyan hangulatot érez a piktor meg az író, hogy alig bírunk nem ellenkező irányban menni, mint amerre a bálunk, ez a Paris egyik lelegegánsabb bálja van.

Erőt veszünk magunkon, s elválva a Boulevard-tói a St. Augustin felé vesszük utunkat, de lassan igen lassan menve, beszíva a langyos de azért átható illatozott levegőt. Nem szólva semmit, félig álomban érkezünk meg a hôtél Hottinguer *elé*.

A blv. Malesherbes-en két sorban robogtak a kocsik — —

a tárt kapuk alján inasok, báméskodó nép, a palota ablakain keresztül fényözön sugárzott ki, szembe a Parc Monceau-ból ideáradt a virágok illata — —

Oly szomorúan néztünk egymással szemben, midőn átadtuk kalapjainkat és felsőkabátainkat a ruhatárosnak, mintha vesztőhelyre mentünk volna.

«Eh!» én bennem felébredt a «tetterő», megragadtam Shakespeare karját és felcipeltem a veres bársonnyal bevont lépcsőn, amelynek minden fokán egy parókás selyem harisnyás arany csattos inas állott mereven komolyan, büszkén!

Üdvözöljük az első ajtónál álló házaspárt, bron és baronne *Hottinguer-t*.

A Hottinguer-Jameson ház a legnagyobb continentális bank a Rotschildok és Hirsch után s így a legnagyobb keresztény.

«Leur richesse est horripilante» mondta róluk egyszer marquise Hervey de Saint Denis — aki sajna! nem olyan gazdag mint szép. (Erről a rossz nyelvek szerint főleg Hirsch beszélhetne, ki — *nemcsak a bankárja* volt.)

A vagyon a Hottinguer-ek oldaláról jő, e Hottinguer nagy-

atyjának leánya (Anna Hottinguer) Konrád Jameson (madame *Jameson férje*) édes anyja volt.

És a családnak nemcsak vagyoni, hanem szociális állása is egyike a legfényesebbeknek Parisban.

« Copurchic gomme ».

Vagy nyolc vagy 10 nagy salon villanyfényvel világítva, egyike a legnagyobb párisi tánctermekeknek (igen ízléses, halvány kék Louis XV selyem szövettel borított falak, gyönyörű stuc munka a közökben).

Igen szép még egy Louis XVI salon.

Csíkos szürke selyemmel borított falak, saumon tonus-ban tartott rococo bútorok.

És mily borzasztó irónia — e fényes, ez elragadó keretben mlie Hottinguer, kinek félarcát egy setét veres anyajegy egészen eltorzítja.

La parure héritière!

Paris *tudatosan* összeválogatott crême-je. Minden társaságból selectio. A *fhgból*: duchesse de *Maillé* leányával, duc de *Valambrose* leányával, ctesse de *Connal*, madame de *Brandes* és leánya, duc de *Luynes*, marquise de *Hervey de St. Denis*, a *bonapartista világból*: duchesse de *Mouchy* fiával *prince de Poix-val*, ctesse de *Pourtalès*, két fiával és menyével, prince et princesse *Murai*, a *Wagram-dk Trévise-ék*, prince es princesse de *Morny*, a *colonic étrangère-bol*: a mi egész követségünk, *Lord, Lady Lytton* leányokkal, az orosz nagykövet, *ms. Wilby* nővérével, madame *Stendish des Cars*, stb. stb.

Négyeseket mile de *Brandes*-el, *Lady Constance Lytonnai* és miss *Wilby*-vel táncolom.

Lady Constance Lytton. Olyan magas leány mint én, igen karcsú, igen ladylike. Finom tán túlságos finom vonások, kissé madárcarc. A termethez arányítva kicsiny fej, hosszú nyak. Tulbizarran öltözve, nyakán turquoise-okkal kirakott finom láncokból egész háló.

Igen eszesnek látszik, a legtöbbet vele beszélgettem az este.

Beszélünk nagyatyja (*Bulwer*) műveiről. Elmondom, hogy ha az ember itt van Parisban, érzi, mennyire igaz *Pelham* cimiti műve.

Az az ötven év, amennyi a könyv megjelenése óta elrepült, nem igen változtatott az emberi szíven és az elegáns társaságon semmit. Az amit msr. *Pelham* fiának a regényben útravalóul ad, még ma is tanácsul szolgálhatna a Parisba utazó genteel people-nek.

Lady Constance még nem olvasta Pelham-ot, nem volt néki szabad. Aztán Kenelm Chilingly-ről beszéltünk, amely tán kedvenc könyvem Bulwer-től, és vegyiké kedves angol könyveimnek.¹³⁷

Cotillon táncosném *ctesse de Fitz-James* a délután folyamán Bécsbe utazott beteg édes atyjához — és így ülve maradtam (nagy örömmre). Cotillon alatt így miss Wilby és Cary Elwes mellé telepedek (kik nagy rokoni *épanchement*-al táncolják együtt a cotillont) s onnan nézem a világot. Mindenesetre érdekes *coup d'oeuil*. A szó szoros értelmében *tout Paris* — legalább világi szempontból.

Ott az egyik ajtó mélyedésből *madame de Pourtalès* és *duchesse de Mouchy* silhouette-jei bontakoznak ki. Mindaketten fehér atlasz *toilette*-ben — mintha nővérek lennének az ártatlanságban. Különben is (legalább a kevésbbé szép *duchesse de Mouchy* állítása szerint) feltűnően hasonlítanak. Legalább is ugyanaz a *stylus*, a hasonló tónusú vereses haj, ugyanaz a változhatatlan «*elragadó*» mosoly a száj körül, ugyanazok a bársonyszerű fehér vállak és merészen kivágott rövid derekak (mert ők még abból a korszakból valók, midőn a mellet alacsonyan volt «*dívatban hordani*»). Mindegyik karján egy egy *high swelt*, kivel véleményeket közlik a világról, arról a világról, hol még mindig mint álló csillagok tündökölnék. A *mondaine* és a *cocotte* abban is hasonlítanak, hogy éveik számával női sikerök, és igen sokszor értékök maximumát jóval túl a negyvenen érik el.

Amott egészen közel áll hozzájuk a fiatal *duchesse de Morny*, ki sokkal szebb, leányuk lehetne, ki *él* minden ízében, míg amazok múmiák s akiről ma még csak így szólnak: «*C'est la jeune femme de Morny*» — míg *duc de Mouchy*ról és *ct. Edmond de Pourtales*ről *Paris* $\frac{2}{3}$ része nem tudja, hogy még existálnak.

Mindhárman (Shakespeare, miss Wilby és én) tökéletesen körül vagyunk szomszédainktól zárva. Előttünk *mil. de Valambrose* az egyik *Beaumont*-tal, mellettem *mile de Maillé* (*Marie Cocotte*), mögöttünk *duchesse de Maillé*, ki folyton belevegyül angol *conversations*nkba.

Duchesse de Maillé-nak rendes szokása, hogy mindig egyedül szokott egy ajtóközben ülni — az egyik ajtóközben mindig a *douairière*-ek, a másikkban ő.

Így jut a hátunk mögé, ami azonban mi hármunkat egy cseppet sem zavar arra nézve, hogy ne constatáljuk, hogy van egy pár szép asszony, igen sok igen jól öltözött asszony, de — ladylike egy sincs. A *grande lady* *typusa* *Parisban* tökéletesen kiveszőben.

A « Gratin » (a pure íbg. St. Germain) asszonya petite bourgeoise, a « gomme »-é (a monde copurhic) cocodette.

Donc pas de grande Dame du tout.

A cotillon igen fényes, a dámák tollakat, nagy a derekat átövező tollakat, legyezőket kapnak, az urak — — nem tudom, mert a cotillon vége előtt felkelünk helyünkről és megvacsorálunk (quite english).

½ 5, mire hazavetődöm.

Vasárnap április 15.

½11-kor Do Orsini jó hozzám, (mindig eltalálja a napot, mindig akkor jó, midőn egész éjszaka táncoltam). Ott marad reggelim alatt.

V. r. u. *Bunny* és *Elwes-sél*, kikerem jöttek, az avenue de Bois de Boulogne-ba, elrobog előttünk egész Paris, rosszul befogott lovak, csúnya lovak, nehézkes kocsik, még legszebb equipage-a a cocotte-oknak van.

5-kor Elwes-sel Madame Jameson-hoz, kit a kertben találunk. Fel az hotelbe. Főleg zongorázunk, Elwes (hegedű), madame Jameson (orgona) és én (zongorán) eljátszuk Gounod Ave Mária-ját és Händel Largo-ját.

Elwes nálam ebédel, ebéd után *Jean de Náhý-hez* teára, ott még *Berge* és *Bunny*. Olvasunk Verlaine-t, Leconte de Lisle-t és Baudelaire-t. *Berge* elmondja két új költeményét.

Hétfő április 16.

V. r. u. több unalmas látogatás, Haraucourt-nál, kit meghívok másnap teára Hubayval. 4-kor Jean de Néthy-hez, nála Antocolski, a Cazalis-ok és Augusta Holmes — meg a Patrikarius Ferkó bandája. A társaság tea után nekiül keseregni — Pali úgy muzsikál, amint még sohasem hallottam. Augusta Holmes és Antocolski tökéletesen el vannak ragadtatva, a Cazalis-ok charmant-okban törnek ki.

Augusta elmondja Palinak (ki azonban persze igen keveset ért még mindabból, amit beszél hozzám), hogy egyike azoknak az artistáknak, kik itt agyonmuzsikáltatták a testvérét — — —

Táncolunk Augustával csárdást s nemcsak hogy eltalálja a lépéseket, hanem megy a zenével s jobban táncol, mint igen sok pesti kisasszony.

Muzsika közben az egyik cigány nagyon megijeszt, azt meséli, hogy Rátz Pali nagyon beteg. Halálra ijedek — mi lesz velem, ha meghal? összes emlékeim, érzésformájában

jelentkező emlékeimet magával.vinné — — énem jobbik felét.

Ez a szerencsétlen flótás egész estémet elrontotta.

Kedd április 17-én.

Thea nálam, itt: Hubay, Haraucourt, Cary Ehves, Bunny, Axentovich, Berge.

Hubay: egyike az érdekesebb magyar művészeknek, illetőleg magyar nevű német művészeknek. Egészen német — — s tán ezért minden ízében zenész. Felületes látásra nem rokonszenves, túlságosan virtuóz allure-jeiben, jobban belelátva lelkébe megszereti az ember. Első látásra képzelődőnek, elbizakodottnak hinné az ember. Miért? Mert nálunk nem apreciálják érdemei szerint, s így méfiant és kissé keserű lett. Il voudrait être à la place, laquelle lui est due. Alapjában azonban csupa szív, ez a zenéjéből érzik.

Ebben hasonló hozzá *Haraucourt*, ki amellet igen souple és egyszerű is, mert itt mindenki szereti, tán a legkedveltebb az összes írók között.

Haraucourt-ndk megmutatom Mary Robinson verseit, felolvasva «Les étoiles» címűt.

Thea után a kandalló köré telepszünk, Bunny Axentovich mellett ül, feltűnő az ellentét a két piktör között.

Axentovich: un nerveux bilieux, Bunny: sanguin-limphatique.

Axentovich benső egyénisége összetett, örvényekre bomló, un oriental raffiné. *Bunny* egyszerű gyermekszív, átlátszó minden ízében.

Axentovich szürkés szemein fátyol, Bunny nyílt szemein lelke mélyébe látni.

Megmondom nekik, hogyan látom őket; il se regardent avec méfiance de côté.

Aztán folytatom analízisemet, elmondom hogy látom *Berge-t*. Un enfant sanguin, très sanguin, un petit peu mièvre, mais très poète en somme. Nőies kissé, igen könnyen hevül — — l'homme à l'extase.

Legérdekesebb ezek közt még (Hubay-n és Haraucourt-on kívül) *Cary Elwes*. Csudálatos keverék. Egyrészt rêveur, de rêveur mint egy bedouin, másrészt spaítane, brusque, szívós, majdnem fejes. Ez aztán néhányszor igen furcsán nyilatkozik nála. Pld. elkezünk egy conversatiot, amely Elwes-t is érdekli. Az első gondolat megkapja, de megkapja annyira, hogy nem figyel tovább mi ránk, hanem elmerül e gondolat továbbfejlesztésébe és repül és repül messze, messze a kék világába — —

egyszerre csak valami felzavarja s akkor hirtelen visszatér, belevegyl a conversatioba s elmondja a maga véleményét, mais carrément. Annyira közvetlen, mint amennyire csakis ez a mixtum compositum lehet.

Még azt hiszem, nem szeretett sohasem, de ha egyszer szeretni fog, ça résistera à bien des choses—même peut-être à son bonheur.

Az analízálást hangosan «követem el», úgyhogy à la fin mind félénken hunyorgatnak egymásra — — —

Szerda ápril 18 án.

Estély Munkácsyéknaál, a Brozikok, Sedeltneyer familia, Jean de Néthy, Chaplinek stb. stb.

Grünfeld zongorázik, játéka fagyos és művészietlen. Aztán Sarolta énekel egy gyönyörű dalt Hubaytól, végül Hubay hegedül elragadóan.

Marianne Chaplin-nel philosophálunk a magunk módja szerint.

Csütörtök ápril 18 án.

Patikáriusék Jean de Néthy-nél, ott még Elwes, Bunny és Jean Berge. Ebéd után olvasunk Verlaine Amour-jából.

Péntek ápril 20-án.

Elwes-sel Jean de Néthynél, aztán madame Jameson-nál tea egészen en famille, csak a Gervain-ek, miss Wilby és mr. de Portai.

11-kor ctesse Diane-hoz, hol sokan, *Sully Prudhomme, Laurent Tailhade, Jean Aicard, Jean Berge* s a *Vacarescu-k*.

12-kor a társaság jó része szétoszlik, úgyhogy egyedül maradunk a három poéta, én és a háziasszony s mint az ilyen esetekben rendszeren szokás, on se dit des choses plus ,au moins — — comment dirai-je!

*Jean Aicard*¹³⁸ feltűnő fej, hasonlít Daudet-hez, de férfiasabb vonások. Koromfekete bodros hullámos haj, koromfekete bajusz és Christus szakái, szürkés-kék igen mélyen fekvő szemek. Arc-kifejezése folyton változik. Néha álmatagon bágyadt kifejezésű szemekkel néz maga elé, majd az érzés változik s így az érzésnek megfelelő arc is, egy fuvallat — s az álmatag poéta helyén ott van a forró vérű lázas szenvedélyű provençal, kinek ereiben saracén vér is csergedezik. Un nerveux à sang noir, mint a mi cigányaink. Igen közvetlen az érzés, amely lelkéből fakad, közvetlenül nyilatkozik minden francia conventionális formával ellentétben.

Igen furcsa «folt» mellette *Laurent Tailhade*, egy decadens

költő. Banális fej, piciny szűrő, idegesen félénken táncoló szemecskék, olyan ideges, olyan kesernyés és — olyan hamis, mint csak egy raté lehet, ki coûte que coûte névre akar szert tenni.

Én még előbb bevallottam neki, hogy a jó Isten tudja hogyan, de Aicard-tól még nem olvastam semmit, dacára hogy nevét legalább is öt esztendeje ismerem.

Tailhade kifejti, hogy nem vesztettem semmit, ez a mondás annyira stylusában volt, hogy meglepett volna, ha mást mondott volna.

2 óráig «szellemeskedünk» ctesse Diane-nál, ekkor aztán összeszedjük sátorfánkat és keresünk egy még nyitva lévő kávéházat, rábukkanunk a Café américain-re.

A Café américain-be!

Egyik el   emeleti terembe telepedünk, körültünk hullámzanak a cocotte-ok, mosolyogva sokat, sokat ígérnek, meghamisítva a szerelmet s vele az életet — mi pedig chine   falat vonunk magunk körül azáltal, hogy a sajtó képünkre teremtett világunkat tálaljuk fel s belemélyedünk elrongyolt sebes « machine    sensations »-unkba, amelyből az, amit teremtünk, fakad.

Mégis   rdeemes   lni az életet — kivált ha az ember minden izében   li.

Mily érdekes például ez a két ember egymás mellett, mily igaz, mily őszinte, mily meleg Aicard, s mily csinált, mily kicsinyes, mily hideg Laurent Tailhade.

Verseket mondanak, Aicard a nagy mély gondolatokat a lehető legegyszerűbb legvilágosabb formában adja, Tailhade a semmit aranyk  nt  sbe bujtatja és s  r   fátyollal veszi körül.

Egyáltalán a décadens költészetnek nagy jövője van, mert absolute a szamarakra sz  m  t, azt mondván: ki nem   rt meg s kit nem ragadtam el: szamar.   s a tömeg *sohasem az*; legalább meg akarja az egyeseket erről győzni.

Az előbbi mester — a második mesterkélt.

Aicard azt hiszem legközelebb Mounet Sully-hez áll a művészi egyéniség szempontjából: lázas, forró v  r, szenvedély, amely folyton beleütközik az élet kicsinyes akad  lyaiba s amely aztán tragikussá teszi egyéniségét.

B  r tragikuma mélyebb alapra vihető vissza, azt hiszem, de ezt még nem látom egészen tisztán. Azt már is érzem, (abból a p  r költeményből, amelyet elmondott), hogy van egyéniségében valami Tantalusb  l.

K  t   j kötetéből (Au bord du désert és — —) mond verseket.

Hangja mély, beleszalad az ember lelkének legmélyébe, mély és komor, mint a cello.

Mind kevesebb ember s leány a kávéházban, itt ott egy pincér elalszik — — Az első fénysugár betör az ablakon, hideg metsző fényével behinti mindnyájunk arcát, ott ülünk reggeli világosságánál halványan beesett szemekkel fáradtan —

Az élet művészetének letört napszámosai.

Hat óra mire szétoszlunk a boulevardon, sürgő forgó munkás - nép, zuhogó eső, szürkés fény mindenütt, a mindennapi élet körülünk — —

De jó lesz álmodni!

Szombat 21 április.

Schärffenberg grfnénál egész nap. Este elutaznak Arcachonba, az indóházban még Jean Berge. Mikor találkozunk? Ki tudja? És mi marad mindabból, ami rokon volt egyéniségünkben? Az a benső anyag, amely közel hozza az embert emberhez, tán a legváltozékonyabb matéria.

Könnyek, néma búcsúzás a leszálló esti derengésben, egy pár kézszorítás. Au revoir et à quand? — — Kitudja?

Este Berge-el az Ambigu-ben. «Les mohicans de Paris»-t adják, Alexandre Dumas père egyik ósdi opusát. Hogy változik az izlés, mily nevetségesnek hat ez az egy időben olyan híres munka. Vájjon Franciilon is ilyen grotesque lesz negyven év múlva?

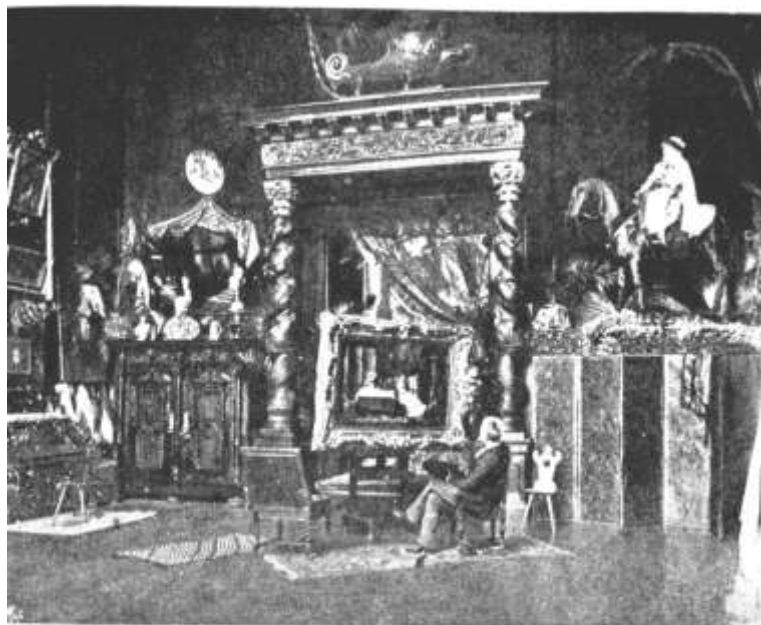
Vasárnap ápril 22 én.

½ kettőkor Alastair Cary Elwes és Bunny jönnek hozzám, velők bateau mouche-on Meudonba. Gyönyörű napsugaras tavaszi nap, csupa fény, virág, rügybimbó, mintha az élet dala töltötte volna be az egész mindenséget — —

össze vissza barangolunk az erdőben, meg megállva végig fekvé a friss gyepen, melegedve a langy napsugárnál. Egy öreg rokkant koldussal hosszabb conversatio, elmondja nyomorát, hogy él napról napra s hogy mennyire szereti az életet. Ő rajta is erőt vett a tavasz, tán azért beszélt így — — kissé távolabb az elhagyatott erdő mélyén egy magányos női alak tűnik fel, sötét foltot vetve a fák halványzöld alapjára — nagy szalmakalap a fején, nevetségesen régidivatu ruha termetén, egyik kezében festékes doboz, a másikban napernyő, magányosan némán ballag el mellettünk s végre eltűnik.

«Egy orosz festőnő; ki mindig egyedül van, ott lakik a mi városnegyedünkben» mondja Bunny. She is quite alone, ismétli Alastair — — —

S a madarak csakúgy csicseregnek mint azelőtt, a fűben

Munkácsy műterme

Egyhorú boulevardkép

ibolyák, — virágillat a légben — — ugyan mit érezhet e percben ez a leány?

A városba gyalog megyünk, három órát gyalogolva 149 kor érkezünk a rue N. D. des Champs-ba, a fiúk atelierjében 11 ig zene — meg mély mély hallgatás.

Ez is hangulat.

Hétfő április 23 án.

Este Vacarescu-knál estély. Helena egy román fiatal emberrel, kinek nevét elfelejtettem, *André Theuriel Jean Marie*-ját adja elő. Igen sokan, a kis appartement zsúfolva, ott: a Bibescu-k, madame Beule, Hoyos, Leconte de Lisle, Jean Aicard, Jean Berge, comtesse Diane, a Philosophoffok.

½ 12 kor el baronne de St. Martin báljára. Rémitő unalmas. Egy quadrille-1 mile Canrobert-el, egyet mile de Maillé-vei táncolok s aztán vissza Vacarescu-hoz. Ahol már igen kevesen, az egyik sarokban madame Beulé és ctesse Diane Jean Aicard-1 szedik szét piciny darabokra, a másikban Jean Berge-et a két Vacarescu nővér. Az egész literális Parist (kifejezte ez a miniature: l'écivain dévoré par les femmes artistes.

Így együtt maradunk háromig, ekkor gondolkozni kezdünk a hazamenetelről. Aicard meghí engem, Jean Berget és (horribile dictu) ctesse Diane-t magához, champagnerre.

És — la femme académie elfogadja. Nem várt eredmény; ami azonban kevésbé jótékonyan hat. hármunkra — Ce n'était qu' une façon de parler d'Aicard — hisz ha megteszi, holnap egész Paris rajtunk mulat. Szerencsére (mindnyájunknak szerencséjére) ott volt még Leon Monton (Merinos fia), ki a grínét 15 esztendeje ismeri és így fel van jogosítva vele szemben a gondviselés szerepének játszására. Kikel a terv ellen s megmagyarázza, hogy kivihetetlen, ő maga fogja haza szállítani a grínét — —

És így együtt elrobognak, mi pedig beleülünk egy sapinbe és a rue N. D. des Champs felé robogunk.

87, itt lakik a poéta, majdnem szemben Elwes és Bunnyval. Az első emeletet egymaga bírja, lakása egy kis ebédlőből salomból írószobából és hálószobából áll.

Az írószobában nagy orientális kerevet, amelyen tiz ember elfér, a falon fegyverek, orientális szövetek, a kandalló felett régi faragott faszekrény — igen meleg homelike intérieur.;

Aicard pár perc múlva hálócostumben jelenik meg s vagy ½8 ig reggel új kötetéből olvas verseket. Egyik megrázóbb mint a másik, nagyon rokon világnézlete hozzám, csak orientálisabb mint az enyém. Több szín, érzékibb, csak ugyanaz a «solitude de l'âme».

Megmutatja Don Juan-ját is, amelyet most ir, úgylátszik alapeszméje hasonlít a M. Sz.-hez. Furcsa — —

8 kór napfényben úszott a rue N. D. des Champs, midőn Berge-el kimentünk kapuján, megvilágítva fehér nyakkendőket, claque-unkat és lakkcipőnket — — —

Kedd apr. 27.-én

pedig egyenesen átszeltem az utcát s felmentem két angol piktoromhoz, kiket öltözködve találtam.

Csudálkozom, hogy nem voltak meglepetve, hogy ilyenkor jövök s így.

Ők természetesnek találják, kivált hogy így.

Velök lakást keresni, szemben a Luxembourggal a híres restaurant Foyot felett veszek két kis szobát, kedves kedves kis fészek — — s Paris azon sarkában, amelyet a legjobban szeretek.

Ebédelni s villásreggelizni pedig velök fogok, miután most öt percnyre lakom tőlük.

10 kor haza, lefekszem, alszom 12 ig.

12 kor Guillaume Vautier jó hozzám villásreggelire.

½ 5 kor afternoon tea *Lady Alexander Gordon Lenox-nál.*

Lady Alexander, Duke of Richmond sógornője (különben Alastair Cary Elwes unokanővére). Azt hiszem, szép sohasem volt, magasan ívelt szemöldökök, éles profil. Igen rút, de ladylike.

Nála miss *Elisabeth Balshe*, az amerikai író. Ki par excellence américaine. Minden erénye és minden hibája amerikai talajból fakad.

Erényei: elragadó fogsora, gyönyörű kezei és lábai, roppant elegantiája.

Hibái: snobismel6. Csak is duchesse-ekkel él. Legjobb barát-női: Duchesse of Norfolk, Lady Alexander Gordon Lenox., és Rajner főhercegné, mindegyikkel 3—3 hónapot tölt az esztendőben.

Könyv nélkül tudja a peerage-t, a Gothát. Elle est une sorte de thermomètre de l'élégance.

Ilyen lehetett a Vanity Fair Betty Sharp-ja.

Lady Alexander-nél még az egész angol swelt colonia.

Ez az atmosféra sokkal inkább hasonlít a mienkre, mint a francia. Több sans gêne, inkább családia/s ellegű, mintha mind testvérek lennének.

Az igaz, hogy minálunk inkább mostoha testvéries jellegű a világ.

Este nálam theán *Jean Aicard, Guillaume Vautier, és Jean Berge.*

Aicard igen entrain, főleg pornographikus jellegű convvrsatio. Rettegek angol szomszédnéimtől, kik a vékony ajtókon és falakon keresztül egyetmást hallhattak ce qui ferait rougir un singe.

Bár — mindegy, miután másnap úgyis ott hagyom az hotelt.

Egy óra felé proponálom nekik, hogy induljunk neki Paris-nak — — Aicard kifejti, hogy meg kell egy fiakkerkccsist beszélgetni, lévén ez (a cocotte- al) Paris legmizerabilisabb teremtménye — — Elérkezünk a hypodromig. Minden áron nyitott kocsit szeretnénk, — — nincs sehoh. Találunk egy zártat, amelynek az ablakai mind be vannak zúzva — — szerelmes pár járt benne, megugrott s a táblákat nem fizette meg.

Megtartjuk — — e közben azonban egy másik, egy nyitott robog el mellettünk — — ebbe ugrunk bele 's robogunk előre az éjszakában.

Aicard a kocsis mellé ül, én hátul Vautier-vel és Berge-el.

Aicard mély conversatioba merül a kocsissal, ki — verseket kezd szavalni neki.

Egy lámpánál megállunk, leszállunk a kocsiból, a kocsis elmondja, hogy nem tudom melyik háborúban őrmester volt és ott szokott rá a rimelésre. S a szegény szerencsétlen grotesque costume-jében, a széltől esőtől megmerevedett arcával ott áll a libegő lobogó lámpa alatt és kidülledt szemeivel verseit mondja el, olyan con victioval, mint ahogy ezt csak egy kocsis-költő teheti. — Aicard megveregeti vállait s Camille Doucet-ről (az akadémia titkájáról) beszél neki.

Újra felkerekedünk, most azt mondjuk a fiakkeresnek, hogy menjen oda ahol rendesen irogatni szokott, a Batignolles felé tartott — — a «boutique» be volt zárva.

Egy más café chantantszerű alkotmányba megijmnk.

Az établissement már majdnem üres, az első teremben a birtokos, a másodikban une cocotte solitaire qui boit.

A háttérben a café chantant estrade-ja, előtte rozoga pianino.

Aicard Berge Vautier és — a kocsis letelepednek a cocotte mellé, én pedig odaülök a zongorához és eljátszom Chopin Marche funèbre-jét — -- Ezalatt a kocsis beszél, elmeséli nyomorát, a hideget télen, a forróságot nyáron; az egyedüllétet, a nagy viaszkosvászon kalap súlyát, a bak elhagyatottságát — — a nyomort mindenkép. És szavai összevegyültek a marche vonagló dallamával, szemben pedig vele ott ült a cocotte kipirult arccal, némán, kifestett ajkakkal, csak oly boldogtalanul a maga némaságában, csak oly nyomorultán, mint a másik — —

És kint a tavasz első áramlatai az életről beszélnek.

Innen a Café Américain-be, amelynek kapujánál elbocsátjuk kocsisunkat, ki  gy megvan hatva, hogy borralalót nem akar elfogadni.

Alighogy leülünk egy asztalhoz, odatelepedik hozzánk egy cocotte. Sápadt arc, igen veres ajkak, hegyes piciny fogak, tompa orr, sz r  változó kifejezésű szemek. Orosz születésű, igen furcsa teremtés, van egyéniségében valami az orosz tudákos tanul n b l s a k ly ktigrisb l.

A szerelemről beszélünk — — elmondja hogy volt egyszer szerelmes, s itt kezdődik «métier»-je — — most már nem az.

«Cela ne vaut pas la salade» mondja s élesen felnevet.

Látja hogy olyanok közé jutott, kik ismerik életének m g a filozof j t is s  gy — nem komédiázik velünk.

K t órát  l asztalunknál, e két óra alatt Aicard-dal folyton tanulmányozzuk — sz nni akarván  t — megkinozzuk, felt pjk minden régi sebet. S a szegény leány beszél beszél, elmondja, hogy milyen keserű  gy az élet, mennyire undok, mennyire utálja megveti a férfiakat — — s ezt mind a legtermészetesebben, a legspontánabb módon mondja, f lprimit v ösztönével kitalálva, hogy velünk szemben őszinte lehet — —

 gy beszél — — egyszerre csak körülnéz, a «kávéház» kihalt, alig van ember, felnevet s keserűen  gy kiált fel: «Fichtre, — — j'ai de nouveau rat  mon affaire».

Aztán hozzáteszi, hogy körülnéz a másik teremben, t n ott talál valakit, kivel businessst lehet tenni.

Alig hogy kimegy, Aicard propon lja, hogy kárpótlásul kell valamit adnunk.

Visszajön — Aicard kih z a tárcájából egy kis fekete  mail keresztet s odanyújtja neki — — «Voil  c'est   vous, n'oubliez pas cette soirée pass e avec nous — — »

S azt n hozz teszi, hogy  sszeadunk neki, hogy p ntlik t vehessen a keresztnek . . .

A le ny megérti, majdnem sirva fakad — — «Jamais jamais je n'oublierai cela, on m'a si rarement parlé cette langue» — — s megcs kolja Aicard kez t.  s  n nekem a k lt  Aicard egy verse jutott eszembe:

«On a faim; j'ai soupé. J'ai chaud; d'autres ont froid.

On meurt de froid, de faim, et la vie est un droit — —

O vous tous qui chantez dans la lumi re   table

Regardez cet absent: le pauvre lamentable!

Regardez l'ombre: elle est faite de d sespoir!

 coutez le silence: il est terrible et noir.»

Ez megmagy r zza a helyzetet, s meg Aicard-1 magát.

Van valami egyéniségében abból, amit (az orosz írók apropos jául) religion de la souffrance humaine-nek neveznek. Philosophiája sokkal mélyebb, mint a legtöbb modern francia költőé, s nemcsak az illegitim szerelem körül forog. Szélesebb kört foglal el és melegebb érzőbb. Nem egy éjszaki fajból származó filozóf kétkedése, hanem egy keleti bölcs magányos üvöltése, amely megzavarja az éjszaka csendjét, mint a dervisek esti imái.

S míg minket Aicard-dal ez asszony nyomorúsága fekete spleen-nel tölt el, Berge mást lát meg benne. Haza viszi — mi elkísérjük lakásába. Egy pár pohár sherry — a leányban felébred a bacchánsnő, s kivált Aicard-t tünteti ki; s háláját a szegény szerencsétlen nem tudja mással kimutatni, mint hogy lihegő forró csókjaival elborítja — úgy mint akárkit, ki az utcáról szedte fel.

Engem nem ért meg, azt hiszi, kigúnyolom, meghí magához, azt hiszi, azután amit éreztetett velem, máskép fogói! megcsókolhatni, mint a homlokán.

Azután felébred bennem a métier démona, experimentálni kezdek rajta: Venus-ből fúria lesz, s majdnem beleharap arcomba, félig nevet félig üvölt. Szemei mosolyognak s ölni szeretnének s a sous-t, amelyet kezébe nyomtam, messze dobja magától s hörögve felnevet — —

Most megint megsajnáltam s végtelen szánalom fog el, bár az ilyen vivisection az orvosnak jobban fáj még, mint az objec-tumnak.

Berge és — Venus egyedül maradnak.

Kint zúg az eső, Aicard kocsin hazavisz, $\frac{1}{2}$ l mire lefekszem.

Szerda ápri lis 25 én.

Áthurcolkodom az Hôtel Foyot-ba, amely a Luxembourggal szemben van, e szálloda restaurant-ja a legjobb a Szajna ez oldalán. Ugyanazon a lépcsőn jutok szobámba, amelyen a chambre séparée-kba járnak. A szálloda publikuma igen artistikus.

Két piciny szobám van a második emeleten a Luxembourgra, angol piktoraimnak nagyon tetszik.

Enni velők fogok.

Ez az ebéd élénken emlékeztet Manette Salomon egyes lapjaira.¹⁸⁹

Egy hosszú keskeny pièce, a falon átvonult artisták képei, kik vagy gyengéd figyelemből, vagy — adósságból hagyták itt remekeiket. így az egyik Moreau-tól is egy arckép.

Egy különben egészen üres szoba, amelynek közepét éppen csak az asztal és egy pár szék foglalja el — egyik oldalon egy nagy

boltba nyílik, a másikon egy más keskeny couloir-ba, amelyen keresztül a konyhába jut az ember.

Alakok: két piktorom (Bunny és Elwes). Aztán egy amerikai szobrász: *Wuertz*, kinek atelier-je a ház földszintjén van. Nevezetessége, hogy egy nyelvet sem tud (ez cosmopolita nevezetesség), kicsiny zömök ember, folyton manchester ruhába öltözve, beszél angolul és franciául, de mindkét nyelvet német kiejtéssel (szüleiS német eredetűek voltak), bár németül — nem tud.

A salonban, az ideiben, három médaillont állított ki.

Mr. Saiss. Egy másik amerikai, ez azonban festő, s igen érdekes alak. Hosszú göndör haj, amely ráborul fejére s egész homlokát befödi, nagy sötétkék szemek, igen nyílt tekintet. Finom keskeny orr, tág kerekre nyitott meg-megrezgő orrlyukak. Kicsiny száj, szöke Henri IV. bajusz és szakái. Igen lassan kimérjten beszél, igen komolyan vesz mindent, vagyis inkább csakis arról beszél, amit komolyan vesz. Csupa érzés, meleg művészi kedély. Ennek van jövője — — nem úgy mint *Georges Graham-nek*, ki velem szemben ül. Az előbbi kezdetben tartózkodó, emez majd felfalja az embert. Az előbbit fel kell melegíteni, hogy beszélhessen az embernek, emezt — — jaj, csak el lehetne ojtani.

Graham typusa a felületes tolakodó snob-nak. Mézédés velem, ölelget, el van ragadtatva hogy ide jövök most ebédelni s amellet oly hideg, mint egy darab jég. Mindez azért, mert azt reményli őt is bemutatom egy pár helyen, mint Bunnyt és Elwest.

Nagy számárnak tarthat, hogy «vastagon felkent» bókjaival akar megnyerni magának. Mais passons — —

(*Üresen maradi*) egy francia festő, veres haj és bajusz, horgas orr, hideg és — illetlen. Mint a francia mindig, ha angol modort vesz fel. Az igaz, hogy minálunk sem képzelik el a sans génét és sans fapon-t gorombáskodás nélkül.

Bennet francia szobrász — — comme tout le monde.

(*Üresen maradt*) angol festő, — Ruskin protégé-je, kinek pár művét illusztrálta már. Angol típusu — Christus fej.

Ezek a rendes férfi látogatók — a nők: modèle-ek.

Így habituée-k: *Victoria*, ki szintén a házban lakik, a negyedik. Egyike a ritka női modèle-eknek, kik megtartották nőies kedélyöket. Csupa kedély, jó kedv — — olyan mint egy víg, egyszerű gyermek.

Bolondozik mindenkivel, nincs megsértve, ha bántják, visszafelel s nevet tovább.

Aztán meg arcán nem látszik meg qu'elle pose pour l'académie. Finom keskeny egyenes orr, két mély kék szem, fekete haj, fekete

szemöldök, rózsás arc, ha nevet gyönyörű fogsor — — s annyiszor nevet.

Milyen más barátnője: *Marie Louise*. Kondor fekete haj, homlokán olyanféleképpen feltúrva, mint a fekete pudliknak szokott lenni. Ennek is kék a szeme s fekete a szemöldöke, de milyen irtóztató kifejezésűek szemei. Ezen látszik, hogy a szerelem megutáltatta vele a férfinemet s most már csak ellenségét, ki pár nap múlva otthagyja, látja párjában.

Csúcsos előreálló ajkak, majomszerű előreálló állkapcsok.

Végtelenül canaille.

A harmadik modèle, ki bejár: *Nini*, az egyik Moreau maitresse-e.

Bonne fille, keveset beszél, félénk, nem tudom mitől fél — — de szeretem hogy fél, bár ez veszedelmesebb, mint a másik marakodása.

Voilà l'aspect général.

Igen élénk ebéd, kezdetén művészi disputák — — Bouguereau, Puvis de Chavannes stb. stb., majd a szerelemre megy át a conversatio, az asszonyok belevegyülnek, a desszertnél nevetés, csókok, láрма à tout casser — majd 8 kor ijedt «ah» ok, — c'est déjã l'heure! s a társaság hirtelen széteszlik s mindegyik megy dolgára: legyen az munka vagy szerelem!

Valóban más hangulat, mint az Hôtel du Palais angol elegantiáju és vasúti coupé illatú table d' hôte-ja, amelynek banalitása annyi hónapon át ölt.

Este Alastairral és Bunny-vel *Caldwell* amerikai festő új atelier-jének crémaillère-jén.* Ez a fête lehetett volna igen mulatságos is, ha mondainek helyett modèle-eket hívott volna meg.

Így se hús se hal nem volt. A concert alatt egy pár japáni lampion meggyullad — — mily érdekes lett volna, ha lángot vet az atelier — — quelque chose que je n'ai pas vu encore.

Csütörtök april 26 an.

Villásreggeli *Lady Alexander Gordon Lenox-nil*. Igen érdekes mindaz, amit a franciákról mond. Igen nevetségesnek tartja a francia nevelést.

Ő fiát egészen szabadon hagyja, tehet amit akar. Csak azt az egyet kötötte ki, hogy nála lakjon: minden héten összegyülnek fiának barátai nála, ebéd után aztán lemehetnek hozzá — — s mulathatnak kedvük szerint.

* Pendre la crémaillère = házavató ünnepséget tartani.

Mikor itt járt Parisban, együtt mentek minden kis színházba, voltak pár café chantantban, mi mindenesetre jobb, mint ha fia egyedül s az ő beleegyezése nélkül ment volna.

De ezt a genre nevelést a franciák nem bírják megérteni. Furcsa példát mond, Sir Augustus Paget fia 12 éves korában egy barátja társaságában, ki nem volt idősebb mint ő, átutazott Parison egyedül. S egy szállodába szálltak. A szálloda tulajdonos azt hitte megszöktek szüleiktől és — elfogatta őket. Csak a nagykövet közbenjárására bocsájtották őket szabadon; nem bírva elképzelni, hogy két 12 éves fiú így magában utazhasson.

Aztán a francia grande dame-okról beszélt, kiknek modorát szintén nevetségesnek tartja, kik mintegy modorukkal akarják kifejezni, hogy kik s egy percig sem felejtik el, hogy fényesebb nevet viselnek, mint akármelyik közönséges halandó.

Duchesse de Maillé, kedves cousine-ja, minden mozdulatában benne van, hogy ő valóban duchesse de Maillé!

Ez a megjegyzés igen találó. Lady Alexander-tői ctesse Diane-hoz, kinél mile de Seymiers-t és gyámját találok, kiket nem láttam madame de Seymiers halála óta.

Persze folyton halálról, temetés és — végrendeletről van szó. önkénytelenül Jablonowskára jő a szó, ctesse Diane kérdezősködik, hegy van.

« Mais Madame, elle est morte ce matin » — felelt a gyám közönyös hangon.

Meghalt!

Meghalt magával vive minden gondját, szomorúságát, s megmentve önmagát halála által. Mert szegény asszony nem fért a százada keretébe, igen romantikus volt, s így az egész históriában inkább nevetséges szerepet játszott volna — ha halála által tragikussá nem teszi e történetet.

Pár percig elhallgattunk — —

Aztán a conversatio fonala ismét fel lett véve, a párisi még ezt is megszokta, annyi ismerőse van, hogy minden nap eltemet egyet — — s így ez a sensatio sem új.

A pár pillanatnyi Conventionalis csend után ctesse Diane kérdezősködni kezdett a hagyatékról, mit hagyott, mennyit, van-e végrendelet, etc. etc.

Én — elbúcsúztam.

Egyenesen a halottas házhoz hajtatok. Ma reggel halt meg, szívszélhűdés érte, pedig Potin azt mondta, semmi veszély. Oh az orvosok — — voilà une espèce.

Potin¹⁴⁰ Paris legelső orvosa, 100 franc egy látogatás.

A Champs Élysées-ről gyalog a városba — — előttem a

hullámzó fényes út, melyen egész Paris, a robogó fényes equipage-ok, a tarka toilette-ek, a boldog, végtelenül boldog — — vagy legalább annak látszó Paris, s amott az a szegény asszony, ki úgy szerette e várost, minden aranyfüstjével együtt — halva.

S e fénylő rózsás tömeg minden egyes tagja csakúgy meg fog halni egyszer, mint az a szegény koldus ott az ut szélén — —

Vájjon megvizsgálja-e ennek a tudata azt a szerencsétlent?

½ 7-kor a Café de Paris-ba, Jean Aicard vár ott reám, vele a Grand Café-ba, hol ebédelünk cigánymuzsika mellett. Patikárius Ferkó elragad on játszik, elhúzza összes nótáimat (pedig van egy néhány).

Aicard-t annyira elragadja a zene, hogy — verselni kezd.

Rémítő gyorsaságban, félig lázban  r egy költeményt — — serceg a toll, pattog a h r.  n magam pedig  gy el vagyok ázva a zenétől, hogy alig eszmélek.

A költő bevezetve költeményét felolvassa — — az opus a pillanat hangulatát fejezi ki: t volyi álomszerű országokról sz l, hová a zene hatalmas visz, amely idegenszer  titokzatos szerelemről beszél — — aztán a virágok elhervadnak, a dal elhangzik — a szerelemnek vége, a szerelemmel elhal a szerelmes pár is, s most ott fekszenek *külön* azok, kik egy élet folyamán együtt reméltek, bíztak, szerettek, a hideg a nyirkos föld  l n. —

Az utolsó szó s hang elhangzik, egy heves mozdulat s az asztalon álló  g  szivargy jt  lámpa feld l — az  g  borszesz végigfolyik Aicard ruháján, h rmunk előtt t ztenger, a zene elhallgat, a pincérek  sszeszaladnak — — Aicard felugrik, f ltre áll s ojtani igyekszik —  nmag t.

 n pedig, meg a pincérek (mint az ilyen esetekben mindig) a márvány asztalnak esünk s igyekszünk ott elnyomni a lobogó borszeszl ngot.

Végre itt is, ott is vége a t znek, s csak akkor, midőn vissza- l nk helyünkre, jutunk tudatára annak, hogy tulajdonkép veszedelemben forgott a poéta — — kinek szerencsére sima frakknadr gja lévén, nem vetett lobot, ha rám d l, az  n bolyhos angol ruh mra — — el gek.

P r percnyi hallgatás után a poéta szólalt meg: « Du reste, il fallait qu' apr s toutes nos sensations  prouv es, ce moment arrive! »

10-ig a Grand Café-ban várjuk Berge-t, ki nem érkezik.

Innen  t a mi oldalunkra a Szajna balpartjára. S ta a blv. St. Michel-en — — Aicard verseket mond. Mellettünk a f l-homályban szerelmes párok suhannak el, ez, ez a Luxembourg környéke Paris sz ve, itt még létezik szerelem.

Az elegáns városnegyedek banálisak fagyosak, nincs idejük a mondaineknek érezni, a boulevardokon a szerelem: vásár.

Csak a Quartier latin-ben érzik az élet lüktetése.

Fel az observatoire-ig, a gesztenyefák orgonabokrok virágai illatoznak, itt ott egy magányos fülemile dalol, messziről messziről hazatérő tanulók elhaló chorusa hallatszik, majd befordulva a rue N. D. des Champs-ba, az is elhangzik s csendes" lesz minden.

Lassan felfelé ballagunk az utcán, szótlantul, les paroles étant coupés par les sentiments.

A rue de Chevreuse-ig eljutunk, amely már csak pár lépésnyire van Aicard lakásától, s a bid. Montparnasse-ra visz.

A majdnem sötét utca alján egy piciny, ide oda lengő árny bontakozik ki a félhomályból, majd formát nyer: une passante solitaire.

Moi: « Est-ce vous Victoria? » — kérdem önkénytelenül.

L'inconnue: « Non, ce n'est pas moi. »

Aicard: « Voulez-vous monter avec nous chez moi, et prendre une verre de champagne? »

Elle: « Je veux bien. »

Ezalatt odaér hozzánk, a gázlámpa kivilágítja tetőtől-talpig. Fekete hegyes kalap, fekete földig érő bársony köpeny, fekete szem, piros ajkak, tej- és vér tónus.

Felbotorkálunk a lépcsőn. Aicard lámpát gyújt, s aztán meggyújtja a csillár összes gyertyáit, (délvidéki lévén, szereti a világosságot).

Triologue.

Aicard: Voulez-vous ôter votre chapeau.

Elle: Je veux bien (leveszi)

Moi: Si vous vous débarrassiez de votre mantille.

Elle: Si vous voulez (leveti)

S ime most ott áll előttünk fraise écrasé és halvány kék rococo brokát costume-ben — — mintha csak az alcôve-ja függönyeibe öltözött volna.

Aicard: Voulez-vous une cigarette .

Elle: J'adore ça — — je suis espagnole.

Moi: — — de la place Clichy?

Elle : (komolyan) Non, Monsieur, de Seville.

Aicard: Couchons-nous — on aura place sur ce canapé.

(Az óriási diván-ra mutat, a melyen valóban öt — — pár — — elférne.)

Elle: Je veux bien (lefekszik, odafekteti fejét a diván szélére, bodros füstöt ereszt; elhallgat).

Egy pár pohár pezsgő után megered a nyelve. Elmondja, hogy így feküdni és semmit sem tenni szeret legjobban a világon.

A neve *Ancrelita*, foglalkozása modèle, most semmi dolga és szabad.

Tegnapelőtt még egy festővel lakott: de oly furcsa eset történt vele — — de oly furcsa.

« Si vous le raconteriez ».

Elle: Je veux bien — — elmondja, hogy a múltkor este fáradtan haza érkezik 6-kor — — A piktor csak 12-re várta, mert azt hitte, «ül» valamelyik atelier-ben.

Mondom, haza érkezik, halkán lefekve — elalszik. Egyszerre csak 8 felé felnyílik az ajtó s két asszony lépett be rajta. Odamennek a buffet-hez (mint olyanok, kik tudják a járást), kiszedik a chartreuse-ös üvegeket s con amore idogálni kezdenek.

Ancrelita pár percig bámulva néz rájuk — — majd felül ágyába s megszólítja őket: « Vous attendez ms. X? »

A két leány nagy zavarba jő, s bevallják, hogy valóban igen; de csak beszélgetni jöttek hozzá, tőle kapták a kulcsot, azt hitték, hogy szabad — — de miután látják, hogy nem az, elmennek.

Ancrelita kifejti, hogy ellenkezőleg meg kell őt várniok — — s hogy ne fáradjanak el a varasban, megkínálja őket ágyával — feküdjenek mellé. Az ágy széles — s így kényelmesebben lehet beszélgetni.

A két asszony követi tanácsát, s egy félóra múlva, midőn a « monsieur » haza érkezik, ott találja a három asszonyt a legjobb békeségben végignyúlva.

Őt összeszidják, Ancrelita kifejti neki, hogy nem érdemes hozzá járni, ezentúl ha látni akarja, jöjjön lakására. S így — most félig meddig szabad.

Különben kifejti, hogy a szerelem nagyon untatja, a legkényelmesebb s legjobb dolog a világon így heverni, álmodva álmodozni s cigarettázni mellé.

Valóban nem találhattunk volna érdekesebb antithesist a múltkori orosz asszony után, ki csupa imprévu élet szellem volt.

Még egy pár « je veux bien », még egy pár pohár pezsgő s neki indulunk az éjszakának. Én elkísérem a rue Gay Lussac sarkáig, gyengéd kézzszorítás — búcsú egy élet folyamára.

Péntek április 21.-én.

Reggel egy percre Aicardnál, ki még az ágyban. Spleenes hangulat, Aicard rémségesen keserű verseket irt az éjjel, felolvassa, én némán bambán hallgatom.

A « L' amour et la mort » ciklusból — — Délután a pastellistáknál Mease, kit két esztendeje hogy nem láttam.

Este egy félóraig ctesse Dianenál, hol az egész salon a mi tegnap éjszakai kalandjainkról beszél s miután ez engem egy cseppet sem érdekel (hiszen átéltem már) (!), elmegyek.

11-kor baronne Gourgaud báljára. Haute gomme. Igen fényes nagy appartement. — —

Gyönyörű lépcsőház fehér arany bordeaux és tükrök.

Igen sokan: a Fitz James-ok, Canrobert-ek, Morny-k, Ganay-k, Pourtalès-ek etc. etc.

Alighogy belépek, egy dáma ragad karon és — bemutatja magát nékem. Olga de la Grenet — — madame Jameson barát-nője. Egyik tagja a princesse Brancovan, Fitz-James, Bibesco-Jameson colonie musicale-nak.

Meghi anyjához, én ki már a legtöbb embertől elbúcsúztam — — elfogadom. — Mily örültség.

Első négyes, ctesse Fitz James-el felmegyünk a második emeletre s ülve táncoljuk. Philosophie mondaine.

Ugyanaz a théma miss Wilby-vel, ugyanezen a canapén (a második négyes alatt) és mile Claire de Canrobert-tel a cotillon előtt — ez utóbbival cotillon.

A nagyvilágot csak az asszony érti meg igazán, a félszint meglátni csak finomult individum képes.

Szombat április 28-án.

A szegény Jablonowska beszentalése. Bunnyvel és Carry Elwessel megyünk, Saint Honoré Eylau templomban a mise, ugyanott, hol négy hónap előtt Maurice esküdött örök hűséget Terkának. Fekete posztóval borított templom, mindenféle a Jablonowskyak nagy családi címerei.

Az első padban elől Maurice, mellette ms. Richard, a másik oldalon Terka — — és a többi család: székek üresen. On ne voulait s'exposer trop —

Én természetesen Maurice mögé ülök. Legalább annyival tartoztam a szegény hercegnőnek.

A templomban sokan, Tony Robert Fleury, Julian, Pongrácz Nina, ctesse de Béthune, ctesse Diane (ki bátoi mint mindig).

A templomban selyemruhák frou-frou-ja, félhangon pletykák, amott Hardité virággal gomblyukában — tán innen a versenyre készül.

Furcsa, hogy az esküvőkön rendszeren komolyabb jellege van a templomnak, mint a beszentaléseken.

Az igaz, hogy ott a szenvedés kezdete, itt a szenvedés vége érzik.

Gyönyörű zene, óriási ceremónia, valami húsz pap, ceremonienmeister, rémítő sok virág, óriási nép a templom előtt — pár sor a Figaróban — és a koporsó örökre bezárult.

S annyi tűzből oly kevés hamu maradt.

Ki élt annyit, mint ez a szegény asszony, s Parisban úgy elfelejtik holnap, mintha nem is létezett volna.

Az élet rövid, aki meghalt, azt el kell felejteni — ez a princípium — mert különben elkeseríti emlékével a rövid, az eliramló életet.

Vége a ceremóniának — egymásután vetünk keresztet koporsója felett. Requiescat in pace. A fekete ruhákba öltözött menet kifelé vonul, a templom hajójának közepén Maurice az egyik, Terka a másik oldalon fogadják a condolátiókat.

Egy kézzorítás — — fent az orgona a eis moll sonáta adagioját játssza — — aztán ez is elhangzik. Kinnt a templom előtt napfény, virágok, madárdal. Az egyik oldalon az elhunyt legjobb barátnője, ctesse de Béthune, ki zokogva, talpig feketében, melegen viszonozza kézzorításomat s könnyzáró között figyelmeztet --- hogy azért ma este fogadni fog — — otthon lesz.

Mily semmis az élet, mily kevés nyomot hagy, mily semmis a halál — — hogy az életet nem bírja megaranyozni.

Valóban nem érdemes a fáradságért — — miért de miért meghalni?

Undor fogott el — de nem csak engem, de két angol piktoromat is — — látva Harditét, ki cabriolet-jére felkapaszkodik s a Bois felé robog, madame de Béthunet, ki előszedte carnet-ját, beleveti magát kocsijába s elkezd látogatásainak aktusát, látva mind e majmokat kik a hercegnő salonjaiban forogtak — — s kik oly kevésé voltak a pillanat tudatában, hogy még e percben is majmoknak tündek fel.

Némán ballagunk be a városba, a Café de la Paix előtt *Christ G. Mease* vár reánk.

Christ Mease — — egyike a zürichieknek. Ő chemiát tanult akkor — ma festő.

Azt hiszem, egymást rontottuk e séjour alatt.

Magas, hat lábnál magasabb fiú. Méla kék szemek, felhúzódott szemhéjak, (mint a legtöbb festőnél), markirozott profil, hosszú, vereses szőke haj és bajusz.

Igen lassú mozgás, igen kevés szó. Látszólag fagyos —

pedig csupa érzés. Utoljára két és fél esztendeje Londonban láttam, azóta azonban utaink mind párhuzamosan futottak.

Szeretnénk beszélni sok mindenről, de hát a Café de la Paix-ben hogy lehetne? S így miután banalitásokról mi ketten ebben a percben nem beszélhetünk, némán ülünk egymással szemben s ez a hallgatás beszél arról, amit a szó el nem mondhat.

Ebéd *Lady Alexander Gordon Lenox-si* és *Elisabeth Balshe-si* Kéfournál. Igen nagy animo, a chambre séparée-k hangulata platonikusan.

Ebéd után a dámákkal a chat noir-ba. Fragerolles érdekes, mint mindig. A silhouette-ek már untatnak.

Vasárnap ápril 28-én.

St. Germain-ben Alastair Cary Elwes és Rupert Bunny-vel. Bűbájos tavaszi nap, on se couche sur l'herbe, puis — on rêve. Tervek — — Florence — —

Az erdőben Aicard «Les heures de l'amour»-jából olvasunk.

Hétfő.

Kedd május elsején.

Reggel Aicardnál, pár e napokban irt versét olvassa lel, azt veszem észre, hogy assimilálódik hozzám, vájjon vettem-e én is fel valamit egyéniségéből?

Bár ez nem lehet ártalmas egyikünkre sem, mert a formánk különböző.

V. r. u. Bunny-nek és Elwes-nek ülök, kik arcképeket festik, abban a pose-ban, amint e jegyzeteimet írom.

Este ebéd *Pierre de Coubertin-nél* könyve tiszteletére, amelyet az angol nevelésről írt, s amely ma jelent meg.

Ott a háziakon kívül még et. Bégouin (a Débats fiatal gárdájának másik tagja), egy Lucinges herceg, s még néhány faubourg vSt. Germain-i fiatal ember (cte de Tele stb).

Ebéd alatt főleg arról van szó, hogy milyen furcsa az, hogy ma az írók legalább is két nemzetre kell hog}' támaszkodjanak s rendesen két nemzet szellemét képviselik. így a három jelenlevő «irodalmár» különösen bevilágítja e thésist. Coubertin: angol-francia, Bégouin: német-francia, jó magam: magyar-francia.

Mesterünk: Taine anglo-francia, — többi tanítványai: Bourget: anglo-francia, Voglie: orosz-francia, James: francia-angol, Brandes: dán-francia, stb. stb.

Az ebéd is egészen angol, angol menü, pudding à la Oxford, «cake à la jubilee» etc.

Pierre fontoskodó arccal csinálja az honneur-öket.

11-kor hazafelé ballagok, útközben majdnem a szállodám előtt cte *Ostroroggal* és *Guillaume de Gayffyer-vél* találkozom. Ostrorog meghí magához teára, pourquoi pas? annál is inkább, miután szomszédom.

Csinos kis garçon appartement.

A modernekről beszélünk, Ostrorog egészen Concourt tanítványa, minden hibájával a mesternek.

Különben ő is a nagy cosmopolita iskolához számítja magát, lengyel születésű, Angliában nevelkedett, Parisban él, franciául ír, Angliából csakis a Snobismus ragadt rá. Egy fél óráig arról folyik a vita, hogy van-e neki joga a particule-re; s a legkomolyabb képpel — —

Igyekszem megnyugtatni s ezért igen hálás.

Máj. 2-án.

Ülök a piktoroknak, a képek haladnak. Elwes (eddig) egyéniséget jobban eltalálta, mint Bunny, de Bunny képének technikája sokkal nagyobb.

Festés közben érkezik — Bunny nővére mrs. (*Üresen maradt*) férjével és két kis gyermekével. Igen ladylike. Telivér.

3-kor *Olga de la Grenet-hez*. Ez a mad. Dubois egyik tanítványa és a Brancovan—Fitz-Jam.es—Jameson dilettáns pianista társaság kültagja. Kültagja, mondom, mert mindent elkövet, hogy intim legyen velük. Nem nagy sikerrel.

Olgának hívják, mert az anyja orosz eredetű.

Avenue d'Antinen laknak, első emelet, egy nagy előszoba \ s nagy salon. L'élégance pauvre, luxe faux. — — .

Ebből az intérieur-ből látom már egyéniségét: à quoi bor. 1 être? — Parâitre, parâitre. — — '

Igen nervozus, az a nervozitás, amely a bizonytalan és non assise positiokkal jár mindig együtt. Többet beszél, mint gondol.

Különben jól játszik, a középszerű felett.

Tőle madame Jameson-hoz (hogy a dilettantismus foglaljon le egész napra). Nála ritka élvezet vár reám: princesse Brancovan, és sógornője princesse Bibesco, Paris két legkiválóbb dilettáns zongorajátészónője, kikkel és madame?-el nyolc kézre eljátszák Beethoven kilencedik symphoniáját.

Princesse Brancovan. Kicsiny erős asszony. Szőke haj, elég, finom profil, kis kezek. Semmi race, sógornője, *Bibesco hercegnő* kicsiny száraz ideges asszonyka, sárgás teint, fekete sárga.

A symphonia után (amely mint a nyolc kézre játszott darabok mindig, igen hidegen hagyott) egyenkint játszanak. Előbb Bibesco

egy Chopin inpromptu-t, Roppant tudománnyal, néha idegesen, de semmi érzéssel; irtóztató handabandával kíserve játékát.

Utánna princesse Brancovan (egy félórai könyörgés után) enged kérésünknek s (állítólag) nagy gyászra óta (férje halt meg két hónap előtt) először játszik megint.

Két Chopin mazurkát, egy nocturne-t és egy Mozart darabot adva elő. Igen artista és igen komédiás egyszerre. Nagy érzés, nagy tudomány — hanem milyen pantomime! Nem lehet ránézni.

A párisi világban « piano ambulans »-nak nevezik. A nevetéséges epithetont valószínűleg a darabjaival járó némajátéka által szerezte.

Mindenesetre érdekes játék, igen kevés azoknak a száma, kik Chopint és Mozartot egyenlő erővel játszik.

Este *Bunny* és *Elwes-sél* az Eden-be Angot-t¹⁴¹ adják a két csillaggal: Judic és Granier-vel. Igen középszerű előadás, a színház túlságos nagy arra, hogy operette-eket játszhassanak benne, a nuance-okból nem látszik semmi, s a két díva gyenge hangja elhangzik. Untam magamat.

Csütörtök, máj. 3-án.

Délután ülök a két piktornak. Tea náluk, ott két angol festő: Bleuner és Birkenzuth, az utóbbinak igen kellemes a hangja, egy pár Schumann dalt énekel.

Később Mease érkezik, ki keveset beszél. Szeretnék vele egyszer egyedül lenni, de hát sem nekem, sem neki nincs"ideje.

Este y_2 9-től 14 n-ig *Haraucourt-nél* tea. Ott igen sokan: *Agache*, a (festő), *Emil Michelet*, *Jaques Meyer*, *Georges Lórin* stb. stb. Várják *Benjamin Constant-t* és *Félicien Rops-ot* is, de addig, míg én ott vagyok, nem jönnek.¹⁴²

Haraucourt-nak a rue Gay Lussac-ban van igen csinos lakása, hol ma voltam először nála, mert eddig mindig hivatalában kerestem fel.

Egy elég nagy salon, melynek fala tele képpel, egy pár igen érdekes vászon, így Benjamin Constant-tói, Besnard-tól, Agache-tói. A hálószoza nagy tükrén une collection de gorge féminine. Vagy 70 fotográfia.

Tel maître — tel maison.

Haraucourt oldalán maitresse-e, csinos igen érdekes fejű leány, kinek arcképét már a Besnard kiállításon láttam is a pastellistáknál.

Haraucourt megmutatja nékem és Agache-nak Rops-gyűjteményét. Bámulatos eauforte-ok, a legszebbek, a legérdekesebbek, amelyeket valaha láttam. Bámulatos erő, phantasia, és

amellett olyan gondolatmélység, hogy mellette egy Doré opusai közönségesnek, limonádé ízűnek tűnnek fel.

Igen érdekes az «Ördög» legendája, és «meztelen tanulmányai».

Haraucourt-tól Munkácsyékhoz. Bál. Csárdás *Munkácsynéval* és *Marianne Chaplinnel*. Megismerkedem *Anatole France-al*, illetőleg felújítom az ismeretséget, mert már három esztendeje találkoztam vele a Cazalis-oknál.

Írtam néki a «Szemle» érdekében, hogy engedje mega «*Livre de mon ami*» fordítását — ingyen. Beleegyezik — ha kiadója is megadja az engedélyt, ami különben csak akkor szükséges, ha könyvalakban is megjelenik az op. 3.

Péntek, május 4-én.

Reggel Mease-el a Salon-ban. Általános benyomás: *Puvis de Chavannes* hatása a legmodernebbek képein. Új irány nincs (*Besnard* nem állított ki). A mesterek ismétlik magukat, így Henner, Lhermitte és Breton jóformán csak régibb képeik copiait küldték.

Új tehetségek: Callot, Reid, (angol mystikus iskola, *Puvis* hatása alatt.)¹⁴³

Bunny igen jól csügg, képe nyer a kiállításban, mindenkinek feltűnik.

Mease-el és a szerencsétlen *Adamson-nál* reggeli.

Ebédig ülök a piktoroknak.

Ebéd után előkészüldések ctesse Diane jelmezbájlára. Én mint martyr primitif megyek.

Felmegyünk az atelier-be, *Victoria* segít az öltözésben, Majd egy óráig tart, míg bevarr costume-ömbe.

S most ott állok arannyal áttört fátyollal fejemen, amelyet aranypántlika tart fenn, földig érő arab burnusban, amely nagy festői redőkben hull alá. A burnus alatt áttetsző arannyal kihimzett fátyoling. Kezeimen két láncsal összekötött aranykarperec, lábaimon két primitif nehézkes sandal, egyik kezemben egy hosszúszerű narcis, amelyet à la *Puvis de Chavannes* mozdulattal tartok.

Járni persze jelmezemben alig tudok — de hát ez a stylusomban van. Sandalomat hüvelykujjammal, costume-ömet vállaimmal tartom, csak itt-ott erősíti meg «életveszélyes déshabillémet *Victoria* egy öltéssel.

Elwes gyönyörű régi japáni costume-ben álarccal fején — —

neki indulunk az atelier-ből levezető kanyargó csigalépcsőn. Elöl *Victoria* egy fer forgé gyertyatartóval, utánna én, leghátul Elwcs, nekem minden lépésemnél leesik sandal-om lábamról

Úgyhogy a két emeletet egy negyedóraig tart — « dégringoler ». Folytonos nevetés, Victoria majd meghal a kacagástól.

Vége a kocsiban — —

Mindkettőnk *costume*-e nagyon tetszik. Ctesse Diane mint egyiptomi kártyavető nő várja vendégeit az ajtónál. Pár igen szép *costume*, így egy római senator (egy amerikai festő, kit ugyané *costume*-ben a Julian bálon láttam).

Madame X két leányával kék *empire* s egy *renaissance*. Madame de Sireufle unokahúga orosz eredeti jelmezben. A poéták majd mind *manteau vénitien*-ben jöttek. Madame d'Osmond és leánya Louis XV *costume*-ben, stb. stb.

12 óra felé feltárul az ajtó s három leálcázott « *espagnolle* » ront be táncolva, énekelve, *guitarre*-t pengetve. Mindenki rémülten kérdi, hogy vajjon az « Ernestine »-ek megszapordtak. Mert két *masque*-ban őket ismerjük fel, de hát ki a harmadik?

A harmadik egy ismeretlen leány, ctesse Diane szerint Mongolfieri unokahúga, ki elmondja nekünk Elwessel mennyit szenvedett a két Ernestinetől, kikkel jött, azt találták rosszul van felöltözve, hogy fog majd itt megjelenni mind e fényes *costume*-ök közepette. Aztán a *mère Ernestine* kifejtette, hogy megöli, ha hamisan énekel.

Persze így hamisan énekelt. Roppant naiv kedves leány.

Akard tizenkét óra felé érkezik, mint Landrin, egy Bastien-Lepage által Amerikából hozott jelmezben.

Igen jól áll sötét hajához, szakállához e vad barbár ruha.

Vagy négy öt asszonynyal és Aicarddal egy kis salonba vonulunk, ahol olyan jellegű *conversatio* qui aurait fait rougir des marins.

Én egy nagy virágvázában nárcisokat fedezek fel — kiosztom (persze primitív mozdulattal) a hölgyek között.

A martyr fehér virágaival sétál most mindenki.

Cotillon — — reggel ötkor nagy vacsora. Az ultra intimek mind egy asztalnál, amelyet a Grófné *preside*ált. Aicard verseket mond — Elwesnek névrargiája.

Reggel öt óra, mire hazafelé indulunk. Elwessel, Aicarddal Aicardhoz, hol feketekávézunk. Reggel nyolckor *gyalog* megyünk haza jelmezeinkben Elwessel. S a rue N. D. des Champsban fel sem tűnik. Jellemző a városnegyedre.

Szombat, máj. 5.

Este 9-ig alszom. 9-kor felkelek ctesse de Béthune-hez teára. Óriási névrargia, belépve a salonba úgy érzem minden megfordult velem, a *parfum*-ök s a zene elundorít. Egy hátulsó ajtón megugrom, haza, lefekszem s alszom másnap reggeli hatig.

Vasárnap, május hatodikán.

Reggel 10-kor *Elwes* és *Bunny-vú.* Fontenay les Roses-ba. Egy fa tetejében ebéd — les arbres Robinson. Messziről couplet-eket, nevetést — és számár ordítást hoz a tavaszi szellő. Nagy séta — széles à la Besnard tájképek. Leülünk az erdőben s verseket olvasunk. En un mot très stylisés.

Este ebéd otthon, a modèlek (*Marie Louise* es *Victoria*) az öngyilkosságról philosophálnak, érzik szavaikból, hogy már mindegyik gondolt reá.

Aztán a szerelemről van szó. *Marie Louise* úgy szeret mint egy *Ityena*, *Victoria* mint egy veréb. Milyen kevés asszony szeret nőiesen — miért? Pedig csakis a nőiesség szerettet meg — legalább azt hiszem.

Innen az orosz templomba, hol azt hittem énekes éjjeli mise lesz, nem volt — mert tegnap volt. Pedig itt az egész orosz coloniától el akartam búcsúzni.

Éjjel nagy séta — par des bouille-bouilles. La débauche éternelle et annuyeuse.

Nehéz fáradt álom utánna.

Hétfő máj. 7-én.

Bunny-val Salonba. Aztán *Lady Alexander Gordon Lenox*-nál. Estére meghí, nem fogadom el, fáradt vagyok. *Miss Balshe* nővére meghalt Amerikában.

Másnap utaznak vissza Londonba.

Este *Antocolskinál*, ki szemrehányásokkal illet, hogy oly rég nem voltam náluk. *Antocolskiné* azóta nagy beteg is volt.

Antocolski a M. Sz. orosz fordításáról beszél, dicséri nagyon, tetszik neki, júliusban ha haza megy, elviszi magával s eszközölni fogja kiadatását.

11 kor *Baronne de Benaugny* báljára. Fhg. *St. Germain*, rue de Grenelle. Irtóztató sokan, úgyhogy még a lépcsőházban is alig lehet mozogni. Ott a *Thury*-ek, *ctesse de Bélizal*, *vicomtesse de Keturé* leányaikkal, *Noël Goldsmith*, stb., stb. Egy óráig tolongok a legnagyobb hőségben, aztán megugrók.

S ha az ember meggondolja, hogy vannak emberek, kik egész életekben egyebet sem csinálnak, mint ilyen estélyekbe járnak.

Szent egyszerűség!

Kedd, 8 május.

Alastairral madame Jamesonhoz, ki azonban kivételesen nem fogad. *Rotschüdné* matinéján. Sétálni a *Batignolles-on*. *Ctesse Diane-nél*.

Este *Huysmansnál*, de csak igen rövid időre.

Csütörtök, 10. május

Taine-nél. Igen érdekes a mester, búcsúm apropos-jából főleg a regényről beszél. Direct és indirect tanácsok, összehasonlítja Daudet-t Balzaccal. Daudet csak a külsőségekre fektet gondot, csakis azt érzi s érti meg, amit lát, Balzac a külvilágot minden benső rugójával együtt adja vissza. Stendhalról is beszél. Stendhal azért oly nagy, mert ép olyan kiváló philosoph, mint mondain. A világot esprit souterrain-jével még soha úgy nem látta senki, mint ő. Amellett pedig a legnehezebb philosophiai problémákat a mondain könnyű finom nyelvvel minden megerőltetés nélkül traktálja.

Mondain stylben adja vissza a philosophiát, amelyet az életből levon, s a philosoph subtilitásával meglátja az életen keresztül vonuló vezérfonalat.

Nékem tanácsul azt adja, pár évig még átélt, lehetőleg subjectiv dolgokat irjak csak meg — aztán próbálkozzam meg a masse-al, ha érdekel.

Ez különben temperamentum dolga, kit a complicált psychologia érdekel jobban, az írjon reserré lélektani regényeket. Akit az ossz minden hullámvásásával, az társadalmi regényeket

A philosophikus gondolkodású írók rendszeren az előbbi formát kezelték s kezelik (Dostojevski, Eliot, Turgeniev, ma Bourget, Haraucourt).

Mielőtt elmegyek, átadja Philosophie de Fart-jának egy autografizott példányát.

Jövő hétfőn utaznak Annecy melletti falusi birtokukra.

Madame Hayem-nil.

Jean Rameau új kötetéről beszélnek, főkép még *Barley d'Aurevilly* betegségéről.

Este a Grand Café-ban Pali játszott.

Vagy ½ 1 lehet, mire haza jutok a szállodába. Felérve a második emeletre a szobámba vezető folyosón botorkálok — — egyszerre csak a mellettem levő ajtó felnyílik: c'était *Laurent Tailhade*.

Behi magához (már párszor kártyát cseréltünk) s felolvassa majd egész új kötetét (Sur fond * or-t*), amely ctesse Diane-nak van ajánlva.

Mintha a Louvre primitif képein látott dolgokat valaki versben leltározta volna.

Furcsa opus.

Az egész kötetben csak egy igaz vers: Sérénade triste. De ezt nem szereti banálisnak találja, mert —  rzett...

Péntek, május 11-én.

Reggel *de Gerando éknél*, csak Attilát láthatom. Villásreggeli *Jean Aicardnál*. R. u. ctesse *de Fitz-James-nél*. 4—6 ig ülök a két piktornak.

Este *ctesse Diane*, hol Sully Prudhomme, Aicard, Cary Elwes, utóbbiakkal éjjel Café Américain-be.

Innen *Aicardhoz*, ki kéziratban lévő Don Juan-ját majdnem egészen felolvassa.

Alapeszméje csodálatosan hasonlít M. Sz.-em alapeszmé-jére. Hőse egy túlfinomult fajból való művész természetű ember, kinek tragikumája ugyanaz, mint az én Girády Arzénomnak,¹⁴⁴ qu' étant limité il ose de rêver l'infini.

Szombat máj. 12-én.

Villásreggeli a visszaérkezett ctesse *Scharffenberg-nél* vele és unokájával, *Némethy Emyvel*. Hála Istennek az öreg grfné majdnem helyre állt, viruló színben

Délután kocsizunk a Bois-ban, Surennes, Sèvres, Boulogne-on vissza. Velük Bunny és Elwes atelierjébe, arcképem igen tetszik a dámáknak.

Vasárnap május 13 án.

Reggel *François Coppée-nál*, kit az idén sajnos igen ritkán láttam. A tél kezdetén utazott Hollandiában, később pedig nővére megbetegedett s így az idén alig látott embert. Kedves kis kertjében fogad.

Pár négyszögölnyi potager az egész, de miután nekidül a szomszédos kerteknek, alig látszik a vége. Fejünkre nyílnak a piros levelű zöldelő fák, zöldes fényben törik át a lombokon a napsugár, pompás tavaszi hangulat. Az embernek alig van kedve beszélni, lustán elhúzva ülünk, melegítve fáradt, a párisi élet által letört tagjainkat a napon. Itt ott egy nyájas macskafej bukkan fel: Coppée híres macskáái, van neki öt darab.

Az egyik az ajtó melletti kőkorlátra telepedik kihúzott derékkal, akárcsak egy sphynx.

Eleinte egyedül vagyunk. Szegény Barbey d'Aureville-rol beszélünk, kivel épp nála ebédeltem együtt, itt utoljára két esztendő előtt.

Coppéének valamelyik orvos azt mondta, aligha él meg, persze öreg is már nagyon a páciens s így nem csoda, hogy a baj veszedelmesebb nála, mint másnál.

Louise read-tól, ki jóformán *Barbey-nél* lakik amióta ez

beteg, a legnagyobb adoratioval beszél. Valóban ez a modern őrangyal az utóbbi időben önmagát múlta felül.

Ezalatt: *Valadon*¹⁴⁵, a festő és *René Maurice Hirsch*, fiatal poéta érkeznek.

Ez utóbbi írta azt a kis darabot, amelyet múltkor a *Karagyorgyivichék-nél* adtak elő.

Igen souple édes kis zsidófiú, nagy szeretettel néz Coppée-re, ki folyton « mon enfant »-nak nevezi.

Armand Hayem-ről van szó (az én madame Hayem-em férjéről), kit Coppée a világ legeslegnagyobb raseur jenek mond — annak dacára, hogy a kis R. M. Hirsch unokatestvére.

V. r. u. nagy magányos séta a bl. de Clichy, Batignolles-on. Tanulmányozom az erre felé lakó populációt. Határozottan a Quartier Montparnasse érdekesebb, itt az élément bourgeois a túlnyomó, míg a Luxembourg és Observatoire körül a tanuló és művész, no meg ami velök jár.

Hat óra felé érkezek vissza a rue de N. D. des Champs-ba, Victoria az ajtónál áll — — elmegyünk még egyet járni — karonfogva (!) — a Luxembourg kertjében, aztán pedig egy pár boros üveget veszünk, s így térünk vissza oda, hol ebédelünk.

Mily nagy Paris, ebből látszik, ezt sehol sem lehetne, de még Londonban sem tenni, ha az ember világba járt.

Ebéd alatt elköltjük a pár üveg *Haut Bursacot*, illuminait hangulat.

On parle même de la peinture.

Este Schärffenberg grfnénál.

Kedd máj. 15 én.

Villásreggeli után *Haraucourt-nál Bunnyvel*, ki rneg akarta köszönni néki, hogy a salonról irt cikkeiben annyira kiemelte képét.

Haraucourt megmutatja jegyzeteit, így vagy 50 regény, novella és költői elbeszélés vázlatát firkálta meg.

Aztán meg mindegyikhez jegyez, ami nem a legjobb systema, ez érzik meg « Amis »-ján is, mely azt a benyomást teszi, mintha vagy háromszáz maxime-ot gyömöszöltek volna belé.

Sarahról beszélünk, elmondom neki, hogy a diva már igen rég vár tőle pár sort darabjáról, amelyet számára ír, de hiába. Haraucourt esküszik égre-földre, hogy azért nem irt, mert nincs meg Sarah cime. Átadom adresse-eit.

Tőle madame Jamesonhoz, a kertben fogad. Igen homelike kis sátor a piciny kert azon részén, mely ráfekszik a Parc Monceau-ra. Ott *Berthe de Bussières*, *ctesse de Granval*, *baronne Hottinguer*, *bronne de Bentham*,

Főleg *ctesse de Granval-lal* beszélünk a fhg-ról, amelyet ő is (dacára annak, hogy tagja) kicsinyesnek, nyárspolgáriának tart.

Ez egyike a legrokonszenvesebb párisi asszonyoknak. Egészen az a modor, mint nagyanyáinknak, sőt még ezektől külkinézése is. Scheitlikat hord, sima redőtlen arcához ez oly jól áll. Tiszta kifejezésű mély szemek, gyermekiesen ártatlan mosoly; s amellett igen modern (artistikus értelemben persze csak) világnézet.

Igen sokat bocsájt meg, mert sokat élt és még többeket látott élni. Meg tán titkolni valója nincs, pedig — s kivált ez teszi elnéző vé.

7 kor *Jean Aicardhoz*, ki ebédre hitt. Belépve a kapun a bázmosternébe ütközöm. Megkérdem, hogy otthon-e van már a poéta. Nincs — — de — — est-ce vous ce mr — — Oucht ou quelque chose comme ça?

« Mais oui,, pourquoi? »

« Mon Dieu, alors j'ai fait monter un autre monsieur au lieu de vous. Je ne comprends rien, il se disait aussi — — Oucht »

« C'est impossible, Madame, je suis le seul de ce nom à Paris. »

« Mais vraiment, c'est vous que M. Aicard attend? »

« Il me semble, étant invité à dîner chez lui. »

« Qui est alors l'autre? » kérdi a cerbera s gondtól terhes léptekkel odújába vonul.

Én felrohanok a lépcsőn. Aicard salonjába vezet a bonne. Ott egy igen karcsú középtermetű, barna fekete szemű, kis bajuszú fiatal ember.

Egy percre feláll, midőn belépek, Félszemmel rámhunyorgat, én detto ő reá. Majd leülünk mindaketten. Ki lehet gondolom ez az uracska, kinek olyanféle a neve, mint az enyém.

Várunk — — eltelik öt, tiz perc, csak nem jó senkisé.

Végre! megáll lent egy kocsi. Addig én már kisütöttem, hogy bizonytalán Aicard valami vidéki unokaöccse, ki őt látogatni jött s most mai esténket el fogja rontani.

A poéta felszakítja az ajtót, kíváncsian néz reánk, majd átöleli a kis jövevényt s homlokon csókolja — — — bemutat egymásnak:

Ms. Justh — Mahomed Bakouch, egy kis tunisi princz, kit afrikai útjain szedett fel valahol a sivatagban, s akinek szüleinél több hetet töltött.

Olvas néki « Au bord du désert » című kötetéből egy csomó költeményt, kivált azokat, amelyek az arabokra s az arabok és franciák viszonyára vonatkoznak. Bakouchnak nagyon tetszik

— de éhes. Ebédelni megyünk és pedig a Grand Café-ba cigány-muzsika mellett, Patikárius Ferkó játszik.

Igen furcsa coup d' uil.

Ketten (Bakouch és  n) orientális fajból vagyunk, de azért a legkeletibb köztünk Aicard és a legp risibb culture-re a kis arab (ki különben  gy hasonl t Patikárius Ferk ra, mintha öccse lenne).

A kis Bakouch a keleti n bobok azon fajtájához tartozik, kik el vannak ragadtatva, hogy fehér elefánt helyett egy lovas kocsin járhatnak s kik Mohamed földi paradicsomát a Café Americain-el cser lt k fel. Zwickert hord. Nagy szines plastron nyakkend , feszes igen feszes   la Paulus nadrág, feszes ujj  kabát, ruhájának minden darabja őseredeti francia szab t l került ki, egy olyan szab t l, kit még nem nemesített meg Poole vagy Nicoll hatása.

Argot-t beszél, szótárához a legtöbb szavat a bid des Batignolles szolgáltatta, minden új couplet-t betéve ismer, tudja a híresebb cocotte-ok taks j t és a versenylovak pedigree-j t, olvasni — — nem, nem a Koránt olvassa.

Engem tulajdonképpen untat bavardage-a, s nem hallgatva oda, egészen a cig nymuzsik ba megyek fel.

Végre 9 kor Aicard-dal fel Sch rffenberg grfn hoz s Némethy Emy-hez.

Aicard majd egész idő alatt költeményeket mond — igen furcsa az öreg grfn , ki  gyl tszik f l nagy bodros fejétől, mély f l felharsog  hangjától.

12 kor pontban a Café de Paris-ban, hol Bacouch v r reánk, vele Aicard-hoz, champagne.

Reggel négykor  s szeb r tkozunk Bacouch-al, meghí a sivatagba,  s s lelget,  n bele ltetem egy sapin-be — — et dans ce moment Mahomed roule roule dans le sapin vers son hôtel garni, sous le ciel plein d'étoiles p lis par les blaffardes lumières du crépuscule du matin.

« C'est le petit bordereau » — — voilà l'air chanté par l'arabe et qui — s'éteint dans l'aube merveilleuse.

Ce n'était que par trop loin du — levant!

Szerda m j 16 an.

V. r. u. Jean de Néthyhez, akivel gyalog az angol piktorok-hoz. Ezek nem vártak minket, nagy zavarban, lévén mindaketten «festői négligé»-ben.

Jean de N thy megnézi képemet, amelyet Bunny elk sz t t (persze Elwes az  v t ismét levakarta).

Egészen el van ragadtatva képmásomtól, csakúgy, mint én. Nem csak bámulatosan hasonló, nemcsak él, de egész egyéniséget beletudta egy mozdulatba (amint e jegyzeteimet írom) tenni, visszaadott színeimmel, vonalaimmal együtt.

Ha e jegyzetek sok év múlva meg fognak jelenni — így ígértem Bunny-nek — e kép után (melyet ajándékba ad nékem — cadeau princien) készült eauforte, vagy rézmetszet lesz az élen.

Este *Alastair Cary Elwes-sel* madame Jameson conservatoriumi páholyába vagyunk hivatalosak.

Ebéd után a Luxembourgon át neki indulunk Parisnak, gyönyörű est, bámulatos színpompa. Megállunk a terrasse-on s némán nézünk magunk elé. Majd én beszélni kezdek tavaly ilyenkor átélt kendilonai életemről. Mily artistikus s milv víg volt. A minden esti cigányzene, a négy elragadó Teleki nővér, a négy páros bálók (mint urak Teleki László, Arvéd, Almásy Imre és én), midőn Teleki Bellának ültem, ki szintén arcképet festette — — a fehér akácok bódító illata, midőn egy este a négy nővér mindegyike fehér illusion ruhába öltözött s díszül csak fehér akácvirágokat tett magára, úgy nézvéni ki, mint négy gyönyörűséges menyasszony.

Aztán az eliramló tavasz, az elsárgult virágok — —

Még beszélek beszélek, midőn egyszerre csak ott áll előttem madame Atilla de Gerando — Teleki Irén és Teleki Emma.

Aster nem tudta mi történt, úgy megszorítottam a karját.

Banális mosoly az ajkon: «Hogy vannak, meddig maradnak még Parisban?»

«Mily ritkán láttuk» a felelet.

Majd tovább lebegnek — — — Az est leszáll.

«Menjünk, nyolcat harangoznak» és karon fogva ismét csak némán sietünk Alastairral az odeoni omnibus állomásra.

Felmászunk a «bus» tetejére. Alighogy elkezd a nagy jármű robogni, egy fiatal ember telepedik mellénk:

Reid amerikai festő volt, kinek *Fuite en Egypte* című képe annyira tetszett a salonban. Kölcsonös bemutatás.

Hôteli érdekes szomszédomról, a nagy amerikai festőről, *Harrison-tól*¹⁴⁶ van szó, kivel majd minden este találkozom s akin látszik, hogy hallott rólam, s szeretne megismerkedni velem — csakúgy mint én vele. De a dolog mind csak enyyninél marad.

A jó Isten tudja miért.

Az idén Harrison egy kevésbé érdekes képet állított ki, mind rendesen, Reid azt mondja, jobb lett volna, ha nem ad ki semmit keze alul, mint olyan dolgot, ami nem méltó hozzá.

Reid meghí atelier-jébe, sajnos, nem lesz belőle semmi; már most nincs időm újabb ismeretségeket kötni.

A boulevardnál mi leszünk a vehiculumról, elbúcsúzva az amerikai pikortól, én tán egy élet folyamára.

A conservatorium-ban. *Madame Jameson, ctesse de Granval, comte de Gayerat*, Alastair és én a páholyban.

Bach Mattheus Passio-ja. Bámulatos mély zene. Hiába csak a classikusok között ez a legérdekesebb s legkevésbé banális zeneszerző. Sőt méltán egy vonalban esik Beethoven, Schumann és Wagnerrel.

A házban még a híres *comtesse de Chambrun*, vele *Némethy Emy*.

Hangverseny után Shakespeare-al a Café de Paris-ba, hol rendez-vous *Jean Aicard-dal*, kivel *Tastaert-et* s *Mohamed Bacouch-t* találok.

*Tastaert*¹⁴⁷ a Victor Hugo nemzeti kiadásának kiadója, igen rokonszenves egyszerű, vagy 28 éves ember, a kiadók rendes pose-a nélkül.

Mindnyájan egy kocsin (tökéletesen egymás hátán) Aicard-hoz, ki otthon arab costume-be öltözik s úgy mond el verseket az « Au bord du désert »-bői.

Persze már megint pitymallik, mire szétmegyünk.

Csütörtök, máj. 17-én.

Egész nap rettenetes névrargia, az angol piktoroknál fekszem, kik meghatóan ápolnak, persze hiába.

És horribile dictu, este ebéd Pongrácz Ninánál, soirée madame jamesonnál és Munkácsyénál.

Mi lesz velem?

Pongrácz Nináig elvonszoló fátadt tagjaimat, ott ebéd alatt kiállok — nem bírom még az ebédet sem végig enni, lefekszem, s végre fél tízkor midőn Aster jó értem, hogy Jamesonék-hoz menjünk együtt, ez beletesz egy kocsiba s így haza robogok, behunyt szemmel, tökéletesen rosszul.

Péntek, máj. 18-án.

Schärffenberg grófnéval, *Jean de Néthy-vel* és *Bunny-vel* kocsin kirándulás, Saint Denis-n keresztül Enghien-be szeretnénk jutni, ahelyett eltévedünk s összevissza barangolunk a környékbe falukban, így bejárjuk Montmorency-t, St. Gratien-t (látva princesse Mathilde híres établissement-ját).¹⁴⁸

Este Alaistar-rel *ctesse Diane-hoz*, útban betérünk a Grand Caié-ba egy nótát meghallgatni. Az ám egyet — ott találok

Pali egyik hegedűsét, most meg kell hallgatnom, míg vezetése alatt minden nótámat elhúzzák.

11 felé jár az idő, mire ctesse Diane-hoz jutunk.

Ott Jean de Néthy, a Vacarescu-k, Vieux ville- ek, Aicard, madame Monton stb. Elég unalmas en somme.

12 kor megugrunk Aicard-dal és Elwes-sel át a túlpartra. Furcsa kaland, az avenue de l'opera-n kocsit szeretnénk, megpillantunk egyet, amelynek bakján egy cocotte ül. Megállítjuk, a cocotte-ot bevesszük a kocsiba et — nous roulons vers le Quartier latin.

Rá akarjuk beszélni a kocsist, ragadja el magával ezt a szép Helénák legutolsóbbikat és legszabadabbikat. A cocotte nem akar — — nem, egy világért sem. ő neki dolga van — — különben is mit gondolunk, tán csak nem hisszük, hogy ezért az ingyen course-ért fogja szerelmét pazarolni.

A kocsis nagyokat nevet s álláspontunkra helyezkedik, hogy bizony ő ezért vette fel az utszéléről, hogy elviszi magával Vaugirardba stb. stb.

A kis «papnő» majdnem hogy zokogni kezd — — ellágyulunk elbocsátjuk, megköszöni s most már ott halad a járda szélén, sietve hogy még idejekorán eljusson Vachette vagy Soufflot-hoz — téára.

Mi hármásban (Aicard, Elwes és én) a Gare Montparnasse mellett egy kávéház elé ülünk. Des ombres qui passent. Az indóház nagy kivilágított órája $\frac{1}{2}$ 2 öt mutat — mindenki siet hazafelé. Ott egy hegyes kalap silhouette-je, amelynek csúcsa egy cilinder karimája alá konyul, itt három fiatal rapin (legalább a sipkáik ezt a mesterséget árulják el) karonfogva énekelve lépdelnek hazafelé, ott egy magányos fekete női árny bontakozik ki a homályból, meg megáll, körülnéz — — s senki, senki. Tán éhes? s már reggel felé jár az idő. Kegyetlen tavasz, amely virágot fakasztasz, s amellet megrövidited az éjszakát!

Némán ülünk soká a csendesülő utca sarkán, tán mind a hárman Paris éjszakájának nyomorát érezzük — — eh, menjünk aludni; ez nem tanulságos, de — szép!

Szombat máj. 19-én.

Reggeli után ms. és mrs. *Cnmamnál*, kik már többször meghívtak ebédre és théára, kikhez azonban nem mehettem. N. b. a kiállhatatlan tolakodó Crunammal vannak rokonságban 3 ez által hívtam meg hozzájuk.

Ők maguk igen kedves emberek, meghívnak vasárnaphoz

egy hétre megint ebédre. Ezt már el kell fogadnom. Nem lehet máskép.

Tőlük Burmy és Elwes-sel *Maurice Bernhardt-hoz*. Lent fogad a kis salonban, ott vannak egymás mellett rend nélkül felállítva a szegény hercegnő bútorai, ott van a két gyönyörű kis Louis XV üveg szekrény tele ritka porcellánnal, ott a Robert Fleury kép, ott a régi utrechti bársonnyal behúzott pamlag — — furcsán hatott rám. Különben Maurice rendkívül aimable velem. Főleg a salonról van szó, ő is magánkívül van a Terka Tony Robert Fleury által festett portréjának communis voltán. A kép háttere egész olyan, mint aminő dekorációba a harmadrendű fotográfok szokták beállítani modele-jeiket.

Aztán — arról beszélt, hogy birtokot keres valahol Paris körül. Ennyiben tesz csak a hercegnőről említést, s ezt bevallom, jobban is szeretem. Igen furcsa lett volna, ha velem szemben kezd scène tonchante-t, — velem szemben, ki úgy tudja az egész házasság — vő és anyós történetét, mint senkisémet.

Terka nincs honn, de M. reményli, hogy visszajövök még elutaztam előtt. Félig-meddig megígérem, bár alig hiszem, hogy lesz belőle valami.

Tőle *ctesse de Béthune-hez* búcsúzni.

Fogom-e látni még valaha ez életben? Alig hiszem.

Este ebéd *Schärffenberg* grfnénál. Kiülünk a balconra Némethy-vel, Aster és Bunnyvel, lent hullámoz a nép, a boulevardon csupa illat, bámulatos színhatás. A tavasz boulevardja!

Vasárnap, máj 20-án.

Reggel *Aicardnál*, ki Bunny és Elwes-nek ül.

A kis író szobában. A poéta arab costume-ben, illetőleg egy majdnem áttetsző crème fátyolszövetből készült földig érő burnusban a háttér nagy orientális canapéján, pose ultra Aicard.

Én mellette egy széken felolvasok nekik egy pár Bourget és Berge verset.

Az ablakkal háttal a két piktör nagy munkában.

A poéta gyakran belefárad s fáradságában szinte üvöltöni kezd, pedig pose-a kényelmes, nem olyan, mint az enyém volt.

Villásreggeli en quatre, Aicardnál két író, két piktör, pompás négyes így.

Majd az egész reggeli alatt Aicard új novellájából olvas fel, amely a « Revue des familles »-ben jó.

A Provence egy részének bámulatos színgazdag leírása, mind azzal, ami ebben a tropicus természetű tájban él s fürdik a napsugárban.

Egy pár igen érzékies részlet, Aicard orrlyukai megrezegnek et il devient le taureau noir — mint ahogy magáról egy költeményében megénekelte.

Reggeli után elhagyom őket. Némethy Emy-ért, akivel s az öreg *Schärffenberg* grfnéval *ctesse de Chambrun-höz*, Paris egyik leghíresebb alakjához, kinek caricaturáját rajzolta meg Pailleron (ki annyi sok jó napot töltött nála) a « *Souris* » femme alanguie-jában.

Hôtel-je a volt híres Condé palota, *12 rue Monsieur*, majdnem szembe Bourget-val.

Egyike a legnagyobb párisi hoteleknek entre cour et jardin. De milyen udvar, milyen kert!

A cour d' honneur a legnagyobb tán Parisban. Előrészében a góthikus kápolna, amely beillene templomnak is, két oldalt a párkány alján elragadó szépségű basreliefek futnak végig.

Az hôtel alján a salonok, vagy hat vagy hét óriási terem mindig nyitva, egyszerű fehér lakk és arany falak, régi Louis XV bútorok. Az ember egészen a grand siècle-ben gondolna itt lenni.

A palotán túl egészen a blv. des Invalides-ig a kert, amely úgy van «beállítva», hogy falusi kertnek néz ki, éppen csak a szembe lévő templom tornya látszik ide, s a szomszédos házakból semmi.

Ctesse *Jeanne de Chambrun* tán negyvenéves asszony, igen egyszerű modor, udvarias. Finom mozdulatok, mintha félénk lenne, de nem az, hanem csak az emberek durvaságától tart. Puisque elle est un petit peu « éthérée » — s ezt az oldalát figurázta ki oly kegyetlenül Pailleron, tán nem is annyira őt, mint utánczóit ostromozva.

Mert hát mint duchesse de Maillének (femme princepe), mint duchesse d' Uzès-nek (femme sport), mint madame de Pourtalès-nek (femme amour), mint princesse Mathilde-nak (femme littérature), úgy neki is a femme poésie-nek vannak utánczói, de százzszámra.

A kertben fogad, hol férjével s két társalkodónőjével volt. Férje: *ms. de Chambrun*, öreg, tán vagy 71 éves ember. Vak már sok év óta. Igen rokonszenves, dacára furcsaságainak. S ez van neki egynéhány. A házban a kertben, mióta megvakult, nem volt szabad egy fát, egy bokrot, egy bútort helyéről megváltoztatni. Expressen sohasem jár s így ha nagy utat tesz, neki háromszor olyan hosszú, mint másnak, mert mindig a leglassúbb train-eket veszi.

Ha felesége színházba hí valakit magával, vagy concertre,

megköveteli, hogy az illető a legnagyobb parádében jöjjön. Legtöbbször ha utazni megy, elviszi magával valamelyik orvosát, így Samuel Pozzi egyszer három heti római séjournét 40 ezer frankot kapott tőlük — —

Mert megjegyzendő, hogy rémséges gazdagok, pár millió frank évi jövedelem.

De ezt a legnagyobb művészettel költik el. Óriási fundációkat tesznek, hetenkint kétszer orchestrális és orgona concertet adnak a saját gyönyörükre s a kiválasztott 20—25 ember gyönyörűségére, kik intimitásokban vannak.

Az Opéra-ban, Opéra comique-ban, a Français és Conservatoriumban a legjobb páholyokat ők tartják.

Szóval igazi modern Maecenások.

A ctesse élete különben elég furcsa. Villásreggelire ebédre soha pontosan nem érkezik, néha 10—12 személy van náluk ebéden — sa háziasszony nélkül ebédelnek meg, ki csak a fekete kávéra jó le.

Ő csak levegőből él.

Színházba néha 11-kor jő, s mindig négy óra felé fekszik le.

Az évből négy hónapot gyönyörű nizzai palotájában tölt, amely három millió frankba jött s egyike a legbámulatosabb villenbauten-oknak.

Este meghí Némethy Emyt és engem a Français-ba.

4-kor az öreg grfnéval, unokájával, Carry Elwes és Bunnyvel a pavillon Armenonville-be, hol Balogh Poldi, Rác Pali másodprimása a Pali bandájának egyrészével, amely Rác Rudi bandájával egyesült, játszik.

Rettenetes öröm midőn belépünk, tüstént az én nótáim-ra gyújt — — s huzza aztán a többi mind ahogy következnek.

Mi az ami annyira analog köztem és a cigányok között, ki tudja? De hogy játékuk s így játékuk által a magyar zene is ultra modernné válik, s ott van mindjárt Wagner és Schumann mellett, az bizonyos. Valószínűleg ezért szeretem.

Este *Adrienne Lecouvreur*,¹⁴⁹ ctesse de *Ckambrun* páholyában *Jean de Néthy*-vel.

A nők nagyon jól játszanak, kivált *Pierson*, ki finom árnyalásával a *princesse de Bouillon* szerepét (amely különben oly hálátlan) a darab középpontjává tudta tenni.

És mégis vannak olyanok, kik azt mondják, a színpad nem állja ki a nuance-ot, a félszint. Ostobaság — — —

Csak hát a színésznek a tapsot kell érte feláldoznia, mert az a három négy méértő, ki egy este a színházban van, nem idézhet tapsvihart elő.

Mlle Bortet mint Adrienne igen distingvált, csak száraz, mint ez a színésznő mindig.

Emlékeztet kissé Blanche¹⁵⁰ festő genre-jére a picturában.

Legault egy piciny szerepben kitűnő.

A férfiak középszerűek, Albert Lambert fiús pedig, ki Maurice de Saxe-ot adja, rossz, igen sülyedt, most már egészen cabotin, pedig még az Odeonban férfi volt.

Furcsa, hogy a színpad a nőt még nőiesebbé teszi (legalább hibáiban), míg a férfit megfosztja nemétől.

A legtöbb színész nem férfi.

Ctesse de Chambrun Pestről beszél, hol oly jól mulatott pár év előtt, imádja a cigányokat. Némethy E. meghívja keddre magához theára, elhozatja majd a Poldi bandáját.

Egyenesen haza megyek színház után. Felrohanva a lépcsőn egy chambre séparée ablakán világosság tör ki, a leeresztett függönyön átszűrődik az abatjour-ok által enyhített lámpafény. Belülről éneklés és zongora, egy Mendelssohn dal. Végtelen hangulatos, megállok — — hallgatom.

Egyszerre észreveszem, hogy az alattam levő emeleten szintén áll valaki, őt is megakasztotta útjában a — hangulat.

Ez csak artista lehet — — lenézek: *Harrison*, ki m aga elé bámul csodálatos kifejezésű szemeivel — —

Aztán felocsúdik merengéséből, rám néz — mintha meg akarna szólni.

Én várom, de hát az én torkomon is megakad a szó, a pillanat elmúlt, összeszedi sátorfáját, felrohan a lépcsőn, elhagy engemet s a harmadik emeleten levő lakásán eltűnik.

Megint csak nem ismerkedtünk meg. Kár, mert egyike a leg-érdekesebb párisi piktoroknak, s mindenesetre a legkiválóbb amerikai tájképfestő.

Tán azért mégis csak nevetünk majd egyszer még ezeken a noctambul találkozásainkon!

Hétfő máj. 21-én.

Barbey d'Aurevilly-nél, a nagy öreg romantikust már több hónapja, hogy nem láttam. Hiszen már több mint hat hete, hogy beteg.

Nem változott semmit, nagy baja nem viselte meg, de egy cseppet sem. Ott ül nagy karosszékében komoly méltóságteljes arccal, csak úgy mint rendesen.

Fején a veres és fekete stráfós sapka, derekán a veres hálókabát, amelyben dolgozni szokott. Csontos redős igen telivér kezei ráhajlanak a támlásszék két karfájára s így ül ott most

mozdulatlanul sphynxszerűleg. A tavaszi napsugár befutja egész alakját, ablakaiból lelátni a fbg. St. Germain kertjeibe, a kerti virágok nyílnak még néki is — pedig haldoklik. Ha ideig óráig fel is épül, egy ilyen öregember már teljesen helyre nem állhat.

Nagyon meghatott, midőn hosszú csontos ujjával végigsimította homlokomat, úgy éreztem, egy egész eliramló művészi korszak romjainak utolsó kődarabját látom porrá hullani. Georges Sand, Musset, Lamartine, Chateaubriand, Liszt, Chopin korszakának utolsó élő nagy alakja. Ha az ő hamvaira ráhajlik majd a koporsó fedele, bezárul a romantika aranykapcsos pergamentre irt elsárgult könyve is, örökre.

S ott fog sírján nyiladozni a «kék virág» susogva azokról, kik az álmok, elmúlt idők ködös vagy csillogó történetében keresték finom szirmait, égszínű kelyhét; mikor pedig kinyílni, feltárni titokzatos bimbait csak a sírokon szokta — —

Az a kor eliramlott, hol az emberben az Istent keresték, el fog az is, amelyben, csakis az állatot látják — —

Mi jön majd azután? Ki tudja?

Nála a jó *Louise Read*, kit már oly régesrég nem láttam, meg *Armand Hayem*.

Tőle *Huysmans*-hoz búcsúzni.

Ki nem mondhatom mennyire sajnálom hogy nem láttam annyiszor, mint ahogy szerettem volna, mindenesetre mint ember a leghomogénabb a francia írók között.

Betegsége (amely igen komplikált) nem látszik meg rajta. Valami rheumatismus féléje van, úgyhogy az izmai és idegei fáradtak, és este semmiféle fáradságra nem képes, úgyhogy a csirkékkel kell lefeküdni, ami persze ez ultra modern embernek igen unalmas.

Elbúcsúzom kedves rokonszenves lakásától. Mikor jutok ide megint vissza, ki tudja?

Elmegyünk együtt jární, előbb azonban átadja « À Rebours »-jának egy autografirozott példányát. A séta alatt igen érdekes, egészen Des Esseintes-Huysmans, úgy ahogy hittem könyvei után. Az emberek, a járókelők untatják, kétségbeejtőnek találja a nagy tömeg ily közvetlen közelségét. Egy újságárus ránk akarja a «Cocarde» egy példányát erőszakolni — így az éternel général Boulanger-re¹⁵¹ tér át a conversatio. Semmi sem jellemezte eddig annyira a tömeg stupiditását, mint hogy Boulanger-nak pártja van, róla beszélnek, sőt hogy császárságáról komolyan gondolkoznak.

L'homme de For.

A politika Ohnet-je. Hiába csakis a nagy tömeg stupiditására számító emberek jutnak ma fel a zöld ágra.

Átmegyünk a Louvre-on, megpillantja Gambetta szobrát a francia királyok palotája udvarának közepén.

« C'est à hurler de rage » kiált fel — — s szembe vele a kis miniature diadalkapu meg két oldalán új irtóztató barokk posta-épületek.

« L'égalité dans la bêtise! »

Mi lesz ennek a vége? Nemzete, úgymond, annyira elaggott, hogy második és utolsó gyermekkorát éli, legalább hát pusztulna már el, hogy utolsó éveivel ne compromittálná annyira magát s ne törölné el századok dicsőségét.

Sarahról is beszél — — meg a színházról, amelyet ő is idejét múltá művészetnek mond. Illetve azt tartja, a mai színház nem is művészet, s a színészek stupid szamarak.

És tulajdonkép — igaza van mindebben. Ez az epés keserű ember rokonszenves de annyira, mint csak egy tout d'une pièce ember lehet. S ő így tout d'une pièce.

Aki az « Art moderne »-t és « À Rebours »-t megírta, az nem láthatja máskép a világot.

Shake hand, I hope to see him once « anywhere out of the world! ».

Ebéd *ctesse Diane-nál*. Valamivel előbb érkezem, ott találom már *Sully Prudhomme-ot*, ki szintén hivatalos.

Szó van a *Vacarescuk-ról*, Sully is csakúgy mint én jobban szereti a család passiv tagjait: a nagynénit és a «költő nővérét», a «*másik*» mile *Vacarescut* --

Ezeket még nem élesítette el a « Struggle of life », ezek csak asszonyok s amellet a költő minden kvalitása is megvan nekik. *Ctesse Diane* finoman ellenök beszél, úgyhogy csak lassan lassan hozzászoktatva minket ahhoz, amit végül mondani akar, fejt ki, hogy a másik kettő s kivált a poétesse « indigne »-ek vele szemben — s van valami bennök a kalandornőkből — —

Aközben azonban megérkezik a « tante s a nővér » valamint *Bernard Derosne* is, a híres szini kritikus, kivel Sarahnak pár év előtt az a botrányos históriája volt egy kritika miatt.

Ebédhez — *Aicard* persze mint mindig, úgy most is elkésett.

A háziasszony azért serviroztat, úgymond, hogy azt aki elkésett, ne hozza majd zavarba — ha jó.

Végre *Aicard* is (a harmadik fogásnál) megérkezik.

Pierre Lotiról van szó, ki *Aicard* jó barátja — persze sok rosszat mond mindenki róla. *Madame Monton* (igaz hisz ő is ott

volt) igen pösze vinaigre hangon beszél mindarról, amit Lotiról mondanak — persze ő nem hiszi — de hát stb. stb.

Sully is elforgatja szemeit és szelíden belevegyíti sopran-szerű tenorját.

Csak a háziasszony viseli magát tisztességesen meg Aicard, ki kikelve magából, sápadtan meg megrezgő hangon veszi pártfogásába a távollévőt.

Mind egyben tévednek (mint ahogy ezt szomszédnőmnek, a Tante Vacarescunak ki is fejtem, ki persze egyre kerekbbre tárja szemeit), hogy Lotit azért kárhoztatják, amiért nem tehet (és még hozzá Sully is —!!), bűnnek róva fel azt, ami végre is csak szerencsétlenség, még pedig a legnagyobb a világon.

Ebéd után a Vieuxville-ek, Boisjolin, Némethy Emy érkeznek. Mlle de Vieuxville-el arról a helyről beszélünk, hol az ember jótekonysága még embertársaira is kihat — tehát csak ugyanaz a hangulat mint Huysmans-al: «Anywhere out of the world! «

Május 22-én, kedd.

Reggeli után *Aicardhoz*, kit kikelve találok önmagából, a tegnapi ebédconversatiot nem tudja felejtteni. Én bámulatomat fejezem efelett ki — vigasztalom azzal, hogy az ilyenféle«jó akaratú megemlékezéseknek» mindnyájan ki vagyunk téve.

S ami a legnevetesegebb, ez azzal jár — amiért küzdünk, azzal a hat levél babérral, amely nem fõdi be még kihullott hajunk helyét sem akkor, midõn fûrtjeinkét az élet harcában már elvesztettük.

õtülhet az, ki hírnévre tett szert, ha publikuma nem gyanúsítja azzal, hogy meggyilkolta édesapját orozva!

S aki a legmagasabbra jutott a hírnév létráján, azt hányják be bámulói a legtöbb sárral.

S ezért küzdünk — — mi, az élet komédiájának tragikus Don Quijote-jai.

A *Vacarescu-khoz*, Helena dühös, mert Aicard folyton a jelenlevõ ctesse Diane-al beszél, rosszat mond róla s közönségesen, úgy mint a disznóhajcsárok unokájához ülik.

Madame Jamesonhoz, nála ctesse Madeleine de Fitz-James, meghí keddi matinée-jára.

Este *Ctesse Scharffenbergnél* thea, ott ctesse de Chambrun, Elwes és Bunny. 8—12 Balogh Poldi (a Rácz Pali másodprimásának) bandája játszik.

Táncolunk — én még ctesse de Chambrun-nel is csárdásozok.

Szerda május 23.

Korán villásreggelizünk, aztán Alastair Cary Elwes-sel *Bougival-al*

Az indóházig *Bunny* is eljő velünk, azonban rosszul érezvén magát, hazatér s így mi csak ketten megyünk.

A Gare St. Lazare-ban megveszem Turgeniev « Les récits d'un chasseur » című munkáját, miután nem hoztam magammal könyvet s Alastair még nem ismeri e chef d'oeuvre-t.

Ruche-ig vasúton, onnan gőztramway-n Malmaison-nak.

Elragadó hangulat, az idei legszebb nap. A tavasz egész bubáját kifejtette. Mi a nyitott tramway karfáin kitámaszkodva hallgattunk, tán a tavasz áramlatait hallgatva. Kedves, derült kis városkákon robog keresztül a vonat, mosolygó kertek, villák, majd az elragadó malmaison- park emlékeivel. Végre le pont de Borgival.

Aster kérdőleg néz reám, midőn leszállunk — én megértem titkos gondolatját — — egyenesen a telegramm állomásra megyek s ctesse de Chambrun-nek sürgönyözök, ki estére meghitt az operába. Hogy nem lehet, absolute lehetetlen, «akadályok, átutazó rokonok» s még néhány conventionális hazugság.

S így most kétszeresen élvezem a tavaszt s a szent szabadságot. Átme gyünk a « pont de Bougival »-on a szigetre, amelynek restaurantján természetesen teázunk.

Íme a tájkép: jobbra zöld halmok, erdők futnak tova a Szajna szélén, melybe szigetünk keskeny zöldes nyelvként nyomul.

A sziget csúcsán kis öböl, szélén gáttal, amelynek végét miniature világító torony koronázza meg.

A terrasse alatt lombos virágos fák hajlonganak a locsogó Szajna habjai fölé, szemben Bougival városa villáival penzióival (mindazzal ami a Grenouillière «arany» saisonjára emlékeztet.

Balra a sziget vonul el szálás nagy nyírfáival, mezei virágoktól tarkára pettyezett mezőivel, s messziről messziről ide lát-szik a Grenouillière sötét barnás árnyéka.

Langy, alig érezhető de illatos — tán a malmaisoni ibolyák illatától terhes — szellő iramlík át a tájon — —

Mi neki indulunk az ismeretlen île de Bougival-nak. Minden csendes, még a saison nem kezdődött, csendes elhagyott Paris e nyári s oly modern paradicsoma.

Lassan megyünk végig a Szajna partján futó ösvényen, meg megállva, elhallgatva a levelek halk zizegését, elhallgatva azt, amiről a csend beszél.

Néha-néha egy egy magányos skiff siklik el a habok felett,

rajta szerelmespár. Ádám tricot derékben, Éva pipacsos sárga szalmakalappal, tarka tavaszi ruhában dalolva az élet tavaszát.

De hát «elhull a virág, eliramlik az élet!» A pár azonban nem lát tovább a skiff-je orránál, s így boldogan, ébren álmodva el az életet, siklik el az örvények felett, amelyeket halkan locsogó habok fednek el — —

Egy piciny ház mellett megyünk el, két ablak csak, amely a Szajnára néz, előtte kis potager, pár szál nyírfa; a parton kis fürdőház és kikötőhely — — Az elveszett paradicsom (à 'usage de Bougival).

Majd megérkezünk a Grénouillère-be.

Nagy faalkotmány, fürdő és csolnakda, s — egyéb.

Az úszó bárka üres, az egyik sarkában álló zongora még tán a tavalyi tavaszról álmodik.

Én felzavarom téli álmából és megint csak gyászindulókat követek el rajta.

Aster megérzi a hangulatot, betemeti fejét két kezébe — —

s a Bougivali «külvilág» oly erővel hat reánk, hogy — elvisz innen, messze, messze — — hová? Ki tudná?

Innen is tovább megyünk. A sziget közepe felé leülünk a gyepre, s Alaistar eddigi életéről kezd beszélni.

Kevés érdekesebb « tabula rasa »-t találtam eddig, mint e fiút. Az étellel alig harcolt még s mégis oly összetett a benső masinája, s annyira «önmaga», mint kevés embert találtam.

Olyan a benső egyénisége, mint egy tiszta tiszta, de mérhetetlen mélységű tengerszem. Amely veszedelmesebb sok gyors folyású, nagy zajt csapó vízesés fékvesztett örvényeinél. Mert aki a tengerszem tiszta vizébe merül, azt úgy elnyeli vég nélküli, fenéktelen, áttetsző sima tükre, hogy még egy futó hab sem jelzi felületén, hogy itt egy szív ment tönkre, egy élet minden reményével merült alá.

Mily furcsa mégis az élet, hogy ide Bougival-ba, a múltó perc szerelmének hírhedt tanyájába, hol szinte még a természet is couplet-eket dudorászik, ide Alaister Cary Elwes-sel, a legmélyebb a legkomorabb és (sajnos!) a legtragikusabb élet elé néző párisi artistával jutottam. Vagy tán majd ő is, dacára annak, hogy egyet mérhetetlenül fog tudni szeretni, úgy teend, mint Baude-laire Don Juan-ja?:

— — Mais le calme héroes, courbé sur sa rapière,

Regardait le sillage, et ne daignait rien voir. »

Nem hiszem et — tant pis pour lui.

Majd lassan visszafelé ballagunk. A lenyugvó nap megadja

a természetnek az oly szükséges, oly csalárd, oly sokat ígérő rózsaszínű tónust: a kelet — a jövő; a nyugat — a múlt tónusát.

Mi letelepedünk a terrassera, s beszívjuk magunkba az est színeit, ezer sejtelmes alig hallható hangját — a tavaszt mindenképp s egész teljében.

Most mellénk telepedik egy szerelmespár. L'amour parisien! Ez is « article de Paris », csinos és hamis, fénylik és használhatatlan, mutatós és rövid életű, mint egyéb társai.

Ez a szerelem a párisi élet egyik legjellemzőbb produktuma.

L'amour spirituel, olyan mély s oly meleg mint egy — elszült « mot ». Mais au moins ça ne fatigue trop, csakúgy nem mint a bougival-i couplet-k elfújása, mint egy csók, après avoir ramé par les vagues et les ondes.

A szerelmes pár félhangon kezd beszélni — a terrasse alatt a csillogó hullámokon kacsák gágogva siklanak el — —

A természet örök hangja betölti — Bougivalt.

«De hogyis lakhatott itt minden nyáron Turgeniev» kérdem önkénytelenül így adva kifejezést egy percig tartó undoromnak.

«Nini, az igaz, itt lakott» s erre nem is gondoltam akkor, mikor megvettem L. r. d'un chasseur az állomáson.

Megkérjük a felszolgáló fogadósnét, merre lakott, elmagyarázza, jóval kívül Bougivalon. Felkeressük a házat, de előbb promenade pour nous débarrasser de nos dernières sensations.

A sziget másik sarkáig, ott megállunk a kinyúló kis világító toronyszerű alkotmány alján s magunk elé bámulunk.

Előttünk az elmosódó, árnyakba merülő erdős háttér, amelyet a leszálló éj szélesebbé nagyobba tesz. A kanyargó, a felmerülő hold fényét ezüstösen visszaverő Szajna, a láthatár alján

elhúzódó narancssárga sávok — — a csend. Semmi zaj, semmi nesz — —

Csak messziről a fák zúgása hallatszik idáig.

Egyszerre megint a Turgeniev Bougival-jában voltunk, messze a pár perc előtti antihangulattól, messze a jó kedvű szerelmesektől, messze Paristól, messze — — fennt — — *az élet felett.*

Ha magával a természettel van szemben az ember, még e szegény báb is naggyá lesz: felemeli az, amit érez.

Soká igen soká álltunk ott egy helyen, bevárva mi g az éj egészen leszállt. Aztán lassan visszafelé indulunk — visszafelé Paris — a jövő — a küzdés felé!

Előbb azonban Turgeniev házat kell megtalálnunk. Végig a parton, minden házat megnézünk, rácsos kapójáról kertjéről kell a világhírűvé vált Viardot villát megtalálnunk.¹⁵²

Így ballagva meg-megállva betekintünk egy nyílt ablakon: rococo kis salon tűnik szemünkbe. Régies penész szagú igazi Louis XV salon és pedig nem olyan, mint ahogy ma artistikusan vagy pláne kárpitos módra rendezik be, de olyan aminőben dédanyáink éltek, aminőket ezek rendeztek be a korukbeli tárgyakkal minden díszítési szándék nélkül: csak éppen úgy, mint ahogy a körülmények s a véletlen magukkal hozták.

A házkapu előtt család — ugyanazt gondoljuk Alaistarrel: belépünk, megkérdeve mi ez és hogy jutottak e salonhoz.

A ház hôtél, az emberek a kapu előtt: a szálloda tulajdonos és családja — a rococo salon a szálloda parlor-ja.

« Pourrions-nous avoir une tasse de café » kérdé a leleményes piktör.

« Mais pourquoi pas, ms. » — felel a hôtellerie.

Belépünk az egy abat-jouros olajlámpától megvilágított salonba.

A halvány fény végigfutotta a régi tapisserie lakk bútorokat, a merev consol-okat, a boule szekrényeket, itt ott visszaverődött a régi kristály Louis XV csilláron, megvilágított egy pár ódon abból a korból való színezett fametszvényt s meleggé lakottá tette az egész kis zugot. Mintha azt a hímzést ott a tabouret-n valami fehér parókás szépség, flastromos veres sarkú « petit minois » hagyta volna ott.

A hôtellerie megáll mögöttünk s boldogan mosolyogva néz reánk — elárultuk magunkat, mert így felel: « Igen sok művész lakott itt, azok kedveltették meg velünk a szépet. Lakott itt Moreau, aztán meg még oda át a villában tavasz kezdetén rendezkedtek a Viardot-k meg Turgeniev. »

Így tehát nem volt mit kérdeznünk.

Kávézunk — aztán muzsika, szinte gavotte-okat, musette és pavane-okat szerettem volna játszani, de hát a XVIII század zenéjét nem szeretve, nem tudok egyet sem.

Kérünk kótát — — hátha lesz kótáik között valami művész hagyta darab.

A stylszerű zene helyett a ház leánya tálcán — valóban ezüst tálcán — két Wagner opera partitúráját nyújtja át.

Igazában éppen csak ez hiányzott arra, hogy ez a mai nap felejthetetlen legyen.

Egy óráig időzünk ebben a különös atmoszférában. Az utcára kikísér az egész család, megmutatják holdvilágnál a Tur-

geniev villa útját — — rátalálunk. Megállunk rácsozata előtt.

A Viardot család Parisban, Turgeniev a föld alatt; a hold hideg fehér fénye mellett még fagyosabb a kihalt villa végtelen csendje — —

Még tovább ballagunk a gőztramway sínei mellett, várva egy vonatot, amely visszavigyen.

Il faut toujours revenir.

Hazafelé hallgatunk — — miről is beszéltünk volna?

S mikor a Luxembourg sarkán szétvált utunk s melegen kezét szorítva elváltunk, azon tűnődtem, hogy hát mi is tette ezt a napot oly hangulatossá.

Azt hiszem az, hogy semmisen történt egész idő alatt s egymás érzéseit megértve megértettük azt is, hogy pár órai tavaszi napsugártól megaranyozott semmittevés többet ér minden tettnél s minden eredménytelen vagy eredménydus küzdésnél.

Engem ez a délután a zürichi napokra emlékeztetett — Zürichre, hol még fog és karmok nélküli művész voltam.

Mert az ember anélkül jó a világra, csakis az embertársakkal való «társas együttlét» fejleszti ki ez oly szükséges attribútumokat.

Egy pár hulló jázmin virág minden tavaszunkat eszünkbe juttatja!

Csütörtök, máj. 24.

Megérkeznek a Rác Pali «Szent-Tornyai emlék» című kótái. Küld több példányt, amelyeket a párisi femme artiste clan tagjai (Fitz-James, Brancovan, Jameson, Holmes) közt osztok ki.

Már 4 órakor ctesse *Madeleine de Fitz-James* matinée-ján a házi asszony el is játsza, nem annyira cigányosan, mint — tökéletesen.

Igen sokan nála, férje Jaques de Fitz-James (mint az ultra zenekedvelő asszonyok férjei rendszeren) utálván a muzsikát, csak a matinée után jó, condoleálva a vendégei egy részének, hogy annyi Grieg-et (úgylátszik ez most a divatos zeneszerző) kellett hallgatniok.

Ott Róza de Fitz-James is, ki meghí hétfőre villásreggelire — búcsút veendő tőlük.

Ebéd *Schärffenberg grfnénéX*, ott még Alastair Cary Elwes s este theára jó Vautier, kikkel és Némethy Emivel Vautier »Ember tragédiájának« fordítását olvassuk.

Aster-nak rendkívül tetszik.

Péntek, máj 25-én.

Bunny-nél ctesse Diane-al és Jean de Néthyvel, még Haraucourt-t és Jean Aicard-t várja, kik a reggel szintén megígérték jövetelüket.

Alastair azt meséli, hogy Haraucourt reggel náluk volt és nem győzte szép arcképmet dicsérni, amelyben az angol iskola mysticitása a kezelés módjában a színekben, a francia realismus pedig a hűség és jellemzetességben egyesülnek.

Bunny büszke lehet reá — de — én is.

Kitűnő tea náluk. Ctesse Diane-odaül a nagy kerevetre s előadást tart előbb a festészetről, persze nem egyszer említve meg Henner-t, ki a femme La Rouchefoucauld-ot megörökitette, majd a levélírásról beszél. Azt mondja, levelet csak a féltehetségek és az asszonyok tudnak írni.

Legelőbb is azért, mert úgymond, a legtöbb kiváló író takarékoskodik szellemével és nem akarja levelekre pazarolni, másrészt meg a forma nem igen conveniál nekik.

Míg egy asszony főambitioja, még egy olyané is, ki különben egyebet ír. Mert az intimség azon fokára, amely szükséges arra, hogy levelet jól tudjunk írni, csak asszony képes.

Példákat mond: sem Lamartine, sem Sully, de még maga Victor Hugo sem írtak chef d'oeuvre leveleket.

Szóval a levélírás Kleinmeisterei.

Négyig várunk Aicardra, ki (mint később meghalljuk) egy pár perccel érkezik utánunk.

Némethy kocsján a place de la Concorde-ig, ctesse Diane elragadtatva beszél Bunny és Elwes ménage-áról, mennyire meghatotta ez a két fiú, kik messze messze jönnek szüleiktől, elhagyják komfortjukat, el mindent s ide jönnek, hogy magukat tökéletesen a művészetnek áldozzák.

Sok minden megható ebben a kis ménage-ban, amit ctesse Diane tán meg sem láthat.

Megható az idősebb, a nagyobb Bunny gondoskodása, atyáskodása a kisébbel, Elwessel szemben, megható amint a festészetben tanácsokat ad neki, amint szeszélyeivel szemben elnéző — s amint vezetetni hagyja magát mindazonáltal a másik által, mert érzi, hogy mint ember, mint festő, mint gondolkodó fő erősebb nálánál.

Megható ahogy szeretik egymást. Az ilyen intim dologra, mint pld. a barátság ilyen foka, csakis egy angol képes.

A francia ez ultra intim érzések féltonusaival szemben színvak.

Négy órakor *madame Jamesonhoz*, ott nagy zongora tea party.

Brancovan hercegné, a háziasszony és ctesse. de Grailly zongoráztak. A hercegnő meghí holnapra teára — on jouera.

Előbb a háziasszony játszik, majd madame Brancovan Schumannokat kedveméit, végül pedig ctesse de Grailly és a hercegnő négykézre egy pár igen brilliáns darabot adnak elő.

Estém igen mouvementé.

Egyedül ebédelek, fogom Barbey d'Aureville « Dandisme » című munkáját s elmegyek a szembe levő restaurantba, amely bouillabaisse-éről híres, ebédelni.

Igen meleg hangulat, kitűnő ebéd, abatjouros gyertyák, szembe velem egy szerelmespár, előttem jó könyv, kívülről behallik Paris ideges moraja — — un diner (décidément) sentimental.

½ 10—½ 11-ig *ctesse Philosoffoph*-hoz az Opéra comique-ba. Egy modern francia zeneszerzőtől, ki Wagner modorában ír, s kiről Augusta Holmes a múltkor annyit beszélt, adnak egy operát. Egészen a Lohengrin Ortrud és Telramund jelenetére emlékeztet az, amit látok — mert csak látom. Folyton beszélünk — persze búcsúzáván a dámáktól.

11 felé érkezem *ctesse Diane*-hoz. Utolsó soirée-m nála. Folytonos búcsú, unalmas, mert a legtöbb ember közhelyet mond s nekem közhelyyel kell válaszolnom, a mondanítás-k legunalmasabb fejezete.

Tea után *Alastairral Aicardhoz*, igen igen furcsa éjszaka.

Mindhárman letelepedünk a nagy orientális kerevetre, eleinte igen heves általános conversatio, főleg pikturáról meg az én arcképemről lévén szó, majd Aicard verseket mond, — végül (igen igen fáradt lévén) elalszik, és így mi *Alastairral* tökéletesen egyedül maradunk.

Egyike volt azon pillanatoknak, midőn két ember benső szükségét érzi annak, hogy elmondják egymásnak mindazt amit éreznek, elmondják mit S3envedtek az élettől, és mit várnak még tőle.

Midőn szem szembe néz, a szemem át a lélekbe tekint — és az ürbe lát.

Aster csak beszélt — — soká. Néha néha hangja megrezdült tompább lett, néha úgy tűnt fel, midőn egyszerre csak megszoklott, mintha egy árva húr pattant volna el — — majd meg elhallgatott s akkor a szoba csendjét csak a mellettünk alvó költő egyhangú, halk lélekzete zavarta meg — —

Újra megszólalt és még soká soká beszélt — — végül egyszerre csak odafordulva hozzám így szólott: «Furcsa soha

senkinek sem mondtam még ennyit, sem nővéremnek, sem szüleimnek, sem Bunny-nek».

Engem pedig megviselt, csakúgy mint őt, az amit mondott, mert hisz annyira szeretem őt, hogy kétszeresen fájt az, amit mondott.

Pedig nem volt történetében semmi tragikus epizód, akárki históriája lehetett volna, hogyha az a benső masina meg nem adta volna neki a kétségbeejtően komor, vigasztalan alaptónust.

Nemcsak az ami történik, de *akivel* történik, adja meg az élet alaphangulatát.

Míg életről beszéltünk — az ablakon betört az első napsugár — az élet elkezdődött.

A költő ott álmodik mellettünk, boldogabb e percben mint mi, hiszen most csak félig él.

Miről álmodhat? ajkai rebegnek valamit.

Tán versebe foglalt szenvedéseit mondja el ismét. Boldog, ki elmondhatja amit érez, és az egész világot bizalmasává teheti.

A költő elmondhat mindent, úgy amint történt, s ez nagyot könnyít az életen — ezt most érezzük csak igazán, most midőn annyit mondtunk el egymásnak — —

A kakas kukorékol. Az élet ébredésével, az első napsugárral a szerelem hírnöke is megszólalt

Minden ezért! Ezért a virágok, ezért a gyümölcsök, ezért minden műremek, ezért az örökkévalóság — — ezért a halál.

Átfektettük a költőt ágyába — — félhangon mondott valamit, hangja s a kakas kukorékolása egybevegyültek.

Nil desperandum! Hiszen felkelt a nap, most már mi is mehetünk aludni — —

Szombat máj. 26-án.

Villásreggeli *Bronne de Coubertin-nél*. Pierre Angliáról beszél mint mindig, honnan pár nap előtt jött vissza.

Ctesse de Chambrun-néX, búcsúajándékoz nekem egy igen szép byzanci fakeresztet byzanci szobámba meg egy dalt, amelynek szövegét ő, zenéjét pedig Gounod komponálta.

Ctesse Schärffenberggel és Némethy Emivel a Bois de Vincennesben, Charenton.

Este elébb Schärffenberg grfnénál, majd *princesse Brancovannál* estély, avenue Hoche-i palotájában.

A palota benső berendezése francia stylusokban van, így a lépcső Louis XIII boiserie, a nagy salon rococo, s a könyvtár renaissance, de azért az egész színben mégis elárulja a hercegnő orientális eredetét.

Sokkal élénkebb, tarkább színek, mint a párisi intériurökben. Már a lépcső maga karmasin veres bársonnyal van áthúzva, s ugyanily szövettel a többi piéce-ek is.

Igen szép a bibliotéka, amely egy hosszú igen magas, de keskeny terem, az utcára orientális fülkével, a falak két oldalán nagy boiserie székek, felső részükön régi családi képekkel. Ott függnek egy sorban a hercegnő ősei, a bessarabiai hercegek nagy bajuszokkal, arany sujtásos ruhákban, boglárokkal, mentekötőkkel, akárcsak valamelyik magyar falusi kastély faláról jutottak volna ide.

Ez a piéce különben a legsikerültebb az egész palotában. A boiserie kissé enyhíti a szövetek tarkaságát, s az egész jobban belemegy az orientálismusba, mint a rococo, amely inkább ellentétes szinten vele.

Sokan. A Bibescu-k, Stirbey-k, Aristarchi bey, Bizet özvegye,¹⁵³ ms. de Laborde, a Jamesonok és még néhány török, görög és román.

A fiatal Stirbey hercegné igen karcsú, igen race asszony, az ember nem hinné, hogy oláh születésű.

Thea után zene. Brancovan hercegnő tovább játszik egy óránál, többnyire Schumannokat — meg a jelenlevő Vidorral, négykézre, tőle pár darabot.

Franciás könnyűségű üres darabok.

Vasárnap máj. 27 én.

Reggel Louise Read-el *Némethy Emihez*, kinek torka fáj s így nem ment ki.

Főleg Mary Robinson-ról van szó, kinek házassága James Darmesteter-rel úgylátszik fait accompli.

Louise Read egészen ki van magából kelve. Az egész dolgot hideux-nek, abject-nek mondja. S Darmesteter viselkedését tökéletesen elítéli. Mary Robinson feláldozza magát s csak szánalomból megy a púposhoz, ki púpjával így él vissza.

Modern idők! « Il a de chance, il est bossu. »

Délután a *Bois de Boulognéban*, pavillon Armenonvilleben madame Jameson, bronne Berthe de Bussiéres es Alastair Cary Elwes-sel Poldi bandáját hallgatjuk. Elwessel aztán a Batignollesba megyünk és ott egy kis restaurantban igen igen hangulatosan beebédeltünk.

Körülöttünk a nyüzsgő vasárnapi Paris — a külvárosok à la place Clichy található boldogságukkal, lelkükben a hallott zene visszhangja.

Thea *Schärffenberg grfnénál*, oda jó még Bunny és cte de

Laroche, cte de Chambord unokatestvére. Egy ancien régime illatú — de emellett kissé penész szagú öreg ember, ki már vagy negyven éve lakik Grácban, s évente csak pár hónapot tölt itt Parisban öreg douairière-jeivel.

Hétfőn máj. 28-án.

Reggel *Aicardnél*, ki most ágyában ül a két piktornak.

Pose: ágyban hálóingben egy égő gyertyánál meggyújt egy cigarette-et. Igen érdekes, úgy a fényvetés, amely egyrészt a gyertya lángjától esik reá, másrészt az ablakok veres tárlatán függőnyeinek szűrődik át.

Egészen Besnard hatás . . . Bunny előttem csinál egy pár remek dolgot — határozottan ez a fiú a fiatal generatio egyik legnagyobb tehetsége.

Búcsú *ctesse Diane-tól*.

Antocolskinél búcsú. Búcsú a kedves *sagace* szőke asszonytól — ettől a kedves pár gyermektől, a gyönyörű hangulatos appartementtól, amelynek majd párját a pátriában hiában fogom keresni. És a Mester-t magát, ki hozzám oly homogén volt, ki fogja nekem pótolni? Ki lesz oly atyáskodó vélem? Kit fogok majd megint éppen így a művészetéért szeretni?

Antocolski maga nincs otthon s mégis oly keserű volt a búcsú — —

Kedd máj. 29-én.

Egy jótékony bazáron tartott hangversenyben veszek részt. Untat, de hamar vége.

Antocolskihoz. A mester, mióta nem voltam atelier-jében, egy bámulatos basreliefet végzett el. Az orosz barbárkori történetből egy alak — roppant erő, s ami meglepő, emlékeztet magára a mesterre, csakúgy mint Christusa. Ezt el is mondom neki, bár nem örül e felfedezésnek, annál is inkább, mert úgy látszik már többen tették.

Változtatni akar rajta — erről persze lebeszélem: hiszen érdekesebb még így sokkal.

Aztán tőle is búcsúznom kellett, ez aztán nem volt az a bizonyos hideg párisi körmondatos búcsúzás, amelynél az ember akár meg is fagyhatna. Megfogta fejemet két kezével, kétszer melegen megsókolta homlokomat, aztán egyszerűen így szólt: « N'oubliez jamais que vous êtes de ma famille ».

Az Isten áldja meg érte!

Madame Jamesonhoz, belépve az ajtón nagy hallo-val fogad

egy csomó parisienne, így *Madeleine de Fitz-Jâmes, bronne Bussières*, mert azt hitték, már elmentem.

Egyedül maradok *madame Jameson-nal*, egy valóban ultra parisien búcsú. Ő ott egy igen csipkés, nehéz selyem Worth-made toilettében «ellep» egy bergère-t, én előtte tabouretten kuporodok.

Nevetve csicsereg, legyezi magát nagy marabutoll, heliotrope illatot árasztó legyezőjével s azt *mondja*, hiányzani fogok neki, szomorú, hogy nem láthat többé keddjein — — Ha a másik szobában hallja valaki a hangját, anélkül hogy megértené szavainak értelmét, azt hihette volna, valami scabreux históriát mond el nékem — — —

Pedig azt hiszem, e percben igazán szívélyesen, melegen érez velem szemben, dehát nolens volens ezt a formát kapja a búcsú —.

Este ctesse *Schärffenbergnél*. Némethy Emyvel, Alastair Cary Elwes-sel és Rupert Bunny-vel a rue de Rivoli-ban levő bazárba, ott több bevásárlás után felszedünk egy kis arabot, hogy török módra csináljon nekünk kávét.

A kis fezes «Mahomed» megcsinálja a kafedsit, azt szeretném, hogy énekeljen valamiféle arab melódiákat — s akkor sül ki, hogy nem arab, hanem spanyol!

Nagyokat neveltünk rajta!

Szerda máj. 30-án.

Villásreggeli ctesse *Róza de Fitz-James-nél*. Egészen en famille: férje, egy fivére és én. Reggeli után búcsú, melegen szorít kezet velem. Érzem, jó barátnőt nyertem s így most vesztettem benne.

Ha sok ilyen asszonyunk volna otthon! De hát nincsen. Ilyennek képzeltem mindig a mondaine typusát: kinek ismernie kell a világot, az embert, de azért nem szabad efelett kétségbeesnie.

Értenie kell és így megbocsájtania. Kissé lehet boldogtalan, de azért multságkedvelő, olvasottnak kell lennie, de nem tanultnak, melegnek érzőnek s amellet szellemesnek — — épp csak úgy, mint még a Parisban is párját kereső Róza de Fitz-James-nek.

Mert ha nagyon tanult, vagy nagyon boldogtalan, ott hagyja a világot s magának él, ha meg csakis multságkedvelő, akkor olyan mint egy minimális agyvelejű szökdécselő madár — — s így nem érdekes.

Háromkor Jean de Néthyvel, Bunny és Elwes-sel a fény-

képészhez, N. magában, mi hárman pedig csoportosan vetjük le magunkat.

Ebéd ctesse *Schdrffenbergnél*, ott még Bunny és Elwes. Ebéd után két kocsiba ülünk, ki a Bois de Boulogne-ba. Én Bunnyvel vagyok együtt, kivel Elwesről beszélünk. Szívére kötöm, maradjanak meg oly jó barátságban, mint eddig voltak, támogassák egymást a művészet rögzös sáros országútján, bizzanak egymásban és bennem, úgy mint eddig — Majd arra kérem Bunny-t, legyen ezentúl is olyan elnéző Elwes szeszélyeivel szemben, mint eddig volt, mert hiszen ez az egyetlen hibája, és nem tehet róla, mert temperamentuma hozza magával. Bunny megérti mindazt amit mondok, melegen megszorítja kezemet, amelyet így tart, míg csak meg nem áll kocsink a pavillon Arme-non ville főbe járása előtt — —

Az öreg grfné, Némethy Emi s Alastair már ott ülnek, egészen közel a cigányokhoz, előttük a kis Poldi hajlong, mosolyogva megmutatva mind a harminckét fogát. Azok is csak nevetnek reája, de hát beszélni együtt persze nem tudnak.

A rokonszenv csak a kölesönös néma derűtségben nyilatkozik.

Aztán odaáll a jó Poldi a banda elé s megszólal hegedűjén a keserű magyar nóta, amely kicsavarja a szívből mindazt, amit bele száraszt az élet.

És mily gyengéd figyelemmel vannak irántam! ilyenre is csak ez a végtelenül finom faj: a cigány képes: ahelyett hogy az én nótáimat húzná — tudva hogy holnap utazom haza — az otthoni barátaim s hozzám közelálló dalaira gyűjt. Egymásután elhúzza a Jászay Mari, Batthyány Géza, Teleki Emma, Irén és Bella, Feszty Árpád, Cebrián Róza, Jókay Róza, Almásy Imre, Bissingen Rudi stb. nótáit s végül (megkoronázzván azt a hazahívogató csalogató nótaciklust) egész erővel kieresztett hanggal, egész bandájával, úgyhogy betölti az íves terrasseokat egészen, felhangzik a: «Messze jártam, másutt is volt jó dolgom, hej de szívem csak azt mondja, jobb otthon» s a végén fejével bólint a kis cigány, oda pislant szomorúan én reám, halkán, szóval is hozzá teszi: «Jobb otthon».

Ezalatt odakünn a finom permeteg eső elállott, a levegő áttetsző tiszta lett, az estalkonyat világos kék tónusúvá tette a levegő színét, a terrasse üvegelésén átsugárzik az ég azúrja, a banda a kis, a felgyúló csillagokat visszaverő, tóra ráiekvő terrasse-on folyton játszik. Az üvegelést megkopogtatták a gesztenye és akácfák virágos lombjai. Erős illat terjeng a légben, amelyet részben a virágok, részben az érkező távozó nők

tavaszi toalette-jei árasztanak. Folyton kocsik érkeznek. Frakkos gardéniás urak.

Most egy felpántlikázott lovu fényes phaeton áll meg, fiatal asszony hajtja a tüzes állatot, odaveti a gyepiót kocsisának, könnyen leugrik a kocsiról, roppant elegancia, két óriási solitaire a fülben, gyönyörű orchidea csokor az övben: Guttmann Katica volt, Georges Erdődy néhai maitresse-e. Odaint a cigányoknak, azok örömujjongó arccal köszönnek neki. Úgylátszik ezt is idehozza mindennap a szíve.

Úgy csalogat a cigánymuzsika mindnyájunkat, mint az éji lepkét a lámpa fénye — s csakúgy megperzsel néha!

A halk bus nótába belevegyül a közeli Paris ideges zúgása — — holnap ennek is vége.

Aztán búcsúzunk. Poldi ezer üzenetet küld haza Palinak meg a többinek mind, most szavakba igyekezve önteni azt, amit előbb sokkal jobban elmuzsikált.

Előbb a grfné, Némethy Emi és Bunny mennek el, mi Alastairral a porte Maillotnál akarunk kocsit venni — — elindulunk lassan, lassan. Alighogy a kis tó másik oldalára érünk, megszólal megint a banda, gépiesen szótlanul visszafordulunk mindaketten — — Az üvegházszerű pavillon fényes terrasseit visszaveri a tó tükre. S ebből, a lombok sötét árnyaiból tündérpalotaszerűleg kiemelkedő fénytömbből egy hang, egy árva hang fakad elő, amely bánatosan, keserűen bug a messze hazáról beszélve, szomorúan nostalgikusan.

Íme az utolsó benyomás: a fényes Paris keretéből kitörő, s hazulról jövő édes bánat, amely csak vonz, pedig csak keserűséget ígér — —

A dal parancsol: vége az álomnak. Pedig hát aki könnyen, aki édesen álmodik, annak igen nehezeére esik az ébrenlét.

Vége a dalnak — —

Vissza kocsin. Átrobogunk utoljára a Champs Élysées-n. Előttem a végtelenbe futó ut, a fasorok két szélén szerelmes bűgő párok, a kávéházakból ide ide csapódik egy-egy couplet, derült az ég, derült a café chantant-ok légköre, könnyű az útszéli szerelem — — és mégis elhagyom csábítani magamat s felveszem a keresztet újra.

Ez a keserű dal felülkerekedett bennem, vágyom az otthoni nehéz élet után.

Itt álmodok, az ember emberek tengerében elvesző csepp, vásáron kívüli, hors concours s így érdekes s értékes árucikk, olyan mint pld. egy pastille de serail: otthon marakodás a sovány konc felett, visszavonás, irigység (a magyar nemzeti

történet ez ismert leitmotívumai), folytonos küzdés, folytonos vesztés — — a sirig.

És mégis — — mégis, a nostalgia e percben tökéletesen elfog.

Alastair bolondnak mond, hogy így az utolsó párisi napon kapok honvágyat — —

Azt mondom neki, hogy még bolondabb vagyok, mint hinné, mert bizonyos vagyok arról, hogy az első pesti benyomás után elkövetkeznek a párisi nostalgia percei — —

Hiába csak, élni nem pihenést jelent.

Csütörtök máj. 31-én.

Louise Readnél és Barbety d'Aurevilly-nél búcsún. Az öreg Mester még alszik s így Louise a szomszéd lakásban, *Huysmans* egy barátjánál (kit találtam is egyszer nála, de nevét elfeledtem) fogad. Furcsa, hogy itt búcsúzik tőle, ebben a milieuban, amely annyi közös barátunkról beszél. Ott a falon (az idén sajnos hiába várt) *Maurice Rollinat* arcképe, felette *Huysmans-t* ábrázoló metszvény, aztán *Barbey d'Aurevilly* mint fiatal ember, amott *Georges Lorin* (a szegény beteg poéta) képe. Az ágy felett *Moreau-tól* egy eau-forte, néhány *Rops* — —

Az asztalon ismert könyvek, néhány autografizova. Mintha csak a modern Paris szellemének quintessenciája volna e kis írószoba, hol Paris «szellemi őrangyalától» búcsúzik.

Alig beszélünk, az utolsó percek bamba hallgatása, mikor az ember már új conversatit nem akar kezdeni, a régieket meg mind elvégezte — — Louise soká tartja kezemet. Végre a szomszéd szobában *Barbey d'Aurevilly* csenget.

Bemegyünk hozzá, kezét ad, én megköszönöm valóban fejedelmi ajándokát (összes műveit, a legtöbb példányban szebbnél szebb dedikációkkal), aztán ráhajtja kezét homlokomra, s ennek is vége.

Látom-e őt még valaha az életben? Nem hiszem.

Lemenve a lépcsőn, hallom nehéz hörgő léleketét.

Egy korszak végharca! Mily szomorú lehet utolsónak lenni a menetben — — lehengerítve maga után a követ, amelyre aranybetűkkel ez van írva: Romantika!

Aicardhoz. Furcsa, ha az ember igen sokszor egymás után teszi ugyanazt a fájdalmat okozó dolgot, végre képtelen megérezni magát a fájdalmat is, eltompult — kivált ha figyeli is a procedúrák alatt önmagát.

Az igaz, hogy az eltompultság rosszabb a fájdalomnál.

Nos, így voltam *Aicardnál* — — alig tudtam mit mondok,

azt figyelve csak, amit érzek — s azt a felfedezést téve, hogy nem érzek semmit, pedig hát Aicard-dal voltam az utóbbi időben a legtöbbet a francia írók között, igen szeretem, s tudom hogy szeret szintén — — s mégis semmi, semmi!

Ebéd után ctesse *Scharffenbergnél*, ott még Elwes és Bunny, csendes, hallgatag délután.

Az öreg grfné az igen öreg emberek lemondásával búcsúzik, mint akinek már minden válás örök búcsút jelent.

Végtelenül meghat.

Egy meleg shake hand Jean de Néthyvel, aztán a két piktorral két oldalamon a Gare de L'Est felé.

Hallgatunk ők is, én is. Végre a csendet Bunny töri meg, kérve ne feledjem, hogy bármikor Londonba jövök, lakjam náluk, lesz egy hely, *az én helyem*, atelier-jökben számomra.

Kezet fogok velők, mit mondjak reá?

Aztán a jegyváltás — — a váróterem banalitása, a coupé, a hallgatás újra, végre az utolsó csengetés, a két fiú egyszerre nyújtja kezét, én összeteszem ezt a két megbízható, áldott jobbot — —

A vonat elindul, mind távolabb körvonalaik. Most már csak egy fellobbanó cigaretté fénye — — s aztán a sötétség.

Előre az űrben!

Egymásután robogunk át a Gare de l'Est felé futó utcákon, egymásután maradnak el a párhuzamos villogó lámpasorok, a hazafelé — *Paris felé* siető járókelők, végre az utolsó lámpa — — a mezők csendje.

Csak messziről egy fényes folt jelzi Paris nyomát, aztán ez is a homályba merül.

Fennt az égen a hajótöröttek csillaga — —

« *Viam meam persequor* ».

JEGYZETEK.

¹ *Mme de Coudeherque - Lambrecht*, Nemeskéri Kiss Margit, N. K. Miklós 48-as honvédezzredes ma is élő leánya. Apja a szabadságharc leverése után Parisba emigrált és ott a a Faubourg St. Germain egyik előkelő leányát vette feleségül. Mme de Coudekerque-Lambrecht írónő; hatalmas kötetben megírta Léon de Montesquiou életét és vele az Action Française mozgalom történetét. A Nouvelle Revue de Hongrie 1940 áprilisi számában szép visszaemlékezést közölt tőle Justhról; . e folyóiratnak különben rendes munkatársa.

² — — *Jablonowska* Lujza hercegnő, Jablonowsky Károly lengyel herceg özvegye, (szül. 1839, férjhez ment 1860, özvegy lett 1882). Leánya, Teréz, 1887 decemberében ment nőül a mondain Paris nagy szenzációjára Maurice Bernhardthoz, Sarah B. törvénytelen fiához.

³ — — *A Toscât*, Sardou Victorien (1831 —1908) rémdrámáját 1887-ben mutatta be a Théâtre Porte St. Martin. A komoly kritika nagyon keményen bánt vele; a darab ennek ellenére, hála Sarah Bernhardt nagyszerű alakításának, nagy közönségsiker volt és sorozatos előadásokban ment.

⁴ — — Comtesse *Diane* (Beausacq, Marie Suin de) Paris egyik legnagyobb irodalmi szalonjának úrnője. Ifjúságában Victor Hugo-t bálványozta, kit száműzetésében is felkeresett, öregségére szalonjában Sully-Prudhomme volt a «költő»; ő elnökölt a zártkörű ebédeken. Mellette a kisebb csillagokon kívül Lemaître, a kritikus volt a szalon nevezetessége. A kis dineken kívül minden héten irodalmi összejövetel volt nála, ahol már nagyobb számban vehettek részt a boldog meghívottak és minden hónap első péntekjén nagy estély, mintegy 200 vendéggel. V. ö. Justh Zsigmond: Egy párisi irodalmi salon. (Magyar Salon, 1888, IX. kötet.) Ctesse Diane jelentősége, mint a francia szalonok többi híres úrnőjének, társalgásában és egyéniségében volt. A társas élet varázsában, amiről Justh némi túlzással így nyilatkozott: «Ha Princesse Mathilde nem tart nyílt házat, ma nincs realistikus iskola. Ha Comtesse Diane nem nyújt segítőkezet Sully Prudhomme-nak, Franciaország legnagyobb élő költője aligha írja meg nagy munkáját.» (Idézett cikk.)

⁵ *Read*, Louise irodalmi összejövetelei nevezetesen. Szalonjának emlékeit most gyűjtik össze; legnevezetesebb vendégei Coppée és Barbey D'Aureville voltak.

⁸ *Bourget*, Paul (1852—1935) lélektani tanulmányaival és társasági erkölcsrajzaival vált az irodalmi realizmus egyik vezérévé. Justhra elemző módszere nagy hatással volt, bár emberi gyengéit, így sznobizmusát, nagyon jól ismerte. Az itt említett *Mensonges* 1887-ben jelent meg.

⁷ — — *Rollinat*, Maurice (1846—1903) költő, verseit maga megzenésítette. *Névroses* kötetével (1883) Baudelaire tanítványaként mutatkozott be.

⁸ — — *De Gerando* Teleki Emma grófnő (megh. 1893), D. Ágost magyarbarát francia író felesége.

⁹ Mme de *Rute*, Maria (1833—1922) Thomas Wyse és Bonaparte Letizia hgnő leánya, B. Lucien hg. unokája Első férjétől elválva Ratazzi Urbano olasz miniszterelnök felesége lett, majd 1880-ban, ura halála után, nőül ment de Rute fiatal spanyol nemeshez. Különc viselkedése és erotikus regényei miatt III. Napoleon száműzte.

¹⁰ — — *Mounet*, Paul (1847—1922) Mounet-Sully öccse, kiváló tragikus színész. 1889-ben a Comédie Française szerződtette.

¹¹ — — *Lorin*, Henri, keresztényszocialista közgazdász, különösen a mezőgazdaság megszervezésének kérdésével foglalkozott.

¹² — — *Chambord*, Henri Charles de Bourbon, Comte de (1820—1883) Berry herceg fia, a legitimista párt V. Henrik néven őt tekintette Franciaország királyának.

¹⁸ *Antokolski*, Márk (1843—1902) Parisban élő orosz szobrász, a miszticizmusba hajló realizmus képviselője.

¹⁴ *Munkácsy* Mihály (1844—1900) 1871 óta élt Parisban, ahol nagyszabású vendégségeivel különleges helyet teremtett magának.

¹⁶ — — *Ritter*, Théodore (1836—1887) zongoraművész, zeneszerző, Liszt tanítványa.

¹⁸ *Robinson*, Mary 1. 56. sz. jegyzet. — *Paget*, Violet (írói nevén Vernon Lee, szül. 1856) angol író; művészettörténeti tanulmányok, útirajzok, regények.

¹⁷ — — *Sully-Prudhomme*, Armand (1839—1907) elmélkedő hajlandóságú költő. A filozófiai és tudományos világképet próbálta ma már erősen megkopott verseiben átköltőíteni. Korában rendkívüli tekintélye volt. — *Cazalis* (Lahor) Jean (1840—1909) a parnasszisták egyik szerényebb csillaga. Költészetén *Melancholia*, 1860; *Illusion*, 1888) buddhista tanulmányok hatása érződik. — *Monton*, Eugène, *Bergeret*, Gaston elfelejtett költők.

¹⁸ — — T. i. Osztrák-magyar k. und k. társaság.

¹⁹ — — *Verescagin*, Vaszilij (1842—1904) háborús és allegorikus tárgyú, mesélő képeivel népszerű orosz festő.

²⁰ *Chat noir*, eredetileg Salis Rudolf csapszékéből kifejlődött irodalmi kabaré a Montmartre-on, ekkor népszerűsége tetőfokán. Híresek voltak kínai árny játékaik és chansonjai; főleg a bohémvilág látogatta.

²¹ — — *Coppée*, François (1842—1908) Justh és a magyarok jóbarátja. 1885-ben Magyarországon járt és felolvasta Petőfihez írt ódáját. Realisztikus genreképeiben a nép ügyét énekelte, erős érzéssel, kisebb költői tehetséggel. *Passant* c. verses egyfelvonásosában 1869) tűnt fel Sarah Bernhardt.

²² — — *Coubertin*, Pierre baron de (szül. 1863), sport- és nevelésügyekkel foglalkozott; az olimpiai játékok megszervezője és első disz-

elnöke. Említett munkája: *L'éducation en Angleterre, collèges et universités*, 1888.

²³ *Lemerre*, Alphonse (1838-1912) párisi kiadó, nagy irodalmi sorozatok megindítója, Leconte de Lisle, Heredia, Coppée kiadója.

²⁴ — — *Barbey d'Aurevilly*, Jules (1808-1889) az utolsó nagy romantikus. Reakciós, katolikus és royalista elveket hirdetett a demokrácia fénykorában, munkássága eleven tiltakozás a realizmus e lien Fömlüve: *Diaboliques* (1874).

²⁵ — — *Mme Ackermann*, Louise (1813 —1890) költő; elmélkedő verseiben szélsőségesen pesszimista.

²⁸ A grófnének már megjelent egy aforizmagyűjteménye: *Maximes de vie* (1883).

Lamartine, Alphonse (1790—1869) a francia romantika nagy költője. — *Boisjossins*, Jacques történeti és irodalmi tanulmányokat írt. — *Hervé*, Edouard politikai művek szerzője, a *Soleil* szerkesztője. — *Ulbach*, Louis (1822 — 1889) publicista, közepes regényíró, a Nemzetközi Irodalmi Társaság elnöke.

²⁸ — — *Thomas*, Ambroise (1811—1896) a Mignon és más operák zeneszerzője. — *Daudet*, Alphonse (1840—1897) regényíró. — *Wolff*, Albert kiváló újságíró. — *Chaplin-ről* h 40. sz., *Brozikról* a 118. sz. jegyzetet.

²⁹ — — *La Souris* Pailleron Edouard 1834—1899) darabja. A szereplők közül nevezetesebbek: *Reichenberg*, Susanne (1853 —1924) temesvári születésű színésznő, 1868-ban debütált a Comédie-ben. Klasszikus és modern naivaszerepekben egyformán nagy sikerei voltak. — *B artet*, Julie (szül. 1854) ^a Comédie másik örökfiatal nívájja. — *Worms*, Gustave (1836—1910), különösen Dumas-szerepei híresek.

³⁰ A monarchia párisi követe ekkor gr. *Hoyos* László.

³¹ *Caran d'Ache* (Poiré, Emanuel, 1858—1909) híres francia karikaturista. (Karandas, franciás helyesírással: carandache, oroszul ceruza.)

³² *Ange Pitou*. Híres francia utcai énekes, a nagy forradalom alatt a royalisták ügynöke. Dumas père regényt írt róla.

³³ *Crime d'amour*, Bourget regénye (1886).

³⁴ *Bernhardt*, Sarah (1844—1923) a századvég ünnepezt színésznője, vékony, ideges természetével, minden indulatot kifejező arcjátékával tökéletesen árnyaló beszédével maga a *modernizmus*, ahogy a korabeli kritika emlegeti, a színpadon és excentrikus életében egyaránt. Klasszikus szerepekben is jó, de a Sardou-kban (Fedora, Theodora, Tosca) remekel, ahol a külsőséges hatásokban kibonthatja színes tehetségét. A napló idejében már szakított a Comédie-vel és amerikai turnéja után fia neve alatt a Porte Saint-Martin színházat igazgatja. Justh a jóbarátja és nagy tisztelője, több cikket szentelt neki, pesti vendégszereplésekor fogadja; a naplóban pedig elragadó portrét fest róla.

³⁵ *Deckers*, Vincent (1864—1905) német festő.

³⁶ *Letourneau*, Charles (1831 —1902) francia antropológus, a társadalmi embertannak legfőbb művelője Franciaországban.

³⁷ *Gambetta*, Léon (1838—1882) a harmadik köztársaság megszervezője.

³⁸ *Haraucourt*, Edmond (szül. 1857) költő, regény- és drámaíró *A Légende des sexes* 1883-ban álnéven jelent meg merészen frivo.

versekkel. Következő kötetei azonban már megszélidültek. Az *Amis* első regénye 1887-ben. Lentebb említett, Hubay számára készült operaszövege: *Alienor*.

³⁹ — — Az Eiffel-torony ekkor van épülőben a következő évi párisi világkiállítás számára.

⁴⁰ — — *Chaplin*, Charles-Josuah (1825—1891) édeskés, rózsaszín színével a párisi elegáns nők divatos festője.

⁴¹ — — *Damala*, Jacques, színész, 1882-ben vette el Sarah Bernhardt-ot, 1889-ben meghalt.

⁴² — — *Fahre*, nem Jules', ahogy Justh tévesen írja, hanem Ferdinand (1830—1898) a papság életéből vette realista regényei tárgyát.

⁴³ — — *Fluntem*, zürichi városnegyed, *Bendlikon*, kirándulohely a város közelében. Justh Zürichben tanult a műegyetemen.

⁴⁴ — — *Barbier*, Jules (1822—1901) drámaíró, a Faust, Romeo és Julia operák szövegírója.

⁴⁵ — — Emlékiratai *Ma double vie* címen jelentek meg 1907-ben.

⁴⁶ *Taine*, Hyppolite 828—1893) irodalmi elveivel Justh egyik mestere.

⁴⁷ *Voglié*, Melchior vicomte de (1848 —1910) az *Orosz regényről* írt könyvével felfedezte az orosz irodalmat Nyugat számára. — *Bégouen*, Henri, vicomte de, politikai író. — *Strossmayer*-ről l. Hazai Napló n. sz. jegyzetét. — *Bérezik* Árpád (1842 —1919) népszerű vígjátékíró.

⁴⁸ *Gréy*, Jules (1807—1891) 1879—1887-ig köztársasági elnök.

⁴⁹ — — Canrobert, François (1809—1895) francia tábornagy, III. Napoleon hadvezére. A köztársaságban a bonapartisták egyik vezetője.

⁵⁰ — — *Charpentier*, Georges, a híres kiadónál és *Daudet* Alphonse-nál találkoztak a realista írók és barátaik.

⁵¹ — — *Bunny*, Rupert (szül. 1864) ausztráliai származású festő és grafikus. Melbourne, London, Parisban tanult. Az 1886-os párisi szalonban mutatkozott be. Portrékat, dekoratív kompozíciókat festett. Barátja *Cary Elwes*, Alastair később úgy látszik elkallódott, mert a legnagyobb művészeti lexikon sem tartja számon.

⁵² — — *Laurens*, Jean-Paul 838 — 1921) jelentékeny történeti festő.

⁵³ — — *Carolus-Duran*, Emile Auguste (1837—1917) francia portré-tista. Képein dekoratív hatásra törekszik.

⁵⁴ — — *Waldteufel*, Emil (1837—1915) a párisi Strauss, keringuivel vált ismeretessé. A császárság alatt az udvari bálók igazgatója.

⁵⁵ *Basiien-Lepage*, Jules (1848—1884) a plein-air festészet legfőbb képviselője. — *S'aint-Marceaux*, Charles René (1845 —1915) szobrász, különösen síremlékei nevezetesek.

⁵⁸ *Darmesteter*, James (1849—1894), a romanista Arsène D. öccse, francia orientalista. 1885 óta a Collège de France tanára. Angol irodalommal is foglalkozott. Az angol költőnő, kinek verseit franciára fordította és akit később feleségül vett, *Mary Robinson* (szül. 1857). A költőnőről l. Justh cikkét. Föv. Lapok, 1888.

⁵⁷ — — *Barrés*, Maurice (1862 —1923) *Sous l'oeil des Barbares* című regényéről van szó, amely 1888-ban jelent meg.

⁵⁸ — — *Huysmans*, Joris Karl (1848 —1907) a naturalizmus felszámolója, akinek regényeiben a valóság misztikus színeket ölt. Végsőkig fino múlt kultúra és újra feltörekvő vallásos érzések jellemzik. *L'art moderne* kritikagyűjteménye bátor kiállítás az impresszionizmus mellett.

⁶⁹ *MontesquiuUrFèzensac*, Robert comte de (szül. 1855) esztéta és költő.

⁶⁰ *Mázás*, M. abbéról, tervezőjéről elnevezett börtön Paris mellett.

⁶¹ *Redon*, Odilon (1840 —1916) fantasztikus és misztikus rézkarcai litográfiai nevezetesek. Illusztrálta Flaubert: *Tentation-Jé-t*.

⁶² *Carnot*, Sadi (1837 — 1894) 1887-ben választották meg a köztársaság elnökévé. Neve a francia forradalom dicsőséges hagyományaira emlékeztette a boulangizmus lázában élő országot; nagyapja Lazare C. a forradalmi hadsereg megteremtője. Egy olasz anarchista merényletének esett áldozatul.

⁶³ — — *Daubrée*, Gabriel Auguste, (1814—1896) a kísérleti geológia egyik megalapítója.

⁶⁴ — — *Mounet-Sully*. Jean (1841 —1916) tragikus színész, a szavaló színjátszás utolsó nagy mestere. — *Pozzi*, Sámuel (1846—1918) Broca tanítványa, antropológus, társasági körökben divatos sebész.

⁶⁵ — — *Koroknyay* Ottó (1856 —1898) életkép-, történeti és arcképfestő.

⁶⁶ *Némei*hy Emmy, írói nevén Jean de Néthy, előkelő osztrák családból; nagyanyja Schärffenberg-Attems grófnő, a költő Anasztasius Grün (Auersperg gróf) sógornője. A Parisban, irodalmi milióban élő leány maga is ír; angolul egy regényt, franciául színdarabot, német költőkből fordít stb. Justh hatása alatt magyarul is kezd megtanulni és vele közreműködve 1891-ben kiad egy fordításkötetet: *Ballades et Chansons populaires de la Hongrie* címen. Kettejük barátságáról 1894-ben névtelen kulcsregény jelenik meg Parisban. V. o. erről részletesen Gálos Magda munkáját, 32 — 34. l. (Lásd a jegyzetek végén.) V. ö. még Justh: Jean de Néthy. Vasárnapi Újság, 1891.

⁶⁷ — — *Floquet*, Charles 1828—1896) ekkor a képviselőház elnöke, majd rövid ideig miniszterelnök.

⁶⁸ — — *Meyer*, Rudolf 1839 —1899) német nemzetgazda. Bismarck megsértéséért elítélték, de ő külföldre menekült. Konzervatív szociális elgondolásai szolgáltak alapul nálunk is a nyolcvanas évek agrárius mozgalmanak, amely a földbirtok megkötését szorgalmazta. 1885-től 1889-ig Kanadában tanulmányozta az agrárkérdést.

⁶⁹ — — *Berge*, Jean közepes tehetségű költő. Revújében maga körül próbálta gyűjteni szintetikus iskola néven a dekadens és szimbolista iránnyal elégedetleneket; de a társaság vele együtt meglehetősen ismeretlen maradt. L. róla Justh cikkét: Pesti Hírlap, 1888.

⁷⁰ — — *Princesse Mathilde* Laetizia Wilhelmine Bonaparte (1820—1904) B. Jéromenak Katalin württembergi hercegnővel kötött házasságából született. Férjétől elválva, III. Napoleon császársága alatt vezető szerepet játszott az udvarban; híres szalonjával, amelyet Flaubert, a Goncourt-ok, Sainte-Beuve és Taine látogattak, az irodalmi és művészi világban. Társadalmi jelei tőségét és erős bonapartista érzését a császárság bukása után is megőrzi. Felvilágosodott, szellemes, okos asszony, amatőr festő, rendszeresen kiállít a Salonban, főleg akvarelleket. Flaubert levelezésében, a Goncourt-ok naplójában sűrűn szerepel, Sainte-Beuve egy Lundi-t szentelt neki.

⁷¹ — — *Bonnières*, Robert de (1850 — 1905) a Figaro és Gaulois munkatársa, regényíró; *Mémoires d'aujourd' hui* címen adta ki emlékiratait 1883 —1888-ban. — *Houssaye*, Henri (1848—1911) történétíró, főleg Napóleonnal foglalkozott.

⁷² *Lévy*, Emile (1826—1890) történeti festő. — *Robert-Fleury*, Tony (1837—1911) korában kedvelt művész. — *Hébert*, Ernest (1817—1908) a római francia akadémia igazgatója.

⁷³ *Heredia*, José Maria de (1842—1915) a tökéletes szonettek mestere. — *Sorel*, Albert (1842—1906) a francia forradalom európai helyzetének történetírója. — *Leroy-Beaulieu*, Paul (1843—1916) a híres közgazdász. — *Ribot*, Théodule-Armand (1839—1916) a kiváló pszichológus. — *Berthelot*, Marcelin (1827—1907) nagy kémikus, a harmadik köztársaság kimagasló egyénisége. A társaság egyúttal a pozitívizmus szellemi vezérkara.

⁷⁴ Justh bizonyára eltévesztette a keresztnévet. A vacsora-vendég minden valószínűség szerint Paul L.-B. a közgazda, akinek testvére, Anatole, az író. Justh is nemzetgazdászt emleget.

⁷⁵ — — *Judic*, Anna-Marie-Louise (1849—1911) operettszínésznő és chansonénekesnő. Európai híre volt, nálunk is vendégszerepelt. — *Granier*, Jeanne (szül. 1852) operett- és vígjátékszínésznő.

⁷⁶ *Leconte de Lisle*, Charles (1818—1894) a Parnasse vezére, antik ihletésű, klasszikus lélekzetű költő.

⁷⁷ — — *Az Ország-Világban és Budapesti Szemlében*.

⁷⁸ — — *Guillemet*, Gustave (1840—1887) keleti témáival kedvelt francia festő.

⁷⁹ — — *Clairin*, Georges (szül. 1843) arcképfestő és illusztrátor, 1885-ben nálunk jár. Az országos kiállítás alkalmából tett magyarországi utazásban, amelyet Ferdinand de Lesseps, a Panama-csatorna építője vezetett, rajta kívül résztvettek még a következő művészek: Tony Robert-Fleury, Félicien Rops és Guérard festők, Massenet, Delibes zeneszerzők, Coppée, Ulbach és még számos más író és újságíró.

⁸⁰ *Gyp* (Martel, Sibylle grófnő) (szül. 1850-ben) népszerű francia regény író.

⁸¹ — — *Mun*, Albert comte de (1841—1914) katolikus gondolkodó és politikus. Akárcsak Le Play, Meyer Rudolf, felismeri a szociális reformok szükségét és az osztályharctól függetlenül, konzervatív eszközökkel akarja a haladást szolgáltni. Nálunk a fiatal Apponyira hatott; elveit Justhék vitaköre is megtárgyalta. 1881 óta képviselő; beszédeinek gyűjteménye kötetben megjelent. (*Discours*, 1880—1900.)

⁸² — — *Rossi*, Ernesto (1827—1896) olasz színész, a század legjobb olasz Hamletjének mondják. Versenytársa *Salvini*, Tommaso (1829—1915) külföldön is nagy sikereket aratott. — *Devrient*, Emil (1803—1872) német színész, harmonikus és gyöngéd ábrázoló. — *Sonnenthal* Adolf (1834—1909) a Burgszínház kiváló művésze.

⁸³ *A Káprázatok* novelláskötet második darabja.

⁸⁴ *Vacarescu*, Hélène (szül. 1866-ban) román származású francia költő.

⁸⁵ *Kolpach*, Munkácsyék, azaz az asszony birtoka, amelyet De Marches bárótól, első férjétől örökölt. Munkácsy egyik szép tájképe: A kolpachi park.

⁸⁶ *LemaUre*, Jules (1853—1914) csevegő szellemes modorával az irodalmi és színházi kritika felfrissítője. Különösen a kortársak érdekelték, bár a mélyebbeket köztük is félreismerte; a múlt iránt pedig hiányzott a történelmi érzéke. Stílusa és reális, franciásan józan szemlélete igen nagy hatással volt korára. A naplóban emlegetett gyilkos Ohnet-kritikája a *Contemporains* első kötetében jelent meg 1886-ban.

⁸⁷ — — *Carmen Sylva*, Erzsébet román királyné, I. Károly feleségének álneve, kiváló költőnő. (1843 —1916.)

⁸⁸ — — *Loti*, Pierre (1850—1923) tengerésztiszt és regényíró; regényeiben Keletre rándul exotikus színekért.

⁸⁹ — — *A Káprázatok* kötet negyedik, utolsó darabja.

⁹⁰ — — *Puviss de Chavannes* (1824—1898) a Pantheon híres freskóinak festője.

⁹¹ — — *Hennequin*, Émile a végsőkig vitt kritikai pozitívizmus képviselője. Műve: *La critique scientifique* (1888).

⁹² — — *Pomairol*, Charles de, költő és regényíró. — *Renan*, Ernest (1823 —1892) *Jézus életé-nek* szerzője. — *Boissier*, Gaston (1823—1908) ókori társadalomtörténész, *Cicero és barátai* írója.

⁹³ — — *Türr* István {1825 —1908) altábornagy. Miután különböző forradalmakból bőven kivette részét, ekkor Parisban él és a Panama-csatorna terve foglalkoztatja.

⁹⁴ *Dumény*, Camille (1857—1920) az Odéon, Th. Porte Saint-Martin művésze, a realista színjátszás képviselője.

⁹⁵ *Lachenal*, Edmond (szül. 1858) híres keramikus. Japánjellegű munkáival arat sikert, majd Rodin, Saint-Marceaux, Déjean és mások modelljeit mintázza meg színes faïence-ban.

⁹⁶ Talán *Adam*, Emil (szül. 1843) német vadász- és lófestő; a legelső ebben a műfajban.

⁹⁷ — — *Burne-Jonef*, Edward (1833 —1898) preraphaelita, erősen stilizáló festő, Morris William-mel együtt a modern iparművészet mestere.

⁹⁸ — — *Abbéma*, Louise (szül. 1858) portrékat és allegorikus nőalakokat ábrázoló dekoratív képeket festett.

⁹⁹ — — *A Francillon* (1877) íj. Dumas egyik legsikerültebb darabja. Francine-t, a kicsit könnyelmű, nagyvilági feleséget elhanyagolja az ura, míg egy sikeresen eljátszott házasságtörési komédia feltékennyé nem teszi és visszatereli a közben szintén meghiggadt asszonyhoz. Thérèse a jó anya és feleség, tapintatos barátnő, Dumas kedvenc moralizálásának szószólója.

¹⁰⁰ — — *Des Esseintes* a végsőkig kulturált, mindenbe belefáradt esztéta lélek típusa.

¹⁰¹ — — *Blowitz*, Henry Georges (1825—1903) osztrák születésű francia újságíró. 1874-től a Times párisi tudósítója, a nagy interjúk megteremtője. — *Meilhac*, Henry (1831 —1897) számos nagyszerű vígjáték és operett szerzője, amit egyedül vagy Ludovic *Halévy-vel* (1834—1918) együtt írt. (Szép Heléna, Froufrou stb.)

¹⁰² — — *Moreau*, Gustave (1826—1898) jellegzetes l'art pour l'art festő; mitologikus témájú képei raffinaít színhatással lelki motívumokat érzékeltetnek.

¹⁰³ *Lhermitte*, Léon (1844—1925) táj- és genreképek festője.

¹⁰⁴ *Bouguereau*, Adolphe William (1825—1905) francia festő, sima, felületes modorával a közönség kedvence.

¹⁰⁵ *Cazin*, Jean Charles (1841 —1901) történeti és tájképfestő, rézmetsző és szobrász.

¹⁰⁶ *A Bonheur* (1888) nagy filozofikus költemény. Faustus halála után egy más bolygón felébred, találkozik szerelmével, Stellával és elkezdődik boldogságuk, amelyet a természet megismerése tesz teljessé.

¹⁰⁷ — — Justh regénye; megjelent 1888-ban.

¹⁰⁸ — — *Vautier*, Guillaume fordította franciára a *Pusztá hönnyé-t*:

Le livre de la Poustá, Paris, Ollendorff, 1892. *Az ember tragédiáját*-t is lefordította.

¹⁰⁹ — — *Daubigny*, Charles-François (1817 —1878) tájképfestő.

¹¹⁰ — — *Stevens*, Alfred (1828 —1906) belga festő. Parisban él, a második császárság szép asszonyainak kedvelt portretistája.

¹¹¹ — — *Duvauchel*, Léon (1850—1902) költő, hazafias regényíró.

¹¹² — — *Granet*, Pierre (1843 —1906) francia szobrász.

¹¹³ — — *Sarcey*, Francisque (1827—1899) a korszak legfőbb színházi kritikusa. Cikkeinek gyűjteménye: *Quarante ans de théâtre*. — *Vitu*, Auguste (1823 —1891) publicista.

¹¹⁴ — — *Axentowicz*. Theodor (szül. 1859-ben) brassói születésű lengyel festő. Előbb Münchenben, majd Carolus Duran-nál Parisban tanul. Parasztképeket és portrékat festett.

¹¹⁵ — — *Besnard*, Paul-Albert (szül. 1849-ben) impresszionista festő, különösen nagy dekoratív művei kiválóak.

¹¹⁶ A *Művészszerелеm* egyik nőalakja.

¹¹⁷ — — *Lemaire*, Madeleine (szül. 1845) akvarellista; genreképek, csendéletek. Az *Abbé Constantin-t* illusztrálta.

¹¹⁸ — — *Brozik*, Vaclav (1852 —1901) a legkiválóbb cseh történeti festő. 1876-tól Parisban élt, ahol Munkácsy nagy hatással volt rá.

¹¹⁹ — — *Sedelmeyer*, Charles Munkácsy műkereskedője, aki megrendeléseivel nem a legjobb befolyást gyakorolta rá. Könyvet is írt Munkácsyról.

¹²⁰ *Grévin*, Alfred (1827—1892) rajzoló, a parisienne-k ötletes ábrázolója. Innen a profil à la Grévin.

¹²¹ *Polignac*, Melchior comte de, (szül. 1856) e megismerkedés után Justh haláláig egyik leghívebb barátja marad. Felkeresi szent-tornyai birtokán, gyönyörködik parasztszínházában, vele van utolsó napjaiban Nizzában. Justh hatása alatt, akárcsak Némethy Emmy, magyar verseket kezd fordítani; a kötet azonban csak Justh halála után jelenik meg: *Poésies magyares*, Paris, 1896, Coppée előszavával és Polignac bevezetésével. Később is sokat foglalkozott a magyar irodalommal.

¹²² — — *Charlemont*, Hugo (szül. 1850) osztrák festő; sokoldalú tehetség, csendélet, tájkép, portré.

¹²³ — — *Tailhade*, Laurent (1854—1919) szimbolista költő és újságíró. — *Savine*, nem Albert, hanem Leopold (szül. 1861) szobrász. — *Hennsr*, Jean Jacques (1847 —1905) festő.

¹²⁴ — — L. 21. sz. jegyzet.

¹²⁵ — — *Dumas*, Alexandre fils (1824—1895) a *Kaméliás hölgy* nagy sikerétől (1852) a *Francillon-ig* (1887) egy nemzedék drámaírója, amelyik csodálatosképpen csak egy helyről bírta el a moralizálást: a színpadról.

¹²⁶ — — *Meissonier*, Jean (1815 —1891) a Napóleon-legenda egyik késői festői kidolgozója. — *Lefebvre*, Jules (1834—1912) klasszicizáló modorú francia festő. — *Fortuny*, Mariano (1839—1874) spanyol festő, keleti motívumok kedvelője. — *Nittis*, Giuseppe (1846—1884) olasz festő, Meissonier tanítványa, Páris-képei nevezetesek.

¹²⁷ — — *Tassáért*, Octave (1800—1874) francia festő.

¹²⁸ — — *Talleyrand-Périgord*, Charles, prince de Sagan, (1832—1910) a századvég arbiter eleganciae-ja.

¹²⁹ — — Verescsagin 1882-ben, műveinek kiállítása alkalmából járt először Magyarországon.

¹³⁰ *Helmes*, Augusta (1847—1903) angol eredetű francia zene-szerzőnő.

¹³¹ *Lamoureux*, Charles (1834—1899) francia karmester és hegedűművész, 1878-tól a Nagyopera karnagya. Sokat tett Wagner franciaországi népszerűsítéséért.

¹³² — — *Mendes*, Catulle (1841 — 1909) költészetben a Parnasse, re- gényben a realizmus vulgarizálója.

¹³³ — — *Sloane*, William (szül. 1850) amerikai történétíró. Különösen a francia forradalommal és Napóleonnal foglalkozott.

¹³⁴ — — *Hawthorne*, Nathaniel 1804-1864) világhírű *Scarlet Letter-je* (1850) magyarul is megjelent. — *Crawford*. Francis (1854 — 1909) regényei számos utazásának élményeit őrzik. — *James*, Henry (1843 —1916) a pszichológiai regény egyik nagyja. 1875-től Európá- ban élt.

¹³⁵ *Giraud*, Albert (Kaeyenberg A.) (1856—1929) belga költő, Gautier es a parnassienek követője.

¹³⁶ *Theuriet*, André (1833 — 1907) sekélyes regényíró, parnassien költő.

¹³⁷ — — *Lytton*, Edward George Earle Bulwer-L. 1803 — 1873) roman- tikus regényíró. *Pelham* (1828); *Kenelm Chillingly* (1873).

¹³⁸ — — *Aicard*, Jean (1848—1921) provençe-i költő. Később említett kötete, *Au bord du désert* (1888) algéri útjából született. Másik kötete ebben az évben nem jelent meg; a meg nem nevezett munka talán az 1887-ben új kiadásban kijött: *Le livre des petits*.

¹³⁹ *Manette Salomon*, a Goncourt-testvérek regénye (1867).

¹⁴⁰ — — *Potain*, Pierre-Carl-Eduard (1825 —1901) híres szívspecialista.

¹⁴¹ — — *La fille de Mme Angot*, Ch. Lecocq operettje.

¹⁴² — — *Agache*, Alfred Pierre (1843—1915) francia festő; allegorikus témák. — *Constant*, Benjamin (1845 —1902) történeti és arcképfestő. — *Rops*, Félicien 1833 — 1898) belga festő és rajzoló. 1874-től Paris- ban él. Litográfiái és könyvillusztrációi különös fantáziájukkal tűn- nek ki.

¹⁴³ — — *Breton*, Jules (1827—1906) parasztképeivel a pleinair festé- szet egyik korai művelője. — *Callot*, Georges 1857 —1903) pastell- portréival a 18. század hagyományába kapcsolódott. Szívesen festett allegorikus témákat is.

¹⁴⁴ — — *A Művészszerelem* író főhőse.

¹⁴⁵ — — *Valadon*, Jules Emmanuel (1826—1900) genre- és portréfestő.

¹⁴⁶ *Harrison*, Birge (szül. 1854, Philadelphia) tájképfestő, Carolus

Duran tanítványa.

¹⁴⁷ *Testard*, E. a Victor Hugo nemzeti kiadásának, melyhez Aicard és Ulbach írtak bevezetést, a kiadója (1886).

¹⁴⁸ Saint Gratien-ben volt Princesse Mathilde nyaralója; foga- dásait az év nagy részében itt tartotta.

¹⁴⁹ — — *Adrienne Lecouvreur*, Scribe és Legouvé darabja. Rachel számára írták (1849).

¹⁵⁰ — — *Blanche*, Jacques Emile (szül. 1861) a korszak legelőkelőbb portretistája.

¹⁵¹ — — *Boulangier*, Georges (1837—1891) 1886-ban tábornok, hadügy- miniszter Freycinet kormányában. Becsvágya politikai intrikákba hajtja, a hatalom felé tör, a köztársaság ellenségei mellé állanak és egy ideig úgy látszik, hogy a tömegek segítségével diktátor lesz. Egymásután elszalasztja azonban a kedvező alkalmakat, népszerű

sége gyorsan csökken., végre az ellene emelt per elől külföldre szökése végleg eldönti sorsát. Pártját egymásután érik a vereségek; a »boulangizmus« válsága elmúlt. 1891-ben Brüsszel mellett öngyilkos lesz.

¹⁵² — — *Viardot*, Louis (1800—1883) francia író és a felesége, Garcia Paolina (1821 —1910), a híres spanvol énekesnő, házában élt évekig Turgenyev, akit mélységes szenvedély fűzött az asszonyhoz. Turgenyevvel, aki a Goncourt-ok naplójában oly nagy szerepet játszik, Justh már nem találkozhatott; 1883-ban halt meg.

¹⁵³ — — *Bizet* özvegye, Fromental Halevynek, a Zsidónó szerzőjének leánya, később Mme Emile Strauss, a fiatal Marcel Proustnak lett leghívebb barátnője, tanácsadója és munkájában irányítója. Kiadott levelezésükben az első levél kelte éppen 1888 vege.

*

Justh életének párisi vonatkozásairól gazdag anyaggyűjtésen alapuló áttekintést ad, persze még a napló ismerete nélkül-, Gálos Magda dolgozata: *Sigismund Justh et Paris*. Budapest, 1933.

HAZAI NAPLÓ

1889

LESZÁRMAZÁSI VÁZLAT

II. Ferenc, 1628—49-ig turóci alispán és neje, Bossányi

A neczpáli Juth-család ősi turócmegyei família, mely

vár kapitánya, 1451-ben nyer nemességet és adományba kapja a várat. Fia András jut a turócmegyei Neczpál birtokába, ahonnan a család előnevét bírja. Véghles várat 1499-ben II. Ulászló király 600 forintért visszaváltotta, Neczpál és az ugyancsak turócmegyei Tótpróna szép kastélyaikkal a család birtokában van. A család másik ága anyai ágon örökölt alföldi birtokokra: Tornya, Kutas és Szenttornyára került. Zsigmond is az alföldön, Szenttornyán született.

A család nagyobb része Turóc vármegyében hivataloskodott, előbb az alispánokat, később a főispánokat rendszeresen ők adták a vármegyének.

(V. ö. Csizmadia János: A Bartakovich-, Juth-, Rudnay- és Rudnyánszky-családok. Késmárk, 1905.)

JUSTH ITTHON

Az író hazatért Parisból s a lélekben műveltek módjára nem fölényt hozott magával, csak éleslátást, bálványozó rajongást sem, hanem otthonos visszaidézést. Egy életformát ismert meg közléről, erényeivel és gyarlóságai-val együtt, nem valami elvont és tartalmatlan franciásságot, mely mindenben a tökéleteset kínálná. Párisiakkal volt dolga, nem Parissal, az embersűrűből arcokra emlékezik, mint egy sokat forgatott könyv ismerős alakjaira. S amint az olvasásból ocsúdva még sokáig az élmény szerint díszletezzük be környezetünket, úgy vetíti ki ő is a kedves emlékképet a valóságba. Nem utánoz a szó külsőleges értelmében, nagyon jól érzi a különbséget és azt is, hogy különbségnek kell lennie; inkább játékos megfeleléseket keres, rokon hangulatokat, mesterséges helyzeteket teremt, hogy rövid időre átvarázsolódjék az ottani légkör. Ott írók közt forgolódott, itt írói fogadónapokat tart, amelyeket mindenki ún, legjobban ő maga (kinn Lemaître volt a partner, itt Szana!), mégis vállal, hogy az ismerős helyzet visszahozzon valamit az elveszett időből. Társaságba jár továbbra is estéről-estére, mintha még mindig a Faubourg Saint-Germain zárt világába kellene behatolnia kutatókedvű idegenként. Szalonéletet él, ha már az írókat és a társaságot nem találja együtt, mint odakinn, külön-külön mindegyükkel; illúzióban már kezét fogott nálunk is a szellemi és születési előkelőség. Kell-e elevebb Paris, mint ami a képzeletében zsong?

Mégsem egészen a képzeletében. A nyolcvanas évek Pestjében csakugyan van valami az akkori Paris levegőjéből. A nagyvilágiság első lendületét éli; a politikában végérvényes nivellálódással szemben a társaság új fényt kap; a demokrácia már itt van, a polgári réteg még nincs, a hangadó a mágnásosztály, amelyik csökkent hatalommal és egyelőre még érintetlen vagyonnal a reprezentációnak szent, teli magát. Megépítteti palotáit a múzeumnegyedben, a magyar Faubourban, mint ártalmatlan fellegrárokba húzódik ide és vidéki kastélyaiba, téli estélyeit, őszi vadászatait, egy-egy pompázó esküvőjét áhítattal figyeli az egész liberális Magyarország. Lapjaink, mint megannyi Gaulois vagy Figaro tartják számon társadalmi eseményeit. Feléledt a «rendi reakció», panaszolja az az egykorú könyv, amely azután az európai divatra hivatkozva félszáz oldalon ad színes krónikát a budapesti társaságról. Társaságnak számít a névtelen szerző szerint az országgyűlés és az akadémia is; tagjait, mint egy nagy szalon kellemes vendégeit névszerint ismeri az egész ország, kis pletykákat ad róluk szájról-szájra. Mindenki a nyilvánosság előtt él, akárcsak ma a színészek. Minden réteg felfelé figyel, az arisztokrácia az udvarra, a gentry a mágnásokra, a honorátorok a gentryre. A pénzvilág óriási erőfeszítéseket tesz, hogy társadalmilag elfogadják. A színpadon hódít a társalgási dráma, világfiak gombolják kesztyűiket, grande dameok játszanak legyezőikkel, viselkedésük majdnem annyira kritika tárgya, mint a szöveg, amit mondanak. A népszerű irodalom, a divatok fokmérője, tobzódik az eleganciában, a modern folyóirat a «magyar szalon» választékosságát ígéri címében, az arcképfestőkre és rajzolókra aranykor virrad. A grandseigneur Haynald bíborostól a kis báli tudósítóig mindenki kiveszi a részét valamilyen formában a főváros első mondain lázából.

Justh itthon is egyszerre benfentes és megfigyelő. Látogatja a kevésszámú irodalmi házat, a Wohl-nővérek finomkodó, Vadnayék már magyarosabb ízű összejöveteleit, Fesztyéket, akiknél Jókai trónol, mint szelíd, kékszemű bálvány. A nagy mesélőnek a kritikusok ellenére megbocsát, az adomázókat a népszerűségük ellenére lenézi; tudja, hogy irodalmunknak egyetlen komoly veszedelme

az ellaposodás. ..ösztonszerűleg a magányos úton járók felé fordul, akiket életük keserősége jegyzett el az irodalomban is a küzdelemmel, az elemzés, az emberábrázolás robotjával, a Gozsduak, a Peteleiek felé. Mint a patikamérleg, érzi meg itt is izlése az árnyalatnyi többletet, ami már megront; a fontoskodást Méray-Horváth társadalomtudományi módszerében, a túlzást és megjátszottságot Bródy sötétenlátásában. Éjszakai beszélgetésük ernyesztő hangulata megoldja a pózba merevült lélek titkát. «Volt valami Ogyéniségeberf azelőtt az éhes farkasból. Gyűlölte a priori embert, anélkül hogy ismerte volna. Most hogy elmondja fiatalóságát, égy bizonyos fokig megértem.»

Ahogy az írók között úgy látja a változatokat a kifelé * annyira egységesnek ható mágnásvilágban is. Fialal high tory urak panaszkodnak az újonnan jöttekre, s ha Justh mulái is rajtuk, az idő nemesítő ízét megérzi még a külsőségekben is. Csekonics grófné estélyen tout Pest, «az appartementok igen meleg színűek, összehangolva, nagyobb raffinement nélkül azonban». Batthyány Géza gróf dinerje «egészen grandgenre», «az asztal úgy szétterítve, hogy az egyesek alig beszélhetnek egymással», «roppant ceremónia». Az évszázak finom őrlő munkája mellett ott van az a gyorsabb és nyersebb változás is, amit a nemzedékcseré hoz magával, öreg, tiszteletreméltó nagyanyák képviselik a «schlendrián» típust, az ötvenes évek még merev eleganciáját, a «modern» Pest helyett eldugott budai palotájukban, mert nem szeretik a zsidókat és a leköpdösött járdákat. Íme az elragadó felvétel egyikükről: «Toronymagasságú fehér olajlámpák, óriási fauteuilök, öt salon nyitva, mind fényesen kivilágítva s a nagy salon egyik sarkában egyenesen mereven óriási fekete selyem (1843-ból való) fej kötőben, befűzve, rengeteg krinolinban, amely alatt csergő suhogó alsó szoknya s efelett fekete noir anthique uszályos ezer redőjű toilette: a finom arcú, egyetlen fennmaradt douairière, Batthyány Zéline grófné palota és csillagkeresztes hölgy, ki jähr aus jähr ein így várja vendégeit ...» Oligarchatermészetek képviselik az apákat, rajtuk nemcsak a kor, de a táj kinyomata is, ahonnan származnak; felső magyar puritánok, tót konzervatívok, bécs-pozsonyi nagy

világiak, mindnyájuk vérében még a parancsolás ösztönével. És végül a fiatalok, Justh kortársai, váratlan skrupulsokkal lelkükben, politikus apáik mellett «új magyarságról» álmodók, de akaratgyengék, idegesek, könnyen letörők. Köztük is Justh kedvencei a fáradt, kifinomult, művész-hajlamúak, akikben megérzi a szenvedést és megsejti a korai pusztulást.

Az egyik kedvenc gróf Keglevich Imre, «egyike a legérdekesebbeknek a *rising generation-ban*» — írja róla naplójában. Szokatlanul magas, előrehajlott termetű, beesett, gyenge mellű fiú. Száján ironikus mosoly, de a szem cáfol és rejtett jóságról beszél. Apja a nagyvonalú intendáns, aki a nagyúr régi művészetpártolását természetesen, fennakadás nélkül éli tovább a modernizált formában. A fiú már ideggyenge, tépelődő észlény, célját, pályáját illetően határozatlan. Az ellenszenvében biztos; nem akarja a szokványos utat folytatni, ami a magyar mágnásfiú előtt nyitva áll, de hogy kezdjen máshoz, maga sem tudja. Justh egy alkalommal megkérdi tőle: mit írjon meg regényében a magyar társaságról. «Annak a fiatal óriásnak typusát», feleli, «kit a körülmények láncolnak le, kit a magyar előítéletek s hibák tesznek tönkre, s így ezáltal nem érvényesítheti magát.» Természetesen önmagára gondolt. Máskor a kistapolcsányi parkban beszélget az éjszakába nyúlóan a két ifjú barát; hogy nyerhetnék meg az embereket eszméiknek? Justhnak a barátja szerint könnyebb a dolga, mert céljai elsősorban irodalmiak és a közönségre számíthat, de ő, kinek a szociális kérdés a talaja, egyedül áll. Hol kezdje el a munkát? Tökéletes szabadságra és legalább 100 ezer forint évi jövedelemre volna szüksége, hogy terveit megvalósíthassa. Valami nagyarányú társadalmi kísérlet lebeghetett a fiatal arisztokrata szeme előtt, későbbi életében legalább különös módon keveredik a nagyvonalú elhatározás és a tehetetlen akarat. Birtokot bérel Albániában, magyar parasztokat telepít át, hogy mintegy mintafarmon életbe ültesse gazdasági elgondolásait; az első szigorú tél és a betegsége keresztülhúzzák számításait. A tüdőbaj, amely testét megrohanja, csak stílusos kiegészítője a belső láznak és sorvadásnak; harminchárom éves, mikor reformálmiai

örökre elnyugszanak. Nem cáfolta meg az ítéletet, amit az élesszemű emberismerő fogalmazott naplójában a darvinista, Marxot olvasó, a modern tudományos reformer szerepében tetszelgő ifjúról: «Töprengő, hamletszerű fiú, ki azonban semmit sem titkol annyira, mint azt, hogy ez ... Egyike azoknak, kiknek hiába van családja, hiába élnek társaságban, hiába visznek bizonyos szerepet a külvilágban, azért elhagyottak, egyedül vannak, tökéletesen egyedül.»

A közösség felé tapogatózó, de menthetetlenül magányra és belső korhadásra kárhóztatott lélek Csáky István is, a kultuszminiszter gróf Csáky Albin fia. «összetett fiú, beteg lélek beteg testben» — jellemzi a napló, «illetőleg inkább öreg lélek öreg testben. Generációk átörökölt nyugalomvággal. Ez a fiú is bámulva látja, hogy néki még át kell élni egy életet — maga sem tudja, hogy jutott hozzá.» És maga sem tudja, hogy huszonöt éves korában, amikor már képviselő és látszólag sima út áll előtte, miért dobja el magától. Hamlet volt a kedvenc olvasmánya, jegyzi fel róla a nekrológ.

Mi viszi az öngyilkosság felé a következő kedvcet, Batthyány Gézát, a mártír miniszterelnök unokáját? A művészet mellett a természettudomány izgatja, a növények átalakulásáról gondolkodik és ír egy kis füzetet. A kultúra, társadalom és természet organikus egységben kápráztatja őt is, mint annyi más modernista társát, a morfológia tanulságot ad a reformra; a természet egy, a sejttől a legmagasabb rendű szervezetig és egyféleképpen orvosolható. A darvinizmus úgy szállotta meg e dilettáns Kutatókat, mint a legszebb jövő ígérete; tündéri álmok a teremtő átalakulásról, a legjobb kiválasztásáról. Ha voltak valaha idealisták, ezek a természetre, törvényekre, szükségszerűségekre hivatkozó anyagelvűek azok voltak. Mindent ígért nekik a természettudományos világnézet; erkölcsök javulását, társadalmi megújulást, csak egyet nem tudott csodálatosképpen megadni: az egyéni boldogságot. Bágyadtan, örömtelenül, belső közönnyel szemlélik a nagyszerű látványt, kezükben van, hiszik, a csálhatatlan módszer az emberiség

megváltására, csak éppen kedvük és erejük nincs a felhasználáshoz. Még a legközvetlenebbül adódó területen, a művészi teremtésben is csak a passzív, letargikus szemlélet az osztályrészüik. «Finomult, majdnem elfinomult faj. Kevés vér, sok ideg», — ítélt a Justh-napló a kis Batthyány grófról. «A legművészbibb egyéniségek egyike Pesten, anélkül, hogy művész lenne. Mert hogy az legyen, ahhoz energia is kell, ez pedig az én jó Gézámnak tökéletesen hiányzik.» Az önkéntes halál volt az első tett, amit végre tudott hajtani.

De ezek a párhuzamos sorsok, mint magáé Justhé is, a napló írásakor még a jövőben rejtőznek; csak a mélységes alkati rokonság fűzi egybe őket, az igazi energia hiánya. És abban a barátban is, akit hosszú öregségre tartott meg az élet, Révay Simonban, a napló Simijében is mennyi a lemondás, eltemetett ambíció, elfojtott művészi vágy és a süket, tompa szenvedés. A tajnai kastély, magányos parkjában kószál a két barát, megittasul az éjszakába nyúló beszélgetések, vallomások, egymást elemzések fiatal mámorától. «A benső anyag (a töprengés, mely a legmélyebb érzéssel jár nála karöltve) — írja le Justh a barátját — boldogtalanná teszi anélkül, hogy igazi nagy csapások érték volna az életben, igazi művész — kit a magyar conventiók à hivatalos «közpályának» neveltek. Lány akarat nélküli ember, s ez a szláv gyengeség a jellemében. A szláv népeknél csak a nők tudnak akarni.» Szerelme a falusi Holbeinmadonna iránt, ez a kilátástalan szenvedély, még zárkózottabbá, magával vívódóbbá teszi, «udvara», a nevében intézkedők befolyásolhatóvá nevelik; egy ponton tud csak fellobogni, vad panasszal kitárulni: a zenében. Éjszakákon át játszatja a parkjába rendelt bandát, maga is hegedűt kap a kezébe; Justh a cigányozás másik nagy szakértője tudja, hogy miért; a fáradt, tévelygő lélek keresi ilyenkor önmagát. Lesz-e elég ereje a saját útján járni?

I Justh nem lenne szociológus, ha a baráti sorsokban meg nem látná a tipikusát és nem lenne regényíró, ha a társadalmi képletek mögött meg nem látná az egyéni változásokat. Ahogy Madame de Sévigné a francia történelemben csupa ismerős családot talált, Justh számára is a magyar

probléma rokon s baráti házak tündöklése és hanyatlása, a fajta végzetét a felsőmagyarországi ősi nemzedékek váltságán méri; naplója és belőle merítő nagy regénye, a «Fuimus» valójában álcázott családi krónika. Amit naplójában közvetlen megfigyelésekbe, kisebb műveiben lélektani utalásokba zárt, egy társadalmi osztály belülről megélt sorsát, a rokon és résztvevő szellem előtt megmutatkozó belső gyengéket fogta össze a regényben egyetlen lélekbe-markoló képbe. *Fuimus*, voltunk — írhatta kétségbeesett büszkeséggel többszám első személyben, maga is egy hajszolt élet utolsó állomásán. De éppen mert magáról és az övéiről szólott, műve nem lett vádirat az irányregények szellemében, nem elvont tulajdonságokkal öltöztetett fel papirosalakokat, mint annyi elődje vagy utóda, hanem hajlékony, érzékeny gyengésséggel jegyzett fel róluk minden számbavehető, enyhítő és súlyosbító körülményt egyaránt. Jól ismerte, milyen nehéz e vidéki kastélyok élettempójából kiszakadni, álmos, nagy parkjaiknak, sötét, bolthajtásos szobáiknak, különönc nagyapáknak, maradiságukban is grande dame nagyanyáknak, a háznál lebzselő «udvartartásnak», az egész lankasztó, bágyasztó légkörnek, az elevenek között kísértő múltnak igézetéből szabadulni. Aki az újat keresi, messzire, külföldre menekül, mint ő tette idegen barangolásaiban s még akkor sem biztos, hogy megtört a varázs, lelkileg nem nyugózik-e letéphetlen kötelékek.

Gábor-Justh, a *Fuimus* főhőse, hazatérve ezzel a szorongó gyönyörűséggel figyeli az itthoni családok összegubancolódott életét, féltestvére, Lőrinc erőtlenségét s hallgatja az öreg *raisonneur* Poldi magyarázatát az úgyis mind egyről. Poldi is rokon, kész regényhős, mielőtt a regénybe lépett volna: csavargó, világvándor, genialis festő, sötét borongású tájak szerelmese, misztikus ábrándozó. A naplóban ezt olvassuk róla, azaz Mednyánszky Lászlóról: «íme arcképe: Kopasz koponya, cafatos nagy szakáll, fejéhez arányítva kicsiny, tompa orr, piciny, kékes, gyermekkifejezésű, fátyolozott szemek. Rendetlen, piszkos, elhanyagolt ruházat. Cinikus külső testben, lélekben. így is, úgy is cinikusra játsza magát, pedig nagy szívébe befér egy világ.. Egy

ősregi faj vonalán az utolsó állomás. Benne culminai századok finomulása, betegsége, tán vétkei.»

A regényben váratlanul jelenik meg a családi házaknál, finnyásabb rokonokban rémületet kelte, váratlanul tűnik el megint, mint a garabonciás. A hevülő Gábort ő érti meg legjobban, ha nem is bízik sikereiben. «Mi rajtunk akarsz változtatni, gyermek?» — kérdezi. — «Hogyan? Meg bírsz küzdeni a fajjal, elég erősnek érzed magad, szembe szállani azzal, amit századok állapítottak meg? Bírsz új vért önteni ereikbe?» Az ő választása a passzív művésze: gyönyörködni kell a rothadás különleges szépségeiben. Őszi tájképeinek ködös, avaros erdőmélye, annyiszor visszatérő témája, a valóságban is a halálbasüppedést dicséri.

A regényben Justh töprengéseit tolmácsolja a pusztulás okairól. Századokon át egymás között házasodtak a felsőmagyarországi familiák, házasodtak és marakodtak, rangért, előzésért, kicsinyes érdekekért. Egy-egy omlatag várhoz ragasztott kastélyban fészekalja nemzetség élt, évtizedes kényszerű összeszokottságban, unalmukban gyötörve egymást, furcsa mániákkal enyhítve a végeérhetetlen hétköznapiakat. Voltak, akiket az ambíció kiröpített a tepedésből, fel az udvari, bécsi csillogásba; ezek Justh szemében hústalan, vértelen, jellegtelen sznobokká váltak; mintha díszhalak úszkálnának egy akváriumban. Az otthonmaradottak pedig beletörtek a környezetbe, vágyaik elfojtódtak, akarataik elcsenevészedett, vérkeveredés nélkül is elszlávosodtak. A tót szolganépség, amely századokon át körülvette őket, valami ősi és rejtett igazságszolgáltatással így vett erőt urain. «Férfiaink gyengék, nincs akaraterejük, érzékenykednek, szörszálhasogatók. Ami kevés erejük volna, azt nem a nagy, hanem a kis dolgokra adják ki. Kleinmeisterek, kicsinyesek. Sehhol sincs annyi perpatvar, családi viszály, haragtartás, mint fenn, a mi kis bérces hazánkban.»

A napló és a regény megírása között mindenesetre öt év telt el, amely alatt Justh eszméi kiforrottak, a diagnózison túl a gyógyulás lehetősége is tisztázódott előtte, új barátok, így a naplóban még nem szereplő Czóbelek ismertették az «egészséggel». A lényeges tapasztalatok mégis a naplóban vannak, az elakadtakat, különcöket megismerés-

nagy élményében; költött hősei a későbbi regényekben innen kölcsönzik tulajdonságaikat. A *Pézné legendájának* Elekje maga Justh, Sándora Keglevich Imre, bolondos fiatal tréfáik szinte szórói-szóra egyeznek a regényben és a naplóban. (L. május 16.-át.) A *Fuimus* Niffor Lőrincének «udvara», zenetehetsége, még a Holbein-madonna is a napló Sírnij ét idézik, Czobor Lipót Mednyánszky Lászlót jeleníti elénk, még a mellékszereplőkben is sok a kölcsönzött vonás. Márfay Gábornak pedig alig kellett egyebet tennie, mint a naplóíró belső vívódását fennhangon elismételni. A kórisme már a hazaérkezett előtt tisztán állott és az új reménység alig változtatott a lélekalkaton, amely maga is a pusztulás kábultságában élt.

A kiöregedett, hanyatló fajták látványa, amellyel evolucionista tanulmányaiban kacérkodott s amelyet Parisban mind nagyszerű színjátékot élvezett, itthon lidércnyomás lesz számára. A folytonos töprengés, az öntudat állandó ébersége, amelyet oly fiatalos hegykeséggel ápolt magában, váratlanul fojtogatni kezdi; az öregedés első jele, / hogy önmagunkat unjuk. Elég volt rövid időre kiszakadni a párisi röpködésből, beléhelyeződni a súlyosabb léptű hazai időbe és már kiütözik a szellemi dandy fáradtsága; panasza nem affektált többé, hanem mélyről jövő keserűség: «Bensőm kirág, felesz, elemészttem magamat, egy semmi néha az egész masinát felzúdítja, az egész masina hamis hangot ad — — de hát que faire? Ha megváltozhatnék, ha kicserélhetném magamat, megtenném — de nem lehet. S így csak élek — tovább, így a magam módja szerint. Mi lesz velem? Hogy bírom ezt ki soká? Napról-napra mélyebben süllyedek a magam lelkébe. Ki ment meg?»

A változott életérzésnek megfelelően a hazai napló hangja líraibb, egy fokkal mélyebben zengőbb, mint a párisi jegyzetké. A kis ötletmagnéziumok egy-egy arc fényképezésénél itt is kigyúlnak, villanó fényükben felejthetetlenül megörökítődik jellegük, külön bájjal, ha a legnehezebben megragadhatóról, fiatal és még szétfolyó leányarcokról van szó. Jól érzi magát társaságukban, a fáradtak életkedvével, amely élvezzi a könnyű lobogást. A feloldódást szereti bennük, az együttlét lágy időtlenségét, neki-nekikomolyodásukat, amely-

lyel mintha vizsgáznai akarnának lelkiéletből, a cotillon alatt pengetett öngyilkosság témát, «milyennek tart» kérdésüket, bizalmukat, amely kielégíti hiúságát, problémáikat, melyek elfeledtetik a maga égető idegességét. De az igazi együttes mégis a baráti társaság a számára, a lélek mélyét felkavaró, ahol felszabadul és orgiát ül a bánat. A tajnai park és erdő finoman megrajzolt háttere csak kiemeli a benne bolyongók nyugtalanságát.

Egymást bátorítják, a rajongó barát hűséges fegyverhordozóként a sikerrel biztatja. Megtalálta, úgymond, a társadalom felemelésének útját, az emberek már hisznek neki, mellette állnak, barátai készek harcolni érte. Justhot előnti a közös ügy forrósága, egy percre boldog, hogy a következő pillanatban már levonja a konklúziót: És mégis! érzem egyedül halok meg, megértetlenül.» Nehéz az eredendő csüggedésen segíteni.

Önmagában és barátaiban elfogadta Justh ezt a szlávós, művészetet csirázató ernyedtséget, de a családok és a nemzet életében végzetesnek tartotta. Hátralévő rövid életében a halálraszántak makacsságával kereste a gyógyulást az eljövendő nemzedékek számára. Mi olthat friss erőt a lassuló vérkeringésbe, ragadhat ki a halál szédületéből, adhatja vissza az elöregedett fajtának a fiatal népek önbizalmát és küzdőkédvét? A lehajlás a paraszthoz, a vérkeveredés és szellemi megújulás az erő forrásánál. Nem a parasztkultusz értelmében; Justhtól mi sem áll távolabb, mint hogy ködös ábrándokhoz kösse le magát. A lelkiekben is biológusként mintegy sűrített esszenciáját szeretné kivonni a paraszti egészségnek, átömleszteni a petyhüdt erekbe mindazt, ami életformájában lényeges. «Nincs a magyarban semmi túlságos, harmonikus a nyelve, az észjárása, a filozófiája, még a vallása is. . .» «Az egyensúly kultúráját» kell a néptől eltanulni és egy magasabb síkon megvalósítani.

Parasztregegyeiben az egyszerűség titkát nem kevesebb izgalommal vizsgálja, mint a mondain tárgyúakban a kicenyestettséget; az egészség van olyan bonyolult, mint a betegség. S pályája második felében barátaai között is azok felé fordul figyelme, kik a legárnyaltabb kultúra mélyén megőrizték az ősi nyugalmat, a lélek belső derűjét; «evolválód-

tak», anélkül, hogy erejükkel, idegzetükkel fizettek volna a megtett útéért. A legmodernebb finomultságot élvezte Sarah Bernhardtban, most Jászaiban a klasszikus nagyvonalúságot, magyar parasztok, antik szobrok jellegzetességét fedezi fel.

Reviczky mellett, kinek a megsemmisülés utáni vágyát, mintegy a pesszimizmus hivatalos programját, egyik levele szerint sohasem osztotta, Czóbel Minkáért lelkesedik, m ert úgy gondolkodik a halálról, mint a magyar paraszt. Költeményeiben a «szinte öntudatlanul szunnyadó turáni nyugalom» tudatosodik művészi evokációban, mintegy a «másik hatványon». Testvérében, Czóbel Istvánban, akiről csak barátai tudják, hogy egy hatalmas filozófiai és társadalomtudományi munkán dolgozik, a magyar világnézet megteremtőjét tiszteli. Tőle tanulta meg, ismeri el egyik regénye ajánlásában, hogy a magyar világot társadalmi osztályain keresztül próbálja megérteni.

Jó barátja ekkor még Apáthy István, ki a biológia eszközeivel keresi a javítást és jóbarátjai a szenttoronyai parasztok, kikkel színházat játszat a birtokán. Ők a javulás eleven zálogai. «Úgy érzem magamat, midőn ezzel a néppel vagyok szemközt, mintha az antik Görögországban lennék, mert hisz itt élet és játék, művészet és valóság összesimul. Van valami a népem világnézetében a régi görögök szelleméből, amely élni szeretett, mert szerette a napfényt s amely stoikus volt az elmúlással szemben, mert természetesnek találta mindazt, ami létezik, s a lét jelensége, így a halált is.» Tüdőbajosán, korán sírja felé sorvadva, e leghívebb barátoktól tanulta meg a legnagyobbat: belenyugvást az elmúlásba.

A NAPLÓ

Március 15-én.

*Beniczky Bajza Lenkénél*¹ ebéd. Hivatalosak Cebrián grófné és két leánya Róza és Mária, L. L., Lyka Döme, Justh Feri, Pejachevich Gábor, Patay Józsi és a háziak közül mss. Hughes-Hughes (Bajza Ilona), Beniczky Agathe és Bajza Aladár, összesen 14-en.

Beniczky Bajza Lenke. Egyike a legjellemzetesebb magyar alakoknak. Látva ez asszonyt érzi az ember, hogy az olyanféle anyagból, mint amilyen anyag Deák Ferenc volt, mennyire nem lehetne művészt faragni. Ezzel nem akarom Lenkét Deák Ferenchez hasonlítani. Oh nem!

Csak az anyag, melyből kivált, van Deák hatása alatt.

Józan, 2x2, tisztán látó asszony, ki ha férfinak születik, még jó politikus is lett volna belőle, így pedig (mint irónő) a művészetnek csak politikáját, konyháját érti, de ezt nagyon. Ennek a nagy tudományának segélyével alapítja meg hírét, s teszi népszerűvé magát. Beszámol az elemekkel, megméri súlyukat és — elbánik velük.

Józan nyugodt asszony, nem hozza ki sodrából semmi, kapjon egy rossz kritikát — vagy társadalmilag érje valami — parírozza ezt is, azt is, nyugodtan. És ez a nyugodtsága teszi jó társadalmi elemmé. Művészi érzéke = 0. Tudománya kevesebb. Érzése, mint egy literalis szobalányé.

S a szobalány ír benne — ezért népszerűek dolgai. A falusi jegyzőnek, tanítóknak (publicuma) úgy képzelik el az elegáns világ életét, mint ahogy ő megírja. De közönségétől ez nem csoda, tőle hogy így írja meg, meglepőbb. Hisz mióta Beniczky Ferihez ment, benne él — és mégis közte és társasága között áthatatlan fal van.

Oka — hogy nem homogén hozzá. Lakása is jellemzi, amely a műérzék tökéletes hiányában leledzik. Pár irtóztató hamis bronz és olasz márvány szemetek mellett néhány csinos műtárgy. Japáni régi szekrény, stb.

Férje: *Beniczky Feri*, középszerű politikus, ki miután Beniczky Lenke férje lett, ki író — most (kivált hogy politikában használhatatlan) a művészi ügyekkel lett megnyomorítva. Keveset tud mind ebben mind abban, s éppen azért mindenben igen bizonyos. Különben a perfect gentleman. Sem ruháihoz, sem lelkéhez nem fért szenny. S az utóbbi ma már érdem.

A család legrokonszenvesebb tagja mrs. *Hughes-Hughes* (szül. Bajza — illetve Heckenast, Lenke első férjétől). Fialt korában kis regénye volt egy Berzeviczy-vel, amelyet a világ soha nem akart elfelejteni. Szép se volt valami igen nagyon, vagyona sem volt, a Berzeviczy rokonság nem nézte jó szemmel. Így bizony nem csoda, hogy soha nem ment férjhez. Külföldön találkozott ezzel az angollal, ki elveszi — s boldoggá teszi. Meleg eszes, józan eszű asszony, sokkal több és művésziőbb tehetség mint anyjának. Igen sovány nice alak, ladylike modor mozdulatok.

Beniczky Agathe. Igen érdekes, de még nem kész leány. Hajlékony lágy mozdulatok, egészen különös arcél, amely japáni a japáni tipikus vonások nélkül. Igen szórakozott, hosszú társalgás majdnem lehetetlen vele. Ha nem figyel az emberre, mosolyogni, néha nevetni is szokott, amiért sokan aztán ostobának hiszik.

Bajza Aladár. Halvány elmosott profilú egyéniség. Mindenütt az utolsó és a harmadik. Il est né supeiflu.

Justh Feri az asztalnál Cebrián Mária mellé kerül — politikából. A két család kívánsága volt egyszer. És Lenke még nem tudja, hogy Feri jegyben jár Batthyány Máriával.²

Én Cebrián Róza mellett.³ Une conversation réchauffée. Érdekes leány, egyike a legérdekesebbeknek Pesten. Rubens alak — de több temperamentum, mint a Rubens alakokból látszik. Sok, egész sok forró csapongó vér. Művészi mint a renaissanceban voltak; igen érzéki — így képes a zene hangjain keresztül belészeretni valakibe, kivel sohasem beszélt. Ebből az anyagból voltak a Medici asszonyok, Mária Magdolna, szóval azok, kiknek a legtöbb lett megbocsájtva.

Mindenesetre érdekes, itt, a mai korszakban, egy ilyen eleven életet lehelő alakot látni. Pas d'anémie celle-là par exemple! Expansioval bizalmas — s expansioval hideg vala-

kivel. Az asztal körül még L. L., az örök L. L., az elpusztíthatatlan L. L., az élve bebalzsamozott L. L., a mindent tudó L. L.

Íme L. L.:

Története ez: Méray János az idősebb, járt vele iskolába, ennek lett aztán olyan mindenefeléje, s rajta keresztül jutott be a nagyvilágba. Hol igen kedvelt alakká tudta magát tenni, kivált a hatvan éves dámáknak Mert ő mindent tud, s mindent jobban másnál.

Különben az elvont elegancia. Az «illem» testté válva. Minden mozdulata az illemszabályok legszigorúbb törvényei szerint követetik el. Emberi nincs semmi egyéniségében, ő csak elegáns, he is only living the « high life », nothing else. Ha ma udná, hogy Justh Feri vőlegény, s ma este már úgy félig meddig deklassálva lesz a Csekonichoknál, elájulna. Mert egész lénye azt fejezi ki, hogy erről semmit sem tud.

Leülve az asztalhoz lassan lehúzza keztyűit, egy merev mozdulattal megragadja a kanalat, másik kezével egy még merevebb mozdulattal végig simítja haját, és egy legmerevebbel Lenkéhez fordul, ki szomszédnéje és megdicsőült arccal a legutolsó pletyka elmondásához kezd — —

Je les laisse — —

Ebéd után elébb *Batthyány Gézáikhoz*.

Csak a család otthon.

Emmy grófné ma is mint mindig egy chaise longue-on, très grande dame et très enfant à la fois.

Idősebb *Batthyány Géza*. Magas szállás ember, igen sok vér, erőt lehel teste lelke. Igen pozitív ember, kevesen ismerik úgy a kétszer kettőt Pesten, mint ő. A szociális élet ezer fonálával is biztosan játszik. A szó szoros értelmében egy életképes ember. Amellett született oligarcha.

Fia ifj. *Batthyány Géza*⁴ tökéletesen ellentéte. Finomult, majdnem elfinomult faj. Kevés vér, sok ideg. A legművészebb egyéniségek egyike Pesten, anélkül, hogy művész lenne. Mert hogy az legyen, ahhoz energia is kell, ez pedig az én jó Gézának tökéletesen hiányzik. Energia és ambitio — — a két kellék híján minden megvan ahhoz, hogy nagy művész legyen.

Szívósság a nagy, gyengeség a kis dolgokban jellemzik még. Vele *Csekonich grófnéhez*. Az estélyben tout Pest. Az appartementok igen szépek, meleg színűek, összehangolva, nagyobb raffinement nélkül azonban.

Az egész estély a Batthyány Mária és Justh Feri jegyváltásáról beszél. Mindenki: megtámad, mindenki ugyanazt mondja.

Hosszabb conversációk Károlyi Irmával és Zichy Saroltával. Az előbbi a vejéről és a Zayakról egyáltalán, az utóbbi a «műpártoló» egyletről⁵ beszélt, i-ig.

Vasárnap március 16-án.

V. r. u. *Justh Kálmánnál*, az öreg úr úgylátszik örül mégis a házasságnak, olyan derült, mint már rég nem láttam. Még párszor fel is nevet, ami az ő XVIII századbeli merevségéhez alig áll. Mert egészen olyan, mint a múlt század felső magyarországi azon urai lehetnek, kik udvarhoz nem jártak. Udvarias és merev, komoly anélkül, hogy komor lenne, puritán még arisztokratikus princípiumjaiban is. Ebből a tyusból felső Magyarország egyik részén (Turóc, Árva, Trencsén stb.) sok alakot találni.

Különben ielső Magyarország négyféle van, az *első* a Vág völgye, ez bécsies és Pozsonyba jár telelni, családok itt a Pálfiyak, Esterházyak, Erdődyek (*Üresen maradt*); aztán a par excellence tótsági Zólyom, Árva, Turóc, Trencsén, családok: Révayak, Radvánszky, Prónayak, Justhok, Majthényiak, Rakovszkyak; harmadik genre a Szepesség, családok: Csákyak, Máriássy, Berzeviczyek, Ketzerek, s végül Sáros, Zemplén megyék, a Sztáray, Szirmay, Andrássy, Hadik családok. — A leconservatívabb és legjellemzőbb azonban mindenestre a tótság, amelyet város sohasem inficiált.

Egy egész eliramló koizakot jellemez egy Zay Albert, Révay Ferdinánd vagy Justh Kálmán. — —⁷

Kálmán bácsival Batthyány Gézáékhoz, ők conféráinak a házasság ügyében, mi Gézával jární.

Este nálam thea, itt: Csáky István, Cebrián István, Justh Feri, Batthyány István, Széchényi Imre, Széchényi Emil és Batthyány Géza.

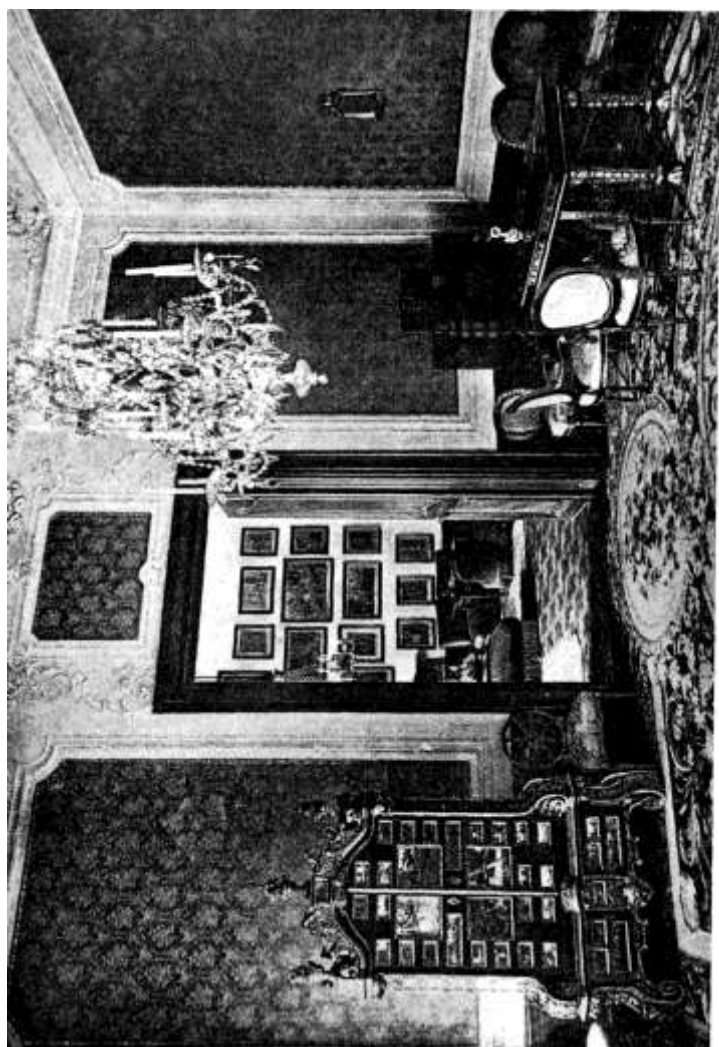
Cebrián István. Gömbölyű kis huszárhadnagy, gömbölyű kezek lábszárak, kerek, gömbölyű orr, gömbölyű — hang. Mert ez is van ám.

Lassú — — lassú beszédmodor. Qu'un qui a le temps de vivre.

Különben jó fiú — csak ne hasonlítana annyira egy ártatlan borjura.

Justh Feri. Kedves cousinom, bár semmiben sem hasonlít hozzám. Igen positiv fiú, egy igen nagy és igen hires intensiv gazdaság lelke — született férj és családapa. Azt hiszem igen nagy vagyont fog gyermekeire hagyni — és boldog lesz.

Különben ascetikus az act-ja, csakúgy mint családunk

A Batthyány-palota nagyterme

majd mindegyik tagjának. Hosszú karok lábak, merev mozgások, túlságos udvariasság, amely minden szaván, minden lépésén kiérzik.

Naiv, nem ismeri az életet, sem az embereket s így, naivan is fog meghalni.

Szenvedélyes — és jó szívű, energikus és — gyenge (mert ez is lehetséges), tevékeny és (ismét egy antithesis) grübler.

Túlnyomó egyéniségében különben a szláv, fajtájában kell okát keresni skrupulositásának, határozatlanságának a kisebb dolgokban és impressionabilitásának.

*Batthyány István*⁶. Kedvencem azon emberek között, kikkel nem vagyok homogén. Pozitív fiú, kiből azonban elég életfilozófia van arra nézve, hogy közös pontokat találjon énvelem — — — eleget szenvedett arra, hogy meg tudja érteni azt, hogy én szeretem és miért szeretem.

Furcsa világnézet, amelyet csodálok és irigyelek egy bizonyos fokig: egy dolog csak bizonyos az életben, ez a gyönyör, amelyet *abban a férjben* élvez az ember, hogy tehát mindent ezért, semmit másért.

Minden egyéb lárifári — ez az egy elfelejteti az életet. így tehát ezt a percet igyekezni kell a leghosszabban kihúzni s a leg-utolisabbá tenni.

És — ez a fiú nem epicureus. Szereti családját, ezért él hal és — férjnek született.

Egyike az élet ezer ellentétéinek.

Hosszú szenvedélyes nagy szerelemre nem képes és így — — — boldog férj lesz.

Olyat fog elvenni, akit ismer, s akibe nem szerelmes, s akibe így még bele is szerethet.

*Széchenyi Imre*⁷ Igazi Hoyos ész, sok brilliáns tulajdon, dacára, hogy kissé lassú gondolkodás.

Lassan és biztosan — megy előre. Un de nos avenir. Nemzetgazda — kissé à la Széchenyi István. S ez a legnagyobb baja. Nem járatlan úton jár. Epigon.

Feje érdekes. Igen halvány fénytelen arcbőr, sötétkék kissé lomha álmos kifejezésű szemek, fekete haj, hosszú bajusz és hegyes szakál. Valódi spanyol arc.

Athleta termet, csupa izom — Herkules frakkban.

Csáky István — — majd más alkalomkor.

Széchenyi Emil. A lábordi Széchenyi race. Édes gorombaság, nyájas keserűség. Ha mosolyog, mind a harminckét hófehér fogát megmutatja, de e fogaival harapni is tud és — nem egyszer mosolyogva.

Fiatal vadászskutyaszerű mozdulatok, nonchalance un petit peu affectée. Egész este politizálunk, nekem fejem fáj és unom magamat. Határozottan más hangulatokat is éreztem már így otthon!

Tízkor érkezik Feri, általános gratuláció, majd összeülnek és nagy vitába merülnek a tejjgazdaságot illetően —

Március 17 én. Hétfő.

A jegyespár anyámnál, Mária átjő hozzám akarva látni odúmat, hiszen a medvét már oly rég ismeri.

Én aztán Batthyány Istvánnal a rokonokhoz látogatóba: Lenke, Sztárayék, Beniczky leányok, az öreg Zéline grfné (ki nincs honn), Kárászné stb.

Batthyány Istvánnal határozottan a jegybenjárás minden unalmán keresztül megyünk anélkül, hogy előnyéből élvezhetnénk valamit.

Este óriási diner Batthyány Gézáéknál a jegyespár tiszteletére. Egészen grandgenre. Parfumirozott már a kapualja is — az asztal úgy szétterítve, hogy az egyesek alig beszélhetnek egymással. Tele virággal a tábla, és pedig nem csak a virágtartókban, de még az asztalon is elhintve.

Roppant ceremónia — — amint a champagne-t behozzák

B. Géza papa mond pár szót, majd Sztáray Józsi a felső magyarországi családozokról mond óconservatív toast-ot.

Ebéd után thea. Alakok:⁸

Sztáray Antal gróf. Felső magyarországi oligarcha. Vadászat, sport minden neme, és «családtan». Nagy Mihályi kastélya gyűlhelye a zemplén sárosi vadász társaságnak.

Neje sz. *Batthyány Fanny*, igen subtilis modern asszony. Finom kis madárcarc, sok imprévu, sok szeszély. Művészi érzéke legtöbb a négy Batthyány nővér- között.

Nénje *Kárász Imréné* már sokkal egyszerűbb. Jóságos «schlendrián» dáma, type 1850—60.

Batthyány Irma grfné, Feri jövődöbéli anyósa. Une martyre moderne. Férje históriái megviselték testileg lelkileg. Érdektelenül néz az élet elé, és mégis él, mert hisz gyermekei vannak. Ellágyult, résignait asszony. Különben még ma is igen szép. Korának egyik legnagyobb szépsége volt.

A háziakon kívül a jegyesek és Lajosék.

Íme a jövődöbéli cousine: *Mária*. Igen meleg, nőies kedély, sok szín, sousmissio. Férjének hűséges engedelmes felesége lesz, ami egyrészt az orientális fajokra emlékeztető indolentiájából fakad. Magas karcsú leány, veres és fehér teint.

Fekete fej, gyönyörű, bár szintén igen lágy characterre valló kezek.

Batthyány Lajos. Atyja kicsiben, csak sokkal szebb ember, de ez árt neki, mert nem tudja elfelejteni.

Kitűnő főispán, esetleg még jeles miniszter is lesz.

Neje, sz. Andrassy Ilona grfné, Andrassy Gyula leánya, egyike korunk leghíresebb szépségeinek — volt. Ma már nem, De azért még ma is látni rajta, hogy telivér, s amellet olyan, mint az olasz renaissance asszonyai voltak. Határozott mozdulatok, némi Andrassy merevséggel. Eleven kifejező szemek, nagy intelligens szája.

Harmóniában egész lénye és ezért nyugodalmat is áraszt, megnyugtat a vele való létei.

Batthyány Margit. Japon. L'imprévu qqfois conscience. vSok igaz csináltság. Ha nem lenne csinált, nem lenne igaz. Subtilis fizikum, egyéniség, formák. A leghidegebb a három leány között, legtöbbet vár és *kivan* az élettől, legtisztábban lát, de néha tűhegyen keresztül csak. E tűhegy nagyságú nyílást, amelyen keresztül mindent a legélesebben — tán túlélésen lát meg, éles finom szellemével ütötte.

Tán kevesebb igaz, mint művészies érzés.

Elle est née jeune femme — artiste!

Batthyány Yélicie. Elle mourra enfant, celle-là. Sok gyermekes vonás, kevés egyensúly, telivér csikóra is emlékeztet. Nehéz lesz megbaboláznia, tán nem is lehet.

Különben i8ik század — ezzel is bosszantom különben mindig.

Theára jó még a Pesten átutazó és Ferivel anyja után (ki szintén Beniczky leány) rokonságban levő V. P.

Érdekes alak. Snob^{1b}.

A megtestesült «utolsó divat» és «ce qu'il faut faire».

Járt Rómában, Bécsben, Parisban, Londonban a világban, mindenütt a legelegánsabban, persze ambitionálta ezt. Igen kis vagyonával annyit igyekszik mutatni, amennyit lehet. Egy órai conversatio után igen műveltnek tanultnak lehetne hinni, hosszabb ismeretség után érzik rajta a végtelen csináltság, amellyel hidegségét fedi.

Igen különös nála az, hogy tudja azt, hogy üres és keveset tud, másrészt meg annyit igyekszik elhíttetni az emberekkel, hogy a világ körülötte forog — hogy már maga is elhitte.

A décadent-ra is játsza magát, pdig hát igen egészséges jó magyar kálvinista puritán családból származik, amely hátra van jó két századdal és egy csepp művészi érzéke sincs.

A thea után vele és Gézával még soká együtt. Gézát ener-
válja modora, ő aki kijő mindenkivel, azt mondja, nem tudna
P.-el egy viláért sem.

Kedd. 18-a.

Egész nap rosszul. Este szörnyű fejfájással Batthyány
Irmához. Ott Justh Kálmán, Kárászné, Feri, a Beniczky leányok,
Csáky Pista, Somssich Józsi.

Beniczky Martha. Az egyetlen családtag, ki ellenzi Feri
házasságát — de hát oka van rá, ő akart hozzá menni. Külön-
ben jucker leány. Nagyon hasonlít cousinejához, Almássy Keg-
levich Margithoz, csak magyarabb nála. Telivér — meg nem
zabolázható, a conventiokat készakarva arculcsapó leány, kivel
néha még az uraknak is gorombának kell lennie, olyanokat
mondogat nekik, azon ürügy alatt, hogy le akarja őket tromp-
folni.

Középtermetű. Villogó fekete szemek, kerekre, nyiló meg-
megregző orrlyikak, inkább sovány test, merev férfias affektált
mozdulatok.

Nővére, *Miczi*, meg a nőiességet affektálja. Különben
ez meg nem őszinte, az a baja.

Nyomott a hangulat — a két rokonság ügylátszik nem
jól megy össze.

Szerda, csütörtök.

Dukán. Bál, ebéd, multságok — —

Háziurunk: *Latinovich Albin*. Kellemes hallgatás, amely
sok érzést árul el. Okosan, érdekesen, melegen hallgat. Egy-
szerű igen gentlemanlike modor, egész egyéniség.

Felesége *Latinovich Régine*, une petite femme toute ronde.
Gömbölyű mozdulatok, arc, kezek, lábacsák és világnézet.
Derülten néz a világra s van oka reá, hogy így nézzen. Az élet
sikeresen folyt le néki idáig, tipikus bácskai.

Itt még *Muslay Gyula* — a gentry Teleki Józsi-ja. Paraszt-
fiú pesti szabónál öltöztetve. Sok közönséges vonás durvaság
nélkül, meleg jó szív. A palócság előtáncosa. Agárhoz és —
asszonyokhoz három vármegyében nem ért senki úgy, mint ő.

Prónay Miska. Olyan mint 200 év előtt lettünk volna.
Ugyanaz a carrure, nyugodtság, méltóság, mint parasztjainknak,
az az egészséges világnézet, de mindez finomabb formában.
Külsőleg a felső magyarországi gavallér típusához sorol-
ható (nagyobb udvariasság, több de merevebb formák, mint
Pesten),

Magas fiú, erősen markirt vonások, érzékenységre vall finom bőre, könnyen feldagadó erei, arcszín változása.

Rokonszenves fiú, nyugtatóan hat a sok tea és parfüm-illat után — —

*Br. Andreánszky Gábor,*⁹ a volt antisemita képviselő. Rémséges piszkos. Vereses arc, szürkés pofaszakái, lecsüggő bajusz, vereses nem tiszta szemek. Eszes ember, de minden tapintat nélkül, sokat beszél és szavai viszik (bár igen sokszor rossz irányban).

Cotillon egy *Prónay* leánnyal, Margittal. Une âme en peine! Azt kérdi (ezzel kezdi a társalgást, u. i. még sohasem beszélünk együtt), mit tartok az elhunyt trónörökösről.¹⁰

Elmondom neki, hogy egyike volt nékem a legrokonszenvesebb alakoknak. Ez nem lepi meg, bár ő elítélte.

Elmagyarázom, mibyennek látom egyéniségét. Mindent szétromboló akarat és a Wittelsbach oldalról öröklött pesszimizmus voltak főelemei. Akarata nem talált egész életen át gátot, az első akadálnál fejével szaladt neki a falnak — könnyű volt neki a halál — mivel vágyott utána. Azt mondja Prónay Margit, nem volt nagy ember, mert kötelességeinek fel kellett volna áldoznia önmagát és élve kellett volna maradnia. Én azt hiszem, van egy még magasabb nézpontról is ennél — amely nézpontról már nincs kötelesség s erre jutott el ő.

Különben évek óta gondolkozhatott ezen, ez kiérzik leveleiből is. Ezt magyarázza a kétféle kategória ember is, kikkel jól volt: a gondolkozók és a — Károlyi Pisták.

Az utóbiakkal dorbézolva el akarta felejteni, hogy él! Prónay Margit még mindig kérdezősködik, úgy mint valaki, ki már gondolkozott az öngyilkosság felett, vagy pedig miattam arról lenne meggyőződve, hogy magamnál áll rosszul a dolog! Kérdi, nem találok-e hogy a trónörökös egyénisége hasonlít a magaméra. Ez a kérdés meglep — azt felelem, homogén kellett hozzám lennie, mert ismeretlenül is szerettem.

Furcsa cotillon téma — — előttünk Andreánszky püspöknek öltöztetve, nagy papír süveggel fején, előtte egy gall kakas és egy kis püspök (Strossmeyer-áda I),¹¹ mögötte a klarinétos «koca koca tarkát» fújja — — körülötte az összes leányok, kezét fogva körülugrálják. És a püspök választ — — egy tourt. Furcsa az élet!

Egész éjjel komoly dolgokról beszélék a Prónay leánnyal és — azt hiszem sohasem találkozunk többet, ő haza megy Romhányba — énelöttem nyitva a világ, útjaink szétválnak örökre.

« Demain? trop tard — — jamais peut-être! »

A bál reggelig tart, szemező esőben át a kis kastélyba, lázas s nyugtalan álom d. u. 5 ig.

Estalkonyatra ébredünk — — Bath. Istvánnal sétálunk a parkban, amelynek szürkés barna tónusába itt ott zöld vegyül, enyhe szellő iramlík át a rügyező gályákon — —

Pár hét múlva itt a tavasz. A tavasz! mily nehéz elviselni az első langy szellő vigasztát. Az első napsugár álmokat ígér. Mit reméljek, mit álmodjak én?

« Couche-toi, vieux lâche, c'est trop tard! »

Péntek.

Reggel Csáky Pistával és Gézával vissza. Gödön persze *Nemeskéri Kiss Pali* szállt be, ki mindig ezen a vonaton található. Kezében az «Egyetértés», kipederve hosszú bajusza, mosoly az ajkán — —

Parisban született, fia az ott élő Nemeskéri Kiss Miklósnak (ki különben anyám oldaláról rokonom), ki ott egy francia marquise-t vett el.

Tulajdonképp tökéletes párisi és pedig « gratin » (Fhg. St. Germaini gavallér), hogy magyarnak lássék (egy Szapáry leányt vett el, Verá-t, Stefi és Biri grófné leányát), a kecskeméti naptárhoz fordult magyaros kifejezésekért, amelyeket a legdisztingváltabb párisi kiejtéssel mondogat.

Le bon Paul!

Villásreggeli után fogadó nap, kevesen, mert azt hiszik, még falun vagyok.

*Csáky István*¹² jó, mint mindig, hűségesen minden fogadó napra, ahogy ez a kultuszminiszter kedvenc fiához illik.

Különben az én egyik kedvencem szintén, összetett fiú, beteg lélek beteg testben, illetőleg inkább öreg lélek öreg testben. Az a típus, amelyet csakis a mi korhadt felvidéki nemzetségeink produkálhatnak, amelynek családfái a «legtisztábbak» (!!!) a világon. Generációk és generációk tapasztaltsága, a generációkon és generációkon átörökölt nyugalom vággyal. Ez a fiú is bámulva látja, hogy néki még át kell élni egy életet — maga sem tudja, hogy jutott hozzá. Pessimismus, anélkül hogy ismerné másképp, mint az örökölt kategóriákon keresztül az életet. Sejtí, hogy az emberek, csak — emberek, s így fél tőlük, bár okadatolni félelmét aligha tudná. Félt mindenkitől, gyanakszik, engem azt hiszem szeret, tán mert homogénnek érez.

Különben csak gondolkozó, nem művész, csak úgy, mint édes atyja.

Néhányan jönnek: Hubay Jenő, Flesch (Feledi) Tivadar, Burger Lajos, Géza.

*Hubay Jenő.*¹³ Aki felületesen ismeri, az csak azt a Hubay Jenőt látja meg, amelyet az élet és a — hangversenyerem min-táztak. Bele kell látni a lelkébe, hogy az ember megismerje a telivér művészt.

Igen csinált és igen igaz.

Az előbbi vonást a *struggle of life* (amelyet praktikus fivére magyaráz neki) és a nagy *publicum* hozta be egyéniségébe. Túlságosan virtuóz is, bár nem eléggé arra, hogy a nagy művészt elfedje. Sokat áldoz a *publicumnak*, de még mindig elég anyag marad — a kiválasztottaknak.

Három éven keresztül minden évben találkoztam vele Parisban, első évben antipathikus volt, másodikban közönyös, harmadikban (tavaly) ezt írom róla párisi jegyzeteimben: «Egyike az érdekesebb magyar művészeknek. Egészen német, s tán ezért minden ízében művész. Felületesen ismerve, nem rokonszenves, túlságosan virtuóz az *allure-jeiben*, jobban bele látva lelkébe, megszereti az ember. Első látásra képzelődőnek, elbizakodottnak hinné az ember. Miért? Mert minálunk nem apreciólják érdemei szerint, így aztán méfiant és kissé keserű lett. Il voudrait être à la place laquelle lui est due.

Alapjában azonban csupa szív, ez már a zenéjéből is érzik.»

Ezt írtam róla tavaly. Nos, ma is aláírom. Német? — igen, pesti német, de csak külsőségeiben. Zenéje francia zene wagneri formákban.

Kár, hogy külsőleg sok a csinált rajta. Szőke hosszú, hegyes szakálla, amely tökéletesen ellentétben van fejformája által kifejezett egyéniségének. *Felsütött* túlságos hosszú haja *n'est pas digne de lui*.

Arcán tulajdonképp csak szemei érdekesek. Fekete, bár álmatag szemek. Van valami benne szláv is, ezt érzem. Arra vallanak különben erősen kiálló pofacsontjai.

Különben főleg operája (amelytől igen sokat várok) és Károly hoztak vele össze. Ma már egyike legkedvesebb pesti művésztársaimnak. Aztán meg jól is esik itthon egy európai látkörű igazán művelt művész társasága, akivel társalogni át lehet lépni a Lajtha partját — —

Vele jött *Flesch Tivadar* (Feledi Tivadar),¹⁴ zsidó eredetű igen rokonszenves festő. Külsőleg semmi zsidós az egyéniségében, bensőleg — tán a *cosmopolitismus*.

Különben még alig ismerem.

Nálam még *Abrányi Lajos*.¹⁵ Elmosódott egyéniség. Un

homme blanc, par excellence. Akarathiány, puhány szerűség minden mozdulatában. El elmosódó gondolatok, amelyeket alig tud megfigyelmezni. Semmi tehetsége nincs, sok a megrendelője. Évente vagy 20 arcképet fest.

Olcsó, gyorsan dolgozik, nem fárasztja modéle-jét. Íme ez a titka.

Hasonló az energiahányát illetőleg hozzá *Burger Lajos*.¹⁶ De ez talentum. Finom subtilis művész, egyike egyáltalán a legsubtilisabb magyar artistáknak. Finom vonások, kezek, mély szürke szem. Megtámadott idegek (s félék, kivált hátgerinc-idegek). Ez érzett beszédéből is. (Ebben is hasonlítva Ábrányihoz.)

Érzékeny, impressionábilis ember. Könnyen hat reá valaki. E percben, mint a mesteriskola tanítványa, Benczur-hatás alatt áll.

Kár, nagy kár.

Különben Batthyány Géza is hat reá.

Jenő a Walkürök majd egész első felvonását eljátssza, je suis tout plein de Berlin — —

Ebéd után $\frac{1}{2}$ 8 kor, Batthyány Istvánhoz, ki elkísér a Fesztyékig. Jól esik e család ragaszkodása hozzám, mintha csak a saját családom lenne, szenvedésükön keresztül ismertek meg. Az ember csakis ha szenvedett, akkor képes az emberismeretre.

Istvánnal lassan végig a körutakon fel a sugárút végére, s ott az esti ködben vagy négyszer megyünk fel alá a városunktól a körtérig s vissza. Úgy beszél hozzám, mintha testvére lennék, elmondva olyan dolgokat, amelyeket ő csak is egy testvérnek mondhatna el.

Az élet hamar megérlelte, nyugodt érett. Szenvedett, de nem boldogtalan.

Eleget szenvedett azért arra, hogy az életben igen nagyon ne bízzék, és így azokat a perceket keresse, amelyek biztos — ha nem is boldogságot, de legalább gyönyört adnak.

Furcsa hangulat — — minden szürkés ködben, a nappal olyan zajos sugárút kihalt, a négy sor tar gallyai finom vonalakban törik meg a szürkés alapot. A lámpák vörösös fényét vonnak a ködbe, megállunk, el-elhallgatva. Minden csendes, homályos, csak a villák ablakain árad ki némi fény — —

Mintha késő ősz lenne.

Az életről beszéltünk, a paysage olyan, mint a hangulat — — Körülbelül 10 lehet, mire Jókaiékhoz bemegyek. Vacsoránál vannak, az asztalt Jókai, a Feszty pár,¹⁷ Káldy Gizella, Batthyány Géza és Hubay Jenő ülnek körül.

Jókai Mór — — mikor először találkoztam vele, egész gyermekkorom eszembe jutott. Egy életet tudott műveivel tölteni — — egy egész fiatal életet. 16-ik évemig kedvenc író volt, majd meguntam, az ezután írt dolgait nem bírtam elolvasni, a realisabb gondolkozással realisabb könyveket szerettem meg, aztán a «mesterséggel» a tudatos olvasást is megtanultam — — s ma midőn az öreg nagy költő világos kék jóságos szeméibe tekintek, lassú behízelt hangját hallom, eszembe jut megint mindaz a régi régi szép hangulat, azok az elragadó regék, az a fantastikus világ, amelyet annyival jobban szerettem már akkor is az életnél!

Jókai mindenesetre az, kiről a legeltérőbb nézetet hallhatja az ember (mindenesetre elég nagy arra, hogy ez így legyen),, vannak kik istenítik, vannak kik schwindlert látnak benne — egyik sem, *csak* egy igen nagy naiv ember.

Azt mondják sokszor változott, ez tudatosabb intelligensebb embereknél is gyakori. S ellehetne mindenesetre mondani, hogy a legkiválóbbak változtak a legtöbbször!

Hogy nem igaz ember? Mindenesetre annak az igazságáról, amit ír, meg van győződve, csak hogy — álmodni született s nem az igazságot keresni és bizonyítani.

Egyáltalán a mai reális világgal szemben az az óriási hibája és erénye, hogy a való világ nem létezik reá nézve.

Regényei álmok, s aki, mint a mi pedáns — és goromba Péterfink a realiztikus iskola szempontjából bírálja, olyan erratumot követ el, amelyet egy kritikuskak nem szabad elkövetnie.¹⁸

Olyan, mint ha a hatyút nyársra húznánk s csodálkoznánk azon, hogy oly híres madár, mikor olyan rossz pecsenye!

Feszty Árpádné sz. Jókai Róza, leánya. Elsősorban modern asszony, egy, nem, két generatioval van előbbre, mint atyja. Sok művészi érzék, finomulás, legmodernebb a családban. Miniket mind ő köt össze atyjával és férjével, bár az utóbbihoz sok év barátsága is köt. Egyrészt gyermekes vér (s ezt egy kissé csinálja is), másrészt egy öreg race világnézlete. Egy barátom, ki jól ismeri, azt mondja az a tragikum egyéniségében, hogy olyan nagynak vállalnak született, midőn macskának érzi magát (a macska kedvenc állata), macska lelke van. Nicht ohne — azt hiszem, szívesen az ölébe ülne néha az Árpádnak s eldorombolna ott, ha ez állana természetéhez, s ha ölébe (kivált!) elférne.

Igazi nő, kedves asszony különben, sok sousmissio és helyes — uralomvágy!

Encore des antithèses!

Feszty Árpád. Vér, vér és vér. Mednyánszky tigriskének nevezte el, — s valóban a tigrisre emlékeztet leginkább. Szenvedélyes tüzes, s amellet lágy bársonysimaságú mozdulatok. Optimista dacára, hogy agyon akarta magát vagy 10 esztendeje löni. Csak a napfényt *akarja* meglátni. Harmonikus ember, kinek nem szabad disharmoniába jutni, mert ez még művészetét is tönkretenné. Most boldog — s így sokat fest. Különben nagy érzéke van a dramatikus iránt. Hangulat kevesebb képeiben. Szinte al fresco legjobb, így kevésbbé élesek tónusai.

Mióta Jókai Róza férje, sokat beszél a modernismusról és — a divatra is kezd adni. Sőt! még a zenét is szereti. Azelőtt a zongorával el lehetett kergetni, csakis a cigányokat türte.

Káldy Gizella. Egy Kecskeméten született parisienne. Hegyes, felfelé álló orrocska, fekete kondor haj, fekete intelligens szemek, finom száj, hegyes állacska. Sziporkázó könnyű szellem, sok művészi érzék, kevesebb érzés. A la Grévin¹⁹ az egész alak. Anyja, Dékány Ilka — operett énekesnő volt, — úgylátszik anyja művészete vált testté benne, sem atyjára, sem anyjára nem ütött.

Vacsora után Jenő játszik operájából²⁰ — — pár részlet máig tökéletesen megmaradt nékem. Még most is zümmög a fejemben.

Szombat. Marc. 23 án.

V. r. u. Csáky Albinnal,²¹ egyet mást akartam tőle, a *ministértől* kérni, de amint meglátom, úgy megsajnálom, hogy nem kérek semmit. Az utolsó hetek nagyon megviselték, arca fáradt, szomorú, megtört.

Nem neki való ez a terhes állás, il est trop penseur pour qu'il puisse agir, zu grübler um fechten zu können.

Egyáltalán sokkal mélyebb, semhogy jó politikus lehessen. Igazi Prónay, finom faj, de német, grübler fajta.

Felesége sz. *Bolza Anna* grfnő, életvidor tetterős asszony. Vay typus (anyja után). Elle voudrait tout faire sans suivre qqfois ou commencer. A mi szociális terveinket tüstént megértette, belement, segítette a jó ügyet, csak kissé kleinmeisterin. Pepecsel, fél, skrupulizál. Talán oka az, hogy soká volt falun, s így nem ismeri a «harcteret».

Ebéd *Andrássy Leontine* grfnénál. Ott: Andrássy Aladár (férje), Széchenyi Imréné (leánya), Széchenyi Imre, Somssich Mari grfné és leánya, Mailáth Széchenyi Mari grfné, Pálffy Móric és Csáky Pista.

Andrássy sz. Wenckheim Leontine. Karcsú, sovány, elegáns

asszony, szomorkás, kissé megvont vonások. Igen összetett, jó tulajdonai: igen jó anya és hitves, grande dame, társas nő, rossz tulajdonai: snobish és — (ez Wenckheim tulajdon) hazudik, nagyít. (Ezt a tulajdonát fia, Sándor is örökölte tőle.)

Andrássy Aladár: paraszt-kegyelmes úr. Pas de race du tout. (Ez Andrássy characteristicon.) A paraszt jó és rossz tulajdonai. Alapjában jó ember.

A család koronája *Széchenyi Imréné*, leányuk. Az én egyik legkedvesebb s legrégebb barátnőm. Igen egyenes őszinte meleg asszony. Sok imprévu egyéniségében csakúgy, mint külsejében. Könnyű, finom franciás ész, parisienne d'apparence. Ives magas szemöldökök, mosolygó kíváncsi eszes szemek, nagy igen intelligens száj, felfelé álló, de race orr. Merev Andrássyas mozdulatok. Igen magas szegletes vállak — hosszú, keskeny, határozott jellemet eláruló kezek.

Pálffy Móric, az öreg a hies Pálffy Móricz fia, öccse a korona-hercegné udvari dámájának, P. Thérèse-nek. Csodálkozva néz a világba, szinte bámul, hogy a világon van. Optimista bécsi «gemüthlichkeit», pozsonyi gorombáskodás, de még en miniature. A dámának igen furcsákat szokott az ebédek végével elmondani, amiért kedves alakja a böjti unalmas diner-knek.

így ma elmondja *Mailáih Józsinéndk*, hogy Velencében egy jelmezbálon őt hálóingszerű jelmezben látta.

Ezen Majláthné majd megpukkad nevében, ki dacára hogy a pesti világ legprűdebb legmerevebb s legképzeldőbb asszonya, szereti az *egyértelmű* vicceket, ezt a genre-t a somogyi vadászkastélyokban szokván meg, hol rendszeren egyetlen leány volt io férfi között — és egy nem is számít. Legalább akkor én illetéknéppen láttam, akkor nem számított — —

Engem Andrássy Leontine egész ebéd alatt az egyletért kínoz, amelynek gyűléseire őt nem hívták. Miért? nem tudom. Azt hiszem, Dessewffy grfné azt hitte falun van.

Azzal végzi «vádbeszédjét»: ha gyűlésekre nem voltam elég *okos*, most nem leszek elég *bolond*, hogy az ügyet védelmezzem!

Das wird sich schon machen!

8-óra után *Forgách Saroltához* egy csésze theára, majd haza — egyedül.

Egyedül!

Az olajlámpa lassan serceg. Leülök a zongorához — — nem megy, le az íróasztalhoz, még kevésbé. A homályos szoba üres, fagyos. Élettelen minden. Kívül csend, a szobában csend, itt, itt belül, csend. Lehajtom fejemet két karomra, le-

hunynom szemeimet. Látok hallok érzek. Ébren álmodom — — A tavasz szellője átiramlott lelkemen, illatot reményt hozott — —

Felnézek. Minden úgy van, mint azelőtt, csak a lámpa serceg, csak a csend hallik — — csak az «úr» tölti be a szobát.

Menjünk aludni!

Kedd. márc. 26-án.

Hubay Jenő jó hozzám búcsúzni, ma éjjel utazik Parisba, hiányozni fog nekem nagyon.

Villásreggeli *Batthyány Strattmann* hercegnénél.

Egyike a legérdekesebb öreg asszonyoknak. Zsidó származású, hamburgi patrícius leány, első férje Tedesco volt, a másodikkal, a Batthyány család fejével Angliában ismerkedik meg s ott is veszi el.

Ott élnek Engelhurstban tizenkét éven keresztül, a férje (ki különben sokkal fiatalabb nála) Angliában hű, majd midőn Bécsbe resp. Pestre jönnek lakni, Edmund herceg hátat fordít neki s a hercegné egy cousine-jával kezd ki.

A hercegné azóta szalmaözvegy — ma az igaz, hogy hetven esztendő s így könnyen viseli.

Kicsiny köpcös asszony, határozott zsidó typus. Nálunk mindenütt szeretik, egy pár Batthyány-t kivéve (így maga az idősb Géza és neje sem akarnak róla semmit sem tudni).

Pedig nincs igazuk, mert kevés a zsidó egyéniségében, leszámítva pár kisebb gyöngéjét.

Sokat utazott, sok kiváló embert ismert, és még ma is csak ebből a szempontból válogatja össze intimusait. Semmi világi snobisme, ami meglepő nála.

Villásreggeli után verseit olvassa fel, főleg fiaihoz és unokáihoz intézve. Meleg rokonszenves dolgok — —

Tőle *Cebrian* grfnéhez. Róza Aggházy dalokat énekelt szépen. Igen tetszenek neki, le fogja íratni e két kéziratot.

*Wohlékhoz.*²² Szegény Stefanie napról napra rosszabbul. Valóban e két szegény leány sorsa a lehető legmeghatóbb. Éveken és éveken át küzdenek egyedül ketten, jóban rosszban támogatva egymást, átszenvedve szüleik lassú halálát, az élet ezer küzdelmét, most végre midőn Janka Parisban van és Stefanie-nak Németországban megjelent könyve szép sikert arat, midőn már nyugodtabban élhetnének, Stefanie, a fiatalabb, gyógyíthatatlan bajba esik: mellrákot kap, sanatorium, kettőjük élete a legkínosabb legirtózatosabb szenvedés.

Hiába, nehéz az élet! Mindenki hordja keresztjét, mindenkinek kijutott.

Stefanie a két nővér között a művészebb kedély, bár olyan maradt, mint egy gyermek. Tele felhevüléssel ábrándokkal, álmokkal. Az élet küzdelmeiből éppen csakis annyit tudott, amennyit a kapott sebekből megítélhetett, s amennyit aztán mint conclusiot idősebb és józanabb nénje, *Janka* levont.

Janka, az objectivebb, hidegebb de tán egyúttal eszeesebb is a két nővér között. Jobban ismeri az életet, mert ő volt az *anya* a két nővér között, ő küzdött eleinte mindakettő helyett, akkor midőn *Stefanie* még kis gyermek volt. Különben a Liszt, Weresschagin és más kiválóbb Parisban soká élt nagy emberek társasága *parisienne-né* formálta. Különben is alapelemeiben igen homogén a *parisienne*-hez: szíves, szellemes, józan, szeret élni, szeret mulatni, jól élni, nem szenvedni született.

Annál nehezebben viseli el a most egy idő óta oly irtózatóan reá nehezedeő csapást: *Stefanie* szörnyű baját.

Igazán alig lehet vigasztalni.

Tőle *Vadnayékhoz*, rövid ideig csak.

Este előbb *Batthyány*aknál, majd *Forgách sz. RévaySaroltához*.

Ez is érdekes alak, különös keveréke a comikum és tragikumnak. Mindenesetre egyike volna a legtragikusabb egyéniségeknek, ha — lenne anyag benne reá. Egymás után veszi el gyermekeit, előbb *Eugenie*-t majd *Józsit*, ez utóbbit 16 éves korában, akkor midőn a legszebb reményekre jogosított már fel. De mindezt hamar kiheveri, sokat sir és sokat mulat. Anélkül, hogy azért mulatna mert felejteni akar.

Amellett a legsnobish-abb asszony tán a világon, hízeleg neki hogy az egész világon megfordult, mindenütt a lehető legjobb társaságot keresvén fel, büszke arra, hogy *Chambord*-t ismerte, hogy a *Faubourg St-Germain*nel összeköttetésben áll; a *Gácsi várkastélyra* végtelenül büszke. Az egész világ reá nézve bizonyos mondaniték körül forog — — és emellett (tán ez a tragikum egyéniségében) dacára, hogy azt állítja már alig tud magyarul, egészen cosmopolita — palóc kiejtéssel beszél, és olyan hamisítatlan falusi asszonyság, amennyire csak lehet.

Igen furcsa különben silhouette-je is: magas igen sovány fekete asszony, oliv arcbőr. Ingó járás, amely meg megmozgatja úglátszik rosszul felakasztott *tourneur*-jét, rövid ruha, a ruha alján kikandikál egy pár jó nagy angol cipő.

Igen éles madárszerű profil, sohasem volt szép, de ma mégis csinosabb, mint hajdanában volt — — legalább akkori adorateurjei azt mondják.

Különben igen respektábilis asszony, dacára minden furcsaságának, férje hátrahagyott vagyonát rendezte, dacára annak, hogy télen mindig külföldön volt, s nyáron Gácsi várában nagy házat vitt.

Leánya, *Ilona* anemikus finom arcélú leány, ki igen csinos lenne, ha kissé, egy parányit nem kancsitana. Igen eleven, de elevenebb, mint amilyen valóságban.

A kis, madárszerű nők típusához tartozik, mulatságos, csinos szemrevaló, mint egy kanárimadár. Annyi érzés is azonban csak, mint egy kanári madárban.

Különben életképes, élni fog, lelkesedve az életért.

Náluk még a *Cebriánok* és a *Kinsky Nusi*.

Furcsa hangulat, mi Cebrian Rózával a zongoránál, Róza Schumann dalokat énekel, majd Aggházy²³ múltkor küldött dalait próbálja. Közbe közbe ebben a hangulatban egyet mást mond az — életről. A háttérben Forgách Ilona, Cebrián Pista és Mária, nevetnek, bolondoznak, sokat mondva a semmiről.

Cebrián Róza is «pályát tévesztett», midőn Cebrián Rózának szülte őt az édes anyja.

Szerda márc. 21-én.

Álmaimból Batthyány Tivadar²⁴ ver fel.

A mi «néhai» Tivadarunk. Sok éven keresztül a mi legzártkörűbb clique-ünkhöz tartozott, aztán megházasodva kivált közülünk, azóta alig látjuk.

Igen pozitív ember, 2X2 karakter. Tudja hová akar jutni s el is jut oda. Egy hibája van, s ez egyéni életére árnyékot vet, hogy a legkisebb kleinmeister, kit életemben láttam. A detailra született, csak azt látja meg, de csak azt is keresi. Mióta megházasodott, még élete is ilyen genre-ban. (Pedig gazdagon házasodott, a dúsgazdag Batthyány Pepi leányát véve el.) Kis, piciny villában laknak valahol a Lipótmező mellett, egy lovas komfortábliszerű fogatot tartanak, folyton pecuniáris zavarokról beszélnek, egy órai együttlét után megtudjuk, hogy milyen ménage-beli kellemetlenségeik voltak azóta, amióta utoljára láttuk őket, csakúgy mint a Fiúmei kormányzósági «konyha» ezer detailjáról kapunk igen jól értesült és alapos jelentést.

Meglehet, hogy külsőleg karrierét csinál, de — nagyobb szabású ember nem lehet belőle soha.

V. r. u. *Justh Gyuri* jó hozzám. Főleg a Feri házasságáról beszélünk. Hajlik erre és arra, mint ahogy ő már szokott. Gyengébb fajta a felsővidékinél valóban alig képzelhető. És kivált

(mint különben a szláv fajoknál rendszeren) a férfija. Gyuri különben ebben is kirívó típus. Jó fiú, tele gyengeséggel, gyenge szív és gyenge elme — —

Igen sokat tart ruháira, neczpáli kastélyának berendezésére, *feleségének eszére*, kezeire, lábaira (nevezetes szépek!) — — — s arra, hogy már 24 éves korában képviselő volt, s ha 34 lesz, főispánnak nevezik ki. Nekem különben úgylátszik, hogy róla írva Mesnil mondását — « de mes parents c'est moi qui médiera — ayant le droit de le faire! » — követem.

Mind e tulajdonai mellett meg lehetne vele lenni, ha igen eszesnek nem tartaná magát.

Vele *Batthyányákhoz*.

Ebéd után philharmonikus concert, Batth. Gézával. Lear nyitány Berlioztól, egy Brahms hegedűverseny (Hermann-nal²⁵), a 8-ik symphonia, és Tristan és Isolde nyitány.

Lear és aī, I. nyitány elragadnak. Brahms! Sok semmi, művészi köntösben elrejtve. Plat dallamok úgy felcicomázva, hogy a végén érthetlenné válnak.

Ott még Cebriánék, Róza részvevőleg hallja, hogy még az éjjel két estélybe, Batthyány hercegnéhez és gr. Csekonich Jánosnéhoz kell mennem. Ha az egylet nem volna, bizonyval egyikre sem mennék.

Batthyány hercegnénél elébb, ott a Csáky és Fehérváry-család au grand complet. — — —

Bánffy Wesselényi Róza és leánya, Sir Nicholson angol főkonzul és neje (ki Lady Duffenir nővére), Gerliczy báróné, Nádasdy Tomi és Inkey Imre.

Az angol consulné mellé telepedek — horrible dictu, a teheráni időjárásról kezd el nekem mesélni — —

Menekülök Csekonich grófnéhez, hol a high tory pesti társaság van együtt. Jóformán csupa Károlyiné, Zichy Irma grófné, Batthyány Géza père et fils, Liphay brné, Berchtold Richárd, egy sátorban Károlyi Pistáné kártyázik Szápáry Gyulával és Széchényi Pállal. A «jött» és «ment» miniszterrel.²⁶

A sarok veres salonban, veres abatjour-os lámpák derengő világításánál a fiatalság: Zay Miklós és felesége, Károlyi Gina, Nádasdy Julia és Berchtold Charlotte grófnők, Liphay Esther bárónő, Berchtold Mimi (kék frakkban nagy pitykével!).

Halk óvatos (!) társalgás.

A keret nagyon szép, a haragos veres selyem bútorok, ugyanily színű falak kiemelik a sok régi arany tálát, műtárgyat. Az egész salon tónusa igen meleg, kellemes benyomást tesz.

Én eleinte *Liphay Estherrel* erőlködöm, ki igen szép leány,

igen rokonszenves leány, de egyúttal (így salonban legalább) végtelenül unalmas leány.

Majd Zay Margit-tal hosszú conversatio, ki férje után már a «mi új magyarságunkhoz» tartozik. Finom madárcú fiatalasszony, kék gyermek szemek, igen világos szőke haj. Piros mosolygó száj. Férje máris (e két hónap alatt) megnevelte. Komolyan fogja fel az életet, pedig alig élt.

Zay Miklós. Igen positiv ember, roppant sok józan ész, nehéz race, percheron, az élet nagy durva munkáiban mindig győzni fog. Új fényre fogja a Zay olygarchiá-t hívni. Legközelebb hozzá temperamentumra Széchényi Imre (ifj.) áll, az utóbbinak azonban több az usage du monde-ja s így jobban el is tudja hiányait fedni, mint Miklós, kinek ez a legnagyobb hibája, hogy mindenhez hozzászól anélkül (ami végre természetes), hogy mindenhez értene, aztán meg tapintata nincs elég ahhoz, hog}' azért a nehézségeken átjusson.

Ezt eltekintve érdekes a maga nemében s bizton nézhet maga elé. Életképes — a létért való küzdelemre született.

Anyósa, *Károlyi Irma* Batth. Gézát s engem meghí szombatra villásreggelire.

Mielőtt elmennék, hosszabban beszélek háziasszonyunkkal, *Csekonich Jánosné-val*. Egyike volt kora legszebb asszonyainak, ma is mindenestre egyike a legérdekesebbeknek. Cigánytypus, barnás bőr, szürke mélyen fekvő búbajos fényű szemek, amelyekkel (némely babonások szerint) meg is verhet valakit. Malocchia! Lassú, mély hangja titkos visszafojtott szenvedélyt árul el, titkoszerű egész lénye, bizony ki hinné, hogy ez az asszony szülte Csekonich Endrét — ezt a jó marhahajcsár alakú embert!

Csütörtök márc. 28-án.

Kiss Józsefnél. Csinos dolgozósobájába vezet, banális modern renaissance tölgyfabútorok, azonban pár igen szép keleti szőnyeg.

Íme *Kiss József*.²¹ Orientális indolentia; kicsiny igénytelen zsidócska, akinek külseje az élet zűrzavarában igazán nem árul el semmit. Csak otthon, most hogy egyszer honn találtam, látam meg, hogy mégis «valaki», szerzője pár igazán gyönyörű költeményének («Jehova», «Valahol messze — valahol régen», «Simon Judit» stb.). Fáradt ember, ki bámulva néz körül, hogy a mindennapi élet lázába került, s ki kétségbe van amellet esve, hogy éppen ő az, kivel az emberek igazságtalanok. Miért lenne éppen ő az, kivel nem lennének?

Főleg a modern elbeszélő irodalomról beszélünk. Gozsdu-t

Hulay Jenő fiatalkori archépe

Jókai a Feszty-műteremben

nem szereti, azt mondja nagyon voulu, Bródy meg igen fiatal még neki, kiben sok a pose — — Peteley-nek szűk a látköre — — még Mikszáth-ot szereti legjobban. Nem osztom ízlését, a három előbbi bármelyikét én érdekesebbnek találok a jó palócnál.

Aztán elmondja lassú vontatott hangján, hogy a Jehovah két pendant-ját is elkészíti, amelyekben a két tán még kegyetlenebb isten, Apollo és Christus fogják a leitmotívumot megadni.

Este Forgáchnénál thea — — a Zay «öccsök», kiket atyjuk e theára faluról citált be, jönnek hozzám.

Imre a három Zay fiú között határozottan a legeszesebb, legfinomabb eszű. Kiüött egyéniségében az Auersperg. Magas, igen magas karcsú, vereses szőke fiú, horgos, túlhorgos orr, kicsiny száj, kékszinű szemek, hosszú, keskeny kezek, lábak. Telivér minden mozdulata, ő benne és Batthyány Istvánban van a pesti fiatal urak között a legtöbb race.

De azért egy cseppet sem homogének.

Én Istvánt persze jobban szeretem, Imre m'est trop enfant encore. Aztán sok a felvidéki hiba benne. Skrupulista, aprehensivus, gyenge, néha nem egészen őszinte.

Zay László. Folyton hallgat, nyomasztóan, néha kétségbeejtően hallgat. Kétféle hallgató ember van. Az egyik kategóriához tartozik az az ember, ki érdekesen, okosan hallgat, s hallgat anélkül, hogy ez nyomná a lelkét, s ez nem zavar. A másik az, kit lesújt annak tudata, hogy hallgatásra van kényszerítve, mert beszélni, vagy legalább úgy beszélni, mint ahogy szeretne, képtelen. Ezek típusából való László, ki képes egy egész eleven társaságot eloltani hallgatásával.

Lehet, hogy változni fog, azt mondják Miklós is, midőn először elkerült Ugróéról, ilyen volt — —

Forgách soirée végtelen unalmas volt, ott a Csákyak, Szirmay grfné, Bánffy Rózsa és leánya, Cebriánék, Kinsky Nusi, László László, Berchtold Richard és leánya stb. stb.

Cebrián Róza dalokat énekel, Csáky Róza megkérdi kitől: Aggházytól a felelet, a minister leány pirul, mintha csak valamin rajta kapták volna, Cebrián Róza nyomban gúnyosan mosolyogva így szól: «Úgy-e, hogy nagyon szépek?» Még nagyobb pir és zavar — —

Péntek márc. 29-én.

Könyvem («Paris elemei»³⁸) megjelent, D. e. 10—11-ig 35 dedikációt írok a Révai testvéreknél. Kutya fárasztó munka!

Haza, lóhalálába megreggelizek, alighogy az utolsó falatot bekapom, érkeznek látogatások. Kettőtől este ½7-ig folytonosan.

Itt: Zay Imre, Miklós és László, Szana Tamás, Bródy Sándor, Vadnay Tibor, Batthyány Géza, Burger Lajos, Gozdsu Elek stb.

*Gozdsu Elek*²⁹: örmény, keleti finomult faj. L'homme à rêverie et — à cigarette. A délszláv az uralkodó egyéniségében, álmodni szeretne csak, de hát dolgozni is kell, hogy az ember élhessen, s ami a bökkenő nála, hogy nem azt teszi, amit szeretne, Mint ügyész működik s nem mint író.

Egyik munkája: Tantalus, a legkedvesebb magyar könyveim egyike. Nem egészen eredeti opus, Turgeniev hatása alatt áll, de azért éppen olyan élvezettel olvasom, mintha maga Turgeniev írta volna.

Egyáltalán az a nagy baja, hogy nincs erős egyénisége, nem bír a maga lábán állani az én jó Elekem, legalább mint művész nem.

Eleinte Méray Horváth Károly³⁰ hatása és befolyása alatt állott, ki meg nem emésztett ideákkal tele tömte fejét, de akkor még volt iránya, legújabbán az Ambrus Zoltán fejedelemsége alatt álló clique-be keveredett, ahol aztán tökéletesen elrántották alóla a talajt, miután egy helyett mindjárt három ember papucsá alá jutott.

Egyáltalán il n'a plus son opinion presque sur rien. Ing jobbra-balra, nem meri kimondani véleményét s azt sem meri bevallani, hogy nem bízik a véleményében. Vagy három év előtt igen furcsán ismerkedtünk meg, én nyáron visszajöve Parisból véletlenségből elolvasom a Tantalust, ilyen genre-ü magyar könyvet még nem ismerve, tökéletesen elragad. — — !

Tüstént leülök Íróasztalomhoz s irok neki Fehértemplomba, megírva neki, hogy mit tartok könyvéről. Erre ő felel, — levélváltás támad köztünk. Én lemegyek hozzá — és négy álomszerű napot töltök nála. Ott egészen önmaga volt. Ebben a milieuban otthon volt, a saját lábán állt, aztán egész meleg szívét az ajkán hordotta — — Felejthetetlen napok voltak.

Majd Horváth Károly barátságát akarta reám octroyálni, ez nem sikerült, én Horváthot csak egy igen eszes, de hideg és hóbortos embernek tudván meglátni, míg ő egy lángészt fedezett fel és látott benne. Ez nézeteltérésekre adott okot, majd egy rövidebb fáché is jött ráadásul — — ma már ő sincs jól Horváth Károllyal, de hát velem azért nem jó össze annyit, mint szeretném, «szent» Kávéháza nem engedi.

Igen furcsa, hogy majd mindig, ha pénteken jó hozzám, összetalálkozik nálam legnagyobb ellenségével, *Bródy Sándor-ral*.³¹

Ez is egy érdekes, s az irodalmi világ mindenesetre egyik legérdekesebb alakja. Bár érdekesebb, mint értékes. Csak művészileg lehet összeköttetésben lenni vele, mint ember — igen keveset ér.

Ez is orientális typus, de egészen más, mint Gozsdu. Expansív exuberáns zsidófiú. Ez könyveinek is egyik legkiválóbb tulajdona, sok és csapongó színek. Emberismerete elég, bár mindig charge-ban jelentkezik, túlozza a színeket, egyrészt őszintén, másrészt tudatosan és akarva. Határozottan intelligens különben, és — il a le courage de son opinion, pis cornue Gozsdu.

Nálam még *Szana Tamás*³² is, a gömbölyű Szana, a «jó» Szana — — A múlt héten adott csak ki egy könyvet az újabb elbeszélőkről, amelyben a «modernekre» mind rátámad — furcsa épp ma délután hárman vagyunk (Gozsdu, Bródy és én) jelen feldicsért áldozatai közül.

Szana különben a megtestesült tokás ember, meg — közép-szerűség. Se nem dicsér, se nem gáncsol nagyon, se nem meleg az emberrel, se nem hideg. Se nem nyájas, se nem udvariatlan. Gömbölyű kezek, lábak, gömbölyű mozdulatok bonhommia híján. Van egy bibi egyéniségében, ami keserűvé tenné és tragikussá, ha erre elég anyag volna egyéniségében. Így csak gyanakvó és hideg — de nem is egészen hideg.

Gozsdu és Bródy ezalatt összekaptak.

Francillonról van szó, vájjon Márkus vagy Sarah (!) értette-e meg jobban Dumas-t, illetőleg Francillon-t.³³

Gozsdu Márkust (n. b. Márkus és Ambrus — idyllje ismeretes), Bródy Sarah-t (a zsidónét) védelmezi.

Én kifejtem, hogy Dumas Francillon-t egy igen nagy női alaknak akarta festeni, kiben minden, amit a férfi kieszelt, már érzéssé vált, s kiben különben is az uralkodó az érzés s ez által nagy. A Dumas Francillon-ja szenved az első pillanattól fogva végig, és éppen szenvedése teszi nagyobbá az oly pozitív Thérèse Smith-el és a még tulajdonkép gyermek Anette-el szemben.

Sarah így is alakítja, az ő Francillon-ja egy komoly nemes női alak, a Márkusé olyan, mint ő maga, egy hysterikus ész és szív nélküli baba, amely ide-oda szalad a színpadon, hadar s amely fejevessztett az első pillanattól fogva — —

Amellett hozzászém, hogy a pesti sajtó egy része nagyon blamírozta magát, midőn azt írta meg, hogy Sarah nem értette meg a szerző intentioit; tudvalevő, hogy Dumas midőn Francillon-t megírta, így kiáltott fel: « Il n'y a que Sarah qui puisse jouer cette pièce. » Azonban a többi szerepek is fontosak lévén, mégis csak a Français-ban adták elő Bartet-val. Sarah meghallja ezt, Dun\as iránti szívességéből betanulja *vele* a szerepet, eljátsza Bordeaux-ban, Dumas odautazik, megnézi az első előadást — előadás végén felrohan a színpadra, össze-vissza öleli és csókolja Sarah-t s így kiált fel: « Tu es toujours divine Sarah, mais tu

es archidivine dans ma pièce » — — és a pesti sajtó azt mondja, nem értette meg a szerző intentioit.

Difficile est de ne point rire.

Erre újabb disputa, hogy az nem mond semmit, állítja Gozsdu, ha a szerző így és így akarja a darabot játszani, az is tévedhet. Ez nem rossz!

Például hozza fel, hogy Shakespeare Poloniust trotlinak magyarázta s ma a legtöbb színész okos, ravasz embernek játssza.

Ez lehet — — csakhogy azt is be kell vallanunk, hogy a művészi tudatosság azóta ugyancsak haladt, és ennek az öntudatos kornak a legöntudatosabb írója Dumas — —

Este *Batthyány Irmá-nál* úgy egy óráig, majd haza. ismét Bródy jó hozzam, ki másnap visszamegy hetekre Kolozsvárra, s így még pár órát akar velem tölteni.

Igen furcsa este. Még Bródyval ilyen soká egyedül nem voltam. Azon kezdem, hogy kifejtettem neki, milyennek látom, elmondom, hogy kár annyit poseiroznia — — ez jó a publikumnak, embereit válogathatná. Ezt elismeri is, de azt mondja, midőn velem szemben ilyen, akkor mindig van publikum is a háttérben.

Most kifejti ő milyennek lát engem; ha társaságban látott, nem voltam Sympathikus neki, ha egyedül voltunk, igen.

Azon gondolkozom, nem-e azért mondja el ezt, mert egyedül vagyok vele, s nincs auditoriumunk. Bízni tökéletesen sohasem fogok ebben a fiúban, bizalmamat eljátszotta rég.

Az első órákban még van egy csepp komédia modorában, végre kienged (közbe azonban én olvastam el néki egyetmást párisi jegyzeteimből). Elmondja, midőn írni kezdtem, igen haragudott rám, azt hitte ártani fogok neki, hogy ebben az irányban (ami pedig nem is közös irányunk) concurrentiát fogok csinálni néki; ma már belenyugodott abba/, hogy létezek. Különben is eleinte ki nem állhatott — — ezt éreztem du reste.

De úgy vélem, nemcsak engem, de a legtöbb embert. Volt valami egyéniségében azelőtt az éhes farkasból. Gyűlölte a priori az embert, anélkül hogy ismerte volna. Most, hogy elmondja fiatalságát, egy bizonyos fokig értem ezt.

Tán tíz éves lehetett, midőn gazdag szülei elvesztik vagyონukat, atyja elhal, s öreg anyjával és nagyszámú testvéreivel az inség szélére jut.

Alig tíz éves midőn a létért való küzdelmet megismeri, és harcolni kezd azzal az ismeretlen óriási utálatos hatalommal, amelyet »embertársak« gyűjtőnév alatt ismert.

A nevelősködés és a journalistika pedig szintén nem tesznek valakit enlberbaráttá. Azt hiszem, még ma sem az. A religion de

la souffrance humaine ismeretlen fog előtte maradni örökre, csak művészi érzésre képes, és szenvedélyekre, vágyakra — buja, érzé- kies, csapongó szerelemre — —

Azt mondja, házasodni fog. Azt hiszem, választottját meg- kívánja, összes érzékei vágnak utána — — és bámulja hidegen józan ésszel, zsidósan; ez szerelmének két eleme. Különb. házasa- ságáról már évek óta beszél nekem, nem tudom, igaz-e — — szí- nező egyénisége néha az «ansagolásra» is ráviszi — —

A «kis Zola» most mind lágyabb lesz, szemének villogó sötét tüze megtörik, erőtlenné, bágyadta válik, halkabban beszél — — erőt vesz rajta is e hajnali órák hangulata — — félhangon így szól: «Úgy érzem magamat, mintha álmodnék.»

Tudja az Isten, megsajnálom. Sajnálom úgy, mint az éhes farkasokat a tél derekán. Hiszen üvöltésökből csakúgy szenvedés érzik, mint az apácák hajnali imáinak áhítatos hangjából — — a természet kegyetlenségével szemben egyenlő minden lény, ember és állat. Egyenlő minden, mi szenved, küzd és érvényesíteni igyekszik magát.

Az első hajnali sugarak átszűrődnek a leeresztett ablakfüg- gönyökön, reggeli 5 óra — —

Pihenni megy farkas és ember — —

Szombat márc. 30-án.

Villásreggeli *Károlyi Irma* grfnénál. Ott még leányai Zay, sz. Károlyi Margot és Gina, Zay Miklós, Batthyány Géza j., Károlyi Nandine és Pálffy Pali grfnék.

Irma gfné korának egyik legszebb asszonya volt, ma már szépségének semmi nyoma, és leányai, kik mind ráhasonlítanak, tulajdonkép szintén nem szépek. Giná-nak, bár igen érdekes pro- filja van, igen előálló orr és áll, mélyen fekvő sötét kék szenved- élyes szemek. Növére, Margot sokkal facile-abb à vivre.

Irma gfné roppant érdeklődéssel kérdezősködik az én pén- tekeimről, hogy mennek össze a különböző elementumok nálam. Igen csodálkozva hallja, hogy a legjobban — —

Azt mondja, pár év előtt még ez lehetetlen lett volna mi- nálunk.

Károlyi Nandine-nal (Károlyi Alajos volt londoni osztr.- magy. nagykövet leányával) az angol társaságról beszélünk, több közös ismerősünk van, így miss Wilby és a Gordon Lenox-ok.

Különb. érdekes, rokonszenves leány, igen magas, igen nagy lábak, kezek, majdnem semmi race.

Rosszul öltöztetve, úgylátszik a fiatal leányok azon típusából, kiknek anyja még tetszeni vágyván, leányaikat repoussoir-nak használják.

Pálffy Pali grfnő, Pálffy sz. Károlyi Géraldine legifjabb leánya. Ez a magyar fhg. St. Germain-i ház; bár a faj maga tökéletesen osztrák, hét generáció óta mindig osztrák alliance-okat köt a Pálffy család e (hercegi) ága.

Pali grfnő különben tipikus szőke leány. Világos szőke haj, szemöldökök, igen fehér és piros teint. Mosolygó, naiv, de azért hamiskás (bár csak ártatlanul) szemek. Az a genre kisasszony, mely a fiatal leányokkal huncutkodik s az urakkal szenteskedő.

3-kor *Margot* grfnővel, Zay Miklóssal és Gézával gyalog a nagykörúton a legnagyobb szélben ki a művészházba, megnézendő a Mészöly³⁴ kiállítását.

Jellemző a magyar művészi viszonyokra, hogy e kiállításon a kormány nem talált érdemesebb dolgot megvételre, mint egy szarkát — egy piciny, *elég* jól festett vázlatocskát. Amellyel aztán Szalay imre mindenütt eldicsekedett, hogy a «szarka az már biztos!»

Pedig 2000 irtért 15—20 olyan vázlatot lehetett volna megvenni, hogy összecsoportosítva a magyar nemzeti múzeum egyik örökbecsű gyűjteményét képezte volna.

Mert e vázlatok Mészöly legjobb dolgai, közvetlenség, minden stylizáció nélküli igazság (mily ritka manapság ez!), mély érzés jellemzik e kis mesterműveket. Én is vettem egyet, a vázlatom címe «Erkély előtt». Egészen elől hervadt veres vadszöllővel befuttatott vasterrasse, a háttérben finom őszi hangulatú tájkép, tán parkrészlet, amelynek barnás-veres tónusát elmossa az első őszi köd szürkés levegője — —

Mednyánszky szerint e vázlatnak legmélyebb a hangulata — —

Az «erkély» Romeo és Julia nélkül. Egészen az én lakásomba való.

Vasárnap, márc. 31-e.

Csákyéknál Gézával, hol főleg az egyletről értekezünk, tőlük Berzeviczy Albert-hez (kultusministeriumi nap!). *Berzeviczy Albert*.³⁵ igen okos ember, egyike a legokosabbaknak a ministeriumokban. Hanem hideg ész, kevés, majd semmi művészi érzék. Kierzi azonkívül egyéniségéből az is, hogy tanár volt — didaktikus és hozzá van egy bizonyos fokig szokva ahhoz, hogy — hallgatósága ellent ne mondjon. A kathedráról csak factumot adhat elő az ember!

Aztán a szépebbi race is kiérzik belőle: a németbe ojtott félszláv magyar faj. Alaposság — merevség.

Sokan igen hideg és képzelődő embernek mondják, én egyiket sem tapasztaltam, művészi kérdésekben még igen sokszor a hozzá nem értő, de érdeklődő ember szempontjára is állott velünk szemben.

Érdekes fej, igen halavány színű bőr, fekete haj, bajusz és keskeny pofaszakái, vereses ajkak — az anémiára úgylátszik enervált élete útján jutott. Eredetileg sangvinikus lehetett. Igen nyugtalan (de zabolázott) egyéniségre valló nagyon fehér kezek.

Felesége — sz. Kuzmik Zsófia — szorgalmas, gondos, értelmes felesége. Azt hiszem az, amit keresett.

Hétfő, épr. 1-én.

Reggeli előtt Vadnayéknál.

Érdekes család, jellemzetesen pesti család.

*Vadnay Károly*³⁶ Orsz. képvis., a «Fővárosi Lapok» szerkesztője. Vereses szőke haj, bajusz és szakái, igen vékony hang, selypít. Pas rassurant du tout par l'apparence. Igen subtilis okosság — kissé rókaszerű. Bizonyos dolgokban senki sem látja meg úgy az árnyalatot, mint ő. A mi tán legkiválóbb újságírónk éppen ezért, sohasem mond sem többet, sem kevesebbet, mint kell. Egyike a legveszedelmesebb ellenségeknek annak dacára, hogy ő maga tán még sohasem támadott. Ismeri az életet és kivált a pesti életet és minden hangján tud játszani.

Ölni tán nem tudna, de csipni, szűrni senki úgy, mint ő.

Felesége az országzerte ismert *Vadnayné*, a Fővárosi Lapok megtestesülve. Kicsiny köpcös, még elég csinos asszony, kacsázó járás, igazi megtestesült magyar minorum gentium gentry asszony' a typus minden erényével, hibájával és furcsaságával együtt' Kitűnő anya, de — ez a tulajdona furcsán jelentkezik. Azt hi" szem, leányának inkább ártott, mint használt nagy szeretetével' Utazott, de nem látott, élt, mulatott, élne, mulatna még ma is' de hát a leánya nem megy férjhez, így az élet — nem mulatság" Roppant szerencsétlen leányával, *Margittal*, a híres Marguerite-al-aki már Gubernátis és Madame Adam könyveiben³⁷ is szerepelt'

Ez a leány igen eszes, csinos, vagyona is van, sokat látott, tanult és — férjhez menni mégse bír!

Tán mert nagyon eszes és igen sokat látott? Meglehet. Főleg azt hiszem, mert nagyon is reá akarják varrni az emberekre. Én különben nagyon appreciálok, egyike azon magyar kisasszonyoknak, kik tulajdonképen parisienne-k.

A parisienne majd minden tulajdona megvan neki. Hideg, subtilis, (bár ez utóbbi tulajdona egy kissé voulu), sokat tud és még többet látszik tudni, anélkül, hogy bas bleu lenne. Tudományát salon-aprópénzre tudja felváltani. Szeretni sohase fog mélyen — erre hiányzik az anyag benne, de ha raison-házasságot csinál, boldogítani fogja férjét — raisonból.

Arra született, hogy salonja legyen — — Hubay Jenőnek való feleség lenne.

Öccse *Tibor*,³⁸ sok az atyjától és Margittól benne — — Mikor lesz Vadnay Tibor? nem tudom.

Este *Fesztvényekhez*. Az Öreg úr (Jókai) elolvassa az egyletünknek írt felhívást.

Kedd. Apr. 2-án.

Dániel Ernőnél⁸⁸ fehér kereszt egyleti gyűlés, amelynek bizottsági elnökéül választottak. Először elnökölök. Proponálom nekik, hogy az egylet javára a jövő ősszel Zala Gyurka atelier-jében művészestélyt rendezzünk — — párisi minta után. A pesti dívák costume-ben énekelnének szavalnának — — festők pedig élő képeket bevonulásokat rendeznének — — Elfogadtatik. Lefekszem, gyűlés után rosszul — —

Szerda. Apr. 3-án.

Villásreggeli után Wohlékhoz, ott *Blühdorn* osztrák dilettáns író és neje sz. *Rodakowska* leány (Karacsay Clémence sógornője).

Mindketten kitűnően beszélnek franciául — az asszony nagyon szép, ennyi az, amit első látásra róluk írhatok.

Jankával s velők *Zala* atelier-jébe.

Ez határozottan a legnagyobb és legszebb atelier most Pesten. Kívülről kissé egy nyári színház benyomását teszi, belülről azonban annál nyugodtabb méltóságosabb. Az épület közepét foglalja el, az atelier körül appartementok. A műterem felső része nagy erkélyszerű kiugrás, amelynek oldalát a Zala által a pécsi székesegyház számára stylusban mintázott frízek díszítik. Ezzel szemben, pár lépcsőnyi magasságban a kis atelier, hol mellszobrait szokta mintázni.

Zala maga fogad.

Íme *Zala Györgye* — (Zala Gyurka műkonyha nyelven).

Magas, karcsú, bár már kissé elhájjasodott vagy harminc éves fiú, vereses szőke hosszú bajusz és hegyes szakái. Gyermekszemek és szája. Kissé gömbölyded orr és — arc. Hasonlít Hubay Jenőre — se hasonlatosságért mirçdaketten haragszanak.

Paraszt kezek és lábak.

Race-a csak a művészetéből érzik. Beszélni nem tud és kissé sokat mosolyog. Sokan azt mondják ostoba, én nem hiszem, csak félnék és nem szokta meg a társaságot, s amellett igen sokat ad az emberek ítéletére. Ez bénítja meg.

Janka és az idegenek mindent megnéznek, nem egy banális frázis — mint az ilyen atelier látogatásoknál mindig — követetik el. Zala határozott tehetség, eredeti, saját lábán áll, több jövője van, mint Stroblnak, de ez utóbbi kevésbé meglepő lévén, a mi publikumunk könnyebben veszi be.

Visszafelé kocsizva Wohl Janka egy igen jellemző dolgot mond — önmagára. Ha valaki megbántja, ő tüstént (és pedig naivan) úgy replikázik reá, hogy annak éppen leggyöngébb oldalát támadja, sérti, s ez a fegyvere.

Négykor haza, nálam Batthy. Géza és István.

Este thea *Batthyány-Festetich Zéline* grófnénál, Géza és a B. leányok nagyanyjánál Budán. Egy egészen fhg St. Germain jellegű palota. Óriási Louis XV kőlépcső, már az előszobában megüti az embert annak a füstölőnek a szaga, amelyet nagyanyáink használtak, amely illatba valami savanykás szag is vegyül, amely a muskátli és rosmarin divatjának korából származott reánk. Bajuszos inasok, vén alig bicegő komornyik, halvány drap 1850-ből való, ugynev. schlendrián bútorok, palisandre fával. Ugyané fából óriási asztalok tükrök étagère-ek. Toronymagasságú *fehér* olajlámpák, óriási fauteuilök, öt salon nyitva mind fényesen kivilágítva, s a nagy salon egyik sarkában egyenesen mereven óriási fekete selyem (1843-ból való) fejkötőben, befűzve, rengeteg krinolinban, amely alatt csergő suhogó alsó szoknya s efelett fekete noir anthique uszályos ezer redőjű toilette: a finom arcú, egyetlen fennmaradt douairière, Batthyányi Zéline grófné palota és csillagkeresztes hölgy, ki jáhr aus jáhr ein így várja vendégeit, akik azonban tömegesen sohasem jönnek, lévén a budai vár Verböczy utcája éppen: $\frac{1}{4}$ óra járásnyira az élő, a modern Pesttől.

Igen régies, igen különös, igen szokatlan, de azért minden mozdulata érdekes és egy cseppet sem nevetséges, sőt! Finom arcéle, grande dame mozdulatai (minden kézemelésénél, meghajlásánál suhog a ruhája), tiszta, még meglepően élénk gondolatmenete megmentik ettől.

Igen sok mindenről beszélünk (eleinte egyedül lévén) Parisról, a francia művészetéről kérdez, amelyet a Revue des deux Mondes nyomán elélté. Persze nem mondom neki ellent — úgyse lehetne a Zola iskolának megnyerni azt hiszem! —

Berlinre megyünk át, meg Bécsre, az utóbbi társaság genre-

ját tökéletesen elítéli. Egy Fürstenbergnéről beszél, ki negyven év előtt úgy megbotránkozttatta adomáival, hogy még ma sem tudja felejtani.

Azt mondja Budán azért szeret lenni, mert kávéházak nincsenek, meg zsidók nem lakják a várt, no meg — a járdák nincsenek leköpdösve mint Pesten. Bár az asszonyok azon típusához tartozik, kik gyalog egyáltalán véve soha sem jártak. Csak a 70-es évek óta jár egy grande dame gyalog is, azelőtt nem tudott, mert a cipői nem voltak úgy construálva.

Beszél nénémről Brunswick Justh Szidonie-ról, Brunswick Géza anyjáról, ki fiatalkori barátnője és falun szomszédnéja volt. Aztán ennek anyját (ki Révai leány volt) emlegeti, mily férfias hangja volt s mily cigány típus (n. b. mint a Révayak mind).

A theára bejő a család többi tagja is, Kárászné, Mária, István és Géza.

Az öreg asszony kifejti Máriának, hogy kár a jeggyűrűt már hordani, meg levétetni magát Ferivel, mert az ember sohasem tudhassa, nem-e megy szét egy házasság.

Mária elpirul — — zavarba jó, még ilyen módon elpirulni sohasem láttam. Az öreg asszony aztán megfenyegeti, hogy nem szabad ilyenféle propos-k felett megijedni — — — nicht so böse gemeint!

Igaz, Kárászné egy olyan zöld atlaszruhában van, hogy az ember alig tud ránézni. Ez az a bizonyos színek egyike, amelyeket a H-e empire előtt hordtak az asszonyok, amidőn csak a szívárvány hét színe létezett mind a pikturában mind a divatban. Ez volt egyáltalán művészi szempontból a legprimitívebb korszak, a «schlendrián korszak» (az angol hajfürtök, krinolin, és fehér pincsik, pudli korszaka).

Majd Turóczról van szó, Neczpál és Tót Prónáról⁴¹ a genre az öreg asszonymak több mint a homogén. A Louis XIV kastélyok mansardírozott francia fedelelkel, az « entre cour et jardin », a prônai francia kert csakúgy mint a világnézet meghatják, s azt hiszem nem völegényeért, de ezért, hogy ebbe a pár száz évvel hátralévő világba jó Mária — irigveli őt.

½ 11-kor búcsúznak — —

Midőn az escalier d'honneur első fokán Mária cigarette-re gyújt, s mi ott állunk hárman nagy coat-jainkban felvirágozva oldalán — dacára hogy Mária mint mindig, úgy most is ultra chic, mi pedig — — fel vagyunk virágozva — — azt találom, hogy úgy nézünk ki e légkör után, mint egy mariahilfi sängerei megugrott tagjai! — —

L'atmosphère sociale était vraiment par trop solide et conservatrice!

Úgy 11-kor érünk Gézával a Vadászkürtbe, hol Radich játszik, egyike a jobb pesti primásoknak.

A restaurant banalitását és a rosmaring és muskátli illatát (amely még bizony facsargatta *bűnös* orromat) egy csapásra elmossa az első nóta — — Önmagamba merülök.

Mindig csak azon csodálkozom, hogy lehet olyan zenész, ki nem szereti a cigányt, az éppen olyan mintha festő azt mondaná, ki nem állhatom Bellini-t vagy Botticelli-t, mert még rajzolni nem tudott jól, mert technikája nem volt.

És éppen a zenében ez a közvetlen primitíve, egyenesen a szívből fakadó dallam, a maga váratlan fordulataival, végtelen melegségével, lehetetlen hogy meg ne kapjon mindenkit, kiben csak egy szemernyi érzés van.

Engemet ugyan megkap, mondhatom! És azt hiszem hatok is a cigányokra, Géza azt mondja, hogy Radich ma olyan jól játszik, kifejtem neki, hogy nekem minden cigány jól játszik.

A cigány zenéje suggestio, azt játsza, amit a hallgatója a pillanatban érez, s úgy ahogy érezi. Igaz érzésre ha talál, igazon is játszik, s ez a fődolog. Aztán viszi is az embert magával — —

Egy ideig egy szuszra játszik, belehalványul belé, ugyan mire gondolhat, hogy így játszik; valószínűleg semmire, ezért olyan mérhetetlen — mély.

És milyen kincs rejlik ebben a zenében, milyen humusi Magyar zenének magától kellene fakadnia, nem kéne mesterségesen fejleszteni, mint a magyar piktúrát. És fakadna is, ha magyar zenészeink lennének otthon. Dehát a teremtő művész és fajtája között homogenitásnak kell lenni.

Igazán magyarnak kell lennie annak a művésznek, kinek művészetét ez a humus fogja táplálni. Mihalovich, Pinkns, Mahler és más ilyen alakok nem meríthetnek belőle semmit, mert megvetik, csak a készet ismerik el, csak a *mesterséget* bámulják.⁴²

Különben is hiányozik köztük az az összekötő fonal, amelyen keresztül szívhatnának be magukba valamit belőle.

A «dísz»-növények más talajban vertek gyökeret, itt még üvegházban sem élnek meg!

Csütörtök ápr. 4.-én.

Majd egész délután Batthyány Irmáéknál. A menyasszony a Bécsből lehozott szabóval modéle ruhákat néz át, minden

pillanatban beszalad hozzánk és megmutatja Istvánnak és nekem a szövegetek — hogy tetszik-e nekünk a színek összeválasztása.

Legmagasabb jóváhagyás a legtöbbször — —

Máriának igen jó ízlése van — hasonlít kissé a felülmúlhatatlan Sarah-hoz — — még ebben is.

S. J. . érkezik. Ez egy sikerült alak!

A leghiúbb, a leghamisabb s a legérzékenyebb ember, kit láttam, no meg (legalább azokkal szemben kiktől nem fél) a leggorombább is.

Különben mind e tulajdonai összejátszván miniature poklot hord a lelkében.

Íme a mód, ahogy az emberekkel viselkedni szokott: előbb hízelegve intimitásukba lopja be magát, aztán hiúsága kezd dolgozni, az illetőnél kivel van, valamiféle tekintetben — illetőleg mindenféle tekintetben kiválóbb akar lenni. És ezt mindenáron — ha nem megy másképp forceirozva — gorombáskodva, lehetetlen módon. Természetes ez megszüli a reactiot, kap az orrára egyet — — ekkor elpirul, zsebre dugja; ha még egyet kap, újra hízelkedni kezd — — míg megint belopja az illető intimitásába magát és ez így megy ad infinitum — — addig míg a «papírkosárba nem kerül, de örökre: örök időkre!

Egész legenda kör támadt körülte!

Este elébb Batthyány hercegnénél estély, sokan, unalmas.

Főleg Pejachevich Jolánnal beszélgetek, ki igen szép (mint különben mindig). Fehér atlas ruhában, amely renaissance ízlésben van tartva, áll az egyik ajtónál, fejedelmi termete kiemelkedik a többi leányok közül, finoman elhalóan mosolyog.

Sötétkék acélkék szemeivel mélézva néz maga elé — —

Nevet midőn hallja, hogy Pestről is irok jegyzeteket, azt mondja ez nem megnyugtató a pestiekre. Kifejtem néki, hogy ő reá nézve mindenestre az.

11-kor, midőn Zamarra kisasszony hárfázni kezd, Jókaihoz menekülök. Ott nagy vacsora, igen érdekes öt női fej az asztalnál: Hegyesi Mari, Bianchi Bianka, Paulayné, Fesztyné, és Káldy Gizella.⁴³

Hegyesi Mari igazi magyar szépség. Szabályos arc, amely nyugalmas józanságot lehel. Élni és életet adni született. Az ember anyának érzi, pedig eddig még csak — abortált. Imádja a kényelmet. Kényelemből nem csalja meg a férjét, Kaffka Lacit, e monstrouzusan mindennapi embert.

Vele ellentétes alak *Káldy Gizella*, e femme à l'imprévu, kinek éles merész profilját, villogó szemeit kiemeli a fekete se-

lyem arany gyöngyökkel megrakott ruhája. Látni mily színes tónusban ez az arc, hogy a fekete és arany nem üti agyon.

Fesztyné Jókai Róza: hosszas arc, góthikus, északi arcéle nagy harmóniában fehér éjszakkémet izlésben tartott ruhájához — —

Ma arckifejezése reflektáló — —

Bianchi Bianka encore une femme oiseau. Csicsereg nevet, olyan, mint a pacsirta tavaszi szellő szárnyán. Gyermeteg kedély jókedv, szép sötétkék szemek jól aláfestve.

Végül de nem utolsónak a szép *Panlay Edéné, Adorján Berta* — hebron rózsája. Igazi orientális szépség, gyönyörű fehér sima bőr, hófehér nyak, karok kezek. Kissé görnyedt hát, mint minden zsidónőnél. Igen szépen beszél magyarul, abban a stylusban mint a nemzeti színház zsidó színésznői mind, ez a nyelv már magyarabb a magyarnál. Cikornyás és keresett. Az különben a zsidók spetialitása, hogy a nyelv faji jellegét túlozzák.

Vacsora elég víg, sokat bolondozunk — —

Zene, majd fenn, az atelier-ben Hegyesi Mari elszavalja Reviczky Gyula gyönyörű Pán halálát, amelyet holnap a poliklinikai hangversenyen is elmond. Én főleg Paulaynéval a nemzeti színház szereposztásáról beszélek, be akarván adni neki azt, hogy a szereposztásnál főleg a színész temperamentumát s egyéniségét kell tekintetbe venni.

A reggeli órákban oszlunk.

Péntek. April 5-én.

Az utolsó fogadó napom ez évben. A tavasz beálltával beszüntetem ez unalmas délutánokat.

Nálam: Prém József, Szana Tamás, Koróda Pál, Ábrányi Lajos, Géza stb."¹

Prém József. Pendant-ja Szaná-nak, középszerű mint ő, jó ember, sokat irt sok mindentről és mindentről felületesen. Könyvei különben mégis egy fokkal érdekesebbek, mint ő maga.

Koróda Pál az Alcibiades írója. Ma van először nálam, még nem ismerem, érdekes csúnya fej, ha nyugodt, szabályos vonások, ha nevet, egész arca eltorzul, ebben emlékeztet Huysmans-ra.

Főleg a magyarság viszonyáról a zsidókkal beszélünk.

Elmondom Bródy Sándor hires mot-ját: «Nincs mindenki abban a szerencsés helyzetben, hogy zsidónak született legyen, mint én vagyok!»

Ez igen jellemző — a magyar irodalmi viszonyokra. Kik írják ma a kritikákat — journalisták. A journalisták — zsidók.

A zsidó Dedic a legösszetartóbb faj, mi magyarok a leg-

viszálykodóbban vagyunk a világon. Ehhez nem kell kommentár. Azt hiszem Bródy uramnak igaza volt. Bár, nem kérnék mégsem az «előnyből».

És erről a magyar elemek tudnak, dehát energia — az sem magyar tulajdonság.

Este poliklinikai koncert. — 10 firtos jegyek! S e jegyekért semmi — de semmi!

Papier Róza énekel pár rossz dalt, Abendroth áriákat gyengén, Ujházy, Vizváry szellemeskednek, Zamarra kisasszony hárfázik valami Goethe Die Perle című darabot⁴⁵ — —

Behunyom szememeimet — — s úgy érzem forró nyári napon ragadós aszfalton megyek a soroksári utcán, «vegyes» illatok ütik meg orromat — — hallom a hárfát — látom a hárfásleányt.

Pizkosan, cafatos hajjal mezítláb a kis földbe sülyedt földszintes ház forró udvarán — —

Szombat ápril 6-án.

Este *Gozsdu Eleknél* vacsorán. Korán jövök, csak Gozsdunét találok. Ez egyike a legérdekesebb magyar typosoknak — illetőleg délmagyarországi zsidó nőknek. Mert az — bár egyéniségében kellemesen vannak meg a zsidó vonások: az önállóság, emberismeret, nyugodt önbizalom.

Une femme sagace — sokkal józanabban látja a világot mint férje s jobban is érti meg minden mozgó szálával — süllyesztőjével és kulissájával együtt.

Magas karcsú, vagy harminc éves nő. Szép sohasem lehetett, de annál érdekesebb, kissé Sarah Bernhardt-ra hasonlít.

Horváth Károlyról beszélünk, ki «Diadalmas szerelem» című regényét küldte meg Eleknek, hogy változtassa meg a címét. Gozsduné azt mondja, az egész regényt újra kéne megírnia, hogy legyen belőle valami, de ez meg azért lehetetlen, mert az opus így is már vagy 5-ik formájában van.

Kifejtem Gozsduné-nak, hogy kár az, hogy nem ír kritikákat Horváth, kivált képzőművészeti kritikái igen jók voltak, tán a legjobbak nálunk.

Ez alatt Elek is megjő, igen igen meleg velem. Ha így egyedül vagyok vele, ugyanazt a hangulatot érzem, mint amely Fehértemplomban fogott el.

Majd *Szana Tamás* és a többi hivatalos vendégek érkeznek.

Szana bibliophil előadást tart, a könyvek külseje ez az ő kedvenc témája és ehhez is ért a legjobban.

Alakok: Ruppné, egy budai polgár (gondolom közjegyző)

neje. Fehér szőke piros asszony. Tej és vér. Színtelen egyéniség — s a mellett bonhommia.

Leánya: gyermekes fiatal 18 éves leány, semmi a «társaság» öntudatos fiatal leány genre-jából. Ez még őszintén süti le a szemét, különben zeneileg igen képzett, jó ízlése van, s ez természetesen, minden megerőltetés nélkül nyilatkozik.

Gozsdu egyik nővére. Très moderne celle-là. Tgen érdekes. Határozott erős egyéniség, amelynek alapja meglehetett, mielőtt Gozsdu — madame Bovaryt odaadta neki olvasni. Ennek aztán megvan a maga véleménye minden felett. És igen érdekes, mindaz amit mond. Kiüt belőle az örmény fino múlt művészi subtilissága, bár sok az egyéniségében a férfias vonás.

Ha Elek ennyire a saját lábán állana, mint a nővére, legelső irodalmi talentumunk lenne.

Kár!

A költők között Baudelaire-t szereti legjobban, s ezt őszintén nyíltan a szemembe nézve vallja be — szüziesen.

Ez nagyon tetszik nekem.

Vasárnap ápril 7-én.

Reggel *Aggházi Gyulánál*,⁴⁹ főleg Károlyról beszélünk, majd onnan át *Feszty Árpádhoz*, egyleti ügyek, felhívás, aláírási iverk stb.

V. r. u. *Zichy Irma* grófné-nál, *Zichy Jánosné* sz. br. *Kray Irma*, egyik pesti «primicilla». Qui font la pluie et le beau temps. Igen ladylike modor, nagyon Wenckheim. Ez is a magyar társaság egy típusa, caracteristikonjaik: igen finom race, subtilis, sok forma, azonban — nem mindig őszinték s nem egyszer hazudnak (pld. *Andrássy Leontine*).

A hazugság híján *Zichy Irma* tipikus Wenckheim. És azért szeretem, mert nagyon emlékeztet az Istenben megboldogult *Ürményi* sz. *Festetich Betty* cousine-jára, az én szeretett szerencsétlen *Józsím* édes anyjára.

Sokat látott, utazott asszony, a nyár jórészét Londonban tölti, ismeri majd az egész angol társaságot, jól van több híres angol íróval. Ő egyik factora a mi egyletünknek. Az ő és *Dessewffy Pálma* kedvező sociális hatása tette lehetővé hogy az idén valamiféle formában létre jöjjön ez plánom, hogy az az eszme, amely már a debating soc.⁴⁷ alapításánál megszületett agyamban, most testté válhassék.

Muzeum-utcai palotájának benső berendezését bevallom, hogy nem nagyon szeretem. Igen sok szép tárgy, azonban az egész kevés színérezéssel keresztül vive. Des salons trop verts et trop bleus.

Tőle *Zay Miklóshoz*. A kis ménage-t éppen kimenőben találok — együtt Kugler-hez. Útközben virágokat veszek Margotnak — — így amint felvirágozva kilépünk a Szelnár kapuján anyjával Károlyi Irma grfnéval találkozunk, meg Ginával — — Irma grfné tréfál, hogy így hármásban talál, mind egyforma virágokkal. Kuglernél leülünk, Miklós a fodrászhoz megy s utána nemsokára el anyósa és sógornője is — — Miklós nagy szörnyűködésére így egyedül garde-dames nélkül talál a — feleségével. Még sem ő sem «a hitves» nem szoktak ahhoz, hogy fiatal asszonynak tulajdonképp nincs szüksége garde-dames-ra.

Este nálam thea.

Zichy Antal (Z. Pál fia), *Nádasdy Tomi*, *Pálffy Móric*, *Zay Miklós és Justh Feri*.

Zichy Antal, egyike a legrokonszenvesebb pesti fiatal embereknek, azok között kikkel éppen nem a legintimebb lábon állok.

Angolos külső, széles hatalmas vállak, izmos karok, férfias kezek lábak, öreg arc, tele redővel, gyermeki bár rövidlátása által elfátyolozott szemek, monokli — mais dignement porté, minden pose nélkül.

Nádasdy Tomi — az utolsó Nádasdy egyetlen fia. Igen hasonlít unokabátyjára Z. Antalra, nyugodt angolos modor, igen lágy mozdulatok, melegség. Még nem kész fiú, lehet belőle minden, bár azt hiszem igazi Nádasdy marad: tout d'une pièce, kissé fejes igazi telivér gentleman, vadász; kategóriákkal az agyban más komolyabb dolgok iránt is.

Zay Miklós nagy prelectiót tart nekik (kik n. b. a legconservatívabb, leghigh-torybb elemei a fiatalságnak), hogy nem elég exclusivak, holmi Jakabffy Tódorokat, Geiszt Gázsikat és Sívó Jenőket ha nem is éppen portálnak, de legalább be hagynak jutni a társaságba. Aztán az alföld káros befolyásáról beszél a magyar társadalmi életre, amely oka annak, hogy nálunk olyan parvenu eszmék lopóztak be.

A születés elvének háttérbe szorítása a vagyon elve által mind természetes folyománya annak, hogy itt az első szerepet évek óta olyan családok mint az Andrássyak, Csekonichok, Karácsi nyiak stb. viszik, olyan családok, amelyek határozottan a pénz alapján jutottak fel az uborkafára.

A jó Miklós, mint mindig ha erről a tárgyról van szó, túllő a célon — — elámítja a három fehér rózsást, kik szájtátva hallgatják — elbámulva, hogy ily csúnya módon le lettek főzve pipálva.

Én kifejtem, hogy minden bizonnyal hamis a pesti társaság, alapeszméje mert vagy aristokratikus társadalom vagy nem. Ha aristokratikus, akkor a szellemi arisztokráciából kellene kiegészíteni magát s nem a Jakabffy és Sívó féle kategóriából, amely típusoknak más érdeme nincs, minthogy számoztalan fiakkereen szokott a sugárúton végigrobogni; vagy nem, akkor az összes társadalmi rétegekből.

De így igazi alapja csak a pénz.

Az én álláspontomat foglalják el Józsi és Antal is, kinek így mindjárt az — egyletet is beadom, a legsikeresebb eredménnyel.

Hiszen az egylet egyik főcélja volna a Magyarországot képviselő osztályok s az igazi magyar művészek összehozása egyesítése, hogy a társadalom mintegy támogatást találna az irodalom s művészetben, ezek pedig a társadalomban.

Hétfő ápr. 8-án.

Batthyány Istvánnal Beniczky Bajza Lenkénél, onnan pedig *Vadnay Károlyék-hoz* afternoon tea-ra.

Vadnay végre megtette a cultus bizottságban azt a propositiot, hogy a nemzeti színházat a belügyből a cultusba tegyék át.

Egyáltalán az öreg Vadnay most gyönyörűen viseli magát, a művészi kérdéseket egészen (hála Margit-leányának) modern szempontból látja és e szempontból is száll síkra értők.

A zeneakadémiáról beszélünk, meg fogja tenni a propositiot a jövő cultusülésen.⁴⁸ Ő is meg van arról győződve, hogy az egész hecc tulajdonképp nem Károly, hanem a Jenő ellen megy, ki kezd kényelmetlen lenni Mihalovich uramnak. Társadalmi állást foglalt, hangversenyeinek óriási közönsége van, szeretik, tisztelik, operája sokat ígér, nem nem ezt egy ilyen csinált, fel-fujt nagyság, mint Mihalovich nem bírja meg!

Mint intrigáns a Hagbarth és Signe⁴⁹ nemes szerzője pedig országszerte ismeretes.

6 óra felé sokan érkeznek: Fanghné Gyújtó Izabella⁵⁰ «collegám», leányával, Degré Erzsi, Csikyné, Gazsi, Burger Lajos, stb. stb. Én azonban szököm, lévén 7-kor Batthyány Gézáéknál ebédem.

A diner en famille. A család, K. B. és neje, Kárászné és Sztáray Fanny.

K. B. ifj. Pest egyik legfurcsább alakja. Kicsiny tömzsi fiú, óriási nagy fej, savószinű teint, kékes szemek, nagy orr. Kissé bolondos, nagyon grotesque, de azért egy cseppet sem

ostoba fiú. Gyermekkoromban sokat voltam vele, most azonban nagyon is szétszaladtak utaink.

Felesége, sz. *P. P.*, egy m.-i fürdőorvos és szerb agitátor leánya. A család egész el volt képedve e házasság által. Sehogysem akartak a dologba belemenni pedig — Sugi («Segesvári Sugi» így hittak gyermekkorában) annyira megkívánta *P. P.*-t — hogy eggyé lettek. Hiába similis — —

Su giné (ez hivatalos neve) külön csinos asszony, van mindig egy udvarlója és nem sokat törődik társadalmi állásával, amely nem egyszer megrendült már.

Elég érdekes arc, barnás halvány bőr, fekete villogó szemek, egy baja van csak, hogy mint az oláh asszonyok rendszeren, kissé mosdatlanul néz ki.

Azáltal fogadják mégis valamivel jobban itt minálunk, (óh szent pátria i) hogy nem tud magyarul, s a francia beszédje valamiféle cachet-t ad neki.

Beniczky Gáborról van majd egész ebéd alatt szó, kivel dacára annak, hogy a mi családunk csakúgy mint a Batthyányé vagy négyszeres rokonságban van, nem vette a fáradságot, hogy gratuláljon Ferinek. Suginé pártját fogja mostoha apósának: « il est un si bon père, lui ». (Ez Beniczky Márthára vonatkozott, kit a Beniczkyek Ferivel akartak elvételni.)

De Géza megfelel neki: « Ça ne signifie pas de n'avoir une éducation! »

Sztárayné elég furcsán viselkedik Suginéval, folyton magyarul beszél, dacára annak hogy tudhatja, hogy *P. P.* nem tudja gyermekeinek anyanyelvét. Ma láttam először hogy, milyen kellemtlen is tud ez a high tory asszony lenni, ha akar.

Úgy io felé Batthyány Irmához ahol nénémmel, Justh Beniczky Saroltával (a Feri anyjával) és Justh Annával kellett volna találkoznom. Persze mint jó falusiaknak csak hült helyöket leltem.

Kedd ápr. 9-én.

Thea Batthyány Irmánál. Réunion de famille. Istenem de unalmas volt!

Az egyik salonban a jegyespár nyakig a mámorban, nem törődve mivelünk mind. A másikban az óconservatív Sarolta néni antidiluviális costume-jeiben és ideáival (kit különben azért igen szeretek), a szintén conservatív, bár bas bleu és — Schopenhauert igen sokat olvasott Anna cousine-om — és ultramodern *Batthyány család*.

Szerencse, hogy mint átmeneti alak ott van Kárászné a

maga 1850-ből megmaradt világnézetével, modorával és costume-jeivel. És mégis «tekintetbe véve a körülményeket» igen jól megy a dolog.

De íme egy pár kép:

A salon közepén egy óriási nagy divánon egymás mellett Sarolta és Irma. Az előbbi az udvari gyászt a legstrictebben megtartván (csak máj. 5 én jár le) a legesleglehetősebb ruhában, fekete keztyűk, tollak, fekete legyező. Csak néhány régiesen foglalt ékszer díszíti, egyéb semmi.

Igen fontoskodva beszél a necpáli és tótrónai ezer ügybajról, majd a megyei dolgokhoz fog, meg arról kezd beszélni, mikor itt a világban Kárász Imrével (a negyvenes évek derekán) cotilonozott.

A másik sarokban Anna ugyancsak mély gyászban, sápadtan, gyermekszemekkel, amelyekből harminc év tapasztalatlansága beszél, oldalán Margit és Felicie olyan toiletteekben, amelyek majd általános divattá Pesten a jövő év végén fognak jönni — —

A zongoránál *Latinovich Régine* felteszi csíptetőjét és magyar nótákat követ el bácskaiasan, duhajul — — néha néha Anna félénken, Sarolta néni elbámulva, Irma grfné szemrehányólag tekint felé — —

De Régine csak énekel:

«Felfordulhat ez a világ én tölem!» stb. stb.

Ez az általános hangulat!

Szerda ápr. 10-én.

Reggel szegény *Mednyánszky László* jő hozzám, kinek nagy-anya pár nap előtt meghalt. Igen megviselte e reá nézve valóban nagy csapás. Halvány szemei beestek, s végtelen szomorú kifejezésök van.

Azt mondja most már családja szétesett, hogy az öreg asszony halott, megszűnt köztük az összekötő kapocs — — Ezt mondta, de azt érzettem szavaiból, hogy most már egészen egyedül érzi magát a világon!

Önkénytelenül vigasztalni igyekszem: De hát nővéredet, sógorodat szereted.

«Oui, mais ceux-là se suffisent — — »

Mondja halkan lekonyult fejjel — — s ebben igaza van.

Pedig milyen magány ez! Milyen ürrel van ez az ember szemben! Pedig egy egész világot elárasztó érzéssel van tele a szíve.

Egyike azoknak, kik valóban rá vannak a művészetre szorulva!

Villásreggelin Sarolta és Anna néni nálunk.

Anna a legnagyobb csendet egyszerre ezzel a frázissal töri meg: «Jaj az a Régine — az egész éjjel üldözött, róla álmodtam».

Ez aztán a homogenitás elve mellett beszél, de úgy mint semmi!

Este ismét a két családdal a nemzeti színházban, egy rémségesen édeskés darabot, az « Abbé Constantin »-t^M adták, végzetlenül édeskésen.

A nemzeti színházi előadások határozottan romlanak, majd mind túloztak, és a közönség majd mindig akkor tapsolt, amidőn püsszegnie kellett volna. Ez egy bizonyos fokig a Paulay Ede hatása, ki csak a «hátgerinc» nélküli előadásokat szereti.

Színház után theára Batthyányékhoz, Latinovich Régine elkezd velem és Batthyány Istvánnal disputálni — a gentry-t illetőleg, amellyel azonosítja magát. Haragszik, hogy kifejtjük, hogy a sociális atmosféra a kiállhatatlan, amely körülveszi. Engem megtámad, hogy «fújok»! Ezt nem foghatja rám senki sem — arról azonban nem tehetek, hogy ez az egyetlen társadalmi kör, amelyet Magyarországon ki nem állhatok. Evés, ivás — kártya, szóval: kizárólagos állati élet, pár külsőség adaptirozásával, amelyet az első társaság után majmoltak.

Semmi műveltség és így — majd semmi jövő.

A legeslegutolsó zsidó íróval, journalistával, kinek van műveltsége, jobban szeretek lenni, mint egy «dunaközi» földesúrral, kire nézve a világ agarászat, ivás és — váltó.

Ezen Régine úgy megharagszik, hogy sirva felmegy a beteg Margithoz.

Míntha ő róla mondtam volna! Különös asszony, de alapjában kitűnő teremtés.

Thea után még soká Istvánnál.

Csütörtök ápril. 11-én.

Valamivel villásreggeli előtt *Josef Waldner*, az osztrák dalénekes jó hozzám, kit Berlin óta nem láttam. Meghívom estére.

Villásreggeli Batthyány Gézáéknál. Ifj. Géza elmondja, hogy új könyvem *Parisienne-jét* a casino-ban olyan kevesen értik, Hadik Sándor és Andrássy Ducival disputált felette igen soká.

Elmondja, ő hogyan magyarázza a végét — én egészen *így akartam* írni, s bevallom csodálkozom, hogy másképp érteni lehessen — t. i. hogy a «pillangó» azért hagyja ott, mert már látja, hogy I. R. szerelemre képtelen.⁶²

Este nálam theán: *Zichy Géza, Aggházy Gyula, Josef Waldner, Bartók Lajos, Széchenyi Imre, Zay Miklós, Juhász Aladár és Batthyány Géza.*⁶³

Előbb Juhász játszik magától három valóban igen meglepő darabot, ezek is, mint Juhász legtöbb opusai, mélyek subtilisak, csak — kissé zavarosak és (ha lehet ezt a kifejezést egy zenedarabra használni) szétesettek. Waldner, vagy öt Löwe balladát⁵⁴ énekel, aztán Zichy Géza kísérete mellett tőle egy dalt, és Aggházy-tói az egyik «Hoyos»-t.

Géza pedig Dolores-éből játszik részleteket és azt a keringőt adja elő, amely az orosz cárnak annyira tetszett.

Zichy Géza. Igazán művész csak akkor, ha — énekel, bár hangja nincs. Játéka bámulatos, darabjai — csudálatosak, — csakhát játéka lehetetlen, hogy művészi legyen. Pedig van egy pár opusa igen szép, dalai között az amelyiket Waldner énekelt, nagyon tetszik.

Különben németbe ojtott szláv. (Anyja után, ki Sztáray leány volt.) Lágy, érző ember, erő tökéletes híjával — és egy cseppet sem subtilis amellett.

Így csak romantikus dolgai lesznek érdekesek. A modern világ és közte átláthatlan spanyol fal van. Éppen ezért versei gyengék — zenében még inkább elbírja az ember a romantikát.

Este igen sok muzsika, csak hangulat nem elég. Milyen más volt az a bizonyos este — — januárban!

Persze kevesen — de homogén elemek voltunk együtt.

No majd a jövő télen.

Péntek ápril. 12-én.

Este *Cebriánéknél.* Mária Goldmark egy trióját, Róza Volkmann Junger trióját játsza Bürger Zsigmonddal és Grünfeldt-el.^M

Itt is már másféle estét éltem át Jenővel.

Az ember határozottan napról napra válogatóbb lesz zenében, könyvben, de még — sajnos! — emberben is!

Éjjel nálam Feri és István. Családi ügyek.

Szombat ápril 13-án.

Este mamával, bátyám és sógornőmmel *Rheingoldban.*⁵⁹ Hát bizony gyenge előadás volt, s így nem volna szabad Rheingolddal előállni, ha már egyáltalán előállnak vele. A sellők hamisan énekeltek, az egy Ábrányinét kivéve, a nők mind gyengék. Férfiak közül Ney szépen énekel. Csak egy *Takács Mihály* van művészi színvonalon. Egészen elragadott, igazi wagneri

alakot hoz elénk Alberich-ben.⁵⁷ Az utolsó felvonást kitűnően, realistikusan játsza, ami minálunk — valóban ritka. A zenekar jó, finoman árnyal, s hozza ki a motívumokat. Mahler igazgató láthatatlan, csak a vezénylő bot hegyéről látszik, hogy nagyon ideges.

Vasárnap ápril 14-én.

Fogom magamat és megírom Takácsnak, mennyire és miért tetszett nekem Alberich-e. Tudom, hogy ez minálunk nem szokás, annál inkább teszem. Végre is egy művésznek elismerésre van szüksége. Felel rá, meg van lepve, hálálkodik, fel fog keresni. Azt hallom, hogy jó magyar ember s nem «hazánkfia», mint a legtöbb operaénekes és énekesnőnk.

Este a *Walküröket* hallgatom meg. Ez már más előadás, kitűnő a zenekar, s pár jó énekes. Ney nagyon jó Wotan, De Grach az új aquisitio⁵⁸ kitűnő Siegmund. Spiegel Arabella sajnos még mindig gyenge, rosszul intonál. Ezen ugyan Mahler nem segíthet, ez hallási hiba.

Egy kifogás alá eshet az előadás után Mahler csak, hogy nagyon lassítja a tempókat. Ezáltal aztán a tavaszi dal édeskessé, egyes motívumok pedig szakadozottabbakká válnak.

Milyen elragadó mű azonban ez a zenedráma! Benne van e műben minden, a legelragadóbb érzéstől a legfenségesebb gondolatig. A szerelem egész bubája, az istenség non possumus-a, világiájdalma, s a «struggle of life» egész vibratioja. Szóval minden !

Mire ehhez szöveg?!

Előadás után *Zay Miklós* jön hozzám.

Miklós megint a pestiek parvenu tempóiról beszél. A gazdag leányoknak még gazdagabb férjeket keresnek, nem sokat nézve az illető nevére. Mintha nem arra kellene ügyelniök, hogy régi, de fényvesztett címereket aranyozzanak meg. Múltkor, bevallom, ez a tárgy jobban érdekelt. Most egy kissé fülemben zúg még a «tavaszi dal» és «Wotan búcsúja»!

Mikor egyedül maradtam, a zongora elé ülve, ahelyett, hogy játszottam volna, felidéztem mind a hangokat, amelyek most már a szívemben csengtek vissza — —⁵⁹

15-ik ápril, hétfő.

Reggel *Takáccsal* voltam együtt, az opera fiatal, de igen tehetséges barytonistájával, főleg Mahler-ről beszélt, elég furcsa dolgokat mondva el róla.

Azt állítja, hogy a legönhittebb ember, kivel életében találkozott, Erkel Sándort ülve szokta fogadni, mint egy kis király, Odry-nak⁶⁰ egyszer azt kiáltotta fel: «Sie Ochs!» Gorombáskodik mindenkivel, a zenekarból minden Wagner-előadás után elcsap néhányr embert, ennek aztán az a positiv eredménye, hogy a tagok olyan nervozusak lesznek, mint karnagyuk maga — ami pedig, hogy mire visz — az elképzelhető.

Takács egyáltalában azt állítja, ha Mahler egymaga volna az operánál, egész csomó operát nem lehetne előadni, hogy sem Aídát, sem Othello-t dirigálni nem tudja.

Mindenesetre egy bizonyos, hogy Mahler uram kiismerte magát itt nálunk az első pillanattól fogva, erre mutat híres programja, amelyet a zenereferensekhez intézett, erre — magyar névjegyei!

A zsidó vallású, fajú és német születésű Mahler első pillanattól fogva a magyar hazafiságot hangsúlyozza és a szélrózsa minden oldaláról haza hozza «hazánkfiait», t. i. a külföldön levő magyar zsidó énekeseket.

Abban is egészen zsidó, hogy úgy tud — a journalistikával bánni, mint senki széles Magyarországon. Az egyetlen zabolázhatatlan Sztojanovitsot,⁶¹ az Egyetértés referensét azzal kötelezi le, hogy előadat tőle egy balettet.

Mindennek dacára nem hiszem, hogy addig lenne népszerű minálunk, ameddig szerződése, melyet május elsején köt meg, tart. Hitsorsosai t. i. rendszeren hamar beállítják magukat, de aztán megtartani az elfoglalt positiót nem tudják.

Az a mesterségesen megcsinált positiók rendes baja, veszedelme.

Aztán meg Mihalovics-csal és Beniczky-vel sem fogja ki tartani.

Mihalovich jó lesz neki addig, míg gyökeret vert, ha egyszer kiismeri magát nálunk, akkor belátja majd azt is, hogy ő csak nyerhet vele, ha nincs jól a zeneakadémia «nemes» igazgatójával.

Beniczky pedig bűnbakja lesz, ha beáll a krach és az operát szétrobbantja —

Én így látom ma az opera ügyeit.

Ebédre Jókaihoz. Ott a Fesztyeken kívül Káldy Gizella,

ebéd után átmegyek a már szomszédban lakó Hubayakhoz. Csak Károlyt találok otthon.

Hubay Károly. A Jenő bátyja, nagyon hasonlít reá külsőleg. Minden modern kiváló művésznek szüksége lenne egy ilyen bátyára. Le frère impressario. Az Jenőnek, mint Munkácsyné Munkácsynak. Úgy kiismeri magát az élet színpadának ezer fonalában, mint senki tán Pesten. Ebben különben egy bizonyos nagyságot is ér el. Amint majd két óráig tartó tanácskozásunk folyamán (a zeneakadémia és *élet* ügyeit illetőleg) kisült, Mahlernek ő adta az oly praktiks tanácsokat, midőn Pestre érkezett.

Különben egyike azoknak, akiknek nem szeretnék ellensége lenni!

Mihalovich-ról beszéltünk, nos tehát meg fogja enni azt, amit magának megfőzött: az interpellációt bátyám⁶² el fogja követni és pedig a Hubay Kroly információinak alapján.

Mihalovich a Hubayakkal szemben valóban kvalifikálatlanul viselkedett, et il a eu tort — parbleu!!

Vissza *Fesztyékhez*, velük a városerdőben. Gyönyörű tavaszi nap, elragadó színhatások. A szürkés alaptónusból finoman kiemelkedő halványzöld levélkék, rügyek, a nyírfák fehér sudár törzsei, a szürkés-kék égboltot visszaverő tó Puvis de Chavannes színeire emlékeztet.

Minden pillanatban megállunk el-elhallgatva — —

Innen onnan ey árva verkli hangját hozza idáig az iramló szellő, majd minden csendes, a Városliget ez a része üres, a tavasz áramlataiban a fiatal pár s a singleton gentleman — — s mindnyáját úgy el fogja valami, hogy hallgat mindahány!

A Wurstl präterben a nép mulat, és mi?

Minket hangulat fog el, érezzük az életet a maga egészében — — ez is valami.

Igazában milyen borzasztó lehet annak a dolga, aki számára a «látható világ» nem létezik. És a Rousseau előtti irodalom ilyen volt.

Ebéd után *Forgách Sarolta* grfnéhez. — *Révay Gyula* megjött, azt akarom látni, főleg azért megyek.

Révay Gyula — szintén egy felsőmagyarországi típus. Legközelebb áll hozzá genre-ra, gondolkodásra Justh Gyuri. Csak tán mégis kevésbé báb, mint ő, többen ment át, mint Gyuri.

Különben szintén gyenge, akaratnélküli, lágy ember, sok jóakarattal, amelyet mozgásba hozni nem tua. Családaink tradícióihoz híven rosszlábon áll — Gyurival. Mindig kell legalább egy Révay-nak s egy Justh-nak haragban lennie. Szerencse, hogy

sem Gyuriban, sem Gyulában nincs elég anyag arra, hogy ez a harag valamiféle formát öltjön, így a legjobb szomszédok!

Én Gyulát kivált azért szeretem, mert öccsére, Simire emlékeztem. Az én jó, szeretett Simimre.

Forgách Saroltánál még Csekonichné, Károlyi Pistáné, Berchtold Elise, Károlyi Nandine és Melinda, Berchtold Charlotte.

Az öregebb dámáknál egyetlen úr, Gyula, a kisasszonyoknál én, Sarolta nem hitt többeket, mert sógornője, Gyula neje még mindig igen rosszul. —

A kis salonban ülünk most, szemben velem a négy leány: Hahn im Korb, parbleu!

Az ott *Károlyi Melinda grfnő*, a Károlyi Pista és Csekonich Margit kedvenc gyermeke. Ez — meg is látszik rajta. Szép is, okos is, tapasztalt is (18 éves még nincs!)

Halvány igen halvány arc, sötétkék acélkék fel-felvülanó szemek, amelyeknek kifejezése folyton változik. Igen szabályos vonások s mégis rendkívül sok imprévu az arcban.

Már tökéletesen kifejlett termet, melyet ugyancsak kiemel egy nagy tudománnyal elkövetett orientális costume. Gyönyör karjai, vállai keresztül *fehérlenek* a fehér selyemfátyol aranyhímzésein.

Egyike azon leányoknak, kik szerelemre születtek, s akiknél a «pillangó» közeledése elszomorítja azt, aki szinpompájukban a tavasz ébredését, illatait szívja magába — —

Mert az is szomorú, ha az élet reálehel a bimbóra, elhervasztja első szirmát, de még tán szomorúbb az olyan virág, amelyet napsugár még nem ért és nem is fog érni soha.

Ilyen: *Berchtold Charlotte*. Bámulatos szépség, amely úgy hat, mint a jégmezőkön végig csillogó napsugár szinpompája: fagyosan élettelenül.

Mert ez a leány nem élt, nem szeretett még sohasem s azt hiszen nem is fog. Ez látszik impassibilis mosolyán, ez fekete, gyönyörű fényű, de kifejezéstelen szemein, ez végtelen nyugalmán.

Különös ellentétek, ez a halaványszőke Melinda életre hí s ez a barna piros, feketeszemű Charlotte elojt.

Károlyi Nandine — normális házias jó leány, kinek minden mozdulatából érzik az — anyacandidatus. Anglia atmoszférája tette ilyenné. Nem szép, de rokonszenves, ebben a talajban sohasem fogja jól érezni magát.

Forgách Ilona — — et bien elle gazouille.

Beszélünk Károlyi Nandine-al igen sokat Angliáról és Berlinről, elmondva sok-sok közhelyet, egyszerre csak odafordul hozzám Károlyi Melinda s azt mondja: «Milyennek tart, érdekelne tudnom.»

Sorra analizálom őket — úgy ahogy megítélni ilyen felületes találkozásokra fiatal leányokat lehet.

Conclusio az, hogy vígnak — közülök csakis az egy Forgách Ilonát (azt, akit pedig már egy pár nagyobb veszteség ért az élet folyamán) lehet mondani.

Melinda — nagyon is öntudatos arra, hogy víg' legyen, no meg intelligens is, ennek az egynek van egy jó portio philosophie mondaine-je. Nandine? Nem víg, mert a nagy világot nem szereti, nagyon is nagy fényben született — ő, ki az árnyékot szereti. Charlotte? «Óh» így kiált fel, «Én néha igen jól mulatok is Pesten, nevetek, de jóízűn, a lelkemből, a — pudliaimmal! — »A világban?» — — teszi hozzá halkán «nem, én a világban nem mulatok. Ezt — — öndicséret nélkül elmondhatom.»

Egy percig csend — — A vallomások hangulata érzik.

Azt hiszem pedig, hogy e percben mind őszinték voltak: a legtöbb ember, asszony s főleg fiatal leány őszintébb, ha barátai előtt vallatja az ember, mintha egyedül. Olyan tanuk előtt, kik ismerik, igyekezni fog igazat is mondani, — ha lehet.

$\frac{1}{4}$ 11-kor el, át *Batthyány Irmá-hoz*, hol a családot találok együtt: Batthyány Gézáékat, Kárászné-t, Csáky István-t. Bámulnak (kivált az urak — mi annál meglepőbb), hogy én Károlyi Melindát szépségnek találok.

Nem beszéltek velem még, ez az oka, azt hiszem arca csak akkor érdekes, ha beszél — ha életre van híva.

Aztán az öntudatosságról van szó, a három leány azt vitatja, hogy az öntudatosság bizonyos fokán gyengül az érzés. Miért? Nem hiszem, azáltal, hogy tudom hogy szenvedek, kétszeres a szenvedésem — ha ez áll, akkor — — C'est vieux jeu de dire cela! Aztán mi az öntudatosság? Hisz csak két dolgot tudok bizonyosan: hogy egyedül vagyok a világon, s hogy szeretni bírok.

Ez az egész!

Mikor mind elmentek, lemegyek Batthyány Istvánhoz, komolyan, igen komolyan beszélünk az életről. Nemsokára egyedül marad a fiú. Irma grófné s a két leány külföldre mennek, Mária férjhez. Egyszerre magán áll, család nélkül. Jól esik, hogy hozzám simul, bennem bízik. De miben pótolhat egy ember egy családot?

Furcsa fiú, felületesen ismerve tán rossz posztónak is vélhetni, az életben nagyon is mozgásban nyilatkozik nála az, hogy csak egy dolgot lát a világon, ami biztos élvezetet ad! Ha közelebb ereszt valakit magához, (ilyenek különben csak igen kevesen vannak), érzik ki rajta, hogy eleget szenvedett arra, hogy ne féljen a szenvedéstől, és eleget arra is, hogy másokat ezen az úton ismerjen meg.

Csáky Istiről beszélünk, István igen helyesen azt mondja, őt tartja az összes pesti fiúk között a legszánalomraméltóbbnak.

Mint minden ember, felületes ismeretre kissé comicus benyomást tesz, jobban belelátva lelkébe, pedig szánalmat kelt, nincs olyan lény a föld hátán, ki ne cipelné a keresztjét!

István most felül az asztalra s onnan beszél: egész silhouette-je kifejezi egyéniségét. Sovány, telivér alak, sápadt olivbarna arc-bőr, horgas, hirtelen hajlott orr, szürkés szemek, gyors, *színes* gestikuláció, mozdulatok, minden gondolatát kiszínezi egy moz-^jdulattal, akárcsak mint a cigányok szokták, ez is elárulja a végtelenül érzéki embert.

Igen ügyesen utánozza az embereket, kis hibáikat senki úgy visszaadni, mint a mi jó «Stephlink» (ez a «családi» neve), nem tudja. Ellesi hanghordozásukat, bizonyos frappáns mozdulataikat, mondásaikat úgy visszaadja, hogy az ember az illetőt hallja, látja — —

Amellett azonban meg is érti embereit, nagy ragaszkodásra, szeretetre képes, tele van elnézéssel, megbocsájt, mert megért.

Majdnem öt óra reggel, hogy elmegyek tőle, javíthatatlan vagyok! Az eső (mely egész éjjel zúgott), elállt, vizes a járda, visszaveri a hajnal szürkés, derengő színeit, meg a pislogó lámpák vereses fényét, az utcán egy pár alak nehézkesen indul dologra; mi nem dolgoztunk, fogunk-e holnap? Dolog-e, amit teszünk?'

Nagy csütörtöktől nagypéntekre

Éjjel muzsikáltatom magamat. Persze Batthyány Gézával megyünk. Radics játszik, nem Rác Pali az én «udvari cigányom». Alighogy az első nótát eljátsza, feltűnik a háta mögött az öreg Pál barna arca, szemrehányó szemmel, komoran: hűtlenségen kapott! Furcsa, mindannyiszor, hogy más primást megyek hallgatni, mintha csak megérezné — megérkezik.

Leül egy asztalhoz a banda mögé, úgy hogy Bélára nézve őt is látom, ez mind engemet, mind Radicsot zavarja. Én nem tudok közvetlenül hallgatni, ő játszani.

Pár nóta után odajő hozzám, azt mondja, bánatában becsípett. És ez valóban érzik és látszik is rajta — — lassan félhangon beszél, szemrehányásokkal illet, azt mondja, mindenki más elpártolhat tőle — de csak én nem, mert én a zenéjéért szeretem, mert úgy hallgatom a muzsikáját, mint senki más. «Hogyan, Pál?» kérdem.

«Úgy, öreg nagysás uram, hogy ha magának játszok, nem csak a magam baját húzom, hanem azt is, hogy maga az én öregem, kit szeretek, akit féltek — — »

«Mit félt rajtam, Pál?»

»Nem vigyáz magára, nem törődik az egészségével, mintha csak — — »

«Öreg dada, ne tanítson, nem illik ez cigányprímáshoz!»

Ezt felelem, de nagyon meghat, érzem, hogy őszinte. Szeret, mert érzi, senki sem szerette úgy a muzsikáját, mint én, ez teszi olyan hűségessé is, mint egy kutya — —

Ezalatt Béla (Radies) mind a szemembe néz, de már igen chaotikusan játszik.

Furcsa mégis a cigánymuzsika — — a legközvetlenebb, az egyetlen, amelyben suggestio van a hallgató és zenész között, hol a primas a szememen keresztül kiérzi az egyéniségemet, azt, amit e percben érzek, s azt visszaadja úgy, amint hogy csak én érzek e percben. Az egyetlen módja a zenének, hol a művész igazodik a hallgató után. És ezt úgy adja vissza, mint csak ő, e csudálatos produktuma az emberiségnek teheti, ki a félvad ösztönével megérzi mi vágyóként, ki sok generation át tökéletesedett s az eszem nevelt, s a született zenész fino múltságával ezt vissza is tudja adni.

Azt hiszem, e kettős elem teszi a cigányzenét egyikévé a legcsodálatosabb *művészi nonsens-éknek*.

Pál — — most rábeszél, hogy hallgassuk meg az öreg Radicsot. A vén cigány elragadóan játszik, mindig legjobban az öreg primások játéka kap meg. Lemondás, végtelen melancholia, az érzés memoriá-ja beszél hegedűikből.

Az öreg szemembe néz s elvisz magával az én fiatalságomba (ma is az vagyok, huszonhat esztendőm ezt bizonyítja!) — — öregebbnek érzem magamat nála. Azt hiszem, már öregebbnek is születtem, mint ő (hány generáció átöröklött tapasztaltságával áll szembe az ő naivitása), aztán mennyivel több átélt emlék toluhat az én lelkem elé, mint neki?

A kor nem az évek számától függ. Van oly perc, amely alatt jobban szenvedhet egyik ember, mint a másik egy élet folyamán —

Nagy péntekre virradunk, magamba szállok mint ember mint művész.

Menjünk aludni! Te öreg primás, ha elfújod a mécset, nem fogsz nagyobb sötétséget látni magad körül, mint én a holnapi fényes napsugárnál — —

Nagypéntek.

Az első egyleti gyűjtőíveket küldi meg nékem Nagy Miklós.⁶³ Batthy. Gézával neki indulunk a városnak, elosztjuk az aláírt dámáknak, pompás «nagypénteki» multság. Előbb Zichy Irmá-

nak, nagy öröm, Nádasdy Feri, az igazi tetőtől talpig gentleman aláírja a nevét, innen Károlyi Pistánéhoz, bemutatja új palotáját nekünk.⁶⁴ A legszebb Pesten, s határozottan egyike a legnagyobbszerűeknek a világon. A palota közepén óriási boiserie hall — atrium, mint ahogy ők nevezik, — földszinttől a pallásig — felső világítás. Onnan lépcső, mely galériába vezet — e galériába nyílnak körül a termek, salonok. Gyönyörű táncterem, stukk, Lotz által festett piafond, berakott parquetek.

Tőle Budára Pallavicini Adèle, Tiszáné stb.

Pesten még *Dessewffyék*-hoz.⁶⁵ Ez egyike a legrokonszenvesebb alakjainknak: a megtestesült óconservativismus, de csak rokonszenves vonásaival. Megjelenése is telivér, igen nyúlánk magas sovány ember, finom markirt profil, keskeny hajlott orr, előre álló áll, tiszta átható kifejezésű szemek.

Felesége, Pálma grófné már rég beteg, egyike pedig egyelőnk támaszainak. A «primicillák» között mindenestre egyetlen, ki komolyan dolgozott is — — a többi csak nézte és zavarta a dolgot.

Este Batthyányaknál, István lázas, nem tudom mi baja lesz. Lefektetem, nála egy ideig, aztán haza, írok, készülődöm — — nyugtalanul várom az elutazás óráját, amidőn ismét (habár pár napra csak) hátat fordítok a városnak — —

Szombat ápr.

Reggel 7 kor a legkönnyebb szívvel el Pestről. A ruttkai gyorsvonattal Stíavnyicskára (Kis Selmecre — magyarul) Révay Gyuláékhoz. Majdnem Turóc Szent Mártonig alszom. Ruttkán találkozom régi gyermekkori barátommal, *Révay Simi-vel*, egyikevel azon pár embernek, akit a világon a legjobban szeretek. Majd három hónapja, hogy nem láttam, mielőtt Berlinbe utaztam volna, nálam töltötte az egész éjszakát majd reggelig (régimódi szerint!), azóta nem volt Pesten.

Egész Pest, s kivált azok, kik közel állanak hozzám, csodálkoznak azon, hogy olyan jól vagyunk. Egész Pestnek nincs igaza, hogy ezen csodálkozik.

Íme *Révay Simon* (Simi!).⁶⁶ Barna olajszínű fiú, nagy fekete elmélázó szemek, amelyen egész lelke (illetőleg lelkének az a jobbik fele, amelyet olyan kevesen ismernek), tükrözik vissza. Sűrű szemöldök, erős vonások, gömbölyű áll, húsos orr, elég érzékes, érdekes fej.

Kellemes, tán túlsima modor, sport kedvelés, jó szív, ezek azon tulajdonai, amelyeket mindenki meglát nála; mélységes mély érzésvilág, hamleti töprengés gyengeség az élet durva har-

cával szemben, igen nagy zenei talentum — azok a tulajdonai, amelyeket sűrű fátyol fed, s amelyekért úgy szeretem.

Egyike azoknak, kik leginkább vannak az életnek kiszolgáltatva, ezért szánom őt s ezért jövője egyike legnagyobb gondjainak.

Közös vonása sok van Batthyány Gézával: energiahiány, bizonyos fokú indolentia, pessimismus (de subjectiv mindakettőnél), óriási alanyiség, roppant művészi anyag, amely egyiknél sem lett komolyan kiművelve — hála a magyar conventioknak, amely honatya jelölteknek nevelte őket!

Tán a két lekedv s bb nem professzionális barátom e két fiú, kiket a szenvedésükért szeretek s kik a szenvedésükön keresztül ismernek engem.

A coupéban, kocsin, semmiségekről beszélünk, mint az első perekben mindig.

Megérkezünk — — a nagy Stiavnycskai kastély termében — mint mindig e jelenetnél — meghatva félre állok, az öreg özvegy Révayné megcsókolta szoroson hosszan fia homlokát, e percben az özvegy csakúgy, mint gyermeke, oly végtelenül boldog volt, hogy mindkettőjük arca fájdalmas kifejezést öltött.

Mellette Gyula, az idősebb íu, házi urunk.

A kastély öt hónapja hogy már csendes, nagy beteg van a házban, Gyula felesége sz. *Berchtold Róza* grfné, ki öt hónapja élet halál között lebeg, csak pár napja van annyira jobban, hogy pár órát a nagyterem chaise-longue-ján tölthessen.

Simi anyja, özv. *Révay Simonne* sz. *Tajnay Helene*, egyike a leghíresebb magyar öregasszonyoknak. A schlendrián korszakból, 1850—60-ból való, de bizonyos dolgokban modernizált. Igen jó asszony, józan ésszel természetes talentumokkal szépen megáldva. Semmi művészi érzék, fino múltság. Igazi tizenhárom próbás magyar «nagy asszony», melynek typusa sajnos tökéletesen kiveszőben.

Menye *Róza* — sporting lady-re játsza magát, a «Mordsfrau»-ra. Hiú, igen snobish.

Egy órai együttlét után el fogja mondani, hogy gyermekeinek ruháit London és Parisból hozatja, hogy van kis és nagy négyese, szeret kitűnő szakácsával dicsekedni. Egyáltalán tart rá nagyon, hogy sokat beszéljenek róla és — meglepő dolgokat. Pedig csak nagyzolása híres. De ez aztán országszerte.

Ebéd után (melyet a kitűnő, valóban kitűnő szakács követt el) Simi a salonban ráteszi a nyirettyút kedves öreg hegedűjére, rám néz úgy olvasva arcomon, mint a nyitott könyvben, játszani kezd — — összefolyik szemeim előtt a világ, egyszerre

kiragadott a Kis Selmeci salon banalitásából, messze messze vitt magával. Eszembe jutott minden, amit átérzettem akkor, midőn nékem hegedült. Azok az esték a tajnai billiárdszobában, midőn hosszú hosszú confidenciák után elné múltunk mindaketten, elővette a tokból a «száraz fát» s megszólalt a nóta, a kedvenc nóta:

«Nagypénteken mossa holló a fiát.»

Vagy a tajnai présház fent a Bars megyét uraló hegyen, az őszi szüreti hangulatok, a szüretelő Holbein Madonna arcú tót leányok, aranygyöngyös pruszukáikkal, a nagy fehérre meszelt terem, zöld vesszőgallyakkal, gyertyákkal, zászlókkal díszítve, amelynek ablakain végiglátni az Érsekújvár felé húzódó síkságon, belátni a lemenő nap végső sugaraitól megaranyozott folyóit, templomfödeleit, aztán a szoba közepére terített asztal, a toastok, Simi amint felkel tűzoltó parancsnoki uniformisában, aranytól ragyogván, bíbor bélésű ködmenbe, felemeli poharát s megremegő hangon rám — a legrégebb barátjára — testvére — üriti poharát. S én lekonyult arccal hallgatom s felelni rá semmit, de semmit nem tudok; aztán a többi, többé kevésbé banális «hivatalos» toastok, amelyeket a titkár, a tisztartó, a pap eresztenek meg, majd a híres Aranyos Marothi Gazsi cigány muzsikája, egyszerre meg maga Simi — — a cigánybáró áll a banda élére — s az kezd primázni — — a lassú bánatos nóták után felhangzó pattogó csárdás; majd holdvilágnál hűvös őszi éjszakán haza, sárban csendben fáradtan — vigasztalanul mint azelőtt — —

Eszembe jutnak azok az órák, midőn jó húséges szemeivel megint csak rám szegezve tekintetét — — már beszélni képtelen lévén — — eljátsza Tinódy Sebestyén búskomor nótáját, komolyan, méltósággal.

Eszembe jut minden, eszembe jut az, hogy nagy szívével ő vigasztalt meg a legtöbbször a világon, hogy néha midőn azt hittem nem bírom tovább, odaállott mellém — — s kisajtolta lelkem egész keservét — —

Úgy érzem lassan összefolyik szemeim előtt minden, úgy érzem egy árva könny tolult még az én kiszaradt szemeimbe is, e percben oda szeretnék menni hozzá és megölelni, megcsókolni homlokát — — hálásan — —

A salonban egy kacaj: «Hát magának mi baja? A feje fáj? Jöjjön beszélgessem velem.»

Az öreg Révayné volt — —

Back in the world!

Hiába Simivel csak Tajnán, midőn ő is egyedül van, szeretek lenni. Ilyenkor vagyunk csak igazán együtt. Nagyon egymásra

szorultunk pedig, én nekem a szívére, ő neki az én ítéletemre van szüksége.

Napközben mind a három nap alatt délelőtt a lábbadozó Révay Rózával a salonban, többnyire (milyen különös mégis az élet) a legkönnyebb, a legsemmisebb dolgokról volt szó. A nagy betegség nem tette komolyabbá. Szembenézett halállal, tegnap még három ápolóné emelte, négy orvos gyógyította, ma halvány kék à la Sarah Bernhardt háló köntösben, csupa brüsszeli csipke között a legújabb divatról, új szakácsáról ki Sachernél volt, a Simi által a győri vásáron vett telivérekről, gyermekeinek Angliából érkezett ruháiról beszél.

Azt hiszem akkor, midőn utolsó óráját érezte, arra gondolt, hány ló lesz a koporsója elé fogva, hány gyertya fog égni ravatalán s kik fogják emlegetni és hogyan — —

Mert Róza nem hiú, de *a hiúság*.

A stiavnyicskai kastély csudálatos keveréke a schlendrián és modern ízlésnek. A rengeteg kastélynak kívülről semmi stílusa: össze vissza van építve vagy öt hat kiugrással.

A termék jórészt a régi schlendrián és a modern ízlés keveréke. A nagy teremben néhány szép darab, különben palissandre, tarka virágos cretonnal áthúzva. Ebédlőben sok régi szép porcellán, ezüst elrendezve a fal állványokon.

Egy igen szép régi stukk szoba óriási kandallóval, ez az ódon oligarcha kastély utolsó maradványa — — a többi szobák 1850-60 ízlésben.

A park azonban egyike a legszebbeknek Magyarországon, a háttérben a szklabinai várrom, odáig pedig a halastavak, vadaskerttel együtt betöltenek egy jó óra járásnyira elterülő völgyet — —

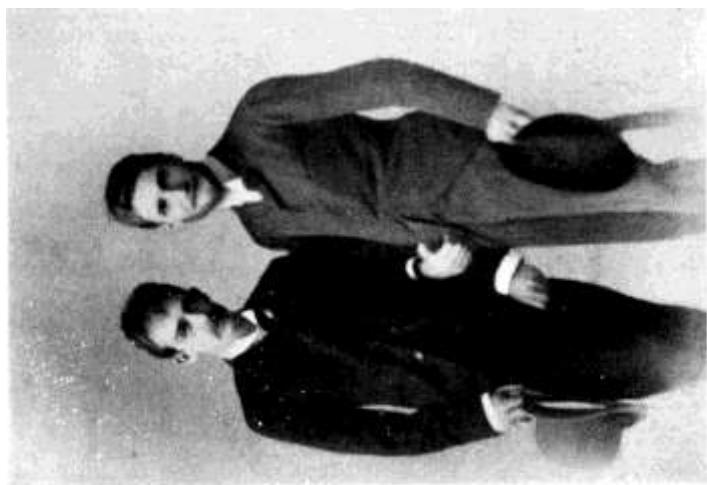
Délutánonkint séta, erős, hegyi levegő, amelyet felmelegít a tavaszi napsugár, igazi hamisítatlan tavaszi napok, olyanok aminők Magyarországon csak a kárpáti vidékeken vannak.

Az éjszakákat Simivel átbeszélgetjük régi jó szokás szerint.

Többi között Zay Imrét analizálja, elmondva milyennek ismeri ma, miután az ifjabb »öcs« majd egy hónapot töltött nála. Tajnán. Szerinte sok józan ésszel megáldott jószívű, de öntelt, fejés, kissé még csiszolatlan «félvér», kinek semmi sem fáj úgy, mint hogy csak az.

Azt hiszem jól ítélte meg, az emberismeretben is, mint sok másban, nagyon haladt a gyerek.

Beszélünk aztán egyéniségeinkről, látom, hogy napról napra

Botlyóny Géza és Justh

Justh Rácz Pálival

hasonlóbb lesz hozzám, már *érzést alapja* majdnem tökéletesen hasonló. Alapjában szláv character, a szláv hibák nélkül, csak a gyengékkel.

Sok filozófia, a priori Idealismus, mely a posteriori pessimusra visz s ez teszi őt is, mint engem szerelemképtelenné. Többet vár mint kaphat s ez a nagyon művészi is egyéniségében. A benső anyag (a töprengés, mely a legmélyebb érzéssel jár nála karöltve) boldogtalanná teszi anélkül, hogy igazi nagy csapások érték volna az életben, igazi művész — kit a magyar conventiok a hivatalos «köz pályának» neveltek. Lány akaratnélküli ember, s ez a szláv gyengeség jellemében. A szláv népeknél csak a nők tudnak akarni.

Én is akaratnélküli voltam, míg meg nem neveltem magamat, ma akaratom egyike a legerősebbeknek (ezt bevallhatom azt hiszem) Magyarországon. Aztán meg én teszek is, de csak azért, hogy észre ne vegyem, hogy nem élek.

Azért élek sokat, hogy észre ne vegyem, hogy nem élek — — ez az én orvosságom-morphiumom, Simi — a pillanatához fordul — ha már nem bírja tovább.

Csudálkozva mondja, hogy mily furcsa az, hogy egyetlen nagy szerelme után, melynek tárgya tán Pest legösszetettebb teremtese volt, parasztlányba szeret s az után bolondul pár évig.

Mintha éppen nem az üvegházi *levegő* után vágynánk leginkább a természetes aer után!

Különös érzés fog el — látva mennyit haladt, mennyit nőtt ez a fiú.

Most már kész ember lett, ki minden esetre egyike a legkiválóbb aknák minálunk.

Egy gyönyörű üvegházi növény, amely jó Isten tudja milyen csuda folytán a szabad természet ölen minden ápolás nélkül fejlődött ki, nőtt nagygyá.

Különben azt hiszem *ma* még csak én értem széles e világon, családja, mellyel szemben őszintén adja magát féltékenység nélkül, nem értheti meg (hiszen microscoppal nem lehet meglátni a csillagokat!), a többiekkel szemben pedig féltünk, — csakis játékából érzik ki a művész, az egyén — — a nagy művész, mert az — — a legkiválóbb hegedűsök egyike, magyar nótát ma tán senki sem játszik úgy, mint ő — — Spetialitása a viola, amelynek mély komor színei hozzák ki a legerősebben mély borongó egyéniségét.

Húsvét hétfőn

Villásreggelire értem jó Justh Feri, akivel át, Neczpálra, az ősi fészekbe, amely 1273 óta van családunk birtokában.⁸⁷

Gyuri cousin-em kastélyába szálllok.

Felesége sz. *Beniczky Mariska* (Beniczky Ödön és neje, sz. Keglevich Stefanie leánya), atyja Justh Kálmán és anyja sz. Beniczky Sarolta, meg Anna cousine-om fogadnak mind, a park elő részében levő óriási hárs alatt.

Ez a neczpáli établissement nem nagy, de mindenesetre a legszebb Turócban. Maga a kastély egy kicsiny francia rococo stílusú emeletes épület, magas tetővel, barokk díszítéssel kívül, amely a gyönyörű park közepén áll, háttérben az evangélikus templommal (amely alatt családunk evangélikus agának sírboltja van.)

Ezt az établissement-t családunk evangélikus ága lakta, utolsó ma ez ágból Justh József, előbb barsi főispán, majd képviselő és a Deákpárt elnöke volt, ki nejével sz. Révay Pauline-al (az öreg Simi néjével) csinósította díszítette a parkot.

Ez volt a tizenharmadik Révay-Justh házasság, a turóci babona szerint ezért volt annyi csapás kebelében.

Az öreg Pepi bácsi (mint *[Olvashatatlan szó]*) meg akarja ölni magát, ebben megakadályozzák, akkor megbolondul és Schwarczernél hal meg, fia, ifj. József, ebben a kastélyban egy selyemharisnyára felakasztja magát, második fia, Sándor delírium tremens-ben hal meg, és ennek fia, Béla meg akarja ölni magát — ez utóbbiból kiszedték a golyókat, még ma is él.

Az Inzucht! A race öreg, meg akarja semmisíteni magát, a természet örök törvénye parancsolja ezt így!

E családból két más alak válik ki, Justh Sidonie, férj. Brunswick Ferencné, ki mint Beethoven barátnéja s kitűnő zongorajátsszó válik híressé, a másik Justh Martha, ugyancsak József leánya, korának legszebb leánya, ma Bissingen Nippenburg Ernő neje, már nem szép — — nyoma sincs világszépségének.

A ház ifj. Pepi halála után pár évig üresen áll, majd ifj. Justh Gyuri és felesége költözik bele — — a boldogság lép az enyészet helyére, gyermekmosoly a házban, virágzanak a fák a parkban.

Minden jobbra fordult a négy fal között.

Justh Gyuriné, sz. Beniczky Mariska. Igen nyugodt ladylike asszony, egész életében vágyainak netovábbja az volt, hogy nyugalomban éljen. Nem bántott senkit, de azt követelte, hogy őt sem bántásák. Majdnem oly idős, mint férje, kinek első ízben unokatestvére is lévén — jól ismeri és tud vele bánni, illetve csakis ő tud.

Szép sohasem volt, csak termete gyönyörű, magas királynői megjelenés. Kissé olyanféle modor is, úgyszólván a megyében nem szeretik, azt mondják gögös — — pedig mindenkivel egyforma hideg kimért tartózkodó.

A házat is úgy viszi, mint igen kevesen, dacára hogy sokkal egyszerűbb train, mint Stiavnyicskán, sokkal uriasabb.

Nyugodt solid elegancia, semmi «möchte aber kann nicht».

Ugyanaz este még id. *Justh György* bátyámhoz, a volt turóci főispánhoz, ki a falu túlsó végén lakik, szintén egy francia stílyú kastélyban.

Egyike a felvidék tipikus különceinek. Abból az anyagból van, mint Révay Feri és a Mednyanszky család néhány tagja. A nőies tulajdonok (amelyek a szláv fajok férfijainál már ügyis praedominánsak) a tulnyomóak nála. Gyenge erélytelen ember, ki azonban Sardanapalus módjára fejtes és akaratos. Szeszélyes, beszámíthatatlan, kínozza környezetét, mert őt magát megkínozta az élet.

Tragikus ház, igen comicus külsővel. A beteges nyafogó Gyuri, ezer szeszélyével, a kis grimaceozó asszonyka, ki egyébről nem tud beszélni, mint kutyáról, macskáról, madarokról, — sa végtelen ür, melyben élnek, tudja Isten de úgy elszomorít, hogy csak szeretésemmel tudom elálcázni azt, amit érzek.

Pedig Gyuri, a híres, gögös öntelt Gyuri, ezt az egyetlen dolgot, a szánalmat nem bocsájtana meg sohasem — — ő szerencsés, élt, uralkodott családján, megyéjén, gúnyos mosollyal nézte az életet, ügyis akar meghalni — — őt ne szánja senki.

Fázok a telkén — —

Sivár a háza, sivár a kertje — elhagyatott, pusztá élettelen, sivár virágtalan lesz sírja, nem szeretett, nem szerette senki.

Ez is a race egy vonalán a végpont — — egy ilyen embernek már nem is lehetett volna gyermeke, úgy mint egy Révay Ferinek nincs.

Kilépve kastélyának kapuján szembe velem a régi ősi kis várkastély, amely Mátyás korában épült s amelynek kapuja felett ez a büszke mondás ragyog:

(Üresen maradt.)

A vár áll még ma is, tornyai kiemelkednek a többi kastélyok fedelei felett, a hárs ott áll előtte, még minden kő a maga helyén — vájjon nem fog-e az élettelen alkotmány tovább élni az élő anyagnál, mely létre hozta — —

Már igazában csak a Kálmán lineája életképes, ott is Gyuri unokanővérét vette el — — a többi — —

Kedden.

Tót Prónayra, a fiatal pár által a jövőben lakandó établis-; sement-ba, Ferivel a vőlegénnyel. Mennyi remény, mennyi

boldogság beszél minden szavából. Mennyit vár az élettől, míg mi — — ??

Feltűnik a régi Prónay törzs kastély magas íves fedele — pár forduló s az udvarban a nagy dupla címeres házajtó előtt áll kocsink.

Ez tán a legszebb Justh kastély Túróéban, kevés de nagy szobák, gyönyörű stukk plafonok, nagy tágas terem, szép kis francia nyírott kert. Egyike a Magyarországon oly ritka entre cour et jardin kastélyoknak.

Terrasse-t jöttünk építeni «Romeo és Juliá»-nak.

Azonban a lépcsőház oly ügyetlenül követtetett el, hogy ez lehetetlen. — S így délután eredménytelenül vissza Neczpálra.

Este Mariskával sokat beszélünk. A házasságról ki azt mondja, Feri szülei csak azon bá múltak, hogy egy ilyen higgadt nyugodt fiú hogy szánhatta el magát erre ilyen gyorsan. Pedig mi természetesebb, minthogy az én hirtelen Feri öcsém hirtelen végezzen el valamit, amibe érzés is vegyül.

Szerda.

Gyönyörű tavaszi reggel, a kis okos Ödönt sétálni viszem a kertbe. Gyuri idősebb fia kikérdez, három éves tapasztaltságát bővíteni akarja a — menyasszony fogalmával. «Mi az, mije a Mária néni Feri bácsinak?»

«No, menyasszonya.»

«De mire való a menyasszony?»

«Hogy az ember csókolja.»

«Hát akkor a Kindsfrau is menyasszonyom nékem?»

Fogas kérdés!

Lassan felmászunk a kis finom, azaz ideges, nagyon intelligens fiúcskával a park végén lévő sírbolthoz, amelynek kapuja be van falazva: itt nyugszanak az evangélikus Justhok mind, még az utolsó szerencsétlenek is.

«Kik laknak ebben a házban?» — kérdi Ödön.

«Olyanok, kik már angyalok lettek.»

A fiú elbámul, én hallgatok szintén, aztán isten tudja mi száll meg, összefogom két kis kezét: imádkozzál, mondom, a gyermek egy percre reám bámul, aztán halkán félénken elmondja az úr imáját — — minden csendes. Egy madárka csipog a szomszéd bokorban, a fák ágait megrezgeti a hűvös szellő, meglegyinti még a sírbolton végigfutó repkény leveleit is — — és a gyermek csak imádkozik. Magamhoz ölelem, úgy némítom el — —

Helyettem tette, azokért, kiket szerettem, sajnáltam és feledni sohasem fogok: Sándorért és Peciért.

A gyermek, midőn lejöttünk, nem kérdezett — —

Délután kettőkor Rakó Pribócza, hol rendez-vous a gyorsvonaton Simivel, ki velem Pestre jő.

Beszállva Simin kívül még az öreg Révaynét is találok. Hangulatos út, eleinte sokat tréfálunk, majd az öreg asszony elkomorodik, Gács felé robog a vonat, feltűnik az ős Forgách vár messziről, hol unokája, a korán elhunyt szegény Forgách Józsi nyugszik. Sími végtelen szeretettel, gyöngédséggel igyekszik figyelmét elterelni — — de az öreg asszony csak zokog: először utazik ezen a vonalon a szomorú eset óta.

Majd a Gácsi hatalmas kupola is belemerül az esti ködbe — — az öreg asszony szunyókálni kezd, mi pedig Simivel felmászunk a vonatvezető kis őrtornyába, mely a coupé tetejéből kiemelkedik, onnan nézünk körül — — tova iramló tájkék, az esti szürkületben elmosódó színek, a levegőben villogó tűszikrák bűbajos képet nyújtanak — — soká hallgatunk.

Semmi nesz, csak a vonat egyhangú zakatolása. Majd Simi szólal meg: «Tudja az Isten hogy van, de ha egy ilyen bánatos szürke lapályt látok, valami úgy elfogja a szívem, hogy ki sem tudom mondani, és ez az érzés, csakúgy mint minden más nagyobb benyomásom, zene formájában jelentkezik nálam s valami dalt szeretnék hallani, mely a képet kísérje — — szinte egy dalt hallok a szívem mélyén, amely ezt kifejezi.» Íme a művész, öntudatlanul kifejezte a megérett tájkép eszméjét.

Neki dalt, egy festőnek képet, nekem eszmét, mindnyájunknak hangulatot fejez ki.

Aztán megint elhallgatunk, mind sötétebb lett, csak a zakatoló lokomotív piros füstje világít előttünk, mintha az ürben rohannánk! Előttünk, mögöttünk, felettünk alattunk füstfelhő, amely a sötétségbe vész — — csak egy árva csillag villan fel. Bevilágít-e a lelkünk mélyébe?

Simi egy karját karomba fűzte, közelebb simult hozzám, tán ugyanazt érezte mint én — — tán neki is ugyanazt fejezte ki ez a hajsza, ez az örült rohanás a sötétben, szinte cél és irány nélkül, a pislogó vezérsillaggal előttünk, amelyet néha néha elmosott egy sötét felhő.

E percben megfogta kezemet — — én viszonoztam kézszorítását. Megértettük egymást — —

Íme a város!

Fellillannak első lámpái, fényözönnel merül fel a setétből. Elöl ott a villanylámpák vakító fénye, emerrébb Kőbánya olaj-

lámpái, erre gázlámpák, piros zöld fehér sárga lángok — — a lángok, a fény chaosa. Hívogatólag integetnek mind, vége a magánynak, az intimitás óráinak, kezdődik a harc újra, napról napra percről percre, se virág, se rügy, sem madárdal sem tavasz. Csak zakatoló lázas ideges küzdelem, hegyes foggal, éles karmokkal: «homo homini lupus» a jelszó, nyugalom: fictio, nyugtalan küzdelem az álom, amelyre harccal ébredünk.

Fényben előttünk a perron. Le gyorsan a magasból, vége a csendnek, vége a dalnak, vége a sötétségnek, a magánynak, mosoly üljön hát az ajkra — — hisz felvettük a keresztet újra.

Előre — nevetve! Az élet hí!

Az az élet, amely — az életet van hivatva pótolni.

Első hír hazatérve: Batthyány István nagy beteg.

És így mindennapi kenyerünket megadod, Uram, nem felejtkezel meg rólunk!

Csütörtök ápril. 25 én.

Egész délelőtt Simivel comissiozunk — — hála Istennek Istvánnak nincs komoly baja, csak kanyaró, nagy lázzal kísérve.

Este Forgách Saroltával. N. b. Simi már a délután folyamán sokat beszél Ilonáról, kit ő komoly szájalomra méltó leánynak tart s kit a szegény Józsi halála tökéletesen lesújtott, és e kedélyállapotát álcázza csak folytonos vígságával, nervozus jókedé-
vel — —

— — Beszélni kezdek vele — másképp mint ahogy eddig szoktam, hisz eddig még mindig a gyermeklányt láttam benne. Meglep, mert Siminek igaza van.

Mindaz amit Simiről mond emberismeretre vall — s mi több (amit eddig nem hittem) mély kedélyre. Fialat nagybátyját szereti, s utánam az egyetlen, aki ismeri. Persze bizonyos rejtekeit a lelkének nem láthatja meg, erre fiatal még — tán nem is fogja sohasem. De körvonalait egyéniségének helyesen vonja meg.

Amíg beszél arca is kifejezést változtat és így komolyan hasonlíthatatlanul szebb nemesebb arcélú, mint mikor nevet — — bolondozik.

Így nőies — míg rendesen gyermekes arckifejezése van.

Nagy örömmel látom, hogy tévedtem, midőn gyökér nélküli plántának néztem, amely csak szemre való, anélkül hogy célja lenne, örülök Simi és — magam miatt.

Forgáchéktól haza, hol *Zay Imre* már vár reám. Magas igen karcsú, sovány fiú, hajlott nagy orr, kis száj, veres szőke kondor haj és pelyhedző bajusz. Telivér — minden mozdulata-

ban, dacára — hogy (mint Simi fentebbi analizisében megírta) nem az. Nagyanyja után az Auerspergekre ütött. Vele, Cebrián Istvánnal, Simivel, Batth. Gézával és a Forgáchéktól elhozott Mattencloit Janival cigányozni. Ez utóbbi anyja után (ki Berchtold leány) Róza tulajdonait is örökölte. Folyton Don Carlosról beszél, zavar — de nagyon.

Pedig — milyen muzsika!

Balázs Kálmán bandája, de a híres öreg Boka primázik.

A könnyem majd kicsordul.

Péntek ápril. 26 án.

Este a tegnapi társaság s vele Nyáry Kálmán (Fanny grfné unokaöccse) nálam. Ez utóbbi, ki Banffy Gyurkával is sokat játszott, kíséri Simit. —

Bánffy Gyurka⁶⁸ temetéséről egy részlet: mind barátai kék nefelejts koszorúkat küldtek koporsójára, amely nem lát-szott a «hűség» e symbolumától. A temetőben pedig a kolozvári három cigánybanda egy piciny nef elejts koszorút (egy «szív» nagyságút — mint ahogy az egyik primás mondta) deponál fejfájára — elhúzza országos hírűvé vált dalát:

Kék nefelejts kék nefelejts virágzik a temetőn
Beteg vagyok, nem sokáig élek én,
Hogyha majdan egy — —
A hantomra, sírhalmomra kék nefelejtset tegyetek.

Egy szem sem maradt szárazon.

Szombat ápril. 29.

Reggel — délig Istvánnál, ki jobban.

D. u. Simivel és Imrével a városerdőbe kocsikázni: a tavaszi elegancia robog el előttünk.

Még a tavaszt is megrontják!

Séta Margot és Károlyi Ginával. Az előbbi és Miklós holnap utaznak, mennek nyárára. Augusztus végén Stiavnyicskára; ott egy nagy ünnepély: Simi hegedül, Cebrián leányok játszanak, Margot, Gina grfné, Miklós és Imre előadják B. Mária (a mari akkor fiatal asszony) egy bluette-jét, Miklós és én felolvasunk., Très épatant!

Városerdőből vissza Simivel, ki viola d'amour-on játszik nekem majd egy óráig. Mindaketten szükségesnek éreztük e banális délutánnak még emlékét is zenével mosni el.

A viola d'amour kedvenc hangszerem, férfiasabb mélyebb mint a hegedű, lágyabb mint a gordonka s amellet a leg-«étrange»-abb hangszer.

Aztán a legemberibb is — mert a — — legérzékesebb, legtöbb a szín rajta.

Este megint *Forgáchéknál*, Sarolta beteg, Ilonával és Simivel a kis salonban. A nagy kanapén ül a kis háziasszony, két oldalon a két öreg (20—25 éves) nagybácsi, a valódi: Simi, és a talmi: én. Vallatjuk, s ő vall.

Tehát — még nem — — Még minden ut nyitva áll előtte.

Még mindent várhat az élettől.

A két «nagybácsi» megegyezik abban, hogy idősebb tapasztaltabb ember lesz majd a «boldog», ki imponáljon néki és pedig nem csak az eszével, de tapasztalatai és higgadságával is.

Fél tizenegykor az Angol királynőbe megyünk cigányozni, ott: Batthyány Lajos és Géza, Zay Miklós és Imre, Cebrián István.

Berkes Béla játszik — — ezt a primást nem birom hallani.

Szakadozottan folyton egy hangban játszik, minden mezzoforte és — nehézkesen jön ki vonójából.

Konyhaszolgálóknak való muzsika, összeszedjük Simivel a társaságot s visszamegyünk a Vadászkürtbe. Ott Balázs Kálmán, illetőleg az öreg Boka játszik.

Miklós és Lajos a főispáni teendőkről beszélnek, a zene nem létezik reájuk nézve, annál inkább mi reánk nézve az ő hangos lármás conversatiojuk.

Ezek aztán 12 felé elmenve — — nekifekszünk a muzsikának — —

Vasárnap ápril. 28 án.

A reggeli gyorsvonattal elkísérem Simit Vácig. Mily szívesen mennék vele Tajnára ki sem mondhatom! De hát nem lehet, az egylet — a «szent egylet» elrabolja tavaszomat! Szépen Pesten kell maradnom a porban pizsokban, a forró aszfalton, hiába, csak a kötelesség ér valamit.

Vácott kiszállok. Dukára kocsin, Latinovich Albinhoz, illetőleg a menyasszonyt, Batthyány Máriát akarom látni. Ott még Latinovich Laci és Orczy Dezső. Az előbbi kísérte Zichy Gézát svéd és norvégiai útjában.

Máriát oktatom, még nem tud Ferivel bálni. Vele csak a legegyszerűbb módon lehet eljárni, nem lehet mindenféle subtilis női fortéllyal szerelmét fokozni, mert esetleg egész mást ér vele el, mint amit akar. Hirtelen embernél sohasem tudni,

hol áll meg, s amellet hogy Feri a leghirtlenebb ember, kit ismerek, egyúttal a letragikusabban is vesz fel mindent.

Latinovich Régine-el is sokat vagyok. A szó szoros értelmében jó asszony, derék optimista kissé túlérzékeny teremtés. Igen nyárspolgáriás sentimentalitással és — világnézlettel. Bizonyos pontokban sohasem fogunk egyet érteni. Világnézlete emlékeztet egy kissé arra, amely a Halévy Abbé Constantin-ját és Ohnet regényeit lengi át.

Une femme toute ronde; aki persze az én «góthikus» mi-voltommal kevés találkozási pontot talál.

Latinovich Albinnal hosszabban; igen rokonszenves ember. Nyugodt gentlemanlike modor, nyugodt világnézet, biztos alapon áll mindenképp. Józan, «kétszerkettő»-l jól tudó ember, kinél azonban még ez is rokonszenvenessé válik. Egyike azon embereknek, akiket mindenki szeret.

Sokat beszélünk *Károlyi Pistáról*⁶⁹ (ki igen jó barátja neki). Albin azt mondja, a trónörökös hirtelen halála nagyon lesújtotta — és pedig nemcsak, mert szerette, de mert tartott is e barátságára.

A király nagyon haragszik reá, nem is fogadta el őt a temetés után, pedig egy havi időköz alatt háromszor kért (audienciát).

Albin egy héttel a trónörökös halála előtt volt Pistánál, éppen akkor kapta Rudolf arcképét, egy olyan levél kíséretében amely úgy volt írva, mint ahogy csak búcsúlevelet szoktak írni, a levél így végződött: «és ha e képet látja, gondoljon majd néha hú Rudolfjára.»

Pista is azt mondta, hogy már évek óta foglalkozott azzal az eszmével, hogy nemsokára meghal; chaotikus embernek tartotta, kinek idegei már régen tönkrementek.

Én azt hiszem már így is született — — a Wittelsbach vér,

Európa legfino múltabb s legromlottabb fajtája!

Ebéd után, mielőtt vissza Pestre, Régine énekel — többi között az «Este van már — — »-t is.

Haza *Berchtold Miklóssal* — a hírhedt «Mimi»-vel. Érdekes fiú minden hibája dacára. Igen finom, tán túlságos finom arcél, halott-halavány arc, fekete szakái és bajusz. Sima igen civilizált modor. Furcsa vegyülete ez a fiú az erdélyinek és az angolnak (nagy-anya, Lady Strachan angol születésű, anyja, sz. Bánffy Elize erdélyi). Modora, mozdulatai, mozgása, sőt profiljának rajza is olyan, mint az angol upper ten thousand-é, amely alapján különbözik attól az angoltól, amelynek típusát a szállodákban, vasúti kocsikban találjuk. Igen emlékeztet külsőségeiben az én kedves Alastair Gary Elwes barátomra.

Míg az erdélyitől bizonyos szólásformái, ravaszsága, amely azonban nem finomult; a Berchtold egyéniségében a *Snobismus*.

Mindent úgy akar tenni, mint ezt unokabátyja, Károlyi László, kinek tízszer akkora vagyona van, mint neki, teszi; szeret dicsekedni, szeret elegáns lenni, büszke négyeseire, kesztyűi és cipőire.

Én velem most végtelenül kedves, majd felfal. —? — Dédelget a coupéban, vigyáz, hogy jól üljek. Aztán nagyanyjáról, az öreg Velencében élő Berchtold grófnéről beszél, kinek különösségei europaszerte ismeretesek. Gyönyörű óriási palotája van a Canale Grande-n, amelyet egészen stylszerűen rendez be, sok százezer forint értékét képviselő műkincset halmozva benne össze. Egy időben úgy él az öreg asszony, mint egy királynő, látogatásokat sohasem ad, csak fogad, maga csinálja palotájának honneur-jeit — — éjjel azonban virraszt, attól félve, hogy betörnek hozzá és kirabolják.

Csak reggel, midőn azt hiszi a tolvajok már nem merik kifosztani, fekszik le — — — addig maga porolja bronzait, bútorait, képeit — —

Ha elajándékoz fiainak valamit, másnap a hiányzó bútor vagy műkincs már pótolva, alig tudni honnan és mikép.

Most már szenvedélye aláasta vagyonát, alig van valamije — de azért még mindig gyűjt és elad.

A Berchtold Richard intérierjének régi darabjai is onnan lóttak ide. E nagyanyjától örökölte Mimi is a »diletantismus«-t, amely nála igen magas fokon áll. Csinosan fest, Velencében Panini tanítványa volt, Pesten Pálliké.⁷⁰ Az arts décoratif-hez úgy éit, mint minálunk csak igen kevesen. Minden megvan nála, hogy *ember* lehessen, csak egy hiányzik, az erély. Nem bír ellenállani. A legkönnyebben lehetne belőle egy más Berchtold Mimit formázni, aki éppen csak annyira lenne ő, mint a mai lump uraskodó könnyű posztó.

Furcsán nyilatkozik a házasságról, a morális érzék minden nyoma nélkül. Feleség: *la fille pour — toujours* — szerinte.

Hazavisz kocsin, folytonos *confidentia*. Miért? hisz alig ismerem — tanácsért, segítségért fordult hozzám? Ki tudja?

Sajnálom, értem, egyes tulajdonait megbocsájtom, ez az egész, amit érte *ma* tehetek.

A holnap! Az tőle függ. Nem tőlem.

Hétfő ápril 29 én.

Reggel Csáky Istvánnál. Szegény fiú nem változott ő sem,

a tavasz néki nem hozott virágot, a nyár nem fog gyümölcsöt, csak az ősz hervadást —

Hubayéknál, Hubayné van csak otthon. A keleti asszony indolentiájával, restségével — kifüzetlen, összeesett mivoltában fogad. A tavasz még lassúbbá renyhébbé tette. Különbösen derék kis asszonyka, nagyon beleillik a két fiú közé, a nervozus egész művész és a vérmes fél üzletember fél művész közé. A sordino az üveghangokra.

Délután Gézával a Lipótmezőre. Gyönyörű, bűbajos idő. Lassan elbaktatunk a Batthyány Tivadarék villája előtt, benézünk: a piciny jardin bourgeois egyik sarkában a kuglizó házban ott ülnek egy fehérre festett fapadon kávézva, fehér reggeli fölötében Tivadarné, és papucsokban Tivadar, egymást látják csak az egész tavaszban és — valószínűleg a svábhegy tájékán megdrágult zsemle áráról beszélnek.

Furcsa hogy csak olyanok születnek a boldogságra, kikben nincs elég anyag arra, hogy ezt megbecsüljék.

óvatosan tovább — — nehogy meglássanak. Ha behívnanak, ez az ő és a mi tavaszi hangulatunkat tönkre tenné!

Őket csak Pesten, a sugár úton, nem — a Nagy János utcában — a magok helyén.

Tovább, elhagyjuk a tébolydát, az országúton felfelé. Egy vendéglőbe tévedünk, ahol két év előtt hét színésznővel voltam. Eszembe jut ez az emlékezetes kirándulás, amely híressé vált a maga idejében. Jászai Mari agyában fogamzott meg egy szép tavaszi napon ez ötlet, hogy kimegyünk a tébolydába. Egy társaságot toborzott össze, amellyel ½ 7-kor reggel találkozunk a kioszkban. A kioszk reggeliző publikuma nem tudta mi történt. Ennyi színésznőt a «privát életben» nem látott együtt még soha. Ott ültek egymás mellett sűrűn, fodor fodron, szinte a fátyolok egyik kalapról átlengtek a másikra: a «nagy Mari» (Jászai) és a «szép Mari» (Hegyesi); a világ legöntudatosabb naivája: Nagy Ibolya; a színpadon folyton siránkozó, az életben folyton gúnyolódó savanykás Rákosi Szidi; Cornelia az — elegáns; ott Békéssy Irma a — merész; és Krecsányi Vera a — vidéki színészet.⁷¹

Mint férfiak csak a «tigriske» (Árpád) és én, hisz *amazok* egyik csak a *Kafka*, a másik pedig csak az Ibolya vőlegénye volt. Pont hétkor ott állott omnibusunk, a sok lármás toilette helyet foglalt — a csésze nehezen elindult. A kioszk publikuma kitódult a vígadó térre bámulni. «Szerencse fel!» kiáltja Bartók a kapuból és lengeti kendőjét: búcsúzva a tébolydába lassan, de biztosan robozó művésznéptől —

A lánc híd közepén Podmaniczky Frigyesselel⁷² találkozunk,

ki örök kockás ruháját méltóságos léptekkel viszi át Budáról Pestre — — A társaság éljenzésben tör ki (ez is egy anti-Keglevich tüntetés volt). Fridmaniczky Poczi felriad önmagába merült sétájából — — apercepirozva a már-már elbogaró omnibust és publikumát, az első pillanatban utánunk akar iramodni — — szerencséjére idejekorán észretér. S így csak sóhajtva intett a távolodó — nemzeti színháznak.

Midőn felérünk a hegy tetejére menő útra, leszállunk az omnibusról; kis csoportokba oszlunk, az asszonyok, az egy nagy Marit kivéve, nem látnak a külvilágból semmit, kacagnak, nevetnek, mi hárman: Miriam (Jászai), Árpád és én hátramaradunk, lassan-lassan — — be benézve minden kertbe, örülve a napsugárnak, minden fakadó rügynek, minden virágnak — — visz a paysage magával.

Fenn a hegyen, valamivel túl a tébolydán, egy kis vendéglőben, ebben, hol az idén is tanyázunk, tábort ütünk.

Innen aztán el az erdőbe, az asszonyok még mind nevetnek bolondoznak, most már Miriam is belévegyíti mély hangját — — egyet gondolunk Árpáddal és elmaradunk tőlük. Be az erdőbe — — finom rügyező fák alatt fakadó virágok között végigfekszünk a gyepen. — — Árpád elalszik, én hallgatom a fű növést. A legrokonszenvesebb hang ez — tavasszal.

A színésznők keresnek, erdőt berket betölt a hangjuk, Szidi vékony sopránja Árpád nevét kiáltja, Miriámé az enyém — —

A hang elhangzik az erdőben, semmi felelet.

Egy nyugodt óra után vissza a vendéglőbe, ott találjuk már őket egy hosszú lugasban, amely felé Margit nevet irta a szellemes fogadás. Végigülnek egy hosszú asztalt. Fenn az asztalfőn Prielle, a — legidősbb.

Mind hallgatnak, hallgatásukkal akarnak büntetni bennünket — — kik oly csúful elhagytuk őket.

Mi is hallgatunk, ez nekünk oly könnyű.

Saját fegyvereikkel sebezük meg őket — Miriam végre megszólal, csúful összeszid.

Majd víg lesz az ebéd, emelkedett a hangulat — — —

De üt az óra. A tébolydáért jöttünk ki — — —

A nagy óriási épület előcsarnokában előttünk az udvariaskodó doktorok. A színésznők alkalmoszerű arcot öltve fel, nekiindulnak az osztályoknak.

A hülyék osztályában Madách leányára akadunk, Jászai megszólítja, udvariasan makog valamit, felkel ülőhelyéből (a kertben a földön ült), meghajol a legjobb formákkal, mondani azonban semmit sem tud, csak makog — —

Madách fia is félbolond, maga is az örülteknél végezte. Tehát igazán csak kvantitatív a különbség?⁷³ — —

Furcsa képet nyújtunk a dühös bolondoknál:

A magas falak által körülzárt kert falainak tövében egy sorban ülnek azok, kikre az ápoló kényszerzubbonyt adott, mint Dante elkárhozott lelkei a pokol legutolsó köreiben, az előtérben meg táncoló kurjongató örültek, kiket tán épp most száll meg a roham — — egy pillanattal lévén a zubbony előtt.

A színésznők egy percre megállanak, majd megszállja őket a tanulmány démona, belépnek közéjük. Én Prielle Cornéliának nyújtom a karomat, ki remegő testtel támaszkodik reám, az ideges öreg asszony fél — — alig bírom felbátorítani. Még hozzá egy bolond mindenütt oldalunkon, «Jaj, megtámad» siránkozik Cornelia halkán, «kínálja e virágot néki» mondom én. Megteszi, a bolond kedvesebb lesz, rászzegezi tekintetét a fehér gardéniára s nem mond semmit. Így átérünk szerencsésen a kert túlsó oldalára. Utánunk lassan Hegyesi Mari lépdél, ezt is üldözi egy őrjöngő, a flegmatikus szép asszonyt azonban ez nem zavarja egy cseppet sem. Nyugodtan halad, egykedvűen emelve magasra ernyőjét a napsugarak irányában, csak éppen a kijárásnál fordul hátra; a bolond, ki tán épeszű korában nem látott ilyen világszép asszonyt, pillanatig némán szemébe néz, utána teli torokkal kiáltva nótára gyűjt: «A virágnak megtiltani nem lehet.»

A virágnak megtiltani nem lehet! — — s a dal belevegyül a tavasz zsongásába, az örültek kurjongatásába, a színésznők ruhájának suhogásába, akik mögöttünk e phantastikus mozgó kiabáló táncoló csoport közepén, tarkán színesen mosolyogva vonulnak által, úgy mint pillangók a letarolt elpusztított mezők felett.

Egy más osztályba megyünk, benn az épületben a hysterikus asszonyokhoz, azokhoz a szerencsétlen teremtésekhez, kiknek delejes álmát annyi orvos tanulmányozza, kiknek ez állapotát naponta előidézik — azért hogy tanuljanak, hogy a «világ haladjon», egy fokkal többet tudjunk — egy szenvedésről többet mindezenetre!

A színésznők kíváncsi szemmel veszik körül az ágyakat, egyik Ophelia szerepére gondol, a másik valami modern darabra. Orvos és művész egyet gondol s íme — a roham!

Az «első osztályú» (ez is van ám!) betegeknel, kinn a kertben. Mi Árpáddal körüljárjuk a kertet, néhány érdekes fejet vizsgálva; visszaérve a kijáráshoz egy igen jól öltözött fiatalember elegáns

mozdulatokkal tűnik elénk, a színésznők körülveszik, Prielle, ki a tölem kapott gardéniát tartja kezében, beszél velem. Tán egy fiatal orvos?

Felém fordul — egy gyermekkori ismerősöm, kiről tudtam, hogy megőrült, de hol van, él-e még, nem: Keglevich Tibor volt.

Prielle: «Elfogadja-e virágot?»

Tibor tagadó mozdulattal udvariasan int.

P: «Rég van már-e — — kertben?»

T: «Millió és millió évek óta.»

P: «Meddig marad?»

T: «Örökké.»

Ezzel udvariasan meghajtja magát (furcsa, ő is mint Madách leánya, megtartotta formáit) és a többiek közé megyül. Mily furcsa volt a színésznők között, kiktől nem akarta elfogadni a virágot, ő, ki minden órájának leszakasztotta virágát és pedig kivált a «fajtájukból» valókkal.

Ha nem lett volna annyit *velök* «odakünn», aligha állották volna itt így körül — —

Az orvos azt mondja, gyógyíthatatlan.

Egyike azoknak, kiknek típusát én a *Taedium Vitae*-ben⁷⁴ igyekeztem megrajzolni.

Innen a dühös nőkhöz. Ezekhez azonban már az orvosok nem akarják megengedni, hogy a színésznők bemenjenek. Többnyire hysterikusak, vadállatok; az emberből csak az állat legáltalibb tulajdonai maradtak meg bennök.

Csak Jászai és Hegyesi mernek bejönni közéjük.

Irtóztatók, tépett ruháikban, habos szájaikkal, undok mozdulataikkal, egyik-másik hyénára emlékeztet.

Azonban egy gyönyörű kép kerül elénk: a kert közepén rügyező fűzfa, amelynek finom levélkéin keresztültör a napsugár és zöldes fényel hinti be az alatta álló leányt — egy cigányót, ki nyitott sűrű felborzolt fekete hajjal, darórahában, kifejezés nélküli óriási fekete szemével maga elé bámul — — néz, és nem lát semmit.

Nem tud a tavaszról — — impassibilisan érzés nélkül szobor-szerűleg áll a természet bubájának közepette — —

Nem él, mert nem érez.

Szomorúan megdöbbenve jövünk ki mind, látva hogy ezek majd mind, még a legdühösebbek is, tudják, hogy fogva vannak, hogy rabok, hogy el vannak választva az élettől s azoktól, kikért érdemes az élet.

Lassan lassan lefelé ballagunk — — be egy vendéglőbe. És — a társaság tejet rendel. Tejet iszunk mind és — hallgatunk. Ehhez nem kell kommentár.

Ma, a nagy Marival már nem jövök össze (azt találván a hatalmas istennő, hogy az egymás keresztjét nem bírjuk meg, és így jobb ha nem találkozunk), ha majd mind a ketten boldogot vígak leszünk, összejövünk megint. Árpád meg szakított vele, Nagy Ibolyát ott hagyta a vőlegénye, Kaffka elvette Hegyesit, minden de minden megváltozott, csak a tébolyda külső aspec-tusa és a tavasz nem!

Mindez eszembe jut, midőn a halom tetején lévő kis vendéglőben leülök — — előttem a budai halmok még ki sem zöldült erdőktől koszorúzva, túlhan a várhegy silhouette-je, a hát, térben erdők mezők, napsugár táncol végig a ház falán, köröskörül az elkeresztelt lugasok: az ott Lujza, ez Margit, emez Sarolta.

Az egyik lugasban az ebédelő vendéglősné, rég ismerem fehérre kikent ábrázatát, vastag elhíjasodott termetét, mellette leányai, olyanféle alakok, mint Komáromi Mariska⁷⁵; csudálatos keverékei a ferencvárosi sváb bugris leány naivitásának és a magyar kisasszonykák öntudatosságának — — Nevetnek vígan, örülnek az életnek.

Az előtér lugasában filkózó cigánybanda, mind gyerekek, mind izgatottak, lázasak. Azért szeretem a cigányt, mert egész életében művész módjára emészti magát, semmit sem tesz félig s minden egy csepp vérébe kerül.

Lenn a vendéglőt körülvevő rózsás kertben bíbelő munkások. Csendes minden, semmi nem rezdül, illatos a lég, álmodik még a természet is.

Mi Gézával hallgatunk, kinek és minek ilyenkor beszélni? Mindent a csend mond el.

Felzavarjuk a filkó bandát — — muzsikálnak. A nótákat elkapja a lengedező szellő, viszi viszi messze — — tán a tébolydáig, s annak falain belül is.

Miről álmodhatnak ilyenkor a szegény rabok, kiknek szeretni nem szabad?

Kedd április 30-án.

Wohléknál, szegény Stefanie fenn, de bizony alig eszmél, annyira odáig van. Azt hiszem nemcsak a baj, hanem a morphin is aláásta úgylis gyenge szervezetét.

Tőlük *Szana Tamáshoz* megmutatja egy ujon kiadott könyvének illusztrációit, meglepnek Neogrády dolgai,⁷⁶ kitől eddig csak

a «Segítség» albumban láttam egy illusztrációt. Mély hangulatú szép dolgok. Azt hiszem ő lesz a legjobb illusztrátorunk.

Este Csáky grfnénál az előkészítő bizottság ülése, ott a Pejachevich leányok, Fraknoi Vilmos,⁷⁷ Feszty Árpád és Géza. Igen vigan vagyunk, az aláírási listák megállapításánál majd minden névnel nagyokat nevetve.

Szerda máj. elsején.

Furcsa május elseje mondhatom. Szegény Batth. Istvánnál, a beteg ágya mellett elkészítem az elküldendő ívek listáját.

V. r. u. Bellovich-csal⁷⁸ — — aztán Zichy Géza palotájába.

Ott még Wohl Janka, Vécsey Sándor és Pallavicini Mailath Adele.

Dolores? Egy igen szép tavaszi dal, a Walkür «Winterstürme wichen dem Wonnemond»-jának hatása alatt, s egy gyönyörű chorus (a finale). Különben mint Géza minden opusa, úgy ez is egyhangú unalmas, nincs hátgerince.

Nagy baj a zenekarral, Géza úgylátszik nem igen tud dirigálni, aztán meg Bellovich tanította be — — felfogásaik meg különbözők. Ez mindig baj.

Zichy Gézával haza, jó ember, de végtelenül hiú, egyike a legesleghiúbbaknak, kiket valaha láttam. Azt hiszi minden nő szerelmes belé. «Kilátják a pénzt a zsebemből?» mondja mosolyogva, de — egészen másra céloz.

Este a Farkass fiúk nálam, majd Batth. Géza jó értem, vele cigányozni. Most az egyszer Palit hallgatandó meg!

Ott a mi új főispánunk, a fiatal Terényi Lajos (Ipolyi Arnold⁷⁹ unokaöccse), kit tizenegy éve hogy nem láttam. Megszólítom — ő is megismer mindjárt.

Megígérem, hogy a megyében kulturális dolgokban segíteni fogom. Miben és mivel? Chi lo sa?

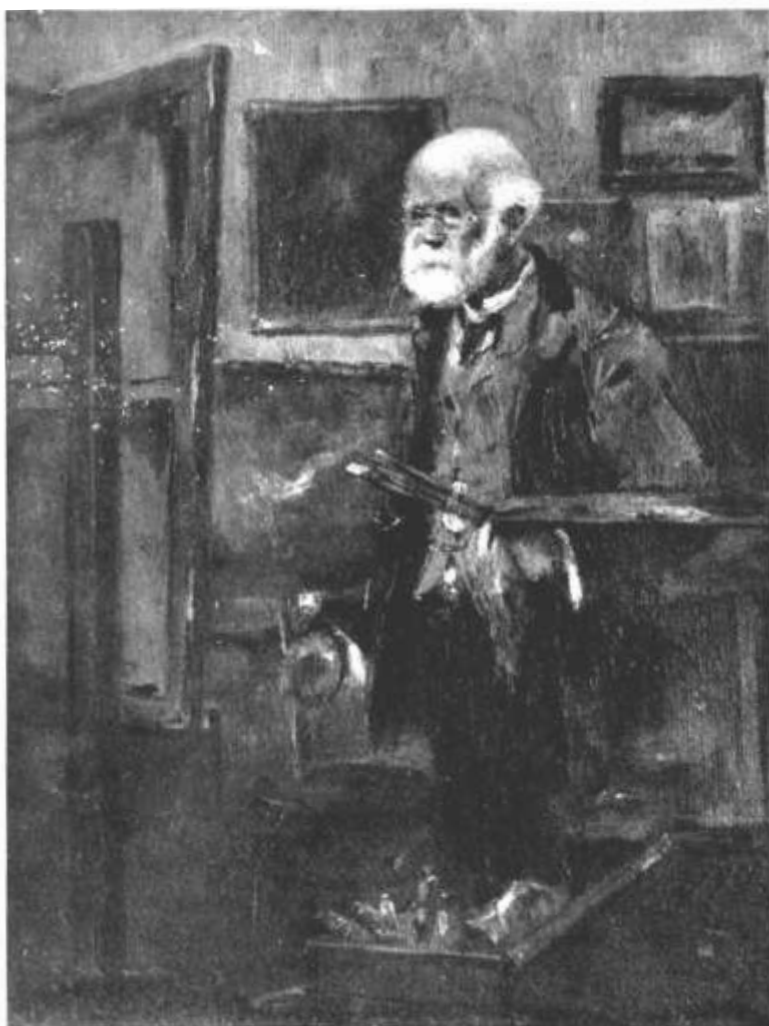
Máj. 2 án csütörtök.

Este Zichy Géza Doloresének előadásán. A társaság, s különben üres terem. Inkeyné és Forgáchék között ülök. Sok maliciózus megjegyzés a darabot illetőleg. Furcsa hogy egy társaság sohasem akar abba belenyugodni, hogy valaki, ki az ő kebelük-ből vált ki, valami kiválóbb dolgot teremthessen. Pedig néhány csinos részlet, így egy igen szép tavaszi dal s egy gyönyörű vegyeskar (finale).

Bár az egész erősen a Walkürök hatása alatt.

Ott Vécseyék is, kik meghívnak hétfőn villásreggelire.

Hangverseny után Gézával, Csáky István és Keglevich Bélával cigányozunk.

Br. Mednyánszky László. Kasznár Jenő festménye

Szombat april 4 én.

Reggel Fesztyékhez, tegnap mi Gézával vittük szét a lapoknak az egyleti íveket, a lapok információja Jókaira és Fesztyre volt bízva, kik azonban ezt nem tették. Ma hogy kijövők mondják el, hogy ahelyett (mint ahogy mondva lett) az összes szerkesztőket egybehíva informálták volna — nem tettek semmit. Bon!

Futtakival akarják megcsináltatni, de még ezt informálni is lusták. így a sajtó nagyrésze egyebet a dologról nem közölt eddig, mint a Jókai felszólítását, és hogy egy ív van náluk letéve.

Most úgy szeretnék, én járjak ebben is el, voilà ce que je ne fais pas!

Mindenki végezze azt, amit elvállalt!

Ez a dolog különben már el van paccolva.

Vasárnap 5 én.

Egy kritizáló cikk az egyletről a Tagblattban, amely kivált a Jókai felhívását rántja le.

Csak azért mert informálva nem volt.

Kimegyek a lóversenyre, nyugtatni a kritikához nem szokott asszonyok kedélyeit. Egypáran izgatottak, kivált Pallaviciné és férje, Edi.

A verseny unalmas, roppant sokan. A leányok mind rosszul néznek ki, nem állják ki a « plein air » világítást. A nagyon tüzes vér — bibircsókot támaszt.

Ki nem állhatom a versenyeket, az embert minden oldalról lökdösik, lejárvák a tyúkszemeit, hallgatják mit beszél, minden mozog és nyugtalan, mindenki lármázik és szalad, sehol egy nyugodt pont, senkivel egy nyugodalmas conversatió.

Vagy 20 leánnyal (a Károlyi leányokkal, Biret Leonával stb.) az istállókba, lármáznak, ijesztik a lovakat.

Visszaérve a gyepre *Almássy Taszilóval*⁸¹ ismerkedek meg, kiről már Parisban igen sokat hallottam. Amateur festő, de igen tehetséges, ki azért nem lett művész, amiért Révay Simi, Bánffy Gyurka, Teleki Bella és mások. Magas igen finom profilú, vagy negyvenhárom éves férfi, erős izmos test, igen sportsman külső. Csak a szemeiből érzik, hogy látja a külvilágot.

Igen örülök én s örül ő, hogy végre utunk összetalálkozott, már sokat hallottunk egymásról.

Azt mondja, Eszterházy Nikivel és Festetich Tasziló val a mi pesti műpártoló egyesületünkhöz hasonlót akart Bécsben alapítani, de ott nem sikerült.

Beszél Parisról, ő nem szereti, de nem a művész, hanem a

telivér arisztokrata beszél belőle, mikor azt mondja, a köztársaság világnézleteit, formáit nem bírta ott ki.

Megismerkedem a turfon gyermekkori barátom *Andrássy Sándor* fiatal gyönyörű feleségével, *Esterházy Mariette* grfnével is, kit még csodálatos módon eddig nem találtam elő az ürben.

Nem szép, de *a szépség*. Halvány teint, gyönyörű sötétkék szemek, aranszőke fürtök, finom egyenes orr, piciny de húsos száj, hófehér nyak. Elhomályosítja az összes jelenlevő leányokat és asszonyokat.

Hétfő május 6 án.

Villásreggeli br. *Vécsey Józsefné*, sz. *Dessewffy Blanka* grófnénál, *Dessewffy Aurél* nővérénél.

Leányai a csúnyságokról és eszökről műveltségökről híres *Vécsey* leányok, *Esther* és *Mária* fogadnak. Otthon mindig a legkellemesebbek, miért viszik őket a világba? Ez kegyetlenség.

Máriának van a pesti társaságban a legszebb hangja, mezzo-soprán dramatikusan timbre-i hang, a legmélyebb hangulatok visszaadására a legalkalmasabb.

Előbb *Otello*-ból énekel, majd pár *Massenet* dalt, végül *Aggházy* néhány új compositioját, a *Guignon*-t elragadóan.

Tőlük Csákynéhoz, búcsúzni. Jó derék asszony, egy hibája van csak mint cultusministernének, hogy csak a kézzel elismertet ismeri el.

Átadja a Salon számára egyletünkről irt cikket,⁸² amelyet eredetileg azt akarta én írjam meg, elolvasás céljából. Haza viszem. Dagályos, kissé németes, de igen jó irányzatú tisztességes cikkecske.

Este thea nálam. *Almássy Tasziló*, *Gozsdu*, *Szmrecsányi Miklós*, *Batthyány Géza*, *Zay Imre* és *Mednyánszky* hivatalosak. (Az utóbbi csak 12 kor jó.)

— — *Tasziló* igen érdekesen beszél párisi müncheni élményeiről. Majd zenére tér át a társalgás, ahhoz is ért. Úgy látszik zongorázik. Kár, hogy nem lakik Pesten, mindenképp előnyös lenne a társaságra, ha itt maradna állandóan.

Kedd 7 ik május.

Reggel *Mednyánszky* nál. Belépve műtermébe meglepetve látom, hogy a régi arckép mellett egy újabbat festett rólam, amely éppen olyan nagyságú, de még mélyebb hangulatú. Az első portrait-n őszi tájkép a háttér. Ez a képe tavaszi hangulat, virágos fák hajlanak fejem fölé, az estalkony utolsó sugara megvilágítja a fehér virágokat, meg homlokomat és egyik kezemet.

Virágtenger, amely a ködbe vész, előtérben pedig én magam sötét ruhában magamba mélyedve, egyedül. Azt hiszem még komorabb kép, mint a Verstraet⁸³ vak muzsikusa.

Mednyánszky megértett, megérett, visszaadott. Azt hiszem e két arckép meg fog maradni, még akkor is, midőn már a festő és modelle-je megtalálta nyugtát.

Most László a műteremben lakik, elfelejtette, hogy csak első májusig vette ki lakószobáját: május havának első napján szépen kitették a szűrét.

Ott alszik a nagy atelier egyik sarkában óriási medvebőrön a modern Socrates, Stiborban unokatestvérem, a legmélyebb magyar művész: *Mednyánszky László*.⁸⁴ És amellet egyike a leggeniálisabb különcöknek a jó Medi.

Íme arcképe: Kopasz koponya, cafatos nagy szakái, fejéhez arányítva kicsiny tompa orr, piciny kékes, gyermek kifejezésű, fátyolozott szemek. Rendetlen, piszkos elhanyagolt ruházat. Cinikus külső testben lélekben. így is, úgy is a cinikusra játsza magát, pedig nagy szívébe belefér egy világ. A saját végtelen szenvedése, tragikuma megtanította szánni, szeretni a gyenge bábót: az embert. — —

Az emberi szenvedés religio ja beszél képeiből, az jóságos szelid szemeiből — a lelkéből. Egy ősrégi faj vonalán az utolsó állomás. Benne culminai századok finomvitása, betegsége, tán vétkei.

Négyen vagyunk ilyenfélék a pátriában ő, Bath. Géza, Forgách István (legalább Mednyánszky szerint, én nem ismerem), s jó magam. Előbbre vagyunk annál a nemzetnél, amelyből kiváltunk, századokkal, ezért nem értenek, nem érthetnek. Nálunk érzik már a pusztulás kezdete.

Csak munkára, művészi teremtésre képes faj — életre nem. Az élet, s a boldogulás művészete nem adatott meg nekünk. A mi homogén talajunk sokkal régebbi fáradtabb civilizációban lenne feltalálható — Paris vonz mindnyájunkat!

Mi különbség köztünk s az állatkert most «szabadon elővezetett» beduinjai között? Más világból valók vagyunk, más korszakéi. Minket is csak bámulnak és nem értenek meg.

Élünk és elfelejtünk. Voilà tout.

Milyen más hangulat este. Urményi Ferit (Bernát Öccsét) és Zay Imrét viszem a *Csekonich* bálba.

A kecskeméti utcai palota fényesen kivilágítva, a nagy kék sálon a táncterem, amelynek illusion függőnyeit eleven rózsák díszítik.

Virág mindenütt, tavaszi a multság. Olyan virágbőség,

mint azt csak egy parvenu tárcája engedheti meg. Életvidorság beszél háziurunk arcáról, Csekonich Endre még éli az életet, s örül annak, hogy mindennap drágán lakik jól, s másokat is etet.

A faj még éhes és — örül a napnak!

Az öregasszony és Endre felesége (sz. Cziráky Constance grfnő) igen kedvesek, igazi lady mindakettő, csak beléházasodtak a nehézkes percheron fajba. A házikisasszony *Csekonich Andrea* grfnő azonban szinte telivér Csekonich. Jól táplált, hatalmas, tenyeres talpas kisasszony, nem tudva hová lenni gögijében. Érzik rajta, hogy alapjában véve kétségbe van esve, hogy az apja leánya, s amellett fuj, hogy az.

Az honneur-öket absolute nem csinálja, négy öt leánnyal (a Károlyi, Zichy, Dessewffy és Nádasdy leányokkal) nyájas, a többivel félvállról beszél.

Én csak azt csodálom, hogy pl. egy Csáky, Ráday vagy Lónyay leány hogy tűrheti el ezt.

Beniczky Martha ez este igen eredeti. Belép az ajtón s már táncolnak. Felhúzza hosszú szarvas bőr keztyűit nagy kellettlenül, aztán mogorván így szól: «no már megint ez a Dreischritt! már hetedik esztendeje hogy hallom!» A cotillonban pedig *Blaskovich Elemér*, az előtáncos egy figurához hívja, «biz én nem megyek, öreg vagyok ahhoz», felel s ülve marad.

Négyeseket három igen szép leánnyal: *Pejachevich Jolán*, *Lónyay Margit* és *Berchtold Charlotte-al* táncolom. Csak az elsővel lehet beszélgetni, az utóbbi kettőről eszembe jut Baudelaire: «*Sois charmante et tais-toi!*»

Cotillon *Károlyi Nandine-él* (Károlyi Alajos leányával). Nekem ma a legrokonszenvesebb kisasszony. Meleg, kedves, nőies leány, csupa szív.

Vacsora Dessewffy Rolla, Batth. Géza, Nádasdy Julia; Sennyey Béla, Sennyey Miczi és Pálffy Ödönnel. Asztalunkhoz ül még szegény Vécsey Mária, ki már megint nem kapott táncost.

Az este igen szépek a fiatal asszonyok, Andrassy Ella lángvörösben, Batthyány Ilona sárgában és Andrassy Mariette rózsaszinben elragadok. Határozottan övök a diadal.

Egész éjjel táncolunk — még én is. A házi úr nagyon megköszöni, Pesten még cotillonokat sem szoktam. Nem tudom mi ütött ma éjjel belém.

Reggel ötkor az illusion függönyökön keresztültör a reggeli kékes derengés . . . mind világosabb lesz. Fáradt gyűrött asszony és leány, a zene csak szól, majdnem hatig.

Hatkor Gézával haza átöltözni, én is megfürdök, ruhát váltok, 7 kor már a városerdőben, a drót szigeten reggelizünk.

Megfürdünk a napsugárban — — élünk. Éltet a nap, mögöt-
tünk az éj. örökre?

Nyolckor *Mednyánszkyhoz* ülni. Főleg Forgách Istvánról beszél, a szalanci remetéről,^s ki ött ősi várában meghúzza magát, felépítette a világot a saját képére. Ez is egy «utolsó». A faj minden tulajdona, azok is, amelyeket egy következő nemzedékre kellett volna átruháznia, összpontosulnak benne. Meg van hozzá néki is az anyag, hogy halhatatlan legyen egyszer, de «kívül áll a világon» s így csak álmodik az elmúlásról.

Megyek én is — álmodni, n kor lefekszem. Háromkor a Zay fiúk vernek fel, városerdőbe ismét — — délutáni banális elegancia, semmi a reggel varázsából — — semmi de semmi.

Este Batthyányéknál.

Csütörtök máj. 9 én.

Este Simi érkezik meg, kihez holnap akartam menni — este vele és Gézával cigányozunk.

Szombat máj. 11 én.

Reggel Simivel ki a vasútra. A sugárút előtt robog el kocsink a reggeli élet elkezdődött — —

Ott robognak egymás mellett a kocsik kifelé a széles utón, a mindennapi munka életre hívta az embert s az állatot. A levegő virágillatát elnyomja a már felkavarodó por, s a város büze. A létért való küzdelem symphoniája telíti a léget — —

Keresztet vetek az útra — — nyugodjék tőlem békében, pihenni megyek, rám fér. Küzdjön más, most minden a nyugalalomért.

A perronon Géza és Imre a tegnapi pic-nic-ről egyenesen ide búcsúzni.

Gézát nagyon sajnálom, szegény bajtárs, mikor látom megint?

Utunk? Istenem — — Pesten Majthényi Béla száll be, ki kártyaparthiekról tart előadást Esztergomig. Esztergomtól Alsó-váradig J. B. père. Egyike a legunalmasabb ostoba embereknek.

Aludni készültünk.

Váradtól kocsi Tajnára. A Tajna előtti faluig Imréről beszél Simi. Bizonyos dolgok nem tetszenek nékem, amit e fiúról hallok. Irigy és rossz akaratú lehet. E két tulajdon különben együtt jár. És Simi mégis szereti, ez érzik minden szavából, annál inkább fájhattak neki a «tapasztaltak».

Egyet fordul a kocsi — — íme itt volnánk a határon. Erre már minden tele van — önmagammal. Mindenütt emlék, jó emlék.

A fordulónál eszembe jut, midőn télen ideérkezve cigánybanda várt itt reánk (Gézával és Somsich Józssival jöttünk), dideregye fázva a banda csak húzta, a széles térség közepette, megtörve a hamvas alapot sötét silhouette-jeikkel.

Aztán ott maga Simi vágat elénk — — Hamar és Kálmán (a titkár és tisztartó) utánna.

Eszembe jut, hogy akkor is erőt vett valami rajtam. Emlékszem arra, hogy mit mondtam Gézához fordulva.

Aztán ott a présház, az őszi hangulatok tanyája, fenn a dombon fehéredik, nyájasan. Majd egy forduló s előttünk az egész völgyet uraló oszlopcsarnokos Kastély — —

Látom a jó öreg asszonyt, ott a paravent mögött, cigaretteze, látom a kandalló lángját, amint végignyalja a márványoszlopok oldalát. Ott a kis papocska, a titkár, a derék bár nyers *Hamar*, — — előttem az egész biliárd szoba, mindazzal amiért szeretem.

Érzem a nyugodalmat, amely reám vár.

Megfogom a Simi kezét s hallgatok.

Az előcsarnok előtt állunk.

Szobámban pár percig némán csendben állok, magam elé nézve. Csendes minden — elhal minden. Megint itt vagyok, csak oly fáradtan mint mindig, amikor ide jövök. Távolságom hagya az élet küzdelmi zaját — —

Secum solus.

Estalkonyatkor séta — — ki a parkból. A falu alján levő nagy allén végig. Egy patak szélén megállunk — — hallgatjuk csergését. Mily rég nem hallottam a természet hangját! mily rég nem nehezedett reám óriási hatalmával! Most egy ingovány szélén állunk, Simi lehajol s elmélázva nézi a víz felületén keresztülcsillogó kis mindenséget: tele a zöld tócsa piócával vízi légyvel rovarral.

A pióca légyre vadász — — a légy megfogja a rovar — — s így tovább. A gyengébbnek veszni kell: íme az örök törvény, amellyel szemben nincs kegyelem, s amely itt csak úgy parancsol, mint a gyárkémények füstjétől homályos láthatárok alján.

A természet nagyszerű és kegyetlen.

Kérlelhetetlen szenvedéseinkkel szemben, elragadó — de siket. Jaj kiáltásainkra sohasem felelt, bajunkon sohasem segített. A virágos fák bölintgatják fejeiket, illattól terhes a lég, madárdalol, — — s az ember — — hallgat.

A park alján a kuglinál megállunk ismét. Csendben némán leülünk, letörve a tavasz nagyszerűsége által, fejünkre hull a

virág, elkábít az illat — — a háttérben egy kutya tart felénk, tán veszett. Veszett kutya járt itt, azóta mindennap tönkre megy a faluban egy kettő — —

Önkénytelenül felnevetek, magam sem tudom miért.

«Mily furcsa hangulat — — a tavasz — — s egy veszett kutya a háttérben!»

Nem az volt. Furcsa vég lett volna pedig, de nagyon. Mondták volna néhányan — — nem többen — — hogy méltó hozzám.

Este korán lefekszünk.

Vasárnap máj. 12 én.

Reggel mise — — ite missa est.

Semmit sem tehet értem.

Este Simi cserkészni, én elkísérem, majd egymagam lassan a halmok alján erdő szélén, lassan gyalog haza. Minden percben megállok. Senki, semmi. Egymagam önmagammal.

Késő este mire visszaérek.

Vacsora a kastély előtt a szabadban. Az első fogásnál megszólal a verebélyi banda, az én tölem tanult nótákat is huzza, felidézi a holtakat. Minden nóta egy emlék, egy halott.

Sími is primázik — — majd a Rákóczi hangjainál le a park végére. A hold fénye, virágillat, s a természet szava s a szomorú dalok eggyé olvadnak. Felolvadnak kimagyarázhatatlan érzésre, amely színig telíti lelkem, azt hiszem sem előbb nem éltem, sem utánna nem fogok élni.

Az élet egy pillanat — —

Árnyak a háttérben, a falu népét csalta ide a nóta: íme a Holbein Madonnák.

Táncolunk, csárdás — — az egy intenzív pillanat után mámoros szilaj tánc — — tánc után nyugalom. Nehéz tompa álom, álmok nélkül — — ébredéssel — —

Hétfő máj. 13 án.

Reggel Siminél reggelizek. Szerelméről beszél, a — Holbein Madonnáról. A primitív asszonyról, ki csak érez, s aki megvigasztalta a modern Éva iránt érzett szerelme után. Hűségeseznek, nőiesnek találta, nem úgy, mint azt, akit örökre elveszített.

Kérde hogy hiszem-e, hogy viszonya e *maival* nem érzéki alapon áll. «Tudom, tudtam» felelem, hiszen ismerem. S ezt a témát meg is akarom írni. Mi kik a religion de la souffrance humaine-t valljuk vallásunknak, úgy szeretünk meg egy nőt, a — szánalom alapján. — —

Ebéd a terrasse-on, Simi és titkárja, *Hamar* sincerizálnak.

Nem férték meg, az, egyik (Hamar) nagyon is absolut itéletű, nagyon is nyers, és nagyon is arisztokratenfresser. Sírni meg nagyon is jószívű, nagyon is engedékeny arra, hogy — sokat túlsókat ne engedett volna neki, ami aztán egy napon meg is bosszulta, magát.

Délután Verebélyen Nécsey postamesternél, kinek fia⁸⁷ Münchenben fest, a fiú képeit akartam megnézni. Igen furcsa alak a postamester tótos kiejtésével, nehézkes külsejével, s felesége a Kecskemét vidékéről való egyszerű puritán félparaszt asszony, kik fiúkról beszélve a tőle eltanult festészeti kifejezéseket is használgák, így «modernismus», »természet után«, »ateliervilágítás« stb. Aztán az öreg emlegeti Bouguerau-t és egy ismert német festőt, kitől a fiú. tanulni szeretne.

Különben elég tehetségesnek látszik vázlatai után, bár még semmit sem tud, alakjai igen gyöngék. Rajzról fogalma sincs.

Vacsora után Simi lassan előszedte a viola d'amour-t s neki indultunk ketten a parknak. Lassan mentünk, jártunkban is játszott. Világos tiszta éj, a park fainak szinte a színét is viszszaadja a hold fénye — —

Lemegyünk a tó partjára. Én kezeimbe temetem fejemet. Simi játszik tovább, ráteszi a sordinot hangszerére. A nóta halkán alig hallhatóan hangzik, úgyhogy a természet ezer hangja kíséri a dalt — — a haris egyhangú krárogása, a fülemüle füttyülése, a békák brekegése, s a kakuk egyhangú szava bámulatos összhangba olvad

Simi sötét szemeit a holdra szegezi, a fehér fény megvilágítja tetőtől talpig, szemeinek fehérén visszatükrözik, tele van érzéssel színig, bánata kifakad — — a tavaszi szellők szárnyaikra kapják, szétviszik s elárasztják vele a természetet.

Illatos a lég — — a tavasz parancsol s mi lekonyult fejjel engedelmeskedünk.

Amit az egyik játszik, csak oly szomorú, mint amit a másik érez s kifejezni nem bír.

Természet miért csalsz meg? Minek öltesz minden kitelhető dísz magadra, hogy holnap a tikkasztó nap sugarával megint leperzselj mindazt, amiket az életnek megtartottál?

Élet miért nehezedsz reám? Mivel érdemeltem azt, hogy még a tavasz is csak fájdalmat, lemondást jelentsen nékem? Hogy a virágok, az első enyhe áramlatok csakúgy, mint a madarak boldogsága azt juttassa eszembe, hogy minden hiába, «érted semmit nem tehet».

Minden hiába. Elmúlás az élet, a virágok már hullanak, a dal elhangzik, a szív kihül, az álmok szétfoszlanak.

Csend kinn, csend a szívben, és kivált csend a sírban.

És ez az egyetlen vigasztalás.

Simi feláll — — elragadtatva beszél a természetről, majd elhallgat, s így még többet mond.

Egyszerűen mélyen érez, az egész természetről többet ér a szíve, mert legalább tehet azért valamit, aki szenved.

Kedd, máj. 14.

Charles Demailly-t olvasom Goncourt-tól. Demailly analisise tökéletesen illik reám:

«A civilizált állapot egyik tüneménye, hogy felforgatja az ember primitív természetét, physikai érzékelését átviszi a lelki *sensoriumba*, és lelki érzékeit olyannyira élesíti és finomítja, akár a vad állapot a hallást, szaglást, szóval a test minden érzékét. Nevezetes és sajnálatraméltó példa volt erre Demailly Károly. Érzékeny és beteges természetű ember volt és olyan család szülötte, amelyben két fajnak beteges érzékenysége kereszteződött. Mint utolsó sarj, melyben e két faj sajátosságai teljes kifejezésre jutottak, a benyomások iránt csodálatosan fogékony volt Károly. Élesen, majdnem fájdalmasan érintette a külső élet és minden benyomás. Bárhová ment is, szinte érezte ott talált vagy általa megzavart érzések légkörét. Heves jeleneteket, meg hasonlóságokat érzett meg olyan házakban, ahol mosolygó arcok fogadták. Ha hallgatott a kedvese, hallgatásából kiérezte gondolatát; megérezte a levegőben a barátok ellenséges indulatát; megsejtette a jó vagy rossz hírt abból, amint a hírhozó belépett, járt, vagy tudja Isten miből. És amit így bensőleg felfogott, az annyira érzetté és előérzette vált benne, hogy megelőzte a látás benyomásait, megfigyeléseit, s illette őt, mielőtt még figyelme felébredt volna. Érthetően szólt hozzá egyetlen tekintet, egyetlen hang vagy mozdulat is és olyan dolgokat fedett fel előtte, amelyeket jóformán senki más előtt sem. Annyira volt, hogy szívből irigyelte a boldogokat, kik áthaladnak az életen, barátságban, szerelmen, társadalmon, nők és férfiak között, anélkül, hogy meglátnának egyebet is, mint amit megmutatnak nekik, és akik egész életükön át enyelegnek valamely illúzióval, melynek álcáját sohasem lebentik fel.

Ezek a dolgok, melyek rendszeren oly kevésbé érintik az embereket, nagy hatással voltak Károlyra. Beszédeseknek és megdöbbsentőknek látta őket, akárcsak élő emberek volnának. Úgy tűnt fel neki, mintha arckifejezésük és szavuk volna, s meglenne

az a bizonyos rejtélyes sajátságuk, mely rokonérzést vagy ellen-szenvet kelt. Azok a láthatatlan atomok, az a lélek, amelyet az emberek környezetei lehelnek, visszhangot keltettek Károly bensejében. Barátnak vagy ellenségnek érezte a szobaberendezéseket. Rút pohárban a jó bort is utálta. Kellemesen vagy bántóan hatott rá egyetlen árnyalat, alakulat vagy falkárpit színe, butor szövete és ilyesmi a benyomások ezer változatán hajtotta keresztül kedély állapotát. Nem is voltak tartósak örömei: túlságosan teljes összhangra, a lények és tárgyak tökéletes akkord-jára lett volna szüksége Károlynak ahhoz, hogy valóban élvezhesse örömeit.

Ez az ideges érzékenység, a benyomás okozta folytonos és jobbára kellemetlen rázkódtatások, amelyek gyakrabban sértették Károly benső gyöngédségét, mint ahányszor jól estek neki, búsongóvá tették.»*

Este furcsa kaland. Simivel vacsora után a parkba, lenn a nagy fűzfa alatt, honnan messze kilátás. A fa alatt ülünk, Simi játszik, én hallgatom. Majd kifelé a parkból a határos mezőkre. Alig hogy tíz percig járunk, felérve egy halom tetejére, honnan a kastélyt parkot belátni, éktelen lármát hallunk.

Kutyák marakodása, futkosás, puskalövések — — majd egy tompa elfojtott, de azért erős hang: «Vesztett kutya — — vigyázzanak». Ecce. Előttem Simi egy vonóval hegedűvel, én meg minden nélkül.

Egy pillanatnyi csend.

Előttünk a végtelenség — — belelátunk.

Lenézek a parkra, most már a láрма elzajlott — csendes minden, a fülemülék kakukok békák csak szólnak, az orgona-bokrok illatát csak idáig hozza az esti szellő. A természet változatlanul szép mint mindig — —

Hogy védjük magunkat. Közel egy pár kóró — kézbe vesszük s várunk.

Újabb kiabálás — — a holdvilágnál elég romantikus a helyzet. Akárcsak valami Sue darab negyedik felvonásának utolsó jelenete — —

Puskások ránk akadnak. Egész éjjel őrjárat — vadászunk velök.

Most már megint csendes minden.

* A naplóban franciául idézett szöveget (16. fej. eleje) Korányi Frigyesnek a Klasszikus Regénytárban megjelent fordítása alapján adom.

Szerda, máj. 15.

Az éjszakai hecc után nyugodt, verőfényes reggel. Hátra mégis kellemetlen utóíz hagyott, amelyet nehéz legyőzni.

Reggel Simivel azon gondolkozunk, mi történt volna, ha megmar. Én mindenesetre egy csomó levelet írok, aztán elkészítem végrendeletemet — vagy akaratomat. Nem vagyon felett, de emlékeim felett, hátrahagyott irományaim felett rendelkezvén. Aztán az érsekújvári gyorsvonattal Bécs, az Orient-Expresssel Paris — Pasteur, mint végső állomás. Tán mint legvégső. Egy furcsa kezdet még furcsább vége, egy bolondos élet után bolondosabb halál. Ha nyolcvan évesek leszünk, még akkor is emlegetni fogjuk ezt az éjszakát, az bizonyos.

Ez a kaland még közelebb hozott egymáshoz, éreztük, hogy csak egymást féltettük, azokban a percekben midőn nem volt kivezető út.

Simitől kérдем, mit érzett a percben. Azt mondja, le szeretett volna teperni az árokba s rám ülni — — úgy várni az «újat».

A jó Simi.

Délután Aranyos Maróthra,⁸⁸ hol holnap főispáni installatio. Migazzihoz szállunk. A jó Migazzi felesége néném, sz. Marcibányi Antónia volt.

A családból még leányai, Irma férj. Erdődy Imréné, és Antonie vannak ott, no meg Erdődy Imre. Velők Hunyady László — —

Milyen irtóztató hosszú és unalmas huszonnégy óra lesz, evvel lakolok azért, mert már vagy öt napja, hogy jól érzem magamat.

Este vacsoránál arról beszélnek, hogy milyen furcsa az, amit az újságban olvastak, miszerint valaki azért ölte meg magát, mert a természetet nagyon is szépnek találta.

Folytonos nyafogás különben — — beteges kiháló félben levő race, minden finomulás nélkül. Már a finomultság után való periódus. Már abból a korszakból valók mind, amidőn a fajnak már nem volna szabad egyedet létre hozni.

És mégis apprehendálnak reám a «Paris elemeiben» a Marcibányiakról irt passusért, mintha ez csak reájuk vonatkozna — hát én reám nem szól? Vagyis nem csakis reám *s az ő őseikre* vonatkozik?

Ezek a leányok már abban - a stádiumban vannak, mint a faubourg csemetéi, hogy kinövéseit ne mondjam!

Csütörtök, máj. 16.

Reggel az Erdődyekkel, Antonieval és a nála levő elég rokonzenves, igen tapasztalt, igen unatkozó, igen epekedő angolínéval az erkélyen. Nézzük a bevonulást, ez itt nagy esemény.

Mi lebámulunk, a publikum fel — — ez is mulatság.

Irma különben fotografíroz — ez most azok művészete kiknek leikök nincs.

Nagy por, pár díszruha, disz equipage (Simié gyönyörű), pár közhely beszéd formájában, ismét por — — a Migazziakhoz érkező notabilitások (Szlávy, Odescalchi Arthur, egy Szentiványi) — — irtóztató unalom egész délelőtt. Ez a helyzet.

Erdődy Irma nyafog, Imre ostobaságokat beszél, Antonie zongorázik és nem tud — —

Irgalom!!

Tizenkettő felé Keglevich Stefi érkezik: mentőangyalom.

Majdnem hogy a karjai közé repülök, úgy megőrülök néki. Különben is szeretem, fia, Imre pedig gyermekkori barátom.

Stefi: «Hát te miért nem jöttél át hozzánk eddig, hiszen Imre itt van.»

N. B. A Migazzi-ak hada azt mondta, nincs.

Én (nagy örömmel): «Ha tudtam volna, már tegnap este átmegyek.»

Háttérben a Migazzi-ak, Szlávy, Odescalchi — — s a chorus.

Nem álltam meg, hogy goromba ne legyek velök, ezzel tartoztam nekik.

Mesnil azt mondja, mindig csak önmagának van joga rokonairól rosszat mondhatni és rokonaival gorombáskodhatni.

És én — Mesnilre sokat tartok.

Keglevich Stefivel át kis Tapolcsányi gyönyörű kastélyába.⁸⁹

Ott áll előttünk a gyönyörű eredetileg Rákóczy-kastély, fejedelmi homlokzatával. Óriási kupolája, fehér frontja, óriási kapuja kiemelkedik a zöldezős hegyek háttéréből.

Berobogunk az oldalkapun — Igen érdekes, négyszegletes udvar. Amelynek első emeleti, Mátyás korabeli ívein keresztül a folyosó oldalára szegzett pár ezer agancs kandikál elő. Az első emelet salonjai, nagy terme elragadó szépek, csak királyi kastélyokban látni ehhez hasonló appartement-t.

Imréhez megyek, nincs honn, körülnézek lakásában. Keresek pár tárgyat, amely a régi elmúlt időkre emlékeztetne. Itt ott egy kép, egy butor — — Szemembe ötlük két photo, amelyen vele, Széchenyi Rezsővel, Somssich Józssival, Vay Péterrel vagyunk levéve. Nyolc kilenc év előtti hangulat — — ilyen bolondosan

felöltözve egy első május éjszakáján kimegyünk jární a Ferencvárosi gátra, megijesztve az éji öröket s a békés ferencvárosi polgárokat.

A hat lábánál magasabb Imre még egy angol utazó parafa kalapot tesz fejébe, derekára meg egy orientális köpenyt kerít, Péter és Józsa törölközőket tesznek fejükre, mi Rezsővel pedig angol turistáknak öltözünk, aztán az éjszaka Imrénél a medvebőrökön — — a május elsejének reggele kinn a városerdőben.

Eszembe jutnak azok az örült délutánok, éjjelek Imrénél, a Státio-utcában, midőn 2-kor jöttünk össze s másnap hajnalban mentünk szét, cicázva a ház fedelén, telelődözve a ház tűzfalát, fenntartva a szemben levő cukrászt, *megfalván* (c'est le mot pour designer la chose) naponta öt vagy hat forint ára süteményt tízen, midőn összetörtük néha Imre minden üvegabláját ablakon csakúgy mint ajtón, midőn egyszer Pálffy Rudit és Vay Pétert bekísérte egy rendőr, mert eljöttak egy gázlámpát, midőn Siminél vadászruhában voltak összejövetelek, midőn Imre és Rezső mindegyik vagy 100 anekdotát tudva ezzel ölt mindennap és éjjel, eszembe jut az idő, midőn még oly zöldek s oly fiatalok voltunk.

S eszembe jut az is, hogy akkor már Imre egyszer kezembe nyomott egy könyvet, amelyben ezek a sorok voltak:

Ich möchte meinen Gedanken
Nüchternen, bösen Gedanken
Ewig, ewig entfliehen.

S emlékszem, hogy akkor már megéreztem e verset, s egy percig némán néztünk egymásra.

Kilenc év! Hamar lejár, fiatalság, amely elrepült, amely után azonban már nem vágyakozom, amely bolond volt, amely nem volt élet, csak komédia, amint a mai nem élet, csak — — küzdelem.

Elfogódva vártam.

Íme Imre.⁹⁰ A legmagasabb emberek egyike, kiket láttam. Magas és aránytalan természetű, előre hajlott, beesett gyenge mellű fiú. Egyike a legérdekesebbeknek a «rising generation»-ból. Finoman hajlott orr, szeplős tisztátlan arcbőr, vereses szőke szakái, piszkos barna haj. Ironikus száj, amely azonban nincs összhangban szemével, amelyből elpalástolt jóság beszél.

Eleinte keressük a témát — mint mindig ha összejövünk. Majd — ebédre hívnak. — —

Az asztalnál még Schlicki grfnő (az anyja), Esterházy leány,

igen high tory, de nagyon kedves asszony, egy báró Pittel (?) és Stefi. Ez utóbbi ma csak úgy hányja a szikrát.

Roppant lenézéssel beszél a barsiakról. Migazziról semmit sem tart, Hunyadyt — no hát — erről ne is beszéljünk.

Hunyady-különben igen mulattatja, amint estéenként várja a belgrádi sürgönyöket, — amelyek nem érkeznek (rokonságban lévén az Obrenovicsokkal).⁹¹ Meg amint felrakja nagy büszkén a Takova rendet, amelynek veres nagy szallagára végtelenül büszke.

Stefi különben délelőtt odament hozzá, megnézte figyelmesen a pántlikát, aztán így szólt: «ismerem e szalagot, amikor intendáns voltam, Brankovicsnak is volt ilyenje, a kis Brankovicsoknak meg ilyenféle gatyá pántlikája».

Ezalatt sokszor változik az arca, a finom irónia folyton elváltoztatja. Érdekes fej — művészileg érdekes.

A színházakról is sokat mond, hogy Beniczky Feri hog' utalványozta ki mint államtitkár a belügyminisztérium fondjaiból az ezreket, amelyeket mint intendáns felhasznált az Operára, s mint *mindakettő* hogyan dicsekedett azzal, hogy ma nincs deficit.

Ezért nem fognak a színházak soha a közoktatásügyi min. alá jutni, mert annak minden krajcárral be kell számolnia, míg a belügynek vannak ilyen célokra felhasználható fondjai.

Délután 13-kor Stefi és Pittel Maróthra, Imre pedig befogat egy tarantast (olyan kocsit, amelyen ahányan vannak, mind egymás mögött lovagolva ülnek) s neki a parknak, az erdőnek.

Gyönyörű ősrégi park, százados fák, igen művészi ízlésre valló grupirozás. Elég nagy tó, gömbölyű primitív házzal partján, pár hatalmas sudár törzsű fenyő — —

Ki az erdőbe. Mind egy völgyben — majd szélesedik a tájkép, erdő erdő minden oldalról — sem ember sem állat nem látszik. Csend, végtelen csend. íme ez Keglevich Imre humusa.

És az öreg fiú — most felenged. A hypnosis és grafológiáról beszél kezdetben, hogy az érdeklő a legjobban, azt ismeri — — azzal foglalkozik. De hogy foglalkozik azért mindennel, elolvas minden újabb könyvet, ma elolvassa, holnap elfelejti. Imádja a vadászatot, a tengert, az erdőt. Szereti a változást, ma épp oly kedvvel fog a megyében korteskedni, mint holnap egy meteorológiai észleletet megtenni, mint holnapután útra kelni irány és cél nélkül.

«Hátha mindez csak azért, mert még irányt nem választottál» kértem hirtelen.

«Irányt — de igen. Tudom mit akarok, de hogy érjem el, mikor még a legtöbb ember minálunk nem kész anyag, tele van előítélettel, a priori elítéli azt, amit megismerni sohasem fog, s beadni így nekik bizonyos ideákat sohasem lehet. «Én beadtam» felelem «annyira, amennyire lehetett.» «Hogyan jutsz az emberek közelébe, hogyan adod be nekik eszméidet?»

«Egyszerűen azáltal, hogy egyéniségüket szétszedve önmagukat is érdeklém az új, a felfedezett «én» iránt, s a megtalált résen keresztül elhíntem a magot, amelyből fa is lehet.»

«Én is megtenném, de erre én nékem tökéletes szabadságra és legalább 100 ezer forint évi jövedelemre volna szükségem.»

«Miért, nekem nem volt pénzem, sok sohasem is lesz.»

«Az más, a te eszméid már a művészek és írók oldalán támogatásra találnak, míg —»

«Azt hiszed?»

«Míg» folytatá, nem reflektálva szavaimra «én ideáimmal eddig egyedül állok. A szociális kérdés talajom, mint tudod, mit tegyek e téren? Hol kezdjem el a munkát? Eh, még beszélni sincs kedvem a tárgyról.»

Mondja s egy nagyot csap az ostorral az út szélén hajlongó katángokra.

Ezalatt menydörögni kezd, óriási cseppekben indul meg az eső — —

«Siessünk, mert a zivatar még itt ér, felviszlek abba a vadászházba, hol a legtöbbet voltam — egyedül.»

Beszélünk atyjáról, én elmondom véleményemet. Hogy egyikének a legsuperiorisabb embereknek tartom, kiknek két nagy hibája van (felismerem mindkettőt, mert én is leledzem bennök, még pedig erősen); az egyik, hogy igen abszolút az ítélete, a másik, hogy dacára hogy tökéletesen ismeri az embereket, nem tud bánni velők, ismeri a masinát s ahelyett hogy mozgásba igyekezne hozni, visszafelé csavarja a csavarokat. Egy cinikus emberismerő — idealista.

Imre hozzát teszi, hogy harmadik nagy hibája, hogy sohasem concludál, ezt mindig az emberekre bízta, pedig (s ez már a második hiba rayonjába esik) tudja, hogy — szamarak.

Az eső mind erősebben zuhog — szerencsére waterproof köpönyegben. Felérünk a vadászházhoz, magas erdőkoszorúta halom tetején. Előttünk völgy, köröskörül ugyancsak erdős

halmok. Zuhog a zápor, kopog a finom piciny jég a házikó faterrasse-ának fedelén, füttyül a szél, folyton dörög az ég — —

Régi pajtásainkról beszélünk, ma már csak mi ketten vagyunk úgy, mint azelőtt, meg én persze Simivel. A többivel szétszaladt az utunk, ma már más nyelvet beszélnek mint mi, más cél lebeg szemeik előtt, egy ízünk nem azonos velük. Mindaketten Som-sich Józsitól vártuk a legtöbbet. Nem vált be.

Simiről ugyanazt tartja, mit én, kivált a pozitív oldaláról — bár a világ előtt ' ismeretlen művészt is kiérezte nála. Megígéri nekem, hogy megint közeledni fog hozzám. Francia litteraturáról beszélünk, kevés fr. könyv érdekl, Zolától egy kettő, Maupassant-tól alig. Azt veszi nekik rossz néven, hogy csupa olyan alakot állítanak talpra, kik érdektelenek.

Miért? mert többnyire typusokat, vagy középszerű embereket festenek. Kivételeket — a superiorisabb fajtából valókat — — — csak Bourget és Stendhal festettek.

Egy pár könyvet felírok neki, hogy olvassa el — megígéri, hogy megteszi, ha én is egy pár művet, amelyeket útra-valóul ad, átnézek — többi között Drummont is, azt a poétát ki már akkor tetszett nekünk.

Ezalatt az égi háború mind nagyobb méreteket ölt, csak úgy omlik a zápor. Folyton beüt velünk szemben egy hegycsúcson egy fába — úgyszólván tüstént lángot is vet — óriási dördülés — — — s egy percig csend — —

«Istenem, mily távol vagyok — Aranyos Maróthtól» mondom önkénytelenül Imrének.

«S azt hiszed a te mai küzdelmed, s az ami én reám vár és a maróthi miniature majomszínház között van különbség?» kérdi gúnyosan, de azért jóságosan nézve reám.

«Nem, nincs — tudom.»

És azért én küzdtem tegnap és ő küzdeni fog holnap.

Miért? mert az örök Maya fátylat borít a szem elé, amely ahelyett hogy befelé fordulna, felfelé tekint s csillagot keres az űrben.

Vissza a tarantason — szó a darwinismusról. Elmondom, hogy Paris elemei-met nem értheti nálunk ioo embernél több, mert ehhez Danvinistának kell az embernek lennie.

«Hiszen ma minden művelt ember az.»

«Hol?» kérdem.

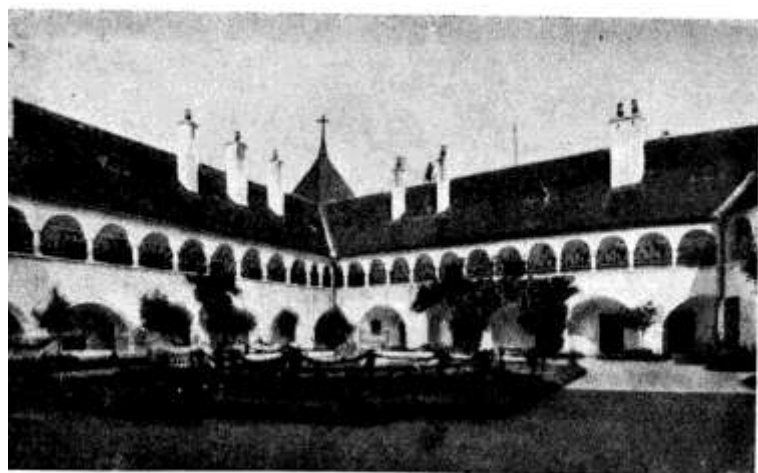
«Nálunk az igaz, hogy nem — pedig» teszi hozzá «anélkül igy láthatja az ember a világot, hogy értheti meg mindazt, unit az élethez az ember hozzápancsolt!»

«Fogadok, hogy Tiszának fogalma sincs a Darwinismusról

TAJNASÁRHELY. — A TAJNAY-PÉLKE KASTÉLY
(MONT BÁRÓ HÉVAY SIMONÉ).

A tajnai kastély

Kistarcsa

s azt hiszi, ez csak abból áll, hogy az ember a majomtól származik.»

Itt pár szó egyéniségéről — amely tisztán áll előttem. Igen érzékeny meleg szívé érző fiú, kit azonban annyiszor sértettek meg még otthon is a legjobb érzéseiben, hogy gúnyosnak hidegnek akar látszani. Sokat tud, majd mindenféle tudományzakba belekukucskált, s lehetőleg igyekezett a dolgoknak fenekére látni, ha másképp nem, túhegynyi résen. Élt tiz ember helyett, volt világfí, vadász, mérnök, meteorológus, tengerész, utazó, vincellér, német bursch, mindezeknek azonban nem pozitív oldalát látta, mert töprengő Hamletszerű fiú — ki azonban semmit sem titkol annyira, mint azt, hogy ez.

Szégyell álmaid, szégyell, hogy lelkesedni tud, szégyell, hogy szeretni bír, azt, hogy egyedül érzi magát.

Abban az atmoszférában, ahol atyja él, nem is mer kiengedni. Atyja tán el sem tűrné — ebben is abszolút, hogy nem tűrne maga mellett egy hozzá annyira hasonló eszű, de még hozzá melegebb (mert ezt Stefi tudja — tudnia kell) embert, mint amilyen a — fiú. Stefi kissé olyan, mint az én Kelechényi Mariette-em asszonyban. A pesti levegő tette valószínűleg ilyenné — — s tán ez a legnagyobb, s nékem egyetlen kellemetlen hibája. És csakis azért nem szabad az Imre, mert különben olyan, mint a hal a vízben.

Mindent tehet — másutt. Atyja előtt *legföljebb* ironizálni mer.

Én szeretem e fiút nagyon, mert sokra tartom s amellett szánom nagyon.

Egyike azoknak, akiknek hiába van családjá, hiába élnek társaságban, hiába visznek bizonyos szerepet a külvilágban, azért elhagyatottak, egyedül vannak, tökéletesen egyedül. S még az sincs (e percben legalább) megadva neki, hogy a küzdelemmel felejtse el önmagának azt, hogy — másokra is szorul az ember.

Ma még nem lehet neki. Lehetséges lesz-e holnap? Ha igen, sokra viszi, ha nem, egy nagy tehetség marad meddő, egy nagy ész enyészik el.

Egész életemben érdeklődéssel fogok felé tekinteni, noha tán mindig szánni fogom.

Elbúcsúzva, egy pillanatig érzem, kitört a lelkéből az, amit előttem hiába rejteget, az érzés, aztán megint szemérmesen önmagába vonul vissza. S gúnyosan nevetve egy élcet mondvá jól megrázza a kezemet. «Hát holnap, úgy-e?»

«Igen, Tajnán.»

A kocsí elrobogott.

Összeszorult a szívem, midőn hátat fordítottam neki. Eszembe jutott Waddington — az én egyik ilyen boldogtalan barátom.

Ehhez hasonlít, bár annál, hála Istennek, mégis szerencsésebbek körülményei.

Elöttem Maróth. Este még ott maradunk, Kazy, a főispán is belátogat, a fiatal vagy 34 éves ember fejét tökéletesen elforgatja a sok dicshimnusz, amit hallott s amelyeket igazaknak vett. A két «kegyelmes urat», Migazzit és Hunyadit szétválasztja s közöttük lépdel a kertben, karját Migazzi vállára téve. A két exc. kik mindketten maguknak arrogálják, hogy semmiből valamivé teszik, bámul — — a főispán boldog.

Péntek máj. 17-én.

Reggel haza Maróthról, hála Istennek, megint Tajnán.

Megérkezett már az új titkár, valami Szt., kinyalt, megfésült tót pofa. Unalmas nyivákolás, tót katuska. Ez nem fog soká itt maradni, azt hiszem.

Délután végtelen jókedvem szottyán, tán azért, hogy már megint itt vagyunk. Annyit nevetünk Simivel, mint már régen nem.

Úgy 5 felé jö át Újfaluról Keglevich Imre. Főleg vadászatról foly a discursus. 7 fele visszamegy, mi pedig Simivel sétálni végig a hosszú nyárfaallén. Elmondja, mily szerelmes lett egyszer egy tót parasztleányba, ki azt mondta neki «tudom csak azért kerülget, mert a becsületemet akarja elvenni, az urak mind így szokták. Ezt tudom és mégis táncolok magával, jól esik ha átölel — — pedig nincs egy szegény lánynak egyebe a becsületénél.»

És — Simi el hagyta menni, soha nem tudva megérinteni, azt mondja.

Hiszek neki.

Érdekes tanulmány nékem minden, amit mond, a «művész szerelem» második részére, az egyszerű iránt érzett, a szánalomból fakadó szerelem analizésére.

Este vacsoránál a hypnózisról, az akarat átruházásáról van szó, mire fog vinni, hogy fog átváltozni a morál ennek hatása alatt.

Vacsora után éjjel nagyon soká nálam az öreg, elmondja egész szerelmét, viszonyát — mind azt amit érez a primitív ideállal szemben. Ki csak érez és engedelmeskedik.

Szombat, máj. 18-án.

Reggel Simi nagyon lehangolt, jegecesednek lelkében a maróthi benyomások. Kicsinyesnek utálatosnak látja azt a pályát, amelyre családi traditioi utalják. Fáj neki — még nem szokta meg.

Este cserkészni megy, én eléje. Azt mondja, az egész pürsch alatt tele volt a lelke olyan gondolatokkal, amelyek a «taedium vitae»-re visznek. Nem érdemes ezen szomorkodni — ember az ember. Voilà tout!

Egy néhány meg pótol a többiért.

Vacsora alatt a verebélyi második malac banda játszik.

Hamarral beszélünk Simirol. Úgylátszik, szereti őt mégis, mert már úgy érzi, hogy vége a dalnak. Azt hiszi ő is, hogy nagy zenei talentum, amelyért kár hogy nem fejlesztik.

Még tán nem késő. Ki tudja?

A cigány csak játszik — —

«Hátha felvinnók a présházba?» kérdi Simi «hátha feltámasztanak az őszi hangulatokat?»

«Menjünk» mondom.

½ 11. Petroleum fáklyákkal elől pár fiú, utánna a banda, majd mi, koromsötét éj.

Lebeszélnek (Hamar is, Kálmán, a tisztartó is). Belátjuk, hogy úgy se látnánk semmit, így nincs miért mennünk.

Vissza fele után.

A kastély előtt fáklyafénynél tánc. Én is járom — — mert Simi már nagyon elázik, fel akarom így támasztani «álmaiból».

A Rákóczi indulóig megy a dolog — utánna mind széteszlanak. Simi hóna alá kapja a hegedűt, két kontrás és egy brugóssal megint csak le a parkba.

Hangzik a nóta, szívja a lelket!

Vasárnap, máj. 29.

Neveden a templomban ott a két «Madonna» is, az érintetlen sa — boldog.

Kegl. Imre mire visszajövünk már a terrasse-on ül és olvas. Eleinte common place discursus. Majd átmege könyvemre, Paris elemeire, arról beszél. Azt mondja, azt hiszi igazam van. Egy csodálatos dolgot vesz észre nálam, azt állítja ugyanabban a hibában leledzek, mint atyja, hogy nem concludálok.

Oka, felelem, mert legfeljebb 100 embernek írom könyveimet, s ezekről nemcsak hogy *felteszem*, de *tudom*, hogy megérteneek.

Aztán ajánlja, hogy Marxot olvassam el, ki *conclusiokra* épít. Megmagyarázva olyan dolgokat, amelyek a legtisztábban állnak előttünk.

Azt kérdem majd tőle, mit gondol, mit írhatnék meg a magyar társaságról?

«Annak a fiatal óriásnak tyusát» feleli «kit a körülmények láncolnak le, kit a magyar előítéletek s hibák tesznek tönkre,

s így ezáltal nem érvényesítheti magát, mint amilyenek Apponyi Albert vagy Batthyány Géza és Széchenyi Imre.»

Meg fogom tenni — s ezt a novellámat conclusioval írom meg.

Beszélünk a franciáról, Imre azt mondja, tán még hiúbb mint a magyar. Lehet, de nem annyira érzékeny amellet, nem szenvedélyes, így sértett hiúsága van, nem hagyja magát annyira a végletekre sodorni.

Simiről szólunk, azt mondja Imre, Németországba kellene mennie, ez volna az a talaj, amely erősítőleg hatna reá. Lehet — én úgy szeretem ahogy van. Miért legyen másminő?

Különben a két fiú nagyon nehezen melegszik össze, dacára hogy régesrég ismerik már egymást.

Azt hiszem tökéletesen egymással szemben sohasem fogják adni egymást. Mindakettőben megvan az «érzés» szemérme, amely Siminél idegen emberekkel szemben közhelyek mondásában, Imrénél ironizálás formájában jelentkezik. S a bökkenő az, hogy Imre gyűlöli a commo lace-t, Simi pedig fél az iróniától. Ayant la somnolence de eux dans l'esprit, chez qui le sentiment prédomine. Éppúgy mint rendszeren a legtöbb zenész és festőnél. Szóval a legkevésbé alkalmas szellem a replikára.

Ebéd alatt, a kastély előtt egy zsidó esküvő. Megkérték Simit, engedné meg nekik e kegyet.

Baldachin alatt énekel a rabbi, előtte a szerencsétlen vőlegény, idomtalan hosszú karú, elálló fülű, csipás zsidógyerek.

Két vén, parókás zsidó asszony két oldalt belecsimpaszkodik a menyasszonyba és körülcipeli kétszer a vőlegény körül, ki bambán maga elé néz —

A menyasszony csúf veres mulatt typus, pirosra sirt szemekkel most ott áll oldalán, némán lesütött szemmel. A rabbi énekel, csak olyan monotonan, mint aminők a mi misénk dallamai. Kicszerűli a gyűrűket, a vőlegény összetöri a poharat — hazamehetnek. Le lehet nyírni a menyasszonyt, gyümölcs fakasztó nyárra ébrednek ezek is.

Bármily grotesque-ek voltak, a pillanat megtette hatását. Nem láttam a formát, az eszme megfogott.

Elvonulnak előttünk mind, bókolva — — Simi fogadja az üdvözlést, mond nekik pár szót, majd folytatjuk az ebédet.

Én azért mégsem engedném meg, hogy így a házam előtt történjen a dolog. Ennek a párnak most a képzettársítás lakodalmokkal egy kastély, egy gyönyörű park emlékéket kapcsolta össze. Egy életen keresztül eszükbe fog jutni, hogy csak egy percig voltak urak. Ez sarkalja az ambítiót. Az öreg zsidó azt hiszem jól számított — — unokái majd már futtatni fognak.

Imre a trónörökös haláláról új versiot mond el. Azt állítja az igazi — mindenki ezt mondja a saját versiojáról.

Vecsera kocsin Larischnéval Rodeckhez, honnan levelet ír anyjának, hogy ne keresse, csak a Dunában. Innen a trónörökös egy privát fiakkerjén Meyerling fele útjáig, ott várja Bratfisch, ki átveszi.

Megérkeznek, Rudolf az egyik szobában Vecserával mulat, a másik két mellékszobában Coburg és Hoyos egy egy balett leánnyal.

Igy tart az orgia tán éjfélig. Tizenkettőkor Vecsera fáradt, lefekszik, Rudolf pedig azt mondja, még átmegy amazokhoz, ahelyett azonban beleül Bratfisch kocsijába, s el a kastélytól elég távol levő kocsmába, amelynek túlsó oldalán lakik egy vadász a feleségével — akihez Rudolf szintén bejáratos.

Bratfisch a kocsmában, Rudolf az asszony nál — —

A kocsmában azonban a vadász, kit egy pajtása figyelmeztet, hogy ez az a kocsis (Bratfischre mutat), ki azt az urat hozza, ki mindig a feleségéhez jár.

A vadász dühhel lekapja fegyverét, kirohan. Bratfisch rosztat sejt, utánna. Későn érkezik — — amint a trónörökös kiugrik az ablakon, a vadász keresztül lövi jobb ágyékát, utánna ugorva, vadászásával dühösen összekaszabolja képét, lenyiszálja négy ujját.

Bratfisch utánna — — remegve kiáltja a vadásznak, hogy a trónörököst sebezte meg. A vadász halálra ijed, menekül s az erdőben agyonlövi magát.

Bratfisch most felöleli a trónörököst, egy patakig viszi, kimossa sebeit, majd beleültetve kocsijába vissza Meyerlingbe, — hol orvosért szalad.

Belépve a trónörökös az ajtón, Vecserát halva találja, ki (mint már említettem) ezzel a szándékkal jött.

Ezalatt az orvos is megjő, megmondja a trónörökösnek azt, amit az már úgysis tudott, hogy vége, menthetetlenül elveszett, a belei vannak átlőve.

Rudolf egyedül marad, pár levelet ír. Majd agyonlövi magát — —

Ez is csak versio. Igaz-e? Nem hiszem. Hát a trónörökös két év óta tapasztalt kedélyállapota? És utolsó időben irt levelei? amelyekből érzik, hogy unja az életet, és már nem soká bírja el a terhét — — és a két év előttről keltezett végrendelete?

Akárhogy történt, egy nagy szellem vált porrá, kinek emléké két mindig tisztelni fogom, kinek tragédiája bárhogy is történt, nem változtat rokonszenvemen semmit. Nem volt közönséges

ember, kit így a közönséges mértékkel mérni sem lehet. Nyugodjék békében. Azt hiszem, megérdemelte a nyugodalmat.

Ebéd után az erdőben. A két nagy vadász, Imre és Simi, most már jobban megértik egymást. A közös szenvedély összehoz.

Én lassan mögöttük, el-elmaradozva, meg-megállva *érzek* s nem, gondolok semmit.

6-kor Imre el, *Bogdán*, Simi ügyvéde pedig Kikindáról érkezik.

Vacsora alatt beállítanak kedvenc cigányaink, kik a zsidó lakodalomról szökdösnek ide: ott áll Gazsi, a híres maróthi primás, a legjobb cigány kit ismerek. Kis fekete nyurga fiú, szúró szemekkel; ott van Feri, a kontrás, régi ismerős, minden tajnai mulatságunknál ott húzott. Finom arcú, szőke cigány, éber okos szemeivel kilesi a Simi legtitkosabb gondolatát, érzését; meg a Doctor-nak csúfolt kis naiv arcú cigányfiú, comikus arcával, kíváncsi kerekre nyílt szemeivel — —

Ott állnak mögöttem, s húzzák a Tinódy-t. Simi kibőgőzik — —

A vacsora alatt az ügyvéd, a két titkár, a tisztartó csak úgy szórják, hányják a számot. Tehermentesítés, conversio, földhitelintézet, jelzálogbank stb. stb. fordul meg szájukban — — alig hallani tőlük a cigányt.

Ezen is segítünk. Odább állunk, a bandával vagy száz lépésnyire telepedünk, ők megvilágítva, mi homályban, csak a csillagok myriadjai világítanak a fejünk felett — — mind szélesebb a nóta, eláraszt mindent, tán feljut a csillagokig!

Mi legalább azt hisszük — — ez onnan is látszik, hogy Simi megbolondul és kezdi lerúgni a csillagokat az égről.

Odaáll a banda elé — — s egyedül egymagán, két karját összefonva a feje fölött bokázva huszárosán toborzót jár — —

Mögötte a Hamar, — figyelmezteti holnap fontos conferentia, százezrekről van szó, korán * kell lefeküdnie. Simi csak annál nagyobb kedvvel táncol, «Eh sohasem halunk meg!» mit törődik ő a számokkal — egy az élet, egy a halál. «Bánom is én, ha holnap felfordulok is!»

A titkár visszavonul, s a Holbein Madonnának érkeznek. Simi most átfonja karját a Madonna derekán, övé a világ!

Jó magyarom, ezért becsüllek. Ez tesz méltóvá nevedhez, az igaz érzés, amely elmosza azt a mázat, amelyet a hiúságon alapuló számítás kent reá.

A régi jó időket látom: hallom a sarkantyú pengését, az árvalányhajat lengeti az esti szellő, dobban a szív, pattog a húr — — erő beszél a táncból, a dalból — —

Álom a való? vagy álmodom azt, amit érzek?

Engem is visz a nóta. Megbolondulok velők, egy végtelen frisset járok el én is, ha elpusztulok a közepén — — kinek mi köze hozzá? Perdül a szoknya, tágul a pruszlik, dobban a szív.

Sötét körül minden, ott tovább amazok, mi pedig a cigánybanda előtt, szinte az űrben.

Orgia — — a pozitivizmus kíséretével.

Koronkint a szellő, mely az akácvirág illatát hozta idáig, elkapta vele az ügyvéd valamelyik technikus terminusát is — —

Nem fogott rajtunk — —

«Felfordulhat ez a világ én tölem.» Így szól a nóta—s igaza van.

Hétfő máj. 20-án.

Egész nap lehangolt, rosszkedvű vagyok, tele önmagammal. Más szeretnék, mint amit bírok és máskép, hogyan? ki tudná. Visszafojtottan ideges, tehetetlenül lázas, ebéd alatt gúnyos mindenkivel. Simi csak néz — de ismer.

Ebéd után bemegyek szobámba, lefekszem, a plafondra meresztem szemeimet, hallgatom a szívem dobogását.

Az öreg fiú lassan bejő, leül mellém a nagy fauteuilbe, és rólam kezd nyugodtan beszélni.

Mennyire igaza van mindabban, ami hiány, hiba nálam! S mennyire túlbecsül szeretetében.

Ezekre a hibáimra mutat rá: sensibilis vagyok, úgy mint kevés ember. Aztán exclusiv, csak olyan emberrel tudok lenni, ki érdekel, csak olyan tárgyról beszélek, amelyhez értek. S ebből folyólag harmadik nagy hibám, hogy az emberekkel nem tudok bánni.

Amellett jó és rosszban kitartó, egy érzés majdnem örökre megmarad a lelkemben. Ha nem szeretek valakit, azt örökre nem fogom szeretni, s ezt is kimutatom és pedig nem egyszer idegesen, úgyhogy az aki nem ismer, bosszúállónak is hihet.

Kivált az utóbbi nagyon meglep — mert nagyon igaz.

Ha idegeim visznek (pedig mindig visznek akkor, ha érzés kerekedik föl lelkemben), akkor nem vagyok ura önmagamnak. Mindez igaz, belátom, úgy szeretem a jó öreget, hogy így, egy ilyen percben mondja nékem mindezt, de hát nem változtathatok magamon, azt is tudom.

Bensőm kirág, felesz, elemészttem magamat, egy semmi néha az egész masinát felzúdítja, az egész masina hamis hangot ad — — de hát que faire? Ha megváltozhatnék, ha kicserélhetném magamat, megtenném — de nem lehet. S így csak élek — tovább, úgy a magam módja szerint.

Mi lesz velem? Hogy bírom ezt ki soká? Napról napra mélyebben süllyedek a magam lelkébe. Ki ment meg?

A hangulat mind nehezebb, súlyosabb. Simi arról beszél, hogy érzi, nincs közelebb ember hozzá a föld hátán. Mindakettőknek a szó torkán szorul, sápadtan némán állunk szemben egymással, kéz kézben, szem szemben. Addig míg csak mindakettőnké el nem homályosult, s így elfordítottuk egymástól tekintetünket.

Az Isten áldja meg! Legyen olyan nyugodt és boldog, mint amilyen én nem vagyok. Legyen az élet kímélettel vele szemben, bízzék önmagában, maradjon ilyen egyszerű, ily nemes érzésben, s gondolatvilága ne forduljon önmaga ellen. Ne tudjon arról soha, hogy azok kik sötétben virrasztanak, azok szenvednek az álmoktól a legtöbbit.

Ezt kívánom neki, én meg — lefekszem aludni.

Egész cserkészet alatt, 7— $\frac{1}{2}$ 8 ig nyitott szemekkel fekszem.

Kilenc felé ki a mezőkre, a vadászok elé — — egy hang sem hallik. Némaság körültem, már a szívem dobogását sem hallom.

Este vacsora után megszökünk Simivel. Ott hagyva a két titkárt, tisztartót és ügyvédet. A sötétben, Simi vállán egy puskaival mellettem, a szomszédos Sári falu felé.

Koromsötét éj. Nesztelenül megyünk. Simít viszi az emberi érzés — jó Isten tudja, mi szállta meg. Féltékeny — a «Madonna» ott lakik a falu végén.

Én megyek — érdekek nélkül, fásultan, tágult szívvel, némán az oldalán.

Göröngyről le, göröngyre fel.

Mint az élet országtúján. Az «emberiség» alszik; az érzés ébren: ez teremti az álmokat.

A kis ház elé érünk — — semmi nesz.

Simi felnevet — s én vele. Nekem — nincs miért — — majd fűtyül. A jelre kutyaugatás — suhogó szoknya. Az «Álom». — Szegyllős nevetés, eltakart arc — végre — velünk jó, C'est tout.

A csillagok felgyulladtak — kipontozzák a világoskék azúrt, a végtelennel vagyunk szemben.

Igen, a végtelennel.

Kedd, 21 május.

Délután Simivel a szomszédos Zsitvaújfalun lakó *Szlávy Józsefnél*.⁹²

Szlávy. Egyike a magyar közelet legúriasabb alakjai-

nak. Öreg, ősz, kissé már meggörnyedt öreg úr. Igen úriás külső. Óconservatív modor, szokások. A régi magyar bürokrata typusa — —

Olyan a lakása, mint önmaga — Kissé modernizált (bár ügyetlenül modernizált) kis barokk kastély. Tiszta, kivonalozott, parkot utánzó városi kert.

Sok érdekes dolgot beszél. Megemlékezik az új főispáni ki-nevezésekről is (Terényi, Kazy etc.), nem jó systemának találja Barosstól azt, hogy olyan megyékben, hol dynasták laknak, mint pl. Békésben, oda egy odavaló fiatal, 30 éves főjegyzőt nevezzen ki főispánnak. Először nem azért, mert e családoknak lehetetlen hogy imponáljon, másrészt meg nem szerzi meg e családokat a kormányznak.

Jellemzőitek találja Tiszára azt, hogy a barsi ellenzékieskedő Mailáth főispánt minden formák elmellőzésével mozdítja el, míg Szilágyit miniszterré nevezi ki.

A kis marakodónak kihúzza méregfogait — a nagynak betömi száját. Patent Tisza.

Azt hiszem, e sous-Bismarcknak a főtítka az, hogy kilátja az emberek legbensőbb egyéniségének motorait, mozgásba tudja aztán ezeket hozni.

Jó szeme van.

Szerda máj. 22-én.

Érsekújvárra Simi országoshírű, «gyors négyesén» — repülünk — s velünk a világ!

Érsekújvárott ebéd, majd — coupéba, fel Bécsbe.

Velünk *Bogdán*, az ügyvéd, és *Hamar*, a titkár.

Bogdán. Középtermetű ember, alacsony homlok, egyenes orr, gömbölyű áll. Favoris-k, bajusz. Szerb eredetű, bár amellet igen rokonszenves. Műveit, minden iránt érdeklődő individuum.

Hamar-ról is itt pár szó. Magas szál fiú, széles arc, hatalmas kezek és lábak. Nagy, nem egyszer bámuló kifejezésű szemek. Határozott, energikus, kétszer kettő-ember.

Nyers, bizonyos fokig az az ember, ki Siminek az élet positív harcában nagy segítségére lehetett volna, ha — egyéniségeik összefértek volna. Azonban Hamar igen gunyoros, Simi meg félénk. Eleinte elnyomta külsőleg, s ez így tartott soká — végre fel-lázadt. Simi jóságában azt a hibát követte el vele szemben, hogy az intim jellegű dolgokba is belé hagyta szólni (mi annak a természetes következménye volt, hogy mindjárt kezdetben nem tartotta zehn Schritt von Leib), amelyeket pedig az egész más külső körülményekben felnevelt Hamar sohasem tudva megér-

teni, folyton tanácsokat osztogatott. Ezeket Simi nem követte mindig — a helyzet elmérgesedett.

S így a külső dolgokban tökéletesen megbízható Hamar — — — eljátszotta tanácsainak hatályát az által, hogy az intim dolgokba is beleszólt, amelyekhez pedig épp oly kevés köze volt, mint amily kevésé értett.

Így aztán Hamar elmegy. Pedig lényegre nézve ilyenféle embernek kellene mellette lennie, ki erőt lehelne belé, energiát kölcsönözne neki a nagy momentumokban.

Utunk? alszom — —

Pozsonytól Bécsig kaland egy német színésznővel. A szomszédos szakaszból hozatik át.

Az orient expressi nagy cocotte-ok bécs-pozsonyi utánzata.

Des petites maîtresses dans la débauche!

Végre Bécs. Nékem a legkiállhatatlanabb nagyváros.

De kimagyarázom magamat. így látom a Kaiserstadt-ot — — — illetőleg a fajtát, amelynek «koronája».

Két jellemző jegye van az osztráknak, I. hogy bastard, s így sem faji jellege, sem hazája nincs, 2. hogy öreg, elaggott faj, már életre képtelen.

Ez a két jegy a bécsi minden osztályára áll.

Bár a «weaner» két igen különböző típusra esik szét — amely között sok század culturája, finomulása, küzdelme áll.

Az egyik az osztrák aristokratia — amelynek fő jellemvonása az, hogy — semmilyen.

Sem nem örül az életnek, sem nem unja, sem nem boldog, sem nem boldogtalan, sem hideg, sem meleg. Semmiféle superlativusra nincs erő, anyag benne. Csak — a góg és az ostobaság su perlati vusára.

Halvány, túlfinomult, telivér race, igazában a szó szoros értelmében életképtelen. Ez a faj már túllépte azt a határt, amely mint finomulás érdekes, már életképtelen, üres, agyalágyult alakokat hoz létre.

Une race absolument nulle.

Világnézetők: a világ kétféle fajtájú emberből áll: az egyikhez az «unmittelbar»-ok s az azokhoz közelálló családok tartoznak — a másikkal a többi. Ez utóbbiak azonban nem emberek. Ezek iránt emberies érzelmet táplálni nem is lehet. Sem szeretni, sem gyűlölni, sem szálni nem lehet — mert hiszen nem a keresztnévén szólítja őket az ember.

Az élet «színpadán» a következő kellékek érnek valamit (szerintok): — —

1. Az ősök száma (szükséges az udvarhoz — amelyhez jární szükséges).

2. «Incognito» unnumeriert fiakker. Ez a «pénzességre» mutat.

E cast mögött és alatt a «weanerek», «die frommen biederek,» «immer lustig, fesch und munter» bécsiek.

Ezek világnézlete az állati élet gyönyörét hirdeti hangosan: enni inni aludni, dalolva vígan szeretni. Juché! Hájás, fényes bőré, piciny kék nevetőszemű, gömbölyű termetű, eleven dalos, lármás, életvidor alak, amely hasra fekvé bámulja a felette pöf-feszkedő másikat: az urat!

Ostoba röhögés tölti be Bécs atmoszféráját, amelybe sör-szag vegyül, s amelyet régi, egy kaptafára ütött couplék kísé- nek — —

A bécsi egyetlen positiv mai foglalkozása: a pénzszerzés.

Az osztrák a század elején jutott el a művészi fino múltság tetőpontjára — akkor vetette hatalmas gyümölcsét: zenéjét. E ponttól fogva már süllyed, süllyed —

Ez időre estek hires zeneszerzői (Haydn, Mozart, Beet-hoven stb.), ezeket adták az alsóbb osztályok, a felsőbbek azon asszonyokat, kik e csillagok udvarát képezték — meg Metter-nichet, a diplomatia legnagyobb művészt, azt az alakot, amely legegészebben fejezte ki a mai bécsi aristokratia őseit.

Ma már lenn, és fenn a legutolsó statusra jutottak.

Ezt érezni de mindentől. S ezért hiába építenek óriási középületeket, azért csak halott lesz e város, amelybe igaz életet nem tehet sem szív, sem ész, amelynek *lelke* halott. Ennek a városnak már csak a teste él.

Pályáján végigfutott. Nyugodjék békében. Volt, nincs.

Reánk, művészekre érdektelen, még az is, amit a művészek emeltek itt, mert már mindez nem életet fejez ki. Nincs mindez összefüggésben a nemzettest életével.

Nagy sírkövei egy halott nemzetnek!

Este az operába. Verdi Otelló-ját adják. *Winkelman* és *Lola Beck a.* főszerepekben. Előbbi meleg, mély érzésű ember, kiénekel hang. A másik: elragadó hanganyag s amellet fagyos — — de fagyos! amilyennek nem *szabad* művésznék lennie.

Az opera? erősen Wagner hatása alatt, gyengébb mint Aida. Első felvonás finale-ja, Jago egy részlete, s az utolsó felvonás elragadok.

Utána sajnó! a hírhedt és par excellence bécsi Ronacher établissement-ba.

Ott *B. G.-t* találjuk, kit azonban Istók úgyse nem kerestünk.

Annak az erdélyinek typusa, ki Bécsbe jár — olyanformán mint a vakondok a napra sütkérezni.

Foglalkozása: semmi.

Büszke arra, hogy a Ronacher étlapját betéve tudja, hogy minden este itt található, hogy minden couplet-t könyv nélkül tud, hogy néha napján (ha adni kell az urat) állandó fiakkert tart.

Adja a bécsit, annak azonban (és természetesen!) csakis a legegyszerűbb tulajdonait igyekeztén elsajátítani.

Hamisítatlan erdélyi. Race-a csak bizonyos formában jelentkező energia kifejtésében nyilvánul. Fino múlt nem lehet, mert hiszen az ősrégi faj, amelyből származik, vagyonos igazában sohasem volt.

Nehézkes gondolkodás, de furfang. Ravasz, de — durván.

Semmit sem tud, de azért szeret erről arról beszélni — a lehető leg — hogy is mondjam csak?

Azt hiszi, más sem ért ahhoz, amihez ő nem konyít.

Brutális, de ha valaki durvább nála, behúzza a farkát. Világoskék mellényt hord, mint a bécsi fiakkeresek s tán — erre a legbüszkébb.

Ronacherben ugyanazok a couplet-k, ugyanúgy előadva, mint ahogy ezt kilenc év előtt minden este hallottam.

Úglátszik a világ ebből a szempontból megállott.

Csütörtök május 23-án.

Simivel egyet gondolunk. A kapucinusok sírboltjába megyünk. Ott állok Rudolf koporsója előtt. Tele emlékével lelkem.

«Szolgálni akartalak, mert nagynak láttalak, nem mint herceget, de mint embert. Éreztem arra törekedtél, mint én-magam, s láttam egyéniségedben jó és rossz tulajdonaimat, de nagyobb arányokban.

Szerettem benned magamat nagyban.

Nagy lelkedből itt csak a teménytelen virág, szalag, kegyelet, tisztelet emlékei maradtak fenn. Én nem virággal jövök színed elé, szegény vagyok arra, hogy hozzád s irántad érzett kegyelemhez méltó koszorút tegyek koporsód elé.

Így csak némán, lehajtott fővel érzéseimet nyújtom át.

Sas voltál, mely szédítő magasról hullt alá, bár magasztosnak látszott esésed azok előtt, kiknek szeme elég erős volt arra, hogy repülésedet lássák.

Egy pár szál fű az egész, ami a lábald előtt fekvő koszorú-

ből hozzám jut, abból ami az életnek volt belőled kötve. Egy virág éned másik részéből.

Leomlok emléked előtt. Nyugodjál, felejts a hant alatt.

Mi álmodunk rólad, érthetetlen, kimagyarázhatatlan álmodat, érezve csak éted és haláloed, anélkül hogy tudnók elhatározásod kulcsát.

Te tudtad, mit csinálsz s benned bízunk.

Helyes volt teted, mert megtetted.»

Feltűnik előttem Jókai szalagja:

«Letűnt vezércsillagunk.»

Sötét nagyon, sötét az éj!

A képműalkításba. Érdekes igazában csakis *Böcklin*⁹³ két képe. «Venus születésének» színpompája Böcklin, Prometheusának azonban eszméje is.

Óriási vizionális képességre mutat ez utóbbi kép.

Prometheus egy magas hegy tetején fekszik, óriási teste akkora, mint az alatta elterülő sziklacsúcs. Teste egygyé lesz a kékes homályos világitásnál a csúcs felett repülő felhőkkel.

Lent a mélységben tengerszem — — mindezt azonban elmossa a reggeli kékes színű köd, amely egygyé olvaszt csúcsot, tavat és titánt.

Mintegy az élet felett fekszik, aki isteni szikrát lopott, harcban a mindenséggel.

Az allegória teljes, óriási, Prometheusi!

Mennyire elűt a szokásos chablonszerű kis figurától, amelynek piciny akadémiaja megszegyeníti Prometheus mythosát.

Vissza a hotelbe. Útközben találkozunk Simi egy régi falusi ismeretségével, *Trenckle* exulánus tiszttel. Tizenhárom próbás bécsi, a második kategóriából.

Nehézkes test, nehézkes szellem, durva vigság, kétségbeejtő exuberantia.

Én nagyon unom, úgyhogy délután a «saját utamat» követem. Meglátogatom az öreg *Kállayné*t, *Kállay Béni* anyját és *Teleki Arvéd* nagyanyját.⁹⁴

Érdekes öregasszony, ki legtöbbet ért el abban, amit anya elérhet, eszélyes, okos nevelésének eredményei: fia a monarchia tán legkiválóbb politikusa és unokája a nagy jövőjű Teleki Arvéd.

Józan eszű, tisztán látó asszony, a diplomaták finom biztos ítéletével, emberismeretével.

Azonban csak a saját családjában volt diplomata, a nagy-

világot mindig unta — közlől. Csak messziről spekulált — s tanította utódaít.

Intellectusát örökölték gyermekei (Arvéd anyja is, az oly subtilis eszű Teleki Gemma) s átment a második generációba is

S ami érdekes az asszonynál az, hogy a lehető legmodernebb csakúgy érzés, mint gondolatban. A magyar józansága nyugodtsága, meleg egyszerű érzésvilága tán senkinél sem jelentkezik ilyen módon subtilisálva, mint nála.

Tisztelem az öregasszonyt, mert sokat tudok róla, én Arvéd gyermekkori társa, s aki most az utóbbi években is beeláthattam lelkébe, tendenciáiba, mindabba ami nála sokat ígér, amelyben mint tápláló törzset, gyökeret, amely az anyafölddel összeköti, az öregasszonyt pillantottam meg.

Egyike a legkésőbb, legkerekebb egyéniségeknek a pátriában.

Érdekes órát töltök nála, amelyben főleg Arvédunkról beszélünk, kit én már innen-onnan két esztendeje hogy nem láttam.

Tőle járni — — Bécs utcáin cél és irány nélkül. Érdektelen hideg város. Kimértek, vagy elhagyatottak, de mindenképpen művészietlenek utcái. Az épületek semmit sem fejzenek ki, s így sehol egy megérett pont, sehol egy igazi «városi paysage».

Az új ringek hidegek, élettelenek, az épületek úgy állanak ott sorban egymás mellett, mint a múzeum üvegszekrényeiben a ritkaságok — leszámolva az étellel, avultán — —

Hazafelé bemegyek a Szent István templomba.

Esti litánia van. Ez megkap úgy mint már rég nem. És én szegény bűnös ember lehajtom fejemet egy térdeplő fölé, behunyom szemeimet, s elfog ismét az az érzés, amelyet oly soká vallásomnak hittem. Amely mindenesetre több és kevesebb a legtöbb ember hiténél, amely visz messzebb magasabban tán — mint kellene, mert nem mint eszme vesz erőt rajtam, hanem érzéssé válik, oszlik fel — s így határozatlan formátlan — — hiábavaló!

Este amazokkal, Trenckle, B. G.-vel a nyári orpheumba. Évről-évre jobban elálmosítanak ezek a lokusok. Érzem a nyomort, az élet utálatos, legutálatosabb struggle of life-jenek kiszolgáltatott szívek elfojtott dobogását a mélyen kivágott ruhaderek alatt, a a festék nem fedi el tökéletesen azt a vonást, amit bizonyos percek vontak az ajk fölé — —

A lokusok szerint az élet csak tobzódás lenne? Minden

perc gyönyört s egy krigli sört hozna magával. Ez a világnézet is csak oly hamis, mint minden, ami falai között történik. Csakúgy nem áll az, minthogy a kutyák nem szoktak kötelet táncolni, hogy az asszonyt nem azért dobta a világra az első nyugodt perc, hogy félmeztelenül, lámpafénynél, kacagva disznóságokat énekeljen, hogy a seprűnyél nem arra való, hogy szerecsen bohócok nótákat játszanak rajta, hogy a férfi feje nem arra való, hogy reáálljunk és végig csússzunk rajta egy kifeszített dróton — s álmaink nem arra való, hogy egy ilyen hely utálatos brutalitása megzavarja, s letörölje róluk a himport!

Thallóczy Lajossal⁹⁵ találkozom, csodálkozik, hogy tegnap a Ronachernél, ma itt lát. Azt mondja, ez nem hasonlít a — híreimhez.

Én kifogásul regényíró mivoltomat hozom fel (mintha nem ismerném az « établisement »-ok minden csínyját-binját könyv nélkül!) s csodálkozik, hogy ő a történetíró miféle anyagot keres itt — —

Azt mondja, rossz anyagot. Igaza van.

Simi két «typusával» el.

Mi *Bogdán* és *Hamarral* egy kávéházba. Simi vagyoni viszonyairól beszélnek. Látom, hogy mindakettő olyan megbízható, mint amilyen nyerseknak látszanak.

Aggodalommal hallom mindazt, amit mondanak, pedig a vagyon nagyon nagy, de hát gyenge akarata kisebb, mint jósága — —

Péntek, máj. 24-én.

Ürményi Miksánál, egyik legrégebb barátom, *Ürményi Józsi* atyjánál.

Az óconservatív Magyarország egy utolsó mohikánusa. Nagyot, sokat ígért, jövője elé mindenki várakozással tekintett, ott neveztek Apponyi és Sennyei mellett és — tönkrement.

Cherchez la femme. Tönkrement anyagilag, erkölcsileg. Boldogtalanná tette anyagi jóságú nejét, sz. Festetich Betty grfnőt, magával rántotta a legnagyobb nélkülözések szélére.

Pedig jó ember volt, csak szeretett, s nem birt a szívével.

A sors visszafizette aztán neki azt, amit a családja ellen vétett. Neje, leánya egymásután elhaltak, fia, Józsi tavaly szinte a sir szélén.

Az utóbbi meg lett mentve. Érdekes profiljából pedig még ma is superioris ész, éles szellem beszél. Magas domború homloka csak oly nyílt, csak olyan gondolatterhes mint azelőtt, szép szeméből csak oly belátásos jóság beszél, finom ajkai csak

oly gúnyosan mosolyognak mint azelőtt, midőn még többet gúnyolhatott, mert nem szánta senki.

Éles profilja, kicsiny de szép orra, folytonos monoklija, hogy emlékszem még, midőn a nemzeti színház második páholyának világoskék alapján kiemelkedett — — midőn tekintetere a színpad reagált. S az akkor még valóban «isteni» Laura elragadóan mosolygott reá. Ez a mosoly ölte meg Urvárynét is, s ez a mosoly tette őt Urvárynévá.⁹⁶

Erről a mosolyról szegény Józsi nékem sokat beszélt, abban az időben, midőn a Kiel-i öböl partján együtt grübliztünk, midőn Faustból citálva — megvetette az életet, s keserűen gondolt arra, hogy tán nem is élhetné az életet.

Neki köszönhetem azt, hogy ma — ilyen vagyok. Köszönhetem-e? Igen, hálás vagyok ezért, megvetette alapját az egyéniségemnek, ő hatott rám barátaim közül Batthyány Gézával' leginkább.

Az egyiknek (Józsának) a gondolatok világát, a másiknak a látható világot köszönöm.

Kiugrasztották önmagamból énemet.

Józsi ma Cairóban van a követségnél, nyáron eljő hozzám, négy éve, hogy nem láttam — —

Este elutazunk. Igaz, előbb Praterfahrt. — — itt robognak el mellettem a tarka toilette-ű fesch weanerinek, egymást bámulja mind ez «élni szerető». Nem is látják meg, hogy az utca két oldalán a természet egész bubáját kifejti.

Minek nekik ez? Mít tennének a csendben? Mit mondana nekik az, amit nem hallanak s nem láthatnak meg.

A kocsik csak robognak előre — — sportsman, weaner urak, főherceg, fiakkeres, öreg hercegnék tarka gombolyagban.

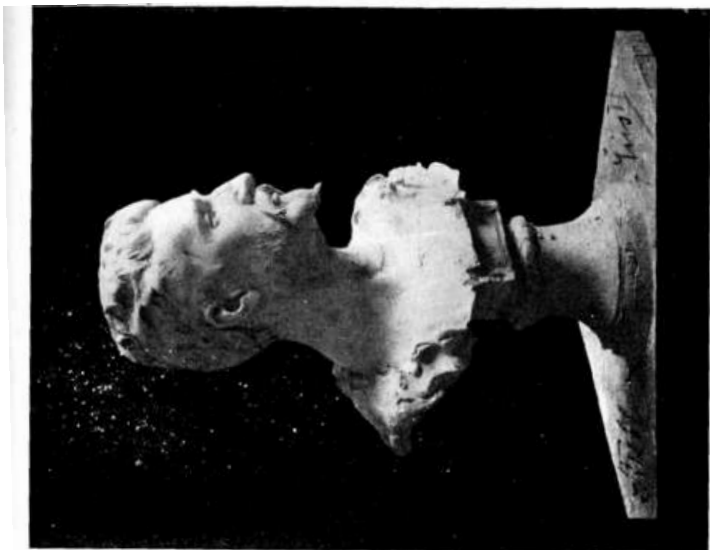
Rengeteg sok kocsi és mégis mennyivel a párizsi Bois — az allé des Acacias alatt. Semmi művészi a képben, hideg és érdektelen — — menjünk.

Este hála Istennek el. Bécsben tán sohasem állok meg többet. Nem bírom el e város durva bestialitását, lesújt röhögése, lesújt a sör és penész híg keveréke, amely minden művéből, legyen az ember vagy emberi termék, kiárad. Koporsót e városnak minél előbb, mert haldoklása utálatos.

Hajnalban Érsekújváron — — hideg reggel. Pacsirtaszó, pitymallik — —

Lefekszem *hazaérve* Tajnára, nyitott ablaknál. Hallom a madárdalt kívülről, érzem a csendet a parkban. Jól esik, hogy minden úgy van, mint ahogy elhagytam — —

Este cserkészni megyek Simivel, illetőleg kísérem őt.

Strobl Alajos Justh szobra

Justh halálá évében

Az erdő megvigasztal, eltörli a múlt napokat. A természet nagyszerű s néha vigasztalón hat, mint ma.

A tajnai erdők szélén akácos, minden fa virágban, illat-tenger a lég — tovább tölgyfacserjék, közbe közbe megtörve egy nagyobb törzstől. Halkan, vigyázva lépünk, a természet minden egyes hangját külön meghallom. Milyen más symphonia ez, mint az amit Bécs kurjantott a múlt napokban a fülembé.

Leülünk egy hegyoldalra, előttünk szétágazó, szűk, de nem meredélyes völgy. Tölgyerdő koszorúzta halmok — itt ott lila színű virágból folt a völgy alján levő mezőkön.

Csak a kakuk szól, egyformán bánatosan. Lábaim előtt hangyaboly tolong, mindegyiknek dolga van, mindegyik siet.

Itt ott meztelen csiga nyúlik végig a földön, sütkérezve az esteli nap melegénél — piciny virágok megrázzák kelyheiket — minden él s örül az életnek.

Amit a kép képvisel, annak nincs öntudata, csakúgy nincs, mint a tegnap elhagyottaknak, s ez magasztos, míg amazok?!

Enyhe szellő rezgeti meg a fák levelét, megsimítja forró homlokomat is. Letörli agyamból a gondolatot, csak érzek — —

Nyugodtnak, harmonikusnak érzem magamat. Mintha sohasem küzdtem életem volna, csak messziről hallgattam volna a lét zaját — —

Halkan halkan lépünk, nem is érintve a földet, amely csendesen dalolja esti dalát — — —

Vasárnap máj. 26-án.

Simi születésnapjának (holnap reggel 2-kor 24 éves, teljes korú lesz) előestéje.

Este persze vacsora alatt a maróthi Gazi játszik. A nagy előcsarnokban van terítve — fejünk felett pálmák, meg a Simi által lőtt pusztai sas kiterjesztett óriási szárnyaival átszelve az aërt — —

Eleinte mind némák vagyunk, tudjuk miért.

Végre Simi felkel, a cigány elhallgat, vele meg e percben a szívem dobogása is.

Tudtam éreztem, mi fog következni.

Én reám egy toast, kipirult arccal, meg-megrezgő hanggal beszél az öreg fiú, én sápadtan, összeszoruló szívvel, némán hallgatom.

Elmondja, hogy érzi megtaláltam utamat, amelyet követnem kell s amely még járatlan, a mi társadalmunk emelésére, erkölcsi szellemi javítására szentelem életemet. Hogy a fiatal generáció már megértett és jóban rosszban követni fog és zász-

lóm alá tömörülnek mind. Köztük van és azt hiszi, legalább érzés szempontjából nem utolsó helyen ő maga is. És ha tán (hiszen az étellel vagyunk szemközt, mindenre el kell készülnünk) balvégzetem mást akarna, s mindenki eltávolodva tőlem elhagyna, ő akkor is ott lesz oldalamon, s átkulcsolva a zászló rúdját két kezével — nem fog elhagyni — —

És én erre nem tudtam semmit, de semmit sem felelni. Némán sápadtan koccintottam vele. S egy pillanat alatt átfutotta agyamat múltam jelenem jövőm: az első tapogatódzások, küzdelmek, a tőlem egy időben félve elforduló barátok, kik. azt hitték, bolond vagyok s ártnak önmaguknak azzal, ha oldalamon maradnak.

Ez is nyomot hagyott a szívben.

Aztán jött az az idő, midőn a java megértett, ekkor «divatba jövők» (hiszen csak ez kell a «társaságban»!) s vele eszméim. Kezdek a mérgesen nyomni valamit. Azt találják a legtöbben, hogy bolond vagyok, de — érdekesen. Zászlómat kibontom, víni kezdek, a «debating» után elkövetkezik a «műpártoló» egyesület órája — —

Barátaim szeretete bizalmat ad, hinni kezdek önmagam-ban. És most az, aki azok között, kik legközelebb állnak hozzám, Benjamin-om, felkel, felemeli poharát s azt mondja, számíthatok rá jóban rosszban — — s az én szemem, szegény fáradt szemem ne homályosodjon el? Azon a napon mondotta, amelyen nagykorú lett.

Az Isten áldja meg mindakét kezével, bizzék mindig bennem s legyen türelmes velem szemben, velem, ki oly türelmetlen vagyok.

Nem bírnám elveszteni, érzem — — — És mégis! érzem

egyedül halok meg, megértetlenül. Halotti leplem az a zászló lesz csak, amely alatt *magam* elhagyatva estem össze, s amely lehullva ráborult, s elfedett örökre. Egyedül voltam szerelmemben, egyedül küzdtem át az élet viadalát, egyedül halok meg, elhagyatva. Ezt érzem, ezt tudom, s ezt az eszmét úgy megszoktam, hogy már nem is félek tőle.

Tudom, hogy míg élek, pótolható leszek, halva elmúlva, nem.

Barátaimat elrontottam szeretetem által, amely jól talált és intenzív volt. Hiába fogják akkor keresni azt, ki azért szerette őket, ami bennök a legszeretnivalóbb volt, hiába fogják keresni azt, ki olyan erővel szerette őket, mint azt csak a «szegény ember» teheti, ki éppen azért szeretett annyira, mert a szenvedés érzőbbette őt a többinél.

De ez nem vigasz!

Addig pedig várom a percet, amely megadja majd a természetes nyugalmat és magányt.

Ezután *Hamar*, a titkár kel fel, Simivel való barátságunkra iszik, amelyben mindakettőnk boldogulását látja, bízunk egymásban mindig, mint eddig. Sok, sok mindez, alig bírom — —

A cigányok csak húzzák, muzsikájuk betölti a nagy hallt. Sírni a banda közé áll, most a quartettben ő kisbrugózik. Szól a nóta:

«Nagypénteken mossa holló a fiát —
Egész világ kígyót békát rám kiált!»

Ez a percben a hangulat.

Majd a quartett helyét az egész banda foglalja el. Óriási erővel játszanak. Én közéjük ülök, belé a banda közepébe. Sikít a hegedű, peng a cimbalom, rikkant a klarinét — — erősebben, erősebben. Érzem lelkemet felolvadni az ezer hang között, emelkedni, emelkedni felül mindenben, ami földi, mindenben, ami ideköt a porhoz, a göröngyhöz, az élet nyomorához.

Érzem lelkem repülését fenn fenn a csillagok között, magányosan mint mindig, de megértetve fényben úszva átlátszóan mint még soha — — érzem még egy körrel feljebb s széteszлом az űrben — — végem!

Élek még.

De a zene csak visz.

Odaállunk felocsúdva mindaketten Simivel egymásmellé s egyet gondolva levesszük kalapjainkat, csendben, zenekíséret nélkül, felemelve két ujjunkat megesküszünk az élő Istenre, hogy örökké egymás oldalán maradunk, jóban rosszban, boldog boldogtalan percben.

Örökre, örökre —. —

Mintha nem éltem volna eddig az életet, hogy ilyen is történhetett velem.

Csend — — érzem a végtelent, amely kettényílt a fejem fölött s azon keresztül bevilágít mindaz, ami előttem szent, mindaz, amiről álmodtam, amit tisztellek.

Barátom, köszönöm ezt neked. Most már! tehetsz velem, amit akarsz. Azok közé jutottál, kiknek mindenért hálás vagyok.

De most más is jut eszembe. Élhettem is volna, mint mások. Szerelemre születtem, megvan lelkemben mindaz, ami lelket lélekhez köt. Megvan az az érzés, amely jobbá tehetett volna sok másnál.

Láttam álmaimban azt a lényt, aki előtt leborulva fejem a porral egyé válik. És álmodtam olyanról, kire felnézek, s amellet oltalmaztam őt. Ki jó legyen s azért érezze, amit én a «rossz» percekben érek. Ki odahajolva reám, homlokomról letörölje a boldogtalanság véres verejtékét, s azt mondja nyugodtan ezekben a percekben: «férjem, megértelek, bocsáss meg — de még így is szeretlek».

Illúziók tűnjetek el, álmok merüljetek alá.

Érdemetlen vagyok álmaimra.

Eh!

Kéritek egy Holbein Madonnát. Megbolondulok kettesben, járom a csárdást gyorsabban, mint lehetséges. Forró, tikkasztó a levegő, virág hull a fákról, ezer illat, ezer hang telíti az éjszakát.

Élet, mit nehezedsz reám?

Furcsa, hogy előttem szomorú és vig nóta egy hangulatot jelent.

Át mindnyájan a park alján levő óriási üvegházba. Egész éjjel tánc.

Reggel négy felé egyedül huzatunk Simivel — — sok sok volt ma az elviselni való, és mily szép volt mégis mindaz, ami fájt.

Szenvedni szenvedni kell nekünk, különben hallgat a szív s vele — a lant!

Dalra fel! verjük a kobzot!

Hétfő, máj. 21-én.

Délután át Simivel Kis Tapolcsányba *Keglevichékhez*. Imrét a park mellett levő vasúti munkálatoknál találjuk, vele *Némethy* főhadnagyot, ki a vasúti ezrednél szolgál. Kisül, hogy *Némethy* Emi cousinje.

Középtermű, szőke, vagy 27-28 éves fiatalember, igen hasonfit cousine-jára, kivált tekintete szakasztott olyan, mint az övé, látýolozott és mély. Sajnos igen keveset beszélhetek vele, pedig őt is érdekelte volna valakit párisi családjáról hallani.

Nagy séta ezután Imrével a tapolcsányi parkban, elragadó vad részletek, bozóttól, cserjéktől tökéletesen benőtt szűk hegyhasadékok — — tengerszem alakú fürdőző stb.

Imre sokat beszél Graf zu Castel⁹⁷ barátjáról, ki állítólag igen hasonlít reám, « ein hyperculturmensch, wie du ». Tele van — önmagával, mint én s önmagát emésztí. Folyton philosophai, a legnagyobb könnyűséggel általánosít, mindennek csak a végoka érdeklí. Az élet detail kérdései nem igen kapják meg — ál-

modva éli át az életet — mint én. Finomult, anémikus, idegbajos faj, utolsó dc legkifejlettebb példánya az uralkodó Casteleknek. A sportot nem érti, megveti és unja. Tisztán a celebrális élet által van «feléve». Egyrészt végtelen modern — másrészt ennek az ellenkezője. Büszke fajára, mint egy — Nonius mén lenne, ha — ez gondolkozna (Pás mal cela!), a «home» iránt majd semmi érzék, conventiok és elismert tekintélyek megvetése. Az individuum a legtökéletesebb önzésével és magányosságával, tudatosságával és folytonos érzésű vibrációjával. Azon pillanat előtt amit Lemaitre ironikusán Renan-ra mond egy helyen: « Les sages ne pourront bientôt supporter leur propre sagesse, leur propre toutpuissance, ni leur solitude! »

Egyszerűség jöjjön el a te országod!

A fiú érdekel, most Berlinben van a német külügyminisztériumnál. Kár, azt hiszem ezen a pályán nem fogja sokra vihetni. Azt hiszem, telivér művész.

De kit nevezhetünk művésznek? Ki művész? Ez a nagy kérdés.

Szerintem az, akit csak a *saját érzésvilágán* keresztül érdekel az élet. Tehát csakis az kapja meg, amit megérezett; így mindaz, ami tisztán a józan ész dominiumába tartozik, kívül áll fogalmi körén.

Innen van az, hogy rá lehet valakire mondani, hogy művész ínég akkor is, ha semmiféle művészettel nem foglalkozik. Bathyány Géza festő — anélkül hogy festene, mert a látható világot ihégérzi, folyton annak formái, annak hangulata rezeg a lelkében. Révay Simi meg zenész, mert mindaz, ami elsősorban érdeklí, |uni bántja, ami eszi, a zene formájában tör ki a lelkén s így egész Jbenső egyénisége művészet formájában jelentkezik. Az ahogy ífréza a világot látja, s az ahogy Simi játszik, tisztán és kizárólagosan *egyéni felfogásra mutat*, így csakis Géza látja a világot, Így csak Simi játssza a magyar nótát.

Mindakettő pedig, közösen az én eddig ismeretlen Doppelgangeremmel, lelát az élet aljáig. Az életet, az embert csontvázával együtt látja.

Azonkívül az egész élet, minden megnyilatkozásával együtt Éribról a lelkök előtt, s így az egész élet a *lelkükön keresztül* azzá lesz, ami — művésszé teszi őket.

Este együtt vacsora, Keglevich Stefi Bécsben van, csak Pthlicki grófné, Imre, Simi és Némethy.

Furcsa hangulat, elég nyomott. Erőszakolt conversatio, keregett vidámság.

Jól esik, midőn Simivel lenn a vendégszobákban egyedül maradunk. Ma sehogysem ment össze a dolog.

Simi igen helyesen azt jegyzi meg, hogy úgy hat reá ez a milieu, mint mikor a zárdában celláikból lassan előjönnek a szerzetesek, elzártan komoran, s összegyűlnek anélkül hogy érdeklődnének igazában egymás sorsa iránt. Mindegyiknek érzéssel szenvedéssel van tele a lelke — de ezt megtartja magának, s lelke életéről nem árul el a másiknak semmit.

Valóban van a dologban valami. Amint Schlicki grófné Imrével beszél, ahogy ez szavaira reagál — hidegséggel párosult elfojtott érzést árul el.

A bizalom hiánya érzik férj és feleség, és szülők és gyermek között.

Majdnem reggelig beszélgetünk. Simi aggódva látja Stefi újabb befektetéseit (privát vasútját, vízvezetékét), fél, hogy mindez nem fog jóraivinni.

Adja Isten, hogy ne legyen igaza. Hogy az adó még igen sok, és hogy bizony napról-napra élnek, azt tudja mindenki.

Kedd, máj. 28-án.

Reggel Imrével és Simivel tarantas-on fel russói romba, az Ősi Rákóczy-várba. Elragadó szépségű ut, ősi tölgyfák, százados törzsek — széles erdős paysage — — meleg tavaszi reggel.

12 óra felé le a várdomb aljára, hol Simi kocsijába átszállva vele *Szkiczóra*⁹⁸ *Odescalchi Arthurhoz* robogunk.

Az út mindenütt erdőkoszorúta dombok között vezet, egy fordulónál, a völgykatlan alján feltűnik «szerémi Odescalchi Arthur» bizarr modorban épített, várkastélyt formázó villája.

Az épület Γ formában van építve, középső kiemelkedő része román stylben, magas ívfedéllel van tartva, mellékszárnyai egyszerű hosszú fehér épületek, amelyeknek csak ablakai stylszerűek.

Az egész új, pár éve építette — s miután nagyszabású Ízlésben kicsi épület, azt a benyomást teszi, mint egy nagy várkastélyhoz tartozó, s annak ízlésében épült majorság.

M ár annál is inkább, mert sok falépcső, fagúter van az oldalán, tán csak ideiglenesen? Nem tudom, kívülről az egész elég primitív, belül azonban néhány igazán szép pièce. Mindjárt az előcsarnok igen sikerült. Fejér meszelt falu igen tágas terem, nagy fenyőgerendák a padmalyon. Óriási kőkandalló a sarokban, amelyen régi szép fayence-ok. A falakon mindenütt régi fegyverek, lándsák, sisakok, paizsok.

Az egyik sarokban régi gályahajó századok előtt készített mintája.

A csarnokból íves folyosón, veres fenyőlépcsőkön jutunk az emeletre. Itt minden piéce között pár lépcső. Jobbról a nagy Hall, gyönyörű terem. Egészen a román és góth korszak ízlésében. Óriási nagy kandalló, faragott tölgyfa, régi vas-zárátú ajtók, az ablaknál kis Székek kiemelkedve a falból — hol a «góth szüz» dobogó szívvel, primitív bájjal ülve várta vadkanra vadászó ugyancsak góthikus lovagját!

A gerendák alján jobbról és balról egy-egy festett címer. Az Odescalchi és Zichy címerek, ezután egyvonalban ezzel jön majd a 16 atyai és 16 anyai ős címere. A hall alatt (lépcsőkön megy le az ember) kis cella, ez alatt a nagy salon, ez utóbbi már sokkal gyengébb — ízlés szempontjából. Sok hamis persa szövet.

Amilyen az intérieur, olyan a gazdája.

Íme *Odescalchi Arthur* herceg.⁹⁰ Magas vállas, vagy ötven éves ember, rövid ritkuló veresszőke haj, veres szakái és bajusz. Világoskék szemek, érzéki száj, veres (a bortól megpirult) arcbőr. Mindig magyar ruhában jár — úgy illik (azt hiszi) ez hozzá, az utolsó magyar daliához, a «kékszakálu herceg»-hez.

Mert az. Első felesége született Lo Presti volt, ettől született Livio, egyike az én gyermekkori pajtasaimnak. Második Erdődy Valerie grófné, az utóbbtól elvált, s harmadik neje sz. Zichy Julie grófné — a mai Odescalchi hercegné.

Igen érdekes alak. Magas karcsú elegáns asszony. Fekete haj és szemek. Igen piros arc, kissé kiálló arccsontok. Felfelé álló, kihívó orr, meglehetősen nagy keserű kifejezésű száj.

Főleg öreá fordítom figyelmemet. Mert Arthur nagyon is egyszerű. Valaki, aki hercegségét komolyan veszi, azt hiszi, lovagkorban él még s hermelin borítja vállait. Imádja az archeológát, numismatikát, a címertant. Tudja minden ember hány őst hozott minálunk a világra, s kivel egyenrangú. (!) Amellett el van ragadtatva afelett, hogy úgy hiszi, akképen él, mint az akkori lovagok, feudális nagyurak éltek.

Tanulmányoz, de nem úgy, mint ahogy «mi» szoktuk, de olyan genre-ban, mint Faust és Kopernikus tették. Külön mystikus kamarája van e célra berendezve, tele foliánsokkal, pergamennel és penésszel. Azt hiszi, a «jó faj» az megállani kényszeríti az egyedet, s nem látja be, hogy ellenkezőleg előkészítette a modernizmusra s ebben éppen a legmesszebb löki előre. A mai ideges lázas élet jelenségei iránt mindenestre a legfogékonyabb lesz az, ki «őseinek» vétkeiit ölnyi hosszú tökéletes pedigree-vel bizonyíthatja a — vérén kívül.

Odescalchi Arthur lenézi a modernt. Kupából iszik híg

lőrét, s nem tudja, hogy egy kanálnyi cocáin, egy uncia opium nagyobb kéjt okoz.

Naiv gyermekkedélyű ember, olyan, mint aminők a troubadourok korszakában «voltunk».

Feleségéről már kevésbé lehetne ezt mondani. Tudatos, öntudatos, sokat szenvedett, sokat tépelődött, sok rossz érzést elfojtott asszony. Elkeseredés az emberek iránt és önmaga ellen. Azon hiúsággal, amely hercegnévé tette, párhuzamosan működő sensibilitás által okozott folytonos túsúrások. (Parbleu! minden bűn önmagában hordja büntetését.) Elkeseredett tompa lethargikus nyugalom, amely rosszabb a kézzel, karom és fogakkal vívott harcnál — — mindez a szemein sugárik ki, s az ajka felett lebegő mosolyban van kifejezve.

A kuglinál (mert kugliztunk is) Lola Beethről beszélve, azt mondja, olyan ez a leány, mint egy hercegné.

Szemeimben megláthatta a gondolatot, amely e percben agyamon keresztül cikázhatott, mert szempillája megrezdült, zsebkendőjével megtörölte ajkait, majd — megint nyugodtan a szemembe nézett.

Ebéd után vagyunk. A magyar «ókorból» vett nevű négy gyermek (az apa gyermekei!) mind ott ül az asztal körül. Ott az Zuárd, egy tizenkétéves rokonszenves kis fiú, azok Alinka és Edna leányai, a kis fiú, ki most jött be a «tésztahoz», s kit a hercegné és közém ültetnek, Gyalma. Egy piciny finom arcú kedves kis gyerek.

Vagy ötféle nehéz bort iszunk meg.

A hangulat már meleg, fel a salonba. Parisról, Sarahról kérdez Julie hercegné. Franciául beszél.

Könyveket ajánlok neki.

Majd felmegyünk a kastély plateforme-jára («szakácszárító-jára», mint háziurunk «lovagnyelven» nevezi). Arrább Simi, Zichy Lujza (a hercegné jelentéktelen testvére), Arthur — mi ketten a hercegnével egy sarokban, távol azoktól, elég közel.

Az életről van szó. Ez a téma mindig érdekes. Kifejtem neki, hogy van olyan idő, midőn imádom a harcot.

«Ismeri?» kérdi ő.

«Ismerem az asszonyt, magamat s az embereket.»

«De a harcot?»

«Azért nem félem azt sem.»

Elmondom világnézetemet. A lelkimagány *így kifejezve* új neki. Megissza a mákonyt, álmodni kezd s felenged.

Bele belehagy látni a lelkébe, de csak annyit, amennyi

léppen *egyelőre* üdvös, a többit félhomályban hagyja, amelybe fazonban könnyen belevilágít egy egy szó — amely nem annak szólt, akinek mondva lett.

A percben hideg voltam, tisztán láttam, de nagyon.

Az acél vág csak jól, s vágása mégis a legkevesébbé fájdalmas.

Lejövünk, alul, a kastély alján Siminek és nékem egy egy Jerichoi Lonczot nyújt át — —

A virág elhervad, ezt tudja. S mégis megvetette a virágzást.

A parkban séta. Tölgyek alján, süni cserjék között. Levelek zizegnek, forró délután. Álmat lehel még a fű is — —

Egy hatalmas síremlék előtt megyünk el.

«Egész álom az életről ide van temetve.» Egyik leánya volt. Miért helyezte éppen ebbe az álmát az életről, hiszen négy gyermeke van.

Vagy éppen azért, mert ez is el van temetve, mint a *valódi alma* az életről?

Leülünk egy magaslaton — —

Most már hallgat ő is, én is. Simi és a «herceg» beszélnek csak.

Az én fejemen nincs zárt korona, az ő fején nincs virág — — és mégis az asszony levetette talmi hermelinjét és a paradicsomról kezdett beszélni, ő a tudatosság által veszítette el, s amint aztán «*sciens bonum et malum*» lett, már késő volt, már nem nyerhette vissza.

Elbúcsúztunk. Simivel kocsin vissza Tapolcsány felé. Belőlem kitör, amit féltve őrzök. Álmairól, tapasztalataimról beszélek, mindarról, ami lelkinyugalmamat annyiszor billenti fel.

«Un éclair — puis la nuit.» Ez az örök dal, egy perc vagy tíz év? Jobb előbb mint később.

Je roule, roule, seul à travers Finfini de l'Espace et du Temps!

Este Tapolcsányon, Imrétől búcsú. Tudja Isten, mikor látom viszont, bár megtalálná addig az utat, amelyet követnie kell.

Szerda, május 29-én.

Este végtelen ideges vagyok. Egyedül vagyunk hármásban az új titkárral, ki kötelességének véli folyton a nyakunkban ülni. Mintha csak az ember azért jönne látogatóba egy barát-

jához, hogy folyton egy harmadik, absolute közönyös és érdektelen ember társaságában közhelyeket legyen kénytelen beszélni.

Ólomsúllyal nehezedik reám.

Szerencsétlen természetem van, ki nem állhatom a «hármaskat». Még két egyenlő jó barátommal, mint pld. Lajos és Gézával, vagy Géza és Simivel sem szeretek hármásban lenni.

A tökéletes bizalmas viszonyt ez mindig megzavarja, amit tán az egyiknek külön elmondhatnék, egyszerre a kettőnek nem bírom. Mert ami χ magánügye, tán nem érdekli y-t, vagy (ami még valószínűbb) nem is tartozik reá. Hogy egy ilyen viszony lehetséges legyen, arra az lenne szükséges, hogy mind a hárman tökéletesen egyik legyenek gondolat és érzésben. Mint mi Simivel és Lajossal vagyunk.

Il n'y a pas d'intimité en trois — mondja a francia igen mélyen.

Az egyetlen örömcsepp itt Tajnán: a Simi udvara. (Kissé emlékeztetve a Sarah Bernhardt udvarára, avval a különbséggel, hogy a divat csakis intelligens emberek környékezik.) Az én jó Simim nagyon közel hagyta őket magához jönni. Úgy hogy mindezeknek fogalma nincs már arról, hogy meddig terjed egy titkár, ügyvéd vagy tiszt hatásköre, meddig mehet és nem tovább. Kissé a nyakára nőttek. Lesznek olyan barátai (ilyen lenne pld. Batth. Géza), kik ezért nem jönnének hozzá.

Nagy kalamitásai lesznek még ezért; s kivált a jövődöbéli Révay Siminével.

Ilyen modorban mint Hamart, még soha titkárt nyilatkozni nem láttam (kit különben teljes szívemből tisztelek becsülök, mert derék s igen intelligens embernek tartom).

Ez azt hiszi, a titkár dada, kinek urát minden lépésében folyton ellenőriznie kell; az új, Szt. pedig azt képzei, pincsinék fogadták meg, mindig ura sarkában szaladgál.

Az a gyakran együttlét Hamarral még kellemesebb volt, mert nagyon eszes ember, Szt.-vel mais il est d'une simplicité épatante!

Csak ezeken a viszonyokon tudna Simi változtatni.

Ezért, mint mondom, ritka ideges leszek — — Simi türelmes, jóságos velem, mint mindig. Bejő szobámba, leül ágyamhoz, s raison-t beszél nekem.

Nyugodt vagyok, mire elmegy. Azt hiszem, soha egy gyűszűhegnyi félreértés köztünk elő nem fordulhat, mert mindig kiontjuk szívünket egymásnak, feltárva minden rejtekét redőjét.

Így illik ez hozzánk.

Csütörtök máj. 30-án.

Este Simi bekisérve szobámba lefekszik kanapémra, egy percig tán hallgat, majd hirtelen hozzám fordulva azt kérdi: okosnak tartom-e őt. Azt felelem, ő nem az. Nővére Forgách Sarolta, ki folyton a látható és láthatatlan világ okozati viszonyával van elfoglalva, azzal számol, arra épít, az okos.

Simi nem okos, több ennél.

Mélyen gondolkozik, úgy mint az arab puszták bölcsei, bár — nem olyan bölcs mint ők, mert az érzés az uralkodó nála. S így — — ?

Tépelődő, mély, bár csak szemléleti utón iskolázott intellektusa van. De töprengése teszi gyenge akaratúvá is. Annyit gondolkozik, tépelődik egy téma felett, hogy csak nehezen bírható rá a tetre.

Kiforratlan Hamlet; kinek ha az érzési oldala domborodik ki inkább, művész lesz.

Érzékeny, a dolgokat tíz oldalról tekinti meg, sokkal többet ért és bocsájt meg, mint amennyi üdvös lenne és így sokkal több irányban befolyásolható is.

Előrehaladt öreg fajból való, erősen praeparálva minden hatásra. Kiből tán minden lehetett volna. Hogy mi lesz?

Két pálya áll nyitva előtte: a pozitív irányú eszmekörben: a mindennapi *commonplace főispán* állása, kit aztán húszévi szolgálat után valóságos b. t. tanácsosnak tesznek meg.

A másik járatlan út, és ez a *saját útja* lenne: egy nagy primitív művész pályája. S így *ön maga* lenne, de annyira, mint még kevesen voltak.

Lehetne az, aminek szegény Bánffy Gyurka *csak látszott lenni*: egy egész művészi korszak legkerekebb kifejezője. A magyar népdal, nóta, a cigányzene első művésze. Charlatanismus nélküli Reményi, aki csakis primitív művész akar lenni. Naturalista a szó szoros értelmében, közvetlen, az aminek csirája már hatalmasan fejlődik lelkében.

Ez irányban lehetne olyan spetialista, mint amilyen még nem volt.

S ezt kívánom én néki, én ki azért szeretem, ami, s nem azért, aminek tartják.

Lehet az is, hogy majd a két pályát egyesíti — — de lehet az is, s ez sem lehetetlen, hogy elzárja magát a külvilágtól s embergyűlölő lesz. Ehhez is van anyag egyéniségében, de jócskán.

Az utóbbtól félek, de nagyon — —

De bármit tegyen, bármilyen irányban fejlődjék, én reám számíthat jóban rosszban.

Vigasztalni tán majd fogom tudni, ha az élet letöri (amelynek annyira ki van szolgáltatva). Mulatni? akárki el fog vele — —

Szombat, június elsején.

Reggel *Klobusiczky János*, Simi egyik szomszédja látogat meg.

Délután pedig *Dillesz Sándorhoz*,¹⁰⁰ ugyancsak szomszédjához megyünk.

Ez utóbbi archeológus, igen érdekes kőkorszakból való leletei vannak. Egyáltalán rokonszenves ember, meglep egy ilyen kaliberű embert így elásva, távol a világtól, ismeretlenül látnom. Jellemzi a magyar viszonyokat.

Vasárnap, június 2-án.

Reggel Neveden templomban. A járásbíró, valami N. nevű úri ember ebéden. Ebédután nagyszerű fényképezések, a tajnai tűzoltóság, mi Simivel és Gazsival, a tajnai bandérium stb. stb. Hat óra felé Hamarral (kit napról-napra jobban sajnálok, hogy elmén) Verebélyre, meg akarva nézni a postamester, Nécsey fiának új küldeményeit. A fiú úgylátszik nagyon haladt, e vázlatok már határozott s pedig modern tehetségre mutatnak.

Az egyik egy *Mater dolorosa*, igen realistikusan megfestve, arca megtört ólomszínű, vereses szemeiből kialvó élet, lemondás beszél. Vértől elfutott kezeivel görcsösen szorítja mellébe a hét éves tört — a nyomor arcán, mint kezein, mint egész testén.

Mély hangulatú kép, színezésben azt találok Puvis de Chavannes — sa modern angolok hatása alatt.

A másik arckép, reflex fény vetéssel megvilágítva à la Besnard.

A harmadik egy *Sainte Anne*, igen realistikusan tartva.

Érdekes éppen a mystikus tárgyú képeknél az erős igazság-szeretet, amelyet ki akar fejezni. Így olyan hangulatot kap az ember olyik vázlatából, mint egy egy orosz novellából.

Roppant örömmel jósolok neki jövőt, az öreg Nécsey pár ott áll oldalamon, hálásan némán — —

Szegény öreg emberek meghatnak de nagyon.

Míg Nécseyeknél vagyok, zuhog a zápor — — kijöve gyönyörű idő.

Elragadó szép a paysage, világoszöldek a mezők, esőcsepp-től ragyog fű fa — — balzsamos illat, éles erős levegő.

Kezemben Hubay Jenő egy levele, amely csupa jó hírt tartalmaz. A tájkép mintha csak lelkiállapotomat fejezné ki.

Este vacsora után Gazsi muzsikál, és pedig valószínűleg utoljára nékem az idei tajnai saisonban. És az asztal körül (óh

szerencsétlen véletlen) a névedi pap (Pater simplicius), a két titkár, és a verebélyi járásbíró.

Simivel tele vagyunk érzéssel mindketten s íme itt köztünk és érzéseink között az idegen. A szörnyű, a kiállhatatlan, a borzasztó idegen.

E percben lehetetlen udvariasnak lennem velők. Unom őket e percben (Hamart kivéve mind), az az érzés, hogy szellemileg, érzelmileg, ízlés és finomultság szempontjából alattunk állanak, tűrhetetlenné teszi őket e percben, e percben midőn legbensőbb legszentebb hangulatainkkal vagyunk szemközt.

A tavasz illatába kapadohány bűze vegyült.

Erről különben egy bizonyos fokig Simi maga tehet. Nem bírja ezt a kategóriát (nem sociális, de szellemi s műveltségi kategóriát értek) illő távolban tartani. És így nem egyszer a legmélyebb hangulatainkat tönkreteszi egy ilyen típus. Most is — ott ülnek sorra álmosan, kelleetlenül, azt hívén kötelességük ez.

Egyedül, egyedül, egyedül vágyakozom lenni, egyedül óhajtom hallani a Simi zenéjét.

Szeméremérzet vesz rajtam erőt szemben velők. Szégyenlem, hogy érzek, hogy szeretni lelkesedni bírok, szégyellem, hogy hoztam le valamit abból a tűzből, amely előttük ismeretlen, szégyellem, hogy művész vagyok. Unom unom őket.

Unom, mert nem érthetnek meg, nem láthatják be, hogy *mi* és ők más szempontból látjuk érezzük a világot, nem érthetik, hogy egy világot nyit meg ez a zene minékünk, amit *nem illik hozzánk* előttük feltárni.

Most a nótámat huzza a Gazsi, szégyenlem ezt is, pedig szeretnék felengedni e dalban. Vájjon mit hisz ez az ostoba járásbíró rólunk, hogy olyan gúnyosan s csodálkozva néz reánk pápaszemes savószínű szemével.

Nem ettem ám én kérem gombát, igazán nem vagyok olyan sült bolond, mint ahogy kinézek. Pedig a nóta csak visz, most í Simi és Gazsi együtt játszanak, de olyan szédítő gyorsasággal, hogy én bennem minden idegszál külön rezdül meg.

Visznek, visznek — — amazok pedig mintha üldöznének, olyan érzés fog el, csak süllyedne el az úr, hogy egyedül lehetnék!

Végre a raseur-ök is (a kis «tapintatos» titkár és a járásbíró) elszállingóznak, mi pedig összeszedjük a bandát, lemegyünk a kastélyhoz egész közel levő úgynevezett négyezer forintosba (lugas!).

A felfuttatott faalkotmányon keresztül a sűrű sötét éjbe merülő park alig látható körvonalai —

A banda csak játszik, mélyen elragadóan, én belőlem a visszafojtott érzés kitör: tökéletesen kiengedek. Itt már nincs olyan, aki előtt meg nem mutathatnám azt, amit érzek — —

Künn sötét az éjszaka, szívem halkan elszorultan dobog, távoli menydörgés s alig hallható zene a kísérete — — lassan lassan kifakad az érzés is belőle, szétfolyik tengerré, amelyet elnyel az éjszaka sötét csendje.

Simi odadől az asztalra, nem látni semmit, csak néha villan fel szívarának parazsa, megmegvilágítva megnyúlt vonásait — —

Egyszerre csak az öreg fiú énekelni kezd, nagyon tetszik neki a nóta:

«Már én többé, már én többé juhászlegény nem leszek,
Kalapomhoz, kalapomhoz kakastollat nem teszek,
Mert a kakas kukorékol hajnalban,
Elhangzanék a rózsám ablakára.»

Hangja lassan mélyen nyugodtan hangzik — — a dalt zenét érzést viszi az éj szellője — — egy árva tücsök ciripel — — » tisztul az ég, hajnalodik.

Oszlunk — — utoljára.

Négyre ott ülök íróasztalom előtt s irok.

Fényben úszik minden, felhőnek, éjnek, zenének vége. Arany sugárban fürdik a tavaszi reggel, pacsirta hasítja át a leget — — a nap korongja izzón felmerül, fénytenger előtttem, fényben úszik a világ — —

Csak a szívben csend, ür, sötétség.

Szerda, június 5-én.

Az utolsó nap Tajnán! Szomorú mert utolsó s mert — többet jelent ennél. Simi legrégebb s nekem legrokonszenvesebb embere, Hamar is holnap hagyja el majd négy évig ritka hűség-gel s tudománnyal betöltött titkári hivatalát. Most már hogy tudjuk Sünivel, hogy elmegy, csak pár óra választ el a tőle való válástól, érezzük csak igazán, kit s mit veszünk.

Nyomott hangulat egész nap — —

Este Verebélyen «színészek». Ez se valami nagyon szolgált a kedélyek csillapítására. A vendéglő alján egy kis konyhakertben felállítva a piciny vitorlavászon bódé. A színpad két oldalán a zsidó temetésekre készült virágokból színes hullatakaró lebernyeg. Hat pislogó petróleumlámpa a világítás.

A «művészek» megvárják, míg megvacsorálunk, aztán kezdenek csak a játékhoz.

Igmándi kis papot¹⁰¹ játszik — 7 en. A háttérben virágzó

orgonabokrok borulnak a báméskodó pár ember fejére, a sötét alsó nézőtérben cigányok hangjai.

Az égbolt tetején az újhold — csak halványan szintelenül világit.

Az átlátszó oldal «fátylakon» keresztül élénken kivehető a primadonna toilette-je, amint vállfűzőben ott áll egy kis tükör előtt és bepúderezheti magát — majd inget húz a fűző fölé — — s a függöny felgördül.

Szent nyomorúság, amelyre mégis a leghíresebb színésznők boldogan gondolnak vissza. A romantikus kalandos cigányélet kora, minden változatos egyformaságával.

Vagy tíz forint bevételük lehet. S az egyik színésznő összetör egy kölcsönkért tükröt — —

Mi marad — vacsorára? Az igazgatóné (ki Lazsák Zsuzsát elég jól követi el) majd sírva fakad hallván, hogy már holnap mi sem jöhetünk, mert Pest felé vesszük utunkat.

Előadás után vacsora a mohi «malacbanda» kísérete mellett.

Szegény Hamar már egészen el van ázva, nagyon megviselték ezek az utolsó napok, négy év hosszú idő, még akkor is ha úgy töltöttük, mint ő Tajnán. Simi pedig nem az, akit úgy egyik napról a másikra lehetne elfelejteni — —

Vacsora után sötét éjszakában vissza kocsin Tajnára.

Hamarral és Simivel fenn hármásban. Hosszú sincerizálás, Simi és Hamar jövőjéről van szó.

Hosszan, a gondolatokat gyökerükig kimondva beszélünk. Érzik Hamar minden szavából, hogy Simit igazán a szívéből szerette, s javát akarta még akkor is, midőn nem egyszer durva volt vele szemben.

Azt hiszem, mint ember, mint Simi hű társa pótolhatatlan lesz.

Adja Isten, hogy mint családi ügyvéd még visszajöjjön oldala mellé.

A hangulat a lehetőleg feszült — — Simi egyszerre csak felugrik, kiszalad, majdnem rosszul lett.

Majd visszajő és sápadtan, meg megrezgő hangon beszél, én hozzám is. Azt mondja, hogy bár tudja, jóban rosszban az oldalán leszek, tudja, hogy értem úgy mint ma senki, nem fogom azokban a dolgokban követelni, amelyek elsősorban érdeklík, illetve kell hogy érdekeljék: a pozitív, a vagyoni viszonyait érdeklő ügyekben.

Amint ezt kimondta, meg is bánja, azt hiszi ez rosszul esett nekem, fájt, hogy mondása talált.

Hamar — azt mondja, nincs igaza, ha ezt mondja. Mert hiszen ő tudja, hogy mennyit foglalkozok Simi vagyoni viszonyai-val is, hogy miért megyek most Tiszahegyesre is — — ő tudja azt

is, ha egyszer Simi pályát választ, mennyire fogok dolgozni azon, hogy ott haladjon, arra kedvet kapjon, azon annyira jusson — amennyire juthat. Annak dacára, hogy *tudom, érzem*, hogy jobbra született.

Simi nagyon megbánta, amit mondott, azt hiszi, megsértett vele. Sérthetne-e valamivel engem? mikor tudom, hogy szeret engem — és ismerem mint magamat.

Hamar búcsúzik — — Simi vele megy. Én várok, hogy kibeszéljem fejből azt, hogy megbántott. Vagy öt perc múlva visszajön, könnyes szemmel, egész testében remegve, én kérem jöjjön be, üljön mellém, kimagyarázom, hogy nem is haragudhattam meg — —

Azt mondja, nem bírja ki már hangulatait; hogy megmutasam, csak jobban szeretem mint azelőtt, megcsókolom homlokát — — sa bolond gyerek maga sem tudva mit csinál, kitépi magát karjaim közül s hirtelen kezét csókol nekem — — aztán elrohan.

Nekem!

Reggel nyugodtan, azután hogy az éj hátralevő óráján folyton a jövőjén gondolkoztam, visszaadtam neki.

Én tudtam, mit kinek.

Még Hamarnál. Megkérem megígértetem vele, hogy Simivel mindig oly jó lesz, mint eddig volt, hogy vigyázni fog rá, ügyelni fog, hogy vagyoni viszonyai simán bonyoluljanak, hogy nem felejtí el, mily jó hatással volt Simi egyéniségére a vele töltött pár esztendő.

Meghatva, könnyes szemmel mindent megígér.

Nyugodtan válok el tőle.

És így vége ennek a nyugodt, majdnem boldog négy hétnek is, amit Tajnán töltöttem.

Robogunk előre, megyünk egy szegény gyermekkori barátunk, Széchényi Lajos¹⁰⁸ betegágya mellé, kivel annyi időt töltöttünk el jóban rosszban.

Tajna körvonalai eloszlanak — mind kevésbé fehérlik a kastély oszlopsora, már csak a park nagy fái látszanak. Most a Sári-falva tűnik szembe, egy elszüllyedt kis fehér puszta, a Madonna lakhelye.

Egy forduló — s vége mindennek.

Mikor jövök megint vissza? Ki tudja? Ha valahonnan távozok, hol nagyon szerettem lenni, örökre szoktam búcsúzni.

Ez biztosabb.

És most — — előre!

Ott ülünk Simivel a bécsi gyorsvonat étkezőkocsijában — —
nevetve bolondozva. Az akasztófá humora.
És íme Pest — —

Este a Batthyányiakkal, ez is csak szomorúság. Egy pár hét
még s a család örökre külföldre megy lakni. Csak István és Mária
marad meg nékem második családomból — — az igaz, hogy ezek
közelebb jutottak még hozzám azáltal, hogy tényleg a családomba
olvadtak belé.

J E G Y Z E T E K

¹ — — *Beniczkyné Bajza* Lenke (1840—1905), Bajza József leánya, népszerű regényíró. Férje Beniczky Ferenc, államtitkár, főispán, 1888-tól az állami színházak kormánybiztosa.

² — — A jegyespár: *Justh* Ferenc, J. Kálmán és Beniczky Sarolta fia és gr. *Batthyány* Mária, B. László és Latinovics Irma leánya.

³ — — *Cebrián* Róza és Mária, gróf Cebrián László leányai. Róza később Hubay Jenőhöz ment feleségül.

⁴ ifj. gr. *Batthyány* Géza (1861 —1891), id. B. G. és Batthyány Emanuela, a vértanú B. Lajos leányának gyermeke, Justh egyik legjobb barátja. Parisban tanult, amatőrhez illően a természet-tudományok és a művészettörténet egyformán érdekelték. Egy kis füzetet jelentetett meg: *A növények alakulásáról* (1884). A művészpártolás is szívügye volt; kiállítási csarnokot és folyóiratot sürgetett. A Műpártoló Kör egyik alapítója. Törékeny szervezetében azonban gyógyíthatatlan beteg volt a lélek; 1891-ben, alig harmincéves korában megölte magát.

⁵ — — *A Műpártoló Kör*, amelynek itt előkészítő munkálatairól szó van, Justh ösztönzésére 1890-ben alakult meg és a világháborúig fennállott. Célja, ahogy Justh a Magyar Salon-beli beharangozó cikkében (1889, június) írta, az egyes társadalmi rétegek és az írói és művészi világ közeledését előmozdítani. Előadásokat, kiállításokat, hangversenyeket rendeznek, a legfőbb cél azonban a társadalmi propaganda, a vásárlások fellendítése. Az alakulásra felhívást Jókai szövegezte és tette közé a sajtóban *Magyar Pantheon* címen. Elnöknővé g. Dessewffy Aurélnét választották.

⁶ — — Gr. *Batthyány* István (szül. 1865) B. Mária testvére, Justh bizalmas barátja. Cikkei jelentek meg a *Vadász és Fmewy*-lapokban.

⁷ — — Gr. *Széchenyi* Imre (1858—1905) a nyolcvanas évek agrárvitáinak egyik résztvevője. Munkáiban (*Homestead és birtokminimum, Amerikai levelek*) az uralkodó liberális felfogással szemben a földbirtok elaprózásának veszedelmeire mutatott rá és amerikai útja tapasztalatai alapján birtokminimumot sürgetett, ezzel különben Széchenyi István gondolatát újítva fel.

⁸ — — Id. gróf *Batthyány* Géza itt szereplő nővérei: Franciska, férjezett gróf Sztáray Antalné, Karolina, férjezett Kárász Imréné. öccsének, Lászlónak és Latinovics Irmának házasságából született gyer-

mekek: István, Mária, Margit, Felicie. — B. Lajos, id. B. Géza fia (szül. 1860), főispán, 1892-ben Fiúmé kormányzója, majd országgyűlési képviselő.

⁸ Br. *Andreánszky* Gábor (1845—1908) 1884-ben antiszemita-párti képviselő, később a mérsékelt ellenzéken. — —

¹⁰ — — A mayerlingi tragédia 1889 január 30-án történt.

¹¹ — — *Strossmayer* József (1815—1905) djakovári püspök, a horvát nacionalista mozgalmak vezéralakja. Magyarellenes kirohanásaival vált hírhedté.

¹² — — Gr. *Csáky* István, Cs. Albin kultuszminiszter és Bolza Anna grófnő fia (1867—1892) szintén Justh egyik kedvence. Politikai pályára készül, igen korán Szarvas képviselője; 25 éves korában váratlanul véget vet életének.

¹³ — — *Hubay* Jenő (1858—1937) 1886-tól a Zeneakadémia tanára, ekkor már európai hírű hegedűművész, Előző években Parisban voltak együtt Justh-tal.

¹⁴ *Feledi* (Flesch) Tivadar (1852—1896) festő; főleg életképek és illusztrációk.

¹⁵ *Ábrányi* (Eördögh) Lajos (1849—1901) arcképfestő. Münchenben és Parisban tanult. Többek között Keglevich István, Sennyey Pál, Pulszky Ferenc portréit festette meg.

¹⁶ *Burger* Lajos arcképfestő, Münchenben tanult.

¹⁷ — — *Feszty* Árpád (1856—1914) történeti festményeiben, dekoratív munkáiban a millenniumi magyarság egyik jellegzetes képviselője. Felesége: *Jókai* Róza, Jókai leánya (1861 —1936) maga is festőnő, aki sokszínű egyéniségével tette vonzóvá a Feszty-házat. Az itt megfordult vendégekről számol be egyéni ízű emlékirataiban: *Akik elmentek* (1923); *A tegnapi* (1924).

¹⁸ — — Justh haragudott Péterfy Jenőre, aki a *Káprázatok* című elbeszélő kötetéről lekicsinylő, gúnyos hangú kritikát írt. (Budapesti Szemle, 1887, 52. k.) Innen a Péterfyvel szemben meglepő »pedáns és goromba« jelzők, melyek éppen annyira igaztalanok, mint a kritika dilettánsásra célzásai. Jókairól viszont kétségtelenül Justh ítélete az igazabb és megértőbb.

¹⁹ — — L. Párisi napló 120. sz. jegyzetét.

²⁰ — — Készülő első operája: *Alienor*, amelyet Edmond Haraucourt szövegére írt. Bemutatták 1891-ben.

²¹ — — Gr. *Csáky* Albin (1841 —1912) 1888—1894 közt kultuszminiszter, az egyházpolitikai reformok végrehajtója. Felesége *Bolza* Anna grófnő, lelkes irodalom- és művészetbarát, a Műpártoló Kör egyik alapítója. Az 1890 elején induló *Hét* folyóirat első számában Justh ösztönzésére bejelentette irodalmi szalonjának megnyitását, váratlan vihart váltva ki a függetlenségére féltékeny íróvilágból. A szalon ezek után csak rövidéletű volt.

²² — — *Wohl* nővérek, Janka (1846—1901) és Stefánia (1848—1889) a Magyar Bazár szerkesztői, fordítók, írók. Nagyvilági hangot próbáltak megütni munkáikban, Janka megírta a modern asszony breviáriumát, Stefánia egy társadalmi regényt, az *Arany füst-öt* (1887). (L. róla Justh cikkét: Ország-Világ 1889.) Cikkeikben is a párisiasságot propagálták, irodalmi fogadásokat tartottak; Haynald, Berzeviczy, Hubay Jenő, Zichy Géza, Grünwald Béla, Aggházy Károly, Gozdsu Elek, Justh Zsigmond voltak leggyakoribb vendégeik.

²³ *Aggházy* Károly (1855—1918) zongoraművész, zeneszerző, különösen zongoradarabjai voltak kedveltek. Justh nagyon szerette

és sokra tartotta; tőle várta a magyar zene megmagyarosodását. «Német és cseh muzsikussal nem teremtjük meg a magyar műzenét!» — írta róla szóló cikkében. (Magyar Salon, 1889, X. k.)

²⁴ — — Gr. *Batthyány* Tivadar (1859—1931) a fiúmei tengerészeti akadémiát végezte és a napló évében az Adria hajóstársaság kormánybiztosa. Később politikai pályára lép, a függetlenségi párt egyik vezetője, 1917-ben a király személye körüli miniszter, 1918-ban a Károlyi-kormány belügyminisztere.

²⁵ — — *Hermann*, Friedrich (1828—1907) német hegedűművész.

²⁶ Gr. *Szapáry* Gyula ezekben a napokban váltotta fel gr. *Széchenyi* Pált a földművelés- és iparügyi miniszterségben.

²⁷ — — *Kiss* József (1843—1921) a költő, 1890-től folyóiratával, a Hét-tel a századvégi irodalom egyik irányítója; a lapnál Justh főmunkatársként működött.

²⁸ — — Harmadik könyve, amelyben Parisról megjelent főbb cikkeit gyűjtötte össze. Ezek és 1888-ban Parisból küldött többi cikkei egyádegy írt naplója anyagából merítenek, de teljesen önálló feldolgozással.

²⁹ — — *Gozsdu* Elek (1855 —1920) a századvég egyik méltatlanul elfelejtett elbeszélője. Oroszos, fojtott színei, fanyar lélekábrázolása különösen *Tantalus* kötetében (1886) érvényesülnek. Az élet elesetteiről beszélnek novellái, már a címük is jellemző: «Étlen farkas», «Egy falusi mizantróp», «Nemes rozsdá», «A mártír», stb.

³⁰ — — *Méray-Horváth* Károly (szül. 1859) szépirodalommal és társadalomtudománnyal foglalkozó író. Legismertebb műve: *Amerika Caesarja* (regény, 1915).

³¹ — — *Bródy* Sándor (1863—1924) a nyolcvanas évek elején lép fel a naturalizmus akkor merésznek ható programjával. Amint Justh Bourget-t, ő Zolát választja írói eszményéül, a nagyvilág helyett a társadalom mélyrétegében keresi meg alakjait; első, feltűnést keltett kötete a *Nyomor* (1884).

³² — — *Szana* Tamás (1844—1908) irodalmi kritikus és művészet-történész, a Petőfi-társaság főtítkára. *Újabb elbeszélők* c. kötetében (1889) foglalkozott többek között Justh, Petelei, Gozsdu, Bródy «modernizmusával».

³³ — — A *Francillon-t*, Dumas fiú darabját 1887 okt. 14-én mutatták be a Nemzeti Színházban Márkus Emiliával a címszerepben. (A párisi bemutató ugyanazon év januárjában volt.) A pestieknek alkalmuk lehetett az összehasonlításra, mert 1888 novemberében Sarah Bernhardt itt is eljátszotta parádés szerepét. Vendégjátékának négy estéjén a Kaméliás hölgy, Fédora, Tosca és Franciilon volt a program.

³⁴ — — *Mészöly* Géza (1844—1887) a magyar táj és népelet bensőséges ábrázolója. Gondos realizmus és valami fáradt melankólia jellemzik.

³⁵ — — *Berzeviczy* Albert (1853—1936) Trefort és Csáky kultusz-miniszterek alatt államtitkár.

³⁶ — — *Vadnai* Károly (1832—1902) regényíró, egyideig országgyűlési képviselő. Legfőbb érdeme a Fővárosi Lapok szerkesztése, amelyből valósággal irodalmi napilapot teremtett.

³⁷ — — *De Gubernatis* Angelo (1840—1913), 1885-ben járt Magyarországon. Munkája: *La Hongrie politique et religieuse*. Mme Adam 1884-ben járt itt és adta ki útiélményeit: *La patrie hongroise* címen.

³⁸ — — Vadnay Tibor népjóléti államtitkárként vonult 1928-ban nyugalomba.

³⁹ — — Br. Dániel Ernő (1843 —1923) ekkor kereskedelmi miniszter.

⁴⁰ — — Zala Gyövy (1858—1937) szobrász, bécsi és müncheni tanulmányai, után 1884 óta Budapesten működött. Első nagyobb műve az aradi vértanuk emléke.

⁴¹ — — Neczpál és Tóipróna kisközségek Turóc vármegye turóc-szentmártoni, illetőleg stubnyafürdői járásában a Justh-család ősi birtokával és kastélyaival.

⁴² — — Mihalovich Ödön (1842 —1929) 1880-tól a Zeneakadémia igazgatója, zeneszerző. — Pinkusz Henrik (megh. 1894) hegedűművész, a Nemzeti Színház és az Opera zenekarának első hegedűse. — Mahler Gusztáv (1860—1911) német származású karnagy, 1888 októberében foglalta el igazgatói állását a pesti Operában, amelyet erélyes kézzel szedett rendbe.

⁴³ — — Hegyest Mari (1861 —1925) a «szép Mari», a Nemzeti Színház drámai hősnője. 1887-ben ment feleségül Kaffka László államtitkárhoz, aki második férje volt. — Bianchi Bianca (szül. 1858) koloratúrénekesnő, a bécsi Operától szerződött hozzánk. — Paulay Edéné, Adorján Berta (szül. 1864) a Nemzeti Színház tagja, 1884-ben ment feleségül Paulayhoz.

⁴⁴ — — Prém József (1850—1910) közepes tehetségű elbeszélő. — Koróda Pál (1858—1933) filozofikus hajlandóságú költő és drámaíró, Reviczky baráti körének tagja. Itt említett műve: *Alkibiádesz*, tragédia.

⁴⁵ — — Az estély szereplői: Papier Róza bécsi kamaranékesnő, Abendroth Irene híres koloratúrénekesnő, Újházi Ede (1844—1915) és Vizváry Gyula (1841 —1908) a Nemzeti Színház nagyszerű jellemszínésze, illetőleg komikusa, Zamarra Thérèse olasz származású hárfaművésznő, egyideig a budapesti Operaház tagja.

⁴⁶ — — Aggházy Gyula (1850—1919) A. Károly testvérbátyja, genre- és tájképfestő.

⁴⁷ *Debating Society.* Justh 1883-ban arisztokrata barátaitól angol mintájú vitakört alakított. Harmincnál több fiatal emberből állott a baráti társaság, Batthyány, Széchenyi, Zichy, Szapáry stb. grófokból, kik titkos szavazással egészítették ki körüket és rendszeresen összegyűltek valamelyikük lakásán, hogy egy-egy tanulmányt meghallgassanak, s kitűzött irodalmi és főleg közgazdasági témák felett vitázzanak. Ötvennél több ülést tartottak a feanmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint élénk részvétellel. A kör lelke természetesen Justh Zsigmond, az ő elgondolása szerint készült itt a fiatal vezető réteg jövőendő feladataira; a társulás önképzőkör volt, de nemzetnevelő céllal.

⁴⁸ — — Április 13-án a közoktatásügyi bizottság ülésén Vadnay Károly szóvá tette a Zeneakadémia ügyét. Kifogásolta, hogy idegen tanárokat nevezzenek ki a tanszékekre és ezzel elkedvetlenítsék hazai művészeinket. Megnyugtató választ kapott, hogy híres külföldiek is csak rendkívüli megbízást kaphatnak. A vita háttérében Mihalovich és Hubay ellentéte állott.

⁴⁹ — — Hagbarth és Signe, Mihalovich regényes operája. 1882-ben Drezdában, 1887-ben Pesten mutatták be.

⁵⁰ *Fanghné Gyűjtő* Izabella (1840 —1914) a Fővárosi Lapok munkatársa. Regényeket és elbeszéléseket írt.

⁵¹ — — *Abbé Constantin*, Halévy, Decourcelle és Crémieux darabja. Bemutatták 1888 március 9-én Újházy Edével a címszerepben.

⁵² — — *A Paris elemei* egyik darabja; ironikus rajz a párisi nőről, a nagyvilági élet vértanujáról. Á vitás vég átlátszó allegória; a szerelem pillangója felkeresi a kinyílt virágot, az asszonyt, aki azonban az egész napi fárasztó hajszja után mélyen alszik.

⁵³ — — Gr. *Zichy Géza* (1846—1924) zongoraművész és zeneszerző., Bár jobbkarját baleset folytán elvesztette, virtuózzá nevelte magát, itthon és külföldi turnéin mindenütt nagy sikerei voltak. Operákat és zenekari műveket írt romantikus szellemben. Itt említett műve «Dolores», oratóriumszerű zenedarab egy apáca szerelméről, nő- és férfikarra és zenekarra. Bemutatója május 3-án volt a redoute-ban. — *Bartók Lajos* (1851 —1902) költő és darabíró, a Bolond Istók szerkesztője. — *Juhász Aladár* (1856—1922) zongoraművész, zeneszerző, Liszt legkiválóbb tanítványainak egyike. Magyar műdalokat, zenekari műveket írt.

⁵⁴ *LoBwe*, Kari (1796—1869) dalszerző, a romantikus német balladakompozíció legnagyobb mestere.

⁵⁵ *Bürger* Zsigmond (1856—1908) csellóművész, az Opera első cselistája. — *Grünfeld Vilmos* (1855 —1921) hegedűművész, az Opera első hegedűse. 1894-ben Bürger Zsigmonddal vonósnégyes társaságot szervez.

⁵⁶ Mahler Gusztáv direktorsága kezdetén mindjárt két új Wagner-operát hozott; 1889 január 26-án mutatták be a Rajna kincsét, rákövetkező nap a Walkűröket.

⁵⁷ — — *Ábrányiné Wein Margit* (szül. 1864) operaénekesnő, 1882-től Ábrányi Emil felesége. — *Ney Dávid* (1842—1905) az Opera kiváló basszistája. — *Takáts Mihály* (1861 —1913) a legnagyobb magyar baritonisták egyike.

⁵⁸ — — *De Gr ach* Adolf a majna-frankfurti Operaháztól szerződött a pesti Operához.

⁵⁹ — — A tavaszi dal motívuma.

⁶⁰ — — *Erkel Sándor* (1846—1900), Erkel Ferenc fia, 1888—1899-ig az Operaház első karnagya. — *Odry Lehel* (1837—1920) kiváló baritonista.

⁶¹ — — *Sztojanovits Jenő* (1864—1919) zeneszerző.

⁶² *Justh Gyula* (1850—1917) 1884-től Makó város képviselője, a függetlenségi párt egyik legtemperamentumosabb vezéralakja.

⁶³ — — *Nagy Miklós* (1840—1907) a Vasárnapi Újság szerkesztője és felvirágoztató j a.

⁶⁴ — — Gr. *Károlyi István* palotája Ybl Miklós műve a Reviczky-utcában; épült 1887-ben.

⁶⁵ — — Gr. *Dessewffy Aurél* (1846—1928) politikus, a gazdamozgalmak egyik vezető embere, később főrendiházi elnök.

⁶⁶ Br. *Re'vay Simon* (1869—1928) nagybirtokos, főrend, több ízben képviselő. Neje gr. Szapáry Gyula volt miniszterelnök leánya, Ilona.

⁶⁷ — — A család a 12-ik századig viszi vissza eredetét, Neczpál azonban csak a 15. században kerül birtokába.

⁶⁸ — — Br. *Bánffy György* (1856—1889) képviselő, zeneszerző, különösen magyar nótáival vált ismertté.

⁶⁹ — — Gr. *Károlyi István* (1845 —1907) erős függetlenségi érzésű politikus, nagy gavallér, Rudolf trónörökös jóbarátja és mulatótársa.

⁷⁰ — — *Pállik* Béla (1845—1908) festő, különösen állatképei (birkák) nevezeteseek.

⁷¹ — — *Jászai* Mari (1850—1926) a nagy magyar tragika. — *Hegyst* Mari 1. 43. sz. jegyzetet. — *Nagy* Ibolya (szül. 1864) ^a Nemzeti Színház naivája, majd népszerű komika. — *Rákosi Szidi* (1852 —1935) a Nemzeti Színház művésznője. — *Prielle* Kornélia (1826—1906) francia szalóndrámák elegáns hősnője. — *Békéssy* Irma (megh. 1894) ^a Nemzeti Színház tagja. — *Krecsányi* Ignácné, *Kiss* Vera (szül. 1855) operettszínésznő, majd naiva.

⁷² — — Br. *Podmaniczky* Frigyes (1824—1907) politikus, a régi Budapest népszerű gavallérja, gr. Keglevich István előtt az állami színházak intendánusa. Négykötetes emlékirata jelent meg.

⁷³ — — Madách kisebbik leánya, Borbála súlyos idegbajjal került a lipótmezei elmegyógyintézetbe, évekig tartó betegség után ott is halt meg. Fivére, Aladár spiritiszta tanulmányokkal foglalkozott; erre vonatkozik Justh kissé erős kifejezése.

⁷⁴ — — *A Káprázatok* kötet első darabja.

⁷⁵ — — *Komáromi* Mariska (szül. 1864) operettprimadonna, a Népszínház tagja.

⁷⁶ — — *Neogrády* Antal (szül. 1861) festő; vízfestményei és illusztrációi nevezeteseek.

⁷⁷ — — *Fraknoi* Vilmos (1843 —1925) c. püspök, történétíró.

⁷⁸ *Bellovich* Imre (1847—1921) karnagy, 1881 óta a Budapesti Zenekedvelők Egyesülete igazgatója és ebben a minőségében számos hangversenyt rendezett.

⁷⁹ — — *Ipolyi* Arnold (1823 —1826) besztercebányai, majd nagyváradai püspök, történétíró.

⁸⁰ — — *Futtaki* Gyula (1850—1895) hirlapíró, a Budapesti Correspondenz könyvnyomatos szerkesztője.

⁸¹ — — Gr. *Almássy* Tasziló (1847—1915) a düsseldorfi festőakadémián tanult.

⁸² — — Megjelent a Magyar Salon 1889 júniusi számában.

⁸³ — — *erstraete* Théodore (1851—1907) a"belga parasztközt festője.

⁸⁴ — — Br. *Mednyánszky* László (1852—1919) Münchenben tanult, nyugtalan egyénisége folytonos vándorlásra űzte majd egész Európában. Borongós őszi tájak ihlették, amelyeket kifogyhatatlan szenvedéllyel festett meg újra és újra, csavargók és elesettek, kikben melanchóliája és bolyongó kedve rokonokra talált. Justh nagyon szerette és értette művészetét, a felvidék és egy hanyatló úri fajta szellemét érezte ki belőle, a naplóban, de regényében, a Fuimusban is nagyszerű arcképet rajzolt a művészről. L. még róla szóló cikkét: Hét, 1890.

⁸⁵ — — Gr. *Forgách* István (1854—1916) nagybirtokos, főrend. Nagyszaláncon élt, családtörténeti tanulmányokkal foglalkozott. A zene is érdekelte; kastélyába orgona volt beépítve.

⁸⁶ — — *Tajnasári*, Bars megye verebéli járásában. Eredetileg a Tajnay családé és házasság révén kerül a br. Révayak birtokába. A kastélyt Tajnay János 1840 körül építtette.

⁸⁷ — — *Nécsey* István (1869—1902) később madár-és lepkefestésben specializálta magát.

⁸⁸ — — *Aranyos-marót*, zsitivavölgyi nagyközség, Bars vármegye székhelye. 1779-ben Migazzi Kristóf bécsi bíborosérsek és váci püspök szerezte meg a család részére az uradalmat. A kastély alapja a 17. századból.

⁸⁹ — — *Kistapolcsány*, Bars megye aranyosmaróti járásában. Kastélya a 14. sz. elején Csák Mátétól jutott a Tapolcsányiak birtokába, majd a Rákócziak, Erdődyektől szállott át a Keglevichekre; ma József főhercegé. Régi részét jobbra a Tapolcsányiak építették, de Rákóczy László 1662-ben átalakította.

⁹⁰ — — Gr. *Keglevich* Imre (1862—1895) az intendáns gr. Keglevich István fia, Justh szűkebb baráti körének egyik érdekes tagja. Gazdasági kérdések érdeklík; 1890 körül Albániában nagyobb birtokot bérel mintagazdaság és magyar telepítés céljaira. Fiatalon tudóvsz viszi el.

⁹¹ — — Gr. *Hunyady* László (1826—1898) Mosón megye főispánja, főrend; húga, Julia, férjhez ment III. Obrenovics Mihály szerb fejedelemhez.

⁹² — — *Szlávy* József (1818—1900) 1872-ben rövid időre miniszterelnök, később közös pénzügyminiszter.

⁹³ *Böcklin* Arnold (1827—1901) romantikus fantáziájú svájci festő.

⁹⁴ — — *Kállay* Benjamin (1839—1903) közös pénzügyminiszter, legnagyobb Balkán-szakértőnk, Bosznia-Hercegovina újjászervezője. Anyja K. Istvánné, Blaskovich Amália, testvére, Gemma, Teleki Gusztáv-Adolf gr. felesége, amely házasságból született Arvéd (1865), országgyűlési képviselő.

⁹⁵ — — *Thallóczy* Lajos (1854—1916) Bécsben a közös pénzügyminisztérium levéltárának igazgatója, majd ugyanott osztályfőnök, történetíró.

⁹⁶ — — *Helvey* Laura (1852—1931), az «isteni Laura», a Nemzeti Színház francia társadalmi drámáinak hősnője. 1885-ben férjhez ment Urváry Lajos publicistához, a Pesti Napló szerkesztőjéhez.

⁹⁷ — — *Castel*, Ludwig Anton de (1860—1902), benne fiágon kihalt a család.

⁹⁸ — — *Szkcizó*, Bars megyében a Zsitvavölgytől a Nyitravölgybe vezető út mentén. A gr. Keglevich-családtól kerül a szerémi Odeschalchi hercegi család birtokába.

⁹⁹ — — Hg. *Odeschalchi* Artúr (1836—1925) Szerémi néven történeti munkákat írt a felvidék múltjáról.

¹⁰⁰ — — *DUIesz* Sándor, Bars vm. főügyésze, 1896-ban a vármegyei múzeum alapját vetette meg.

¹⁰¹ — — *Az igmánda kispap*, Bérezik Árpád népszínműve (1881).

¹⁰² — — Gr. *Széchenyi* Lajos, Sz. Dénes harmadik fia, kit kivételes jogi, politikai képzettségéért már fiatalon nagyratartanak, csakugyan meghal ebben az esztendőben, huszonnégy éves korában. Justh a Livre de la Pousta előszavában emlékezik meg róla és bensőséges barátságukról.

A KÉZIRATRÓL ÉS KIADÁSÁRÓL

Justh Zsigmond eddig ismeretlen, kétféle naplója más értékes kéziratokkal együtt 1939-ben került Dr. Justh János aradmegyei földbirtokos, Justh Gyula fia és az író unokaöccse révén az Országos Széchényi Könyvtár birtokába. (Ismertetésüket 1. Magyar Könyvszemle 1939. II. füzet.) Zárt letétként őrizte eddig is a könyvtár Justh gazdag hagyatékát, körülbelül 2000 darab hozzáintézett levelet, amely végrendekezése értelmében csak 1944-ben, halálának ötvenedik évfordulóján válik hozzáférhetővé; itt van könyvtára is számos érdekes dedikált példánnyal.

A naplók mindegyike dobozba zárt, 17.5 x 12.5 cm nagyságú angol levélpapíron íródott. A párizsi napló terjedelme 435 sűrűn teleírt levél; ő maga ívenként számozta. Az utolsó, 436. levél üres, négy levél, a 11—12-s eredeti számozású, sajnos hiányzik a szövegből. A hazai napló 217 levél, általa ugyancsak ívenként számozva. Kézirattári jelzetük: 1007—, illetőleg 1008 Oct. Hung.

Évszámot csak a hazai napló elején találunk: 1889. Parisban 1885 és 1888 között minden évben kinnjárt; a szöveg utalásai azonban kétségtelenné tették, hogy a feljegyzések 1888-ban íródtak. Így Sarah Bernhardt *Aveu* darabjának bemutatója ebben az évben volt. Az emlegetett könyvújdonságok megjelenési éve is 1888. A magyarországi naplóban Hubay Jenő jellemzésénél Justh «tavalyi» párizsi jegyzeteiből idéz, stb. A párizsi napló öt hónapot ölel fel, január 1-től május 31-ig, a hazai hármát, március 15-től június 5-ig.

Szövegközlésemben tekintettel kellett lennem arra, hogy olvasmánynak, nagyközönség számára készült. Sietős feljegyzéseit írója bizonyára maga megtisztította volna a pongyolaságoctól, ha kiadására életében sor kerül. Változtatásaimban természetesen érintetlenül hagytam magát a szöveget, legfeljebb a nyilvánvaló elírásokat tüntettem el, vagy (elenyésző esetben) egy-két szó áthelyezésével szórendjén simítottam. Helyesírását bizonyos mértékig, pld. szóösszetételekben, modernizáltam, ügyelve arra, hogy az írásmódban is kiütőköző egyéni és kor jellegzetességeket lehetőleg megőrizsem. így az eredeti ékeztést az idegen szavak korízt érzékeltető helyesírását meghagytam. Nem változtattam a tulajdonnevek eredeti helyesírásán, esetleges hibáin sem; valódi alakjukat a jegyzetekben adom. A sokszor előforduló neveket változatok helyett az általa leggyakrabban használt formában írom végig: pl. Antocolski, a még szereplő Antocholski és Antokolski helyén is. A francia szavak helyesírását helyreállítottam, a szövegkezési hibák, a pongyola fogalmazás jelei azonban megmaradtak. A rendetlenül elhagyott írásjeleket, ahol a mondat értelmi tagolása kívánta, pótoltam, lehetőleg ragaszkodtam azonban ahhoz a szokásához, hogy egymásutáni gyors jelzői közé ritkán tesz vesszőt. Helyesírása különben egyáltalán nem következetes és gyakran hibás. Természetesen annyira jellegzetes rövid bekezdéseit és sűrű gondolatjeles megszakításait híven átmásoltam. Munkám eddig a szépség hibák eltüntetése volt; ez ha beavatkozás is, talán megbocsátható a stílus élvezetének megkönnyítéséért.

Lényegbevágó és fájdalmas áldozatra kellett azonban elszánnom magamat a hazai napló egyes családi vagy személyes becsületbe vágó helyeinél. A napló éve még közel van hozzánk, egyes szereplői vagy közvetlen leszármazottaik élnek, nem lehetett tisztára történeti dokumentumnak tekinteni. A kritikát mindenkinek el kell viselni, a naplóba azonban, mint minden magánfeljegyzésbe, néha túlságosan személyes ízű mondatok is kerültek, nem is közszerelő emberekről. Szerencsére Justh ízlésének és írói tapintatának megfelelően csak kevés helyen és nem nagy terjedelemben. Ahol ment, megőriztem a szöveget, de az érdekelték neveit le-

rövidítettem kezdőbetűikre, másutt csak a teljes elhagyás segített. Kihagyásaimat pontokkal (— —) jelzem, megkülönböztetésül Justh kedvenc gondolat] éles (— —) megszakításaitól.

Jegyzeteimben az olvasóközönség igényeihez alkalmazkodva csak a legszükségesebbre szorítkoztam, elsősorban a fontosabb művészeti, irodalmi, kulturális szereplők rövid adataival. Kimaradtak a névtelenségbe süllyedtek, de kimaradtak a pusztán társadalmi előkelőségek is, akikről Justh jellemzései után feleslegesnek látszott újabb névkatalógust szerkeszteni; ezt különben a rendelkezésemre álló hely terjedelme sem engedte volna. Róluk, illetőleg társadalmi helyzetükről a bevezetésekben Justh megfigyelései nyomán próbáltam általános képet rajzolni.

A kiadás a szerzői jogok birtokosának, Dr. Justh Jánosnak engedélyével történik.